ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY MASOFAVIY KONFERENSIYASI

innopublication.com

“ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli Respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

Ushbu to’plamda “ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasining 2026-yil 2-soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

“Zamonaviy ilmiy yondashuvlar va texnologik taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlari” nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi ilm-fan va texnologiyalar sohasida ilg‘or yondashuvlar, innovatsion ishlanmalar hamda ustuvor rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Konferensiya materiallari tegishli soha mutaxassislari tomonidan ko‘rib chiqilgan original ilmiy maqolalar va tezislardan iborat bo‘lib, unda professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, magistrantlar, iqtidorli talabalar, turli soha mutaxassislari hamda mustaqil tadqiqotchilar ishtirok etishlari mumkin.

Konferensiya har oyda bir marotaba tashkil etilib, barcha ishtirokchilarga **sertifikat, maqola pdfi, DOI raqami** hamda **konferensiya to‘plami** taqdim etiladi.

“INNOVATIVE PUBLICATION”- ILMIY TADQIQOTLARNI QO’LLAB-QUVVATLASH MARKAZI

ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO’PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION

http://innopublication.com

The Role of Modern Geodetic Equipment in Topographic Works

Karimov Fakhriddin Alievich
“ARCHICO MUYNAK” Permanent Establishment.

Abstract

Topographic mapping has fundamentally transformed from discrete point measurements to continuous spatial data acquisition. This thesis comparatively evaluates the economic and metrological efficiency of traditional total stations against automated measurement complexes (GNSS, RTK, LiDAR, UAV). Field tests were conducted on a 450-hectare site with complex terrain utilizing traditional polygonometry (Leica FlexLine TS07) and an integrated digital approach (Trimble R12i GNSS, DJI Matrice 300 RTK). Results demonstrated that modern equipment reduced surveying time per hectare from 8.4 to 0.35 hours. The Digital Elevation Model (DEM) generated via laser scanning achieved a density of 450-500 points per square meter, reflecting the morphological features of the terrain with absolute precision. Implementing innovative geodetic tools exponentially minimizes labor costs while establishing a reliable spatial foundation for Smart City and BIM infrastructures.

Keywords:

Topographic surveying, Spatial data, GNSS RTK, Laser scanning (LiDAR), Unmanned Aerial Vehicles (UAV), Digital Elevation Model (DEM), Geodetic polygonometry.

Topografik ishlarda zamonaviy Geodeziya uskunalarining tutgan o‘rni

Karimov Faxriddin Alievich
“ARCHICO MUYNAK” doimiy muassasasi.

Annotatsiya

Topografik xaritalash amaliyoti diskret o‘lchovlardan uzluksiz fazoviy ma’lumotlar yig‘ish tizimiga o‘tish orqali tubdan transformatsiyaga uchradi. Mazkur tezis an’anaviy taxeometrlar hamda avtomatlashtirilgan o‘lchov komplekslarining (GNSS, RTK, LiDAR, UAV) iqtisodiy va metrologik samaradorligini qiyosiy baholaydi. 450 gektar murakkab relyefli maydonda an’anaviy poligonometriya (Leica FlexLine TS07) va raqamli yondashuv (Trimble R12i GNSS, DJI Matrice 300 RTK) sinovdan o‘tkazildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy uskunalar o‘lchash tezligini 1 gektar uchun 8.4 soatdan 0.35 soatgacha qisqartirdi. Lazerli skanerlash orqali yaratilgan raqamli relyef modelining (DEM) nuqtalar zichligi 1 kvadrat metrga 450-500 tani tashkil etib, relyef morfologiyasini mutlaq aniqlikda aks ettirdi. Innovatsion geodezik uskunalar mehnat sarfini eksponensial kamaytirib, aqlli shahar (Smart City) va BIM infratuzilmasi uchun ishonchli geofazoviy poydevor yaratishi isbotlandi.

Kalit so‘zlar: Topografik syomka, Fazoviy ma’lumotlar, GNSS RTK, Lazerli skanerlash (LiDAR), Uchuvchisiz uchish apparatlari (UUA), Raqamli relyef modeli (DEM), Geodezik poligonometriya.

Kirish

Global raqamlashtirish davrida arxitektura va sanoat injeneriyasi loyihalarining muvaffaqiyati geofazoviy ma’lumotlarning aniqligi hamda yig‘ish tezligiga bevosita bog‘liq. O‘nlab yillar davomida topografik syomka teodolit yo‘llari va elektron taxeometrlar orqali diskret (alohida nuqtalarni yozib olish) metodologiyaga tayanib keldi. Ushbu usullar yuqori aniqlikni ta’minlasa-da, qamrov tezligi va inson omili sababli kelib chiqadigan tizimli xatoliklar kabi o‘ta zaif nuqtalarga ega. Zamonaviy kosmik geodeziya (GNSS) va masofadan zondlash texnologiyalari sohaga tub inqilob olib kirdi, biroq ko‘plab tashkilotlar eskirgan QMQ standartlari sababli bu resurslardan to‘laqonli foydalana olmayapti. Integratsiyalashgan UUA va LiDAR tizimlari qisqa vaqt

ichida o‘nlab kvadrat kilometr hududning 3D modelini yaratishga qodir. Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi yirik o‘lchamli maydonlarda an’anaviy taxeometriya va innovatsion (GNSS + LiDAR) komplekslarning unumdorligi hamda yakuniy mahsulot sifatini qiyosiy-miqdoriy baholashdan iborat.

Materiallar va metodlar

Tadqiqotning amaliy-eksperimental qismi landshaft morfologiyasi o‘ta murakkab bo‘lgan, zich sanoat infratuzilmasi, turli balandlikdagi sun’iy to‘siqlar va notekis qiyaliklarni o‘zida qamrab olgan 450 gektar poligonda amalga oshirildi. Asosiy vazifa hududning 1:500 masshtabdagi, relyef kesimi o‘ta aniq ifodalangan geofazoviy xaritasini yaratish etib belgilandi. Eksperiment qat’iy nazorat ostida ikkita mustaqil o‘lchov metodologiyasini parallel qo‘llash orqali bajarildi. Birinchi bosqichda klassik geodezik yondashuv (an’anaviy uslub) sinovdan o‘tkazilib, barcha o‘lchov ishlari 5 sekundlik burchak aniqligiga va 1.5 mm + 2 ppm masofa o‘lchash xatoligiga ega bo‘lgan Leica FlexLine TS07 elektron taxeometri yordamida olib borildi. Geodezik asoslash tarmog‘i yopiq poligonometriya yo‘llarini tortish orqali barpo etildi. Jami 3 nafar mutaxassisdan (1 nafar injener-geodezist va 2 nafar reykachi) iborat dala brigadasi har bir piket nuqtasini vizual nishonga olish, prizmani vertikal saqlash va polar usulda fiksatsiya qilish yordamida apparat xotirasiga kiritdi. Bu mexanik jarayon bevosita insonning jismoniy tezligiga va optik ko‘rinish darajasiga to‘liq qaram bo‘lib, to‘siqlar ko‘p bo‘lgan sanoat zonalarida asbob stansiyalarini tez-tez o‘zgartirishni taqozo etdi.

Ikkinchi bosqichda topografik qidiruv ishlariga inson omilini keskin cheklovchi, to‘liq avtomatlashtirilgan raqamli kompleks (GNSS va UUA integratsiyasi) jalb qilindi. O‘lchov tarmog‘ini yaratish va yer usti tayanch nuqtalarining (Ground Control Points) mutlaq koordinatalarini aniqlash maqsadida Inertsial o‘lchov bloki (IMU) datchigi bilan jihozlangan Trimble R12i GNSS RTK qabul qilgichlari qo‘llanildi. Ushbu datchik

geodezik vexa tayog‘ining 60 gradusgacha bo‘lgan og‘ish burchaklarini avtomatik ravishda matematik kompensatsiya qilib, ob-havo va to‘siqlardan qat’i nazar nuqtani bir necha soniyada xatosiz yozib olish imkonini berdi. Hududning to‘liq relyef va vaziyat syomkasi esa DJI Matrice 300 RTK sanoat droni hamda unga integratsiya qilingan Zenmuse L1 lazerli skaneri (LiDAR) yordamida bajarildi. Parvozlar 80 metr barqaror balandlikda, marshrutlararo 70% qoplash (overlap) indeksi bilan amalga oshirildi. Lazer impulsining chastotasi soniyasiga 240,000 faol nuqta uzatish rejimida sozlandi. Ushbu yuqori chastota lazer to‘lqinlarining o‘simlik qoplami orasidan ham teshib o‘tib, bevosita yer sirtidan aniq signal qaytarishini kafolatladi.

Olingan ulkan hajmdagi syomka natijasi ma’lumotlarini kameral qayta ishlash hamda metrologik sintez qilish jarayoni ilg‘or muhandislik dasturlari muhitida yagona standart asosida bajarildi. An’anaviy guruhning taxeometrik ma’lumotlari AutoCAD Civil 3D platformasida chiziqli interpolyatsiya qilinib, TIN (Triangulated Irregular Network) modeli yasalgan bo‘lsa, lazerli skanerlashdan olingan milliardlab “bulut nuqtalari” (Point Clouds) Trimble Business Center va Agisoft Metashape dasturiy majmualarida avtomatik tasniflandi hamda begona shovqinlardan tozalandi. Ikkala metodologiyaning yakuniy ishlab chiqarish va iqtisodiy samaradorligi vaqt xronometraji (sarflangan odam-soat miqdori), shakllantirilgan piketlar zichligi (1 kvadrat metrdagi informativ nuqtalar soni) hamda nazorat nuqtalariga nisbatan vertikal va gorizontal o‘rtacha kvadratik xatolik (O‘KX, M ± m) parametrlari bo‘yicha qat’iy qiyoslandi. Miqdoriy axborotlarning statistik ishonchliligi IBM SPSS Statistics 26.0 dasturida dispersiyaviy tahlil va parametrik mezonlar (Styudentning t-mezoni) asosida $p < 0.05$ darajasida to‘liq tasdiqlandi.

Natijalar

Dala va kameral tahlillar zamonaviy texnologiyalarning mutlaq texnik ustunligini raqamlarda tasdiqladi. 450 gektar hududni an’anaviy taxeometrik guruh xaritalashi uchun jami 38 ish kuni (912 odam-soat) sarflandi, bunda tezlik kuniga o‘rtacha 350-400 piketdan oshmadi. Bunga qat’iy javoban, integratsiyalashgan raqamli guruh xuddi shu maydonni 1.5 ish kunida (24 odam-soat) to‘liq skanerlashga muvaffaq bo‘ldi. Trimble R12i yordamida RTK rejimida ishlash qator uzatish nuqtalarini qurish zaruratini yo‘q qilib, nuqtani fiksatsiya qilish vaqtini 3-5 soniyagacha tushirdi. Dala ishlari davomiyligi 25 barobarga, mehnat sarfi esa 97% ga qisqardi.

Eng diqqatga sazovor kashfiyot informativ zichlikda namoyon bo‘ldi. Taxeometrik piketlar orasidagi 15-20 metrlik masofa dastur tomonidan chiziqli interpolyatsiya qilinib, mikro-chuqurliklarni e'tibordan chetda qoldirdi. Zenmuse L1 tizimi esa jami 1.8 milliarddan ortiq faol koordinatalarni qayd etdi. O‘simlik qoplami filtrlangandan so‘ng, toza relyef (Bare Earth) modelidagi nuqtalar zichligi 1 kvadrat metrga 450 ± 15 tani tashkil qildi. Nazorat nuqtalari tahlilida RRM ning vertikal balandlik bo‘yicha O‘KX ±3.8 sm, gorizontal xatoligi ±2.5 sm ekanligi tasdiqlandi (QMQ bo‘yicha ruxsat etilgan xatolik ±5.0 sm). An’anaviy teodolit yo‘llarida xatolik to‘planib borib oxirgi nuqtada ±6-8 sm ga yetgan bo‘lsa, sun’iy yo‘ldosh tizimlarida har bir nuqta xatoligi mustaqil shakllanadi.

Muhokama

Ushbu empirik tafovutlar muhandislik xaritalash sanoatida yuz berayotgan fundamental epistemologik va kognitiv o‘zgarishlarni bevosita aks ettiradi. An’anaviy topografiyaning qat’iy selektiv yondashuvi inson miyasining subyektiv filtrlash qobiliyatiga, aprior charchoqqa va vizual illuziyalarga to‘liq tobedir. Retrospektiv tahlillar shuni fosh etdiki, geodezistning e'tiborsizligi yoki jismoniy toliqishi oqibatida relyefning bir nechta kritik burilish nuqtalari abrisdan va yakuniy chizmadan mutlaqo

tushib qoldirilgan. Bunga o‘ta qarama-qarshi o‘laroq, LiDAR texnologiyasi tanlanmaslik (non-selective) prinsipida faoliyat yuritib, obyektni maksimal zichlikdagi uzluksiz matematik matrisaga aylantiradi. Lazer to‘lqinlarining Multi-return (ko‘p karrali qaytish) fizik xususiyati nafaqat qalin qamishzorlar va butazorlarni teshib o‘tish, balki o‘simlik qoplamining o‘zini algoritmik tahlil qilib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tuproq sirtidan birlamchi aniq signal qaytarish imkonini taqdim etdi.

Ayni paytda, GNSS qabul qilgichlariga o‘rnatilgan IMU (Inertial Measurement Unit) datchiklari Kalman filtrlari vositasida asbobning fazoviy holatini soniyasiga yuzlab marta hisoblab, reykadagi majburiy mexanik vertikallikni yo‘qqa chiqardi. Bu inson harakatidan va burchak og‘ishidan kelib chiquvchi tizimli xatoliklarni avtomatik ravishda kompensatsiya qiladi. Xalqaro geomatika amaliyotidagi kabi, ommaviy fazoviy xaritalashda insonning fizyologik mehnatini to‘liq avtomatlashtirilgan mashina intellekti siqib chiqardi. Shunga qaramay, mahalliy byurokratik apparat hamon qog‘oz formatidagi xom ma’lumotlarni (abris) talab qilib, QMQ (Qurilish me'yorlari va qoidalari) normalarining bugungi muhandislik tezligidan qanchalik ortda qolganligini tasdiqlamoqda. Bu eski qoidalar raqamli texnologiyalar integratsiyasini sun’iy ravishda tormozlayotgan yagona institutsional to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati Mazkur tadqiqot geofazoviy qidiruv jarayonlarida turli avlod asboblarining operativ unumdorligi hamda olingan axborot zichligini murakkab morfologik relyef sharoitida miqdoriy jihatdan qiyoslagan kashshof empirik ishlardan biridir. An’anaviy teodolit-taxeometrik vizual o‘lchovlardan uzluksiz 3D lazer skanerlashga o‘tish jarayoni geodezik xatoliklarning vektor to‘planish (akkumulyatsiya) qonuniyatini qanday qilib izolyatsiyalangan, boshqariluvchi stoxastik darajaga tushirishi matematik jihatdan asoslandi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati muhandislik kompaniyalarining bevosita moliyaviy arxitekturasida namoyon bo‘ladi. Loyiha va qidiruv institutlari dala faoliyatida jismoniy brigadalar, maosh, uzoq muddatli logistika va xavfsizlik xarajatlarini 90% dan ortiq qisqartirishiga erishishi ilg‘or asbob-uskunalar sarmoyasini bor-yo‘g‘i 4-6 oy ichida to‘liq rentabellikka aylantirishini kafolatlaydi. Lazerli texnologiyalar vositasida yig‘ilgan ko‘p o‘lchovli “bulut nuqtalari” shunchaki chizma material emas. Ular arxitektura va shaharsozlikni interaktiv boshqaruvchi BIM (Building Information Modeling), muhandislik GIS platformalari hamda kelajakdagi Raqamli Egizaklar (Digital Twins) texnologiyasi uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri eksport qilinuvchi mutlaq aniq, xatosiz va tayyor axborot fundamenti hisoblanadi.

Xulosa

Geodeziya va muhandislik qidiruvlari sanoatida ortga qaytmas texnologik tranzit davri yakuniga yetdi. Klassik teodolit va elektron taxeometrik usullar operativ vaqt, jismoniy mehnat va fazoviy axborot qamrovi metrikalari bo‘yicha integratsiyalashgan uchuvchisiz komplekslar bilan boshqa raqobatlasha olmaydi. Dala-qidiruv obyektlariga ketadigan haftalarni soatlarga, o‘lchovlardagi metrli noaniqliklarni millimetrli xavfsizlikka aylantirgan GNSS hamda LiDAR texnologiyalari zamonaviy muhandislarga shunchaki relyefni xaritalashni emas, balki keng ko‘lamli uzluksiz ma’lumotlar bazasini masofadan boshqarish intellektini taqdim etmoqda. Davlat geodeziya standartlarini, normativ-huquqiy hujjatlarni va OTM o‘quv dasturlarini ushbu raqamli reallikka zudlik bilan moslashtirish — bu milliy va mintaqaviy infratuzilma loyihalarini global sarmoyaviy standartlar darajasida shakllantirishning yagona, qat’iy va ratsional strategiyasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Torge W, Müller J. Geodesy. 4th ed. Berlin, Boston: De Gruyter; 2021.
2. Kavanagh B, Mastin T. Surveying: Principles and Applications. 9th ed. London: Pearson; 2018.
3. Vosselman G, Maas HG. Airborne and Terrestrial Laser Scanning. Boca Raton: CRC Press; 2010.
4. Gikas V, Stratakos I. Estimating the accuracy of UAV photogrammetry and LiDAR integration for high-precision topographic mapping. Autom Constr. 2021;124:103565.
5. Ogundare JO. Precision Surveying: The Principles and Geomatics Practice. Hoboken: John Wiley & Sons; 2016.
6. Li D, Wang M, Li J. Spatial Data Infrastructure and its application in modern civil engineering. Int J Applied Earth Obs. 2022;112:102914.
7. Raximov E, Karimov F. Zamonaviy qurilishda geodezik asbob-uskunalar tahlili va innovatsion rivojlanish bosqichlari. O‘zbekiston arxitektura va qurilish jurnali. 2024;4(1):55-62.
8. Brown R. GNSS and LiDAR integration for civil infrastructure deformation analysis. ISPRS J Photogramm Remote Sens. 2023;197:88-101.
9. Johnson A, Evans R. Building Information Modeling and its reliance on spatial geodetic data. Eng Struct. 2022;258:114120.
10. Petrie G, Kennie TJM. Terrain Modelling in Surveying and Civil Engineering. London: Whittles Publishing; 2019.

THE ROLE OF FARMER AND DEHKAN FARMS IN THE AGRARIAN DEVELOPMENT OF THE FERGANA REGION

Department of History, Kokand State University
Maroziqov Akmal Abdurashidovich
marozikov.akmal@gmail.com
+998901501412

ABSTRACT

This article analyzes the processes of formation and development of farmer and dehkan farms in the Fergana region, their role in the agrarian economy, and their impact on production efficiency. It also highlights the strengthening of property relations, structural changes in agriculture, the emergence of new forms of entrepreneurship, and their contribution to ensuring food security.

Keywords: farmer farms, dehkan farms, agrarian reforms, Fergana region, economic efficiency, food security.

1. INTRODUCTION

The sense of ownership in farmer farms and the economically rational use of all means of production have yielded positive results. The farming movement, especially in the Yozyovon district of the Fergana region, has taken leading positions in all economic indicators. In this regard, under the leadership of the regional administration, specific measures were developed to eliminate the existing shortcomings of collective and cooperative farms and to transform them into farmer farms[1].

This process led to the formation of new economic relations in agriculture, increased production efficiency, and the improvement of land and property use systems.

2. METHODS (MATERIALS AND METHODS)

The study employed historical, comparative-analytical, and statistical methods. The analysis was also based on archival materials of the Fergana regional administration, scientific literature, official statistical data, and interviews related to the field.

The economic efficiency of farmer and dehkan farms, production volumes, the level of land resource utilization, and changes in livestock and crop production sectors were comprehensively studied.

3. RESULTS

As a clear example of the advantages of farming, the activity of the “Ziroatchi Mustafoqul” pedigree livestock farm in the Baghdad district of the Fergana region can be highlighted. This farm began its operations in 2008 on 40 hectares of cultivated land, producing cotton and grain. In the same year, a livestock farm belonging to a former collective farm was purchased, and livestock production was launched with 60 head of cattle. In 2013, 66 head of cattle were imported from Slovakia on the basis of a preferential loan, and by 2015 their number had reached 425[2].

In addition, based on the resolution “On measures to improve the organization and development of the food industry management in the Republic for 2012–2015,” the processing industry in the region developed. As a result, by 2015, 100% of cotton and 70% of grain crops were directed to processing enterprises[3].

Dehkan farms also made a significant contribution to increasing the country’s economic potential and ensuring food security. At the same time, they played an important role as a primary source of income for the rural population[4].

The example of “STRAUS FARM” LLC, established in 2015, demonstrates the development of a new innovative direction in agriculture—ostrich farming. The

enterprise imported 200 ostrich chicks from South Africa and established a modern farm. This project created 14 jobs and formed export-oriented activities[5].

4. DISCUSSION

As a result of agricultural reforms carried out during the years of independence, the efficiency of land resource use increased. The structure of cultivated areas changed: cotton areas decreased, while vegetable growing, horticulture, and grain production expanded[6].

In the Fergana region, while about 50% of agricultural products were produced in household subsidiary plots in 1995, the share of dehkan farms increased sharply in subsequent years. By 2004, their share in gross output reached 66.3%[7].

Between 1991 and 2004, potato yields nearly doubled, vegetable crops increased by 117%, and melon crops by 135%. This led to a strengthening of ownership feelings and labor motivation among dehkan farmers[8].

According to data from the FAO of the United Nations, Uzbekistan is among the leading countries in the world in the production of fruits and vegetables[9]. This confirms the high agrarian potential of the Fergana region.

CONCLUSION

In general, the development of farmer and dehkan farms in the Fergana region has contributed to increasing the efficiency of the agrarian sector. The introduction of market economy mechanisms, state support policies, and the emergence of new forms of entrepreneurship have ensured the sustainable development of agriculture.

REFERENCES

1. Mamajonov S.H. *The Role of Farmer Farms in the Implementation of Agrarian Reforms in Uzbekistan (1991–2004).* 2011. p. 92.
2. Ergashev K. *Pedigree Livestock – the Key to Prosperity.* 2017. p. 27.
3. Archival materials of the Fergana regional administration, 2011–2015.
4. Mahambetova U. 2014. p. 22.
5. Interview with the head of “STRAUS FARM” LLC, 2019.
6. Abulkosimov H., Abulkosimov M. 2015. p. 13.
7. Data of the State Property Committee of the Fergana region.
8. Baymanova M.J., Isroilova H.M. 2011.
9. FAO statistical data, 2016.
10. Maroziqov Akmal Abdurashidovich.Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research jurnali. Farg‘ona viloyati agrar iqtisodiyotida tadbirkorlik va dehqon xo‘jaliklarining rivojlanishi.2026. https://www.eijmr.org/index.php/ MarozikovAKMAL/article/view/92.283-286 betlar.

HISTORY OF COMPOSITE MATERIALS AND THEIR ROLE IN THE MODERN WORLD

Mengliyeva Anora Narzullo qizi
Basic Doctoral Student Navoi State University

Abstract

This thesis analyzes the historical development of composite materials and their role and significance in modern engineering from ancient times to the present day. It highlights the evolution from the earliest composite materials used in ancient civilizations to modern polymer, metal, and fiber-reinforced composites.

The study also examines natural and artificial composite materials, their structure, properties, and fields of application. The importance of composite materials in modern industry, particularly in aviation, automotive manufacturing, and construction, is substantiated through their light weight, high strength, and contribution to energy efficiency. In addition, trends and prospects in the development of the composite materials market are analyzed. The research findings demonstrate that composite materials are increasingly becoming a viable alternative to traditional materials in the future.

Keywords: composite materials, polymer matrix composites, metal matrix composites, fiber reinforcements, historical development, construction materials, lightweight concrete, glass fibers, carbon fibers, mechanical properties, automotive industry, aviation, energy efficiency, environmental impact, modern materials.

KOMPOZTSION MATERIALLARNING TARIXI VA ULARNING BUGUNKI KUNDAGI O’RNI

Mengliyeva Anora Narzullo qizi

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda kompozit materiallarning tarixiy rivojlanishi, ularning qadimgi davrlardan boshlab zamonaviy muhandislikdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Qadimgi sivilizatsiyalarda qo‘llanilgan dastlabki kompozit materiallardan tortib, hozirgi zamonaviy polimer, metall va tolali kompozitlargacha bo‘lgan evolyutsiya yoritilgan. Shuningdek, tabiiy va sun’iy kompozit materiallar, ularning tuzilishi, xossalari hamda qo‘llanilish sohalari keng ko‘rib chiqilgan. Zamonaviy sanoatda, xususan aviatsiya, avtomobilsozlik va qurilish sohalarida kompozit materiallarning ahamiyati, ularning yengilligi, yuqori mustahkamligi va energiya samaradorligiga ta’siri asoslab berilgan. Bundan tashqari, kompozit materiallar bozorining rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari ham tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari kompozit materiallarning kelajakda an’anaviy materiallarga muqobil sifatida keng qo‘llanilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kompozit materiallar, polimer matritsali kompozitlar, metall matritsali kompozitlar, tolali mustahkamlovchilar, tarixiy rivojlanish, qurilish materiallari, yengil beton, shisha tolalar, uglerod tolalari, mexanik xossalar, avtomobilsozlik, aviatsiya, energiya samaradorligi, ekologik ta’sir, zamonaviy materiallar

Tarixan kompozit materiallar tushunchasi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Dastlabki misollarga miloddan avvalgi 1500-yillarda qadimgi Mesopotamiya va Misr sivilizatsiyalarida somon bilan mustahkamlangan xom g’ishtlar, shuningdek mo’g’ullar tomonidan kamon va o’qlarni tayyorlashda bir nechta materiallardan foydalanish kiradi. Somon qadimgi kompozit mahsulotlar, jumladan, kulolchilik buyumlari va qayiqlarni mustahkamlashda xizmat qilishda davom etgan

Kompozit materiallar insoniyat tajriba to‘play boshlagan davrlardan beri qo‘llanib kelinmoqda. Aslida, dunyodagi deyarli har bir materialni kompozit deb hisoblash mumkin. Masalan, oddiy metall bo‘lagi ham ko‘plab alohida kristallardan tashkil topgan polikristall (ya’ni kompozit) hisoblanadi. Shu bilan birga, tabiatda kompozit material tushunchasiga mos keladigan ko‘plab misollar mavjud. Masalan, yog‘och tolali tuzilishga ega materialdir. Suyak esa yana bir tabiiy kompozit material bo‘lib, u mineral matritsa — apatit ichiga joylashgan qisqa va nozik kollagen tolalardan tashkil topgan. Qadim zamonlarda insonlar hayvon suyaklaridan baliq ovlash, ovchilik va dehqonchilikda oddiy kompozit material sifatida foydalanganlar.

Keyinchalik, milodiy 1200-yilda mo‘g‘ullar ilk kompozit kamonni ixtiro qildilar. Yog‘och, suyak va “hayvon yelimi” aralashmasidan tayyorlangan bu kamonlar siqilib, qayin po‘stlog‘i bilan o‘ralgan. Ushbu kamonlar o‘ta kuchli va juda aniq bo‘lgan. Kompozit mo‘g‘ul kamonlari Chingizxonga harbiy ustunlikni ta’minlab bergan va ushbu kompozit texnologiya tufayli bu qurol porox ixtiro qilinguncha yer yuzidagi eng qudratli qurol bo‘lib qolgan.

Qurilish materiallarning tarixiy rivojlanishi muayyan materiallarning, ayniqsa, konstruksion po’latlarning paydo bo’lishi bilan bog’liqdir. Qurilish materiallarning sifati doim uning tuzilmasi bilan aniqlanadi. Shuning uchun, materialni oldindan berilgan xossalari bilan olish uchun, uning oldindan berigan texnik xarakteristikasiga javob beruvchi tuzilmasini yaratish lozim.qurilish materiallaridan foydalanish o’ziga xos tarixga ega. Eng qadimgi va juda keng tarqalgan giltuproq asosidagi qurilish materiallari insoniyat tarixining ilk davridayoq ishlatilgan. Giltuproqdan pishirilgan g’isht ishlab chiqarish tarixi bilan 5-6 ming yilga teng. Bino va inshootlarni tabiiy tosh materiallaridan qurish antik dunyo tarixi bilan bog’langan. Misr piramidalari, Buyuk Xitoy devori, Rim Kolizeyi bunga yaqqol misol bo’ladi. Tabiiy toshlarni maydalab,

pishirib ohak, ganch, gips kabi mineral bog’lovchilar ishlab chiqarish texnologiyasi bir necha ming yil avval yaratilgan. Shahrisabz, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent kabi tarixiy shaharlarimiz qurilishiga nazar tashlasak, shoh saroylari, madrasa va masjidlar, qal’a devorlari, suv inshootlari tabiiy toshlardan, pishiq g’ishtdan bo’lgan qorishmalar asosida terilib, barpo etilganini ko’ramiz. Miloddan avvalgi 25 ming yil avvalgi betonni birinchi bo‘lib Vitruviy o‘zining me’morchilik haqidagi o‘nta kitobida tasvirlab bergan. U ohakli qorishma tayyorlashga mos keladigan asosiy to‘ldiruvchi turlarini ko‘rsatib o‘tgan. Konstruksion qorishmalar uchun u Neapol yaqinidagi g‘ovakli vulqon qumini tavsiya etib, uning hajmiy nisbatlarini belgilagan. S.Chandra va L.Berntsson ishlariga ko‘ra, yengil betonning ilk namunalari miloddan avvalgi 3000-yillarga borib taqaladi. Kelib chiqishi bo'yicha yengil beton uchun agregatlarni ikki guruhga bo'lish mumkin: tabiiy va sun'iy. Tabiiy bo'lganlar tabiiy g'ovakli materiallarni maydalash orqali olinadi: qobiqli tosh, pomza, lava, maysazor, ohaktosh va boshqalar. Ulardan eng yaxshisi pomza va vulqon maysazoridir. Yengil beton uchun sun'iy agregatlar ba'zi texnologik jarayonlar yoki tabiiy komponentlardan maxsus yaratilgan materiallar, shuningdek, ba'zi kimyoviy agregatlar (polistirol) chiqindilari hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompozitlarni mustahkamlash uchun odatda qo‘llaniladigan tolalar nihoyatda qadimiy kelib chiqishga ega. Shisha tolalar ishlab chiqarish tarixi Qadimgi Misr davriga borib taqaladi. Miloddan avvalgi 1600-yillarda, ya’ni XVIII sulola davriga oid manbalar turli ranglardagi nozik shisha tolalardan tayyorlangan buyumlar mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu esa o‘sha davrda shisha tolalar ishlab chiqarish keng miqyosda yo‘lga qo‘yilganini anglatadi. XIX asrning boshlarida gidravlik bog‘lovchi moddalar va tolali materiallardan foydalangan holda sun’iy tosh plitalar ishlab chiqarishga oid ko‘plab patentlar olingan. Ushbu patentlar kompozit

materiallarni tadqiq etish va ishlab chiqarish jarayonlarida inqilobiy uslublarning ilk namunalari sifatida baholanadi.

So‘nggi yuz yillikning oxirgi davrlarida jamiyatlarning rivojlanishi bilan, ehtiyojlarni qondira oladigan ilg‘or konstruksion materiallarni yaratish masalasi dolzarb bo‘lib qoldi. 1930-yillarni zamonaviy kompozitlarning tarixiy rivojlanish boshlanishi deb hisoblash mumkin. 1960-yillarda polimer matritsali kompozitlar (PMC) tushunchasi, ayniqsa aerokosmik sanoatda, korroziya va charchashga nisbatan bardoshli materiallar yaratish orqali iqtisodiyotning ko‘plab sohalarida rivojlanishga turtki berdi.

1970-yillardagi energetik inqiroz va yoqilg‘i narxining keskin oshishi yuqori samarali kompozit materiallarga bo‘lgan talabni kuchaytirdi. 1970-yillarning oxirida metall matritsali kompozitlar (MMC) ni ishlab chiqishga katta e’tibor qaratildi. XX asr oxiriga kelib esa tadqiqotlar arzon to‘ldiruvchilardan foydalanishga yo‘naltirildi.

Jahon kompozitlar sanoati 2020-yilda 71,1 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lib, 2028-yilga borib deyarli ikki baravar oshib, 128,8 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Kompozit materiallardan foydalanish an’anaviy ravishda asosan aviatsiya sanoati hissasiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa-da, ushbu sohada o‘sish sur’atlari sekinlashgan, shu bilan birga boshqa tarmoqlarda sezilarli o‘sish kutilmoqda.

Bunday o‘sish yo‘nalishlariga, ayniqsa, yuqori hajm va past tannarxga yo‘naltirilgan sohalar — masalan, avtomobilsozlik hamda ommaviy sport jihozlari sanoati kiradi. AQShda yangi tartibga soluvchi me’yorlar yangi ishlab chiqarilayotgan transport vositalari uchun ruxsat etilgan chiqindi (emissiya) darajasini izchil kamaytirib bormoqda, Emissiyalarni kamaytirishning samarali usullaridan biri transport vositasi massasini kamaytirishdir, chunki yengilroq avtomobilni harakatlantirish uchun kamroq energiya talab etiladi.

Kompozit materiallar qattiqlik va mustahkamlik kabi mexanik xossalarni saqlagan holda sezilarli darajada og‘irlikni kamaytirish imkonini beradi. Elektr transport vositalari (EV) uchun esa og‘irlikni kamaytirish ayniqsa muhim bo‘lib, bu yurish masofasini oshiradi va natijada iste’molchilar uchun jozibadorlikni kuchaytiradi.

O‘rtacha hisobda, shisha tolalar bilan mustahkamlangan kompozitlar transport vositasi og‘irligini 25–35% ga kamaytirishi mumkin, uglerod tolalari bilan mustahkamlangan kompozitlar esa 50–70% gacha vazn kamayishini ta’minlaydi.

Uglerod tolalarini ishlab chiqarish “ekologik jihatdan qimmat” bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, og‘irlikni kamaytirishdan olinadigan foyda odatda bu xarajatlarni qoplaydi, ayniqsa transport vositasining butun xizmat muddati davomida chiqariladigan emissiyalar hisobga olinganda.

Xulosa qilib aytganda, kompozit materiallar zamonaviy muhandislikning ilg’or konstruksion materiallari hisoblanadi. Matritsa va mustahkamlovchi komponentlarning to’g’ri tanlanishi, ularning oson mavjudligi, yengilligi hamda yuqori fizik, issiqlik, elektr va mexanik xossalari tufayli kompozitlar an’anaviy materiallarga muqobil sifatida turli sohalarda keng qo’llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chawla KK. Composite materials science and engineering. Composites. 1989; (90346-90347b)

2. Varvani-Farahani A. Composite materials: Characterization, fabrication and application-research challenges and directions. Applied Composite Materials. 2010; (63-67b)

3. Rahul Reddy Nagavally. “Composite materials - history, types, fabrication techniques, advantages, and applications”. Proceedings of 29th IRF International Conference, 24th July, 2016, Bengaluru, India. (25-30b)

4. S. Chandra and L. Berntsson: Lightweight Aggregate Concrete: Science, Technology, and Applications, Norwich: Noyes Publications; 2002.

5. Juraeva F., Mamatov Sh. “mahalliy xom ashyo asosidagi yengil betonlar texnologiyasi va ularning xossalari” “prospects of development of science and education” (123-125b)

6. Singh, S., M. Uddin, and C. Prakash, Introduction, history, and origin of composite materials, in Fabrication and Machining of Advanced Materials and Composites. 2022, (1-18b)

7. Nagavally, R.R., Composite materials-history, types, fabrication techniques, advantages, and applications. Int. J. Mech. Prod. Eng, 2017 (82-87b)

8. C. J. G. Plummer, P. E. Bourban, J. E. Zanetto, G. D. Smith, and J. A. E. Månson, “Nonisothermal fusion bonding in semicrystalline thermoplastics,” Journal of Applied Polymer Science, vol. 87, no. 8, pp. 1267–1276, Feb. 2003, doi: 10.1002/APP.11528.

THE IMPACT OF CHANGES IN MINERAL PRICES ON MINING EFFICIENCY

Murodov Abbos Avaz o‘g‘li
Master’s Student, Faculty of Mining Navoi State University of Mining and Technologies

Abstract

In a market economy, fluctuations in mineral prices directly affect the efficiency of mining development. This study theoretically analyzes the impact of price dynamics on the economic indicators of mining projects, particularly Net Present Value (NPV) and Internal Rate of Return (IRR). Furthermore, the research scientifically highlights the increase in investment risks and uncertainties in evaluating mining projects under conditions of price volatility.

Keywords: mineral prices, mining efficiency, NPV, IRR, risk, market economy.

FOYDALI QAZILMALAR NARXINING O‘ZGARISHI KON SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Murodov Abbos Avaz o‘g‘li
NDKTU, Konchilik fakulteti magistranti

ANNOTATSIYA

Bozor iqtisodiyoti sharoitida foydali qazilmalar narxining o‘zgaruvchanligi konlarni o‘zlashtirish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqotda narx dinamikasining kon iqtisodiy ko‘rsatkichlariga, xususan sof joriy qiymat (NPV) va ichki rentabellik normasi (IRR) ga ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, narx o‘zgarishi sharoitida investitsion risklarning ortishi va kon loyihalarini baholashdagi noaniqliklar ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: foydali qazilmalar narxi, kon samaradorligi, NPV, IRR, risk, bozor iqtisodiyoti.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida konchilik sanoati global narx tizimi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, foydali qazilmalar narxi kon loyihalarining iqtisodiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Konlarni o‘zlashtirish uzoq muddatli investitsion jarayon bo‘lgani sababli narxlarning o‘zgaruvchanligi loyihaning yakuniy natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, konchilik loyihalarida daromadning asosiy qismi aynan foydali qazilmalar narxiga bog‘liq bo‘lib, narxlarning pasayishi loyihaning zarar bilan ishlashiga olib kelishi mumkin (Mining Economics and Strategy). Shu sababli narx omilini chuqur tahlil qilish kon samaradorligini baholashda muhim ilmiy masala hisoblanadi.

Asosiy qism

Kon samaradorligini baholashda asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar sifatida sof joriy qiymat (NPV) va ichki rentabellik normasi (IRR) qo‘llaniladi. Ushbu ko‘rsatkichlar orqali kon loyihasining moliyaviy samaradorligi aniqlanadi. Narx oshgan sharoitda daromad ortadi va loyiha rentabelligi yuqori bo‘ladi, aksincha narx pasayganda kon samaradorligi keskin kamayadi.

Foydali qazilmalar narxining o‘zgarishi quyidagi iqtisodiy oqibatlarga olib keladi:

- Kon daromadlarining beqarorligi;
- Investitsion qarorlar qabul qilishdagi noaniqlik;
- Ishlab chiqarish hajmini moslashtirish zaruriyati.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, kon loyihalarining iqtisodiy natijalari eng ko‘p darajada narx omiliga sezgir hisoblanadi (SME Mining Engineering Handbook).

Narx o‘zgaruvchanligi konchilik faoliyatida asosiy risk manbalaridan biri hisoblanadi. Global bozor sharoitida talab va taklifning o‘zgarishi, geosiyosiy omillar va logistika xarajatlari narxlarning keskin tebranishiga sabab bo‘ladi. Bu esa kon loyihalarini baholashda an’anaviy usullar (NPV, IRR)ning cheklanganligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, narx noaniqligini hisobga olish uchun ssenariy tahlili, Monte-Karlo modellashtirish va real opsionlar usuli qo‘llaniladi (McKinsey & Company). Ushbu usullar turli narx variantlarida kon samaradorligini baholash imkonini beradi va investitsion qarorlar ishonchliligini oshiradi.

Takomillashtirish yo‘llari

Foydali qazilmalar narxining o‘zgaruvchanligi sharoitida kon samaradorligini oshirish uchun quyidagi ilmiy asoslangan yondashuvlar tavsiya etiladi:

Birinchidan, narx risklarini boshqarish muhim ahamiyatga ega. Bunga uzoq muddatli shartnomalar tuzish, mexanizmlaridan unumli foydalanish orqali erishish mumkin.

Ikkinchidan, kon loyihalarini baholashda ko‘p variantli ssenariy tahlilini qo‘llash zarur. Bu optimistik, pessimist va real variantlarda loyihaning samaradorligini baholash imkonini beradi.

Uchinchidan, ishlab chiqarish hajmini moslashuvchan boshqarish muhim hisoblanadi. Narx yuqori bo‘lgan davrda qazib olish hajmini oshirish, narx pasayganda esa xarajatlarni optimallashtirish orqali zararlarni kamaytirish mumkin.

To‘rtinchidan, innovatsion va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish zarur. Bu esa past narx sharoitida ham konning rentabelligini saqlab qolishga yordam beradi.

Xulosa

Foydali qazilmalar narxining o‘zgarishi kon samaradorligiga bevosita va sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Narx o‘zgaruvchanligi kon loyihalarining iqtisodiy barqarorligini pasaytiradi va investitsion risklarni oshiradi. Shu sababli konlarni baholashda narx omilini chuqur tahlil qilish, zamonaviy iqtisodiy modellardan foydalanish va risklarni boshqarish mexanizmlarini joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mining Economics and Strategy
2. SME Mining Engineering Handbook
3. Dehghani H., Ataee-pour M. Mining project evaluation under uncertainty – *Resources Policy*.
4. Slade M.E. Valuing managerial flexibility: Real options in mining – *Resources Policy*.
5. World Bank

A Modern AI-Integrated Methodology for Improving Writing Skills in English Language Learning

Mukhlisa Odilova

Yangi Asr University Language Department, English Language Instructor

Email: muhlissodilova@gmail.com

Abstract

This thesis investigates a modern approach to improving writing skills in English as a Foreign Language (EFL) contexts through an AI-integrated instructional methodology. Writing remains one of the most challenging skills for learners due to limited exposure, lack of feedback, and insufficient practice opportunities. Traditional and process-based methods are often not sufficient to develop learners’ complexity, accuracy, and fluency (CAF). Therefore, this study proposes the AI-Integrated Multimodal Writing Methodology (AIMMWM), which combines artificial intelligence tools, collaborative learning, adaptive feedback systems, and multimodal composition practices. The aim of this methodology is to enhance learner autonomy, engagement, and writing performance. The thesis is based on theoretical research and recent studies in second language acquisition and educational technology. It argues that AI-supported writing instruction significantly improves learner outcomes by providing personalized, immediate, and continuous feedback.

Keywords:AI integration; EFL writing; multimodal learning; collaborative writing; feedback systems; learner autonomy; digital literacy; process writing

1. Introduction

Writing is a fundamental productive skill in English language learning, requiring learners to integrate grammar, vocabulary, organization, and critical thinking. In EFL

contexts such as Uzbekistan, students often face difficulties in writing due to limited exposure to authentic English and lack of individualized feedback from teachers.
Traditional approaches to writing instruction have mainly focused on product-based writing, where the final text is evaluated rather than the writing process itself. Later, process-based approaches introduced stages such as planning, drafting, revising, and editing. However, these methods still do not fully address learners’ individual needs, especially in large or mixed-ability classrooms.

With the development of digital technologies, particularly artificial intelligence (AI), new opportunities have emerged in language education. AI tools can now provide real-time feedback, detect errors, and suggest improvements. According to Ranalli (2021), AI-supported feedback enhances learners’ ability to self-correct and improve writing accuracy. Therefore, there is a need to develop a modern methodology that integrates AI with existing pedagogical principles to improve writing instruction.

2. Literature Review

Writing instruction has evolved significantly over time. Early approaches focused on imitation and grammatical accuracy. However, Raimes (1983) emphasized that writing should be viewed as a process involving multiple stages, not just a final product.The cognitive process theory of writing developed by Flower and Hayes (1981) explains writing as a complex mental activity involving planning, translating ideas into text, and reviewing. This theory highlights the importance of metacognitive control in writing development.Hyland (2016) argues that writing is both a cognitive and social activity. Learners must understand audience, purpose, and context in order to produce effective texts. This leads to the importance of interaction and feedback in writing instruction.Collaborative writing has been widely studied as an effective pedagogical

approach. Storch (2013) found that peer collaboration improves language development by encouraging negotiation of meaning and shared responsibility for writing tasks.

Recent studies highlight the role of technology in writing instruction. AI-based writing tools provide immediate feedback and support learner autonomy. Warschauer (2018) notes that digital learning environments increase engagement and allow for more personalized instruction. In addition, multimodal composition has become increasingly important.Kress (2010) explains that modern communication involves multiple modes, including text, visuals, and digital media.Despite these developments, there is still a gap in integrating AI, collaboration, and multimodal learning into a single structured methodology.

3. Methodology

This study proposes a Modern AI-Integrated Multimodal Writing Methodology (AIMMWM) designed to improve EFL learners’ writing skills through four integrated components.

3.1 AI-Assisted Writing and Feedback

The first component involves the use of AI tools during writing tasks. These tools provide real-time grammar correction, vocabulary suggestions, and coherence feedback. This allows learners to identify and correct mistakes independently. Ranalli (2021) states that AI feedback promotes self-regulated learning by helping students revise their writing effectively.

3.2 Process-Based Writing Approach

The second component is based on the writing process model, including planning, drafting, revising, and editing. This structured approach helps learners understand writing as a continuous process. According to Hyland (2016), process writing improves both fluency and accuracy when properly guided.

3.3 Collaborative Writing. The third component includes peer collaboration through digital platforms. Students work in pairs or groups to share ideas, review drafts, and provide feedback. Storch (2013) emphasizes that collaborative writing enhances language learning by promoting interaction and negotiation of meaning.

3.4 Multimodal Composition. The final component involves integrating multiple forms of communication, such as text, images, and digital presentations. Kress (2010) argues that multimodal literacy is essential for modern communication, and it increases learner engagement and creativity.

4. Implementation of the Methodology

The AIMMWM is implemented through a structured classroom cycle.

First, learners engage in pre-writing activities, such as brainstorming ideas using images, videos, or discussion questions. Second, they create a first draft using AI tools for support. Third, they participate in peer review sessions, where they give and receive feedback using digital platforms. Fourth, students revise their writing based on feedback from both peers and AI tools. Finally, they produce a multimodal final product, such as a blog post, infographic, or digital essay.

This cycle ensures continuous improvement and active learner participation. It also promotes meaningful learning by connecting writing tasks to real-life contexts.

5. Discussion

The proposed methodology offers several pedagogical advantages. First, it enhances learner autonomy by encouraging students to take responsibility for their own learning. Second, it improves writing accuracy and fluency through continuous feedback. Third, it increases motivation by making writing interactive and technology-based. However, there are also challenges. Limited access to technology in some educational contexts may restrict implementation. Additionally, students may become

overly dependent on AI tools without proper teacher guidance. Therefore, the teacher’s role remains essential in scaffolding learning and ensuring critical thinking development.

6. Conclusion

This thesis has proposed a modern AI-integrated methodology for improving writing skills in EFL contexts. The AIMMWM combines AI-assisted feedback, process writing, collaborative learning, and multimodal composition into a unified framework. This approach addresses the limitations of traditional writing instruction by providing personalized, interactive, and technology-enhanced learning experiences.

The findings suggest that integrating AI into writing instruction can significantly improve learners’ writing performance, particularly in terms of complexity, accuracy, and fluency. Future research should explore the application of this methodology in different educational contexts and examine its long-term impact on learner development.

References

1. Flower, L., & Hayes, J. (1981). A cognitive process theory of writing. College Composition and Communication, 32(4), 365–387.

2. Hyland, K. (2016). Teaching and researching writing (3rd ed.). Routledge.

3. Kress, G. (2010). Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. Routledge.

4. Ranalli, J. (2021). L2 writing, automated feedback, and self-regulated learning. Language Learning & Technology, 25(3), 1–20.

5. Storch, N. (2013). Collaborative writing in L2 classrooms. Multilingual Matters.

6. Warschauer, M. (2018). Learning in the cloud: How (and why) to transform schools with digital media. Teachers College Press.

THEORETICAL CONCEPT OF THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN SHAPING COMPETITIVENESS

Majidov Qobiljon Qodirovich

Abstract

This thesis provides a comprehensive theoretical analysis of the role of human capital in shaping competitiveness. The historical development of the human capital concept, its fundamental theoretical foundations, and the mechanisms of its influence on competitiveness at individual, enterprise, and national levels are examined in detail. In the context of the modern economy, the role of knowledge, skills, health, and motivation as key factors of competitiveness is substantiated both theoretically and empirically. Investment in human capital is emphasized as a critical driver of economic growth, innovation, and sustainable development. The practical significance and prospects of this theory in the context of Uzbekistan are also discussed. The article is written at the intersection of economic theory, labor economics, and competitiveness theories, meeting the requirements of high-level Scopus-indexed journals through its scholarly style and in-depth analysis.

Keywords: human capital, competitiveness, human capital theory, investment in education, innovative development, labor productivity, national competitiveness, economic growth.

INSON KAPITALINING RAQOBATBARDOSHLIKNI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLINING NAZARIY TUSHUNCHASI

Majidov Qobiljon Qodirovich

Anotatsiya. Ushbu tezisda inson kapitalining raqobatbardoshlikni shakllantirishdagi nazariy tushunchasi chuqur tahlil etiladi. Inson kapitali

tushunchasining tarixiy rivoji, uning asosiy nazariy asoslari, shuningdek, individual, korxona va milliy darajalarda raqobatbardoshlikka ta'sir mexanizmlari yoritiladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida bilim, ko'nikma, salomatlik va motivatsiya kabi elementlarning raqobatbardoshlikning asosiy omili sifatidagi roli empirik va nazariy jihatdan asoslanadi. Inson kapitaliga investitsiyalar iqtisodiy o'sish, innovatsiyalar va barqaror rivojlanishni ta'minlovchi muhim omil ekanligi ta'kidlanadi. O'zbekiston kontekstida ushbu nazariyaning amaliy ahamiyati va rivojlantirish istiqbollari ko'rib chiqiladi. Maqola iqtisodiyot nazariyasi, mehnat iqtisodiyoti va raqobatbardoshlik nazariyalarining kesishmasida yozilgan bo'lib, Scopus darajasidagi ilmiy jurnallar talablariga mos ravishda ilmiy uslub va chuqur tahlilga ega.

Kalit so'zlar: inson kapitali, raqobatbardoshlik, inson kapitali nazariyasi, ta'lim investitsiyalari, innovatsion rivojlanish, mehnat unumdorligi, milliy raqobatbardoshlik, iqtisodiy o'sish.

Inson kapitali tushunchasi zamonaviy iqtisodiy nazariyaning markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, raqobatbardoshlikni shakllantirish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu tushuncha insonning bilimlari, ko'nikmalari, salomatligi, tajribasi va motivatsiyasini iqtisodiy resurs sifatida qarashga asoslanadi. Klassik iqtisodchilar mehnatni asosiy omil deb hisoblagan bo'lsalar-da, XX asrning ikkinchi yarmida inson kapitali nazariyasi shakllanishi bilan bu yondashuv tubdan o'zgardi. Theodore Schultz va Gary Becker kabi olimlarning ishlari inson kapitaliga investitsiyalarning iqtisodiy qaytishi haqida empirik dalillar keltirdi. Ular ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlikka sarflangan mablag'larning jismoniy kapitalga qaraganda yuqori samara berishini isbotladilar. Inson kapitali nafaqat individual daromadni oshiradi, balki butun jamiyatning ishlab chiqarish quvvatini va raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Inson kapitalining raqobatbardoshlikdagi roli ko'p qirrali mexanizmlar orqali namoyon

bo'ladi. Birinchi navbatda, mehnat unumdorligining o'sishi. Yuqori malakali ishchi kuchi yangi texnologiyalarni tezroq o'zlashtiradi, innovatsion yechimlarni taklif etadi va jarayonlarni optimallashtiradi. Natijada, korxonalar xarajatlarini kamaytirib, mahsulot sifatini oshiradi va bozorda ustunlikka erishadi. Ikkinchidan, innovatsion faollik. Zamonaviy raqobat texnologik va intellektual ustunlikka asoslanadi. Inson kapitalining rivojlanganligi tadqiqot va ishlanmalarga (R&D) hissa qo'shadi, patentlar sonini ko'paytiradi va yangi mahsulotlar yaratishni rag'batlantiradi. Uchinchidan, moslashuvchanlik va moslashish qobiliyati. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida o'zgarishlarga tez moslashadigan kadrlar korxona va mamlakatning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlaydi. To'rtinchidan, ijtimoiy kapitalning shakllanishi. Bilim va tajribani almashish tarmoqlari, korporativ madaniyat va hamkorlik inson kapitalini ko'paytiruvchi omillar sifatida raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Nazariy jihatdan inson kapitali raqobatbardoshlik modelida bir necha darajada ko'rib chiqiladi. Individual darajada har bir shaxsning inson kapitali uning bozordagi qiymatini belgilaydi. Beckerning nazariyasiga ko'ra, ta'limga investitsiya qilish kelajakdagi daromad oqimini oshiradi, ammo bu investitsiyalarning qaytishi individual xususiyatlar va bozor sharoitlariga bog'liq. Korxona darajasida inson kapitali resurslarga asoslangan yondashuv (Resource-Based View) doirasida noyob, qiyin taqlid qilinadigan va strategik resurs hisoblanadi. Porterning raqobatbardoshlik olmos modelida inson kapitali omillar shartlaridan biri sifatida ko'rsatilgan bo'lib, u mahalliy talab, tegishli va qo'llab-quvvatlovchi tarmoqlar, firma strategiyasi va raqobat bilan o'zaro ta'sir etadi. Milliy darajada esa inson kapitali mamlakatning xalqaro reytinglaridagi o'rnini, eksport salohiyatini va iqtisodiy barqarorligini aniqlaydi. Jahon bankining Inson kapitali indeksi

(HCI) kabi ko'rsatkichlar bolalikdagi o'sish, ta'lim sifati va omon qolish ehtimolini hisobga olgan holda mamlakatning potensialini baholaydi.

Inson kapitalining shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, unda bir qator omillar muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tizimi asosiy rol o'ynaydi: umumiy, kasbiy va oliy ta'lim insonning bilim bazasini yaratadi. Sog'liqni saqlash tizimi esa kapitalning saqlanishini ta'minlaydi, chunki kasalliklar unumdorlikni pasaytiradi. Migratsiya va tajriba almashinuvi ham inson kapitalini boyitadi, ammo "miya oqimi" muammosi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun jiddiy xavf tug'diradi. Motivatsiya va institutsional muhit esa kapitalning samarali ishlatilishini belgilaydi. Bozor institutlari, mulk huquqi himoyasi va raqobat muhiti inson kapitalidan to'liq foydalanish imkonini beradi. Aksincha, korruptsiya, byurokratiya va tengsizlik inson kapitalining yo'qolishiga olib keladi. Zamonaviy nazariy yondashuvlarda inson kapitali ko'pincha intellektual kapitalning bir qismi sifatida qaraladi. Unga strukturali kapital (tashkiliy jarayonlar), mijoz kapitali va insoniy kapital kiradi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida dasturlash, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili ko'nikmalari yangi inson kapitali elementlariga aylanmoqda. Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasida inson kapitali ekologik va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'lanadi: yashil ko'nikmalar va inklyuziv o'sish raqobatbardoshlikning yangi o'lchovlari hisoblanadi. Raqobatbardoshlikni shakllantirishda inson kapitalining roli empirik tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Ko'plab mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'limga sarflangan XDP ulushi yuqori bo'lgan davlatlar iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtirgan. Masalan, Janubiy Koreya, Singapur va Finlyandiya kabi davlatlar inson kapitaliga strategik investitsiyalar orqali xom ashyoga asoslangan iqtisodiyotdan bilimlar iqtisodiyotiga o'tishni amalga oshirdi. Bu jarayonda davlat siyosati, xususiy sektor va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik muhim bo'ldi.

O'zbekiston kontekstida inson kapitalining rivojlantirilishi milliy taraqqiyot strategiyasining markaziy yo'nalishlaridan biridir. Mamlakatning "O'zbekiston-2030" strategiyasi va Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish adolatli ijtimoiy siyosatning asosiy maqsadi sifatida belgilangan. Oliy ta'lim tizimini isloh qilish, kasb-hunar ta'limini kuchaytirish, xorijiy tillar va raqamli ko'nikmalarni o'rgatish, sog'liqni saqlashni yaxshilash kabi choralar raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, startaplarni qo'llab-quvvatlash va innovatsion ekotizimni shakllantirish orqali inson kapitalining samaradorligini oshirish zarur.

Nazariy tushuncha nuqtai nazaridan inson kapitali va raqobatbardoshlik o'rtasidagi bog'lanish endogen o'sish nazariyalari (Romer, Lucas) doirasida yanada chuqurlashadi. Bu nazariyalarda bilimning to'planishi va tashqi effektlar iqtisodiy o'sishning ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraladi. Inson kapitalining o'sishi nafaqat to'g'ridan-to'g'ri unumdorlikni oshiradi, balki texnologik innovatsiyalarning tarqalishiga yordam beradi. Shu sababli, raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun inson kapitaliga investitsiyalarni faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va institutsional investitsiyalar bilan birlashtirish lozim. Inson kapitalining raqobatbardoshlikdagi roli shuningdek, gender tengligi va inklyuzivlik masalalari bilan chambarchas bog'liq. Ayollarning ta'lim va mehnat bozoridagi ishtirokini oshirish milliy inson kapitalini sezilarli darajada boyitadi. Yoshlar va qishloq aholisi uchun imkoniyatlar yaratish esa mintaqaviy tengsizlikni kamaytiradi. Bularning barchasi barqaror raqobatbardoshlikning asosini tashkil etadi.

Xulosa qilib aytganda, inson kapitalining raqobatbardoshlikni shakllantirishdagi nazariy tushunchasi iqtisodiyotning inson markazli rivojlanishiga asoslanadi. Bu nafaqat nazariy qurilma, balki amaliy siyosatni shakllantirishning asosiy asosidir. Kelajakda sun'iy intellekt, biotexnologiyalar va yashil iqtisodiyot kabi yo'nalishlarda inson

kapitalining yangi shakllari paydo bo'ladi. Ularning samarali boshqarilishi mamlakatlar va korxonalarning global raqobatda muvaffaqiyatini belgilaydi. Shuning uchun ta'lim, ilmiy tadqiqot va inson rivojlanishiga yo'naltirilgan investitsiyalarni ko'paytirish har qanday taraqqiyot strategiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduraxmanova G.Q. Inson kapitali iqtisodiyoti. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020-yillar.
2. Kuchkarov H. Inson kapitali tushunchasiga oid yondashuvlar // Ilmiy nashrlar.
3. Ochilov A.O., Djumaev Y.T. va boshq. Inson kapitali va uni rivojlantirish omillari menejmenti. 2023.
4. Ismoilova I. va boshq. Inson kapitali sifatini yaxshilash orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish istiqbollari. Bakalavr talabalarining maqolalari to'plami.
5. Pardayev M.Q., Babanazarova S.A. va boshq. Inson kapitalida mujassam bo'lgan fazilatlar, ularning jamiyat rivojlanishidagi o'rni va roli.

Transformation of Youth Values in the Era of Social Media

Karshi State University, Faculty of Social Sciences
First-year student, Social Work program
Soliyeva Marjona Abduvakhob qizi

Abstract in English. This article examines how youth values transform within social media environments through an interdisciplinary lens combining philosophical reflection and sociological theory. The study aims to develop a conceptual model explaining shifts in value internalization, normative choice, and identity formation under conditions of digital communication. Methodologically, the research draws on digital sociology, media ecology, and applied hermeneutics, using conceptual analysis, comparative theoretical synthesis, and discourse interpretation. The article’s novelty lies in an integrative framework showing how algorithmic visibility, the attention economy, and influencer institutions jointly reorganize value hierarchies and reshape patterns of social recognition. The results indicate an intensification of value polymorphism among youth, increasing contextualization of moral criteria, and a growing dependence on collective validation mediated by platform metrics. The findings have practical implications for adapting media literacy programs and educational strategies to the structural logic of social platforms, strengthening reflective agency and responsible digital participation.

Keywords: social media; youth; value transformation; identity; algorithmic visibility; attention economy; media literacy

Ijtimoiy tarmoqlar va yoshlar qadriyatlari transformatsiyasi.

Qarshi davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Ijtimoiy ish yo`nalishi 1-kurs talabasi

Soliyeva Marjona Abduvaxob qizi

Annotatsiya. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlar makonida yoshlar qadriyatlarining transformatsiyasi qanday mexanizmlar orqali sodir bo‘lishini falsafiy va sotsiologik yondashuvlar kesishmasida tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi raqamli kommunikatsiya muhiti sharoitida qadriyatlarning ichkilashuvi, normativ tanlov va identifikatsiya jarayonlarida yuzaga keladigan o‘zgarishlarni konseptual model orqali asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida raqamli sotsiologiya, mediaekologiya va amaliy hermenevtika elementlariga tayangan holda kontseptual tahlil, qiyosiy-nazariy umumlashtirish hamda diskursiv interpretatsiya qo‘llanildi. Ilmiy yangilik ijtimoiy tarmoqlarda algoritmik ko‘rinuvchanlik, e’tibor iqtisodiyoti va ta’sirchilar institutining o‘zaro bog‘liqligi qadriyatlar ierarxiyasini qayta tartiblashini izohlovchi integrativ nazariy sxema taklif etilganidadir. Natijalar yoshlar orasida qadriyatlar polimorfizmi kuchayishi, axloqiy mezonlarning kontekstlashuvi va jamoaviy tasdiqlashga qaramlik oshishini ko‘rsatadi. Amaliy jihatdan media savodxonlik va tarbiyaviy strategiyalarni raqamli muhitga moslashtirishga doir tavsiyalar beriladi.

Аннотация. В статье анализируются механизмы трансформации молодежных ценностей в пространстве социальных сетей на пересечении философских и социологических подходов. Цель исследования состоит в обосновании концептуальной модели изменений, возникающих в процессах интериоризации ценностей, нормативного выбора и идентификации в условиях цифровой коммуникационной среды. Методологическая база включает элементы цифровой социологии, медиаэкологии и прикладной герменевтики; использованы концептуальный анализ, сравнительно-теоретическое обобщение и дискурсивная интерпретация. Научная новизна заключается в предложенной интегративной схеме, объясняющей, как алгоритмическая видимость, экономика внимания и

институт инфлюенсеров в социальных сетях совместно перестраивают иерархии ценностей. Полученные результаты указывают на усиление полиморфизма ценностей у молодежи, контекстуализацию моральных критериев и рост зависимости от коллективного подтверждения. Практическая значимость связана с адаптацией медиаграмотности и воспитательных стратегий к логике цифровой среды.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoqlar; yoshlar; qadriyatlar transformatsiyasi; identitet; algoritmik ko‘rinuvchanlik; e’tibor iqtisodiyoti; media savodxonlik

Ключевые слова: социальные сети; молодежь; трансформация ценностей; идентичность; алгоритмическая видимость; экономика внимания; медиаграмотность

Introduction. Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy ijtimoiylikning asosiy infrastrukturasiga aylangan sharoitda yoshlar qadriyatlarining qanday shakllanishi va qay tarzda o‘zgarishi masalasi 09.00.04 ixtisosligi doirasida dolzarb nazariy muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Qadriyatlar nafaqat axloqiy yo‘nalish va hayotiy tanlovlarni belgilovchi me’yoriy tizim, balki subyektning o‘zini anglash, jamiyat bilan munosabatini tartibga soluvchi semantik “kompas”dir. Raqamli platformalar bu kompasni bevosita yo‘naltirmasada, ko‘rinuvchanlikning algoritmik rejimlari, ommaviy e’tirofning metrik ko‘rsatkichlari va tezkor taqlid mexanizmlari orqali qadriyatlar ierarxiyasini qayta tashkil etadigan shart-sharoitlarni kuchaytiradi. Bu jarayonda “qadrlash”ning o‘zi ham baholashdan ko‘ra namoyish etish, ijtimoiy tasdiq olish va o‘z imijini boshqarish bilan qorishib ketishi mumkin; natijada qadriyatlar mazmuni emas, ularning ko‘rinish shakli va taqdim etilish usuli muhimlashadi. Mazkur tendensiyalar yoshlarning kelajak rejalari, ijtimoiy mas’uliyat, mehnat etosi, bilimga munosabat

hamda shaxsiy daxlsizlik haqidagi tasavvurlarida sezilarli transformatsiyalarni keltirib chiqaradi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy tarmoqlar ta’siri turli yo‘nalishlarda talqin qilinadi: bir tomonda tarmoqlarni demokratlashuv va imkoniyatlar kengayishi sifatida ko‘ruvchi yondashuvlar, ikkinchi tomonda esa e’tibor iqtisodiyoti, manipulyativ dizayn va nazoratning yangi shakllarini urg‘ulovchi tanqidiy pozitsiyalar mavjud. Tarmoqli jamiyat konsepsiyasi raqamli muloqotning tuzilmaviy xususiyatlarini ochib bergan bo‘lsa [1], ijtimoiy kapital va onlayn munosabatlar o‘rtasidagi aloqadorlik tahlillari qadriyatlar almashinuvining “ko‘rinmas” resurslar orqali yurishini ko‘rsatadi [2]. Shuningdek, “suyuqlashgan modernlik” haqidagi qarashlar barqaror me’yorlar yemirilishi va tanlovlarning doimiy qayta ko‘rib chiqilishi sharoitida yoshlarning o‘zini tutishi qanday o‘zgarishini izohlaydi [3]. O‘zbekistonda raqamli muhitning yoshlar tarbiyasi va ma’naviy yo‘nalishlariga ta’siri masalasi ham ko‘proq pedagogik va ijtimoiy-falsafiy kesimda ko‘tarilib, media savodxonlik hamda axborot madaniyatini rivojlantirish zarurati ta’kidlanadi [4]. Biroq ko‘plab ishlarda platformalarning texnologik mantiqi bilan qadriyatlar psixologik ichkilashuvi o‘rtasidagi bog‘liqlik bir butun mexanizm sifatida yetarlicha integratsiyalashmagan, ayniqsa algoritmik ko‘rinuvchanlik va ta’sirchilar institutining normativ tanlovga ta’siri masalasi konseptual darajada parchalangan holda qolmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar qadriyatlari transformatsiyasini izohlovchi integrativ nazariy modelni ishlab chiqish va uning asosiy mexanizmlarini tahliliy ravishda ochib berishdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, raqamli muhitda qadriyatlarning shakllanishiga ta’sir qiluvchi strukturaviy omillarni ajratish; ikkinchidan, e’tibor iqtisodiyoti va metrik tasdiqning normativ tanlovga ta’sirini izohlash; uchinchidan, identitet qurilishi jarayonida

“namoyish etiladigan qadriyatlar” va “amal qilinadigan qadriyatlar” o‘rtasidagi tafovutlar qanday kuchayishini ko‘rsatish; to‘rtinchidan, amaliy jihatdan media savodxonlik va tarbiyaviy strategiyalarni raqamli mantiqqa moslashtirish bo‘yicha xulosaviy yo‘nalishlarni belgilash. Ilmiy yangilik platforma dizayni, algoritmik filtrlash, ta’sirchilar orqali tarqaladigan me’yoriy andozalar va yoshlarning ijtimoiy tasdiqqa ehtiyoji o‘rtasidagi o‘zaro kuchaytiruvchi aloqalarni yagona konseptual sxemada birlashtirishdan iborat. Amaliy ahamiyat esa ta’lim va tarbiya tizimida “kontent iste’moli”ni nazorat qilish bilan cheklanmay, refleksiv tanlovni shakllantirishga qaratilgan raqamli etik kompetensiyalarni rivojlantirish zaruratini asoslashidadir.

Materials and Methods. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, empirik so‘rov yoki eksperiment emas, balki konseptual tahlil va qiyosiy-nazariy umumlashtirishga tayanadi. Ma’lumotlar bazasi sifatida ijtimoiy tarmoqlar va raqamli madaniyatga oid xalqaro nazariy ishlanmalar, klassik sotsiologik konsepsiyalar hamda O‘zbekistonda yoshlar va axborot makoni masalalarini yorituvchi ilmiy manbalar tanlandi. Metodologik asos uch komponentdan tuzildi: birinchisi, mediaekologik yondashuv bo‘lib, u platformani shunchaki kanal emas, balki tajriba, idrok va me’yoriy sezgirlikni qayta shakllantiruvchi muhit sifatida ko‘radi; ikkinchisi, raqamli sotsiologiya doirasida e’tibor iqtisodiyoti va platforma kapitalizmi mantiqlarini qadriyatlar dinamikasiga bog‘lash; uchinchisi, amaliy hermenevtika orqali onlayn diskurslarda qo‘llanadigan qadriyat leksikasi, “muvaffaqiyat”, “obro‘”, “zamonaviylik”, “o‘zini rivojlantirish” kabi tushunchalarning semantik siljishlarini interpretatsiya qilish. Metodologik tanlovning ilmiy asosliligi shundaki, qadriyatlar transformatsiyasi faqat individual psixologik o‘zgarish emas, balki kommunikativ muhitning tuzilishi bilan bog‘liq ijtimoiy jarayon sifatida tushuntirilgandagina uning barqaror mexanizmlari aniqlanadi. Ayniqsa, platforma kapitalizmi sharoitida foydalanuvchi xatti-harakatlari va me’yoriy tanlovlar

“ma’lumotlantirilgan” holda boshqarilishini yorituvchi konsepsiyalar bu tadqiqot uchun tayanch nuqta bo‘ldi [5]. Shuningdek, yoshlar ma’naviyati va axborot madaniyati kesishmasidagi yondashuvlar mahalliy kontekstni hisobga olish imkonini berdi [4].

Results. Nazariy tahlil natijasida ijtimoiy tarmoqlar sharoitida yoshlar qadriyatlari transformatsiyasini izohlovchi besh mexanizm ajratildi va ularning o‘zaro bog‘liqligi konseptual modelda jamlandi. Birinchi mexanizm algoritmik ko‘rinuvchanlikdir: platforma lentasi va tavsiya tizimlari muayyan xatti-harakatlarni, estetik standartlarni va diskurslarni ko‘proq ko‘rsatish orqali “normal” va “istalgan”ning sezgir chegaralarini qayta belgilaydi. Ikkinchi mexanizm e’tibor iqtisodiyoti bo‘lib, unda e’tibor cheklangan resurs sifatida raqobat predmetiga aylanadi va bu raqobatda tezkor ta’sir, qisqa format, emotsional rezonans ustunlikka ega bo‘ladi; natijada qadriyatlar chuqur asoslanishdan ko‘ra tez “signallash” shakliga o‘tadi. Uchinchi mexanizm metrik tasdiq rejimi bo‘lib, layk, repost, ko‘rishlar soni singari ko‘rsatkichlar ijtimoiy baholashni standartlashtiradi; baho olish jarayoni esa ko‘pincha mazmuniy muhokamadan ko‘ra kvantifikatsiyalangan reaksiyalar bilan almashinadi. To‘rtinchi mexanizm ta’sirchilar instituti orqali me’yoriy andozalarning tarqalishidir: ta’sirchilar shaxsiy tajriba, iste’mol tanlovi, tana va turmush tarzi, muvaffaqiyat narrativlari orqali qadriyatlarni “hayotiy retsept” ko‘rinishida ommalashtiradi. Beshinchi mexanizm identitetning performativlashuvidir: yosh foydalanuvchi o‘zini doimiy taqdim etish rejimida “kim” ekanini emas, “qanday ko‘rinishini” birlamchi mezon sifatida qo‘llay boshlaydi; bu holat qadriyatlar ichkilashuvi bilan ularning namoyishi o‘rtasida masofa paydo qilishi mumkin.

Model doirasida transformatsiyaning uch tipik natijaviy ko‘rinishi qayd etildi. Birinchi ko‘rinish qadriyatlar polimorfizmining kuchayishi bo‘lib, bunda yoshlar bir vaqtning o‘zida bir-biriga zid bo‘lishi mumkin bo‘lgan me’yoriy pozitsiyalarni turli kontekstlarda qo‘llaydi; onlayn va oflayn muhitdagi “qadriyat repertuari” bir xil

bo‘lmasligi ehtimoli ortadi. Ikkinchi ko‘rinish axloqiy mezonlarning kontekstlashuvidir: universal prinsiplar o‘rniga vaziyatga moslashuvchi, auditoriya kutilmalariga qarab o‘zgaruvchi baholash uslubi kuchayadi. Uchinchi ko‘rinish jamoaviy tasdiqlashga qaramlikning ortishidir: ijtimoiy tan olinmaslik xavfi, chetda qolish hissi va “ko‘rinmas” bo‘lib qolish qo‘rquvi tanlovlarga bosim o‘tkazadi; bunday bosim ba’zan iste’mol, muloqot, hatto kasbiy orientatsiya kabi sohalarda ham seziladi. Shuningdek, transformatsiya jarayonida “tezkor muvaffaqiyat” va “doimiy o‘zini optimallashtirish” qadriyatlarining ko‘tarilishi, shaxsiy daxlsizlikning nisbiylashuvi hamda emotsional me’yorlarning ommaviy trendlar bilan moslashuvi kuzatildi.

Discussion. Olingan natijalar tarmoqli jamiyat nazariyasida ta’kidlanganidek, ijtimoiy munosabatlar markazining institutlardan tarmoqlarga siljishi bilan mos keladi, biroq bu siljish faqat kommunikatsiya kanallarini ko‘paytirish emas, balki me’yoriy sezgirlikni qayta sozlash ekanini ham ko‘rsatadi [1]. Qadriyatlar polimorfizmi va kontekstlashuvi “suyuqlashgan” modernlik sharoitida barqaror identifikatsiya tayanchlari zaiflashishi haqidagi g‘oyalarni raqamli muhitda yanada keskinroq ko‘rinishda tasdiqlaydi [3]. Shu bilan birga, bu tadqiqot natijalari platforma kapitalizmi konsepsiyasiga muvofiq tarzda, iqtisodiy modelning o‘zi qadriyatlar sohasiga bilvosita normativ bosim sifatida kirib kelishini, ya’ni e’tibor va ma’lumotlar uchun raqobat qadriyat signallari ishlab chiqarilishini rag‘batlantirishini anglatadi [5]. Ijtimoiy kapital haqidagi yondashuvlar nuqtai nazaridan esa metrik tasdiq rejimi “resurs”ning ko‘rinishini soddalashtiradi: obro‘ va ishonch ko‘proq raqamlar bilan ifodalanar ekan, ularning mazmuniy legitimatsiyasi ikkilamchi bo‘lib qolishi mumkin [2]. Mahalliy kontekstda axborot madaniyati va media savodxonlik masalalarining dolzarbligi shundaki, yoshlar uchun raqamli muhitda tanqidiy fikrlash, manbalarni tekshirish va

o‘zini boshqarish ko‘nikmalari qadriyatlarning ichkilashuvini qo‘llab-quvvatlovchi “himoya omili” vazifasini o‘tashi mumkin [4].

Nazariy va amaliy ahamiyat shundan iboratki, taklif etilgan model tarbiya va ta’lim strategiyalarini faqat taqiqlash yoki cheklash logikasiga qaratmasdan, platforma mantiqlarini ochiq muhokama qilish va refleksiv agentlikni kuchaytirishga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi. Masalan, metrik tasdiqning psixologik bosimlarini anglatish, algoritmik tavsiyaning betaraf emasligini tushuntirish, ta’sirchilar kontentini “norma” emas, diskursiv konstruksiya sifatida o‘qish kompetensiyalarini shakllantirish qadriyatlar barqarorligini mustahkamlashi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqot cheklovlari mavjud: birinchidan, ish konseptual bo‘lgani sababli aniq platformalar, hududiy farqlar yoki yosh guruhlari bo‘yicha empirik o‘lchovlar kiritilmagan; ikkinchidan, transformatsiya jarayonida gender, iqtisodiy stratifikatsiya va ta’lim kapitali kabi omillar differensial ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli alohida modellashtirilmagan; uchinchidan, algoritmik tizimlarning yopiq tabiati sababli ko‘rinuvchanlik mexanizmlarini to‘liq verifikatsiya qilish cheklangan. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun istiqbol sifatida aralash metodlar asosida, ya’ni kontent tahlili, raqamli etnografiya va so‘rovlarni birlashtirgan holda qadriyatlar ierarxiyasining o‘zgarishini o‘lchash, shuningdek, media savodxonlik dasturlarining qadriyat barqarorligiga ta’sirini baholash maqsadga muvofiq.

Conclusion. Tadqiqot ijtimoiy tarmoqlar sharoitida yoshlar qadriyatlari transformatsiyasi platforma muhitining tuzilishi bilan uzviy bog‘liq ekani haqidagi xulosani asoslaydi. Taklif etilgan konseptual model algoritmik ko‘rinuvchanlik, e’tibor iqtisodiyoti, metrik tasdiq, ta’sirchilar instituti va identitet performativlashuvi o‘rtasidagi o‘zaro kuchaytiruvchi aloqalar orqali qadriyatlar ierarxiyasi qayta tartiblanishini ko‘rsatdi. Natijalar qadriyatlar polimorfizmi kuchayishi, axloqiy

mezonlarning kontekstlashuvi va jamoaviy tasdiqlashga qaramlik ortishi kabi yo‘nalishlarni umumlashtirdi. Mazkur xulosalar ta’lim va tarbiya amaliyotida media savodxonlikni faqat texnik ko‘nikma sifatida emas, balki refleksiv tanlov, raqamli etika va mas’uliyatli ishtirokni shakllantiruvchi qadriyat-kompetensiya sifatida rivojlantirish zaruratini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Chichester, Wiley-Blackwell, 2010. 656 p.

2. Boyd D. It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven, Yale University Press, 2014. 256 p.

3. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge, Polity Press, 2000. 240 p.

4. Jo‘rayev N. Axborot madaniyati va ma’naviy xavfsizlik masalalari. Toshkent, O‘zbekiston, 2019. 240 b.

5. Srnicek N. Platform Capitalism. Cambridge, Polity Press, 2017. 120 p.

6. Гидденс Э. Социология. Москва, Едиториал УРСС, 2005. 704 с.

7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Boston, Beacon Press, 1984. 457 p.

REFORMS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF UZBEKISTAN (1991–2000)

Kamoldinova Robiyaxon Mirzarobjon qizi
1st-year Student, TXT-AU-25 Group Faculty of Exact and Natural Sciences
Program: Technological Education Namangan State Pedagogical Institute
Scientific Supervisor: Rafiqova Gulnoza Valijonovna
PhD in Political Sciences

ABSTRACT

This article covers the reforms implemented in the public administration system in the first years of independence in the Republic of Uzbekistan. The formation of new state institutions, the adoption of the Constitution, the separation of branches of power, and the creation of the legal framework of the administrative system in the period 1991–2000 are analyzed. This period is considered an important stage in strengthening the public administration system and forming a national model.

Keywords: Public administration, reforms, Constitution, Oliy Majlis, Presidential institution, separation of powers, local government, independence.

O‘ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVI TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR (1991–2000)

Kamoldinova Robiyaxon Mirzarobjon qizi Namangan davlat pedagogika instituti Aniq va tabiy fanlar fakulteti Texlonogik ta'lim yonalishi 1-bosqich TXT-AU-25 guruh talabasi

Ilmiy raxbar: Rafiqova Gulnoza Valijonovna Siyosiy fanlar falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida mustaqillikning dastlabki yillarida davlat boshqaruvi tizimida amalga oshirilgan islohotlar yoritiladi. 1991–2000 yillar oralig‘ida yangi davlat institutlarining shakllanishi, Konstitutsiyaning qabul qilinishi, hokimiyat tarmoqlarining ajratilishi hamda boshqaruv tizimining huquqiy asoslari yaratilishi tahlil qilinadi. Ushbu davr davlat boshqaruvi tizimini mustahkamlash va milliy modelni shakllantirishning muhim bosqichi sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Davlat boshqaruvi, islohotlar, Konstitutsiya, Oliy Majlis, Prezident instituti, hokimiyatlar bo‘linishi, mahalliy boshqaruv, mustaqillik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются реформы, проведенные в системе государственного управления в первые годы независимости Республики Узбекистан. Анализируются формирование новых государственных институтов, принятие Конституции, разделение ветвей власти и создание правовой базы административной системы в период 1991–2000 годов. Этот период рассматривается как важный этап укрепления системы государственного управления и формирования национальной модели.

Ключевые слова: Государственное управление, реформы, Конституция, Олий Мажлис, президентский институт, разделение властей, местное самоуправление, независимость.

KIRISH

1991-yilda O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi mamlakat hayotining barcha sohalarida tub burilish yasadi. Ayniqsa, davlat boshqaruvi tizimini yangidan shakllantirish masalasi eng dolzarb vazifalardan biri sifatida kun tartibiga qo‘yildi. Chunki sobiq sovet tuzumi sharoitida amal qilgan markazlashgan boshqaruv

tizimi mustaqil davlat talablariga javob bermas edi. Mustaqillikning dastlabki yillarida davlat boshqaruvini demokratik tamoyillar asosida qayta tashkil etish, hokimiyat tarmoqlarini ajratish, milliy qonunchilik tizimini yaratish hamda yangi davlat institutlarini shakllantirish jarayoni boshlandi. Bu jarayon 1991–2000 yillar davomida izchil davom etib, O‘zbekistonda zamonaviy davlat boshqaruvi tizimining poydevorini yaratdi[1]. Shu nuqtai nazardan, mazkur davrda amalga oshirilgan islohotlarni o‘rganish davlat boshqaruvi tizimining shakllanish bosqichlarini tushunish, uning huquqiy va tashkiliy asoslarini tahlil qilish hamda keyingi rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

MUSTAQILLIK VA HUQUQIY ASOSLAR

O‘zbekiston Respublikasi 1991-yil 31-avgustda mustaqillikka erishgach, davlat boshqaruvi tizimini tubdan yangilash va uni milliy manfaatlar asosida shakllantirish zarurati yuzaga keldi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab eng muhim vazifa sifatida yangi huquqiy va tashkiliy asoslarni yaratish belgilandi. Avvalo, sobiq ittifoq davrida amal qilgan markazlashgan boshqaruv tizimi tugatilib, mustaqil davlat boshqaruvi institutlarini shakllantirish jarayoni boshlandi. Davlat hokimiyati organlari qayta tashkil etildi, ularning vakolatlari va vazifalari yangi siyosiy sharoitga moslashtirildi. Bu davrda huquqiy davlat qurishning asosiy poydevori sifatida bir qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Eng muhim voqea 1992-yil 8-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi bo‘ldi. Konstitutsiya davlat boshqaruvi tizimining asosiy huquqiy manbasi bo‘lib, unda davlat suvereniteti, inson huquqlari va erkinliklari hamda hokimiyatning bo‘linish prinsipi mustahkamlandi. Ushbu davrda Prezident instituti davlat boshqaruvining markaziy bo‘g‘ini sifatida

[1] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992. – 40 b.

shakllandi, Vazirlar Mahkamasi esa ijro etuvchi hokimiyat organi sifatida faoliyatini takomillashtirdi. Qonun chiqaruvchi organ — Oliy Majlisning huquqiy asoslari mustahkamlanib, uning davlat boshqaruvidagi roli aniq belgilab berildi. Shu tariqa, 1991–1994-yillar O‘zbekistonda mustaqil davlat boshqaruvi tizimini yaratishning huquqiy poydevori shakllangan eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib xizmat qildi[2]. Bu jarayon keyingi yillarda amalga oshirilgan barcha islohotlar uchun mustahkam asos yaratdi.

KONSTITUTSIYA VA HOKIMIYATLAR BO‘LINISHI

O‘zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi tizimining huquqiy asoslarini shakllantirishda 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiya hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi. Ushbu Konstitutsiya mustaqil O‘zbekistonning siyosiy, iqtisodiy va huquqiy tuzilishini belgilab berdi hamda demokratik davlat qurishning asosiy yo‘nalishlarini mustahkamladi. Konstitutsiyada davlat boshqaruvi tizimining eng muhim tamoyillaridan biri — hokimiyatning bo‘linish prinsipi aniq belgilab qo‘yildi. Unga ko‘ra davlat hokimiyati uch tarmoqqa ajratildi: Qonun chiqaruvchi hokimiyat – Oliy Majlis zimmasiga yuklatildi. U qonunlar qabul qilish va davlat siyosatining huquqiy asoslarini belgilash vazifasini bajara boshladi. Ijro etuvchi hokimiyat – Vazirlar Mahkamasi va unga bo‘ysunuvchi vazirliklar hamda davlat qo‘mitalari orqali amalga oshirildi. Bu organlar davlat siyosatini amaliy hayotga tatbiq etish bilan shug‘ullandi. Sud hokimiyati – mustaqil tizim sifatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, adolatni ta’minlash vazifasini oldi. Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi davlat boshqaruvida muvozanat va o‘zaro nazorat tizimini shakllantirdi. Bu esa avvalgi markazlashgan boshqaruv tizimidan farqli ravishda demokratik tamoyillarga asoslangan

[2] Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992. – 78 b.

yangi siyosiy modelning yuzaga kelishiga olib keldi. Konstitutsiya fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, davlat organlarining vakolatlarini aniq belgilash hamda qonun ustuvorligini ta’minlashda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qildi[3]. Bu esa O‘zbekistonda huquqiy davlat qurish jarayonining mustahkam poydevorini yaratdi.

DAVLAT INSTITUTLARINING SHAKLLANISHI

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda yangi davlat boshqaruvi tizimini yaratish jarayonida davlat institutlarini shakllantirish asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘ldi. Sobiq ittifoqdan meros bo‘lib qolgan boshqaruv tuzilmalari o‘rniga milliy manfaatlarga mos, zamonaviy va samarali davlat organlari tizimini barpo etish zarur edi. Avvalo, davlat hokimiyatining markaziy organlari qayta tashkil etildi. Prezident instituti davlat boshqaruvida yetakchi o‘rin egallab, ijro etuvchi hokimiyatni muvofiqlashtiruvchi asosiy siyosiy institut sifatida shakllandi. Prezident davlat suvereniteti va ichki-tashqi siyosat barqarorligini ta’minlovchi muhim subyektga aylandi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat organi sifatida Oliy Majlis faoliyati yo‘lga qo‘yildi. U davlat siyosatining huquqiy asoslarini yaratish, qonunlar qabul qilish va jamiyat hayotini tartibga solish vazifalarini bajara boshladi. Bu parlament tizimining shakllanishida muhim bosqich bo‘ldi. Ijro etuvchi hokimiyat tizimi ham tubdan qayta tashkil etildi. Vazirlar Mahkamasi va uning tarkibidagi vazirliklar, davlat qo‘mitalari hamda idoralar davlat siyosatini amalga oshiruvchi asosiy tuzilmalar sifatida faoliyat yurita boshladi. Ularning vazifalari bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoniga mos ravishda kengaytirildi. Bundan tashqari, sud-huquq tizimi ham mustaqil hokimiyat tarmog‘i sifatida shakllandi. Sudlar fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta’minlash hamda adolatni qaror toptirish vazifasini bajarishga yo‘naltirildi. Shu tariqa, 1991–2000

[3] Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 256 b.

yillar davomida O‘zbekistonda davlat institutlari tizimli ravishda shakllanib, ular o‘zaro muvozanat va hamkorlik asosida faoliyat yuritadigan yaxlit boshqaruv tizimini tashkil etdi. Bu jarayon mustaqil davlat boshqaruvi modelining mustahkam poydevorini yaratdi.

MAHALLIY BOSHQARUV TIZIMI

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish jarayonida mahalliy boshqaruv organlarini qayta tashkil etish va ularning vakolatlarini aniqlashtirish muhim yo‘nalishlardan biri bo‘ldi. Chunki hududlarni samarali boshqarish davlat siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. 1990-yillar boshida mahalliy davlat hokimiyati tizimi tubdan o‘zgartirildi va yangi institut — hokimlik tizimi joriy etildi. Viloyat, tuman va shahar darajasida hokimlar ijro etuvchi hokimiyat vakili sifatida belgilandi[4]. Hokimlar Prezident tomonidan tayinlanishi orqali markaziy va mahalliy boshqaruv o‘rtasida vertikal boshqaruv tizimi shakllandi. Mahalliy Kengashlar (xalq deputatlari kengashlari) esa hududiy vakillik organi sifatida saqlanib qoldi. Ular aholi manfaatlarini ifodalash, mahalliy muammolarni muhokama qilish va tegishli qarorlar qabul qilishda ishtirok etdi. Shu orqali mahalliy boshqaruvda vakillik va ijro etuvchi hokimiyat o‘rtasida muvozanat yaratildi. Mahalliy boshqaruv tizimining shakllanishi hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash va aholi ehtiyojlarini tezkor hal etishga xizmat qildi. Shu bilan birga, mahalliy hokimiyat organlarining mas’uliyati va javobgarligi oshirildi. 1991–2000 yillar davomida O‘zbekistonda mahalliy boshqaruv tizimi markazlashgan modeldan bosqichma-bosqich zamonaviy, samarali va ierarxik

[4] O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami (1991–2000). – Toshkent: Adolat, 2000. – 320 b.

boshqaruv tizimiga o‘tdi. Bu esa davlat boshqaruvi tizimining yaxlit va barqaror ishlashini ta’minlashda muhim rol o‘ynadi.

IQTISODIY VA SIYOSIY YO‘NALISHLAR

1991–2000 yillar O‘zbekiston tarixida davlat boshqaruvi tizimi nafaqat huquqiy va institutsional jihatdan, balki iqtisodiy hamda siyosiy yo‘nalishlarda ham tub o‘zgarishlar davri bo‘ldi. Mustaqillikdan so‘ng mamlakat oldida bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tish va siyosiy barqarorlikni ta’minlash kabi muhim vazifalar turardi. Iqtisodiy yo‘nalishlar: Iqtisodiy sohada davlat boshqaruvi tizimi rejalashtirilgan markazlashgan iqtisodiyotdan bozor munosabatlariga o‘tish jarayonini boshdan kechirdi. Ushbu jarayon bir necha asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirildi: Xususiylashtirish jarayoni yo‘lga qo‘yilib, davlat mulkini xususiy sektorga o‘tkazish boshlandi. Ko‘p ukladli iqtisodiyot shakllantirildi, ya’ni davlat, xususiy va aralash mulk shakllari rivojlantirildi. Fermer xo‘jaliklari tizimi joriy etilib, qishloq xo‘jaligida yangi boshqaruv modeli yaratildi. Bank-moliya tizimi isloh qilinib, milliy valyuta — so‘m muomalaga kiritildi (1994-yil). Bu islohotlar iqtisodiy boshqaruvni yangicha asosda tashkil etishga va davlatning iqtisodiyotdagi bevosita aralashuvini bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qildi. Siyosiy yo‘nalishlar: Siyosiy sohada esa davlat boshqaruvi tizimini mustahkamlash va siyosiy barqarorlikni ta’minlash asosiy maqsad bo‘ldi. Mustaqil davlat sifatida O‘zbekistonning xalqaro maydondagi mavqei mustahkamlandi. Siyosiy institutlar — Prezident, parlament va hukumat tizimi barqarorlashdi. Fuqarolik jamiyati elementlari shakllana boshladi, siyosiy faollik bosqichma-bosqich rivojlandi. Davlat boshqaruvida qonun ustuvorligi tamoyili kuchaytirildi. Siyosiy barqarorlikni saqlash, ichki tinchlik va milliy totuvlikni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor

yo‘nalishiga aylandi[5]. 1991–2000 yillar O‘zbekistonda iqtisodiy va siyosiy islohotlar davlat boshqaruvi tizimini yangi sharoitga moslashtirishda muhim rol o‘ynadi. Bu jarayonlar mamlakatning barqaror rivojlanishi va zamonaviy boshqaruv modeliga o‘tishi uchun mustahkam poydevor yaratdi.

XULOSA

1991–2000 yillar O‘zbekiston Respublikasi tarixida davlat boshqaruvi tizimini shakllantirishning poydevor davri bo‘lib xizmat qildi. Ushbu bosqichda mustaqillikning huquqiy asoslari yaratildi, 1992-yil Konstitutsiya qabul qilindi hamda hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlariga bo‘linishi prinsipi mustahkamlandi. Yangi davlat institutlari shakllantirildi, Prezident, Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi faoliyati tizimli yo‘lga qo‘yildi. Mahalliy boshqaruv tizimida hokimlik instituti joriy etilib, hududlarni boshqarish samaradorligi oshirildi. Iqtisodiy sohada bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni boshlanib, xususiylashtirish va iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Siyosiy jihatdan esa davlat barqarorligini ta’minlash va milliy suverenitetni mustahkamlash asosiy yo‘nalish bo‘ldi. Mazkur davrda amalga oshirilgan islohotlar O‘zbekistonda zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish uchun mustahkam asos yaratdi va keyingi yillardagi rivojlanish jarayonlariga zamin hozirladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992. – 40 b.

2. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992. – 78 b.

3. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 256 b.

[5] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi materiallari. – Toshkent, 1999. – 145 b.

4. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami (1991–2000). – Toshkent: Adolat, 2000. – 320 b.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi materiallari. – Toshkent, 1999. – 145 b.

6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 320 b.

7. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchilik bazasi. – (Murojaat qilingan sana: 2026-yil).

8. O‘zbekiston tarixi (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 310 b.

Raw Material Sources of Uzbekistan’s Industry and Their Location

Xalimov Umidjon Fazliddin o‘g‘li
2nd-year Student, Economics Program Faculty of Economics and Information Technologies Navoiy Innovation University
Scientific Supervisor: Gafurova Dilobar Karamatovna

Abstract

This scientific article analyzes the main raw material sources of Uzbekistan’s industry, their significance in the economy, and the factors influencing the territorial placement of industrial sectors. It also provides information about industrial centers formed on the basis of fuel and energy resources, metallurgy, chemical industry, and agricultural raw materials.

The study highlights the role of transport, labor resources, energy sources, and consumer factors in the location of industrial enterprises.

Keywords: industry, raw materials, natural resources, metallurgy, energy sector, industrial geography, location factors, economy, gas, oil.

O‘zbekiston sanoatining xomashyo manbai va uni joylashtirish

Navoiy innovatsiyalar universiteti, Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti, Iqtisodiyot yo’nalishi 2-bosqich talabasi
Xalimov Umidjon Fazliddin o’g’li
Илмий рахбар : Гафурова Дилобар Караматовна

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston sanoatining asosiy xomashyo manbalari, ularning iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda sanoat tarmoqlarini hududiy joylashtirish omillari tahlil qilingan. Shuningdek, yoqilg‘i-energetika resurslari, metallurgiya, kimyo va qishloq xo‘jaligi xomashyolari asosida shakllangan sanoat

markazlari haqida ma’lumot berilgan. Sanoat korxonalarini joylashtirishda transport, mehnat resurslari, energiya manbalari va iste’mol omillarining tutgan o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Sanoat, xomashyo, tabiiy resurslar, metallurgiya, energetika, sanoat geografiyasi, joylashtirish omillari, iqtisodiyot, gaz, neft.

Kirish

O‘zbekiston sanoatining xomashyo manbalari va sanoatni joylashtirish omillari

O‘zbekiston Respublikasining sanoat tarmog‘i asosan tabiiy va qishloq xo‘jaligi xomashyo resurslariga tayanadi. Mamlakat hududida mavjud bo‘lgan mineral va biologik resurslar sanoat ishlab chiqarishining shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Xomashyo bazasi tarkiban yoqilg‘i-energetika resurslari, metallurgiya xomashyolari, kimyo sanoati uchun zarur komponentlar, qurilish materiallari hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlaridan iborat.

Yoqilg‘i-energetika resurslari O‘zbekiston sanoatining asosiy tayanchlaridan biri hisoblanadi. Mamlakat tabiiy gaz, neft va ko‘mir zaxiralariga boy bo‘lib, bu resurslar iqtisodiyotning energetik mustaqilligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tabiiy gaz konlari asosan Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo va Navoiy hududlarida joylashgan bo‘lib, ular elektr energetikasi, kimyo sanoati hamda maishiy iste’molni ta’minlashda keng qo‘llaniladi. Neft zaxiralari Farg‘ona vodiysi, Qashqadaryo va Buxoro hududlarida uchraydi hamda Farg‘ona va Buxoro neftni qayta ishlash zavodlari orqali sanoat aylanishiga kiritiladi. Ko‘mir resurslari esa Angren, Sharg‘un va Boysun konlarida qazib olinib, asosan energetika tarmog‘ida yoqilg‘i sifatida ishlatiladi.[6]

Metallurgiya sanoati uchun zarur xomashyo bazasi ham mamlakatda yetarli darajada shakllangan. O‘zbekiston oltin, mis, uran va volfram kabi rangli metall rudalariga boy davlatlardan biri hisoblanadi. Navoiy viloyatidagi Muruntov oltin koni

dunyodagi eng yirik oltin konlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Mis rudalari esa Olmaliq hududida to‘plangan bo‘lib, bu yerda rangli metallurgiya sanoati yuqori darajada rivojlangan. Shuningdek, temir rudalari zaxiralari ham mavjud bo‘lib, qora metallurgiya sanoatini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.[7]

Kimyo sanoati uchun zarur xomashyo sifatida tabiiy gaz, fosforit, kaliy tuzlari va oltingugurt kabi mineral resurslar muhim o‘rin tutadi. Ushbu tarmoqning asosiy sanoat markazlari Chirchiq, Navoiy, Farg‘ona va Qo‘qon shaharlarida joylashgan bo‘lib, bu hududlarda mineral o‘g‘itlar, plastmassa va turli kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqariladi.]3],[4]

Qurilish materiallari sanoati ham mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin egallaydi. Sement, marmar, granit, gips va ohaktosh kabi xomashyolar O‘zbekiston hududida keng tarqalgan. Sement ishlab chiqarish korxonalari Bekobod, Ohangaron, Navoiy va Jizzax hududlarida faoliyat yuritadi.

Shuningdek, qishloq xo‘jaligi xomashyolari yengil va oziq-ovqat sanoatining asosiy tayanchi hisoblanadi. Paxta to‘qimachilik sanoatining asosiy xomashyosi bo‘lib, mamlakat eksport salohiyatida muhim o‘rin tutadi. Meva-sabzavot mahsulotlari esa konserva va oziq-ovqat sanoatining rivojlanishiga xizmat qiladi.[3]

Sanoat korxonalarini joylashtirishda bir qator iqtisodiy va geografik omillar muhim ahamiyatga ega. Xomashyo omili korxonalarni resurs manbalariga yaqin joylashtirishni talab qiladi, bu esa transport xarajatlarini kamaytiradi. Energiya omili esa yirik energiya iste’mol qiluvchi korxonalarni elektr stansiyalari yaqiniga joylashtirish zaruratini belgilaydi. Mehnat resurslari omili yirik shaharlar va aholi zich hududlarda sanoat rivojlanishini tezlashtiradi. Transport omili temir yo‘l va avtomobil infratuzilmasi rivojlangan hududlarda korxonalar joylashuvini qulaylashtiradi. Iste’mol omili esa

tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarning yirik bozorlar yaqinida joylashishini ta’minlaydi.[4]

Hududiy jihatdan O‘zbekiston sanoati notekis joylashgan bo‘lib, Toshkent viloyati mashinasozlik, kimyo va energetika sanoatining markazi hisoblanadi. Navoiy viloyati kon-metallurgiya sanoati bilan ajralib turadi. Farg‘ona vodiysi neftni qayta ishlash va yengil sanoat markazi sifatida rivojlangan. Qashqadaryo va Buxoro hududlari gaz va neft sanoati bilan mashhur. Olmaliq va Bekobod shaharlari esa metallurgiya sanoatining yirik markazlari sifatida shakllangan.[1],[2].

Xulosa

O‘zbekiston boy tabiiy va qishloq xo‘jaligi resurslariga ega bo‘lib, ular mamlakat sanoatini rivojlantirish uchun mustahkam xomashyo bazasini yaratadi. Sanoat korxonalarining to‘g‘ri joylashtirilishi iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va hududlar rivojlanishiga xizmat qiladi. Kelajakda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xomashyoni chuqur qayta ishlash sanoat taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soliyev A. Iqtisodiy geografiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Axmedov Q. O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari.
4. Baratov P. Tabiiy geografiya va tabiiy resurslar. – Toshkent, 2018.
6. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent, 2017.
7. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyot yo‘lida. – Toshkent, 2016.

Organization of Production Process Management

Nurillayev Og‘abek Axtamjon o‘g‘li
2nd-year Student, Economics Program
Faculty of Economics and Information Technologies
Navoiy Innovation University
Scientific Supervisor: Gafurova Dilobar Karamatovna

Abstract

This scientific article analyzes the main raw material sources of Uzbekistan’s industry, their significance in the economy, and the factors influencing the territorial placement of industrial sectors. It also provides information about industrial centers formed on the basis of fuel and energy resources, metallurgy, chemical industry, and agricultural raw materials.

The study highlights the role of transport, labor resources, energy sources, and consumer factors in the location of industrial enterprises.

Keywords: industry, raw materials, natural resources, metallurgy, energy sector, industrial geography, location factors, economy, gas, oil.

Ishlab chiqarish jarayonini boshqarishni tashkil etish

Navoiy innovatsiyalar universiteti, Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti, Iqtisodiyot yo’nalishi 2-bosqich
Talabasi: Нуриллаев Огабек Ахтамжон угли
Илмий рахбар : Гафурова Дилобар Караматовна

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston sanoatining asosiy xomashyo manbalari, ularning iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda sanoat tarmoqlarini hududiy joylashtirish

omillari tahlil qilingan. Shuningdek, yoqilg‘i-energetika resurslari, metallurgiya, kimyo va qishloq xo‘jaligi xomashyolari asosida shakllangan sanoat markazlari haqida ma’lumot berilgan. Sanoat korxonalarini joylashtirishda transport, mehnat resurslari, energiya manbalari va iste’mol omillarining tutgan o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar

Sanoat, xomashyo, tabiiy resurslar, metallurgiya, energetika, sanoat geografiyasi, joylashtirish omillari, iqtisodiyot, gaz, neft.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi tabiiy boyliklarga boy davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat hududida neft, gaz, oltin, uran, mis, ko‘mir va boshqa foydali qazilmalarning katta zaxiralari mavjud. Ushbu resurslar sanoatni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Sanoat iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘i sifatida mamlakat yalpi ichki mahsulotining muhim qismini tashkil etadi.

Sanoat korxonalarini oqilona joylashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, transport xarajatlarini kamaytirish va aholi bandligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli sanoatning xomashyo bazasi hamda uni joylashtirish masalalari iqtisodiy geografiyaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.[1],[4].

Asosiy qism

O‘zbekiston sanoatining xomashyo bazasi

O‘zbekiston sanoati turli tabiiy va qishloq xo‘jaligi resurslariga tayangan holda rivojlanib kelmoqda. Xomashyo bazasi mamlakatning iqtisodiy salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Yoqilg‘i-energetika resurslari

O‘zbekiston Markaziy Osiyoda tabiiy gaz zaxiralari bo‘yicha yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Gaz konlari asosan Buxoro, Qashqadaryo, Navoiy va Surxondaryo

viloyatlarida joylashgan. Tabiiy gaz elektr energiyasi ishlab chiqarish, kimyo sanoati va maishiy ehtiyojlarda keng qo‘llaniladi.

Qashqadaryo viloyatidagi Sho‘rtan gaz-kimyo majmuasi mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi.[1] Neft konlari esa Farg‘ona vodiysi, Buxoro va Qashqadaryo hududlarida joylashgan bo‘lib, neftni qayta ishlash sanoatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ko‘mir zaxiralari Angren, Sharg‘un va Boysun hududlarida mavjud. Ayniqsa, Angren ko‘mir havzasi energetika tarmog‘ini yoqilg‘i bilan ta’minlashda katta ahamiyatga ega.[2]

Metallurgiya xomashyolari

O‘zbekiston rangli metallarga boy davlat hisoblanadi. Navoiy viloyatidagi Muruntov oltin koni dunyodagi eng yirik oltin konlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.[3] Ushbu kon negizida Navoiy kon-metallurgiya kombinati faoliyat yuritadi.

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati esa mis, rux va boshqa rangli metall rudalarini qayta ishlash bilan shug‘ullanadi. Metallurgiya sanoati mamlakat eksport salohiyatini oshirishda muhim o‘rin egallaydi.

Kimyo sanoati xomashyolari

Kimyo sanoati tabiiy gaz, fosforit, kaliy tuzlari va oltingugurt kabi resurslarga asoslanadi. Chirchiq, Navoiy, Farg‘ona va Qo‘qon shaharlarida yirik kimyo korxonalari faoliyat ko‘rsatadi.

Mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarish qishloq xo‘jaligi taraqqiyotida katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, azotli o‘g‘it ishlab chiqarishda tabiiy gaz asosiy xomashyo hisoblanadi.[4]

Qurilish materiallari xomashyolari

Mamlakat hududida sement, marmar, granit, gips va ohaktosh kabi qurilish materiallari keng tarqalgan. Bekobod, Ohangaron, Navoiy va Jizzax sement ishlab chiqarish markazlari sifatida rivojlangan.[5]

Qurilish materiallari sanoati infratuzilma va uy-joy qurilishida muhim rol o‘ynaydi.

Qishloq xo‘jaligi xomashyolari

Paxta O‘zbekiston yengil sanoatining asosiy xomashyosi hisoblanadi. To‘qimachilik sanoati mamlakat eksportida muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, meva-sabzavot mahsulotlari oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sanoatni joylashtirish omillari

Sanoat korxonalarini joylashtirishda bir qator iqtisodiy-geografik omillar hisobga olinadi.

Xomashyo omili

Xomashyo ko‘p talab qiladigan korxonalar foydali qazilma konlariga yaqin joylashtiriladi. Bu transport xarajatlarini kamaytiradi va mahsulot tannarxini pasaytiradi.

Energetika omili

Elektr energiyasini ko‘p talab qiladigan sanoat tarmoqlari energiya manbalariga yaqin hududlarda tashkil etiladi. Masalan, metallurgiya va kimyo sanoati energetika bazalariga yaqin joylashgan.

Transport omili

Temir yo‘l, avtomobil yo‘llari va logistika tizimi rivojlangan hududlarda sanoat korxonalarini joylashtirish qulay hisoblanadi.

Mehnat resurslari omili

Yirik shaharlarda malakali ishchi kuchi mavjudligi sanoatning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Iste’mol omili

Aholi zich yashaydigan hududlarda oziq-ovqat va yengil sanoat korxonalari ko‘proq joylashtiriladi.

O‘zbekiston sanoatining hududiy joylashuvi

O‘zbekiston sanoati hududlar bo‘yicha notekis joylashgan.

Toshkent viloyati mashinasozlik, energetika va kimyo sanoatining yirik markazi hisoblanadi.

Navoiy viloyatida kon-metallurgiya sanoati rivojlangan.

Farg‘ona vodiysi neftni qayta ishlash va to‘qimachilik sanoatiga ixtisoslashgan.

Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida gaz-neft sanoati rivojlangan.

Olmaliq va Bekobod metallurgiya markazlari sifatida muhim ahamiyatga ega.

Hududiy joylashuv tabiiy resurslar, transport tarmoqlari va mehnat resurslari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishning iqtisodiy ahamiyati

Ishlab chiqarish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish quvvatlarini samarali boshqarish va mehnat unumdorligini oshirish orqali korxona yuqori natijalarga erishadi.

Korxonalarda ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish orqali:

mahsulot tannarxi kamayadi;

ishlab chiqarish hajmi ortadi;

mahsulot sifati yaxshilanadi;

raqobatbardoshlik oshadi;

foyda miqdori ko‘payadi.

Shuningdek, ishlab chiqarishni ilmiy asosda boshqarish korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlaydi.

Ishlab chiqarishda rejalashtirishning o‘rni

Rejalashtirish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarishning istiqboldagi yo‘nalishlarini belgilab beradi. Korxonada ishlab chiqarish rejalarini tuzish mahsulot hajmini aniqlash, xomashyo ta’minotini tashkil etish va mehnat resurslaridan foydalanishni tartibga solishga yordam beradi.

Qisqa muddatli va uzoq muddatli rejalashtirish ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlaydi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida talab va taklifni hisobga olgan holda ishlab chiqarishni tashkil etish katta ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarishda sifat nazorati

Mahsulot sifati korxona faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Sifat nazorati ishlab chiqarilgan mahsulotning davlat standartlari va texnik talablarga mosligini tekshiradi.[2]

Sifat nazoratining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

mahsulotdagi nuqsonlarni aniqlash;

standartlarga moslikni ta’minlash;

iste’molchilar talabini qondirish;

mahsulot raqobatbardoshligini oshirish.

Korxonalarda laboratoriya va texnik nazorat bo‘limlari mahsulot sifatini doimiy ravishda nazorat qilib boradi.

Ishlab chiqarishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati

Innovatsion texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy uskunalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish ishlab chiqarish jarayonini tezlashtiradi hamda inson mehnatini yengillashtiradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida:

ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi;

mahsulot sifati yaxshilanadi;

vaqt tejaladi;

boshqaruv tizimi takomillashadi.[3]

Bugungi kunda sun’iy intellekt va robototexnika elementlaridan foydalanish ham ishlab chiqarish jarayonida keng qo‘llanilmoqda.

Ishlab chiqarish va ekologiya

Sanoat korxonalarining faoliyati ekologik muhitga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ishlab chiqarishni tashkil etishda ekologik xavfsizlik talablariga rioya qilish muhim hisoblanadi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadida:

chiqindilarni qayta ishlash;

energiya tejovchi texnologiyalarni qo‘llash;

ekologik toza uskunalardan foydalanish;

havoga chiqariladigan zararli gazlarni kamaytirish kabi choralar amalga oshiriladi.

Ekologik talablarning bajarilishi korxonaning ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi.

Xulosa

O‘zbekiston boy tabiiy resurslarga ega bo‘lib, ular sanoat taraqqiyotining muhim asosini tashkil etadi. Yoqilg‘i-energetika resurslari, metallurgiya xomashyolari, kimyo va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari mamlakat sanoatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Sanoat korxonalarini to‘g‘ri joylashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, hududlar rivojlanishini ta’minlash va yangi ish o‘rinlari yaratishda katta rol o‘ynaydi.

Kelajakda zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va xomashyoni chuqur qayta ishlash orqali sanoat salohiyatini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soliyev A. Iqtisodiy geografiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Axmedov Q. O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari.
4. Baratov P. Tabiiy geografiya va tabiiy resurslar. – Toshkent, 2018.
5. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent, 2017.
6. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyot yo‘lida. – Toshkent, 2016.

HARMONIZATION OF FOREIGN TRADE REGULATION PROCESSES WITH THE REQUIREMENTS OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION: UZBEKISTAN’S EXPERIENCE AND ANALYTICAL APPROACH

Jumaboyev Ixtiyor Solijon o‘g‘li
4th-year Cadet Customs Institute
Scientific Supervisor: Alimuhammedov Shuxrat Rixsibayevich
Head of the Department of Customs Regulation and Customs Payments Customs Institute

Abstract

This scientific article provides a comprehensive analysis of the foreign trade activities of the Republic of Uzbekistan, its trade regulation system, and the processes of harmonization with the requirements of the World Trade Organization. During the research, national foreign trade policy, customs administration, tariff and non-tariff instruments, as well as the level of implementation of international trade standards were examined on the basis of statistical and analytical data.

The article identifies existing problems in the development of foreign trade and develops scientifically grounded proposals aimed at overcoming them.

Keywords: foreign trade, WTO, tariff policy, non-tariff measures, customs administration, export, import, trade policy, economic integration

TASHQI SAVDONI TARTIBGA SOLISH JARAYONLARINI JAHON SAVDO TASHKILOTI TALABLARIGA UYG‘UNLASHTIRISH: O‘ZBEKISTON TAJRIBASI VA TAHLILIY YONDASHUV

Jumaboyev Ixtiyor Solijon o‘g‘li

Bojxona instituti, 4-kurs kursanti

Ilmiy rahbar: Alimuhammedov Shuxrat Rixsibayevich

Bojxona instituti, Bojxona tartibga solinishi va bojxona to‘lovlari kafedrasi boshlig‘i

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo faoliyati, uni tartibga solish tizimi hamda Jahon savdo tashkiloti (JST) talablariga uyg‘unlashuv jarayonlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida milliy tashqi savdo siyosati, bojxona ma’murchiligi, tarif va notarif vositalar, shuningdek, xalqaro savdo standartlarini implementatsiya qilish darajasi statistik va tahliliy ma’lumotlar asosida o‘rganilgan. Maqolada tashqi savdoni rivojlantirish bo‘yicha mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *tashqi savdo, JST, tarif siyosati, notarif choralar, bojxona ma’murchiligi, eksport, import, savdo siyosati, iqtisodiy integratsiya*

Kirish: Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi sharoitida xalqaro savdo tizimi jahon iqtisodiyotining asosiy drayverlaridan biri sifatida shakllanmoqda. So‘nggi ma’lumotlarga ko‘ra, global savdo hajmi 30 trillion AQSh dollaridan oshgan bo‘lib, uning o‘sish sur’ati yiliga o‘rtacha 4–5 foizni tashkil etmoqda. Ushbu jarayonlar milliy iqtisodiyotlarning ochiqlik darajasi va tashqi savdo siyosatining samaradorligiga bevosita bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasida ham tashqi savdo faoliyatini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, 2017-yildan boshlab amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida tashqi savdo aylanmasi sezilarli darajada oshib, 2023-yilda 60 milliard AQSh dollaridan ortdi. Bu esa mamlakatning global iqtisodiy tizimga integratsiyalashuv jarayonlari jadallashganini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo faoliyati mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlash, milliy ishlab chiqarishning raqobatbardoshligini oshirish, ichki bozorni zarur mahsulotlar bilan ta’minlash hamda xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Tashqi savdo davlatning jahon xo‘jaligi tizimiga integratsiyalashuvining asosiy vositalaridan biri bo‘lib, eksport va import operatsiyalari orqali mamlakat iqtisodiy salohiyatining o‘sishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, bugungi globallashuv sharoitida tashqi savdo davlat iqtisodiy siyosatining ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘lmoqda

Tashqi savdo faoliyati deganda mamlakat rezidentlari va norezidentlari o‘rtasida tovarlar, ishlar, xizmatlar, intellektual mulk obyektlari hamda kapital harakati bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlar tushuniladi. Tashqi savdo eksport va import operatsiyalarini o‘z ichiga oladi. Eksport mamlakat hududida ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning xorijiy bozorlarga chiqarilishini anglatadi, import esa xorijiy davlatlardan ichki bozor ehtiyojlari uchun mahsulot, xomashyo, uskunalar va xizmatlarning olib kirilishidir. Ushbu jarayonlar davlat iqtisodiyotining rivojlanish sur’ati, valyuta tushumlari, investitsion jozibadorlik va xalqaro savdo balansiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekiston tashqi savdo tizimi markazlashgan boshqaruvga asoslangan bo‘lib, eksport-import operatsiyalarining asosiy qismi davlat nazorati ostida amalga oshirilgan. Tashqi iqtisodiy faoliyat asosan davlat korxonalari va maxsus vakolatli tashkilotlar orqali boshqarilgan. Biroq bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirish, xususiy sektorning tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish hamda xalqaro savdo munosabatlarini liberallashtirish bo‘yicha bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirildi.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish siyosati doirasida tashqi savdo faoliyatini rivojlantirishga katta e’tibor qaratildi. Valyuta bozorining erkinlashtirilishi, eksport-import operatsiyalarining soddalashtirilishi, bojxona tizimining raqamlashtirilishi, investorlar uchun qulay sharoit yaratilishi hamda tadbirkorlik subyektlarining tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarining kengaytirilishi ushbu yo‘nalishdagi eng muhim islohotlardan biri bo‘ldi. Natijada mamlakat tashqi savdo aylanmasi sezilarli darajada oshdi va eksport tarkibida tayyor mahsulotlar ulushi ko‘paydi.

Bugungi kunda O‘zbekiston tashqi savdo siyosatining asosiy maqsadi eksport salohiyatini oshirish, eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, import tarkibini maqbullashtirish hamda milliy iqtisodiyotning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirishdan iboratdir. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yangi texnologiyalarni olib kirish va xalqaro ishlab chiqarish zanjirlarida faol ishtirok etish ham tashqi savdo siyosatining ustuvor vazifalari hisoblanadi.

O‘zbekiston eksport tarkibida an’anaviy ravishda paxta tolasi, rangli metallar, oltin, tabiiy gaz, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari muhim o‘rin tutgan bo‘lsa, hozirgi davrda to‘qimachilik mahsulotlari, tayyor kiyim-kechak, avtomobil sanoati mahsulotlari, elektrotexnika buyumlari, kimyo sanoati mahsulotlari, farmatsevtika mahsulotlari hamda xizmatlar eksporti tobora kengayib bormoqda. Bu esa mamlakat iqtisodiyotida xomashyo eksportidan tayyor mahsulot eksportiga o‘tish tendensiyasi kuchayib borayotganini ko‘rsatadi.

Import tarkibida esa asosan sanoat uskunalari, texnologik jihozlar, energetika resurslari, farmatsevtika mahsulotlari, oziq-ovqat mahsulotlari, kimyoviy moddalar va iste’mol tovarlari muhim o‘rin egallaydi. Importning katta qismi ishlab chiqarish

jarayonini modernizatsiya qilish va ichki bozor talabini qondirishga qaratilgan bo‘lib, bu iqtisodiy rivojlanish uchun muhim omil hisoblanadi.

Tashqi savdo faoliyatining samarali amalga oshirilishi ko‘p jihatdan uni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlariga bog‘liqdir. Tashqi savdoni tartibga solish — bu davlat tomonidan eksport-import operatsiyalarini boshqarish, ichki bozorni himoya qilish, milliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini qo‘llab-quvvatlash, strategik tovarlar harakatini nazorat qilish hamda xalqaro savdo majburiyatlarini bajarishga qaratilgan huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy choralar tizimidir.

Mazkur tartibga solishning asosiy maqsadi ichki bozor barqarorligini ta’minlash, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, savdo balansini muvozanatda saqlash, adolatli raqobat muhitini yaratish hamda milliy manfaatlarni himoya qilishdan iboratdir. Shu bilan birga, tashqi savdo siyosati xalqaro majburiyatlar va JST tamoyillari bilan uyg‘un holda olib borilishi zarur.

O‘zbekistonda tashqi savdoni tartibga solish tizimi bir nechta vakolatli davlat organlari faoliyati orqali amalga oshiriladi. Jumladan, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi tashqi savdo siyosatini ishlab chiqish, eksportni rag‘batlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha asosiy vakolatli organ hisoblanadi. Davlat bojxona qo‘mitasi esa tovarlarning bojxona chegarasi orqali harakatini nazorat qilish, bojxona rasmiylashtiruvi, bojxona to‘lovlarini undirish va bojxona qonunchiligiga rioya etilishini ta’minlash vazifalarini bajaradi.

Bundan tashqari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Markaziy bank, Soliq qo‘mitasi, Qishloq xo‘jaligi vazirligi, Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasi, Sanitariya-epidemiologiya xizmati, O‘simliklar karantini va himoyasi agentligi kabi organlar ham tashqi savdo tizimining muhim subyektlari hisoblanadi. Ushbu organlar

texnik reglamentlar, sanitariya va fitosanitariya nazorati, valyuta nazorati, soliqqa tortish va ruxsat berish tartib-taomillarini amalga oshiradi.

Tashqi savdoni tartibga solish vositalari asosan tarif va notarif choralar orqali amalga oshiriladi. Tarif tartibga solish vositalariga bojxona bojlari, import va eksport bojlari, aksiz soliqlari, qo‘shilgan qiymat solig‘i va boshqa yig‘imlar kiradi. Ushbu vositalar davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish, ichki ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish va ayrim strategik tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Masalan, import bojlari ayrim mahsulotlar bo‘yicha mahalliy ishlab chiqaruvchilarni chet el raqobatidan himoya qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, eksport bojlari ayrim strategik resurslarning haddan tashqari tashqariga chiqarilishini cheklash maqsadida qo‘llanilishi mumkin. Biroq JST tamoyillariga ko‘ra tarif siyosati shaffof, asosli va diskriminatsiyasiz bo‘lishi lozim.

Notarif tartibga solish vositalari esa kvotalash, litsenziyalash, sertifikatlashtirish, texnik reglamentlar, sanitariya va fitosanitariya nazorati, import va eksportga qo‘yiladigan vaqtinchalik cheklovlar, ruxsat berish tizimlari va davlat standartlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu vositalar mahsulot sifati va xavfsizligini ta’minlash, ekologik barqarorlikni saqlash, aholining sog‘lig‘ini himoya qilish hamda milliy xavfsizlik manfaatlarini ta’minlashga qaratilgan.

Masalan, oziq-ovqat mahsulotlari importida sanitariya va fitosanitariya nazorati muhim ahamiyatga ega bo‘lib, sifatsiz yoki zararli mahsulotlarning ichki bozorga kirib kelishini oldini oladi. Shuningdek, strategik mahsulotlar eksportida litsenziyalash va kvotalash mexanizmlari qo‘llaniladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda tashqi savdo tartib-taomillarini soddalashtirish va raqamlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, bojxona tizimida elektron deklaratsiya, masofaviy bojxona nazorati, xavfni boshqarish tizimi,

“Yagona darcha” tamoyili va avtomatlashtirilgan ruxsat berish mexanizmlari joriy etildi. Bu esa eksport-import operatsiyalarini tezlashtirish, byurokratik to‘siqlarni kamaytirish va tadbirkorlik subyektlari uchun qulaylik yaratishga xizmat qilmoqda.

“Yagona darcha” tizimi tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilariga barcha zarur ruxsatnomalar va hujjatlarni yagona elektron platforma orqali rasmiylashtirish imkonini beradi. Ushbu tizim inson omilini kamaytirish, korrupsion holatlarning oldini olish va davlat xizmatlari sifatini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lish jarayoni tashqi savdo tizimini yanada chuqur isloh qilishni talab etmoqda. JSTga a’zolik mamlakatdan bojxona tariflarini optimallashtirish, notarif cheklovlarni kamaytirish, savdo siyosatining shaffofligini ta’minlash, diskriminatsiyasizlik tamoyiliga rioya qilish hamda milliy qonunchilikni xalqaro savdo standartlariga moslashtirishni talab qiladi.

Bugungi kunda ayrim muammolar ham mavjud bo‘lib, ular tashqi savdo samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Jumladan, ayrim ma’muriy tartib-taomillarning murakkabligi, ruxsat berish jarayonlarining ortiqcha davomiyligi, ayrim texnik reglamentlarning xalqaro standartlarga to‘liq mos emasligi, logistika xarajatlarining yuqoriligi va transport infratuzilmasidagi ayrim kamchiliklar tashqi savdo faoliyatining to‘liq samarali amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Shuningdek, eksport qiluvchi korxonalar uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, sug‘urta tizimini takomillashtirish, xalqaro sertifikatlashtirish tizimlariga integratsiyani kengaytirish ham dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston bojxona ma’murchiligi sohasidagi islohotlar JSTga a’zo bo‘lishni rag‘batlantirish, mamlakatning tashqi savdo va investitsiyalarni rivojlantirish maqsadida muhim qadam hisoblanadi. Bu sohada amalga oshirilgan islohotlar o‘zaro ta’sir ko‘rsatadigan jihatdan keng vaqt o‘tkazib kelmoqda. Quyidagi muhim qadamlar uchun ko‘zdan kechirish muhim:

1. Tashqi savdo chegaralari va ruxsatnoma tartibi: O‘zbekiston hukumati tomonidan O‘zbekiston bojxonalari va maxsus boshqaruvchilari uchun tashqi savdo faoliyatini rivojlantirish uchun yangi chegaralar va ruxsatnoma tartibi ishlab chiqilgan. Bu qadam O‘zbekiston bojxonalari uchun keng imkoniyatlarni ochdi va xalqaro tashqi savdo tizimiga integratsiyani rag‘batlantirdi.

2. Xalqaro marketing va reklama kampaniyalari: JSTga a’zo bo‘lish jarayonida O‘zbekiston bojxonalari va ularning mahsulotlari dunyoda keng tarqalgan. Shuningdek, O‘zbekistonning bojxonalarini dunyoda marka sifatida taqdim etish uchun xalqaro marketing va reklama kampaniyalari amalga oshirilgan. Bu, mamlakatning ekspertiza sifatida olinishini oshirdi va xaridorlar ehtiyojlarini qondirishga yordam berdi.

3. Investitsiyalarni jalb etishning rag‘batlantirilishi: O‘zbekiston bojxonalarining rivojlantirilishi va xalqaro savdoda qatnashishlarini rag‘batlantirish uchun investitsiyalar jalb etishni rag‘batlantirishga o‘z hissasi berildi. Bunga investitsiya qilish muomalasi, bu sohada faoliyat ko‘rsatuvchilar uchun yagona imtiyozlar, soliq sohasida istisno va boshqa iqtisodiy va huquqiy shartlar taqdim etildi.

4. Infrastruktura va logistika tizimlarini rivojlantirish: Xalqaro tashqi savdo rivojlantirish uchun mamlakatning infrastruktura va logistika tizimlarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratildi. Transport, taminot, va tijorat markazlarining rivojlantirilishi lozim bo‘lgan jarayonlarda katta hissa qo‘llandi.

5. Hukumatiy ta’minot va ko‘rsatkichlar: Hukumatiy ta’minot va ko‘rsatkichlar, masalaning davlat xarajatlarini kamaytirish, soliq tizimi to‘g‘risidagi islohotlar va tashqi savdo operatsiyalarini qulayroq qilishni o‘z ichiga olgan.

Bu islohotlar o‘zbekiston bojxonalari uchun yangi imkoniyatlarni ochib, ularga xalqaro savdo tizimiga integratsiyani rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular tashqi savdo bo‘yicha mamlakatni yanada atraktiv va to‘siq qilishga yordam berishi kutilmoqda.

Bojxona sohasi JST bitimlari va qoidalariga uyg‘unlashtirish JSTga a’zolik masalalarini jadallashtirishning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Hozirgi kunga qadar juda ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekistonda Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a’zolikka tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha amalga oshirilayotgan bojxona ma’muriyatidagi islohotlar ko‘p qirrali bo‘lib, samaradorlik, shaffoflik va xalqaro savdo me’yorlariga rioya qilishni takomillashtirishga qaratilgan. O‘zbekiston jarayonlarni soddalashtirish va transchegaraviy savdo samaradorligini oshirish uchun bojxona infratuzilmasini modernizatsiya qilishga sarmoya kiritdi. Bunda bojxona nazorati va boshqaruvi uchun elektron bojxona deklaratsiyasi va tovarlarni tekshirishning avtomatlashtirilgan tizimlari kabi yangi texnologiyalarni joriy etish kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi qayta ko‘rib chiqilgan Kioto Konventsiyaga 2021-yil 16-fevral kuni 127-a’zo davlat sifatida ro‘yxatdan o‘tdi. Mazkur konventsiya qoidalariga asosan uning normalari O‘zbekiston Respublikasi uchun 2021-yil 16-may kunidan kuchga kirdi.

Bosh ilovadagi 121 ta standartdan, 94 tasi (78 foizi) implementatsiya qilingan va 27 tasi (22 foiz) implementatsiya qilinmagan.

Maxsus ilovadagi 393 ta standartdan 341 tasi (86 foizi) implementatsiya qilingan va 52 tasi (14 foizi) implementatsiya qilinmagan.

Milliy qonunchilikda implementatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar:

✓ Milliy qonunchilikni Bitimga muvofiqligini aniqlash maqsadida 30 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan va muayyan ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda.

Jumladan:

✓ 2019-yil 1-mart - bojxona nazorati Xavfni boshqarish tizimi yordamida soddalashtirilgan tartibda bojxona nazoratidan o‘tkazilmoqda (2020-yil 1-iyundan avto va 2021-yil 30-iyundan temir yo‘l chegara postlarida ishga tushirilgan);

✓ 2019-yil 29-aprel - vakolatli iqtisodiy operator instituti joriy etildi;

✓ 2020-yil 1-yanvar - “Yagona darcha” bojxona axborot tizimi ishga tushirildi (tizim orqali 12 ta vakolatli idoralarning 60 turdagi ruxsatnomalari elektron shaklda taqdim etilmoqda);

✓ Prezidentimizning 2020-yil 5-iyundagi PF-6005-son “Bojxona ma’muriyatchiligini isloh etish va O‘zbekiston Respublikasi davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida” farmoni qabul qilindi;

✓ Prezidentimizning 2021-yilda 10-sentabrdagi PF-6310-son, “Bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish va davlat bojxona xizmati organlari tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish to‘g‘risida” farmoni qabul qilindi;

✓ 2021-yil 1-yanvar - bojxona yig‘imlari stavkalari tasdiqlandi;

✓ 2021-yil 1-may - bojxona auditi instituti joriy etildi;

✓ 2022-yil 1-yanvar - bojxona to‘lovlari bo‘yicha dastlabki qaror berish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi;

✓ 2022-yil 6-aprel Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kiriladigan tovarning bojxona qiymatini aniqlash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 160-son qarori tasdiqlandi.

✓ Bitim qoidalarini muvofiqlashtirish va “bojxona hududida qayta ishlash” bojxona rejimiga jozibadorligini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi PF-115-son farmoni va Bojxona kodeksiga tegishli o‘zgartishlar kiritildi.

✓ Sohani raqamlashtirish maqsadida shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-apreldagi PF-122-son farmoni qabul qilindi.

Milliy qonunchilikda implementatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar:

Bosh ilova

✓ Assosiy tushunchalarni muvofiqlashtirish;

Bojxona to‘lovlari yo‘nalishida:

✓ Bojxona ekspertiza natijalari yakuniga yetkazilmagan va bojxona to‘lovlari to‘lanishini ta’minlagan holatlarda tovarlarni chiqarib yuborish (*Bosh ilovaning 3.42. Standarti*)

✓ Tovarlarni chiqarib yuborilgandan so‘ng to‘lovlarni kechiktirib to‘lashning eng kamida 10 kun etib belgilash va ushbu muddatda foizlar hisoblamaslik (*Bosh ilovaning 4.9 Standarti*);

✓ Qo‘shimcha hisoblangan bojxona to‘lovlarining undirilmaydigan eng kam miqdorini belgilash (*Bosh ilovaning 4.14 Standarti*);

✓ Ortiqcha undirilgan bojxona to‘lovlarining qaytarilmaydigan eng kam miqdorini belgilash (*Bosh ilovaning 4.24 Standarti*);

✓ Bosh kafolatdan foydalanish amaliyotini joriy etish (*Bosh ilovaning 5.5 Standarti*).

Bojxona nazorati va bojxona tartib tamoillarini soddalashtirish yo‘nalishida quyidagi tadbirlar amalga oshirildi:

✓ Bojxona tartibotlarini soddalashtirish maqsadida bojxona organlari umumiy chegaradagi nazorat nuqtalarida bojxona ma’muriyatlari imkoni boricha birgalikda nazoratni amalga oshiradilar (*Bosh ilovaning 3.4 O‘tish davri standarti*);

✓ Vakolatli iqtisodiy operatorlar uchun belgilangan imtiyoz va shartlarni Konventsiya talablari asosida takomillashtirib borish (*Bosh ilovaning 3.32 O‘tish davri standarti*);

✓ Tirik hayvonlar va tez buziladigan tovarlarni ustuvor tartibda bojxona ko‘rigidan o‘tkazishni belgilovchi normani Bojxona kodeksiga kiritish (*Bosh ilovaning 3.34 Standarti*);

✓ Belgilangan muddatda deklaratsiyalanmagan va huquqbuzarlik ashyosi bo‘lmagan tovarlarni realizatsiya qilish (*Bosh ilovaning 3.45 Standarti*);

✓ Bojxona auditi tizimlari asoslangan bojxona nazoratini amalga oshirish (*Bosh ilovaning 6.6 Standarti*);

✓ Bojxona xizmati uchinchi shaxs ishtirokidagi operatsiyalarni o‘tkazishga tayyor bo‘lmagan shartlarni belgilaydi (*Bosh ilovaning 8.6 Standarti*).

Maxsus ilova

✓ Bojxona kodeksidagi Vaqtinchalik saqlash bojxona rejimini bojxona operatsiyasi sifatida qabul qilish *(“A” Maxsus ilovasining 2-bobi*);

✓ Tovarlarni reimport bojxona rejimiga joylashtirishda belgilangan shartlarni soddalashtirish (*“V” Maxsus ilovasining 2-bobi, 4 Standarti*);

✓ Milliy qonunchilikda import bojlari va soliqlardan ozod etiladigan tovarlar ro‘yxatini Konventsiya qoidalari asosida ko‘rib chiqish (*“V” Maxsus ilovasining 3-bobi, 7 Amaliyotda qo‘llash uchun tavsiyasi*);

✓ Bojxona kodeksidagi Erkin ombor va Erkin bojxona zonasi bojxona rejimlarini Konventsiya qoidalariga muvofiqlashtirish. O‘zbekiston Respublikasininig “Maxsus

iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi Qonunini Konventsiya qoidalariga muvofiqligini o‘rganib chiqish *(“D” Maxsus ilovasi*);

✓ Tranzit bilan bog‘liq tartibotlarni muvofiqlashtirish *(“E” Maxsus ilovasi*);

✓ Tovarlarni qayta ishlash bilan bog‘liq tartibotlarni muvofiqlashtirish *(“F” Maxsus ilovasi*);

✓ Vaqtincha olib kirilgan tovarlarni bir yoki bir necha partiyalarda reeksport qilish imkonini berish (*“G” Maxsus ilovasining 1-bobi, 18 Standarti*);

✓ Maxsus bojxona protseduralari (*“J” Maxsus ilovasi*) (*shaxsiy foydalanish, kuzatib borilmaydigan bagaj, pochta jo‘natmalari, norezidentlar tomonidan shasiy avtotransport vositalarini olib kirish va boshqalar*).

Bu islohotlar savdodagi to‘siqlarni kamaytirish, savdo xarajatlarini kamaytirish va O‘zbekistonni xorijiy sarmoyalar uchun jozibador joyga aylantirishga qaratilgan. Bojxona ma’muriyatchiligini JST standartlariga moslashtirish orqali O‘zbekiston o‘zining global savdo tizimiga integratsiyalashuvini kuchaytirishni maqsad qilgan, bu esa savdo hajmining

Bojxona ma’muriyatchiligida amalga oshirilayotgan islohotlar O‘zbekistonning JSTga a’zo bo‘lish talablarini qondirish borasidagi keng ko‘lamli sa’y-harakatlarining muhim qismi bo‘lib, mamlakat a’zo bo‘lishga yaqinlashgan sari rivojlanishda davom etishi mumkin.

Savdoni soddalashtirish to‘g‘risidagi bitimning quyidagi moddalari milliy qonunchiligimizga implimentatsiya qilindi:

1.1, 1.2, 2.1, 2.2-moddalar: normativ-huquqiy hujjatlarni e’lon qilish, kuchga kirishdan oldin muhokama qilish, maslahat berish;

4-modda: shikoyat berish va qayta ko‘rib chiqish;

5.3-modda: ekspertiza o‘tkazish;

6.3-modda: jarimalarni qo‘llash;

7.2-modda: elektron to‘lovni amalga oshirish;

7.9-modda: tez buziladigan tovarlar;

8-modda: chegaradagi idoralarning hamkorligi;

9-modda: bojxona nazorati ostida tavarlarni tashish;

10.5-modda: tovarlarni yuklashdan oldingi tekshiruv;

10.6-modda: bojxona brokerlaridan foydalanish;

10.7-modda: chegaradagi tartibolar va hujjatlarga bo‘lgan talablar;

10.9-modda: tovarlarni vaqtincha olib kirish, tovarni qayta ishlash;

12-modda: bojxona hamkorligi;

23.2-modda: savdo tartibotlari bo‘yicha milliy qo‘mita.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonning tashqi savdo faoliyati mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim drayverlaridan biri bo‘lib, uni samarali tartibga solish iqtisodiy barqarorlik, eksport salohiyatining oshishi, investitsion jozibadorlikning kuchayishi va xalqaro bozordagi raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, tashqi savdo tizimini Jahon savdo tashkiloti talablariga moslashtirish O‘zbekistonning global iqtisodiy makondagi o‘rnini mustahkamlash, xalqaro savdo munosabatlarida teng huquqli ishtirokini ta’minlash va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishga erishishning muhim sharti hisoblanadi.

Shunga qaramay, quyidagi muammolar mavjud:

- ayrim notarif to‘siqlarning murakkabligi
- ruxsat berish jarayonlarining davomiyligi
- logistika xarajatlarining yuqoriligi
- texnik reglamentlarning xalqaro standartlarga to‘liq mos emasligi
- eksportchilarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining yetarli emasligi

Masalan, logistika xarajatlari ayrim eksport mahsulotlarida umumiy qiymatning 15–20% ini tashkil etadi, bu esa raqobatbardoshlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Notarif to‘siqlarni bosqichma-bosqich qisqartirish
2. Texnik reglamentlarni xalqaro standartlarga to‘liq moslashtirish
3. Eksportni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish
4. Logistika infratuzilmasini rivojlantirish
5. Raqamli bojxona tizimini yanada kengaytirish
6. Kichik biznes uchun eksport platformalarini rivojlantirish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Trade Organization. *World Trade Statistical Review 2023*. Geneva, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. *Tashqi savdo ko‘rsatkichlari*. 2024.
3. Krugman P., Obstfeld M. *International Economics: Theory and Policy*. Pearson, 2018.
4. World Trade Organization. *Understanding the WTO*. Geneva, 2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi hisobotlari, 2022–2024.
6. World Bank. *Doing Business & Trade Facilitation Indicators*. 2023.

BALANCE BETWEEN FREEDOM OF SPEECH AND PROTECTION AGAINST DISINFORMATION IN THE DIGITAL MEDIA ERA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL PRACTICES

Fatkhullayeva Sevarakhon Ravshan kizi
Tashkent State University of Law
Master's student
e-mail: sevarafatkhullayeva@gmail.com

Abstract: This thesis analyzes the scientific and theoretical foundations of the interrelationship between freedom of expression and disinformation in the digital media era, as well as the need to ensure a proper balance between them. The thesis examines the role of freedom of expression in a democratic society, the modern forms of disinformation, and their impact on human rights. In addition, theoretical approaches are comparatively analyzed, and their advantages and limitations are assessed.

Keywords: freedom of expression, disinformation, human rights, digital media, international standards, information security.

SO‘Z ERKINLIGI VA DEZINFORMATSIYA O‘RTASIDAGI MUVOZANATNI TA’MINLASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Fatxullayeva Sevaraxon Ravshan qizi
Toshkent davlat yuriik universiteti
Magistratura bosqichi talabasi
e-mail: sevarafatkhullayeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda raqamli media davrida so‘z erkinligi va dezinformatsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda ularning muvozanatini ta’minlashning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Ushbu tezisda so‘z erkinligining

demokratik jamiyatdagi o‘rni, dezinformatsiyaning zamonaviy shakllari va ularning inson huquqlariga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, nazariy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning afzallik va cheklovlari baholanadi.

Kalit so'zlar: so‘z erkinligi, dezinformatsiya, inson huquqlari, raqamli media, xalqaro standartlar, axborot xavfsizligi

Kirish

Raqamli texnologiyalar va internet tarmoqlarining jadal rivojlanishi natijasida axborot makoni tubdan transformatsiyaga uchrab, so‘z erkinligini amalga oshirish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Shuni ta’kidlash joizki, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar har bir shaxsga axborotni tezkor yaratish va ommaga yetkazish imkonini berib, demokratik jarayonlarda faol ishtirok etish uchun yangi sharoitlarni yuzaga keltirdi. Biroq, ayni paytda ushbu jarayon axborot oqimining nazoratsiz kengayishi, uning sifatining pasayishi va dezinformatsiyaning tez tarqalishi kabi yangi muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, dezinformatsiya zamonaviy jamiyatda oddiy noto‘g‘ri ma’lumotdan ko‘ra kengroq va murakkab hodisa bo‘lib, u jamoatchilik fikriga ta’sir ko‘rsatish, siyosiy jarayonlarni manipulyatsiya qilish, ijtimoiy ishonchni susaytirish hamda inson huquqlariga zarar yetkazish kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, dezinformatsiyaga qarshi kurashish jarayonida so‘z erkinligini asossiz cheklash xavfi ham mavjud bo‘lib, bu esa mazkur ikki qadriyat o‘rtasida nozik huquqiy muvozanatni ta’minlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Bizning fikrimizcha, so‘z erkinligi va dezinformatsiyadan himoya o‘rtasidagi munosabatni qarama-qarshi hodisalar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi institutlar sifatida baholash lozim. Chunki bir tomondan, so‘z erkinligi axborot almashinuvi va jamiyat rivojining muhim omili bo‘lsa, ikkinchi tomondan,

dezinformatsiya aynan ushbu erkinlikdan noto‘g‘ri foydalanish natijasida yuzaga keladi. Shu sababli, mazkur tezisning asosiy maqsadi so‘z erkinligi va dezinformatsiya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish hamda mavjud yondashuvlar doirasida ularning samaradorligini baholashdan iborat.

Asosiy qism

So‘z erkinligi va dezinformatsiya o‘rtasidagi munosabatni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, avvalo, ushbu ikki hodisaning o‘zaro bog‘liqligini chuqur anglashni talab etadi. Shuni ta’kidlash joizki, so‘z erkinligi insonning fundamental huquqlaridan biri bo‘lib, u demokratik jamiyatda fikrlar xilma-xilligini ta’minlash, hokimiyat ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda ochiq muhokama muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq aynan shu erkinlikning kengayishi, ayniqsa raqamli media sharoitida, axborotning sifat nazoratisiz tarqalishi va dezinformatsiyaning ko‘payishiga olib kelmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy axborot makonida dezinformatsiya oddiy noto‘g‘ri ma’lumotdan farqli ravishda, maqsadli ravishda jamoatchilik ongiga ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan tizimli va manipulyativ jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda .

Ilmiy yondashuvlar doirasida ushbu muammoni izohlashga qaratilgan turli konsepsiyalar shakllangan. Libertarian modelga ko‘ra, erkin fikrlar almashinuvi sharoitida haqiqat “bozor mexanizmi” orqali ustunlikka erishadi. Biroq, amaliyotda bu modelning samaradorligi shubha ostiga olinmoqda. Sababi, raqamli platformalarda algoritmik tavsiyalar va kontentni sun’iy kuchaytirish mexanizmlari natijasida manipulyativ axborot tezroq tarqalib, auditoriyaga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Demak, erkin axborot almashinuvi har doim ham haqiqatning ustuvorligini ta’minlamaydi. Shu jihatdan libertarian yondashuv zamonaviy raqamli muhitda yetarli darajada moslashuvchan emasligi bilan ajralib turadi.

Harm-based restriction yondashuvi esa so‘z erkinligini faqat boshqa shaxslarga aniq zarar yetkazilgan hollarda cheklash mumkinligini asoslaydi. Bu yondashuv nazariy jihatdan asosli bo‘lsa-da, amaliyotda “zarar” tushunchasining o‘lchovi muammoli hisoblanadi. Chunki dezinformatsiya ko‘pincha bevosita emas, balki bilvosita va uzoq muddatli salbiy oqibatlarga olib keladi. Masalan, noto‘g‘ri axborot jamoatchilik ishonchini pasaytirishi yoki ijtimoiy qarama-qarshiliklarni kuchaytirishi mumkin, biroq bu zararlarni aniq va tezkor o‘lchash murakkabdir. Shu sababli ushbu model dezinformatsiya fenomenini to‘liq qamrab olmaydi. Proportsionallik yondashuvi esa mazkur muammoni hal etishda eng muvozanatli mexanizmlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu modelga ko‘ra, so‘z erkinligini cheklash faqat qonuniy, zarur va mutanosib bo‘lgan hollarda amalga oshirilishi lozim. Biroq, amaliyotda “zaruriyat” va “mutanosiblik” mezonlarining turlicha talqin qilinishi huquqni qo‘llashda noaniqliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, ushbu yondashuvning samaradorligi ko‘p jihatdan sud amaliyoti va huquqni qo‘llovchi organlarning professional darajasiga bog‘liq.

Public order modeli jamiyat xavfsizligi va barqarorligini ustuvor qadriyat sifatida ilgari suradi. Bu yondashuv tezkor choralar ko‘rish imkonini berishi bilan ahamiyatli bo‘lsa-da, uning asosiy xavfi davlat tomonidan haddan tashqari aralashuv ehtimoli bilan bog‘liq. Biroq, amaliyotda aynan “jamoat xavfsizligi” yoki “milliy manfaatlar” kabi keng tushunchalar asosida so‘z erkinligini cheklash holatlari uchrab turadi. Bu esa ushbu modelni ehtiyotkorlik bilan qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda davlatning ijobiy majburiyatlari alohida o‘rin egallaydi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, davlat faqat aralashmaslik bilan cheklanib qolmasdan, balki erkin axborot muhitini shakllantirish, media pluralizmini ta’minlash va jurnalistlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash orqali so‘z erkinligini faol ravishda ta’minlashi lozim. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aynan ushbu yondashuv

dezinformatsiyaga qarshi kurashda eng samarali preventiv mexanizmlarni yaratish imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli davrda platform governance modeli alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu modelga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar axborot oqimining passiv vositachisi emas, balki faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. Ayniqsa, algoritmik tavsiyalar tizimi orqali ayrim kontentlarning sun’iy ravishda ommalashuvi dezinformatsiyaning keng tarqalishiga xizmat qilmoqda. Biroq, platformalarga ortiqcha nazorat vakolatlarini berish ularning xususiy “regulyator”ga aylanishiga va so‘z erkinligining yangi shakllarda cheklanishiga olib kelishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi nazariy yondashuvlarning har biri muayyan darajada asosli bo‘lsa-da, ularning birortasi alohida holda zamonaviy dezinformatsiya muammosini to‘liq hal eta olmaydi. Sababi, dezinformatsiya bugungi kunda faqat axborot muammosi emas, balki texnologik, siyosiy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq murakkab tizimdir. Shu bois, mazkur muammoni hal etishda integrativ yondashuv ya’ni libertarian erkinlik, zarar mezoni, proportsionallik, davlatning ijobiy majburiyatlari va platforma boshqaruvi elementlarini uyg‘unlashtirgan kompleks modelni qo‘llash zarur.

Shu sababli, quyidagi xulosaga kelish mumkin: so‘z erkinligi va dezinformatsiyadan himoya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash faqat huquqiy cheklovlar orqali emas, balki ko‘p darajali, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim. Aynan shunday yondashuvgina bir vaqtning o‘zida ham erkin fikr almashinuvini ta’minlash, ham dezinformatsiyaning jamiyatga salbiy ta’sirini kamaytirish imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, so‘z erkinligi va dezinformatsiya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash raqamli media davrida inson huquqlarini himoya qilishning eng muhim nazariy-huquqiy masalalaridan biri hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘z erkinligi demokratik jamiyatning asosiy tayanchi bo‘lsa-da, u dezinformatsiya tarqalishi uchun mutlaq huquqiy asos sifatida talqin qilinmasligi kerak. Chunki yolg‘on va manipulyativ axborot saylov jarayonlari, jamoat salomatligi, shaxs sha’ni va jamiyatdagi ishonch muhitiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Shu bilan birga, dezinformatsiyaga qarshi kurashish bahonasida so‘z erkinligini haddan tashqari cheklash ham demokratik qadriyatlarga zid oqibatlarni yuzaga keltiradi. Shu sababli mazkur masalada eng to‘g‘ri yondashuv taqiqlash yoki jazolashga asoslangan model emas, balki erkinlik va javobgarlikni uyg‘unlashtiruvchi integrativ yondashuv hisoblanadi. Bunda libertarian, harm-based restriction, proportsionallik, public order, positive obligations va platform governance nazariyalarining ijobiy jihatlari birgalikda qo‘llanishi lozim.

Bizning fikrimizcha, raqamli axborot makonida davlatning asosiy vazifasi axborotni to‘liq nazorat qilish emas, balki sog‘lom va ishonchli axborot muhitini shakllantirishdan iborat bo‘lishi kerak. Buning uchun media savodxonlikni oshirish, raqamli platformalar faoliyatida shaffoflikni ta’minlash, faktcheking mexanizmlarini rivojlantirish va cheklovlarni faqat qonuniylik, zaruriyat hamda mutanosiblik mezonlari asosida qo‘llash zarur. Demak, so‘z erkinligi va dezinformatsiyadan himoya o‘rtasidagi muvozanat faqat huquqiy cheklovlar orqali emas, balki ta’lim, texnologiya va samarali institutlar uyg‘unligi asosida ta’minlangandagina kutilgan natijani beradi.

Assessment of Changes in the Ecological State of Soil Under the Influence of Various Industrial Sectors

Jakbaraliyev Azizbek Xayrullo o‘g‘li
2nd-year Master's student, Department of Ecology, Faculty of Biology and Ecology, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract

The geochemical alterations occurring in the pedosphere due to industrial activities represent a central problem in modern ecology. This study comparatively assesses specific shifts in the ecological, chemical, and biological parameters of soils within the impact zones of three industrial sectors: a metallurgical combine, a chemical plant, and a thermal power plant. Analyzing 120 soil samples collected from a depth of 0-40 cm, parameters including heavy metals (Pb, Cd, Zn, Cu), pH, soil organic carbon (TOC), and microbial biomass carbon (MBC) were measured. Results indicated that in the metallurgical zone, lead and cadmium exceeded permissible limits by 6.2 and 4.8 times, respectively, forming an acute toxic anomaly. The chemical industry zone exhibited severe soil acidification (pH 4.8) and a 34% degradation of organic carbon. Meanwhile, thermal power plant emissions disrupted soil porosity via ash deposition. These findings provide a fundamental basis for optimizing regional environmental monitoring systems.

Keywords: Soil ecology, heavy metals, industrial pollution, geochemical anomaly, soil degradation, microbial biomass, ecotoxicology.

Turli sanoat tarmoqlari ta’sirida tuproq ekologik holatini o‘zgarishini baholash

Jakbaraliyev Azizbek Xayrullo o‘g‘li
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O’zbekiston milliy universiteti Biologiya va Ekologiya fakulteti Ekologiya kafedrasi 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Sanoat korxonalari faoliyati oqibatida pedosfera qatlamida yuzaga kelayotgan geokimyoviy o'zgarishlar zamonaviy ekologiyaning markaziy muammosidir. Ushbu tadqiqot uch xil sanoat tarmog'i (metallurgiya kombinati, kimyo zavodi, issiqlik elektr stansiyasi) ta'sir zonasidagi tuproqlarning ekologik-kimyoviy va biologik parametrlaridagi siljishlarni qiyosiy baholashga qaratilgan. Dala va laboratoriya tadqiqotlarida 0-40 sm chuqurlikdan olingan 120 ta tuproq namunasida og'ir metallar (Pb, Cd, Zn, Cu) konsentratsiyasi, pH ko'rsatkichi, tuproq organik uglerodi (TOC) hamda mikrobial biomassa uglerodi (MBC) tahlil qilindi. Natijalar metallurgiya zonasida qo'rg'oshin va kadmiy miqdori ruxsat etilgan me'yordan mos ravishda 6.2 va 4.8 barobar ortganligini, o'tkir toksik anomaliya shakllanganini ko'rsatdi. Kimyo sanoati hududida tuproq reaksiyasi keskin nordonlashgan (pH 4.8) va organik uglerod 34% ga degradatsiyaga uchragan. Issiqlik elektr stansiyasi atrofida esa kul va shlak cho'kishi hisobiga tuproq g'ovakdorligi buzilgan. Olingan natijalar hududiy ekologik monitoring tizimini maqsadli optimallashtirish uchun fundamental asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Tuproq ekologiyasi, og'ir metallar, sanoat ifloslanishi, geokimyoviy anomaliya, tuproq degradatsiyasi, mikrobial biomassa, ekotoksikologiya.

Kirish

Sanoatlashuv jarayonlarining misli ko'rilmagan darajada jadallashuvi litosfera ustki qatlami biogeokimyoviy sikllarida keskin destabilizatsiyani keltirib chiqarmoqda. Tuproq qoplami biosferaning asosiy deponenti va transformatori sifatida texnogen oqimlarning barcha turlarini o'ziga qabul qiluvchi yakuniy manzildir. Metallurgiya, og'ir kimyo va energetika tarmoqlaridan ajralib chiqayotgan emissiyalar tarkibidagi pollyutantlar tuproq profiliga o'tadi. Bu bevosita uning fizik-kimyoviy xossalarini o'zgartiradi va biotsenozlar degradatsiyasini tezlashtiradi. Sanoat markazlari atrofida

shakllanadigan o'tkir toksik hududlar qishloq xo'jaligi maxsulotlari xavfsizligiga va inson salomatligiga jiddiy xavf tug'diruvchi zanjirli reaksiyani ishga tushiradi.

Zamonaviy tuproqshunoslikda izolyatsiya qilingan toksikantlarning tuproqqa ta'siri bo'yicha ma'lumotlar yetarli darajada to'plangan bo'lsa-da, bitta makro-hudud doirasida turli texnologik profilga ega sanoat obyektlarining qiyosiy ta'sir mexanizmlari hanuzgacha to'liq yoritilmagan. Aksariyat adabiyotlar faqat bitta sanoat tarmog'iga qaratilgan. Reallikda esa metallurgiya hududlari og'ir metallar bilan, kimyo sanoati kislotali aerozollar bilan, elektr stansiyalari esa mineral kul bilan tuproqni bombardimon qiladi.

Mazkur tadqiqotning aniq maqsadi turli tipdagi (metallurgiya, kimyo va energetika) sanoat tarmoqlari ta'sir doirasidagi tuproqlarning ekologik holatida yuz berayotgan transformatsiyalarni spetsifik markerlar asosida qiyosiy baholashdan iborat. Bu tadqiqot orqali qaysi sanoat tarmog'i tuproqning aynan qaysi xususiyatiga halokatli zarba berishini raqamli indikatorlar vositasida differensiallashtirish maqsad qilingan.

Materiallar va Metodlar

Tadqiqot dizayni qiyosiy-analitik modellashtirish prinsiplariga tayanadi. Sanoat bosimining polivektor tabiatini o'rganish uchun bir-biridan 40-50 km uzoqlikda, bir xil tuproq-iqlim sharoitida joylashgan uchta yirik korxona tanlandi: mis-qo'rg'oshin ishlab chiqaruvchi metallurgiya kombinati (Zona 1), azotli o'g'itlar kimyo zavodi (Zona 2) hamda ko'mir yoqilg'isidagi issiqlik elektr stansiyasi (Zona 3). Dominant shamollar yo'nalishidan teskari tomonda 60 km masofada joylashgan maydon nazorat hududi (Zona 4) etib belgilandi.

Namuna olish ISO 10381-1:2002 xalqaro standarti talablari asosida korxonalardan 1, 3 va 5 km radiusda amalga oshirildi. "Konvert" usulida 0-20 sm va 20-40 sm

chuqurliklardan jami 120 ta aralash tuproq namunasi yig'ib olinib, laboratoriya tahlillari uchun tayyorlandi.

Tahliliy bosqichda og'ir metallar (Pb, Cd, Zn, Cu) miqdori kislotali ekstraktsiyadan so'ng induktiv bog'langan plazmali optik emission spektrometriya (ICP-OES, Optima 8000) uskunasida o'lchandi. Tuproq reaksiyasi (pH) va elektr o'tkazuvchanligi ko'p parametrli potensiyometr yordamida aniqlandi. Tuproq organik uglerodi (TOC) Walkley-Black dikromat oksidlanish usuli bilan, mikrobial biomassa uglerodi (MBC) esa fumigatsiya-ekstraksiya orqali tahlil qilindi. Olingan statistik ko'rsatkichlar IBM SPSS Statistics 26.0 dasturida One-way ANOVA dispersiya tahlili va Pearson korrelyatsiya matritsasi ($p < 0.05$) orqali qayta ishlandi.

Natijalar

Laboratoriya natijalari sanoat obyektlarining tuproq ekotizimlariga ta'siri tubdan farqlanishini, ammo har bir ssenariyda og'ir asoratlarni keltirib chiqarishini tasdiqladi. Eng kritik toksik holat kutilganidek Metallurgiya kombinati (Zona 1) atrofida namoyon bo'ldi. Emissiya manbayidan 1 km radiusda joylashgan 0-20 sm tuproq qatlamida qo'rg'oshin (Pb) konsentratsiyasi 184.5 +/- 12.3 mg/kg ga yetdi. Bu fon ko'rsatkichlaridan (21.4 +/- 1.8 mg/kg) salkam 8.6 barobar, ruxsat etilgan me'yorlardan (REM) esa 6 barobar yuqoridir. Kadmiy (Cd) miqdori 4.2 +/- 0.5 mg/kg (fon: 0.3 +/- 0.04 mg/kg), mis (Cu) 215.8 +/- 14.2 mg/kg, rux (Zn) 342.1 +/- 22.4 mg/kg ekanligi aniqlandi. Metallar asosan yuqori qatlamda adsorbsiyalangan, 20-40 sm chuqurlikda ularning miqdori o'rtacha 45-60% ga kamaygan.

Kimyo sanoati zonasi (Zona 2) tuproqlarida og'ir metallar to'planishi past bo'lsa-da, azot va oltingugurt oksidlarining emissiyasi tuproq muhitining keskin nordonlashuviga olib kelgan. Nazorat hududidagi pH 7.4 +/- 0.2 ko'rsatkichi kimyo zavodi atrofida 4.8 +/- 0.3 gacha tushib ketgan. Kislotali muhit tuproqning buferlik qobiliyatini sindirib,

fito-toksik ta'sirni yuzaga keltirgan. Natijada tuproq organik uglerodi (TOC) degradatsiyaga uchrab, 1.84 +/- 0.15% dan 1.21 +/- 0.12% gacha qisqargan.

Issiqlik elektr stansiyasi (Zona 3) atrofida fizikaviy parametrlarning buzilishi dominant omil bo'ldi. Mayda dispersli kul zarrachalari tuproq yuzasiga cho'kib, umumiy g'ovakdorlikni nazorat zonasiga nisbatan 18% ga kamaytirgan. Biologik faollik indikatori bo'lgan mikrobial biomassa uglerodi (MBC) nazorat guruhida 345.6 +/- 21.4 mg/kg bo'lgan bo'lsa, IES zonasida 210.4 +/- 15.2 mg/kg ga tushgan. Metallurgiya zonasida mikrobiota o'lim yoqasida bo'lib, MBC miqdori 115.8 +/- 9.5 mg/kg gacha pasaygan. Korrelatsion tahlil tuproq pH darajasi va og'ir metallar harakatchanligi o'rtasida kuchli teskari bog'liqlikni ($r = -0.78$, $p < 0.01$) ko'rsatdi.

Muhokama

Olingan ko'rsatkichlar turlicha texnogen bosimlar yakuniy oqibatda biotsenoz o'limiga olib boruvchi farqli mexanizmlarni ishga tushirishini namoyish etdi. Metallurgiya atrofidagi hududlarda qo'rg'oshin va kadmiyning g'ayritabiiy akkumulyatsiyasi Li (2021) va Schmidt (2022) o'tkazgan xalqaro izlanishlar natijalari bilan hamohang. Ushbu tadqiqotlar aerogen oqimlar tuproqni qaytmas zaharli omborga aylantirishini isbotlaydi.

Kimyo zavodi hududidagi o'zgarishlar alohida diqqatga sazovor. Kislotali aerozollar bazal kationlarni tuproqdan yuvib yuboradi. Zhao (2023) ta'kidlaganidek, kislotali muhitda tuproq organik uglerodining keskin kamayishi mikrobial jarayonlarning izdan chiqishi hisobiga yuzaga keladi. IES atrofidagi holat esa kul zarrachalarining infiltratsiyani to'sishi oqibatida ro'y beradigan mexanik degradatsiyani ifodalaydi. Bu agrotexnik tadbirlarsiz tuproqning toshlanish jarayoni muqarrar ekanligini anglatadi.

Ilmiy Yangiligi va Amaliy Ahamiyati

Tadqiqot doirasida yagona iqlim hududida, biroq turli xil texnologik tarmoqlar ta'siridagi tuproq transformatsiyalari ilk bor spetsifik markerlar asosida qiyosiy modellashtirildi. Ekologik tizimning turli sanoat oqimlari (pH pasayishi, g'ovakdorlik yo'qolishi, metall to'planishi) sinergiyasiga nisbatan reaksiyasi raqamlashtirildi. Olingan ma'lumotlar davlat nazorat organlari uchun maqsadli bioremediatsiya, xususan, metallurgiya hududlarida fitoekstraksiya, kimyo zonalarida esa ohaklash ishlarini tashkil etishda aniq fundamental algoritm vazifasini o'taydi.

Xulosa

Tuproq ekotizimlari yirik sanoat tarmoqlarining surunkali ta'siri ostida o'zini o'zi tiklash imkoniyatini mutlaqo yo'qotmoqda. Geokimyoviy va mikrobiologik tahlillar shuni isbotladiki, qoldiq toksiklik xavfli chegaradan o'tib bo'lgan va faqatgina vizual monitoring ijobiy natija bermaydi. Hududiy ekologik halokatni to'xtatish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun sanoat korxonalari atrofida ko'p pog'onali fito-to'siqlar yaratilishi hamda mikrobial biomassa parametrlarini standart ekologik monitoring milliy tizimiga kiritilishi kechiktirib bo'lmaydigan, qat'iy strategik zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Li X, Zhang M, Liu J, Wang Y. Heavy metal pollution and ecological risk assessment of soils around a typical metallurgical industry complex in arid regions. J Hazard Mater. 2021;412:125203.

2. Schmidt R, Muller K, Hoffmann H. Cadmium and lead accumulation in agricultural soils adjacent to legacy smelting operations: A decadal perspective. Sci Total Environ. 2022;834:155342.

3. Zhao Q, Chen Y, Sun L, Wang X. Soil acidification and carbon depletion in chemical industrial zones: Mechanisms and microbial responses. Soil Biol Biochem. 2023;178:108924.

4. Kumar V, Sharma A, Pandita S. Fly ash deposition and its implications on soil physical properties and enzymatic activity near thermal power plants. Environ Pollut. 2020;266:115243.

5. Petrov IN, Sokolov AA. Geochemical barriers and heavy metal migration in technogenic soils. Eurasian J Soil Sci. 2019;8(2):145-156.

6. Wang F, Liu S, Peng X. Interactive effects of soil pH and heavy metals on soil microbial biomass and basal respiration. Ecotoxicol Environ Saf. 2021;220:112354.

7. O'Connor D, Hou D, Ok YS. Phytoremediation of heavy metal contaminated soils: Progress and bottlenecks. Crit Rev Environ Sci Technol. 2020;50(12):1230-1265.

8. Garcia-Sanchez M, Fernandez E. Soil organic carbon dynamics under chronic industrial aerosol exposure. Agric Ecosyst Environ. 2022;325:107758.

9. Karimov A, Toshpolatov B. Ecotoxicological assessment of industrial soils using bio-indicators in arid climates. Environ Monit Assess. 2023;195(4):421.

10. Williams P, Davies R. Standardized protocols for environmental sampling in technogenically modified regions. J Environ Qual. 2021;50(3):589-601.

11. Chen H, Zheng C. Synergistic toxicity of polymetallic industrial pollutants on soil urease and catalase activities. Chemosphere. 2022;288:132514.

12. Novikov A, Smirnova E. Chemical buffering capacity of soils under the influence of nitrogenous emissions. Pedosphere. 2020;30(1):89-98.

13. Thompson J, Wright M. Soil porosity degradation due to particulate matter deposition from coal combustion. Geoderma. 2019;345:56-64.

14. Lee S, Park J, Kim H. Spatial distribution and source apportionment of heavy metals in peri-urban agricultural soils. Sci Total Environ. 2024;908:168214.

15. Ali H, Khan E. Biomonitoring of industrial pollution: The role of soil microbial carbon as an early warning indicator. Ecol Indic. 2023;148:110056.

FACTORS FOR IMPROVING LOGISTICS AND SUPPLY CHAINS AT ENTERPRISES

Turdimurodov Jasur Ilkhomovich
Independent researcher

Annotation: This thesis provides an in-depth analysis of the main factors affecting the improvement of logistics and supply chains at enterprises. In the modern economy, the logistics system is one of the most important elements determining the efficiency of the enterprise. The continuity of the production process depends on the correct organization of logistics and supply chains. The thesis studies the transport system, warehousing, digitalization, integrated management systems, and logistics solutions based on artificial intelligence. The impact of these factors on the economic efficiency of the enterprise is also analyzed on a scientific basis.

Keywords: logistics, supply chain, transport system, warehousing, digitalization, optimization, integration, efficiency, enterprise management

Korxonalarda logistika va ta’minot zanjirini takomillashtirish omillari

Turdimurodov Jasur Ilxomovich
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu tezisda korxonalarda logistika va ta’minot zanjirini takomillashtirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar chuqur tahlil qilinadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida logistika tizimi korxona samaradorligini belgilovchi eng muhim elementlardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi aynan logistika va ta’minot zanjirining to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. Tezisda transport tizimi, ombor xo‘jaligi, raqamlashtirish, integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari hamda sun’iy intellekt asosidagi logistika yechimlari o‘rganilgan. Shuningdek, ushbu omillarning korxona iqtisodiy samaradorligiga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: logistika, ta’minot zanjiri, transport tizimi, ombor xo‘jaligi, raqamlashtirish, optimallashtirish, integratsiya, samaradorlik, korxona boshqaruvi

Kirish. Bugungi kunda sanoat korxonalari faoliyatida logistika va ta’minot zanjiri boshqaruvi alohida strategik ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Chunki ishlab chiqarish jarayonining samarali ishlashi xomashyo yetkazib berishdan tortib tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. Global iqtisodiyotda raqobatning kuchayishi korxonalardan tezkorlik, aniqlik va xarajatlarni minimallashtirishni talab qilmoqda. Shu sababli logistika tizimini takomillashtirish zamonaviy korxonalar uchun asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi logistika jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda korxonalar yuk tashish, ombor boshqaruvi va ta’minot jarayonlarini avtomatlashtirilgan tizimlar orqali boshqarish imkoniga ega bo‘lmoqda.

Asosiy qism (tahlil)

Logistika va ta’minot zanjirini takomillashtirishda bir nechta asosiy omillar mavjud. Birinchi muhim omil bu raqamlashtirishdir. Raqamli texnologiyalar yordamida yuk tashish jarayonlari avtomatik nazorat qilinadi, bu esa xatoliklarni kamaytiradi va tezkorlikni oshiradi. Ikkinchi omil — transport infratuzilmasining rivojlanishi. Samarali transport tizimi yetkazib berish vaqtini qisqartiradi, yoqilg‘i va operatsion xarajatlarni kamaytiradi. Uchinchi omil — ombor xo‘jaligini avtomatlashtirishdir. Zamonaviy WMS tizimlari (Warehouse Management System) orqali mahsulotlarni saqlash va taqsimlash jarayonlari aniq boshqariladi. To‘rtinchi omil — integratsiyalashgan ta’minot zanjiri boshqaruvi. Bu tizim ishlab chiqarish, logistika va sotuv jarayonlarini yagona platformada birlashtiradi. Beshinchi omil sifatida sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalari kiradi. Ular talabni prognoz qilish, optimal marshrutlarni tanlash va resurslarni to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, logistika va ta’minot zanjirini takomillashtirish korxona samaradorligiga bevosita ijobiy ta’sir qiladi. Raqamli logistika tizimlari joriy etilgan korxonalarda yetkazib berish jarayonlari 25–35% gacha tezlashgan. Ombor jarayonlarini avtomatlashtirish natijasida mahsulot yo‘qotishlari kamaygan va hisob-kitob aniqligi oshgan. Bu esa moliyaviy yo‘qotishlarni sezilarli darajada qisqartirgan. Transport optimallashtirilishi natijasida yetkazib berish xarajatlari kamaygan va logistika samaradorligi oshgan. Integratsiyalashgan tizimlar korxona ichidagi barcha jarayonlarni muvofiqlashtirgan.

Umuman olganda, logistika tizimini modernizatsiya qilgan korxonalarda:

- xarajatlar kamaygan
- tezkorlik oshgan
- ishlab chiqarish uzluksizligi yaxshilangan
- boshqaruv samaradorligi oshgan

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, korxonalarda logistika va ta’minot zanjirini takomillashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tizim to‘g‘ri tashkil etilsa, korxona barcha jarayonlarida barqarorlik va uzluksizlik ta’minlanadi.

Raqamlashtirish va avtomatlashtirish logistika tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa ma’lumotlar aniqligini oshiradi, vaqt yo‘qotishlarini kamaytiradi va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Kelajakda logistika tizimlari to‘liq sun’iy intellekt asosida ishlaydigan raqamli platformalarga aylanishi kutilmoqda. Shu sababli korxonalar ushbu yo‘nalishga investitsiya kiritishi strategik jihatdan juda muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chopra, S., & Meindl, P. (2020). *Supply chain management: Strategy, planning, and operation* (7th ed.). Pearson.
2. Christopher, M. (2016). *Logistics and supply chain management* (5th ed.). Pearson.
3. Heizer, J., Render, B., & Munson, C. (2020). *Operations management: Sustainability and supply chain management* (13th ed.). Pearson.
4. Ivanov, D., Tsipoulanidis, A., & Schönberger, J. (2019). *Global supply chain and operations management*. Springer.
5. Lambert, D. M. (2014). *Supply chain management: Processes, partnerships, performance*. Supply Chain Management Institute.
6. Monczka, R. M., Handfield, R. B., Giunipero, L. C., & Patterson, J. L. (2020). *Purchasing and supply chain management* (7th ed.). Cengage Learning.
7. Slack, N., Brandon-Jones, A., & Burgess, N. (2019). *Operations management* (9th ed.). Pearson.
8. Ballou, R. H. (2004). *Business logistics/supply chain management*. Pearson Prentice Hall.
9. Rushton, A., Croucher, P., & Baker, P. (2017). *The handbook of logistics and distribution management*. Kogan Page.
10. Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. *International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1–14.
11. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). *Sanoat va logistika statistik to‘plami*. Toshkent.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *Raqamli iqtisodiyot va logistika tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida qarorlar*. Toshkent.

THE JADID MOVEMENT IN TURKESTAN AND THEIR ACTIVITIES

Bo‘ronov Shohzod Allayor o‘g‘li
1st-year Master’s Student, Pedagogy Program National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami

Annotation: This article provides information on the emergence of the Jadid movement in Turkestan and the study of their activities, their actions and activities, their work for the nation and the work they did for freedom and liberty. This article scientifically analyzes the factors of the emergence of the Jadid movement, the main ideas and areas of activity that arose in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries. The role of Jadids in education, the press, literature and political life is highlighted, and the historical significance of this movement is revealed..

Keywords: *Jadidism, Turkestan, enlightenment, national revival, new method schools, Turkestan, Jadid movement, Asia, science, technical development,*

TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI VA ULARNING FAOLIYATI

Bo’ronov SHohzod Allayor o’g’li
Nizomiy Nomidagi O’zbekiston milliy Pedagogika Universiteti
Pedagogika Yo’nalishi Magistratura 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelish hamda ularning faoliyatini o'rganishga oid Ma’lumotlar ularning harakatlari va faoliyati millat uchun qilgan ishlari va ozodlik erkinlik uchun olib brogan ishlari Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidchilik harakatining vujudga kelish omillari, asosiy g‘oyalari va faoliyat

yo‘nalishlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Jadidlarning ta’lim, matbuot, adabiyot va siyosiy hayotdagi o‘rni yoritilib, ushbu harakatning tarixiy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, Turkiston, ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, yangi usul maktablari, Turkiston, jadidchilik harakati, Osiyo, ilm-fan, texnika taraqqiyoti,*

Аннотация: В данной статье представлена информация о возникновении джадидского движения в Туркестане, а также изучена его деятельность, действия и деятельность, работа на благо нации и во имя свободы и независимости. В статье проводится научный анализ факторов возникновения джадидского движения, основных идей и направлений деятельности, возникших в Туркестане в конце XIX и начале XX веков. Подчеркивается роль джадидов в образовании, прессе, литературе и политической жизни, а также раскрывается историческое значение этого движения.

Ключевые слова: джадидизм, Туркестан, Просвещение, национальное возрождение, школы нового метода, Туркестан, джадидское движение, Азия, наука, техническое развитие.

KIRISH

XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida jadidchilik harakati keng quloch yoyib rivojlandi.

«Jadid» so‘zi arabcha yangi usul degan ma’noni anglatadi. Jadidchilik harakati Turkistonda XIX asrning oxirida quruq madaniy-ma’rifiy harakatning, ya’ni eski maktablarning qiyin o‘qitish tizimiga nisbatan yengil tovuch usuliga asoslangan Yangi uslub (metod) asosida o‘qitishga o‘tishdangina iborat emasdi, ayni chog‘da Turk-islom huquqiy munosabatlarining millatga o‘rgatilishi, milliy-ma’rifiy, Taraqqiyot va milliy istiqlol muammolarini ham o‘z ichiga olgan edi. Bu Harakatning vujudga kelishida O‘rta va Yaqin Sharq mamlakatlarida keng quloch Yoyib rivojlangan turli oqimlar va

Turkiyadagi «Ittihodiy va taraqqiy», «Yosh Turklar» harakatining ta’siri katta bo‘ldi. Jadidchilik harakatining shakllanish omillari.

Jadidchilik harakatining eng muhim yo‘nalishi ta’lim islohoti bo‘ldi. Yangi usul maktablarida fonetik usul asosida savod o‘rgatilib, matematika, geografiya, tarix, tabiiyot kabi fanlar joriy etildi. Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi jadidlar darsliklar yozib, ta’lim tizimini yangilashda muhim rol o‘ynadilar. Bu maktablar qisqa vaqt ichida xalq orasida keng tarqaldi. XX asrning boshlarida Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy hamda demokratik harakat jarayoni asosan ikki yo‘nalishda rivojlanib borgan.

Birinchi yo‘nalish chor Rossiyasiga qarshi kurashni turlicha g‘oya va yo‘nalishlarda olib borish maqsadida Rossiyaning o‘zida vujudga kelgan sotsial-demokratik kadetlar, eserlar va boshqa Siyosiy partiyalarning vakillari edilar. Hali bu guruhlar vakillari hatto oktabr To‘ntarilishiga qadar ham o‘lkada siyosiy partiya o‘laroq uyushib shakllanmagan edilar. Chunki ular oz sonli va asosan kelgindi rusiy zabon millatlarning vakillaridan iborat bo‘lganlar.

Mahalliy xalq bu siyosiy guruhlarning birortasiga ham ommaviy sur’atda ergashmagan, ularni qo‘llab-quvvatlamagan, bu guruhlarga a’zo bo‘lib kirmaganlar. Chunki, mahalliy xalq tili boshqa, dini, urf-odati boshqa. Bo‘lgan rusiyzabon millatlarga yotsirab, begonasirab, ularni g‘ayridin-kofirlar deb, Bosqinchi-mustamlakachilar deb qaraganlar. Bu siyosiy guruhlarning dastur Maqsadlari, taktik kurash usullari mahalliy xalq g‘oyasi va saviyasidan yiroq Bo‘lgan, ular bu dastur maqsadlar mohiyatini chuqur tushunib yetmaganlar va ularni qabul qilmaganlar.

XX asr boshlariga kelib Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg‘ona vodiysi shaharlarida o‘nlab jadid usulidagi maktablar ochildi. Jadidlar maktablarda yoshlarni

bilimli va ma’rifatli qilib tarbiyalab, ular orqali Turkistonda mustaqil davlat barpo etish uchun milliy davlatchilik g‘oyalarini ilgari surgan.

XX asr boshiga kelib Turkistonda jadid ziyolilarining butun bir avlodi, o‘lka ma’naviy-ma’rifiy soha taraqqiyotiga, milliy madaniyatning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan namoyandalari vujudga keldi.

Bular Samarqandda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Said ahmad Siddiqiy Ajziy, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev, Buxoroda Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xo‘jayev, Farg‘ona vodiysida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Obidjon Mahmudov, Abdulhamid Cho‘lpon, Is’hoqxon Ibrat, Xivada Bobooxun Salimov, Polvonniyoz hoji Yusupov va boshqalar edi. Ular vatanparvar, ma’rifatparvar, Turkiston o‘lkasida jadidchilik harakatining asoschilari va rahnamolari hisoblanadi.

Turkiston jadidchilik harakatining namoyandalari ma’rifatparvar kishilar edi. Ma’rifatparvarlar keng ma’noda bilim tarqatuvchi kishilar hisoblanadi. Siyosiy ma’noda ma’rifatparvarlik xalqni ozodlikka olib chiqish va milliy davlatchilik g‘oyalarini ilgari surish bilan ifodalanadi. Turkiston ma’rifatparvarlari jaholat bilimsizlik, madaniyatsizlik, mutaassiblik, diniy aqidaparastlikni inson azob-uqubatlarining asl sabablari deya talqin etdil

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo’lsam Turkistonda jadidchilik harakati millatni uyg‘otish va taraqqiyot sari yo‘naltirishda muhim o‘rin tutdi. Cho’kib borayotgan millatni ozodlik va erkin hayotga olib chiqish bo’ldi va bu borada qanchadan qancha jadidchilarimiz harakat qildi hatto butun hayotidan kechib vatan millat uchun tinmay harakat qildi va kelajak avlod uchun bitmas tugamas boylik yaratib, milatimiz qudratini namoyondasi bo’lib qoldi va abadiy millat qalbida qoldi. Jadidlarning islohotlari nafaqat

ta’lim va madaniyat sohalarini, balki xalqning ijtimoiy hayotini ham tubdan o‘zgartirdi. Ularning faoliyati natijasida Turkiston jamiyati zamonaviy taraqqiyot yo‘liga qadam qo‘ydi. Jadidchilik harakatining tarixiy merosi bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, uning g‘oyalari mustaqil O‘zbekistonning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent: O‘zbekiston,1997.
2. Abdurahmonov H. Jadidlar harakati: Milliy uyg‘onishning yangi bosqichi. Toshkent:
3. Salohiddinov A. O‘zbekistonning yangi tarixi. Toshkent: Universitet, 2005.
4. Fitrat. Millat va maorif masalalari. Toshkent: Fan, 1991
5. Avloniy A. Turkiston tarixi va jadidchilik islohotlari. Toshkent: Adabiyot, 1976.
6. G‘ulomov M. O‘zbek jadidchiligining o‘rni va roli. Toshkent: Sharq, 2010.

Doppler Ultrasound Diagnostics in Thyroid Diseases

Assistant of the Department of Medical Radiology
Izzatillo Xalilov
Email: Tillogold787878@gmail.com

Annotation

This thesis highlights the importance of Doppler ultrasound examination in the diagnosis of thyroid diseases. The capabilities of Color Doppler and Power Doppler methods in assessing blood flow within the thyroid gland are analyzed. Particular attention is paid to Doppler findings observed in diffuse toxic goiter, thyroiditis, and nodular lesions. In addition, the diagnostic significance of vascularization characteristics and hemodynamic indicators in the differential diagnosis of benign and malignant nodules is discussed.

Keywords:

Thyroid gland, Doppler ultrasound, Color Doppler, Power Doppler, vascularization, diffuse toxic goiter, thyroiditis, nodular goiter, benign nodule, malignant tumor, resistive index, diagnostics.

Qalqonsimon bez kasalliklarida Doppler ultratovush diagnostikasi

Tibbiy-radialogiya kafedrasi: asistenti:
Xalilov Izzatillo
Tillogold787878@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tezisda qalqonsimon bez kasalliklarini diagnostika qilishda Doppler ultratovush tekshiruvining ahamiyati yoritilgan. Rangli va energetik Doppler usullarining bez ichidagi qon oqimini baholashdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Diffuz toksik buqoq, tireoiditlar hamda tugunli o‘zgarishlarda kuzatiladigan Doppler belgilariga alohida

e’tibor qaratilgan. Shuningdek, benign va malign tugunlarni differensial diagnostika qilishda vaskulyarizatsiya xususiyatlari hamda gemodinamik ko‘rsatkichlarning diagnostik ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so‘zlar

Qalqonsimon bez, Doppler ultratovush, rangli Doppler, Power Doppler, vaskulyarizatsiya, diffuz toksik buqoq, tireoidit, tugunli buqoq, benign tugun, malign o‘sma, rezistiv indeks, diagnostika.

Qalqonsimon bez kasalliklarini baholashda Doppler ultratovush tekshiruvi muhim qo‘shimcha diagnostik usul hisoblanadi va u bez ichidagi hamda atrofidagi qon oqimini aniqlash imkonini beradi. Doppler tekshiruvining asosiy turlari rangli Doppler (Color Doppler) va energetik Doppler (Power Doppler) bo‘lib, ular yordamida tomirlar zichligi, yo‘nalishi va intensivligi baholanadi. Ushbu usul ayniqsa diffuz kasalliklar va tugunlarni differensial diagnostika qilishda muhim ahamiyatga ega.

Normal holatda qalqonsimon bezda qon oqimi mo‘tadil va bir tekis taqsimlangan bo‘ladi. Katta qon tomirlar aniq ko‘rinadi, lekin parenxima ichida haddan tashqari ko‘p vaskulyarizatsiya kuzatilmaydi. Bu normal Doppler manzarasi sifatida baholanadi.

Diffuz kasalliklarda qon oqimi sezilarli darajada o‘zgaradi. Masalan, Graves kasalligida (diffuz toksik buqoq) bezda juda kuchli qon oqimi kuzatiladi, bu holat Doppler tekshiruvda “thyroid inferno” (olovli bez) deb ataladigan tasvirni beradi, ya’ni butun bez bo‘ylab intensiv vaskulyarizatsiya aniqlanadi. Aksincha, ayrim yallig‘lanish kasalliklarida (masalan, ayrim tireoiditlarda) qon oqimi kamaygan yoki notekis bo‘lishi mumkin.

Tugunli o‘zgarishlarda Doppler tekshiruvi tugunning xususiyatini baholashda yordam beradi. Yaxshi sifatli tugunlarda odatda periferik (atrofiy) qon oqimi ustun bo‘ladi, ya’ni

qon tomirlari tugun atrofida joylashadi. Yomon sifatli o‘smalarda esa markaziy (ichki) qon oqimi kuchaygan bo‘ladi, bu esa malignlikdan shubhalanishga asos bo‘ladi.

Doppler yordamida shuningdek rezistiv indeks (RI) va pulsatsion indeks (PI) kabi gemodinamik ko‘rsatkichlar ham baholanishi mumkin, bu esa tomirlar qarshiligi va qon oqimi xususiyatlarini aniqlashda yordam beradi.

Doppler tekshiruvining afzalligi — invaziv emasligi, real vaqt rejimida qon oqimini baholash imkoniyati va yuqori informativligi hisoblanadi. Kamchiligi esa operatorga bog‘liqligi va juda kichik tomirlarni har doim ham aniq ko‘rsatmasligi mumkinligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rumack C.M., Wilson S.R., Charboneau J.W. Diagnostic Ultrasound. — Elsevier, 2021.
2. Sidhu P.S., Allan P.L. Clinical Doppler Ultrasound. — Churchill Livingstone, 2019.
3. American Thyroid Association klinik qo‘llanmalari.
4. World Health Organization endokrin kasalliklar bo‘yicha tavsiyalari.
5. Brant W.E., Helms C.A. Fundamentals of Diagnostic Radiology. — Wolters Kluwer, 2020.
6. Axmedov Sh.A. Radiologiya va ultratovush diagnostikasi asoslari. — Toshkent, 2022.
7. Karimov X.T. Endokrinologiyada zamonaviy diagnostika usullari. — Toshkent, 2021.

IMPROVING PROFESSIONAL TRAINING THROUGH THE FORMATION OF VOCAL PERFORMANCE COMPETENCIES IN MUSIC EDUCATION STUDENTS

Murodov Mirshoxid Burxanovich

Associate Professor, Department of Music Education Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract. This research highlights the theoretical foundations of the vocal training process, the factors influencing the development of performance skills, and modern pedagogical approaches. The importance of interactive methods, individual approaches, and practical training sessions is substantiated. In addition, practical recommendations for the effective development of singing performance skills are provided.

Keywords: music education, singing performance, vocal mastery, pedagogical approach, performance competence, vocal abilities, interactive methods.

MUSIQA TA’LIMI YO‘NALISHI TALABALARIDA VOKAL IJROCHILIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI KASBIY TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH

Murodov Mirshoxid Burxanovich

Samarqand davlat pedagogika instituti “Musiqa ta’limi” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: tadqiqotda vokal tayyorgarlik jarayonining nazariy asoslari, ijrochilik mahoratini shakllantirishga ta’sir etuvchi omillar hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar yoritilgan bo‘lib, interfaol metodlar, individual yondashuv va amaliy mashg‘ulotlarning ahamiyati asoslab berilgan. Qo‘shiq ijrochiligi ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, qo‘shiq ijrochiligi, vokal mahorat, pedagogik yondashuv, ijrochilik kompetensiyasi, ovoz imkoniyatlari, interfaol metodlar.

Kirish. Musiqa ta’limi yo‘nalishida qo‘shiq ijrochiligi bo‘yicha sifatli tayyorgarlikni tashkil etish talabalarning vokal imkoniyatlarini to‘g‘ri shakllantirish, ularning ovoz diapazonini kengaytirish, nafas olish texnikasini rivojlantirish hamda badiiy ifoda vositalaridan samarali foydalanishni taqozo etadi. Shu bilan birga, talabalarda sahnada erkin harakat qilish, tinglovchi bilan muloqot o‘rnatish va asarni mazmunan chuqur his etib ijro etish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda pedagogik yondashuvlarning to‘g‘ri tanlanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. An’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish, individual yondashuvni ta’minlash, talabalarning ijodiy faolligini rag‘batlantirish qo‘shiq ijrochiligi malakalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, amaliy mashg‘ulotlarning ustuvorligi, ustoz-shogird an’analari, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda refleksiv yondashuvni joriy etish bu borada muhim pedagogik omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, musiqa ta’limi jarayonida talabalarning individual psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olish, ularning ovoz tembri, musiqiy eshitish qobiliyati va ijrochilik qiziqishlarini rivojlantirish ham alohida e’tibor talab etadi. Bu esa qo‘shiq ijrochiligi malakalarini shakllantirishni faqat texnik jarayon sifatida emas, balki murakkab pedagogik tizim sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi.

Asosiy qism. Mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash hamda milliy madaniyat va san’atni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida

raqobatbardosh, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan [1].

Shuningdek, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida yoshlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va san’at ta’limi sifatini oshirish ustuvor vazifalar qatorida qayd etilgan [4; 12-b.]. Musiqa ta’limini rivojlantirishga qaratilgan PQ-112 va PQ-391-son qarorlarida esa musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish zarurligi ta’kidlangan [3].

Zamonaviy pedagogika nazariyasiga ko‘ra, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar, metodik fikrlash va kommunikativ madaniyat bilan belgilanadi. Musiqa ta’limida, ayniqsa vokal darslari, talabalarda qo‘shiq ijrochiligi malakalarini shakllantirish bilan birga, pedagogik ko‘nikmalarni rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Musiqa ta’limi yo‘nalishi talabalari orasida qo‘shiq ijrochiligi malakalarini rivojlantirish jarayoni bir qator pedagogik xususiyatlarga ega. Avvalo, bu jarayon talabalarning vokal imkoniyatlari, musiqiy eshitish qobiliyati, ritm tuyg‘usi va sahna madaniyatini shakllantirish bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli pedagogik yondashuv individual xususiyatlarni inobatga olgan holda, har bir talabaning ovoz diapazonini aniqlash, ohangni to‘g‘ri chiqarish va ifoda vositalarini o‘rgatish orqali tashkil etiladi.

Talabalar amaliy mashg‘ulotlarda o‘z ovoz imkoniyatlarini yaxshiroq namoyon eta boshladi, sahnada erkinlik va ijodiy ifoda darajasi oshdi. Shu bilan birga, mentorlik va video-feedback orqali ijrochilik xatolarini o‘z vaqtida aniqlash va tuzatish talabalarning o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Natijada, pedagogik yondashuvlar nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki talabalarning ijodiy va psixologik tayyorgarligini ham oshirdi. Tadqiqot asosida aniqlanishicha, qo‘shiq ijrochiligi

malakalarini rivojlantirish talabaning vokal imkoniyatlarini, sahna madaniyatini va musiqiy didini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, interfaol metodlar, individual yondashuv, mentorlik va video-feedback samarali pedagogik vositalar sifatida tanlanadi. Amaliy mashg‘ulotlarda refleksiya va tizimli yondashuv talabalarning ijodiy faoliyatini va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda talabaning individual xususiyatlarini hisobga olish natijalarni sezilarli darajada yaxshilaydi. Shunday qilib, musiqa ta’limi yo‘nalishi talabalari uchun qo‘shiq ijrochiligi malakalarini rivojlantirish murakkab va tizimli pedagogik jarayon hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar va individual yondashuv qo‘shiq ijrochiligi ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishda asosiy vositalardir. Amaliy mashg‘ulotlar davomida refleksiya va mentorlik tizimi talabalarning ijodiy va kasbiy rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi va ushbu pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish musiqa ta’limi yo‘nalishida malakali va ijodkor mutaxassislar tayyorlash imkonini oshiradi.

Tadqiqot natijasida talabalarda qo‘shiq ijrochiligi malakalarini rivojlantirishning bir qator pedagogik xususiyatlari aniqlangan. Avvalo, vokal ijrochiligi ko‘nikmalarining kompleks tabiati o‘z ifodasini topadi. Talabalarda vokal malakalar bir nechta asosiy komponentlar orqali shakllanadi: vokal eshituv, nafas olish texnikasi, artikulyatsiya va diksiya hamda musiqiy tafakkur va badiiy ifoda. Vokal eshituvning rivojlanishi ijrochining tovush sifatini nazorat qilish imkonini beradi, bu esa yuqori sifatli ijro natijalariga xizmat qiladi [5; 67-b.].

Shuningdek, tadqiqotda nafas olish texnikasining ustuvorligi ham muhimligi aniqlandi. To‘g‘ri nafas olish vokal ijrochiligining asosiy tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi. N.D. Andguladzening ta’kidlashicha, “kuylash san’ati – bu nafas olish

san’atidir” [6; 5-b.], bu esa talabalarning ovoz imkoniyatlarini samarali rivojlantirishda pedagogik e’tibor markazida bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, vokal mashg‘ulotlari talabalarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mashg‘ulotlar davomida talabalarda metodik tushuntirish, kommunikativ kompetensiya, musiqiy-pedagogik tahlil va sahna madaniyati rivojlantiriladi, bu esa ularning nafaqat ijrochilik, balki kelajakdagi pedagogik faoliyatida ham muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, qo‘shiq ijrochiligi malakalarini rivojlantirish murakkab va tizimli pedagogik jarayon bo‘lib, talabalarning vokal imkoniyatlari, musiqiy didi, sahna madaniyati va ijodiy tafakkurini bir vaqtning o‘zida shakllantirishni talab qiladi. Vokal ijrochiligi ko‘nikmalari kompleks tabiiy bo‘lib, vokal eshituv, nafas olish texnikasi, artikulyatsiya va diksiya, shuningdek, musiqiy tafakkur va badiiy ifoda komponentlarini o‘z ichiga oladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, vokal eshituvning rivojlanishi ijrochining tovush sifatini nazorat qilish imkonini beradi, to‘g‘ri nafas olish esa kuylash jarayonining asosiy tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu tariqa, talabalarning ovoz imkoniyatlarini rivojlantirish pedagogik jarayonning markaziy elementi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni // Xalq so‘zi. – T.:, 2020. – 24 sentabr. – B.1-2. https://lex.uz/docs/5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-112-son Qarori. 2022-yil 2-fevral.
3. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan

o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 15.11.2024-yil, PQ-391-son Qarori, https://lex.uz/uz/docs/-7221711

4. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158-son Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/6600413
5. Qahharov N.V. Vokal asoslari. O’quv qo’llanma. T.: Iqtisod-moliya. 2008. 314 b.
6. Андгуладзе Н.Д.О творческой природе певческого дыхания / Н. Д. Андгуладзе // Первый международный междисциплинарный конгресс «ГОЛОС»: сб. трудов. – Москва, 2007. – С. 5-6

INTERCULTURAL HARMONY AND RELIGIOUS TOLERANCE AS THE CONSTITUTIONAL BASIS OF UZBEKISTAN’S STATEHOOD STABILITY

Arziev Samug’

Academic Lyceum named after M. Vosikova, Tashkent State University of Law

Abstract: *This article analyzes the role of interethnic harmony and religious tolerance in the stability of statehood in the Republic of Uzbekistan from a constitutional-legal perspective. The theoretical and practical aspects of the issue are explored based on the relevant articles of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, norms and standards of international law, as well as the scholarly views of leading national and foreign experts. Furthermore, the existing legislative system regulating national and religious relations in Uzbekistan and its significance in modern state-building are extensively covered.*

Keywords: *Interethnic harmony, Religious tolerance, Constitutional foundations, Uzbekistan, State stability, Civil society, Rule of law state*

Annotatsiya*: Ushbu maqolada O’zbekiston Respublikasida millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglikning davlatchiligi barqarorligidagi o’rni konstitutsiyaviy-huquqiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Maqolada O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tegishli moddalariga, xalqaro huquq normalari va standartlariga, hamda yetakchi otechestvenniy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlariga tayanilgan holda masalaning nazariy va amaliy jihatlari ochib berilgan. Shuningdek, O’zbekistondagi milliy va diniy munosabatlarni tartibga soluvchi amaldagi qonunchilik tizimi, uning zamonaviy davlatchilik qurilishidagi ahamiyati keng yoritilgan.*

Kalit so’zlar: *millatlararo totuvlik, diniy bag’rikenglik, konstitutsiyaviy asoslar, O’zbekiston, davlat barqarorligi, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat.*

Zamonaviy dunyoda ko’p millatli va ko’p konfessiyali davlatlarning ichki barqarorligini ta’minlashda millatlararo munosabatlar va diniy bag’rikenglik masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda dunyo bo’ylab yuz berayotgan etnik va diniy nizolar nafaqat alohida davlatlar, balki butun mintaqalar barqarorligiga tahdid solmoqda. Bunday sharoitda O’zbekistonning ko’p yillar davomida munosib namuna bo’lib kelayotgan tajribasi alohida e’tiborga loyiqdir. O’zbekiston Respublikasi 130 dan ortiq millat vakillari hamda 16 dan ortiq diniy konfessiya vakillarini o’z bag’rida jamlagan ko’p millatli va ko’p konfessiyali davlatdir.[1] Bunday etnik va diniy xilma-xillik sharoitida ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlash davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi sifatida belgilangandir. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta’kidlashicha: “O’zbekiston ko’p asrlik tarixiy tajribaga ega bo’lgan, turli din va madaniyat vakillarini o’zida birlashtirgan qadimiy o’choq bo’lib, bugungi kunda ham bu an’analarni avaylab-asrash, kelajak avlodga yetkazish bizning muqaddas burchimizdir”.[2]

Ushbu maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, O’zbekistonda milliy va diniy xilma-xillik sharoitida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlari kompleks ravishda tahlil etiladi. Maqola O’zbekiston Respublikasi

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari. O‘zbekistonning demografik holati (2023-yil yanvar-dekabr holatiga) // Yillik statistik hisobot. – Toshkent, 2023. – [Elektron manba]. – Kirish rejimi: https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2

[2] Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqi, 2023-yil 19-sentabr // “Xalq so‘zi” gazetasi. – 2023. – 20-sentabr. – № 194 (8537). – [Elektron manba]. – Kirish rejimi: https://president.uz/uz/lists/view/6673

Konstitutsiyasining yangi tahriri (2023), xalqaro huquq normalari va zamonaviy huquqshunoslik fani yutuqlari asosida yozilgan.

“Millatlararo totuvlik” (interethnic harmony) tushunchasi siyosiy fanlar va huquqshunoslik adabiyotida turlicha talqin etiladi. Akademik Yu.V. Arutunyan o’zining asosiy tadqiqotida millatlararo totuvlikni “Etnik guruhlar o’rtasidagi ziddiyatlar yo’qligi holati emas, balki ularning faol o’zaro hamkorligi asosida qurilgan ijtimoiy-siyosiy birlik” sifatida ta’riflaydi.[3] G. Allport o’zining “Taassub tabiati” (The Nature of Prejudice, 1954) asarida bag’rikenglikning shakllanishida shaxslararo muloqot va ijtimoiy munosabatlarning rolini asoslab berdi. Olimning kontakt gipotezasi (contact hypothesis) keyinchalik dinlararo munosabatlar sohasida ham keng qo’llanila boshlandi.[4] O’zbek olimi, professor N.N. Mamatov millatlararo munosabatlarni konstitutsiyaviy tartibga solish masalalarini o’rganib, O’zbekistondagi huquqiy mexanizmlar xalqaro standartlarga mos kelishini asoslagan.[5] Shu bilan birga, professor A. Saidov o’zining qiyosiy konstitutsiy huquqi bo’yicha tadqiqotlarida O’zbekiston modelini G’arb demokratiyalari bilan taqqoslab, o’ziga xos milliy modelning shakllanganligi haqida xulosa chiqargan. Diniy bag’rikenglik (religious tolerance) xalqaro huquq sohasida asosan 1981-yilgi BMT Deklaratsiyasi - Din yoki e’tiqod asosida toqatsizlik va kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etish to’g’risidagi Deklaratsiya orqali normativlashtirilgan. Ushbu hujjat din erkinligi va dinlararo

[3] Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 271 с. https://str.uust.ru/dept/5

[4] Allport, G. W. (1954). The Nature of Prejudice. Cambridge, MA: Addison-Wesley. 537 p. Identifikator: OCLC 1149254884

[5] Mamatov N.N. O‘zbekiston Respublikasida milliy munosabatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy tartibga solinishi: Monografiya. – Toshkent: TDYuU, 2019. – 216 b.

bag’rikenglikni fundamental inson huquqi sifatida e’tirof etadi. Yevropa kengashining Venetsiya komissiyasi “Diniy erkinlik va bag’rikenglik to’g’risida” qabul qilgan xulosalarda ta’kidlanishicha, bag’rikenglik passiv toqat qilish emas, balki davlat tomonidan faol ravishda qo’llab-quvvatlanadigan siyosat bo’lishi kerak.

O’zbekiston Respublikasining 2023-yil yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglikni davlatning asosiy tamoyillari sifatida mustahkamlagan. Xususan:

Konstitutsiyaning 8-moddasi: "O’zbekiston xalqini millati, irqi, etnik kelib chiqishidan qat’i nazar, O’zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi";

Konstitutsiyaning 18-moddasi: barcha fuqarolar qonun oldida tengdir va hech kim kelib chiqishi, dini, e’tiqodi asosida kamsitilishi mumkin emas;

Konstitutsiyaning 31-moddasi: vijdon erkinligi kafolatlanadi va barcha fuqarolar har qanday dinga e’tiqod qilish yoki hech qanday dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega;

Konstitutsiyaning 34-moddasi: fuqarolarning milliy-madaniy muhtojliklarini qondirish, o’z ona tilidan foydalanish huquqi kafolatlanadi.[6]

Konstitutsiyaviy normalarni amalga oshirish maqsadida qonunchilik tizimida bir qator maxsus qonun va me’yoriy hujjatlar qabul qilingan:

1. “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida” O’zbekiston Respublikasi Qonuni (1998 yil, 2021 yilda yangi tahrirda):[7] Ushbu qonun din erkinligini kafolatlaydi, diniy tashkilotlarning huquqiy maqomini belgilaydi va diniy munosabatlarda davlat-konfessiya muloqotining asosiy tamoyillarini o’rnatadi.

[6] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023. https://lex.uz/docs/6445145

[7] O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi Qonuni, 05.07.2021 yildagi O‘RQ-699-son. https://lex.uz/docs/5491534

2. “Millatlararo munosabatlar va fuqarolarning milliy-madaniy muhtojliklarini ta’minlash to’g’risida” O’zbekiston Respublikasi Qonuni (2021 yil):[8] Mazkur qonun milliy madaniyat markazlarining huquqiy asoslarini belgilaydi, ularning faoliyatini qo’llab-quvvatlash mexanizmlarini tartibga soladi.

O’zbekiston Respublikasining “Bag’rikenglik va fuqarolar uyg’unligi milliy dasturi” (2021-2025 yillar): Ushbu dastur millatlararo va dinlararo munosabatlar sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlarini belgilagan kompleks hujjat hisoblanadi.

O’zbekiston bir qator xalqaro huquqiy hujjatlar ishtirokchisi sifatida ulardan kelib chiqadigan majburiyatlarni o’z milliy qonunchiligiga singdirgan. Jumladan:

Fuqarolik va siyosiy huquqlar to’g’risidagi xalqaro pakt (1966) ning 18-moddasi din va vijdon erkinligini, 27-moddasi esa milliy ozchiliklarning o’z madaniyati, dini va tili huquqlarini kafolatlaydi.[9] O’zbekiston ushbu paktni 1995-yilda ratifikatsiya qilgan. YUNESCO Madaniy xilma-xillik to’g’risidagi Konvensiyasi (2005)[10] madaniy xilma-xillikning inson uchun zaruriy yashash muhiti ekanligini ta’kidlab, uning saqlanishi uchun davlatlarning aktiv majburiyatlari borligini belgilaydi. O’zbekiston ushbu Konvensiyani 2006-yilda ratifikatsiya qilgan. Milliy yoki etnik, diniy va til ozchiliklariga mansub shaxslarning huquqlari to’g’risidagi BMT Deklaratsiyasi (1992) milliy ozchiliklarning o’z madaniyati va dinidan foydalanish

[8] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-noyabrdagi PF-5876-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasi".https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/2015/4714/63a9243046690___2.Falsafa.pdf

[9] Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. BMT Bosh Assambleyasi, 1966-yil 16-dekabr. (18, 27-moddalar). [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz/docs/2640231

[10] YUNESKO Madaniy ifodalar xilma-xilligi to'g'risidagi Konvensiyasi. – Parij, 2005. [Elektron resurs]. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000142919

huquqini asoslab beradi hamda davlatlarning ushbu sohadagi majburiyatlarini belgilaydi.[11]

Barcha ijobiy ko’rsatkichlarga qaramay, O’zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglikni ta’minlash borasida bir qator muammolar ham mavjudligi e’tirof etilishi kerak. Jumladan:

Birinchidan, diniy ta’lim sohasida standartlashtirish va ekstremistik oqimlarning oldini olish o’rtasidagi muvozanat muammosi dolzarb bo’lib qolmoqda. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, haddan ortiq nazorat diniy jamoalarni yashirinishga va norasmiy tarmoqlarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin.[27]

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi ekstremistik mafkurani tarqatishning yangi yo’llarini ochib bermoqda. Ushbu yangi tahdidlarga qarshi huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati mavjud.

Yuqorida bayon etilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchi xulosa. O’zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglik davlatchilik barqarorligining faqat huquqiy kafolati emas, balki tarixi va madaniyati tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy fenomen hamdir. Konstitutsiyaviy normalar, xalqaro huquq majburiyatlari va milliy qonunchilik uyg’unligi ushbu sohada yaxlit huquqiy tizim yaratgan.

Ikkinchi xulosa. O’zbekistondagi millatlararo va dinlararo munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilik tizimi xalqaro standartlarga umuman muvofiq bo’lib, uni

[11]BMT Bosh Assambleyasining 47/135-sonli Rezolyutsiyasi. "Milliy yoki etnik, diniy va lisoniy ozchiliklarga mansub shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Deklaratsiya", 1992-yil 18-dekabr. [Online version]. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic

amaliyotga tatbiq etish borasida muhim yutuqlar qo’lga kiritilgan. Biroq bir qator muammolar – ta’lim, iqtisodiy adolat, raqamli tahdidlar – hali ham e’tiborni talab etmoqda.

Uchinchi xulosa. O’zbekiston davlatining millatlararo totuvlik sohasidagi tajribasi mintaqaviy va xalqaro ahamiyatga ega bo’lib, "Markaziy Osiyo modeli" sifatida xalqaro hamjamiyat e’tirofini qozonib bormoqda. Ayniqsa, milliy madaniyat markazlari tizimi, konfessiyalararo muloqot platformalari va mahalla institucional mexanizmlari o’zining samaradorligi bilan ajralib turadi.

To’rtinchi xulosa. Kelajakda millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglikni yanada mustahkamlash uchun fuqarolik ta’limini rivojlantirish, fuqarolik jamiyati institutlarini kuchaytirish, raqamli muhitdagi tahdidlarga qarshi huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish ustuvor yo’nalishlar sifatida tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglik O’zbekiston davlatchiligining tamal toshlaridan biri bo’lib, u nafaqat ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning garovi, balki milliy rivojlanish va xalqaro obro’ning muhim omili hisoblanadi.

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE CASHLESS PAYMENT SYSTEM IN BUDGET ORGANIZATIONS ON THE ACCOUNTING AND INTERNAL AUDIT OF CASH OPERATIONS

Axmadova Orzigul Xatamqul qizi

Student, State Financial Control and Audit Program Banking and Finance Academy

Abstract:

This thesis analyzes the changes occurring in the accounting of cash operations and the internal audit system of budget organizations as a result of the growth in non-cash payments. The introduction of settlements carried out through the Single Treasury Account, the **“Electronic Budget”** information system, and bank plastic cards necessitates a revision of the methodological foundations for recording cash flows. In particular, the displacement of traditional cash ledgers, primary cash documents, and inventory procedures by electronic registers and an automated control environment fundamentally alters the nature and focus of internal audit. The study identifies existing problems and proposes amendments to accounting policies, along with a transition to a risk-based approach in internal audit.

Keywords: budget organization, non-cash payments, cash operations, accounting, internal audit, treasury system, electronic budget, risk management.

BYUDJET TASHKILOTLARIDA NAQD PULSIZ HISOB-KITOBLAR TIZIMI RIVOJLANISHINING KASSA OPERATSIYALARI HISOBI VA ICHKI AUDITIGA TA’SIRI

BANK-MOLIYA AKADEMIYASI

Davlat moliyaviy nazorati va auditi yo‘nalishi talabasi

Axmadova Orzigul Xatamqul qizi

Annotatsiya:

Ushbu tezisda byudjet tashkilotlarida naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmining oshishi natijasida kassa operatsiyalari buxgalteriya hisobi va ichki audit tizimida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar tahlil qilinadi. G‘aznachilik yagona hisobvarag‘i, **“Elektron byudjet”** axborot tizimi hamda bank plastik kartalari orqali amalga oshirilayotgan hisob-kitoblarning joriy etilishi pul mablag‘lari harakatini aks ettirishning metodologik asoslarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Xususan, naqd pul operatsiyalariga xos an’anaviy kassa daftari, dastlabki kassa hujjatlari va inventarizatsiya tartib-qoidalari o‘rnini elektron registrlar va avtomatlashtirilgan nazorat muhiti egallashi ichki auditning mohiyati va yo‘nalishlarini tubdan o‘zgartirmoqda. O‘rganish davomida mavjud muammolar aniqlanib, hisob siyosatiga kiritilishi zarur bo‘lgan o‘zgartirishlar va ichki auditning riskka asoslangan yondashuvga o‘tishi yuzasidan takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: byudjet tashkiloti, naqd pulsiz hisob-kitoblar, kassa operatsiyalari, buxgalteriya hisobi, ichki audit, g‘aznachilik tizimi, elektron byudjet, risklarni boshqarish.

O‘zbekiston Respublikasida davlat moliyasini boshqarish islohotlarining ustuvor yo‘nalishlaridan biri byudjet mablag‘larining maqsadli va shaffof sarflanishini ta’minlashdan iborat. 2018–2022 yillarda qabul qilingan qator normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **“Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”**gi qarori hamda Vazirlar Mahkamasining **“Davlat byudjeti ijrosini g‘aznachilik tizimi orqali amalga oshirishni yanada takomillashtirish”**ga oid farmoyishlari naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirishga mustahkam zamin yaratdi[1]. Natijada bugungi kunda byudjet tashkilotlarining deyarli

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2018). PQ–3832-son “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror

barcha xarajatlari – ish haqi, ijtimoiy nafaqalar, tovar va xizmatlar xaridi – bevosita g‘aznachilik bo‘linmalari orqali elektron to‘lov topshiriqnomalar asosida amalga oshirilmoqda. Bank plastik kartalarining (*Uzcard, HUMO*) muomalaga keng joriy etilishi esa, o‘z navbatida, kichik hajmdagi kundalik xarajatlar uchun ham naqd pulga bo‘lgan ehtiyojni keskin kamaytirdi.

Biroq ushbu ijobiy siljishlar kassa operatsiyalari hisobi va ichki audit sohasida yangicha qarashlarni talab qilmoqda. Agar an’anaviy tizimda auditor asosiy e’tiborni kassadagi naqd pul qoldig‘ini sanash, kassa daftari va kirim-chiqim orderlarini o‘zaro solishtirishga qaratadigan bo‘lsa, endilikda diqqat markaziga elektron hujjat aylanishi, avtomatlashtirilgan to‘lov platformalari va axborot tizimlarining ishonchliligi chiqmoqda. Shu sababli mazkur tezisning maqsadi – naqd pulsiz hisob-kitoblar rivojlanishining byudjet tashkilotlari kassa operatsiyalari hisobi va ichki audit tizimiga ta’sirini har tomonlama tahlil qilish hamda mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Quyida ushbu ta’sirlarni ko‘rib chiqamiz.

1. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning kassa operatsiyalari hisobiga ta’siri:

Byudjet tashkilotlarida pul mablag‘lari harakati, asosan, 11-“Pul mablag‘lari” sintetik hisobvarag‘ining **“G‘aznachilikdagi shaxsiy hisobvarag‘i”** va **“Bankdagi maxsus hisobvarag‘i”** subshisoblarida aks ettiriladi. Ilgari kassaga doir 1010-“Kassadagi naqd pullar” hisobi muhim o‘rin tutgan bo‘lsa, endilikda ko‘plab tashkilotlarda ushbu hisob bo‘yicha qoldiq nolga teng yoki minimal miqdorni tashkil etadi.

G‘aznachilik tizimi orqali xarajatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri pudratchi yoki yetkazib beruvchining hisob raqamiga o‘tkazilishi sababli korrespondensiyalashuvchi hisoblar tarkibi tubdan o‘zgardi – endi asosiy buxgalteriya provodkalari kassa hisobi ishtirokisiz,

bevosita 1300-“Yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar” yoki 1700-“Turli debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar” hisoblari bilan bog‘lanmoqda[2].

Bunday o‘zgarish hisob siyosatida **“kassa operatsiyalari”** tushunchasining qayta ta’riflanishini zarur qilmoqda. Amaldagi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun va Byudjet hisobi standartlarida hali ham **“kassa”** atamasi ko‘proq naqd pul muomalasi bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Vaholanki, IPSAS 1 – **“Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish”** standartiga binoan, pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari tarkibiga nafaqat naqd pul, balki bank hisobvarag‘idagi mablag‘lar va qisqa muddatli yuqori likvidli qo‘yilmalar ham kiradi[3]. Demak, milliy standartlarni xalqaro talablarga moslashtirish jarayonida 1010-hisobni qo‘llashdan butunlay voz kechib, barcha pul oqimlarini yagona **“Pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari”** moddasida aks ettirish amaliyotiga o‘tish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Bundan tashqari, naqd pulsiz muhitda birlamchi hujjat sifatida qog‘oz kirim-chiqim orderlari o‘rnini bank ko‘chirmalari va to‘lov topshiriqnomalarining raqamli nusxalari egalladi. Bu hujjat aylanishini soddalashtirayotgan bo‘lsa-da, axborot tizimlarining uzluksiz ishlashi, elektron raqamli imzoning (*ERI*) amal qilish muddati va ma’lumotlar bazasidagi yozuvlarning yaxlitligi bilan bog‘liq yangi turdagi operatsion risklarni keltirib chiqarmoqda[4]. Shuning uchun hisob xodimlaridan nafaqat buxgalteriya bilimlari, balki axborot texnologiyalari sohasidagi malaka talab qilinishi kuchaymoqda.

2. Ichki audit jarayonlarining transformatsiyasi:

[2] Karimov, A. (2021). Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobining nazariy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot.
[3] IFAC. (2017). IPSAS 1 – Presentation of Financial Statements. International Public Sector Accounting Standards Board.
[4] Rasulov, B. (2023). “Elektron hujjat aylanishi sharoitida ichki nazorat tizimini baholash”, Davlat moliyasi jurnali, №2, 45-52 b.

An’anaviy kassa auditining asosiy uslubiy elementi – kassada naqd pul mablag‘larini to‘satdan inventarizatsiya qilish – naqd pulsiz sharoitda o‘z ahamiyatini yo‘qotib bormoqda. Buning o‘rniga ichki audit xizmati o‘z e’tiborini quyidagi uch yo‘nalishga qaratishi lozim:

– *IT-audit va axborot tizimlari ishonchliligi:* “Elektron byudjet”, “G‘aznachilik” avtomatlashtirilgan tizimlari hamda to‘lov tizimlari o‘rtasidagi interfeyslarning himoyalanganligi, foydalanuvchilarning ruxsat darajalari va ma’lumotlar almashinuvidagi xatolar monitoringi. COSO ichki nazorat modelida ta’kidlanganidek, zamonaviy nazorat muhitida axborot va kommunikatsiya komponenti dasturiy vositalarning to‘g‘ri ishlashi bilan bevosita bog‘liq[5].

– *To‘lovlarning maqsadlilik auditini avtomatlashtirish:* Ichki auditor endi har bir to‘lov hujjatini qo‘lda tekshirib chiqmasdan, maxsus skriptlar va ma’lumotlar tahlili vositalari yordamida shubhali operatsiyalarni (masalan, shartnoma summasidan oshib ketgan to‘lovlar, notanish kontragentlarga o‘tkazmalar, ish vaqti tugagandan keyin amalga oshirilgan tranzaksiyalar) avtomatik aniqlashi mumkin. Bunday yondashuv Ichki auditorlar xalqaro institute tomonidan tavsiya etilgan **“doimiy audit”** (*continuous auditing*) konsepsiyasiga mos keladi[6].

– *Plastik kartalardan maqsadsiz foydalanish riski:* Tashkilot xodimlariga biriktirilgan korporativ bank kartalari bo‘yicha amalga oshirilgan xarajatlarning ishlab chiqarish ehtiyojlari bilan bog‘liqligini tekshirish murakkab masalaga aylandi. Hisobot uchun avans summalarini olish tartibi saqlanib qolgan bo‘lsa-da, kartadagi mablag‘

[5] COSO. (2013). Internal Control – Integrated Framework. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
[6] IIA. (2020). Global Technology Audit Guide: Continuous Auditing. Institute of Internal Auditors.

limitini boshqarishda ayrim hollarda isrof va suiiste’mollik holatlari uchrab turadi[7]. Shu sababli ichki audit bo‘limlari endilikda kartadan foydalanish limitlari va monitoringi siyosatini ishlab chiqishda bevosita ishtirok etishi kerak.

3. Normativ-huquqiy baza va uning ichki auditga ta’siri:

O‘zbekistonda byudjet tashkilotlarining ichki audit xizmati faoliyati asosan **“Ichki audit to‘g‘risida”**gi Nizom va Davlat moliyaviy nazorati standartlari bilan tartibga solinadi[8]. Ushbu hujjatlarda kassa operatsiyalari auditi yuzasidan alohida bob ajratilmagan bo‘lsa-da, **“pul mablag‘lari”** moddasining tekshiruvi haqida umumiy ko‘rsatmalar mavjud. Biroq naqd pulsiz muhit kuchayishi bilan normativ bazaga quyidagi qo‘shimchalarni kiritish zarurati paydo bo‘lmoqda:

– “Naqd pulsiz kassa operatsiyalari” tushunchasini rasmiy ta’rifi va ularni hisobga olish tartibi.

– Raqamli audit dalillari (log-fayllar, tizim hisobotlari, elektron ko‘chirmalar)ni to‘plash va saqlashga qo‘yiladigan talablar.

– Masofaviy auditorlik tekshiruvlari o‘tkazish imkoniyatini beruvchi huquqiy asoslar, chunki bugungi kunda auditor ko‘plab tekshiruvlarni qog‘oz hujjatsiz, to‘g‘ridan-to‘g‘ri axborot tizimiga ulanish orqali amalga oshirishi mumkin[9].

Mazkur normativ bo‘shliq ichki auditorlarning ishini qiyinlashtiradi va tekshiruv natijalarining sud-huquq tizimida tan olinishiga shubha tug‘diradi. Shu bois, yuridik kafolatlar beruvchi qonunosti hujjatlar qabul qilish dolzarb vazifadir.

[7] Ro‘ziyeva, D. (2024). “Korporativ bank kartalari orqali xarajatlar auditining o‘ziga xos jihatlari”, Audit va nazorat, №1, 33-39 b.
[8] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019). “Ichki audit to‘g‘risida”gi Nizomni tasdiqlash haqida.
[9] Soliyev, M. (2022).“Raqamli audit: imkoniyatlar va huquqiy to‘siqlar”, O‘zbekiston qonunchiligi tahlili, №4, 27-34 b.

Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining jadal rivojlanishi byudjet tashkilotlarida kassa operatsiyalari hisobi va ichki audit faoliyatini yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda an’anaviy kassa intizomi tushunchasi o‘z o‘rnini “elektron pul oqimlari intizomi”ga bo‘shatib bermoqda. Buxgalteriya hisobi nuqtayi nazaridan kassa schyotlarining yo‘qolib borishi va hisob yozuvlarining to‘liq avtomatlashuvi hisob siyosatini qayta ko‘rib chiqishni, xodimlarning AKT bo‘yicha malakasini oshirishni talab qiladi. Ichki audit esa, o‘z navbatida, nazoratning shakliy jihatlaridan (*qoldiq sanash*) ko‘ra, axborot tizimlari muhitini baholash, ma’lumotlar tahlili va doimiy monitoring kabi yuqori qo‘shimcha qiymat yaratuvchi yo‘nalishlarga qayta ixtisoslashmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

– *Hisob standartlarini moslashtirish:* Byudjet hisobi standartlariga “naqd pulsiz kassa operatsiyalari” tushunchasi kiritilsin va 1010-hisobning o‘rnini bosuvchi hisob raqamlari bazasiga IPAS 1 ga mos talqin berilsin.

– *Ichki audit uslubiyotini boyitish:* Ichki audit xizmatlari uchun “Naqd pulsiz to‘lov operatsiyalari auditi” bo‘yicha alohida uslubiy qo‘llanma ishlab chiqilsin. Unda masofaviy tekshiruv, IT-audit tartiblari va firibgarlik indikatorlari o‘z aksini topishi lozim.

– *Doimiy monitoring tizimini joriy etish:* “Elektron byudjet” tizimiga ichki audit uchun maxsus interfeys yaratilib, yuqori riskli tranzaksiyalarni real vaqt rejimida aniqlash imkoniyati berilsin.

– *Kadrlar salohiyatini oshirish:* Byudjet tashkilotlarining buxgalter va ichki auditorlari uchun ma’lumotlar tahlili, ERI qo‘llash va kiberxavfsizlik asoslari bo‘yicha majburiy malaka oshirish kurslari yo‘lga qo‘yilsin.

Ushbu chora-tadbirlar nafaqat hisob va nazoratning ishonchliligini oshiradi, balki byudjet mablag‘laridan noqonuniy foydalanish holatlarining oldini olishga xizmat qilib, davlat moliyaviy intizomini mustahkamlashga munosib hissa qo‘shadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. COSO. (2013). Internal Control – Integrated Framework. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.

2. IFAC. (2017). IPSAS 1 – Presentation of Financial Statements. International Public Sector Accounting Standards Board.

3. IIA. (2020). Global Technology Audit Guide: Continuous Auditing. Institute of Internal Auditors.

4. Karimov, A. (2021). Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobining nazariy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2018). PQ–3832-son “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019). “Ichki audit to‘g‘risida”gi Nizomni tasdiqlash haqida.

7. Rasulov, B. (2023). “Elektron hujjat aylanishi sharoitida ichki nazorat tizimini baholash”, Davlat moliyasi jurnali, №2, 45-52 b.

8. Ro‘ziyeva, D. (2024). “Korporativ bank kartalari orqali xarajatlar auditining o‘ziga xos jihatlari”, Audit va nazorat, №1, 33-39 b.

9. Soliyev, M. (2022). “Raqamli audit: imkoniyatlar va huquqiy to‘siqlar”, O‘zbekiston qonunchiligi tahlili, №4, 27-34 b.

THE PSYCHOLOGICAL IMPACT OF ACADEMIC PROCRASTINATION ON PERSONALITY

Turanova Nihola

Master’s degree student of the“Psychology” International Islamic academy of Uzbekistan

Scientific supervisor: Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Science

M. Nasimdjanova

Abstract: This article theoretically and practically analyzes the impact of academic procrastination on individual psychology. During the research, the essence of the concept of procrastination, the causes of its occurrence, and the characteristics of its manifestation among students were highlighted. In addition, the negative impact of academic procrastination on an individual's emotional state, motivation, self-confidence, and effectiveness of educational activity was studied. According to the results of the study, procrastination was identified as one of the factors that increase anxiety, stress, emotional tension, and psychological instability among students.

Keywords: academic procrastination, procrastination, motivation, anxiety, stress.

AKADEMIK PROKRASTINATSIYANING SHAXSGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Turanova Nihola

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi “Psixologiya” ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: *O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi “Din psixologiyasi va pedagogika” kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) M.Nasimdjanova*

Annotatsiya: Mazkur maqolada akademik prokrastinatsiyaning shaxs psixologiyasiga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida prokrastinatsiya tushunchasining mohiyati, uning yuzaga kelish sabablari hamda talabalarda namoyon bo‘lish xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, akademik prokrastinatsiyaning shaxsning emotsional holati, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va o‘quv faoliyati samaradorligiga salbiy ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, prokrastinatsiya talabalarda xavotir, stress, emotsional zo‘riqish va psixologik beqarorlikni kuchaytiruvchi omillardan biri ekanligi aniqlangan.

Kalit so’zlar: akademik prokrastinatsiya, prokrastinatsiya, motivatsiya, xavotir, stress.

Psixologiya fanida prokrastinatsiya odatda insonning o‘zi bajarishi kerak bo‘lgan vazifani ongli ravishda ortga surishi, ya’ni vazifani kechiktirish oqibatida muayyan muammolar yuzaga kelishini bila turib, baribir uni bajarishni cho‘zishi sifatida izohlanadi. Olimlarning ta’kidlashicha, bunday holat qadimdan mavjud bo‘lgan bo‘lsada, jamiyatdagi o‘zgarishlar va kunlik hayot ritmining keskin tezlashuvi sababli uning dolzarbligi so‘nggi o‘n yilliklarda ancha ortgan.

Kanadalik psixolog Pirs Stil olib borgan uzoq yillik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, 1978 yildan 2010- yilga qadar prokrastinatsiyadan aziyat chekayotgan odamlar ulushi 15 foizdan 60 foizgacha ko‘tarilgan. Bu ko‘rsatkich jamiyat hayoti jadallashgani, axborot oqimi kuchaygani, insonlardan kutilayotgan natijalar soni va sifati oshgani bilan bog‘liq ekani ta’kidlanadi. Shunday qilib, bugungi davrda prokrastinatsiya nafaqat shaxsiy muammo, balki keng ijtimoiy-psixologik omil sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda prokrastinatsiya masalasi nafaqat mahalliy, balki xorijiy psixologik ilmiy maktablarda ham jadal o‘rganilayotgan mavzulardan biriga aylandi.

Tadqiqotlar sonining ortib borishi ushbu hodisaning kelib chiqish sabablari, unga ta’sir etuvchi omillar va uni yengishning samarali yo‘llarini aniqlashga bo‘lgan ehtiyojning kuchayganidan dalolat beradi. Hozirgi vaqtga kelib ilmiy adabiyotlarda prokrastinatsiyaning turli psixologik xususiyatlar bilan bog‘liqligi haqida aniq ma’lumotlar mavjud. Xususan, u xavotir darajasi, mukammallikparastlik tendensiyalari, ichki motivatsiya, stressga qarshi kurashish strategiyalari, psixologik himoya mexanizmlari va o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyat ko‘rsatkichlari bilan sezilarli darajada bog‘liq ekani aniqlangan.

Shuningdek, aniqlanishicha, prokrastinatsiyaga moyil bo‘lgan odamlar ko‘pincha o‘z harakatlarini oqlash uchun turli ratsionalizatsiya strategiyalariga murojaat qiladi (B. Tuckman, T. L. Kryukova). Ya. V. Kolpakovning tadqiqotiga asoslanilsa, prokrastinatsiya kengroq psixologik doiraga ega bo‘lib, u koping-strategiyalar va himoya mexanizmlari bilan bog‘liqdir. Tadqiqotda ayniqsa, shaxsning prokrastinatsiyasi va turli psixologik strategiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlangan bo‘lib, bu olingan natijalar bilan solishtirilganda yanada kengroq tasvirni beradi. Kolpakovning ishida prokrastinatsiya va shaxsning himoya mexanizmlari o‘rtasida korrelyatsion bog‘liqliklar aniqlangan, shuningdek, bu hodisaning psixologik jihatlari, shaxsning hayotdagi turli sohalardagi faoliyatiga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, prokrastinatsiya har qanday faoliyat sohasiga ta’sir qilishi mumkin:

- mehnat faoliyatida topshiriqlarni o‘z vaqtida tugata olmaslik, ishni kechiktirish;
- ijtimoiy faoliyatda muhim qo‘ng‘iroqlar, uchrashuvlar, yozishmalarni ortga surish;
- boshqa kundalik vazifalarda rejalashtirilgan uy ishlarini yoki boshqa majburiyatlarni kechiktirish;

- o‘quv faoliyatida uy vazifalari, imtihon tayyorlanishi yoki o‘quv loyihalarini kechiktirish.

Shunday qilib, mavjud ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, prokrastinatsiya shaxsning faoliyatining turli jabhalarini qamrab oluvchi, ko‘p jihatli hodisa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, prokrastinatsiyani aniqlash va o‘rganish uchun turli tanlovlar va shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish zarur. Shu bilan birga, bu hodisani chuqur o‘rganish, uni oldini olish va shaxsning faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish muhimdir.

Akademik prokrastinatsiya talabalarning vazifalarni bajarishdagi kechikishlari, motivatsiya yetishmasligi va umumiy ishga bo‘lgan mas’uliyat hissining sustlashuvi bilan bog‘liq ekanligi aniqlangan. Natijada bunday odatli kechiktirishlar talabalarning o‘rganish samaradorligini pasaytiradi va olingan natijalarning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, prokrastinatsiya fenomenini o‘rganish, ayniqsa, yuqori va past samaradorlikka ega talabalar guruhlarida uni o‘lchash usullarini aniqlashga yordam beradi. Bu orqali akademik prokrastinatsiyaning mexanizmlari va uni oldini olish bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Shuni ta’kidlash lozimki, yangi ma’lumotlar prokrastinatsiya bilan bog‘liq tadqiqotlarda mavjud bo‘lgan bilimlarni kengaytiradi va talabalarda ushbu hodisani chuqurroq tushunish imkonini beradi. Shu bilan birga, u prokrastinatsiyaning turli ko‘rinishlarini aniqlash va uni mehnat, ijtimoiy va boshqa faoliyat sohalariga ta’sirini baholashga imkon beradi. Natijada, olingan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, akademik prokrastinatsiya talabalarda faqat akademik samaradorlikni pasaytirib qolmay, balki ularning koping-strategiyalari va himoya mexanizmlari bilan ham bevosita bog‘liq. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki:

-bir guruh talabalar yuqori samaradorlik bilan ishlashda past motivatsiya va kechiktirish odatlariga ega;

-ikkinchi guruh talabalar esa prokrastinatsiyani himoya mexanizmlari va koping-strategiyalar orqali boshqaradi;

-uchinchi guruh talabalar esa koping-strategiyalar va himoya mexanizmlaridan foydalangan holda prokrastinator va prokastrator emaslarni guruhlarga ajratishda farqlanadi.

Barcha tadqiqotlarda 92 nafar gumanitar fanlar bo‘yicha tahsil olayotgan talabalar, Kiyev shahridan 18 dan 24 yoshgacha bo‘lgan yoshlar orasidan tanlab olingan. Talabalarning o‘rganish samaradorligini aniqlash uchun ikki xil sessiya o‘tkazilgan: birinchi sessiyada o‘rtacha ball 4,8 dan past bo‘lmagan, ikkinchi sessiyada esa o‘rtacha ball 3,2 dan yuqori bo‘lmagan. Shu sharoitda talabalar shkalasi sifatida N. N. Karlovskayaning shkalasi ishlatilgan, u o‘z tadqiqotida samaradorlikni baholash uchun sinovdan o‘tkazilgan.

Shuningdek, E. L. Mixailovaning ishida ham tadqiqotda o‘rganilgan talabalar o‘rtacha ball bo‘yicha ikki xil sessiya bilan baholanganligi ko‘rsatilgan. Ushbu tadqiqotlar asosida bir qator ilmiy ishlar, jumladan quyidagi metodikalar ishlab chiqilgan:

-“Talabaning prokrastinatsiya xatti-harakatlari” (C. Lay, T. Yu. Yudaeva);

-“Psixologik xavfni boshqarish tipologiyasi” (R. Plutchik, J. E. Vasserman adaptatsiyasi);

-“Xulq atvorni diagnostika qilish” (R. Lazarus, S. Folkman, J. E. Vasserman adaptatsiyasi).

Bu ishlar orqali akademik prokrastinatsiyaning turli xususiyatlari, talabalarning xulq-atvori va motivatsiyasiga ta’siri chuqur tahlil qilingan va uni baholash uchun turli diagnostik vositalar ishlab chiqilgan.

Zamonaviy ta’lim muhitida talabalar duch keladigan muhim psixologik muammolardan biri akademik prokrastinatsiyadir. U vazifalarni kechiktirish, topshiriqlarni bajarishni ortga surish, darslarga tayyorgarlik ko‘rmaslik kabi holatlar bilan ifodalanadi. Akademik prokrastinatsiya ko‘p hollarda vaqtni boshqara olmaslik, motivatsiya yetishmasligi yoki ichki psixologik ziddiyatlar tufayli yuzaga keladi. Bu holat vaqt o‘tishi bilan shaxsn Akademik prokrastinatsiyaning ijtimoiy-psixologik ta’siri ham muhim ahamiyatga ega. Vazifalarni vaqtida bajarmaslik talabaning guruhdagi faolligiga, o‘qituvchilar va tengdoshlari bilan bo‘lgan munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim hollarda bu holat ijtimoiy chekinish, o‘z fikrini erkin ifoda eta olmaslik va kommunikativ qiyinchiliklarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, akademik muvaffaqiyatsizlik shaxsning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga nisbatan ishonchsizlikni shakllantiradi. Tadqiqot davomida akademik prokrastinatsiyaning oldini olishda psixologik profilaktika va psixokorreksion ishlarning muhimligi aniqlandi. Talabalarda vaqtni to‘g‘ri rejalashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish, ichki motivatsiyani rivojlantirish, irodaviy sifatlarni mustahkamlash hamda stressni boshqarish bo‘yicha treninglar tashkil etish prokrastinatsiya darajasini kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida talabalarni qo‘llab-quvvatlovchi psixologik muhit yaratish ham muhim omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, akademik prokrastinatsiya shaxsning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir etuvchi murakkab psixologik hodisadir. U shaxsning emotsional holati, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur muammoni chuqur ilmiy o‘rganish va samarali psixologik

yordam mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kun psixologiya fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Akademik prokrastinatsiyani kamaytirishga qaratilgan profilaktik va korreksion ishlar talabalarning nafaqat o‘quv faoliyati samaradorligini, balki ularning ruhiy barqarorligi va shaxs sifatida barkamol rivojlanishini ham ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Stell P. The nature of procrastination: A metaanalytic and theoretical review of self-regulatory failure // Amer. Psychol. Assoc. Bull. 2007. V. 133. ¹ 1. P. 66.

2. Барабанщикова, В. В., Иванова, С. А. Влияние организационно личностных факторов на уровень выраженности прокрастинации у сотрудников современной организации // Экспериментальная психология. – 2016. – № 1 (9). – С. 95–111.

3. Косороткина М.С. Понятие перфекционизма в современной психологии // Ананьевские чтения – 2009: материалы научной конференции. Выпуск 2. Методологические и теоретические проблемы психологии / под ред. Л.А. Цветковой, В.М. Аллахвердова. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2009. – С. 267–271.

4. Пушкина, А. В. Взаимосвязь показателей перфекционизма и прокрастинации // Вестник Брянского государственного университета. – 2015. – № 3. – С. 71–74.

Foreign Experience in Developing the Digitalization Activities of O‘zbekiston Pochtasi JSC

Mamatqulov G‘ulom Rustamovich
Senior Lecturer Tashkent University of Information Technologies

Abstract

This study analyzes the digital transformation of O‘zbekiston Pochtasi JSC within the framework of global postal modernization processes. The transition from traditional postal services to integrated digital logistics platforms, the development of unified information systems, e-commerce integration, smart delivery systems, and mobile applications are highlighted. The research results demonstrate that automation, real-time tracking, and centralized data management improve service quality and operational efficiency. Digitalization enhances economic efficiency, expands accessibility to services, and strengthens the role of the postal system in the digital economy.

Keywords

digital transformation, postal services, O‘zbekiston Pochtasi, e-commerce, smart delivery, mobile applications, information systems, service digitalization, automation, digital economy.

“O‘ZBEKISTON POCHTA” AJ NING RAQAMLASHTIRISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBASI

Mamatqulov G‘ulom Rustamovich
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda “O‘zbekiston pochtasi” AJning global pochta modernizatsiyasi jarayonlari doirasidagi raqamli transformatsiyasi tahlil qilingan. An’anaviy pochta xizmatlaridan integratsiyalashgan raqamli logistika

platformalariga o‘tish, yagona axborot tizimlari, elektron tijorat integratsiyasi, smart yetkazib berish va mobil ilovalar asosida rivojlanish jarayoni yoritilgan. Tadqiqot natijalari avtomatlashtirish, real vaqt rejimida kuzatuv va markazlashgan ma’lumotlar boshqaruvi orqali xizmat sifati va samaradorligi oshishini ko‘rsatadi. Raqamlashtirish iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirib, xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi hamda pochta tizimining raqamli iqtisodiyotdagi rolini mustahkamlaydi.

Kalit so‘zlar: Raqamli transformatsiya, pochta xizmatlari, O‘zbekiston pochtasi, elektron tijorat, smart yetkazib berish, mobil ilovalar, axborot tizimlari, xizmatlarni raqamlashtirish, avtomatlashtirish, raqamli iqtisodiyot.

Kirish

So‘nggi yillarda jahon miqyosida pochta operatorlari raqamli iqtisodiyot sharoitida an’anaviy xizmatlardan yuqori texnologiyali logistika va raqamli platformalar modeliga bosqichma-bosqich o‘tmoqda. DHL, Deutsche Post, Poste Italiane, SingPost va Japan Post kabi yirik operatorlar o‘z faoliyatini e-commerce logistika, raqamli kuzatuv tizimlari (real-time tracking), sun’iy intellekt asosidagi saralash markazlari va integratsiyalashgan mijoz xizmatlari orqali tubdan yangilamoqda. Ushbu transformatsiya nafaqat yetkazib berish tezligini oshirish, balki operatsion xarajatlarni optimallashtirish, mijozlar qoniqishini kuchaytirish va yangi daromad manbalarini yaratishga xizmat qilmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirish pochta tizimida faqat texnologik modernizatsiya emas, balki biznes-modelning to‘liq qayta dizayni bilan uyg‘unlashgandagina barqaror iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ham pochta tizimini raqamlashtirish davlatning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilanib, xizmatlar sifati va hududiy qamrovni yaxshilashga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. “O‘zbekiston pochta” AJ tomonidan elektron kuzatuv tizimlari,

avtomatlashtirilgan saralash punktlari, raqamli to‘lov xizmatlari va mobil ilovalar joriy etilishi xizmat jarayonlarini soddalashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq jahon tajribasi bilan solishtirganda, raqamli yechimlarning iqtisodiy samaradorlikka to‘liq integratsiyalashuvi hali yetarli darajada shakllanmagan. Ko‘plab hududlarda infratuzilmaning notekisligi, kadrlar salohiyatining cheklanganligi va xizmatlar portfelining an’anaviy yo‘nalishlarga yuqori darajada bog‘liqligi raqamli transformatsiya jarayonini sekinlashtiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shu bois “O‘zbekiston pochta” AJ faoliyatini raqamlashtirish jarayonini jahon tajribasi asosida strategik jihatdan takomillashtirish zarurati tobora kuchayib bormoqda. Bu jarayonda e-commerce logistika zanjiriga chuqur integratsiya, raqamli moliyaviy xizmatlarni fintech ekotizimlari bilan hamkorlikda rivojlantirish, mijozlarga yo‘naltirilgan platforma modelini shakllantirish hamda hududiy differensial yondashuv asosida infratuzilmani modernizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Strategik takomillashtirish nafaqat texnologik yangilanishlarni, balki boshqaruv tizimini, xizmatlarni monetizatsiya qilish mexanizmlarini va samaradorlikni baholash indikatorlarini ham kompleks ravishda qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Aynan shu yondashuv “O‘zbekiston pochta” AJni an’anaviy pochta operatoridan raqamli logistika va xizmatlar platformasiga aylantirish orqali uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta’minlashga imkon beradi.

1-rasm. O’zbekiston pochta korxonalarining BMTning raqamlashtirish tamoyillariga binoan raqamli pochta jarayoni[1]

1-rasmda aks ettirilgan raqamli pochta jarayoni Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan inklyuziv raqamli transformatsiya tamoyillariga to‘liq uyg‘un holda shakllantirilgan tizimli model sifatida namoyon bo‘ladi. UPU hisobotida ta’kidlanganidek, “raqamli xizmatlar faqat onlayn platformalar orqali emas, balki jismoniy infratuzilma bilan integratsiyalashgan holda taqdim etilgandagina jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olishi mumkin”. Aynan shu yondashuv O‘zbekiston pochta tizimida raqamli kuzatuv, avtomatlashtirilgan logistika va mobil ilovalar orqali xizmat ko‘rsatishni yagona integratsiyalashgan mexanizmga aylantirish orqali amalga oshirilmoqda. Rasm markazida joylashgan raqamli xizmatlar bloki pochta jarayonining

[1] https://www.upu.int/en/publications/digital-services/the-postal-sectors-role-in-the-digital-economy-and-digital-society-a-global-panorama

yuragi bo‘lib, u elektron boshqaruv, CRM tizimlari va API integratsiyalar orqali turli xizmatlarni uzviy bog‘laydi. Bu esa pochta tizimini an’anaviy yetkazib berish modeli doirasidan chiqarib, ko‘p funksiyali raqamli platformaga aylantirish jarayonini ilmiy asosda ifodalaydi.

Rasmning yuqori qismida joylashgan raqamli pochta konsepsiyasi BMTning “Digital Public Infrastructure” tushunchasi bilan bevosita uyg‘unlashadi. Hisobotda qayd etilishicha, “pochta infratuzilmasi jismoniy va raqamli xizmatlarni bog‘lovchi eng keng qamrovli platforma bo‘lib, u davlat xizmatlarining inklyuziv yetkazib berilishida muhim rol o‘ynaydi”. O‘zbekiston pochta korxonalarida raqamli pochta tizimi aynan shunday “fizital” infratuzilma sifatida shakllanib, hududiy qamrovning kengligi orqali raqamli tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Ushbu yondashuv nafaqat xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi, balki raqamlashtirish jarayonida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini ham tizimdan chetda qolib ketmasligini ta’minlaydi. Shunday qilib, rasmda ifodalangan mexanizm BMT tomonidan ilgari surilgan inklyuziya asosida raqamlashtirish konsepsiyasining amaliy modelidir. Raqamli kuzatuv bloki BMT va UPU tomonidan ilgari surilgan shaffoflik va ishonchlilik tamoyillarining amaliy ifodasidir. Hisobotda “real vaqt rejimida ma’lumot almashinuvi va xizmatlar monitoringi raqamli transformatsiyaning samaradorligini belgilovchi asosiy omildir” degan g‘oya ilgari suriladi. QR kodlar, RFID texnologiyalari va SMS bildirish tizimlari orqali pochta jo‘natmalarining harakatini nazorat qilish xizmat sifati va mijoz ishonchini sezilarli darajada oshiradi. Bu mexanizm orqali pochta faoliyatida axborot asimmetriyasi kamayib, jarayonlarning aniqligi ta’minlanadi. Natijada raqamlashtirish nafaqat texnologik qulaylik yaratadi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi boshqaruv vositasiga aylanadi. Avtomatlashtirilgan logistika tizimi BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, resurslardan

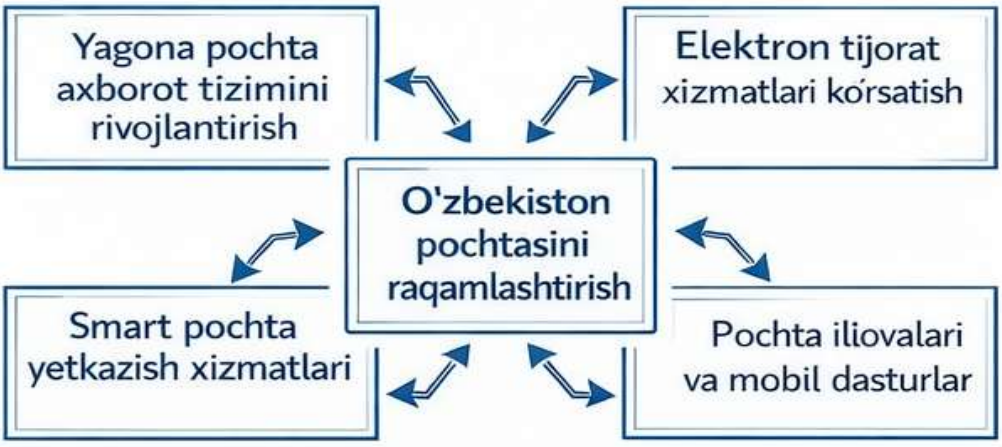
samarali foydalanish tamoyiliga asoslanadi. UPU hisobotida “sun’iy intellekt va avtomatlashtirish pochta logistikasida xarajatlarni qisqartiradi hamda xizmat tezligini oshiradi” degan fikr alohida ta’kidlanadi. Rasmda ko‘rsatilgan robotlashtirilgan omborlar, AI asosidagi saralash tizimlari va dron yetkazib berish mexanizmlari aynan shu global tajribaning milliy sharoitga moslashtirilgan shaklidir. Ushbu yondashuv orqali transport yuklamasi optimallashtiriladi, vaqt tejaladi va ekologik ta’sir kamayadi. Natijada pochta tizimi barqaror raqamli logistika platformasiga aylanib, yashil iqtisodiyot tamoyillariga ham mos keladi.

Mobil ilovalar orqali xizmat ko‘rsatish jarayoni BMT tomonidan ilgari surilgan ko‘p kanalli raqamli xizmat modeli bilan to‘liq uyg‘unlashadi. Hisobotda “gibrid xizmat ko‘rsatish modeli raqamli va an’anaviy kanallarni birlashtirish orqali aholining barcha qatlamlariga xizmat yetkazishni ta’minlaydi” degan ilmiy yondashuv keltirilgan. O‘zbekiston pochta tizimida mobil ilova orqali buyurtma berish, to‘lov amalga oshirish va jo‘natmalarni kuzatish imkoniyatlari aynan shu modelning amaliy natijasidir. Bu orqali raqamli savodxonligi yuqori foydalanuvchilar tezkor xizmatdan foydalanadi, qolgan aholi qatlamlari esa pochta bo‘limlari orqali raqamli xizmatlarga kirish imkoniga ega bo‘ladi. Natijada raqamlashtirish jarayoni jamiyatda ijtimoiy tafovutlarni kuchaytirmaydi, aksincha ularni yumshatadi.

Moliyaviy xizmatlarning raqamli pochta tizimiga integratsiyalashuvi BMTning moliyaviy inklyuziya konsepsiyasiga mos keladi. UPU hujjatlarida “pochta tarmoqlari orqali raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish iqtisodiy tenglikni oshiruvchi muhim mexanizmdir” degan xulosa berilgan. O‘zbekiston pochta tizimida elektron to‘lovlar, onlayn pul o‘tkazmalari va fintech platformalar bilan integratsiya orqali moliyaviy xizmatlarning qamrovi kengaymoqda. Bu ayniqsa qishloq hududlarida bank infratuzilmasi yetarli bo‘lmagan sharoitda iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Shu tariqa pochta tizimi nafaqat logistika balki moliyaviy ekotizimning muhim bo‘g‘iniga aylanmoqda.

1-rasmda ifodalangan raqamli pochta jarayoni BMT va UPU tomonidan ilgari surilgan inklyuziv raqamli transformatsiya tamoyillarining milliy model sifatidagi ifodasidir. Hisobotda qayd etilganidek, “pochta tarmoqlari raqamli jamiyatning asosiy infratuzilma ustunlaridan biri bo‘lishi mumkin”. O‘zbekiston pochta korxonalarida joriy etilayotgan raqamli xizmatlar tizimi aynan shu strategik yondashuvni amaliyotga tatbiq etmoqda. Texnologik modernizatsiya, boshqaruv samaradorligi va ijtimoiy inklyuziya uyg‘unlashuvi orqali pochta tizimi iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveriga aylanmoqda. Shu jihatdan mazkur rasm raqamlashtirish jarayonining nafaqat texnik balki ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini ham chuqur ilmiy asosda yoritib beradi.

2-rasm. O’zbekiston pochtasini raqamlashtirishning asosiy yo’nalishlari[2]

Ushbu rasm O‘zbekiston pochta tizimini raqamlashtirish jarayonining kompleks va tizimli xarakterga ega ekanini ilmiy jihatdan ifodalaydi. Markazda joylashgan “O‘zbekiston pochtasini raqamlashtirish” tushunchasi butun transformatsiya

[2]https://www.researchgate.net/publication/336675696_Prospects_and_the_role_of_the_digital_economy_in_the_development_of_postal_services_in_Uzbekistan

jarayonining strategik yadrosi sifatida namoyon bo‘lib, atrofidagi barcha yo‘nalishlar bilan o‘zaro uzviy bog‘langan. Bu yondashuv raqamli transformatsiyani alohida texnologik yangilanish emas, balki xizmatlar, boshqaruv va infratuzilmaning yagona ekotizim asosida qayta tashkil etilishi sifatida talqin etadi. Ilmiy nuqtayi nazardan, bunday integrallashgan model raqamli iqtisodiyot sharoitida tranzaksion xarajatlarni kamaytirish, xizmatlar sifati va tezkorligini oshirish hamda aholining pochta xizmatlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash imkonini beradi. Natijada pochta tizimi an’anaviy aloqa vositasidan raqamli platformaviy xizmatlar markaziga aylanishi uchun institutsional zamin yaratiladi.

Rasmdagi “Yagona pochta axborot tizimini rivojlantirish” yo‘nalishi raqamli transformatsiyaning axborot bazasini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Ushbu tizim orqali barcha filiallar, xizmat turlari va mijozlar haqidagi ma’lumotlar yagona raqamli muhitda jamlanadi, bu esa real vaqt rejimida monitoring va boshqaruvni ta’minlaydi. Ilmiy adabiyotlarda bunday markazlashgan axborot tizimlari xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirishning muhim institutsional vositasi sifatida baholanadi. Chunki ma’lumotlar integratsiyasi logistika jarayonlarini optimallashtirish, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirish va strategik qarorlar qabul qilishda aniqlikni ta’minlaydi. Shu orqali pochta tizimi raqamli infratuzilma asosida barqaror rivojlanish yo‘liga o‘tadi.

“Elektron tijorat xizmatlari ko‘rsatish” bloki pochta tizimining zamonaviy raqamli bozor bilan uyg‘unlashuvini aks ettiradi. Bugungi kunda elektron savdo global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biri bo‘lib, pochta xizmatlari ushbu jarayonning asosiy logistika tayanchi hisoblanadi. Raqamlashtirilgan pochta tizimi orqali buyurtmalarni qabul qilish, yetkazib berish, to‘lovlarni amalga oshirish va kuzatib borish jarayonlari avtomatlashtiriladi. Ilmiy nuqtayi nazardan, bu pochta

korxonasining daromad manbalarini diversifikatsiyalashga, raqobatbardoshligini oshirishga hamda kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Natijada pochta tizimi milliy elektron tijorat infratuzilmasining muhim bo‘g‘iniga aylanadi. “Smart pochta yetkazish xizmatlari” hamda “Pochta ilovalari va mobil dasturlar” yo‘nalishlari xizmat ko‘rsatish jarayonining raqamli innovatsiyalar orqali modernizatsiyasini ifodalaydi. Smart texnologiyalar asosida yetkazib berish marshrutlarini optimallashtirish, jo‘natmalarni real vaqt rejimida kuzatish va avtomatlashtirilgan saralash tizimlarini joriy etish mumkin bo‘ladi. Mobil ilovalar esa mijozlarga xizmatlardan masofadan turib foydalanish, buyurtmalarni boshqarish va to‘lovlarni amalga oshirish imkonini beradi. Ilmiy asosda qaralganda, bu raqamli yechimlar xizmatlar qulayligini oshirish bilan birga operatsion xarajatlarni kamaytiradi va mijozlar bilan interaktiv aloqani kuchaytiradi. Umuman olganda, rasm pochta tizimini raqamli iqtisodiyot sharoitiga moslashgan, samarali va innovatsion xizmatlar majmuasiga aylantirishning konseptual modelini ifodalaydi.

Trend tahlilidan tashqari, dinamik qatorlar usuli orqali qaralganda, ko‘rsatkichlarning har bir keyingi yil oldingi yilga nisbatan ortib borishi ijobiy zanjirli indekslar shakllanayotganini anglatadi. Bu holat pochta xizmatlariga bo‘lgan talabning muntazam oshib borayotganini hamda infratuzilma imkoniyatlari shu talabni qondira olayotganini ko‘rsatadi. Agar regressiya modeli qurilsa, yuqori determinatsiya koeffitsiyenti (R^2) kuzatilishi ehtimoli katta bo‘lib, bu o‘sishning tasodifiy emas, balki tizimli rivojlanish natijasi ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi. Shuningdek, prognozlash nuqtayi nazaridan ushbu dinamik qator kelgusi yillarda ham pochta xizmatlari hajmi ortib borishini ishonch bilan bashorat qilish imkonini beradi.

Xulosa. Mazkur o‘sish pochta tizimining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati tobora kuchayib borayotganini anglatadi. Raqamlashtirish, logistika jarayonlarining

optimallashtirilishi va tezkor yetkazib berish xizmatlarining joriy etilishi pochta hajmining kengayishiga asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘sib borayotgan hajm nafaqat moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, balki hududlararo iqtisodiy aloqalarni faollashtiradi, aholining xizmatlardan foydalanish qulayligini oshiradi hamda elektron savdo rivojiga bevosita turtki beradi. Shu bois ushbu diagrammada aks etgan barqaror o‘sish tendensiyasi pochta sohasining kelajakda ham muhim infratuzilma bo‘g‘ini sifatida strategik rol o‘ynashini statistik jihatdan asoslab beradi. Ushbu o‘sish pochta xizmatlari portfelining kengayib borayotganini ham bilvosita aks ettiradi. Hajmning izchil oshishi faqat an’anaviy yozma xatlar bilan emas, balki posilka, gibrid pochta, raqamli bildirishnomalar va tezkor logistika xizmatlarining ulushi ortib borayotgani bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Agar o‘sish sur’atlari inflyatsiya darajasi bilan solishtirilsa, real hajm kengayishi saqlanib qolayotgani kuzatiladi, bu esa tarmoqning haqiqiy iqtisodiy samaradorligi oshayotganini bildiradi. Natijada pochta tizimi nafaqat xizmat ko‘rsatuvchi infratuzilma, balki iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi muhim bozor subyekti sifatida shakllanib borayotganini statistik dalillar bilan asoslash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Filgueiras F., Flávio C., Palotti P. Digital transformation and public service delivery in Brazil // Latin American Policy. – 2019. – Vol. 10, № 2. – P. 195–219.

2. Isa S. M., Kiumarsi S. The impact of service quality in postal services: the mediating role of self-service technology // International Journal of Services and Operations Management. – 2019. – Vol. 33, № 3. – P. 395–419.

3. Jaag C. Digitalization in the postal and delivery sector: between electronic substitution of letter mail and thriving e-commerce // A Modern Guide to the Digitalization of Infrastructure. – Cheltenham: Edward Elgar, 2021.

4. Jaag C., Dietl H. Postal and regulatory reform in intermodal competition. – Zurich: Swiss Economics Working Paper, 2011.

5. Jaag C., Parra Moyano J., Trinkner U. Postal strategies in a digital age. – 2023.

6. Jo‘rayev L. N., Mamatkulov G. R. Pochta xizmati reglamenti. – Toshkent, 2024.

7. Kalbermatter J., Schaupp S., Hartleitner V., Nachtwey O. Unions in the postal services of the future // Working Life and Technological Change. – Springer, 2020. – P. 85–104.

8. Kenjabaev A. T., Nosirov S. X. Pochta aloqa korxonalarida raqamli iqtisodiyotni samaradorligini oshirishni takomillashtirish // Raqamli iqtisodiyot. – 2024. – № 6.

9. Khotsa C., Mabitsela W. Digitization and service delivery in the South African Post Office // International Journal of Research in Business and Social Science. – 2023.

10. Mamatqulov G‘ulom Rustamovich. Pochta aloqasi korxonalarida ta’minot tizimlarini rivojlantirish: raqamli texnologiyalar asosida samaradorlikni oshirish yo‘llari. Raqamli iqtisodiyot sharoitida fan va ta’limni ishlab chiqarish bilan integratsiyasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari (Dig ECO-2025) Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani ma’ruzalar to‘plami.–T.:2025. 69b.

11. Mamatqulov G‘ulom Rustamovich. “O‘zbekiston pochtasi” AJ aloqa korxonlarini raqamlashtirish holati va ularni rivojlantirish yo‘nalishlari. “Texnika va raqamli texnologiyalarning amaliyotda qo‘llanilishi va ularning innovatsion yechimlari”. Xalqaro ilmiy-texnik konferensiya materiallari 2-qism. F.: TATUFF. 2023. 402 b.

THE RIGHT OF CITIZENS TO DIRECT APPEAL IN THE EXERCISE OF CONSTITUTIONAL JUSTICE IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: A NEW APPROACH

Nabijonov Javokhir
Academic Lyceum named after M. Vosikova,
Tashkent State University of Law

Abstract: *This article provides a constitutional and legal analysis of the citizens’ right to direct appeal to the Constitutional Court, established as a result of the constitutional reforms in the Republic of Uzbekistan in 2023. Using a comparative method, the experiences of Germany, Spain, Austria, Kazakhstan, and South Korea are examined. The study identifies gaps in current legislation and offers scientific and practical recommendations for improvement.*

Keywords: *Constitutional Court, Individual application, Direct appeal, Constitutional complaint, Protection of rights, Constitution of Uzbekistan, Citizen*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O’zbekiston Respublikasining 2023-yildagi Konstitutsiya islohoti natijasida yuzaga kelgan Konstitutsiyaviy sudga fuqarolarning to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilish huquqi konstitutsiyaviy-huquqiy tahlil qilinadi. Germaniya, Ispaniya, Avstriya, Qozog’iston va Janubiy Koreya tajribasi qiyosiy metod asosida o’rganilgan, amaldagi qonunchilikdagi bo’shliqlar aniqlangan va ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so’zlar: *konstitutsiyaviy sud, individual ariza, to’g’ridan-to’g’ri murojaat, konstitutsiya shikoyati, huquqlarni himoya qilish, O’zbekiston Konstitutsiyasi, fuqaro, 109-modda.*

Fuqarolarning konstitutsiyaviy odil sudlovga to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilish huquqi zamonaviy demokratik davlatchilikning eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Bu huquq shaxsga davlat hokimiyati organlari tomonidan chiqarilgan me’yoriy hujjatlar orqali buzilgan konstitutsiyaviy huquqlarini maxsus sudlov organi orqali himoya qilish imkonini beradi.

O’zbekiston Respublikasida 2023-yilda qabul qilingan Konstitutsiya tahririda[1] Konstitutsiyaviy sud instituti tubdan qayta ko’rib chiqildi. Yangi Konstitutsiyaning 109-moddasi fuqarolarga bevosita Konstitutsiyaviy sudga murojaat etish imkoniyatini berdi. Bu O’zbekiston konstitutsiyaviy huquq tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Professor *H.T. Odilqoriyev* ta’kidlashicha: “O’zbekistonda konstitutsiyaviy nazorat tizimining shakllanishi davlat hokimiyatini cheklash va inson huquqlarini himoya qilishning institutsional kafolati sifatida baholanishi kerak”[2]. Shu nuqtayi nazar ushbu tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi. Maqolaning maqsadi O’zbekistonda konstitutsiyaviy odil sudlovga fuqarolarning to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilish huquqining hozirgi holati va huquqiy asoslarini qiyosiy tahlil asosida o’rganish hamda milliy qonunchilikni takomillashtirish bo’yicha yangicha yondashuvlar taklif etishdan iborat.

KONSTITUTSIYAVIY SHIKOYAT INSTITUTINING NAZARIY ASOSLARI

Konstitutsiyaviy shikoyat instituti XX asrning ikkinchi yarmida Yevropa konstitutsionalizmi doirasida yuzaga keldi. Bu institutga quyidagicha ta’rif beriladi:

[1]O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: “Adolat” nashriyoti, 2023. - 80 b. [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz/docs/6445145

[2]Odilqoriyev H.T. O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy nazorat: nazariya va amaliyot. - Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. - B. 14.

fuqaro yoki yuridik shaxsga davlat organlarining harakatlari orqali buzilgan konstitutsiyaviy huquqlarini maxsus konstitutsiyaviy sudlov organi orqali himoya qilish imkonini beruvchi protsessual vosita[3]. Nemis huquqshunosi *K. Stern* o’zining fundamental asarida shunday yozadi: “Individual konstitutsiyaviy shikoyat - bu obyektiv konstitutsiyaviy tartibotning subyektiv huquqiy kafolatga aylantirilishidir”[4]. Bu ta’rif institutning ikki funksiyasini - fuqaro huquqlarini himoya qilish va ob’ektiv tartibotni saqlab qolishni - bir vaqtda aks ettiradi.

Birinchi model - Germaniya modeli *(Verfassungsbeschwerde).* 1951-yildan joriy etilgan bo’lib, GFR Asosiy Qonunining 93[4a]-moddasida mustahkamlangan[5]. 2023-yil davomida Federal Konstitutsiya sudi 5 800 dan ortiq individual shikoyat qabul qilgan, ularning 2,4 foizi ko’rib chiqishga qabul qilingan.

Ikkinchi model - Ispaniya modeli *(recurso de amparo).* 1978-yilgi Konstitutsiyaning 53[2]-moddasida mustahkamlangan[6]. 2007-yilgi islohot bilan ariza qabul qilish uchun qo’shimcha filtr joriy etildi.

Uchinchi model - Qozog’iston modeli. 2022-yilgi islohot natijasida Konstitutsiyaviy Kengash o’rniga Konstitutsiyaviy sud tashkil etildi[7]. Fuqarolar sudda ko’rilayotgan ish doirasidagi qonun normalarining konstitutsiyaviyligini so’rashga haqli bo’ldi. Professor

[3]Häberle, P. *Die Verfassung des Pluralismus* (The Constitution of Pluralism). - Königstein: Athenäum, 1980. - S. 87.

[4]Stern, K. *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland* (The Constitutional Law of the Federal Republic of Germany). Vol. III/2. - Munich: C.H. Beck, 1994. - S. 1197.

[5]Basic Law for the Federal Republic of Germany (Grundgesetz, GG). Art. 93, Para. 1, No. 4a. - Berlin, 1949 (as amended).https://www.google.com/search?q=https://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html%23BJNR000010949BJNE010303310

[6]Constitución Española, 1978. Art. 53(2). - Madrid, 1978.

[7]Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan". November 5, 2022. URL: https://adilet.zan.kz

L. Favoreu tomonidan ishlab chiqilgan konstitutsiyaviy sudlar tipologiyasida *“kelishinuvchi”* va *“tuzatuvchi”* funksiyalar farqlanadi[8]. To’g’ridan-to’g’ri murojaat institutida ikkala funksiya ham namoyon bo’ladi.

O’ZBEKISTONDA KONSTITUTSIYAVIY SUDLOV: TARIXIY RIVOJLANISH

O’zbekistonda konstitutsiyaviy nazorat instituti 1993-yildan boshlab mustaqil Konstitutsiyaviy sud shaklida faoliyat ko’rsata boshladi. 1993-yil 30-avgustda qabul qilingan qonunga muvofiq[9], Konstitutsiyaviy sud qonunlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish vakolati bilan faoliyat yuritdi. 1993-2017-yillar davomida 250 dan ortiq ish ko’rildi[10]. 2017-yilda Konstitutsiyaviy sud tugatildi. Huquqshunos *B. Muxtorov*ning tadqiqotiga ko’ra, bu qaror “huquqiy xavfsizlik va konstitutsiyaviy barqarorlik tamoyillariga muayyan salbiy ta’sir ko’rsatdi”[11]. 2017–2023-yillarda fuqarolarning konstitutsiyaviy murojaat qilish huquqi amalda cheklangan bo’lib, Oliy sud konstitutsiyaviy nazorat funksiyasini to’liq bajara olmadi[12].

[8]Favoreu, L. Les Cours constitutionnelles (Constitutional Courts). - Paris: PUF, 1996. - P. 47.

[9]O'zbekiston Respublikasining 'Konstitutsiyaviy sud to'g'risida'gi Qonuni. 1993-yil 30-avgust. - Toshkent, 1993.

[10]Yillik hisobotlar: Annual Reports of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan (1993-2017). - Tashkent, 2017.

[11]B. Muxtorov: Mukhtorov, B. "The National Model of Constitutional Justice" // State and Law (Davlat va huquq). - 2021. - No. 3. - P. 15.

[12]E. Yusupov: Yusupov, E. "Transformation of Constitutional Control" // Uzbekistan Law (O'zbekiston huquqi). - 2021. - No. 2. - P. 8.

2023-yilgi islohot O’zbekistonda konstitutsiyaviy sudlovni qayta tikladi. Konstitutsiyaviy sud mustaqil sud organi sifatida qayta tashkil etildi (109-114-moddalar)[13]. 2023-yil “Konstitutsiyaviy sud to’g’risida”gi yangi Qonun qabul qilindi[14].

Konstitutsiyaviy huquq mutaxassisi *F. Muhammadiyev* shunday ta’kidlaydi: “2023-yilgi islohot O’zbekistonda konstitutsiyaviy muhofazani yangi sifat bosqichiga ko’tardi - endi fuqaro nafaqat qonunlarning rasmiy tekshiruvini, balki o’z huquqlarining maxsus himoyasini so’rash imkoniyatiga ega”[15]. Konstitutsiyaning 109-moddasi Konstitutsiyaviy sudga uchta asosiy vakolatni beradi: qonunlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini belgilash; **fuqarolar va yuridik shaxslarning konstitutsiyaviy huquqlari buzilganligi to’g’risidagi shikoyatlarni ko’rish;** Prezident va palatalarga konstitutsiyaviy talqin bo’yicha xulosalar berish[16].

FUQAROLARNING TO’G’RIDAN-TO’G’RI MUROJAAT HUQUQI: YANGI QONUNCHILIK ASOSLARI

“Konstitutsiyaviy sud to’g’risid”‘gi 2023-yilgi Qonunning 36-moddasi fuqarolar uchun Konstitutsiyaviy sudga to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilish tartibini belgilaydi[17]. Fuqarolar va yuridik shaxslar o’z konstitutsiyaviy huquqlari buzilganligini ko’rsatib shikoyat qilishlari mumkin. Qonunning 37-moddasida shikoyatga qo’yiladigan to’rtta talab belgilangan:[18]

- *birinchisi - shikoyat konstitutsiyaviy huquqning aniq buzilishini o’z ichiga olishi;*

[13]O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 109-modda. 2023-yil 1-may tahriri.

[14]O'zbekiston Respublikasining “Konstitutsiyaviy sud to'g'risida”gi Qonuni. 2023-yil 3-iyun, O'RQ-855-son. URL: https://lex.uz

[15]Muhammadiyev F. Fuqarolarning konstitutsiyaviy shikoyat huquqi // O'zbekiston qonunchiligi tahlili. - 2023.

[16]O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 109-modda, 1-3-bandlar. 2023-yil tahriri.

[17]'Konstitutsiyaviy sud to'g'risida'gi Qonun O'RQ-855. 36-modda. 2023-yil.

[18]Xuddi o'sha manba. 37-modda.

- *ikkinchisi - barcha sud instansiyalari tugallanishi (subsidiarlik talabi);*
- *uchinchisi - shikoyat me’yoriy hujjatga qaratilgan bo’lishi;*
- *to’rtinchisi - belgilangan muddat ichida topshirilishi.*

Qonunning 38-moddasi muddatlarni belgilaydi: kiruvchi shikoyat 30 kun ichida qabul qilish yoki rad etilishi, qabul qilingan ish esa 6 oy ichida ko’rib chiqilishi lozim[19].

Konstitutsiyada barcha shaxslarga sud himoyasi huquqini kafolatlaydi: *“Har kim o’z haq-huquqlari va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari tomonidan qilingan qonunga xilof qaror va harakatlardan sudda shikoyat qilish huquqiga ega”*[20].

Huquqshunos *D. Karimov* ta’kidlashicha: “Yangi qonundagi subsidiarlik talabi to’g’ri yo’nalishda qadam bo’lsa-da, barcha instansiyalardan o’tish tushunchasining aniq ta’riflanmasligi amaliyotda ixtilofli talqinlarga yo’l ochmoqda”[21]. Qonunning 45-moddasi davlat tomonidan yuridik yordam ko’rsatilishi imkoniyatini nazarda tutadi. Biroq bu norma ixtiyoriy xarakter kasb etib, majburiy bepul yuridik yordam kafolatini o’z ichiga olmaydi[22]. 2024-yil yakunlariga ko’ra, Konstitutsiyaviy sud 180 dan ortiq fuqaro shikoyatini ko’rib chiqdi, ulardan 27 tasi mazmun bo’yicha qabul qilindi[23]. Bu ko’rsatkich Germaniyaning boshlang’ich yillari bilan qiyoslanadi.

[19]Xuddi o'sha manba. 38-modda.

[20]O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 44-modda. 2023-yil tahriri.

[21]Karimov, D. "Constitutional Complaint: Problems and Solutions" // *Legal World (Yuridik dunyo)*. - 2024. - No. 1. - P. 22.

[22]Hasanov, J. "Legal Aid and Constitutional Justice" // *Law and Society (Huquq va jamiyat)*. - 2024. - No. 2. - P. 18.

[23] O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 2024-yilgi hisoboti. [Elektron resurs]. URL: https://ksud.uz

O’ZBEKISTON QONUNCHILIGIDAGI MUAMMOLAR VA BO’SHLIQLAR

Birinchi muammo - shikoyat ob’ektining cheklanganligi. Amaldagi qonun asosan me’yoriy hujjatlarni shikoyat ob’ekti sifatida belgilaydi. Lekin davlat organlarining me’yoriy bo’lmagan harakatlari va harakatsizligi shikoyat ob’ekti bo’la olmaydi[24].

Ikkinchi muammo - yuridik yordam tizimining zaif rivojlanganligi. Konstitutsiyaviy shikoyat tayyorlash yuqori huquqiy bilimni talab qiladi. ‘Yuridik yordam to’g’risida’gi qonun[25] konstitutsiyaviy shikoyatni bepul yordam uchun maxsus ko’rsatmaydi.

Uchinchi muammo - muddatlar masalasi. Shikoyat muddatini hisoblash tartibi - qachondan boshlab hisoblash - aniqlik talab qiladi[26].

To’rtinchi muammo - fuqarolarning konstitutsiyaviy savodxonligi. So’nggi so’rovnomalarga ko’ra, O’zbekiston fuqarolarining 73% Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqi mavjudligidan xabardor emas[27]. Huquqshunos *A. Tursunov* quyidagicha umumlashtiradi: "O’zbekistonda konstitutsiyaviy shikoyat institutining samaradorligi faqat qonunchilik darajasida emas, balki institutsional infratuzilma, kadrlar salohiyati va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi bilan ham bog’liq"[28].

[24]O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonuni. 2023-yil 3-iyun, O'RQ-855-son. 37-modda, 1-qism. [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz/docs/6483584

[25]O'zbekiston Respublikasining "Yuridik yordam to'g'risida"gi Qonuni. 2008-yil 26-dekabr. [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz/docs/1419747

[26] Hasanov J. Konstitutsiyaviy muddatlar va ularning hisob-kitobi // Huquq va jamiyat. - 2024. - №2. - B. 21.

[27]O'zbekiston fuqarolarining huquqiy savodxonligi bo'yicha so'rovnoma natijalari. TDYU Huquq instituti, 2024.

[28]Tursunov A. Konstitutsiyaviy adolat: nazariya va amaliyot. - Toshkent: TDYU, 2024. - B. 47.

QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH BO’YICHA TAKLIFLAR

1-taklif: Qonunning 37-moddasi. “Barcha sudlov instansiyalari”ni aniq belgilash zarur: birinchi instansiya, apellyatsiya va kassatsiya bosqichi (Oliy sud) majburiy shart sifatida mustahkamlanishi lozim.

2-taklif: Davlat kafolatlangan yuridik yordam. “Yuridik yordam to’g’risida”gi Qonunning 8-moddasi Konstitutsiyaviy sudga murojaat qiluvchi ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolar uchun majburiy bepul yuridik yordamni nazarda tutishi kerak. Germaniyada bu tizim *Beratungshilfe* deb ataladi va samarali ishlaydi[29].

3-taklif: Fuqarolik protsessual kodeksiga o’zgartirishlar. FPK ning 327-moddasi[30] cassatsiya bosqichi tugatilgandan so’ng fuqaro 6 oy ichida Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilishi mumkinligini aniq belgilashi lozim.

4-taklif: Konstitutsiyaviy sud yo’riqnomasi. Konstitutsiyaviy sud Plenumi qabul qilish mezonlari, subsidiarlik talabi va shoshilinch holat tushunchasini aniq ko’rsatuvchi maxsus yo’riqnoma qabul qilishi zarur. Germaniya Bundesverfassungsgericht bunday yo’riqnomani 1958-yilda qabul qilgan[31].

Professor *D. Kommers*: "Yaxshi konstitutsiyaviy sud qonunchilikdan ko’ra o’zining aniq va izchil amaliyoti bilan belgilanadi - fuqaro yozilmagan qoidalarni ham bilishi kerak"[32].

[29]Beratungshilfegesetz (BerHG). - Berlin, 1980 (Fassung 2014).

[30]O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. 327-modda. 2018-yil tahriri.

[31]Bundesverfassungsgericht. Geschäftsordnung. 1958 (neugefasst 2015). URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de

[32]Kommers D., Miller R. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 3rd ed. - Durham: Duke UP, 2012. - P. 14.

O’zbekiston Respublikasida 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohot natijasida fuqarolarning Konstitutsiyaviy sudga to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilish huquqining tiklanishi demokratik davlat qurishdagi muhim qadam hisoblanadi. Ushbu maqolada amalga oshirilgan qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko’rsatdiki, yangi institutning samaradorligi qonunchilik, institutsional va madaniy-ta’limiy omillarning uyg’unligiga bog’liq.

Germaniya, Ispaniya, Avstriya, Qozog’iston va Janubiy Koreya tajribasi shuni tasdiqlaydi: muvaffaqiyatli konstitutsiyaviy shikoyat tizimi aniq mezonlar, keng kirish imkoniyati va yuqori malakali sud - uchta shartni talab etadi.

Taklif etilgan yangicha yondashuvlar - ikki bosqichli filtr, elektron murojaat, majburiy yuridik ta’lim, ixtisoslashgan advokatura va parlament monitoringi - milliy sharoit va xalqaro standartlarni uyg’unlashtirgan holda ishlab chiqilgan. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishda sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab beradi.

Konstitutsiyaviy sudlov faqat rasmiy-huquqiy kategoriya emas - bu fuqaro va davlat o’rtasidagi ishonch munosabatlarining institutsional ifodasi. O’zbekiston bu yo’lda muhim qadam qo’ydi; endi uni ilmiy jihatdan asoslangan islohotlar orqali mustahkamlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 1-maydagi yangi tahriri). - Toshkent: Adolat, 2023. - 80 b.

2. O’zbekiston Respublikasining ‘Konstitutsiyaviy sud to’g’risida’gi Qonuni. O’RQ-855, 2023-yil 3-iyun. URL: https://lex.uz
3. O’zbekiston Respublikasining ‘Yuridik yordam to’g’risida’gi Qonuni. 2008-yil 26-dekabr.
4. O’zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. 2018-yil tahriri. URL: https://lex.uz
5. Odilqoriyev H.T. O’zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy nazorat: nazariya va amaliyot. - Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. - 312 b.
6. Saidov A.X. Qiyosiy davlat va huquq: Darslik. - Toshkent: IIV Akademiyasi, 2019. - 420 b.
7. Muhammadiyev F. Fuqarolarning konstitutsiyaviy shikoyat huquqi // O’zbekiston qonunchiligi tahlili. - 2023. - №2. - B. 8–17.
8. Muxtorov B. Konstitutsiyaviy sudlovning milliy modeli // Davlat va huquq. - 2021. - №3. - B. 14–22.
9. Karimov D. Konstitutsiyaviy shikoyat: muammo va yechimlar // Yuridik dunyo. - 2024. - №1. - B. 22–28.
10. Tursunov A. Konstitutsiyaviy adolat: nazariya va amaliyot. - Toshkent: TDYU, 2024. - 198 b.
11. Xolmatova N. Konstitutsiyaviy ishonch: sud va jamiyat // Huquq tahlili. - 2024. - №1. - B. 29–35.
12. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 2024-yillik hisoboti. URL: https://ksud.uz
13. Stern K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. Bd. III/2. - München: C.H. Beck, 1994.

14. Schlaich K., Korioth S. Das Bundesverfassungsgericht. 12. Aufl. - München: C.H. Beck, 2021.
15. Kommers D., Miller R. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 3rd ed. - Durham: Duke UP, 2012.
16. Favoreu L. Les Cours constitutionnelles. - Paris: PUF, 1996. - 127 p.
17. Häberle P. Die offene Gesellschaft der Verfassungsinterpreten // Juristenzeitung. - 1975. - №8. - S. 297–305.
18. Ginsburg T. Judicial Review in New Democracies. - Cambridge: CUP, 2003. - 312 p.
19. Brewer-Carías A.R. Constitutional Courts as Positive Legislators. - Cambridge: CUP, 2011.
20. Bundesverfassungsgericht. Jahresstatistik 2023. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de
21. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art. 93 Abs. 1 Nr. 4a. - Berlin, 1949.
22. Constitución Española. Art. 53(2). - Madrid, 1978.
23. Ley Orgánica 2/1979 del Tribunal Constitucional (mod. LO 6/2007). - Madrid, 2007.
24. Bundes-Verfassungsgesetz der Republik Österreich. Art. 144. - Wien, 1920.
25. Constitutional Court of Korea Act (amended 2011). Art. 68. - Seoul, 2011.
26. Qozog’iston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to’g’risidagi Konstitutsiyaviy qonuni. 2022-yil 5-noyabr.
27. Beratungshilfegesetz (BerHG). - Berlin, 1980 (Fassung 2014).

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF PRODUCTION RESOURCE UTILIZATION IN MINING ENTERPRISES

Abirova Nargizabonu

Acting Associate Professor, PhD in Economics Alfraganus University

Abstract: The thesis analyzes ways to improve the efficient use of production resources in mining enterprises. Rational use of mineral, technical, energy, water, labor, information and capital resources is considered an important factor in increasing enterprise efficiency. The study also highlights technological modernization, digital monitoring, energy saving, waste recycling and human capital development as key directions.

Keywords: mining enterprise, production resources, resource efficiency, economic efficiency, digital monitoring, technological modernization.

TOG‘-KON KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH RESURSLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya: Tezisda tog‘-kon korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish yo‘llari tahlil qilinadi. Mineral-xomashyo, texnika, energiya, suv, mehnat, axborot va kapital resurslaridan oqilona foydalanish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida asoslanadi. Shuningdek, texnologik modernizatsiya, raqamli monitoring, energiya tejamkorligi, chiqindilarni qayta ishlash va inson kapitalini rivojlantirish asosiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: tog‘-kon korxonasi, ishlab chiqarish resurslari, resurs tejamkorligi, iqtisodiy samaradorlik, raqamli monitoring, texnologik modernizatsiya.

Tog‘-kon sanoati korxonalari iqtisodiyotning yuqori kapital talab qiladigan, texnologik jihatdan murakkab va tabiiy resurslarga bevosita bog‘liq tarmoqlaridan biri

hisoblanadi. Ushbu korxonalarda iqtisodiy samaradorlik faqat qazib olinadigan mahsulot hajmi bilan emas, balki ishlab chiqarish resurslaridan qanchalik oqilona foydalanilishi bilan belgilanadi. Chunki konchilikda har bir texnik qaror — qazib olish usuli, transport sxemasi, maydalash va boyitish texnologiyasi, energiya sarfi yoki texnik xizmat ko‘rsatish tartibi — yakuniy mahsulot tannarxi va rentabelligiga bevosita ta’sir qiladi (Hartman & Mutmansky, 2002).

Ishlab chiqarish resurslari tushunchasi tog‘-kon korxonalarida keng mazmunga ega. Unga mineral-xomashyo zaxiralari, qazib olish texnikasi, transport vositalari, energiya va yoqilg‘i, suv, reagentlar, mehnat resurslari, axborot, texnologik bilimlar va investitsiya kapitali kiradi. Ushbu resurslarning birortasi samarasiz ishlatilsa, butun texnologik zanjirda iqtisodiy yo‘qotish yuzaga keladi. Masalan, kon zaxirasi yetarli bo‘lsa-yu, uskunalar eskirgan bo‘lsa, qazib olish xarajatlari ortadi; texnika zamonaviy bo‘lsa-yu, transport logistikasida uzilish bo‘lsa, ishlab chiqarish ritmi buziladi; boyitish texnologiyasi yetarlicha samarali bo‘lmasa, foydali komponentning bir qismi iqtisodiy qiymatga aylanmay qoladi.

O‘zbekiston sharoitida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish masalasi strategik ahamiyatga ega. Mamlakatda tog‘-kon sanoati oltin, mis, uran, ko‘mir va boshqa foydali qazilmalar ishlab chiqarish orqali eksport, sanoat kooperatsiyasi, budjet tushumlari va hududiy bandlikka ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli tarmoqda faqat ishlab chiqarish hajmini oshirish emas, balki resurs birligiga to‘g‘ri keladigan iqtisodiy natijani yaxshilash muhim vazifaga aylanmoqda. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida sanoatni modernizatsiya qilish, barqaror iqtisodiy o‘sish va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2023). Bu esa tog‘-kon sanoatida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishni umumiy iqtisodiy siyosat bilan bog‘laydi.

Tog‘-kon korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning birinchi yo‘li — texnologik jarayonlarni optimallashtirishdir. Bunda qazib olish, yuklash, tashish, maydalash, boyitish va chiqindilarni boshqarish jarayonlari alohida emas, balki yagona ishlab chiqarish zanjiri sifatida qaraladi. Agar zanjirning bir bo‘g‘inida ortiqcha kutish, takroriy tashish yoki quvvat nomutanosibligi mavjud bo‘lsa, bu butun korxona samaradorligini pasaytiradi. Shuning uchun texnologik jarayonlarni xaritalash, “tor joylar”ni aniqlash va quvvatlarni o‘zaro muvofiqlashtirish muhim hisoblanadi (Darling, 2011).

Ikkinchi yo‘l — energiya va yoqilg‘i resurslaridan tejamkor foydalanishdir. Tog‘-kon sanoatida energiya sarfi mahsulot tannarxining muhim qismini tashkil etadi. Ayniqsa, maydalash, boyitish, nasos stansiyalari, shamollatish, transport va yoritish tizimlari katta energiya talab qiladi. Energiya samaradorligini oshirish uchun yuqori samarali elektr dvigatellar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, yuk tashish marshrutlarini optimallashtirish, texnikalarning bekor turishini kamaytirish va energiya auditi mexanizmlaridan foydalanish zarur. Bunday choralar mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlarni kamaytiradi va korxona rentabelligini oshiradi.

Uchinchi yo‘l — raqamli monitoring va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruvni joriy etishdir. Zamonaviy konchilikda samaradorlikni oshirishning asosiy manbalaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatishdir. Sensorlar, GPS-monitoring, texnik holat diagnostikasi, dispetcherlik tizimlari va ishlab chiqarish ma’lumotlarini tahlil qilish vositalari uskunalarning bekor turishini kamaytirish, nosozliklarni oldindan aniqlash va ishlab chiqarish rejasini aniqroq tuzish imkonini beradi. McKinsey tahlillarida raqamli innovatsiyalar konchilikda unumdorlikni oshirish, texnik xizmat ko‘rsatishni optimallashtirish va xavfsizlik ko‘rsatkichlarini yaxshilash imkoniyatiga ega ekani qayd etilgan (Durrant-Whyte et al., 2015).

To‘rtinchi yo‘l — mineral-xomashyo resurslaridan chuqurroq va kompleks foydalanishdir. Tog‘-kon korxonalarida samaradorlik faqat ko‘p qazib olish orqali emas, balki qazib olingan xomashyodan maksimal iqtisodiy qiymat olish orqali oshadi. Buning uchun ruda tarkibini aniq baholash, foydali komponentlarni ajratib olish koeffitsiyentini oshirish, texnogen chiqindilarni qayta ishlash, past tarkibli rudalardan foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish va qayta ishlash chuqurligini kengaytirish zarur. Bu yondashuv O‘zbekiston uchun ham muhim, chunki yangi “Yer qa’ri to‘g‘risida”gi Qonun yer qa’ridan foydalanish va uni muhofaza qilish munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlardan biri hisoblanadi.

Beshinchi yo‘l — texnik xizmat ko‘rsatish tizimini takomillashtirishdir. An’anaviy yondashuvda uskunalar ko‘pincha nosozlik yuz bergandan keyin ta’mirlanadi. Bu esa ishlab chiqarishning majburiy to‘xtashiga, favqulodda xarajatlarning ortishiga va ishlab chiqarish rejasining buzilishiga olib keladi. Zamonaviy yondashuvda esa prognozli texnik xizmat ko‘rsatish modeli ustuvor bo‘lib, unda uskunaning holati doimiy kuzatiladi va nosozlik yuz berishidan oldin profilaktik choralar ko‘riladi. Bu usul aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Oltinchi yo‘l — inson kapitalini rivojlantirishdir. Tog‘-kon sanoatida yangi texnika va raqamli tizimlar samaradorligi ularni boshqaradigan xodimlarning malakasiga bog‘liq. Muhandislar, texnologlar, operatorlar, mexaniklar va menejerlar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash, xavfsizlik talablariga rioya qilish va ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim. Aks holda texnologik modernizatsiya real iqtisodiy natijaga to‘liq aylanmaydi. Shu sababli kadrlarni qayta tayyorlash, ishlab chiqarishdagi amaliy treninglar va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish resurs samaradorligining muhim sharti hisoblanadi.

Yettinchi yo‘l — ekologik barqarorlik va chiqindilarni boshqarishdir. Tog‘-kon sanoati tabiiy muhitga ta’siri yuqori bo‘lgan tarmoq bo‘lgani sababli resurs samaradorligi ekologik mas’uliyat bilan uyg‘un bo‘lishi kerak. Suvdan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, chang va zararli moddalarning oldini olish, rekultivatsiya ishlari hamda ekologik monitoring nafaqat atrof-muhitni muhofaza qiladi, balki uzoq muddatli iqtisodiy xarajatlarni kamaytiradi. ICMM Mining Principles hujjatlarida tog‘-kon kompaniyalari uchun ekologik, ijtimoiy va boshqaruv talablarini mas’uliyat bilan bajarish yaxshi amaliyot sifatida belgilangan.

Tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, tog‘-kon korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish alohida chora emas, balki kompleks boshqaruv tizimini talab qiladi. Bu tizim texnologik modernizatsiya, resurs tejamkorligi, raqamli boshqaruv, inson kapitali va ekologik mas’uliyatning o‘zaro uyg‘unligiga tayanishi kerak.

1-jadval

Tog‘-kon korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari

Yo‘nalish	Asosiy mazmuni	Kutilayotgan natija
Texnologik optimallashtirish	Qazib olish, tashish va qayta ishlash jarayonlarini muvofiqlashtirish	Bekor turish kamayadi, ishlab chiqarish ritmi oshadi
Energiya tejamkorligi	Elektr energiyasi, yoqilg‘i va suv sarfini nazorat qilish	Mahsulot tannarxi pasayadi

Raqamli monitoring	Uskunalar, transport va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish	Qarorlar aniqligi va tezligi oshadi
Xomashyodan kompleks foydalanish	Foydali komponentlarni ajratib olish va chiqindilarni qayta ishlash	Qo‘shimcha qiymat yaratiladi
Prognozli texnik xizmat	Nosozlikni oldindan aniqlash va profilaktik ta’mirlash	Ta’mirlash xarajatlari qisqaradi
Inson kapitali	Xodimlar malakasini oshirish va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish	Texnologiyalardan foydalanish sifati oshadi
Ekologik boshqaruv	Chiqindilar, suv, chang va rekultivatsiyani nazorat qilish	Barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat kuchayadi

Tog‘-kon korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish korxonaning iqtisodiy barqarorligi, raqobatbardoshligi va uzoq muddatli rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Resurslardan oqilona foydalanish faqat xarajatlarni kamaytirish emas, balki mavjud texnologik, moddiy, energetik, insoniy va axborot salohiyatini maksimal iqtisodiy natijaga aylantirishdir.

Tezisda ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llari sifatida texnologik jarayonlarni optimallashtirish, energiya tejamkorligi, raqamli monitoring, mineral-xomashyodan kompleks foydalanish, prognozli texnik xizmat, inson kapitalini rivojlantirish va ekologik boshqaruv asoslandi. O‘zbekiston sharoitida ushbu yondashuvlar tog‘-kon sanoatini modernizatsiya qilish, resurslardan barqaror foydalanish va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish maqsadlariga mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бобожонова Зарнигор Шокировна, & Абдуллаева Дилфуза (2016). Использование труб и способы повышения их экономии в нефтегазовой экономике Узбекистана. Проблемы современной науки и образования, (36 (78)), 62-64.
2. Бобожонова З.Ш. (2021). АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИЗВЛЕЧЕНИЯ НЕФТИ ИЗ МЕСТОРОЖДЕНИЙ В БУХАРА-ХИВИНСКОМ РЕГИОНЕ И ПУТИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ. Экономика и социум, (10 (89)), 533-539.
3. Darling, P. (Ed.). (2011). SME mining engineering handbook (3rd ed.). Society for Mining, Metallurgy, and Exploration.
4. Durrant-Whyte, H., Geraghty, R., Pujol, F., & Sellschop, R. (2015). How digital innovation can improve mining productivity. McKinsey & Company.
5. Hartman, H. L., & Mutmansky, J. M. (2002). Introductory mining engineering (2nd ed.). John Wiley & Sons.
6. International Council on Mining and Metals. (2022). Mining principles: Performance expectations. ICMM.
7. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. (2024, 31-oktabr). Yer qa’ri to‘g‘risida O‘RQ-987-son. Lex.uz.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2023, 11-sentabr). “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida PF-158-son. Lex.uz.
9. Hustrulid, W. A., Kuchta, M., & Martin, R. K. (2013). Open pit mine planning and design (3rd ed.). CRC Press.
10. Tilton, J. E. (2003). On borrowed time? Assessing the threat of mineral depletion. Resources for the Future.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS DETERMINING CHILDREN’S ADAPTATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Choriyev Bekzod Bahrom o‘g‘li
Master’s Student Asia International University

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the main social and psychological factors determining the process of adaptation of preschool children to preschool educational institutions (PSE). The mechanisms of interaction between family relationships, the pedagogical skills of the educator and the individual psychological characteristics of the child in the painless and smooth transition of the child to a new social environment are revealed. Also, practical recommendations are developed to prevent psychological stress during the adaptation period and ensure the social socialization of the child.

Keywords: preschool children, socio-psychological adaptation, social determinants, psychological factors, family environment, educator competence, individual characteristics, socialization.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA BOLALAR ADAPTATSIYASINI BELGILOVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Choriyev Bekzod Bahrom o‘g‘li
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabgacha ta’lim muassasalariga (MTM) moslashuv jarayonini belgilovchi asosiy ijtimoiy va psixologik omillar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Bolaning yangi ijtimoiy muhitga og‘riqsiz va silliq o‘tishida oilaviy munosabatlar, tarbiyachining pedagogik

mahorati hamda bolaning individual-psixologik xususiyatlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlari ochib berilgan. Shuningdek, adaptatsiya davridagi psixologik zo‘riqishlarning oldini olish hamda bolaning ijtimoiy sotsializatsiyasini ta’minlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, ijtimoiy-psixologik adaptatsiya, ijtimoiy determinantlar, psixologik omillar, oila muhiti, tarbiyachi kompetensiyasi, individual xususiyatlar, sotsializatsiya.

Maktabgacha yoshdagi bolaning yangi ijtimoiy muhitga, xususan, maktabgacha ta’lim muassasasiga qadam qo‘yishi uning hayotidagi eng murakkab inqirozli davrlardan biri hisoblanadi. Ushbu palla ko‘pincha bolaning o‘z-o‘zini anglash jarayoni faollashadigan "uch yosh inqirozi" bilan ustma-ust tushishi tufayli adaptatsiya jarayonining emotsional yukini yanada oshiradi. Ushbu o‘tish davrining qanchalik silliq va og‘riqsiz kechishi bir qator ijtimoiy va psixologik omillarning o‘zaro ta’siriga bevosita bog‘liqdir.

Ijtimoiy determinantlar orasida birinchi navbatda oiladagi ma’naviy-ruhiy iqlim va ota-onalarning ta’lim muassasasiga nisbatan munosabati yetakchi o‘rin tutadi. Bola o‘z yaqinlarining emotsional holatini juda nozik ilg‘aydi va unga taqlid qiladi. Agar ona bolani bog‘chaga qoldirayotganda ortiqcha xavotir, xadik yoki ishonchsizlik namoyon qilsa, bu hissiyotlar avtomatik tarzda bolaga ko‘chadi. Shuningdek, oiladagi ijtimoiy munosabatlar tajribasi, ya’ni kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarining dastlabki shakllanganlik darajasi bolaning muassasa jamoasiga kirishish tezligini belgilab beradi. Giperqamrov, ya’ni ortiqcha g‘amxo‘rlik ostida o‘sgan bolalarda elementar o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish va mustaqillik ko‘nikmalarining yetishmasligi sababli jamoaviy tartib-qoidalarga bo‘ysunish ancha og‘riqli kechadi.

Ijtimoiy omillarning yana bir muhim qutbi bu ta’lim muassasasidagi muhit, xususan, tarbiyachining kasbiy va kommunikativ kompetensiyasidir. Tarbiyachining bolaga nisbatan empatik yondashuvi, ochiqko‘ngilliligi va har bir bola bilan fonsiz individual aloqa o‘rnata olish qobiliyati adaptatsiya davrining muvaffaqiyatini hal qiluvchi mezonlardan biridir. Yangi, umuman notanish muhitda o‘zini xavfsiz va himoyalangan his qilishi uchun bola ishontiruvchi hamda g‘amxo‘r "kattalar" siymosiga muhtoj bo‘ladi va bu tayanch rolini bevosita guruh tarbiyachisi o‘z zimmasiga olishi lozim.

Psixologik determinantlar doirasida bolaning tug‘ma temperament xususiyatlari, asab tizimining turi va xarakter aksentuatsiyalari moslashuv jarayonida asosiy harakatlantiruvchi ichki kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, flegmatik yoki melanxolik tipga xos bo‘lgan, asab tizimida tormozlanish jarayonlari ustunlik qiladigan bolalar yangi kun tartibi, doimiy shovqinli muhit va ko‘p sonli odamlarga o‘rganishi uchun sangvinik yoki xoleriklarga nisbatan ancha ko‘proq vaqt hamda shaxsiy makon talab etadi. Ularning psixikasi keskin o‘zgaruvchan vaziyatlarga tez moslasha olmaydi, natijada bu holat ko‘pincha yig‘i, ishtahasizlik, asabiy taranglik, uyquning buzilishi yoki hatto kasallikka moyillikning oshishi kabi psixosomatik reaksiyalarda o‘z ifodasini topadi.

Bolalardagi bunday psixologik zo‘riqishlarning oldini olish va ijtimoiy moslashuvni yengillashtirishda zamonaviy va interaktiv pedagogik texnologiyalar eng samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Bu o‘rinda ta’lim-tarbiya jarayoniga geymifikatsiya elementlarini kiritish bolaning diqqatini xavotirdan sog‘lom qiziqishga qaratish imkonini beradi. Yangi ijtimoiy muhitni qandaydir qat’iy rejimli joy emas, balki qiziqarli o‘yin maydoni, ertakmonand sarguzasht yoki kvest ko‘rinishida taqdim etish

bolada ijobiy emotsional motivatsiya uyg‘otadi. O‘yin qoidalari doirasida tengdoshlari bilan muloqotga kirishish bolaning sotsializatsiyasini tabiiy ravishda jadallashtiradi.

Moslashuv davridagi ichki stress, qo‘rquv va yashirin agressiyani korreksiya qilishda art-terapiya texnikalarining pedagogik imkoniyatlari ham o‘ta muhimdir. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar doim ham o‘z his-tuyg‘ularini verbal tarzda, ya’ni so‘z orqali to‘laqonli tushuntirib bera olmaydilar. Bunday murakkab vaziyatlarda izoterapiya va loy terapiyasi kabi yondashuvlar bolaga o‘z ichki kechinmalarini qog‘ozda yoki plastika orqali namoyon etishga yordam beradi. Bola yorqin bo‘yoqlar bilan rasm chizayotganda yoki loydan turli shakllar yasayotganda o‘zining ongsiz qo‘rquvlaridan xalos bo‘la boshlaydi, barmoqlar motorikasi orqali markaziy asab tizimidagi taranglik pasayadi. Bu jarayon nafaqat psixologik yengillik beradi, balki pedagogga bolaning ruhiy holatini tashxis qilish imkonini yaratadi.

Shu bilan bir qatorda, ertak terapiyasi qiyin kechayotgan adaptatsiyani yumshatishda kuchli ijtimoiy-psixologik vosita hisoblanadi. Tarbiyachi tomonidan maqsadli ravishda tanlangan yoki yaratilgan ertaklardagi qahramonlar sarguzashtlari orqali bola bog‘cha hayoti, u yerdagi o‘zaro do‘stlik munosabatlari va mavjud tartib-qoidalar haqida xavfsiz tarzda ma’lumot oladi. Ertak qahramonining o‘z qo‘rquvlarini qanday jasorat bilan yengib o‘tgani va yangi o‘rtoqlar orttirganini tinglagan bola bu ijobiy xulq-atvor modelini ongsiz ravishda o‘zlashtiradi. Natijada, bola ongida noma’lumlikdan kelib chiqadigan xavotir o‘rnini asta-sekin muassasaga nisbatan ishonch, barqarorlik hissi va jamoaga qo‘shilishga bo‘lgan sog‘lom ijtimoiy qiziqish egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTAR RO‘YXATI

1. G‘oziyev, E. G‘. Ontogenez psixologiyasi: monografiya / E. G‘. G‘oziyev. – Toshkent: Noshir, 2010. – 360 b.

2. Nishanova, Z. T. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi: darslik / Z. T. Nishanova, G. K. Alimova, A. G‘. Turg‘unboeva, M. X. Asranboeva. – Toshkent: TDPU, 2017. – 198 b.

3. Nishanova, Z. T. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi: o‘quv qo‘llanma / Z. T. Nishanova, G. K. Alimova. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2005. – 160 b.

4. Qodirova, F. R. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish: o‘quv-metodik qo‘llanma / F. R. Qodirova, Sh. Q. Toshpo‘latova. – Toshkent: Tafakkur, 2014. – 256 b.

EQUIVALENCE AND ADEQUACY IN LITERARY TRANSLATION: THEORETICAL PERSPECTIVES

Xolmurzayev Oybek Shuxratovich
English teacher, at Altinsay specialized school
oybekxolmurzayev590@gmail.com

Abstract: This thesis investigates the theories of equivalence and adequacy in literary translation based on the concepts of Eugene Nida, Verner Koller, and Peter Newmark. The paper analyses various levels of equivalence — denotative, connotative, pragmatic, and formal — and examines their application in English-Uzbek literary translation practice. The findings shed light on the tensions between levels of equivalence and the key challenges translators face.

Keywords: translation theory, equivalence, adequacy, literary translation, Nida, Newmark, Koller, dynamic equivalence, formal equivalence, semantic translation, communicative translation, English-Uzbek translation.

Annotatsiya: Ushbu tezis adabiy tarjimada ekvivalentlik va adekvatlık nazariyalarini Eugene Nida, Verner Koller va Peter Nyumark nazariyalari asosida o'rganadi. Maqolada ekvivalentlikning turli darajalari — denotativ, konnotativ, pragmatik va formal ko'rinishlari — tahlil qilinib, ularning ingliz-o'zbek adabiy tarjimasi amaliyotiga tatbiqi ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari ekvivalentlik darajalari o'rtasidagi ziddiyat va tarjimon oldidagi asosiy muammolarni yoritadi.

Kalit so'zlar: tarjima nazariyasi, ekvivalentlik, adekvatlık, adabiy tarjima, Nida, Nyumark, Koller, dinamik ekvivalentlik, formal ekvivalentlik, semantik tarjima, kommunikativ tarjima, ingliz-o'zbek tarjimasi.

KIRISH

Tarjima nazariyasida ekvivalentlik tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi. Manba matn va maqsad matn o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi bu kategoriya har qanday tarjima sifatini baholashning asosiy mezoni hisoblanadi. Biroq ekvivalentlik nima ekanligiga doir turli nazariyotchilar turli xil ta'riflar bergan. Bu esa tarjima amaliyotida ham, tarjima ta'limida ham bir qator muammolarni yuzaga keltiradi.

O'zbek adabiy tarjimasi rivojlanib borishi bilan ushbu nazariy muammolar yanada dolzarb bo'lmoqda: ingliz adabiy matnlarini o'zbek tiliga o'girish jarayonida tarjimonlar ekvivalentlikning qaysi darajasini ustuvor qo'yish kerakligi haqidagi savolga duch keladi. Ushbu tezisning maqsadi ekvivalentlik va adekvatlık nazariyalarini tahlil qilib, ularning o'zbek adabiy tarjimasi amaliyotiga tatbiqini ko'rsatishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Eugene Nida (1964) tarjimashunoslikka ikki turdagi ekvivalentlik tushunchasini kiritdi: «formal ekvivalentlik» — manba matnning shakli va mazmunini iloji boricha saqlash; «dinamik ekvivalentlik» — maqsad tili o'quvchisida manba matn o'quvchisidagi ta'sirga teng ta'sir uyg'otish [1]. Nida Bibliyani turli tillarga tarjima qilish tajribasiga asoslanib, dinamik ekvivalentlikni afzal deb hisoblaydi.

Verner Koller (1979) ekvivalentlikning beshta turini ajratadi: (1) denotativ ekvivalentlik — leksik ma'no tenglik; (2) konnotativ ekvivalentlik — uslubiy va emotsional soyalar; (3) matn-normativ ekvivalentlik — janr va matn turiga muvofiqlik; (4) pragmatik ekvivalentlik — o'quvchiga ta'sir; (5) formal-estetik ekvivalentlik — shakl va uslub xususiyatlari [2]. Koller nazariyasi tarjimonning har bir tanlov oldida qaysi ekvivalentlikni ustuvor qo'yishini anglashiga yordam beradi.

Peter Nyumark (1988) semantik tarjimani — muallif niyatini saqlab qolishni — kommunikativ tarjimadan — o'quvchi ta'sirini ta'minlashdan — farqlaydi [3]. U semantik tarjimani badiiy asarlar uchun, kommunikativ tarjimani esa axborot matnlari

uchun tavsiya etadi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ingliz-o'zbek adabiy matnlari taqqosiy-tipologik usulda tahlil etildi; Abdulla Qahhor, Hamid Sulaymon va boshqa o'zbek tarjimonlarining ishlari manba sifatida foydalanildi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatdi. Birinchidan, o'zbek adabiy tarjimalarida dinamik (kommunikativ) ekvivalentlik ustun keladi: idiomalar va maqollar o'zbek xalq hikmatlariga almashtiriladi, madaniy realialar izohlanadi yoki ekvivalent bilan beriladi. Masalan, W. Shakespeare asarlarining o'zbek tarjimalarida formal ekvivalentlikdan voz kechilib, pragmatik ekvivalentlik ta'minlangan.

Ikkinchidan, Koller beshta ekvivalentligining bir vaqtda to'liq ta'minlanishi deyarli mumkin emas: formal ekvivalentlikni saqlash ko'pincha pragmatik ekvivalentlikni yo'qotishga olib keladi va aksincha. Uchinchidan, Nyumark semantik va kommunikativ tarjima o'rtasidagi chegara o'zbek tarjimalarida matn janriga qarab belgilanadi — lirik she'riyatda semantik yondashuv, prozada kommunikativ yondashuv ko'proq qo'llaniladi.

MUHOKAMA

Ekvivalentlik nazariyalari bir-birini to'ldiruvchi yondashuvlar sifatida qaralishi lozim. Nida dinamik ekvivalentligi o'quvchi markazli tarjimani asoslab bersa, Koller tasnifi tarjimonning qaysi jihatni ustuvor qo'yayotganini aniqlashga yordam beradi. Nyumark esa amaliy tarjima uchun moslashuvchan metodologiya taklif etadi.

O'zbek tarjimashunosligi uchun ushbu nazariyalarni birlashtirgan holda maqsad auditoriyaga, matn turiga va ijtimoiy kontekstga qarab ekvivalentlikning optimal darajasini tanlash bo'yicha metodologik qo'llanma ishlab chiqish zarurdir. Ayniqsa, maktab ta'limida ishlatiladigan adabiy tarjimalar uchun kommunikativ ekvivalentlik ustuvor bo'lishi tavsiya etiladi.

XULOSA

Ekvivalentlik va adekvatlık tarjima sifatini baholashning asosiy mezonlari bo'lib qoladi. Nida, Koller va Nyumark nazariyalari ingliz-o'zbek adabiy tarjimasini tahlil qilish uchun mustahkam nazariy asos beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek tarjima amaliyotida ekvivalentlikning pragmatik va kommunikativ darajalari ustuvor hisoblanadi. Kelajakda o'zbek adabiy tarjimalarida ushbu nazariyalarni keng korpus asosida empirik tekshirish muhim ilmiy vazifadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Koller, W. (1979). Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Quelle & Meyer.
2. Nyumark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). The Theory and Practice of Translation. Brill.
4. Venuti, L. (1995). The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge.
5. Bassnett, S. (2002). Translation Studies (3rd ed.). Routledge.
6. Jumanazarov, S. CULTURAL AND STYLISTIC ADAPTATION IN THE TRANSLATION OF IAN FLEMING‘S WORKS INTO UZBEK: CHALLENGES AND STRATEGIES. (2025). TAMADDUN NURI JURNALI, 5(68), 341-343.
7.Jumanazarov, S. (2024). CULTURAL ADAPTATION: PRESERVING STYLISTIC NUANCES IN A DIFFERENT CONTEXT. In THEORETICAL ASPECTS IN THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SCIENCES (Vol. 3, Number 12, pp. 89–94). Zenodo.

Pedagogical Conditions for Developing Students’ Adaptation to Socio-Pedagogical Activities

“Teacher of the Department of Pedagogy at Bukhara State University

Amonov Mirjon Namozovich

Abstract. In this article, the author presents his thoughts and observations on the formation of today's students' adaptation to future socio-pedagogical activity, his views, conclusions and recommendations on the concept of socio-pedagogical activity.

Keywords: socio-pedagogical activity, social adaptation, social pedagogical personality, social environment, social knowledge, social assistance, social professional value.

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif tomonidan bugungi kundagi talabalarning kelajakdagi ijtimoiy-pedagogik faoiliyatga moslashuvini shakllantirish haqidagi fikr va mulohazalari, ijtimoiy-pedagogik faoliyat tushunchasi haqidagi qarashlari, xulosalari va tavsiyalari keltirilib otildi.

Kalit so`zlar: ijtimoiy-pedagogik faoliyat, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy pedagog shaxsi, ijtimoiy muhit, ijtimoiy bilim, ijtimoiy yordam korsatish, ijtimoiy kasbiy qadriyat.

Kirish.Talaba yoshlarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, ularni quyidagicha tavsiflashimiz mumkin:

1)boshlang‘ich kasbiy ta`lim;

2)oliy pedagogik ta`lim;

3)mustaqil-malakaviy ta`lim(mustaqil ta`lim yoki malaka oshirish ta`limi).

Talabalar boshlang‘ich ta`lim negizida „Ijtimoiy pedagogika” asoslari asosan o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida berilib bunda bo‘lajak mutaxassislar

ijtimoiy-pedagogik faoliyatning umumiy mazmunini,yo‘nalishlari, uning samaradorligiga ta’sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlar va psixologik omillar, shakl va metod vositalarni o‘rganadilar.

Oliy pedagogik ta’lim negizida esa ijtimoiy-pedagogik faoliyatning tashkil etilish tarixi,ijtimoiy muhitda shaxs rivojlanishining o‘ziga xos jihatlari,fanning kategoriyalari,sohada olib kelingan yangiliklar tadqiqotlar haqida o‘rganiladi va amaliy ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishadi. Mustaqil-malakaviy ta’lim esa mutaxassisni sohada ro‘y berayotgan yangiliklar, ijtimoiy-pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga doir ilg‘or texnologiyalar, metodlar va yondashuvlar bilan doimiy tanishib borishadi. Ijtimoiy-pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra pedagogik faoliyatga juda yaqin bo'lib, undan ajralib turadigan va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy-pedagogik faoliyat -bu ma'lum tajribani o'qitish orqali o'tkazish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi uchun muayyan shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan kasbiy faoliyat turi sanaladi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sharq uyg’onish tarixida ijtimoiy pedagogika tushunchalari Abdulla Avloniy,Farobiy kabi olimlarning asarlarida ko’p tilga olingan.Xususan, Farobiy ijtimoiy pedagogikani mustaqil fan sifatida ajratmagan, uni siyosiy fanlar qatoriga kiritgan.Mustaqil fan sifatida ijtimoiy pedagogika XVII asrda Yan Amon Komenskiyning ,,Buyuk didaktika “asaridan so’ng ajralib chiqqan.Bu asarda asosan pedagogikaning qonuniyatlari aniq ochib berilgan. G’arb mamlakatlari olimlaridan asosan Adolf Disterveg, Pestalotssi, Jan Jak Russo kabi olimlar o’z izlanishlari yo’lida ijtimoiy pedagokikaning bir qancha yo’nalishlarrga bo’lib o’rganganlar.Russo asosan shunday fikr bildiradi:,,Bolalar kata bo’lishidan oldin ,bola bo’lishlari kerak’’-dir.U bola tarbiyasini tabiat bilan birgalikda uyg’un holda amalga oshirish kerak degan qarashni ilgari suradi.Tadqiqot metadologiyasi.Mazkur ilmiy maqolada Talabalarning

ijtimoiy-pedagogik faoliyatga moslashtirishning pedagogik shart-sharoitlari o’rganildi.Ushbu mavzuga oid izlanilgan adabiyotlar,fikr-mulohazalar,ilmiy ishlarni tahlil qilish ishlari olib borildi. Tahlil va natijalar.Talabalarni ijtimoiy pedagogik faoliyatga moshlashtirishda bir qancha vazifalar belgilangan. Masalan:-oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyottarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo’shadigan, mehnat bozorida o’z o’rninitopa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash;-oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovastiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarinitijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog’liqligini nazarda tutuvchi konsepstiyasini bosqichma-bosqich joriy etish;-talaba-yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo’shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan komplekschora-tadbirlarni amaliyotga tatbiq etish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari, shu jumladan imkoniyati cheklanganshaxslarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasini oshirish, ular uchun infratuzilmaga oidsharoitlarni yaxshilashga oid. Bugungi kunda ijtimoiy pedagogika, pedagogikning yangi sohalaridan biri bo'lib, "ijtimoiy-pedagogik faoliyat"ning yangi shakllanishiga oid bo'lgan metodlar tizimi haqidaso'zlash uchun ham zamon keladi. Shu sababli, ijtimoiy pedagog amaliy faoliyatida pedagogika, psixologiya va ijtimoiy ishdagi metodlardan keng foydalanadi.Talabalarga zamonaviy ta’lim tizimi’uning ijtimoiy xaraxteri xususida tushunchalar berish orqali va ijtimoiy pedagogning ta’lim tizimida olib boradiga faoliyati insonparvarlik tamoyiliga asoslanishini izohlab berish kabi vazifalar orqali tushunchalar ham berilib kelinyapti. Ijtimoiy tarbiya Ijtimoiy pedagogikaning kategoriyalari Ijtimoiy-pedagogik faoliyatIjtimoiy ta’lim

Xulosa. Ushbu tadqiqot talabalarning ijtimoiy-pedagogik faoliyatga moslashuvi, ijtimoiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish hamda mazkur jarayonning ta’lim

tizimidagi o‘rni va ahamiyatini yoritishga qaratildi. Tadqiqot davomida mavzuga oid ilmiy manbalar, pedagogik yondashuvlar, xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari hamda qo‘lyozmalari tahlil qilindi. Shuningdek, talabalarning ijtimoiy faolligi, kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatga moslashuvini rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillar ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqotning asosiy vazifalari sifatida oliy ta’lim mazmunini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish, jamiyat va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘sha oladigan, raqobatbardosh hamda yuqori malakali kadrlarni tayyorlash masalalari belgilandi. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqot faoliyatining uzviy integratsiyasini ta’minlash, ularning natijalarini amaliyotga va tijoratlashtirish jarayonlariga bosqichma-bosqich joriy etishning muhimligi asoslandi. Bundan tashqari, talaba-yoshlarning ma’naviy, axloqiy va kasbiy rivojlanishi uchun qo‘shimcha pedagogik sharoitlar yaratish, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda ta’lim-tarbiya jarayoniga kompleks yondashuvni tatbiq etish zarurligi ta’kidlandi. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari, jumladan imkoniyati cheklangan shaxslarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasini oshirish, ular uchun qulay infratuzilmaviy va pedagogik sharoitlarni yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri ekanligi qayd etildi qilib aytganda, talaba-yoshlarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga oid bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar bilan qurollantirish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda mustaqil fikrlash, jamoa bilan ishlash, pedagogik vaziyatlarni to‘g‘ri baholash va ijtimoiy muammolarga yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirish ta’lim samaradorligini oshiradi. Olib borilgan barcha ilmiy izlanishlar talabalarning o‘z faoliyatini samarali tashkil etishi, kasbiy moslashuv jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishi hamda jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallashiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O`zbekiston Respublikasining “Ta`lim to`g`risida”gi Qonuni- T.:2020-yil. 23-sentabr O`zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma`lumotlari milliy bazasi.

2. Egamberdiyeva.N Ijtimoiy pedagogika darslik .T.2009

3. Xo`jayev. B. Q., Juraev.B. T., ,Pedagogik faoliyatga kirish” monografiyasi B. Q.Xodjayev, B. T. Juraev.- Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2020.- 148b

4. Amonov, Mirjon Namozovich. "O'zbekistonda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy ko'nikmalarini loyihalash va mustaqil tayyorlash muammolari." *Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar* 2.3 (2021): 22-

5. Ходжиева М. Ш. Совершенствование аксиологического подхода к педагогической деятельности у будущих учителей //Научный журнал. – 2020. – №. 9 (54). – С. 43-45.

6. Yoshiyena U. M. The importance of using pedagogical technologies in special educational schools //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 22-2 (100). – С. 24-26.

7. Tojiyevich J. B. THE DEVELOPMENT OF THE ART OF MUSIC IN THE PERIOD OF THE SOMANIDS ERA //SHOKH LIBRARY. – 2025. – Т. 1. – №.

METHODOLOGY FOR THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF MUSIC CLASSES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Djalilov Ergash Kenjayevich

Professor, Department of Music Education Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract

Today, the effective organization of music classes in preschool educational institutions serves as a foundation for the development and proper guidance of children’s musical abilities. Therefore, developing an effective methodology for organizing music lessons is of great importance. This article analyzes issues related to planning music classes while considering children’s age and psychological characteristics, as well as the use of modern pedagogical technologies and interactive methods. In addition, the study reveals the role of music lessons in shaping children’s aesthetic taste, developing creative abilities, and enhancing their overall educational upbringing.

Keywords

preschool education, music classes, methodology, pedagogical technologies, interactive methods, aesthetic education, creative abilities, music education, child development, educational effectiveness

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA MASHG’ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH METODIKASI

Samarqand davlat pedagogika instituti “Musiqa ta’limi” kafedrasi professori

Djalilov Ergash Kenjayevich

Annotatsiya. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish bolalarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirishga,

to’g’ri yo’naltirishga asos bo’ladi, shu maqsadda musiqa mashg’ulotllarini samarali tashkil etish metodikasini ishlab chiqish muhim sanaladi. Mazkur maqolada bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda musiqa mashg’ulotlarini rejalashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, musiqa mashg‘ulotlarining bolalarda estetik didni shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va umumiy tarbiyaviy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, musiqa mashg‘ulotlari, metodika, pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, estetik tarbiya, ijodiy qobiliyat, musiqa tarbiyasi, bolalar rivoji, ta’lim samaradorligi

Kirish. Maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolalarning estetik didi, ijodiy qobiliyatlari va musiqiy idroki shakllanadi. Ayniqsa, musiqa mashg‘ulotlari orqali bolalarda nafaqat san’atga bo‘lgan qiziqish, balki nutq, xotira, diqqat va emotsional sezgirlik kabi muhim sifatlar ham rivojlanadi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki an’anaviy yondashuvlar o‘rniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, bolalarning faolligini oshirish va ularni mashg‘ulot jarayoniga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish, avvalo, ta’lim jarayonining puxta rejalashtirilishiga bog‘liq.

Asosiy qism. Musiqa mashg‘ulotlari bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va individual qobiliyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi lozim. Ayniqsa, 3–7 yosh oralig‘idagi bolalarda musiqa orqali idrok qilish, eslab qolish va ifodalash qobiliyatlari

faol rivojlanadi. Musiqa mashg‘ulotlarini tashkil etishda quyidagi metodik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

Birinchidan, **integratsiyalashgan yondashuv.** Bunda musiqa boshqa faoliyat turlari, nutq rivojlantirish, harakatli o‘yinlar, tasviriy san’at bilan uyg‘un holda olib boriladi. Bu esa bolalarning bilim va ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi [6].

Ikkinchidan, **interfaol metodlardan foydalanish**. Masalan, musiqali o‘yinlar, ritmik harakatlar, sahnalashtirish va improvizatsiya elementlari bolalarni mashg‘ulotga faol jalb etadi. Bu usullar orqali bolalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlik rivojlanadi [5].

Uchinchidan, **axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish**. Zamonaviy texnologiyalar yordamida bolalarga turli musiqiy asarlarni tinglatish, animatsiyalar orqali tushuntirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa mashg‘ulotlarning qiziqarli va samarali o‘tishini ta’minlaydi [4].

Shuningdek, musiqa mashg‘ulotlarining asosiy tarkibiy qismlariga qo‘shiq kuylash, musiqa tinglash, ritmik harakatlar va bolalar cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish kiradi. Ushbu faoliyatlar bolalarning musiqiy eshitish qobiliyatini, ritm tuyg‘usini va estetik didini rivojlantiradi [3]. Maktabgacha ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham musiqa ta’limining sifatini oshirishga qaratilgan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qarori** “Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” maktabgacha ta’lim mazmunini yangilash, jumladan, bolalarning estetik va musiqiy tarbiyasini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab berdi[1]. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni** “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”da [2] yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ularning

madaniy va estetik saviyasini oshirish muhim yo‘nalishlardan biri sifatida qayd etilgan. Yuqoridagi hujjatlar asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish va innovatsion metodlarni keng joriy etish zarurati yanada ortmoqda. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich bo‘lib, aynan shu davrda unda musiqaga qiziqish, eshitish qobiliyati, ritm va ohangni his etish hamda ijodiy faollikning dastlabki ko‘nikmalari rivojlanadi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini ilmiy-metodik asosda tashkil etish pedagoglardan yuqori kasbiy tayyorgarlik, ijodiy yondashuv hamda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini chuqur hisobga olishni talab etadi. Tarbiyachi va musiqa rahbarlarining asosiy vazifasi bolalarni musiqiy faoliyatga jalb etish orqali ularning estetik dunyoqarashini kengaytirish, musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Xulosa. Musiqa mashg‘ulotlari jarayonida qo‘shiq aytish, musiqa tinglash, musiqali-harakatli o‘yinlar hamda bolalar cholg‘u asboblarida ijro etish kabi faoliyat turlari muhim o‘rin tutadi. Ushbu faoliyatlar orqali bolalarning emotsional holati, nutqi, xotirasi, tasavvuri va ijodiy tafakkuri rivojlanadi. Shu bilan birga, zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimi musiqa pedagogidan nafaqat musiqiy bilim va ko‘nikmalarni, balki bolalar psixologiyasi, pedagogik texnologiyalar hamda innovatsion yondashuvlarni ham puxta egallashni talab etadi. Musiqa mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish ko‘p jihatdan pedagogning metodik savodxonligi, ijodiy izlanishi va bolalar bilan individual hamda guruhli ishlash malakalariga bog‘liqdir. Shu bois mashg‘ulotlarda interfaol metodlar, zamonaviy texnologiyalar hamda didaktik o‘yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2019-yil 8-maydagi** “Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi **PQ-4312-son Qarori**

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2022-yil 28-yanvardagi** “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi **PF-60-son Farmoni.**

3. Yo‘ldosheva M., “Bolalar musiqa tarbiyasi asoslari”, -T.: Tafakkur, 2020

4. Rahimov Sh., “Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar”, -T.: Innovatsiya nashriyoti, 2023

5. Karimova D., “Musiqa tarbiyasi metodikasi”, -T.: Fan va texnologiya, 2022

6. Qodirov R., “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi”, -T.: O‘qituvchi nashriyoti, 2021

TECHNOLOGIES FOR TEACHING GEOMETRIC CONSTRUCTION PROBLEMS IN PRIMARY CLASSES

Abdushukurova Mashhura
Odiljonova Ruxshona
Students, Primary Education Program Faculty of Pedagogy Namangan State Pedagogical Institute

Abstract

This article analyzes technologies for teaching primary school students how to construct and work with geometric shapes. It examines innovative methods, visual and interactive approaches used in practical lessons, as well as opportunities for increasing students’ interest and developing their logical thinking skills. In addition, the article presents step-by-step approaches to solving geometric problems, methods for encouraging creative thinking, and ways of developing independent learning skills. The study provides useful recommendations for deepening mathematical competencies and effectively organizing mathematics education in primary grades.

Keywords

primary classes, geometric shapes, mathematics education, interactive technologies, practical lessons, creative thinking, teaching methods

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA YASASHGA DOIR GEOMETRIK MASALALARNI O‘RGATISH TEXNOLOGIYALARI

Abdushukurova Mashhura,
Odiljonova Ruxshona
Namangan davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari

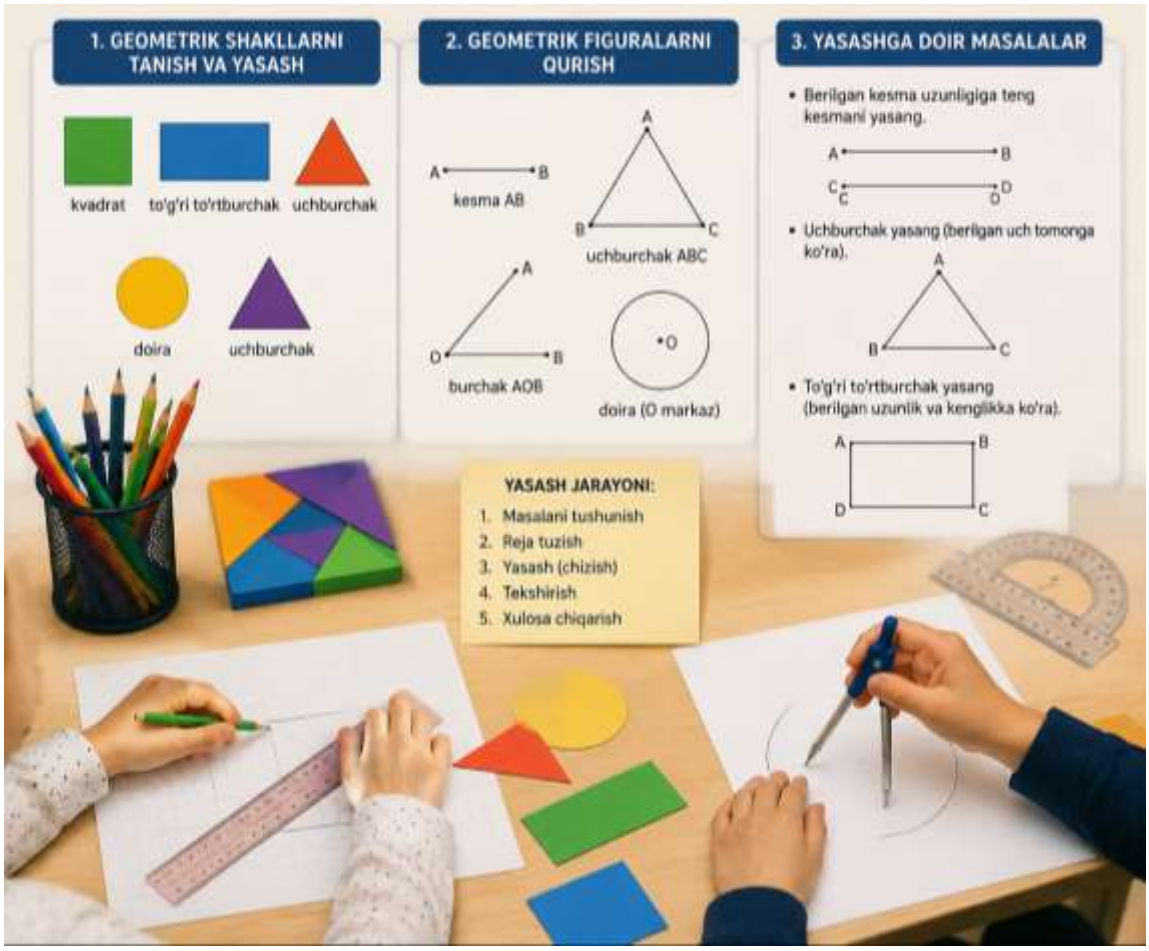
Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga geometrik shakllarni yaratish va ular bilan ishlashni o‘rgatish texnologiyalari tahlil qilinadi. Maqolada amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llaniladigan innovatsion usullar, vizual va interaktiv metodlar, shuningdek, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, geometrik masalalarni yechishda bosqichma-bosqich yondashuv, kreativ fikrlashni rag‘batlantirish va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish usullari taqdim etilgan. Maqola matematik ko‘nikmalarni chuqurlashtirish va dastlabki sinflarda matematika ta’limini samarali tashkil etish uchun foydali tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinflar, geometrik shakllar, matematik ta’lim, interaktiv texnologiyalar, amaliy mashg‘ulotlar, kreativ fikrlash, o‘quv uslublari

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida matematika fanining muhim bo‘limlaridan biri — geometriya bo‘lib, u o‘quvchilarda fazoviy tasavvur, mantiqiy fikrlash va muammolarni yechish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Geometrik shakllar, ularning xususiyatlari va figuralar bilan ishlash orqali o‘quvchilar nafaqat matematik asosiy tushunchalarni egallaydilar, balki amaliy hayotdagi masalalarni hal etishda kerakli ma’lumotlarni mustahkamlaydilar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda geometriya darslarida masalalarni yechish va konstruksiya jarayonlarini o‘rgatish nafaqat vizual va manipulyativ faoliyatni talab qiladi, balki o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini ham rag‘batlantiradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar an’anaviy yodlab o‘rgatish metodlaridan farqli o‘laroq, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, ko‘rgazmali ta’lim vositalari va IT vositalaridan keng foydalanadi. Masalan, didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning diqqatini oshiradi, geometrik shakllarni tanish va tasvirlash jarayonini qiziqarli qiladi hamda o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi. Shuningdek,

axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (masalan, GeoGebra va boshqa interaktiv dasturlar) o‘quvchilarga murakkab geometrik tushunchalarni vizual tarzda tushunishga yordam beradi va muammoli vazifalarni yechishda strategik fikrlashni rag‘batlantiradi.

1-rasm. Boshlang‘ich sinflarda yasashga doir geometrik masalalar.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ta’kidlaydiki, boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni o‘rgatish jarayonida ilmiy asoslangan texnologiyalarni qo‘llash o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi va ularni matematik fikrlashga chuqurroq jalb qiladi. Shu sababli, maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga geometrik masalalarni yechish va shakllarni yasash jarayonlarini

o‘rgatishdagi zamonaviy texnologiyalar hamda metodik yondashuvlar o‘rganiladi hamda ularning amaliyotda qo‘llanilishi tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologiyasi boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni o‘rgatish jarayonida samarali pedagogik texnologiyalarni aniqlash va ularning amaliy samaradorligini baholashga qaratilgan. Tadqiqot ikki asosiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi: nazariy va amaliy.

1. Nazariy metodlar:

- Adabiyotlarni tahlil qilish – ilgari chop etilgan pedagogik va metodik manbalar, ilmiy maqolalar, ta’lim dasturlari va o‘quv qo‘llanmalar tahlil qilindi(erus.uz).
- Komparativ tahlil – an’anaviy va zamonaviy metodlar, interaktiv o‘qitish texnologiyalari, didaktik o‘yinlar va axborot-kommunikatsiya vositalarining samaradorligi solishtirildi(bestpublication.net).
- Kontekstual yondashuv – o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va dastlabki geometrik tushunchalarni o‘zlashtirish darajasi hisobga olindi.

2. Amaliy metodlar:

- Eksperimental tadqiqot – boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga geometrik masalalarni yechish va shakllarni yaratish bo‘yicha interaktiv mashg‘ulotlar o‘tkazildi. Mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarning qiziqishi, ijodiy faolligi va geometrik tushunchalarni tushunish darajasi kuzatildi.
- Observatsiya va kuzatuvlar – dars jarayonida o‘quvchilarning faoliyati va pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ta’siri qayd etildi.
- So‘rovnoma va testlar – o‘quvchilarning geometrik bilimlarini, mustaqil fikrlash va muammolarni yechish ko‘nikmalarini aniqlash uchun testlar va qisqa so‘rovnomalar qo‘llandi.

Metodologiya tadqiqot natijalarini tahlil qilishga va boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni o‘rgatish jarayonida samarali pedagogik texnologiyalarni aniqlashga imkon berdi. Shu orqali maqola amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos yaratadi va o‘quvchilarning vizual, mantiqiy hamda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Natijalar. Eksperimental tadqiqot davomida boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni yechish va shakllarni yaratish bo‘yicha interaktiv metodlar qo‘llanildi. Tadqiqotga jami 60 nafar 2-3-sinf o‘quvchilari jalb qilindi. Mashg‘ulotlar ikki bosqichda o‘tkazildi: an’anaviy metod (nazariy tushuntirish va amaliy mashqlar) va interaktiv metod (vizual materiallar, didaktik o‘yinlar, GeoGebra kabi dasturlar).

1. O‘quvchilarning qiziqishi va faolligi: Interaktiv mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi an’anaviy metodga nisbatan 30–40% ga oshgani kuzatildi. O‘quvchilar shakllarni tanish, tasvirlash va oddiy geometrik konstruktsiyalarni yaratishda faol ishtirok etdi. Didaktik o‘yinlar va vizual materiallar o‘quvchilarning diqqatini uzoqroq vaqt davomida saqlashga yordam berdi(erus.uz).

2. Geometrik tushunchalarni egallash darajasi: Tajriba natijalariga ko‘ra, interaktiv metod bilan mashg‘ulot o‘tkazilgan sinf o‘quvchilari geometrik shakllarni aniqlash va ularni yasash bo‘yicha testlardan o‘rtacha 85% ball to‘pladi, an’anaviy metod bilan o‘rgatilgan sinf esa 62% natija ko‘rsatdi. Bu farq pedagogik texnologiyalarning samaradorligini yaqqol ko‘rsatadi(bestpublication.net).

3. Muammolarni yechish va ijodiy yondashuv: Interaktiv mashg‘ulotlarda o‘quvchilar mustaqil fikrlash va muammoli vazifalarni yechish qobiliyatlarini rivojlantirdi. O‘quvchilarning ko‘pchiligi o‘z konstruktsiyalarini mustaqil yaratdi, shakllarni turli kombinatsiyalarda birlashtirdi va o‘z ijodiy yechimlarini taqdim etdi. Bu

o‘quvchilarning ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda texnologiyalarning ahamiyatini tasdiqlaydi(jom.uin-suska.ac.id).

4. Pedagogik kuzatuvlar: Pedagoglar tomonidan olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, vizual va interaktiv metodlar yordamida o‘quvchilar qiyin geometrik tushunchalarni tezroq va aniqroq egallaydi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning muloqot va guruhda ishlash ko‘nikmalari ham yaxshilandi, bu esa matematik ko‘nikmalarni umumiy rivojlanishiga yordam beradi(journal-web.uz).

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni o‘rgatishda interaktiv va amaliy metodlarning samaradorligi an’anaviy metodlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori. Vizual materiallar, didaktik o‘yinlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar uchun ham darslarni interaktiv tashkil etish qo‘shimcha resurslar va metodik tayyorgarlikni talab qiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularni mantiqiy va ijodiy fikrlashga rag‘batlantiradi. Bu esa matematika ta’limining sifatini yanada yaxshilashga imkon yaratadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot boshlanganidan so‘ng, boshlang‘ich sinflarda geometrik masalalarni o‘rgatish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash an’anaviy metodlarga nisbatan samaraliroq ekanligi aniqlangan. Interaktiv dars metodlari, didaktik o‘yinlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning geometrik tushunchalarni tushunishi va mustaqil yechim topish ko‘nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Eksperimental tadqiqot natijalari shuni

ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning qiziqishi, mantiqiy fikrlashi va ijodiy yondashuvi interaktiv metodlar orqali o‘tkazilgan mashg‘ulotlarda ancha yuqori bo‘lgan.

Shuningdek, pedagogik kuzatuvlar va o‘quvchilarning test natijalari o‘rtasida farqlar interaktiv metodologiyaning samaradorligini tasdiqladi — bu o‘quvchilarning geometrik tushunchalarni chuqurroq anglashlari, murakkab masalalarni yechish qobiliyatlari va amaliy qo‘llash ko‘nikmalarining oshganini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlar boshlang‘ich sinflarda geometrik tasavvurlarni shakllantirish uchun nostandart masalalar va ijodiy yondashuvlarning ta’lim samaradorligini oshirishda ijobiy rol o‘ynashini ta’kidlaydi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinflarda geometriya darslarini samarali o‘tkazish uchun innovatsion usullar, ko‘rgazmali didaktik materiallar, muammoli vazifalar va o‘yin texnologiyalarini tadbiq etish zarur. Bu yondashuvlar o‘quvchilarda fazoviy tafakkur, vizual tasavvur va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi hamda matematik ta’lim sifatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. No‘monjonova N. N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida geometrik tasavvurlarni shakllantirishda nostandart masalalarning didaktik ahamiyati, *Tadqiqotlar jurnali*, 2026.
2. Ermatova G. M. Boshlang‘ich sinf matematika darslarida geometrik materiallarni o‘rgatish metodikasi, *Educational Research in Universal Sciences*, 2023.
3. Shamsutdinova B. O. Boshlang‘ich sinflarda geometrik materialini o‘qitish metodikasi, *Pedagog*, 2023.
4. Ikromova N., Mamajonova M. V–VI sinflar va boshlang‘ich sinflar matematika kursida geometriya elementlarini o‘rgatishda uzviylikni o‘rnatish, 2023.

5. Karimova K., Egamberdiyeva G. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy tasavvurlarini geometrik masalalar orqali rivojlantirish, *Science Time Journal*, 2026.

6. Kurbanov F. B. Boshlang‘ich sinflarda geometrik materiallarni o‘rgatish metodikasi, *Ozfan*, 2024.

7. Nabijonova F. Boshlang‘ich sinflarda geometriya elementlarini ijodiy o‘qitishni takomillashtirish, *Central Asian Journal of Education and Innovation*, 2026.

8. Nuriddinova O. A., Axmedova D. X. Boshlang‘ich maktab kursida uchburchaklar teoremalarini o‘rgatish usullari, *SHOKH Library*, 2024.

9. Kuzle A. Geometry Teaching in Transition: Importance of School Geometry in Primary Education, Center for Educational Policy Studies Journal, 2023.

10. Fujita T. et al. Primary school students’ explanatory activities in geometry, International Journal of Science and Mathematics Education, 2025.

11. Hidayatussalam M. S. et al. Enhancing Elementary Students' Problem-Solving Skills in Geometry through Schema-Based Instruction, Journal of Literacy Education, 2025.

12. Marzuki J. et al. Mathematical thinking in geometry through 4C-based problem-based learning, IOSR-JRME, 2025.

13. An Investigation on the Importance of School Geometry in Primary Education — ERIC report, 2023.

14. Crompton H. An analysis of essential understandings in elementary geometry curriculum, 2024.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPROVING THE SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN AGED 6-7

Tanrbergenova Dildora Mubarak qizi

Doctoral Student, Theory of Pedagogy and History of Pedagogical Thought Nukus State Pedagogical Institute

Abstract

This article is dedicated to the development of social competence in children aged 6-7 during the transition period from preschool to primary education. In the context of modern globalization, fostering social adaptation, communication, and cooperation skills in children is considered one of the most pressing tasks of the education system. In the course of the study, methods of systematic analysis, pedagogical observation, and psychodiagnostic testing were used to determine the level of social adaptation of children. Additionally, specially developed game technologies for correcting relationships within a children's team were tested in practice. The results showed that purposeful pedagogical conditions significantly increase the indicators of emotional intelligence and social responsibility in children. It has been proven that the psychological and pedagogical support system ensures the child's successful integration into a new social environment. The conclusion proposes methodological recommendations for improving the social competence of 6-7-year-old children.

Keywords: children aged 6-7, social competence, social adaptation, psychological and pedagogical conditions, communication skills, emotional intelligence, school preparation, game technologies, personality formation.

6-7 YOSHLI BOLALARNING IJTIMOIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK - PEDAGOGIK SHAROITLARI

Tanrbergenova Dildora Mubarak qizi
Nukus Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika nazariyasi. Pedagogika ta’limotlar tarixi doktaranti

Annotatsiya

Mazkur maqola maktabgacha ta’limdan boshlang‘ich ta’limga o‘tish davridagi 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan. Zamonaviy globallashuv sharoitida bolalarda ijtimoiy moslashuv, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish ta’lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, pedagogik kuzatuv hamda bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlovchi psixodiagnostik test metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, bolalar jamoasida o‘zaro munosabatlarni korreksiyalovchi maxsus ishlab chiqilgan o‘yin texnologiyalari amaliyotda sinaldi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, maqsadli yo‘naltirilgan pedagogik sharoitlar bolalarda emotsional intellekt va ijtimoiy mas’uliyat ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimi bolaning yangi ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlashi isbotlandi. Xulosada 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: 6-7 yoshli bolalar, ijtimoiy kompetentlik, ijtimoiy moslashuv, psixologik-pedagogik sharoitlar, muloqot ko‘nikmalari, emotsional intellekt, maktabga tayyorgarlik, o‘yin texnologiyalari, shaxs shakllanishi.

Kirish

Zamonaviy pedagogik psixologiyada 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirish ularning kelgusi maktab ta’limi va shaxsiy rivojlanishi va kelajakdagi muvaffaqiyatlarining asosi sifatida qaraladi. Zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi - bolalarni ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularning ongida g‘oyaviy bo‘shliq

bo‘lmasligini ta’minlash hamda ijtimoiy-siyosiy jihatdan yetuk bo‘lgan fuqarolarini tarbiyalashdir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy kompetentsiyasini shakllantirish rivojlanayotgan ta’limning asosiy dolzarbligi hisoblanadi. Pedagogika va psixologiya fanlari “ijtimoiy kompetensiya” tushunchasining dolzarbligini belgilab bermoqda; ijtimoiy kompetensiya shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy bilimlar, muloqot ko‘nikmalari, axloqiy qarashlar, ijtimoiy tajriba va psixologik xususiyatlarning yaxlit tizimini ifodalovchi murakkab integrativ sifat bo‘lib, u shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Shu sababli 6-7 yoshli bolalarda ijtimoiylashuvning dastlabki bosqichlarini yoshga mos tarzda asta sekin singdirib borish kerak. Ularga ijtimoiy kompetensiyalarni ertaklar, o’yinlar, syujjetli ro’lli ko’rinishlar, metodlar yordamida ko’rsatib, o’rgatish kerak. Bu jarayon ongli va tizimli pedagogik jarayonni talab etadi; bularning nazariy ildizlari axloqiy tarbiya, milliy qadiriyatlarga hurmat, kattalarga hurmat, kichiklar izzat, o’zini anglash g’oyalari bilan uzviy bog’liq bo’lib, bu o’zbek pedagogi tafakkurida shaxs komolotining asosiy mezonlari sifatida talqin etilgan, xususan, Abdulla Avloniy insonni jamiyatga foydali, mas’uliyatli va ongli shaxs sifatida tarbiyalash g‘oyasini ilgari surib, bugungi kunda ijtimoiy kompetensiya deb ataladigan sifatlarning axloqiy-pedagogik poydevorini yaratganligini ko‘rish mumkin (1).

Ijtimoiy kompetensiya – bu bolaning belgilangan tartib va odob-ahloq qoidalarigarioya qilgan holda tengdoshlari va kattalar bilan birgalikda ishlash qobiliyati. Bolalarboshqalarni hurmat qilishni va ularning aytganlarini hisobga olishni o’rganadilar. Guruhlarda samarali ishlash uchun zarur bo’lgan xulq-atvor qoidalariga amal qiladilar. Muammoli vaziyatlarda ular yoshi va individual rivojlanish xususiyatlariga mos ravishda ularni hal qilish harakatlarini amalga oshiradilar. Ular

tobora ko’proq o’zlarini guruhning bir qismi sifatida ko’radilar va o’z huquq hamda majburiyatlari borligini tushunadilar. Ular individual farqlarga ochiq. Bolalar boshqalar bilan uyg’unlikda yashashlari mumkin. Ular turli insonlar bilanmuloqot qilishadi va atrofdagilarning madaniy jihatdan xilma-xilligini tan oladilar, ularga yordam beradilar va qo’llab-quvvatlay oladilar(7).

6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirish va ularning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashning psixologik-pedagogik jihatlari respublikamiz olimlaridan R.A.Mavlonova, Sh.A.Sodiqova, M.G.Davletshin, E.G‘oziev, Z.T.Nishanova, Sh.R.Barotov, N.M.Egamberdieva, D.R.Babaeva va H.M.Tojiboeva kabi mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, ularning ishlarida maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuvi masalalari yoritilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, V.V.Davidov, M.I.Lisina, Ye.O.Smirnova, G.A.Sukkerman va V.A.Petrovskiylarning izlanishlarida bolalik davridagi yetakchi faoliyat turi sifatida o‘yinning ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati hamda bolaning tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlari mexanizmlari ilmiy asoslab berilgan.

Xorijlik olimlardan J.Piaje, E.Erikson, A.Bandura, D.Goleman, H.Gardner, R.Selman va M.Hoffmanlarning tadqiqotlarida bolalardagi kognitiv rivojlanish bilan ijtimoiy xulq-atvorning o‘zaro bog‘liqligi, emotsional intellekt hamda ijtimoiy kognitsiya (ijtimoiy anglash) darajalarining takomillashishi nazariy va amaliy jihatdan chuqur o‘rganilgan. Mazkur tadqiqotlar 6-7 yoshli bolalarda ijtimoiy-pedagogik ko‘nikmalarni tarkib toptirishning fundamental asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi 6-7 yoshli bolalarda ijtimoiy kompetentlikni takomillashtirishning samarali psixologik-pedagogik sharoitlarini aniqlash va ilmiy asoslangan modelini ishlab chiqishdan iborat.

Material va metodlar

Mazkur tadqiqot 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishning psixologik-pedagogik sharoitlarini aniqlash va ularning shaxsiy rivojlanishidagi o‘rnini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga qaratilgan bo‘lib, tadqiqot konseptual-tahliliy va tizimli yondashuvga asoslanadi; tadqiqot materiallari sifatida maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich ta’limning uzviyligi, bolalar psixologiyasi, ijtimoiylashuv jarayonlari hamda muloqot kompetensiyasini yorituvchi fundamental ilmiy adabiyotlar, monografiyalar va xalqaro metodik manbalar tanlab olindi.(2)

Metodologik asos sifatida faoliyatli yondashuv va inklyuziv ta’lim prinsiplari tanlandi, chunki mazkur yondashuvlar 6-7 yoshli bolani ijtimoiy munosabatlarning faol ishtirokchisi sifatida ko‘rib, uning ijtimoiy kompetentligini aynan o‘yin va o‘quv faoliyati uyg‘unligida tushuntirishga imkon beradi (3). Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish metodi yordamida "ijtimoiy kompetentlik" tushunchasining tarkibiy qismlari (kognitiv, emotsional, motivatsion va xulq-atvor) 6-7 yoshli bolalar rivojlanishi kontekstida aniqlashtirildi(4). Qiyosiy tahlil metodi orqali turli pedagogik maktablarning bolalar ijtimoiylashuviga oid qarashlari solishtirilib, maktabga tayyorgarlik davridagi ijtimoiy ko‘nikmalarning differensial xususiyatlari ochib berildi.

Umumlashtirish va tizimlashtirish metodlari asosida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari (oilaviy muhit, tengdoshlar jamoasi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash) yagona nazariy modelga keltirildi (5). Shuningdek, tadqiqotda ijtimoiy kompetentlik faqat individual sifat emas, balki ta’lim muhitidagi interfaol munosabatlar va maxsus ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar natijasida shakllanuvchi murakkab hodisa sifatida talqin qilindi. Gumanistik pedagogika va rivojlantiruvchi ta’lim nazariyalariga tayangan holda olib borilgan ushbu

metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi hamda 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy moslashuvchanligini ta’lim tizimining strategik natijasi sifatida talqin etish imkonini berdi(6)

Olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 6-7 yoshli bolalarda ijtimoiy kompetentlik shaxs rivojining muhim integrativ natijasi bo‘lib, u bilim, ko‘nikma, munosabat va shaxsiy sifatlarning yagona tizimda uyg‘unlashuvi natijasida shakllanadi. Pedagogik nuqtai nazardan, ijtimoiy kompetentlik maktabgacha ta’limdan boshlang‘ich ta’limga o‘tish jarayonida bolaning ijtimoiy tajribani egallashi, tengdoshlar jamoasida ishlash, muloqot qilish va dastlabki ijtimoiy mas’uliyatni his etishi orqali rivojlanadi; bu esa ta’lim muassasasini nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida talqin etish imkonini beradi.

Psixologik jihatdan esa, 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligi ularning empatiya, ijtimoiy idrok, o‘z-o‘zini boshqarish, hissiy barqarorlik va ijtimoiy moslashuv kabi psixik jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Mazkur jarayonlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi bolaning maktab muhitiga moslashuvida jiddiy qiyinchiliklar yuzaga kelishiga olib keladi, shu sababli ta’lim jarayonida nafaqat intellektual (kognitiv), balki hissiy-irodaviy rivojlanishga ham alohida e’tibor qaratilishi zarur [5].

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, ijtimoiy kompetentlikning shakllanishi bevosita ta’lim muhitining ijtimoiy-psixologik sifati bilan bog‘liqdir. Agar o‘quv muhitida ochiqlik, o‘zaro hurmat, hamkorlik va adolat tamoyillari ustuvor bo‘lsa, 6-7 yoshli bolada ijtimoiy faollik, o‘ziga ishonch va atrofidagilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati jadal rivojlanadi; aksincha, avtoritar yoki yopiq muhit ijtimoiy kompetentlikning shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik jarayonda interfaol metodlardan, xususan, rolli o‘yinlar va jamoaviy faoliyat

shakllaridan foydalanish ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘ladi [4].

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy kompetentlik faqat bolaning individual xususiyati emas, balki ijtimoiy munosabatlar tizimida shakllanuvchi sifat bo‘lib, bu jarayonda pedagogning shaxsiy namunasi, uning muloqot uslubi va tarbiyaviy faoliyati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi yoki tarbiyachi ijtimoiy kompetentlikning bevosita tashuvchisi sifatida bolalarga kuchli ijtimoiy-psixologik ta’sir ko‘rsatadi. Xorijiy tadqiqotlar natijalari ham 6-7 yoshli bolalardagi ijtimoiy kompetentlikni zamonaviy ta’limning asosiy natijalaridan biri sifatida baholab, uni shaxsning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim omil sifatida e’tirof etadi [8], bu esa mazkur tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini va dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi.

6-7 yoshli bolalarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishning psixologik-pedagogik sharoitlari

1. Subyekt-subyekt munosabatlariga asoslangan muloqot muhiti

Pedagog va bola o‘rtasidagi an’anaviy "buyruq-ijro" tizimidan voz kechib, teng huquqli hamkorlik muhitini yaratish.

Psixologik asosi: Bolaning o‘z shaxsini anglashi va o‘z fikrini bildirishdagi qo‘rquvlarini bartaraf etish.

Amaliy ko‘rinishi: Bolaning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, xato qilish huquqini tan olish va ijtimoiy yutuqlarini rag‘batlantirish.

2. O‘yin va o‘quv faoliyatining integratsiyalashgan modeli

Ushbu yoshdagi bolalar uchun o‘yin hali ham yetakchi faoliyat turi bo‘lib qolayotganini hisobga olib, ta’lim jarayoniga rolli va situatsion o‘yinlarni tizimli kiritish.

Shart-sharoit: "Do‘kon", "Shifoxona", "Maktab" kabi rolli o‘yinlar orqali bolani turli ijtimoiy rollarga (rahbar, ijrochi, yordamchi) kirishishga o‘rgatish.

Natija: Bola murakkab ijtimoiy munosabatlarni (kelishuv, murosaga kelish, navbat kutish) tabiiy ravishda o‘zlashtiradi.

3. Emotsional intellektni (EQ) rivojlantirishning maxsus treninglari.

Bolaning o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishi va atrofidagilarning emotsiyalarini to‘g‘ri idrok etishi (empatiya).

Pedagogik shart: Mashg‘ulotlarda "Hissiyotlar xaritasi", "Men bugun xursandman/xafaman, chunki..." kabi refleksiya metodlaridan foydalanish. Ahamiyati: Ijtimoiy nizolarning oldini olish va guruhda ijobiy psixologik iqlimni shakllantirish.

4. Jamoaviy hamkorlik loyihalarini tashkil etish

Individual raqobatdan ko‘ra, jamoaviy muvaffaqiyatga yo‘naltirilgan topshiriqlarni ko‘paytirish.

Metod: "Kichik guruhlarda ishlash", "Jamoaviy rasm chizish", "Birgalikda ertak to‘qish".

Natija: Bolada ijtimoiy mas’uliyat, o‘zaro yordam va umumiy maqsad yo‘lida birlashish ko‘nikmasi tarkib topadi.

5. Maktabgacha ta’lim va oila hamkorligining klasterli tizimi

Bolaning ijtimoiy kompetentligi faqat bog‘chada yoki maktabda emas, balki oiladagi munosabatlar zanjirida mustahkamlanadi.

Psixologik shart: Ota-onalar uchun "Bolamni ijtimoiy hayotga qanday tayyorlayman?" mavzusida seminarlar va konsultatsiyalar o‘tkazish.

Maqsad: Ta’lim muassasasidagi ijtimoiy talablar va oiladagi tarbiya uslublari o‘rtasidagi ziddiyatni bartaraf etish.

6. Muammoli ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish

Bolalarga tayyor yechimlarni bermasdan, ularni "Ijtimoiy dilemma" qarshisiga qo‘yish. Misol: "Agar o‘rtog‘ing senga o‘yinchoq bermasa, nima qilgan bo‘larding?" yoki "Navbatda oxirida qolib ketsang-chi?".

Natija: Bolaning ijtimoiy tafakkuri va muammolarni konstruktiv hal qilish qobiliyati rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy kompetentlik shunchaki bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi emas, balki shaxs rivojining muhim integrativ natijasi bo‘lib, u bilim, munosabat va shaxsiy sifatlarning uyg‘unligida shakllanadi. U bolaning maktab muhitiga moslashuvida jiddiy o‘rin tutadi. 6-7 yoshli bolalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishning psixologik-pedagogik sharoitlarini o‘rganish natijasi shuni ko’rsatdiki, ijtimoiy kompetensiya tasodifiy ravishda yuzaga kelmaydi, balki ta’lim jarayonida yaratilgan ijtimoiy muhit, pedagogik bilim va o’yinlar, tarbiyaviy ta’sirlar, kattalar bolalarga namuna bo’lish orqali rivojlanadi. Shuning uchun ijtimoiy kompetensiyani takomillashtirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, interfaol metodlardan foydalanish, jamoaviy faoliyatni kengaytish va tarbiyachilarning tajribasini, bilimdonligini kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. 6-7 yoshli bolalar uchun o‘yin hali ham yetakchi faoliyat turi bo‘lib qolayotganligi sababli, ta’lim jarayoniga rolli va situatsion o‘yinlarni tizimli kiritish eng samarali sharoitlardan biri hisoblanadi.Bu orqali bola murakkab ijtimoiy munosabatlarni tabiiy ravishda o‘zlashtirad Ijtimoiy kompetentlikning shakllanishi bevosita ta’lim muhitining sifatiga bog‘liq. Ochiqlik, o‘zaro hurmat va hamkorlik tamoyillari ustuvor bo‘lgan muhit bolada ijtimoiy faollik va o‘ziga ishonchni rivojlantiradi. Ta’lim jarayonida nafaqat intellektual, balki hissiy-irodaviy rivojlanishga, xususan emotsional intellektni (EQ) yuksaltirishga alohida e’tibor qaratish zarurıo Empatiya va refleksiya metodlari guruhda ijobiy psixologik iqlimni shakllantirishga xizmat qiladi. Bolaning ijtimoiy kompetentligini

faqat ta’lim muassasasi doirasida cheklab bo‘lmaydi; u oiladagi munosabatlar zanjirida mustahkamlanadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim va oila hamkorligining klasterli tizimini yo‘lga qo‘yish, ota-onalar bilan tizimli seminarlar o‘tkazish muhim strategik vazifadir.

Umuman olganda, maqsadli yo‘naltirilgan psixologik-pedagogik sharoitlar bolalarda emotsional intellekt va ijtimoiy mas’uliyat ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur tadqiqotda ilgari surilgan metodik tavsiyalar bolaning yangi ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2018. – 176 b.(Shaxs kamoloti, axloqiy tarbiya va jamiyatga foydali bo‘lish g‘oyalari: 38–64-betlar).
2. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. — М.: Смысл, Эксмо, 2005. — 512 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Смысл, Академия, 2005. — 352 с.
4. Sodiqova Sh. A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2013. – 288 b.
5. Egamberdieva N. M. Ijtimoiy pedagogika. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 232 b.
6. Nishanova Z. T. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2014. – 340 b.
7. “Ilm yo’li” variativ dasturi.- Toshkent – 2022. 15b
8. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. — New York: Bantam Books, 2005.

WAYS OF DEVELOPING INFRASTRUCTURE FOR REDUCING POVERTY IN THE REGION (CASE OF BUKHARA REGION)

Nazarov Sh.I.

Independent Researcher

Annotation. This thesis examines infrastructure development as a key socio-economic mechanism for reducing poverty at the regional level, using the case of Bukhara region. The author proposes and tests the original “5I model” (Investments – Infrastructure – Inclusion – Innovation – Income). Through regression analysis of 2019-2024 data for 11 districts, the study quantifies the elasticity of poverty with respect to infrastructure investment and identifies inter-district inequality as a structural driver of poverty.

Keywords: regional economy, poverty reduction, infrastructure, investment, 5I model, Bukhara region, territorial inequality, public-private partnership.

Аннотация. В тезисах рассматривается развитие инфраструктуры как механизм сокращения бедности на примере Бухарской области. Автор предлагает оригинальную «модель 5I», на основе регрессионного анализа данных 2019-2024 гг. по 11 районам количественно оценена эластичность бедности по инфраструктурным инвестициям.

Ключевые слова: региональная экономика, сокращение бедности, инфраструктура, инвестиции, модель 5I, Бухарская область, ГЧП.

Аннотация. Тезисда минтақавий миқёсда камбағалликни қисқартириш механизми сифатида инфратузилмани ривожлантириш Бухоро вилояти мисолида ўрганилган. Муаллифнинг “5I модели” асосида 2019-2024 йй. маълумотлари

бўйича 11 туман кесимида камбағалликнинг инфратузилма инвестицияларига нисбатан эластиклиги баҳоланган.

Калит сўзлар: минтақавий иқтисодиёт, камбағаллик, инфратузилма, инвестиция, 5I модели, Бухоро вилояти, ДХШ.

Globally, poverty reduction is one of the central objectives of the UN Sustainable Development Goals (SDG 1), which aim to halve the share of people living in poverty by 2030. According to the World Bank (2024), 8.5% of the world’s population still lives on less than 2.15 USD per day. Empirical studies by Aschauer (1989) and Calderón and Servén (2014) have demonstrated that public investment in infrastructure is strongly associated with poverty reduction, particularly in lagging regions. In Uzbekistan, the “Uzbekistan – 2030” strategy targets a national poverty rate of 7% by 2030. In Bukhara region, the rate stood at 9.8% in 2023, with significant inter-district disparities: Gijduvan and Karakol districts exceed 12%, while districts near Bukhara city fall to 6-7%.

To analyse this heterogeneity, the author proposes the original “5I model”, which constitutes the principal scientific novelty of the dissertation. The model integrates five interrelated components: (1) Investments — concentration of public and private capital through public-private partnership (PPP); (2) Infrastructure — coordinated development of transport, energy, water, digital and social infrastructure; (3) Inclusion — purposeful engagement of low-income households, women and youth; (4) Innovation — adoption of digital platforms, green energy and smart-region technologies; (5) Income — creation of stable employment through agribusiness, tourism and SMEs.

The current state of infrastructure in Bukhara region reveals several structural problems. The length of hard-surface motor roads exceeds 1,180 km, yet 28% of intra-district roads require reconstruction. Electricity coverage stands at 99.4%, but grid losses reach 13.2%. Access to safe drinking water is 92% in urban areas and only 71% in rural

areas, directly affecting health outcomes and the productivity of agriculture and rural tourism. Mobile coverage reaches 98.7% and 4G coverage 84.5%, yet in remote districts average internet speed is 32% lower than the national average, generating a measurable digital divide that perpetuates poverty among rural households.

To quantify the relationship between infrastructure investment and poverty, the author conducted a multiple regression analysis using 2019-2024 panel data for 11 districts of Bukhara region. The dependent variable is the district-level poverty rate; explanatory variables include per capita infrastructure investment, road density, water and energy coverage, and a digital access index. The estimated model yields $R^2 = 0.776$, $F = 3.469$, $p < 0.1$, indicating that approximately 77.6% of the variation in poverty across districts is explained by infrastructure indicators. A 1% increase in per capita infrastructure investment is associated with a 0.34% decrease in the poverty rate, ceteris paribus.

International experience confirms the relevance of the 5I approach. China’s Western Development Strategy reduced rural poverty in western provinces from 18.7% in 2001 to 1.7% in 2020. Turkey’s GAP project integrated irrigation, energy and transport across nine south-eastern provinces and increased regional GDP per capita by 209% over two decades. India’s Pradhan Mantri Gram Sadak Yojana (PMGSY) connected over 167,000 villages to all-weather roads and produced a poverty reduction of 11-15% in beneficiary villages. These cases collectively demonstrate that targeted, geographically prioritised infrastructure programmes can reduce regional poverty by 25-40% within 10-15 years.

The study supports the following conclusions. First, sustainable poverty reduction at the regional level cannot be achieved through social transfers alone; it requires the systematic creation of economic opportunities via integrated infrastructure

development. Second, inter-district infrastructure inequality is one of the principal structural drivers of poverty in Bukhara region, and overcoming it requires a “poverty-map-based” targeted investment strategy rather than uniform allocation. Third, the proposed 5I model functions as a practical analytical and policy tool, linking investment decisions to measurable poverty outcomes. Fourth, investments in digital infrastructure and green energy represent the most promising long-term directions for poverty reduction. Fifth, by combining PPP mechanisms with targeted infrastructure programmes and adaptation of international best practices, Bukhara region can realistically reduce the poverty rate to 6% by 2030.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-158 of 11 September 2023 “On the Uzbekistan – 2030 Development Strategy”.
2. World Bank. Poverty and Shared Prosperity 2024: Pathways Out of the Polycrisis. – Washington, DC: World Bank, 2024. – 184 p.
3. Aschauer D.A. Is Public Expenditure Productive? // Journal of Monetary Economics. – 1989. – Vol. 23, №2. – P. 177-200.
4. Calderón C., Servén L. Infrastructure, Growth, and Inequality: An Overview // World Bank Policy Research Working Paper. – 2014. – №7034. – 39 p.
5. Estache A. Infrastructure Finance in Developing Countries: An Overview // EIB Papers. – 2010. – Vol. 15, №2. – P. 60-88.
6. Statistical data of the Bukhara Regional Department of Statistics, 2019-2024. – URL: https://buxoro.stat.uz

Audit: An Important Link in the Modern Management and Control System

Asadova Gulrux Uzarovna
Independent Researcher

Abstract

This article highlights the concept of audit, its types, functions, and significance in modern society. Audit is considered an important tool in evaluating the legality, financial condition, and efficiency of an organization’s activities. The article also analyzes the specific features of internal and external audit.

Keywords: audit, internal audit, external audit, financial control, reporting, inspection, management.

Audit: Zamonaviy boshqaruv va nazorat tizimining muhim bo‘g‘ini

Asadova Gulrux Uzarovna
Mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada audit tushunchasi, uning turlari, vazifalari va zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati yoritiladi. Audit tashkilot faoliyatining qonuniyligi, moliyaviy holati va samaradorligini baholashda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, ichki va tashqi auditning o‘ziga xos jihatlari ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: audit, ichki audit, tashqi audit, moliyaviy nazorat, hisobot, tekshiruv, boshqaruv.

Kirish

Bugungi kunda har qanday tashkilot yoki korxonaning samarali faoliyat yuritishi nazorat va tahlil tizimiga bog‘liq. Audit esa ana shu nazoratning eng muhim shakllaridan biridir. Audit yordamida korxonaning moliyaviy holati, hisob-

kitoblarning to‘g‘riligi hamda qonunchilikka muvofiqligi tekshiriladi. Shu sababli audit iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylangan.

Audit tushunchasi va mohiyati

Audit — bu xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlari, buxgalteriya hujjatlari va iqtisodiy faoliyatini mustaqil ekspertlar tomonidan tekshirish hamda baholash jarayonidir. Auditning asosiy maqsadi korxona tomonidan taqdim etilgan moliyaviy ma’lumotlarning haqqoniyligi, aniqligi va amaldagi qonunchilik talablariga mosligini aniqlashdan iborat.

Audit lotincha “audire” so‘zidan olingan bo‘lib, “eshitmoq” degan ma’noni anglatadi. Tarixiy jihatdan audit davlat moliyasini nazorat qilish vositasi sifatida paydo bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda u biznes boshqaruvining ajralmas qismiga aylangan.

Auditning asosiy mohiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

-korxona faoliyatining ishonchliligini baholash;

-moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini tasdiqlash;

-xatolar va firibgarliklarni aniqlash;

-ichki nazorat tizimining samaradorligini tekshirish;

-iqtisodiy xavflarni kamaytirish.

Auditning asosiy tamoyillari

Audit faoliyati ma’lum tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Ushbu tamoyillar auditorlik tekshiruvining xolis va ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi.

Mustaqillik

Auditor tekshiruv jarayonida hech qanday tashqi bosim yoki manfaat ta’sirida bo‘lmasligi kerak. Mustaqillik auditning eng muhim sharti hisoblanadi.

Xolislik

Auditor barcha ma’lumotlarni adolatli va haqqoniy baholashi zarur. Shaxsiy manfaat yoki subyektiv fikr audit xulosasiga ta’sir qilmasligi kerak.

Maxfiylik

Tekshiruv davomida olingan ma’lumotlar sir saqlanishi lozim. Auditor mijozning moliyaviy ma’lumotlarini uchinchi shaxslarga oshkor qilmasligi kerak.

Professionallik

Auditor yuqori bilim, tajriba va malakaga ega bo‘lishi zarur. Zamonaviy audit xalqaro standartlar asosida olib boriladi.

Auditning turlari:

Ichki audit

Ichki audit korxonaning o‘zida tashkil etilib, doimiy nazoratni amalga oshiradi. U tashkilot rahbariyatiga boshqaruv samaradorligini oshirishda yordam beradi.

-Ichki auditning vazifalari:

-ichki nazorat tizimini baholash;

-moliyaviy xavflarni aniqlash;

-resurslardan samarali foydalanishni tahlil qilish;

-firibgarlik va xatolarning oldini olish.

Tashqi audit

Tashqi audit mustaqil auditorlik tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. Bu audit turi investorlar, banklar va davlat organlari uchun katta ahamiyatga ega.

Tashqi auditning asosiy afzalliklari:

korxona faoliyatiga mustaqil baho beriladi;

investorlar ishonchi oshadi;

moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi tasdiqlanadi.

Moliyaviy audit

Moliyaviy audit moliyaviy hisobotlarning to‘g‘ri yuritilganligini tekshiradi. Bu audit turi buxgalteriya balansi, foyda va zarar hisobotlari hamda pul oqimi hujjatlarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi.

Operatsion audit

Operatsion audit korxona faoliyatining samaradorligini tahlil qiladi. U ishlab chiqarish jarayonlari, boshqaruv tizimi va resurslardan foydalanish darajasini baholaydi.

Soliq auditi

Soliq auditi soliqlarni hisoblash va to‘lashning qonunchilikka muvofiqligini tekshiradi. Bu audit turi davlat budjeti manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Auditning zamonaviy boshqaruvdagi o‘rni

Bugungi kunda audit strategik boshqaruvning ajralmas qismiga aylangan. Korxona rahbariyati audit natijalariga asoslanib muhim boshqaruv qarorlarini qabul qiladi.

Auditning boshqaruvdagi o‘rni quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

boshqaruv samaradorligini oshirish;

iqtisodiy xavflarni kamaytirish;

resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash;

ichki nazorat tizimini kuchaytirish;

korrupsiyaga qarshi kurashish.

Shuningdek, audit tashkilotda intizom va mas’uliyat hissini kuchaytiradi. Har bir bo‘lim o‘z faoliyatining nazorat qilinishini bilgan holda yanada ehtiyotkor va mas’uliyatli ishlaydi.

Raqamli iqtisodiyot va audit

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi audit tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Hozirgi kunda ko‘plab tashkilotlarda elektron audit tizimlari joriy etilgan.

Zamonaviy auditda quyidagi texnologiyalar qo‘llaniladi:

sun’iy intellekt;

“Big Data” tahlili;

bulutli texnologiyalar;

elektron hujjat aylanish tizimi;

avtomatlashtirilgan nazorat dasturlari.

Bu texnologiyalar audit jarayonini tezlashtiradi, inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytiradi hamda tekshiruv samaradorligini oshiradi.

O‘zbekistonda audit tizimining rivojlanishi

O‘zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida audit tizimiga katta e’tibor qaratildi. Auditorlik faoliyati qonun bilan tartibga solinadi va xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda.

Mamlakatimizda audit tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari:

xalqaro audit standartlarini joriy etish;

auditorlarning malakasini oshirish;

raqamli audit tizimini rivojlantirish;

investorlar uchun shaffof muhit yaratish.

Bu islohotlar iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Auditning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati

Auditning iqtisodiy ahamiyati:

-moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi;

-investorlar ishonchini oshiradi;

-iqtisodiy xavflarni kamaytiradi;

noqonuniy moliyaviy operatsiyalarni aniqlaydi.

Ijtimoiy ahamiyati esa:

-korrupsiyaning oldini olish;

-adolatli iqtisodiy muhit yaratish;

-jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlash;

-davlat va fuqarolar manfaatlarini himoya qilishdan iborat.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, audit zamonaviy boshqaruv va nazorat tizimining muhim hamda ajralmas bo‘g‘inidir. U tashkilotlarning moliyaviy faoliyatini shaffof yuritish, iqtisodiy xavflarni kamaytirish va boshqaruv samaradorligini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi audit tizimini yanada takomillashtirib, uning imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu sababli audit tizimini rivojlantirish va xalqaro standartlar asosida takomillashtirish har qanday davlat va tashkilot uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

O‘zbekiston Respublikasi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.

Audit asoslari — iqtisodiyot darsligi.

Karimov I.A. Iqtisodiy islohotlar va moliyaviy nazorat masalalari.

Zamonaviy audit va buxgalteriya hisobi bo‘yicha ilmiy maqolalar.

THE ISSUE OF SOURCE SELECTION IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE TIMURID PERIOD

Otayorova Hilola

1st-year Student, Group 501 Primary Education Program Oriental University

Abstract: This article analyzes the issue of source selection in the historiography of the Timurid period. The main written sources related to the Timurid era, their historical significance, scientific reliability, and degree of historical objectivity are examined. In addition, the issues of reconstructing historical truth through a comparative analysis of official and unofficial sources are highlighted.

Keywords: Timurids, historiography, source studies, Amir Temur, “Zafarnama”, historiography, historical source, critical analysis, “Baburnama”.

TEMURIYLAR DAVRI TARIXNAVISLIGIDA MANBA TANLASH MASALASI

Otayorova Hilola

Oriental Universiteti Boshlang'ich ta’lim yo’nalishi 501-guruh 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Temuriylar davri tarixnavisligida manba tanlash masalalari tahlil qilinadi. Temuriylar davriga oid asosiy yozma manbalar, ularning tarixiy ahamiyati, ilmiy ishonchliligi va tarixiy xolislik darajasi o‘rganiladi. Shuningdek, rasmiy va norasmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish orqali tarixiy haqiqatni tiklash masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Temuriylar, tarixnavislik, manbashunoslik, Amir Temur, Zafarnoma, historiografiya, tarixiy manba, tanqidiy tahlil, Boburnoma.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы выбора источников в историографии эпохи Тимуридов. Исследуются основные письменные

источники, относящиеся к периоду Тимуридов, их историческое значение, научная достоверность и степень исторической объективности. Также рассматриваются вопросы восстановления исторической истины посредством сравнительного анализа официальных и неофициальных источников.

Ключевые слова: Тимуриды, историография, источниковедение, Амир Темур, «Зафарнаме», историография, исторический источник, критический анализ, «Бабурнаме».

Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. XIV–XV asrlarda shakllangan ushbu davr ilm-fan, me’morchilik, adabiyot va tarixnavislikning rivojlanishi bilan ajralib turadi. Temuriylar davri tarixini o‘rganishda yozma manbalar alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq mavjud manbalarning ko‘pchiligi saroy tarixchilari tomonidan hukmdor manfaatlari asosida yozilganligi sababli, ularni tanlash va tahlil qilish tarixchi oldidagi muhim metodologik vazifa hisoblanadi.

Tarixiy manba tadqiqotning ishonchliligini belgilovchi asosiy omildir. Shu bois Temuriylar davri tarixini yoritishda foydalanilgan manbalarning yaratilish muhiti, muallifning siyosiy qarashlari va asarning yozilish maqsadini hisobga olish muhimdir. Ushbu maqolada Temuriylar davri tarixnavisligida manba tanlashning asosiy mezonlari va tarixiy manbalarni ilmiy tahlil qilish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Temuriylar davriga oid manbalar mazmuni va shakliga ko‘ra bir necha guruhlarga bo‘linadi. Ularga rasmiy tarixiy asarlar, xorijiy sayyohlarning kundaliklari, diplomatik hujjatlar, badiiy asarlar va norasmiy manbalar kiradi. Har bir manba turi tarixiy voqealarni o‘ziga xos tarzda yoritadi. Rasmiy saroy tarixchilari tomonidan yozilgan asarlar hukmdor faoliyatini ulug‘lashga moyil bo‘lgan. Shu sababli ulardagi ma’lumotlarni boshqa manbalar bilan qiyosiy o‘rganish zarur hisoblanadi. Norasmiy

manbalar esa davrning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy muammolarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari Temuriylar davrining eng muhim tarixiy manbalaridan biridir. Muallif Amir Temur saroyiga yaqin bo‘lganligi sababli voqealarni bevosita kuzatish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Asarda Amir Temurning harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va siyosiy faoliyati batafsil bayon etiladi. Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”si esa tarixiy voqealarni badiiy-falsafiy ruhda tasvirlaydi. Unda Temur shaxsiga yuksak baho beriladi va davlat mafkurasi ulug‘lanadi. Shu sababli mazkur manbani o‘rganishda tarixiy faktlarni badiiy tasvirlardan ajratish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. “Zafarnoma”lar Temuriylar davrining siyosiy va harbiy tarixini o‘rganishda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Biroq ularning saroy buyurtmasi asosida yozilgani tarixiy xolislik masalasini yuzaga keltiradi.

Temuriylar davri tarixini o‘rganishda xorijiy manbalar ham katta ahamiyatga ega. Xususan, ispan elchisi Ruy Gonsales de Klavixoning Samarqandga qilgan safari haqidagi kundaliklari Temuriylar davrining siyosiy va madaniy hayotini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Klavixo Samarqand shahri, saroy marosimlari va xalq turmushini nisbatan xolis tarzda tasvirlaydi. Ibn Arabshohning “Ajoyib al-maqdur fi navoib al-Taymur” asari esa Amir Temur faoliyatiga tanqidiy yondashuvi bilan ajralib turadi. Garchi muallifning Amir Temurga nisbatan salbiy munosabati mavjud bo‘lsa-da, asarda davrning iqtisodiy va ijtimoiy muammolari haqida muhim ma’lumotlar uchraydi. Bu esa tarixiy voqealarni har tomonlama yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari Temuriylar davri tarixnavisligida alohida o‘rin tutadi. Ushbu asar tarixiy voqealarni realistik va haqqoniy tarzda tasvirlashi bilan boshqa manbalardan ajralib turadi. Bobur voqealarni nafaqat hukmdor sifatida, balki kuzatuvchi va tahlilchi sifatida ham bayon qiladi. “Boburnoma”da siyosiy voqealar bilan bir qatorda tabiat, shaharlar, xalq turmushi va

inson xarakterlari ham tasvirlangan. Muallif o‘zining muvaffaqiyatlari bilan bir qatorda xatolarini ham ochiq bayon qilganligi sababli asar tarixiy jihatdan ishonchli manba hisoblanadi. Temuriylar davri manbalarini o‘rganishda lingvistik tahlil muhim ahamiyatga ega. Ko‘plab manbalar forsiy va turkiy tillarda yozilgan bo‘lib, terminlarning asl ma’nosini saqlash tarixiy xulosalarning aniqligini ta’minlaydi. Tarixiy manbalarni tadqiq etishda komparativ va tanqidiy metodlardan foydalanish muhimdir. Bir manbadagi ma’lumotni boshqa manbalar bilan qiyoslash tarixiy voqealarning haqqoniy talqiniga erishishga yordam beradi.

Temuriylar davri tarixnavisligida manba tanlash masalasi tarixiy tadqiqotlarning eng muhim metodologik jihatlaridan biridir. Tarixiy voqealarni xolis va haqqoniy yoritish uchun rasmiy va norasmiy manbalarni qiyosiy hamda tanqidiy tahlil qilish zarur.

Temuriylar davri manbalarini o‘rganishda muallifning siyosiy qarashlari, asarning yaratilish muhiti va yozilish maqsadini hisobga olish muhim omil hisoblanadi. Kompleks yondashuv orqali tarixiy voqealarning ilmiy asoslangan va haqqoniy manzarasini tiklash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. “Temur tuzuklari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. “Zafarnoma”. – Toshkent: Sharq, 1997.
3. Nizomiddin Shomiy. “Zafarnoma”. – Toshkent: Fan, 1996.
4. Ibn Arabshoh. “Ajoyib al-maqdur fi navoib al-Taymur”. – Toshkent: Mehnat, 1992.
5. Ahmedov B. “O‘zbekiston tarixi manbalari”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
6. Klavixo R.G. “Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
7. Manz B.F. “The Rise and Rule of Tamerlane”. – Cambridge University Press, 1989.

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF A MODULAR TECHNOLOGICAL LINE FOR THE PRODUCTION OF COMPOSITE SORBENTS BASED ON LIGNOCELLULOSIC RAW MATERIALS

Nurnazarova Gulkhayo Uktamovna[1]

[1]Navoi Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Tukhtaev Feruz Sadulloevich[2]

Jurakulov Mirjalol Nodirovich[4]

Toshtemirova Shakhzoda Mukhammad qizi[5]

[245]Navoi State University

Negmatova Komila Soyibzhanovna[3]

[3]State Institution “Fan va Taraqqiyot” under Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

Abstract. This study developed a modular technological line for producing composite sorbents based on lignocellulosic raw materials intended to intensify the treatment of oil-contaminated wastewater from industrial enterprises. The physicochemical characteristics of wastewater from thermal power plants were investigated, and the technological parameters of mechanical separation, sorption, and desorption processes were substantiated. A comprehensive treatment scheme based on the sequential application of an oil trap and a sorption column was proposed, ensuring a high degree of petroleum product removal from the aquatic environment. It was established that the use of composite sorbents synthesized from local lignocellulosic raw materials makes it possible to reduce the residual concentration of petroleum products to the regulatory level of ≤ 2 mg/L. The developed modular technological line was shown to possess ecological efficiency, the possibility of sorbent regeneration, reduced operational costs, and strong prospects for industrial implementation in wastewater treatment systems.

Keywords: lignocellulosic raw materials, composite, sorbent, wastewater, petroleum products, sorption, desorption, mechanical treatment, sorption column, modular technological line, oil trap, sorbent regeneration.

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИНИИ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА КОМПОЗИЦИОННЫХ СОРБЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЛИГНОЦЕЛЛЮЛОЗНОГО СЫРЬЯ

Нурназарова Гулхаё Уктамовна[1], Тухтаев Феруз Садуллоевич[2], Негматова Комила Сойибжановна[3], Журакулов Миржалол Нодирович[4], Тоштемирова Шахзода Мухаммад кизи[5]

[1]Навоийское отделение Академии наук Республики Узбекистан;

[2,4,5]Навоийский государственный университет;

[3]Государственное учреждение «Фан ва тараққиёт» при Ташкентском государственном техническом университете имени Ислама Каримова

Аннотация. В работе разработана модульная технологическая линия получения композиционных сорбентов на основе лигноцеллюлозного сырья, предназначенных для интенсификации процессов очистки нефтесодержащих сточных вод промышленных предприятий. Исследованы физико-химические характеристики сточных вод тепловых электростанций, а также обоснованы технологические параметры процессов механического разделения, сорбции и десорбции. Предложена комплексная схема очистки, основанная на последовательном применении нефтеловушки и сорбционной колонны, обеспечивающая высокую степень удаления нефтепродуктов из водной среды. Установлено, что применение композиционных сорбентов, синтезированных на основе местного лигноцеллюлозного сырья, позволяет снизить остаточную

концентрацию нефтепродуктов до нормативного значения ≤ 2 мг/л. Показано, что разработанная модульная технологическая линия характеризуется экологической эффективностью, возможностью регенерации сорбентов, снижением эксплуатационных затрат и перспективностью промышленного внедрения в системах очистки сточных вод.

Ключевые слова: лигноцеллюлозное сырьё, композиция, сорбент, сточные воды, нефтепродукты, сорбция, десорбция, механическая очистка, сорбционная колонна, модульная технологическая линия, нефтеловушка, регенерация сорбентов.

Введение. Наличие нефтепродуктов в составе сточных вод промышленных предприятий является одним из основных факторов, вызывающих экологические проблемы. Особенно высокое содержание нефтепродуктов в сточных водах тепловых электростанций и нефтегазовой промышленности ограничивает кислородный обмен в водоёмах и отрицательно влияет на экологическое равновесие. В связи с этим разработка сорбционных материалов с высокими адсорбционными свойствами, экологической безопасностью и экономической эффективностью является одной из актуальных научно-практических задач. Перспективным направлением в данной области является получение композиционных сорбентов на основе лигноцеллюлозного сырья, характеризующихся высокой пористостью, развитой поверхностью и способностью эффективно адсорбировать нефтепродукты.

В данной работе рассмотрены вопросы разработки модульной технологической линии для производства композиционных сорбентов на основе лигноцеллюлозного сырья, а также внедрения комплексной технологии очистки сточных вод. Предложенная технология основана на последовательном применении процессов механического разделения и сорбции для высокоэффективного удаления нефтепродуктов. В основной части подробно

проанализированы физико-химический состав сточных вод, принцип работы технологической схемы, параметры сорбционной колонны и эффективность модульной технологической линии.

Основная часть. В сточных водах, образующихся в результате технологических процессов на тепловых электростанциях, содержится определённое количество нефтепродуктов, концентрация которых обычно составляет 10–25 мг/л. Эти нефтепродукты в основном распространяются по поверхности воды в виде тонкой плёнки, ограничивая кислородный обмен в водоёмах и оказывая негативное влияние на экологическое равновесие. Согласно требованиям охраны окружающей среды, содержание нефтепродуктов в сточных водах должно быть снижено до уровня ≤ 2 мг/л. Это требует применения высокоэффективных технологий очистки. В практических условиях при расходе сточных вод 100 м³/сутки общее количество нефтепродуктов составляет примерно 2 кг/сутки. Для эффективного удаления данного количества нефтепродуктов одних только механических методов недостаточно, поэтому необходим комплексный подход. В связи с этим в данной работе предложена комплексная технология очистки сточных вод, основанная на механическом разделении (60–80%) и последующем процессе сорбции (85–95%). Данный подход позволяет эффективно снижать содержание нефтепродуктов в сточных водах и доводить его до уровня, соответствующего экологическим нормативам. В работе предложена комплексная технология очистки сточных вод, основанная на процессах механического разделения и сорбции.

Оценка состава очищаемых сточных вод

Состав сточных вод тепловых электростанций был оценён на основе данных аналогичных промышленных объектов следующим образом:

нефтепродукты: C_0 = 20 мг/л;

взвешенные частицы: 50–150 мг/л;

pH: 6,5–8,0;

температура: 25–35°C.

Расход сточных вод:

$$Q = 100 \text{ м}^3/\text{сутки}$$

Суточное количество нефтепродуктов:

$$M = Q \cdot C_0 = 100 \cdot 1000 \cdot 20 = 2000000 \text{ мг} = 2 \text{ кг/сутки}$$

Следовательно, технология должна быть рассчитана на удаление 2 кг нефтепродуктов в сутки.

Нефтепродукты в основном находятся в свободной фазе и образуют на поверхности воды тонкую плёнку. Поэтому было признано целесообразным сначала применять механическое разделение, а затем процесс сорбции.

Описание технологической схемы

Предлагаемая технологическая схема представлена на рисунке 1 и включает следующие основные стадии:

1. Приёмная ёмкость очищаемых сточных вод;2. Нефтеловушка (сепаратор);

3. Промежуточный резервуар; 4. Сорбционная колонна; 5. Выход очищенной воды;

6. Парогенератор; 7. Процесс десорбции; 8. Конденсатор; 9. Нефтеводяной сепаратор.

Рисунок 1. Технологическая схема комплексной очистки сточных вод (механическая очистка + сорбция + десорбция)

Технологический процесс основан на предварительной очистке сточных вод методом механического разделения с последующей глубокой очисткой посредством сорбции.

Предлагаемая технология состоит из двух основных этапов.

1-й этап: Механическое разделение (нефтеловушка)

Эффективность процесса:

$$\eta_1 = 60–80\% \text{ (в среднем 70\%)}$$

Количество отделённых нефтепродуктов:

$$M_1 = 2 \cdot 0{,}7 = 1{,}4 \text{ кг/сутки}$$

Оставшееся количество нефтепродуктов:

$$M_2 = 2 - 1{,}4 = 0{,}6 \text{ кг/сутки}$$

2-й этап: Сорбционная очистка

Эффективность сорбции:

$$\eta_2 = 85–95\%$$

Выходная концентрация:

$$C_{вых} \leq 2 \text{ мг/л}$$

Заключение. В данной исследовательской работе была разработана модульная технологическая линия для производства композиционных сорбентов на основе лигноцеллюлозного сырья, а также предложена комплексная технология очистки сточных вод от нефтепродуктов. Результаты исследования показали, что сорбенты, полученные на основе лигноцеллюлозного сырья, обладают высокой сорбционной активностью и обеспечивают эффективную адсорбцию нефтепродуктов из состава сточных вод. Последовательное применение процессов механического разделения и сорбции в предложенной технологической схеме обеспечило возможность глубокой очистки сточных вод. На стадии механического разделения была удалена основная часть нефтепродуктов, а на последующем этапе сорбции удалось снизить выходную концентрацию загрязняющих веществ до уровня, соответствующего экологическим нормативам.

Кроме того, применение модульной технологической линии имеет важное значение с точки зрения обеспечения непрерывности производственного процесса, снижения энергозатрат и создания возможности регенерации сорбентов.

Список использованной литературы

1. Нурназарова Г.У., Тухтаев Ф.С., Негматова К.С. Получение композиционных сорбентов на основе лигноцеллюлозного сырья и исследование их сорбционных свойств // Химия и химическая технология. – Ташкент, 2025. – №3. – С. 45–52.

2. Турабджанов С.М., Юсупов Ф.Н., Ибодуллаев А.С. Современные технологии сорбционной очистки сточных вод. – Ташкент: Фан, 2021. – 256 с.

3. Rashidova S.Sh., Negmatov S.S., Yusupbekov A.X. Composite sorbents based on local raw materials for wastewater treatment // Journal of Environmental Chemical Engineering. – 2022. – Vol. 10, №4. – P. 107–115.

4. Komarova L.F., Oleynik E.F., Lipatov Yu.S. Sorption materials and technologies for oil-containing wastewater treatment // Chemical and Petroleum Engineering. – 2020. – Vol. 56, №7. – P. 412–418.

5. Аскаров М.А., Бабаев Т.М., Ашуров Н.Р. Физико-химические свойства сорбентов, полученных на основе природной биомассы // Химический журнал Узбекистана. – 2023. – №2. – С. 61–68.

6. Salem M.H., Ehrampoush M.H., Sheikhalishahi S. Adsorption of petroleum pollutants using lignocellulosic biosorbents // Environmental Technology & Innovation. – 2021. – Vol. 24. – P. 101–109.

7. Тухтаев Ф.С., Нурназарова Г.У. Разработка композиционных сорбентов для очистки сточных вод, загрязнённых нефтепродуктами // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Навои, 2026. – С. 118–123.

8. Kumar A.A., Perlman M.M., Geracaris S. Development of modular adsorption systems for industrial wastewater purification // Journal of Water Process Engineering. – 2023. – Vol. 51. – P. 103–112.

Personal Data Protection in the Digital Age

Aziza Donaeva

Senior Adviser at the Institute for Legislative Analysis and Regulatory Impact Assessment under the Ministry of Justice

Abstract: This thesis analyzes the relevance of personal data protection in the digital age. Today, due to the widespread use of electronic services, social networks, digital platforms, and artificial intelligence technologies, the processes of collecting, storing, analyzing, and using personal data are becoming increasingly complex. On the one hand, these processes contribute to improving the quality of services; on the other hand, they give rise to a number of legal issues related to privacy, information security, and an individual’s right to control their own data. The thesis substantiates the importance of the principles of consent, transparency, purpose limitation, and accountability in the protection of personal data.

Keywords: personal data, digital age, privacy, information security, consent, artificial intelligence, data protection**.**

Raqamli davrda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish

Aziza Donayeva,
Adliya vazirligi huzuridagi
Qonunchilikni tahlil qilish
va tartibga solish ta’sirini
baholash instituti katta maslahatchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda raqamli davrda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish masalasining dolzarbligi tahlil qilinadi. Bugungi kunda elektron xizmatlar, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalar va sun’iy intellekt texnologiyalarining keng

qo‘llanilishi natijasida shaxsga oid ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, tahlil qilish va ulardan foydalanish jarayonlari tobora murakkablashib bormoqda. Ushbu jarayonlar bir tomondan xizmatlar sifatini oshirishga yordam bersa, boshqa tomondan shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi va insonning o‘z ma’lumotlari ustidan nazorat qilish huquqi bilan bog‘liq qator huquqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Tezisda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishda rozilik, shaffoflik, maqsadga muvofiqlik va javobgarlik tamoyillarining ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: shaxsga doir ma’lumotlar, raqamli davr, shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi, rozilik, sun’iy intellekt, ma’lumotlarni himoya qilish.

Raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib kelgani sari shaxsga doir ma’lumotlarning ahamiyati ham ortib bormoqda. Bugungi kunda insonning ismi, familiyasi, telefon raqami yoki yashash manzili kabi an’anaviy ma’lumotlar bilan bir qatorda uning internetdagi xatti-harakatlari, xarid qilish odatlari, joylashuv tarixi, biometrik ma’lumotlari, tibbiy ko‘rsatkichlari va hatto raqamli platformalardagi qiziqishlari ham muhim axborot manbasiga aylanmoqda. Bunday ma’lumotlar davlat organlari, tadbirkorlik subyektlari, banklar, ta’lim muassasalari, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli xizmat ko‘rsatuvchilar tomonidan turli maqsadlarda qayta ishlanadi.

Raqamli muhitda shaxsga doir ma’lumotlar faqat ma’lumot egasining identifikatsiyasi uchun emas, balki uning xulq-atvorini tahlil qilish, ehtiyojlarini oldindan aniqlash, xizmatlarni individuallashtirish va ayrim hollarda avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish uchun ham foydalaniladi. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalari rivojlanishi bilan ma’lumotlarni qayta ishlash jarayoni yangi bosqichga ko‘tarildi. Bunday tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida

tahlil qilib, inson haqida ilgari bevosita ma’lum bo‘lmagan xulosalarni ham shakllantirishi mumkin. Bu esa shaxsiy hayot daxlsizligi va insonning axborot sohasidagi huquqlarini himoya qilish masalasini yanada dolzarb qiladi.

Shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishning asosiy maqsadi insonning shaxsiy hayotiga asossiz aralashuvlarning oldini olish, uning ma’lumotlari ustidan nazorat qilish huquqini ta’minlash va ma’lumotlarni noqonuniy foydalanishdan himoya qilishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, shaxs roziligi muhim huquqiy kafolat hisoblanadi. Ya’ni shaxs o‘z ma’lumotlari qanday maqsadda, kim tomonidan va qancha muddat davomida qayta ishlanishini bilishi hamda bunga nisbatan ongli ravishda munosabat bildirishi kerak.

Biroq amaliyotda rozilik har doim ham haqiqiy mazmunga ega bo‘lavermaydi. Ko‘plab raqamli xizmatlardan foydalanishda foydalanuvchiga uzun, murakkab va huquqiy atamalar bilan to‘ldirilgan shartlar taqdim etiladi. Aksariyat hollarda foydalanuvchi ularni to‘liq o‘qimasdan yoki mazmunini anglamasdan rozilik bildiradi. Natijada rozilik shaxs huquqlarini himoya qiluvchi real mexanizm emas, balki formal talab sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, sun’iy intellekt yordamida ma’lumotlar qayta ishlanadigan sharoitda yanada murakkablashadi, chunki foydalanuvchi o‘z ma’lumotlari qanday algoritmik jarayonlardan o‘tishini to‘liq tushunmasligi mumkin.

Shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishda shaffoflik tamoyili ham alohida ahamiyatga ega. Ma’lumotlarni yig‘uvchi va qayta ishlovchi subyektlar foydalanuvchiga ma’lumotlar qaysi maqsadda olinayotgani, ulardan qanday foydalanilishi, uchinchi shaxslarga berilishi yoki berilmasligi haqida aniq va tushunarli axborot taqdim etishi lozim. Agar ma’lumot subyekti o‘ziga oid axborotlar taqdiri

haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lmasa, u o‘z huquqlarini samarali amalga oshira olmaydi.

Raqamli davrda yana bir muhim muammo — ma’lumotlardan dastlab ko‘zda tutilmagan maqsadlarda foydalanish xavfidir. Masalan, foydalanuvchi muayyan xizmatdan foydalanish uchun o‘z ma’lumotlarini taqdim etadi, biroq keyinchalik ushbu ma’lumotlar reklama, profil yaratish, tijorat tahlili yoki boshqa maqsadlarda ishlatilishi mumkin. Bunday holatlar shaxsga doir ma’lumotlarni qayta ishlashda maqsadga muvofiqlik va chegaralanganlik tamoyillarining buzilishiga olib keladi.

Shuningdek, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash masalasi ham dolzarbdir. Kiberhujumlar, ma’lumotlar bazalarining sizib chiqishi, noqonuniy foydalanish yoki uchinchi shaxslarga ruxsatsiz berish holatlari insonning shaxsiy hayoti va obro‘siga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli ma’lumotlarni qayta ishlovchi tashkilotlar texnik va tashkiliy xavfsizlik choralarini kuchaytirishi, ma’lumotlardan foydalanish jarayonida javobgarlik va hisobdorlik mexanizmlarini ta’minlashi zarur.

O‘zbekiston Respublikasida shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha huquqiy asoslar mavjud bo‘lsa-da, raqamli texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ushbu sohadagi normalarni doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etadi. Xususan, sun’iy intellekt yordamida ma’lumotlarni qayta ishlash, biometrik ma’lumotlardan foydalanish, avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish, bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish va transchegaraviy ma’lumot almashinuvi kabi masalalar aniqroq tartibga solinishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, raqamli davrda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish inson huquqlarini ta’minlashning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ma’lumotlar zamonaviy iqtisodiyot va boshqaruv jarayonlarida katta ahamiyat kasb etayotgan bo‘lsa-da, ulardan foydalanish inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi va qonuniy manfaatlar

hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Shu sababli shaxsga doir ma’lumotlarni qayta ishlashda rozilikning haqiqiyligini ta’minlash, foydalanuvchilarga tushunarli axborot berish, ma’lumotlardan foydalanish maqsadlarini aniq belgilash va javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Mazkur sohani takomillashtirish uchun, avvalo, raqamli xizmatlarda rozilik berish jarayonini soddalashtirish va foydalanuvchi uchun tushunarli shaklga keltirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, sun’iy intellekt tizimlari orqali shaxsga doir ma’lumotlarni qayta ishlashda shaffoflik talablari kuchaytirilishi, foydalanuvchiga o‘z ma’lumotlarini ko‘rish, tuzatish, o‘chirish va qayta ishlashga qarshi e’tiroz bildirish imkoniyatlari amalda kafolatlanishi lozim. Bundan tashqari, ma’lumotlar xavfsizligini buzganlik uchun javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish ham shaxsga doir ma’lumotlarni samarali himoya qilishga xizmat qiladi.

Prospects for Digitalization in the Field of Systematization of Legislation

Durbek Islomov

Chief Consultant Institute for Analysis of Legislation and Regulatory Impact Assessment under the Ministry of Justice

E-mail: islomov.durbek1@gmail.com

Abstract: The article examines the transformation of the legislative systematization process in the context of global digitalization. The author analyzes the problems of the traditional approach, such as legal inflation and contradictions between norms. Particular attention is paid to innovative concepts such as "Legislation as Code" (LaC), the use of Artificial Intelligence (AI) for semantic search, and the introduction of blockchain for data integrity. The article highlights the prospects for the transition to "Smart Codification" and its impact on legal certainty, reducing transaction costs for businesses, and improving the quality of public administration.

Keywords: *Digitalization of law, systematization of legislation, Legislation as Code (LaC), LegalTech, Artificial Intelligence in law, smart codification, regulatory sandboxes, legal certainty.*

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH SOHASINI RAQAMLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Durbek Islomov

Adliya vazirligi huzuridagi Qonunchilikni tahlil qilish va tartibga solish ta’sirini baholash instituti bosh maslahatchisi

Elektron pochta: islomov.durbek1@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada global raqamlashtirish sharoitida qonunchilikni tizimlashtirish jarayonlarining transformatsiyasi ko‘rib chiqiladi. Muallif an’anaviy

yondashuvning muammolari, jumladan, huquqiy inflyatsiya va normalar o‘rtasidagi kolliziyalarni tahlil qiladi. "Qonunchilik kod sifatida" (LaC) konsepsiyasi, semantik qidiruv uchun sun’iy intellekt (AI) imkoniyatlari va ma’lumotlar yaxlitligini ta’minlashda blokcheyn texnologiyasini qo‘llash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada "Aqlli kodifikatsiya"ga o‘tish istiqbollari va uning huquqiy aniqlikni ta’minlash, biznes uchun tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda davlat boshqaruvi sifatini oshirishdagi o‘rni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *Huquqni raqamlashtirish, qonunchilikni tizimlashtirish, Legislation as Code (LaC), LegalTech, sun’iy intellekt, aqlli kodifikatsiya, tartibga solish gilyotinasi, huquqiy aniqlik.*

Tizimlashtirishning an’anaviy muammolari

Bugungi kunda qonunchilik bazasining haddan tashqari kengayib ketishi (inflyatsiyasi) huquqni qo‘llash amaliyotida qiyinchiliklar tug‘dirmoqda. An’anaviy tizimlashtirish usullari — inkorporatsiya va kodifikatsiya — inson omiliga tayanadi, bu esa quyidagi muammolarga olib keladi:

- Normalar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar (kolliziyalar);
- Eski burchakli (eskirgan) normalarning saqlanib qolishi;
- Fuqarolar va tadbirkorlar uchun huquqiy axborotni qidirishning murakkabligi.

“Qonunchilik kod sifatida” (Legislation as Code - LaC) konsepsiya qonunlarni faqat matn ko‘rinishida emas, balki kompyuter dasturlari o‘qiydigan formatda (masalan, JSON yoki XML) ishlab chiqishni nazarda tutadi. Davlat xizmatlari avtomatik tarzda qonun talablariga muvofiq ishlaydi. Masalan, soliq stavkalari yoki ijtimoiy nafaqalar qonun o‘zgarishi bilan tizimda avtomatik yangilanadi.

Sun’iy intellekt va Big Data tahlili texnologiyalari minglab hujjatlar ichidan bir-biriga zid keluvchi bandlarni soniyalar ichida aniqlash imkonini beradi. Yangi loyiha amaldagi 30 000 dan ortiq hujjatga zid kelmasligini tekshirish.

Yangi tahrirdagi kodifikatsiya jarayonlarida raqamli platformalarning o‘rni beqiyos. Investitsiya qonunchiligini tizimlashtirishda raqamlashtirish quyidagilarga xizmat qiladi:

Yagona raqamli platforma: Investor uchun barcha imtiyoz va majburiyatlar yagona bazada, "interaktiv xarita" ko‘rinishida aks etadi.

Dinamik yangilanish: Qonunchilikka kiritilgan o‘zgarishlar darhol kodifikatsiyalangan matnda o‘z aksini topadi (Continuous Codification).

Kutilayotgan natijalar va samaradorlik

Raqamli tizimlashtirishga o‘tish davlatga quyidagi iqtisodiy va huquqiy dividentlarni beradi:

1. **Huquqiy aniqlik:** Kolliziyalar kamayishi hisobiga sud nizolari qisqaradi.
2. **Vaqt tejalishi:** Yuristlar va tadqiqotchilarning axborot qidirishga sarflaydigan vaqti 70-80% gacha qisqaradi.
3. **Shaffoflik:** Qonun ijodkorligi jarayonida jamoatchilik ishtiroki raqamli algoritmik tahlillar orqali osonlashadi.

Bugungi kunda qonunchilik bazasining haddan tashqari kengayishi (inflation of laws) nafaqat huquqni qo‘llashda, balki investitsiya muhitiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

- **Regulyatorlik gilyotinasi (Regulatory Guillotine):** Raqamlashtirish orqali eskirgan, bir-birini takrorlovchi va biznesga yuk bo‘ladigan normalarni avtomatik aniqlash va "kesib tashlash" mexanizmini joriy etish zarur.

• **Huquqiy noaniqlik:** An’anaviy usulda inson omili sababli ba’zi bekor qilingan normalar bazalarda "tirik" qolib ketishi (ghost laws) holatlari kuzatiladi.

Raqamli tizimlashtirishning innovatsion yo‘nalishlari

A. “Qonunchilik kod sifatida” (Legislation as Code - LaC)

Bu shunchaki matnni formatlash emas, balki huquqiy mantiqni algoritmlarga o'tkazishdir.

• **Ontologik modellashtirish:** Huquqiy tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni kompyuter modeli ko‘rinishida tasvirlash.

• **Smart-regulyatsiya:** Masalan, bojxona to‘lovlari haqidagi qonun o‘zgarganda, bojxona deklaratsiyasini to‘ldirish dasturi inson aralashuvisiz yangi qoidalarga moslashadi.

B. Sun’iy intellekt va NLP (Natural Language Processing)

AI (Sun’iy intellekt) faqat qidiruv vositasi emas, balki tahlilchi rolini o‘ynaydi:

• **Prediktiv tahlil:** Yangi qonun loyihasining qabul qilinishi boshqa sohalarga qanday ta’sir ko‘rsatishini oldindan modellashtirish.

• **Semantik bog‘liqlik:** Bir qonundagi atama o‘zgarganda, tizim avtomatik ravishda boshqa 100 ta hujjatdagi shu atamaga bog‘liq bandlarni o‘zgartirish haqida bildirishnoma beradi.

Raqamli kodifikatsiya va "Yagona huquqiy ekotizim"

Investitsiya yoki tadbirkorlik kodekslari misolida raqamli tizim quyidagi funksiyalarni bajarishi kerak:

• **Shaxsiylashtirilgan huquqiy kabinet:** Investor o‘z faoliyat turini (masalan, "to‘qimachilik") tanlaganda, tizim unga tegishli barcha imtiyoz, majburiyat va javobgarliklarni turli kodekslardan saralab, yagona paket ko‘rinishida taqdim etadi.

• **Ochiq ma'lumotlar (Open Data):** Qonunchilik bazasini API (Application Programming Interface) orqali xususiy sektorga (LegalTech startaplariga) taqdim etish. Bu biznes uchun huquqiy yordamchi botlar yaratilishiga yo‘l ochadi.

Xalqaro tajriba va "Smart-kontraktlar" integratsiyasi

Maqolaga xalqaro tajribani qo‘shish uning nufuzini oshiradi:

• **Estoniya va Singapur tajribasi:** Ushbu davlatlarda qonunchilikni tizimlashtirish to‘liq raqamli platformaga ko‘chirilgan bo‘lib, "e-Law" tizimi orqali qonun ijodkorligi va tizimlashtirish yagona jarayon hisoblanadi.

• **Blokcheyn:** Qonun matnlarining o‘zgarmasligi va ularning tahrirlari tarixini kuzatish uchun blokcheyn texnologiyasini qo‘llash, huquqiy axborot xavfsizligini ta’minlaydi.

Kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik

1. **Tranzaksiya xarajatlarining kamayishi:** Biznes subyektlari huquqiy maslahat uchun sarflaydigan xarajatlarini kamaytiradi.
2. **Korrupsiyaning oldini olish:** Inson omili kamayishi va normalarning aniq (algoritmik) belgilanishi "tahlifiy sharhlash" imkoniyatini yopadi.
3. **Davlat apparati optimallashuvi:** Adliya organlarining texnik ishlardan (qo‘lda inkorporatsiya qilish) strategik tahlilga o‘tishi.

Xulosa

Qonunchilikni tizimlashtirishni raqamlashtirish — bu shunchaki qog‘ozdan elektron formatga o‘tish emas, balki huquqni "jonli", o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ekotizimga aylantirishdir. Kelajakda **“Smart-kodifikatsiya”** tizimlari orqali inson xatosidan xoli bo‘lgan, mantiqiy mukammal huquqiy bazani shakllantirish davlat boshqaruvining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** "O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida".
2. **Mohamed, S.** (2022). *Digital Transformation of Legal Systems: Challenges and Opportunities*. Journal of Digital Law Review.
3. **Wicker, L., & Schirato, G.** (2023). *Legislation as Code: The Future of Regulatory Compliance*. Oxford University Press.
4. **Saydullaev, Sh. A.** (2021). *Davlat va huquq nazariyasi*. Toshkent: TDYU nashriyoti.
5. **OECD Report.** (2021). *Regulatory Policy Outlook: Digitalization and Semantic Web in Lawmaking*.
6. **Susskind, R.** (2019). *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*. Oxford University Press.
7. **Ziyodullaev, M.** (2023). "Norma ijodkorligi jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy masalalari". *Huquq va burch* jurnali.
8. **Lex.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

MECHANISMS FOR ENSURING THE QUALITY OF NORMATIVE LEGAL ACTS AT THE STAGES OF NORMATIVE CREATIVITY

Islomov Durbek

Abstract: This article analyzes the main stages of rulemaking (norm-making) activity based on the Law of the Republic of Uzbekistan “On Normative Legal Acts.” In particular, it examines the legal mechanisms for planning, initiating, drafting normative legal acts, conducting regulatory impact assessment, legal and anti-corruption expertise, public discussion, coordination, and adoption of normative legal acts. The article also highlights practical challenges arising at different stages of the rulemaking process and proposes directions for improving the effectiveness and quality of norm-making activities.

Keywords: rulemaking, norm-making process, normative legal act, draft normative legal act, public discussion, legal expertise, anti-corruption expertise, regulatory impact assessment, legislation, legal regulation, lawmaking process.

NORMA IJODKORLIGI BOSQICHLARIDA NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR SIFATINI TA’MINLASH MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni asosida norma ijodkorligi jarayonining asosiy bosqichlari tahlil qilingan. Xususan, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini rejalashtirish, tashabbus qilish, tayyorlash, tartibga solish ta’sirini baholash, ekspertizadan o‘tkazish, jamoatchilik muhokamasi, kelishish hamda qabul qilish bosqichlarining huquqiy mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, norma ijodkorligi bosqichlarida uchraydigan amaliy muammolar va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: norma ijodkorligi, normativ-huquqiy hujjat, qonun ijodkorligi, normativ-huquqiy hujjat loyihasi, jamoatchilik muhokamasi, huquqiy ekspertiza, korrupsiyaga qarshi ekspertiza, tartibga solish ta’sirini baholash, qonunchilik, huquqiy tartibga solish.

Kirish

Davlat boshqaruvida sifatli norma ijodkorligining ahamiyatini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquq va erkinliklari qonunlarning mazmun-mohiyatini belgilashi mustahkamlangan bo‘lsa, huquq ustuvorligi bo‘yicha xalqaro doktrinalarda huquqiy aniqlik va qonunning oldindan bashorat qilinuvchanligi uning asosiy elementlari sifatida e’tirof etiladi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda samarali qonun va qoidalar davlat siyosatini amalga oshirishning muhim vositalaridan biri ekani, qabul qilingan qarorlarning amaliy natijadorligini baholash uchun esa ishonchli ma’lumotlar hamda keyingi monitoring tizimi zarurligi ta’kidlanadi.

O‘zbekiston huquq tizimida aynan “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonun ushbu jarayonning umumiy huquqiy asosini shakllantiradi. Mazkur qonun normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasini belgilaydi, Konstitutsiya va qonunning ustuvorligini mustahkamlaydi, shuningdek, qonun eng muhim va barqaror ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishi hamda Oliy Majlis tomonidan yoki referendum yo‘li bilan qabul qilinishini nazarda tutadi. Demak, normativ-huquqiy hujjat loyihasining qanday qilib qonunga aylanishi masalasi faqat yuridik texnika bilan cheklanmaydi; bunda ko‘p bosqichli tartib-taomillardan o‘tish va tayyorlash sifati kelajakdagi qonunning samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi, avvalo, O‘RQ–682-sonli Qonun asosida normativ-huquqiy hujjat loyihasining bosqichma-bosqich qonunga aylanish jarayonini izchil

yoritish hamda ushbu tartibdagi ikki muhim amaliy muammoni jamoatchilik muhokamasining ayrim hollarda rasmiy tusda qolishi va ekspertiza hamda tartibga solish ta’sirini baholash natijalarining amaliy ta’sir kuchi yetarli darajada bo‘lmasligini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

O‘RQ–682-sonli Qonun normativ-huquqiy hujjatlarning aniq iyerarxiyasiga asoslanadi. Unda normativ-huquqiy hujjatlarning turlari belgilangan, qonunlar va qonunosti hujjatlari o‘rtasidagi farq ajratib ko‘rsatilgan, shuningdek, o‘z mohiyatiga ko‘ra qonun bilan tartibga solinishi lozim bo‘lgan masalalarni qonunosti tartibga solish darajasida belgilash taqiqlangan. Shu tariqa, huquq tizimining umumiy konstruksiyasi darajasidayoq normativ-huquqiy hujjat loyihasining qonunga aylanish yo‘li oddiy navbatdagi normativ matnni yaratish emas, balki eng muhim va barqaror ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga mo‘ljallangan, yuqori yuridik kuchga ega bo‘lgan hujjatni shakllantirish jarayoni ekani mustahkamlangan.

Shu bilan birga, “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonun qonun yaratish jarayonini parlament tartib-taomillaridan alohida holda ko‘rmaydi. Qonunning 21-moddasida qonun loyihalarini tayyorlash va ularni Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga kiritishning o‘ziga xos jihatlari, shuningdek, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga qonun loyihalarini kiritish va ularni tayyorlash tartibi to‘g‘risida”gi hamda “Qonunchilik palatasi Reglamenti to‘g‘risida”gi qonunlar bilan ham tartibga solinishi belgilangan. Bundan tashqari, 2025-yil 10-apreldagi o‘zgartirishlar qonun loyihasini parlamentga kiritishda huquqiy ekspertiza, korrupsiyaga qarshi ekspertiza hamda jamoatchilik muhokamasi natijalarini taqdim etish talabini kuchaytirib, parlamentgacha bo‘lgan tayyorgarlik bilan parlament muhokamasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni yanada mustahkamladi.

Bu esa O‘zbekistonda normativ-huquqiy hujjat loyihasining qonunga aylanishi o‘zaro bog‘liq ikki bosqichli tizim asosida tashkil etilganini anglatadi. Birinchi bosqichda loyiha O‘RQ–682-sonli Qonunda nazarda tutilgan umumiy norma ijodkorligi jarayonlaridan o‘tadi. Ikkinchi bosqichda esa, agar gap aynan qonun haqida borayotgan bo‘lsa, loyiha parlament tartib-taomillariga kiradi va bu yerda maxsus konstitutsiyaviy hamda reglament qoidalari amal qiladi. Metodologik jihatdan bunday ikki pog‘onali yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi: sifatli qonun parlament muhokamasidan emas, balki undan avvalgi puxta tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi.

Norma ijodkorligi jarayonining boshlang‘ich nuqtasi matn yozish emas, balki mavjud muammoni aniqlashdan iborat. Qonunning 19-moddasiga ko‘ra, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlashni rejalashtirish, odatda, huquqiy tartibga solishni talab qiluvchi muammolarni aniqlash va tahlil qilish natijalariga asoslanadi. Qonunda joriy va istiqbolli rejalarni ishlab chiqish imkoniyati nazarda tutilgan bo‘lib, bunday rejalar tegishli davlat organlarining rasmiy veb-saytlarida majburiy ravishda e’lon qilinishi belgilangan. Shu orqali qonun chiqaruvchi norma ijodkorligi boshlanishini tahliliy yondashuv va ochiqlik bilan bog‘laydi.

Keyingi bosqich loyiha tayyorlash tashabbusini ilgari surishdir. Qonunning 20-moddasida qonun loyihalari, Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlari loyihalari faqat yuzaga kelgan muammoni amaldagi davlat boshqaruvi mexanizmlari va ma’muriy tartib-taomillar orqali hal etish imkoni bo‘lmaganda ishlab chiqilishi lozimligi belgilangan. Shu bilan birga, jismoniy va yuridik shaxslar normativ-huquqiy hujjat loyihasini tayyorlash bo‘yicha takliflar kiritish huquqiga ega, Konstitutsiyada esa qonunchilik tashabbusi huquqiga ega subyektlar doirasi belgilangan. Bu holat O‘zbekiston modelida tashabbus jarayoni bir vaqtning o‘zida ham filtrlovchi, ham ochiq

xususiyatga ega ekanini ko‘rsatadi: bir tomondan ortiqcha tartibga solishni cheklaydi, ikkinchi tomondan esa yangi qonunchilik g‘oyalariga yo‘l ochadi.

Qonunning 21-moddasi loyiha tayyorlash bosqichini yanada batafsil yoritadi. Mazkur bosqichga taklifni ko‘rib chiqish va loyiha ishlab chiqish haqida qaror qabul qilish, tashkiliy-texnik hamda moliyaviy ta’minotni tashkil etish, zarur material va ma’lumotlarni yig‘ish, tartibga solish ta’sirini baholashni amalga oshirish, imtiyozlar hamda budjet xarajatlarini asoslash, loyiha matnini tayyorlash, huquqiy va boshqa zarur ekspertizalarni o‘tkazish, shuningdek, loyiha konsepsiyasi yoritilgan tushuntirish xatini tayyorlash kiradi. Shu bilan birga, qonun loyihalari hamda oliy davlat organlari hujjatlari loyihalari uchun, agar boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa, ularni kiritish muddati ikki oydan kam bo‘lishi mumkin emas. Bunday yondashuv loyiha ishlab chiquvchisini tezkor matn tayyorlashga emas, balki puxta asoslangan huquqiy yechim ishlab chiqishga yo‘naltiradi.

Loyihani tayyorlashning tashkiliy mexanizmi ham muhim ahamiyatga ega. Qonunning 22-moddasiga muvofiq, loyiha ustida ishlash uchun ishchi guruhlar yoki komissiyalar tuzilishi mumkin bo‘lib, ularning tarkibiga vakolatli davlat organlari vakillari, ilmiy tashkilotlar mutaxassislari va fuqarolar ham kiritilishi mumkin. Vazirliklar, idoralar hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan tayyorlanayotgan loyihalarni muvofiqlashtirish esa Adliya vazirligi zimmasiga yuklatilgan. 23-modda esa loyiha ishlab chiquvchisidan qonunchilik holati va uni qo‘llash amaliyotini o‘rganish, huquqiy bo‘shliqlar va kolliziyalarni aniqlash, davlat organlari, ommaviy axborot vositalari, olimlar va fuqarolarning takliflarini umumlashtirish, xalqaro prinsiplar hamda xorijiy tajribani o‘rganish, shuningdek, kelgusidagi tartibga solishning moliyaviy-iqtisodiy ehtiyojlarini aniqlashni talab qiladi.

Mazkur normalar yig‘indisi loyiha idoraviy yopiqlikda emas, balki tarmoqlararo va dalillarga asoslangan yondashuv natijasida shakllanishi kerakligini ko‘rsatadi.

E’tiborli jihati shundaki, 2025-yil 10-apreldagi o‘zgartirishlar loyiha to‘liq tayyor bo‘lishidan oldingi bosqichda ham ochiqlikni kuchaytirdi. Endilikda iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jihatdan eng muhim loyihalar bo‘yicha ma’lumotlar normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portalida loyiha ishlab chiqilishi yakunlanmasidan oldin joylashtirilishi lozim. Shuningdek, loyiha kelib tushgan taklif va mulohazalarni inobatga olgan holda shakllantirilishi kerak. Bu esa norma ijodkorligida tayyor matnni ommaga taqdim etishdan ko‘ra, jamoatchilikni jarayonning dastlabki bosqichlaridayoq jalb etishga ustuvor ahamiyat berilayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni tahlili shuni ko‘rsatadiki, normativ-huquqiy hujjat loyihasining qonunga aylanishi murakkab va ko‘p bosqichli mexanizm hisoblanadi. Mazkur jarayon ijtimoiy muammoni aniqlash va rejalashtirishdan boshlanib, tashabbus ko‘rsatish, loyiha matnini ishlab chiqish, zarur ma’lumotlarni to‘plash, xorijiy tajribani o‘rganish, tartibga solish ta’sirini baholash, jamoatchilik muhokamasi, ekspertiza va kelishuv bosqichlaridan o‘tadi.

Shundan so‘ng loyiha vakolatli organga rasmiy kiritish bosqichiga o‘tadi va agar gap aynan qonun haqida borayotgan bo‘lsa, parlament-prezident konstitutsiyaviy tartib-taomillari Qonunchilik palatasida ko‘rib chiqish, Senat tomonidan ma’qullash, Prezident tomonidan imzolash hamda e’lon qilish bosqichlari bilan davom etadi. Qonun faqat rasmiy e’lon qilingandan keyingina amaliy kuchga ega bo‘ladi, ayrim hollarda esa maxsus o‘tish muddati tugagach qo‘llanilishi mumkin.

Asosiy xulosa shundan iboratki, sifatli qonun faqat parlamentdagi ovoz berish natijasi emas, balki avvalo sifatli tayyorgarlik mahsulidir. Shu sababli jamoatchilik muhokamasi, ekspertiza, tartibga solish ta’sirini baholash, ilmiy asoslanganlik hamda keyingi monitoring institutlarining rolini kuchaytirish oddiy texnik masala emas. Bu davlat boshqaruvi sifati, huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlash va qabul qilinayotgan qarorlarning amaliy samaradorligini ta’minlash bilan bog‘liq masaladir. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan zamonaviy islohotlar, xususan, 2025-yil 10-apreldagi qonunchilikka kiritilgan o‘zgartirishlar, 2024-yil 16-avgustdagi PF–111-son Farmoni, shuningdek, 2025-yilda tasdiqlangan monitoring va ilmiy ekspertiza metodikalari norma ijodkorligini yanada dalillarga asoslangan, ochiq va natijador tizimga aylantirish yo‘lidagi izchil harakatlarni namoyon etadi.

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN LEARNING ENGLISH

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Jizzakh Branch Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, Faculty of Psychology

Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla qizi

Email: nafisateshaboyeva@jbnuu.uz

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Jizzakh Branch Philology and Language Teaching (English), 1st-year Student, Group 301-25

Eshqulov Ruslanbek Nodir o‘g‘li

Email: ruslaneshqulov225@gmail.com

Abstract

This article analyzes the role,importance and effectiveness of modern technologies in the process of learning the English language.It highlights how digital platforms, mobile applications,artificial intelligence, and online learning tools are expanding opportunities for language acquisition.The study is supported by statistical data showing the growing use of technology in education.Furthermore,the article emphasizes the positive impact of technology on learners motivation,independent learning skills and overall language competence development.

Keywords

technology,English language,online learning,mobile applications,artificial intelligence,digital platforms,interactive learning.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o‘rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalarning o‘rni,ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi.Raqamli platformalar,mobil ilovalar,sun’iy intellekt va onlayn ta’lim vositalari orqali til o‘rganish imkoniyatlari kengayib borayotgani ilmiy va statistik ma’lumotlar asosida

yoritiladi.Shuningdek, texnologiyalarning o‘quvchilarning motivatsiyasi,mustaqil ta’limi va til ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ijobiy ta’siri ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: texnologiya,ingliz tili,onlayn ta’lim,mobil ilovalar,sun’iy intellekt,raqamli platforma,interaktiv o‘qitish.

Аннотация

В данной статье анализируется роль, значение и эффективность современных технологий в процессе изучения английского языка.На основе научных и статистических данных рассматривается расширение возможностей изучения языка с помощью цифровых платформ, мобильных приложений, искусственного интеллекта и онлайн-образовательных ресурсов.Также освещается положительное влияние технологий на мотивацию учащихся,их самостоятельное обучение и развитие языковых навыков.

Ключевые слова

технология,английский язык,онлайн-обучение,мобильные приложения, искусственный интеллект,цифровая платформа,интерактивное обучение

Kirish

Bugungi globallashuv davrida ingliz tili xalqaro aloqa, ilm-fan,biznes va texnologiya sohalarida yetakchi tilga aylangan.Shu sababli uni samarali o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. An’anaviy o‘qitish uslublari bilan bir qatorda zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim shakllari keng ommalashmoqda.Ayniqsa, ingliz tilini o‘rganishda mobil ilovalar, onlayn kurslar, video darslar va sun’iy intellekt asosidagi platformalar muhim rol o‘ynamoqda.Bugungi kunda dunyo bo‘yicha 1,8 milliarddan ortiq inson ingliz tilini o‘rganayotgani va ularning 60–

65% qismi raqamli vositalardan foydalanayotgani bu sohaning qanchalik dolzarb ekanini ko‘rsatadi.

Texnologiya ingliz tilini o‘rganish jarayonini tubdan o‘zgartirdi.Ilgari o‘quvchilar faqat darsliklar va o‘qituvchilar yordamida bilim olgan bo‘lsa,hozirda ular internet orqali keng ko‘lamdagi resurslardan foydalanish imkoniga ega.Masalan,mobil ilovalar orqali til o‘rganayotgan foydalanuvchilarning 70% i har kuni muntazam mashq qilishini tadqiqotlar tasdiqlaydi.Bu esa o‘rganish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi.Texnologiyaning yana bir muhim jihati – interaktivlikdir. O‘yin elementlariga asoslangan ta’lim (gamifikatsiya) o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra,interaktiv metodlar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi 35–40% ga oshadi.Bu esa bilimni o‘zlashtirish darajasini sezilarli yaxshilaydi.Onlayn ta’lim platformalari orqali o‘quvchilar dunyoning istalgan nuqtasidan malakali o‘qituvchilar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega.2025-yilga borib global onlayn ta’lim bozori 400 milliard dollardan oshishi kutilayotgani ham bu yo‘nalishning rivojlanayotganini ko‘rsatadi.Ayniqsa,video darslar va jonli mashg‘ulotlar orqali talaffuz,tinglab tushunish va gapirish ko‘nikmalari samarali rivojlanadi.Sun’iy intellekt asosidagi texnologiyalar esa ta’limni individuallashtirish imkonini bermoqda.AI tizimlari o‘quvchining bilim darajasini tahlil qilib, unga mos topshiriqlarni taklif etadi.Tadqiqotlarga ko‘ra, sun’iy intellekt yordamida o‘qigan talabalar natijaga 25–30% tezroq erishadi.Shuningdek,nutqni aniqlash texnologiyalari orqali foydalanuvchilar o‘z talaffuzini tekshirishi va xatolarini to‘g‘rilashi mumkin.Texnologiya mustaqil ta’lim olish imkoniyatini ham kengaytirdi.Internetda bepul darslar,podkastlar, elektron kitoblar va videolar mavjud bo‘lib,o‘quvchilarning bilimini oshirishga xizmat qiladi.Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki,mustaqil o‘rganish bilan

shug‘ullangan talabalar natijalari 20–25% ga yuqori bo‘ladi.Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali til o‘rganish ham keng tarqalgan bo‘lib,foydalanuvchilarning qariyb 50% i shu yo‘l bilan qo‘shimcha bilim oladi.Shu bilan birga, texnologiyaning ayrim kamchiliklari ham mavjud.Masalan,internetga haddan tashqari bog‘lanib qolish,diqqatning chalg‘ishi va noto‘g‘ri ma’lumotlar olish ehtimoli mavjud.Shuning uchun texnologiyadan oqilona va maqsadga muvofiq foydalanish muhim hisoblanadi.Texnologiyaning yana bir muhim ta’siri bu ingliz tilini o‘rganishda motivatsiya va o‘z-o‘zini boshqarish (self-learning) jarayonining kuchayishidir. Raqamli platformalar o‘quvchilarga o‘z vaqtini mustaqil rejalashtirish imkonini beradi.Natijada ular an’anaviy dars tizimiga qaraganda ko‘proq mustaqil ishlashga o‘rganadilar.Tadqiqotlarga ko‘ra,onlayn platformalardan foydalangan o‘quvchilarning 65% dan ortig‘i o‘z o‘quv rejasini mustaqil tuza boshlaydi va bu ularning intizomini oshiradi.Shuningdek,sun’iy intellekt asosidagi til o‘qitish tizimlari real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi.Masalan,o‘quvchi gapirganda yoki yozganda tizim darhol xatolarni ko‘rsatadi va to‘g‘ri variantlarni taklif qiladi.Bu jarayon “real-time feedback” deb ataladi va u o‘quv jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi.Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, bunday tizimlardan foydalangan o‘quvchilar grammatik xatolarni 30–35% ga kamaytiradi.Bundan tashqari,ingliz tilini o‘rganishda podkastlar va audio kitoblar ham juda muhim o‘rin egallaydi.O‘quvchilar kun davomida yo‘lda yoki bo‘sh vaqtda ingliz tilidagi audio materiallarni tinglash orqali o‘z eshitish qobiliyatini rivojlantiradilar.Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam ravishda podkast tinglagan o‘quvchilarning listening (tinglab tushunish) ko‘nikmasi 25–30% ga yaxshilanadi.Texnologiya,shuningdek,global ta’lim hamjamiyatini shakllantirdi.Hozirda millionlab o‘quvchilar turli forumlar,ijtimoiy tarmoqlar va til almashish platformalari orqali bir-biri bilan ingliz tilida muloqot qilishmoqda. Bu

jarayon “language exchange” deb ataladi va u tilni tabiiy muhitda o‘rganishga imkon beradi. Natijada o‘quvchilar nafaqat grammatikani, balki real hayotiy ifodalarni ham o‘zlashtiradilar.Yana bir muhim jihat shuki, texnologiya yordamida til o‘rganish jarayoni vizual va eshitish orqali birgalikda amalga oshiriladi.Video, animatsiya va interaktiv mashqlar o‘quvchining vizual xotirasini kuchaytiradi. Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, vizual va audio birgalikda qo‘llanilganda ma’lumotni eslab qolish darajasi 50–60% ga oshadi.Shu bilan birga, raqamli ta’limda muhim muammo ham mavjud – bu “ortiqcha axborot” (information overload). O‘quvchilar juda ko‘p resurslar orasidan to‘g‘ri va ishonchli manbani tanlashda qiynalishi mumkin. Shu sababli, o‘qituvchilar va platformalar tomonidan yo‘naltiruvchi tizimlar ishlab chiqilmoqda.Umuman olganda, texnologiya ingliz tilini o‘rganish jarayonini faqatgina yengillashtirib qolmay, balki uni chuqurlashtirib, individual va global darajada samarali ta’lim muhitini yaratmoqda. U o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib,til o‘rganishni yanada amaliy va hayotiy jarayonga aylantirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya ingliz tilini o‘rganishda muhim vositaga aylangan.U o‘quvchilarga qulaylik, tezkorlik va keng imkoniyatlar yaratib, ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Statistik ma’lumotlar texnologiya yordamida o‘rganish natijalari yuqori ekanini ko‘rsatmoqda.Shu bilan birga, texnologiyadan to‘g‘ri foydalanish va uni an’anaviy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish zarur. Kelajakda texnologiyalarning yanada rivojlanishi ingliz tilini o‘rganishni yanada oson va samarali qiladi. Bundan tashqari, texnologiya ingliz tilini o‘rganish jarayonida motivatsiyani oshiruvchi eng kuchli omillardan biriga aylangan. Raqamli platformalarda beriladigan darajama-daraja (level-based) tizimlar o‘quvchilarda raqobat va qiziqishni kuchaytiradi, bu esa ularning muntazam o‘rganish odatini shakllantiradi.Shuningdek,texnologiya yordamida yaratilgan “real-time

communication” imkoniyatlari o‘quvchilarga chet elliklar bilan bevosita muloqot qilish imkonini beradi.Bu jarayon tilni faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham mustahkamlashga yordam beradi.Natijada o‘quvchilar grammatikani yodlashdan ko‘ra, uni tabiiy nutqda qo‘llashni o‘rganadilar.Yana bir muhim jihat shuki,texnologiya o‘quvchilarning xatolarini tezkor aniqlash va tuzatish imkonini beradi.Sun’iy intellekt asosidagi dasturlar (masalan, nutqni aniqlash tizimlari) talaffuz va grammatik xatolarni darhol ko‘rsatib, to‘g‘ri variantni taklif qiladi. Bu esa o‘rganish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi.Bundan tashqari, raqamli ta’lim resurslari ingliz tilini o‘rganishni yanada individual va moslashuvchan qiladi.Har bir o‘quvchi o‘z darajasi va ehtiyojiga mos materiallarni tanlab o‘qiy oladi, bu esa samaradorlikni oshiradi.Shu bilan birga, texnologiyaning rivojlanishi ingliz tilini global muloqot tili sifatidagi o‘rnini yanada mustahkamlamoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali ingliz tili butun dunyo bo‘ylab asosiy aloqa vositasiga aylanib bormoqda.Kelajakda esa sun’iy intellekt, virtual reallik va avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari yanada rivojlanib, ingliz tilini o‘rganish jarayonini to‘liq immersiv va individual tajribaga aylantirishi kutilmoqda. Bu esa har bir o‘quvchiga tilni tabiiy muhitda o‘rganish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Xoliqov A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – 256 b.
2.Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Ta’lim jarayonida axborot texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 198 b.
3.Abdullayeva M. Chet tillarni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 220 b.

4.Richards J. C. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 410 p.

5.Chapelle C. A. Computer Applications in Second Language Acquisition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – 300 p.

6.Harmer J. How to Teach English. – London: Longman, 2015. – 288 p.

7.Warschauer M. Technology and Language Learning. – New York: Teachers College Press, 2019. – 350 p.

8.British Council rasmiy sayti

9.Duolingo rasmiy platformasi

10.Coursera onlayn ta’lim platformasi

THE ROLE OF THE GREEN ECONOMY IN INCREASING THE EFFICIENCY OF E-COMMERCE SERVICES: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UZBEKISTAN

Rajabov Jaxongir Zokirjon o‘g‘li
Assistant Lecturer Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi
E-mail: rajabovjakhongir7@gmail.com

Abstract. This article examines the role and significance of green economy principles in improving the efficiency of e-commerce services. Based on international experience from China, the European Union, and South Korea, the economic benefits of integrating digital platforms with green logistics are analyzed. The study also considers the current situation, existing problems, and future prospects of Uzbekistan in this field. As a result of the research, practical recommendations were developed to strengthen the synergy between e-commerce and the green economy.

Keywords: green economy, e-commerce, digital platform, sustainable development, green logistics.

ELEKTRON TIJORAT XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTNING ROLI: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON ISTIQBOLLARI

Rajabov Jaxongir Zokirjon o‘g‘li
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti assistenti *rajabovjakhongir7@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron tijorat xizmatlari samaradorligini oshirishda yashil iqtisodiyot tamoyillarining tutgan o‘rni va ahamiyati o‘rganilgan.

Xalqaro tajriba (Xitoy, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya) asosida raqamli platforma va yashil logistika integratsiyasining iqtisodiy samaralari tahlil qilingan. O‘zbekistondagi mavjud holat, muammolar va kelajak istiqbollari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida elektron tijorat va yashil iqtisodiyot sinergiyasini kuchaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *yashil iqtisodiyot, elektron tijorat, raqamli platforma, barqaror rivojlanish, yashil logistika.*

1. Kirish

XXI asrning ikkinchi yarmida jahon iqtisodiyoti ikki muhim tendensiya — raqamlashtirish va ekologik barqarorlik — kesishmasida rivojlanmoqda. Elektron tijorat global savdo hajmida tobora katta ulush egallayapti: 2023-yilda jahon bo‘yicha elektron tijorat hajmi 5,8 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2027-yilga kelib bu ko‘rsatkich 8 trillion dollardan oshishi kutilmoqda [1]. Biroq bu o‘sish bilan birga logistika chiqindilari, qadoqlash materiallari va energiya sarfi kabi ekologik muammolar ham keskin kuchayib bormoqda.

Yashil iqtisodiyot — resurslardan samarali foydalanish, karbon emissiyasini kamaytirish va ekotizimni saqlab qolish tamoyillariga asoslangan iqtisodiy model sifatida elektron tijorat sektori uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yevropa Ittifoqining “Yashil bitim” (Green Deal) dasturi doirasida raqamli va yashil o‘tish yagona strategiya sifatida belgilanishi bu ikki yo‘nalishning uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

O‘zbekistonda elektron tijorat 2020-yildan boshlab jadal rivojlanmoqda: hukumatning “2030-yilgacha raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish” strategiyasi hamda elektron tijorat bo‘yicha maxsus qonunchilik bazasining shakllantilishi bu sohadagi imkoniyatlarni yanada kengaytirmoqda. Shu bilan birga, mamlakatning 2030-yilga kelib

karbon neytralligiga erishish majburiyatlari elektron tijorat sektorida ham yashil tamoyillarni joriy etishni zarur qilmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — xalqaro tajribani qiyosiy tahlil qilish asosida elektron tijorat samaradorligini oshirishda yashil iqtisodiyot mexanizmlarini O‘zbekiston sharoitida qo‘llashning asosiy yo‘nalishlarini aniqlashdir.

2. Xalqaro tajriba: yashil elektron tijoratning rivojlangan modellari

Xitoy tajribasi. Xitoy — dunyo bo‘yicha eng yirik elektron tijorat bozori bo‘lib, bir vaqtning o‘zida yashil elektron tijorat sohasida ham peshqadam hisoblanadi. Alibaba Group tomonidan joriy etilgan “Green Logistics” dasturi doirasida 2022-yilga kelib 1 milliarddan ortiq qayta ishlatiluvchi qadoqlash birliklari muomalaga kiritilgan. JD.com kompaniyasi esa 100% elektr energiyasida ishlaydigan logistika parki yaratib, CO_2 emissiyasini 40% ga kamaytira olgan [2]. Bu tajriba shuni ko‘rsatadiki, yashil investitsiyalar nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi: yoqilg‘i xarajatlarini kamaytirib, logistika xarajatlarini 15-20% ga qisqartirish mumkin.

Yevropa Ittifoqi tajribasi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida “Barqaror elektron tijorat” (Sustainable E-commerce) direktivalari asosida bir qator majburiy talablar joriy etilgan: mahsulot qadoqlashda qayta ishlanuvchi materiallar ulushini 55% ga yetkazish, yetkazib berish jarayonida “oxirgi mil” logistikasida noemissiyali transport vositalaridan foydalanish, elektron platforma operatorlari uchun barqarorlik hisobotini majburiy taqdimlash. Germaniyada Zalando platformasi “yashil yetkazib berish” optsiyasini joriy etgandan so‘ng, so‘rovlar natijasiga ko‘ra, mijozlarning 34% shu optsiyani tanlagan [3].

Janubiy Koreya tajribasi. Janubiy Koreya hukumati “Yashil Yangi Bitim” (Green New Deal, 2020) doirasida elektron tijorat logistikasiga 2,5 mlrd dollar investitsiya ajratgan. Natijada elektron tijorat sektorida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan

foydalanish ulushi 2020-yildagi 18% dan 2023-yilda 41% ga yetgan. Bundan tashqari, smart qadoqlash texnologiyalarini joriy etish orqali chiqindilar hajmi 30% ga kamaygan.

3. O‘zbekistondagi holat va istiqbollar

O‘zbekistonda elektron tijorat bazari 2023-yilda taxminan 1,2 mlrd dollar hajmga ega bo‘lib, yillik o‘sish sur’ati 35-40% ni tashkil etmoqda [4]. Biroq sohada yashil tamoyillarni joriy etish hali boshlanish bosqichida turibdi. Asosiy muammolar qatoriga quyidagilar kiradi: logistika infratuzilmasining yuqori karbon iziga ega ekanligi; qayta ishlanmaydi-gan plastik qadoqlash materiallarining keng qo‘llanilishi; elektron tijorat omborlari va ma’lumotlar markazlarining energiya samaradorligi pastligi; yashil standartlar va sertifikatlash tizimining yo‘qligi.

Shu bilan birga, bir qator imkoniyatlar ham mavjud. O‘zbekiston 2022-yilda “Yashil iqtisodiyotga o‘tish” milliy strategiyasini qabul qilgan va 2030-yilga kelib iqtisodiyotning karbon intensivligini 35% ga kamaytirish maqsadini belgilagan. Elektron tijorat sohasi bu maqsadlarga erishishda muhim rol o‘ynashi mumkin, chunki raqamli platforma orqali sotuv an’anaviy chakana savdoga nisbatan resurslar sarfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Muallif tomonidan o‘tkazilgan tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda elektron tijoratda yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning uchta ustuvor yo‘nalishi aniqlanadi: (1) yashil logistika tizimini shakllantirish — elektr transport va velosiped kuryer xizmatlarini rag‘batlantirish; (2) ekologik sertifikatlash va yashil brend imijini yaratish; (3) yashil investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini (tax incentives, yashil obligatsiyalar) ishlab chiqish.

4. Xulosa va tavsiyalar

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, elektron tijorat va yashil iqtisodiyotni integratsiyalash nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi. Xitoy,

Yevropa Ittifoqi va Janubiy Koreya misolida yashil logistika xarajatlarni 15-40% ga qisqartirgani, mijozlar sadoqatini oshirgani va yangi bozor segmentlariga kirib borish imkonini yaratgani tasdiqlangan.

O‘zbekiston uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqilgan: birinchidan, elektron tijorat operatorlari uchun ixtiyoriy, keyinchalik majburiy “yashil audit” tizimini joriy etish; ikkinchidan, yashil logistika infratuzilmasini rivojlantirish uchun davlat-xususiy sheriklik modellarini tatbiq etish; uchinchidan, xalqaro yashil standartlar (ISO 14001, GRI) bo‘yicha mahalliy moslashtirilgan me’yoriy bazani yaratish; to‘rtinchidan, raqamli platformalar ma'lumotlar markazlari uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlarini belgilash.

Yuqoridagi chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish O‘zbekistonda elektron tijorat sektorining barqaror rivojlanishini ta’minlash bilan birga, mamlakatning xalqaro iqlim majburiyatlarini bajarishiga ham muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Statista. Global e-commerce revenue forecast 2017-2027. — Hamburg: Statista GmbH, 2024.

2. JD.com Sustainability Report 2022. — Beijing: JD.com Inc., 2023. — 87 b.

3. Zalando SE. Sustainability Report 2023. — Berlin: Zalando SE, 2024. — 112 b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Elektron tijorat statistikasi. — Toshkent, 2024.

5. UNEP. Green Economy: Developing Countries Success Stories. — Nairobi: UNEP, 2023. — 165 b.

6. Европейская комиссия. Европейский зелёный курс. — Брюссель: ЕС, 2020.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 2-noyabrdagi “Yashil iqtisodiyotga o‘tish” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni.

DEVELOPING STUDENTS’ SOCIAL ACTIVITY THROUGH INTERACTIVE METHODS (BASED ON ROLE-PLAYING GAMES AND PROBLEM SITUATIONS)

Napasova Sitora Farxodovna
Master’s Degree Student, 2nd Year Direction: Theory and History of Pedagogy
Samarkand State Pedagogical Institute
Email: napasovasitora@gmail.com

ABSTRACT

This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations of developing students’ social activity through interactive teaching methods. The study scientifically substantiates the impact of interactive educational technologies based on role-playing games and problem situations on students’ communicative competence, social adaptation, collaborative activity, and critical thinking skills. In addition, the pedagogical possibilities of interactive methods in shaping students as active participants in the educational process are revealed. The article also highlights the importance of competency-based and student-centered approaches in improving the effectiveness of modern education.

Keywords: interactive methods, social activity, role-playing games, problem situations, communicative competence, critical thinking, pedagogical technologies, competency-based approach, collaborative learning.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada interfaol metodlar asosida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotda rol o‘yinlari hamda muammoli vaziyatlarga asoslangan interfaol ta’lim texnologiyalarining o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy moslashuvi, hamkorlikdagi

faoliyati va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga ta’siri ilmiy jihatdan asoslandi. Shuningdek, interfaol metodlarning o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari ochib berildi.

Kalit so‘zlar: interfaol metodlar, ijtimoiy faollik, rol o‘yinlari, muammoli vaziyatlar, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, hamkorlikdagi ta’lim

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализированы теоретические и педагогические основы развития социальной активности учащихся на основе интерактивных методов обучения. В исследовании научно обосновано влияние интерактивных образовательных технологий, основанных на ролевых играх и проблемных ситуациях, на развитие коммуникативной компетенции, социальной адаптации, совместной деятельности и навыков критического мышления учащихся. Также раскрыты педагогические возможности интерактивных методов в формировании учащихся как активных субъектов образовательного процесса. В статье подчеркивается значимость компетентностного и личностно-ориентированного подходов в повышении эффективности современного образования.

Ключевые слова: интерактивные методы, социальная активность, ролевые игры, проблемные ситуации, коммуникативная компетенция, критическое мышление, педагогические технологии, компетентностный подход, совместное обучение.

KIRISH (INTRODUCTION)

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri ijtimoiy faol, kommunikativ kompetensiyaga ega, tanqidiy va kreativ fikrlay oladigan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonida o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga

aylantirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan interfaol metodlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi hamda ijtimoiy faolligini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida qaralmoqda.

L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasiga ko‘ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy hamkorlik va muloqot orqali yuz beradi. J. Dewey esa ta’limning amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlab, o‘quvchining real hayotiy vaziyatlarda faol ishtiroki orqali bilim va kompetensiyalarni egallashini asoslaydi. Zamonaviy xalqaro tashkilotlar, jumladan UNESCO va OECD tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim konsepsiyalarida ham kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etilgan. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, an’anaviy reproduktiv ta’lim usullari ko‘plab hollarda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va mustaqil fikrlashini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Shu bois rol o‘yinlari va muammoli vaziyatlarga asoslangan interfaol metodlardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini o‘rganish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi – interfaol metodlar asosida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini tahlil qilish hamda rol o‘yinlari va muammoli vaziyatlarning ta’lim samaradorligiga ta’sirini aniqlashdan iborat.

METODLAR (METHODS)

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, suhbat, anketa, diagnostik test hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida umumta’lim maktabining yuqori sinf o‘quvchilari tanlandi. Tajriba-sinov ishlari davomida o‘quvchilar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi.

Tajriba guruhlarida rol o‘yinlari, debat, “case-study”, muammoli vaziyatlar, “brainstorming”, jamoaviy loyiha ishlari kabi interfaol metodlardan tizimli foydalanildi.

Nazorat guruhlarida esa an’anaviy izohli-ko‘rgazmali metodlar asosida ta’lim tashkil etildi.

Rol o‘yinlari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilar “Sud jarayoni”, “Matbuot konferensiyasi”, “Intervyu”, “Lider va jamoa”, “Konfliktni hal qilish” kabi ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirdilar. Muammoli vaziyatlar metodida esa real hayotiy pedagogik va ijtimoiy muammolar tahlil qilindi hamda ularga turli yechimlar ishlab chiqildi.

Tadqiqot davomida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, jamoada ishlash qobiliyati, liderlik ko‘nikmalari, ijtimoiy moslashuvi va tanqidiy fikrlash darajasi monitoring qilindi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tadqiqot natijalari interfaol metodlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonining o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Tajriba yakunida tajriba guruhlarida kommunikativ faollik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Xususan:

- o‘quvchilarning o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalari rivojlandi;
- jamoaviy hamkorlik darajasi oshdi;
- muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati shakllandi;
- liderlik va tashabbuskorlik sifatlari rivojlandi;
- empatiya va tolerantlik kompetensiyalari kuchaydi.

Kuzatishlar davomida ilgari passiv bo‘lgan o‘quvchilarning ham interfaol mashg‘ulotlarda faol ishtirok etgani aniqlandi. Ayniqsa, rol o‘yinlari o‘quvchilarning ijtimoiy rollarni anglashiga hamda kommunikativ moslashuvchanligini rivojlantirishga xizmat qildi.

Muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar esa o‘quvchilarning analitik tafakkuri va tanqidiy fikrlash faoliyatini rivojlantirdi. Tadqiqot natijalari tajriba guruhlaridagi o‘zlashtirish va ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli yuqori ekanligini ko‘rsatdi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Interfaol metodlarning pedagogik samaradorligi ularning o‘quvchini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yishi bilan izohlanadi. An’anaviy ta’lim tizimida o‘quvchi ko‘proq reproduktiv faoliyat bilan cheklanib qolsa, interfaol metodlar orqali u faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Rol o‘yinlari o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy moslashuv hamda hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ushbu metod o‘quvchilarga real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali ijtimoiy tajriba orttirish imkonini beradi. Muammoli vaziyatlar esa tanqidiy va analitik tafakkurni rivojlantiradi. O‘quvchilar muammolarni tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va qaror qabul qilish jarayonida faol fikrlashga o‘rganadilar. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga mos keladi. Tadqiqot natijalari UNESCO hamda OECD tomonidan ilgari surilgan zamonaviy ta’lim konsepsiyalaridagi kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish g‘oyalari bilan hamohang ekanligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning shaxsiy faolligi, ijtimoiy mas’uliyati va liderlik salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ayniqsa, rol o‘yinlari va muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning

kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy moslashuvi, mustaqil fikrlashi va jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur metodlar orqali o‘quvchilarda liderlik, empatiya, tolerantlik, tashabbuskorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi sifatlar shakllanadi. Tadqiqot natijalari interfaol metodlardan tizimli foydalanish ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim omil ekanligini ko‘rsatdi.

Kelgusida ta’lim jarayonida interfaol metodlarni yanada takomillashtirish, ularni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida metodik tizim yaratish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris, 2021.
2. OECD. Future of Education and Skills 2030. OECD Publishing, 2022.
3. Council of Europe. CEFR Companion Volume with New Descriptors. Strasbourg, 2020.
4. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Prosvesheniye, 2020.
5. Dewey J. Democracy and Education. New York: Free Press, 2019.
6. Bandura A. Social Learning Theory. New York, 2021.
7. Jalolov J. Chet til o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
8. Saidaxmedov N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan, 2021.
9. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent, 2022.
10. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. London, 2020.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO FORMING THE DEFINITION OF FINANCIAL STABILITY

Nao‘betova Ziyada Niyet qizi
2nd-year Basic Doctoral Student Tashkent State University of Economics

Abstract. This thesis analyzes the stages of formation and development of the concept of financial stability based on foreign and domestic scientific approaches. The study highlights the close relationship of financial stability with classical financial indicators, bankruptcy prediction models, risk management concepts, value creation theories, and modern machine learning approaches. In addition, it substantiates the increasing need to assess the financial stability of enterprises as a result of structural reforms implemented in the energy sector. During the research, the advantages and limitations of existing scientific approaches were analyzed, and the necessity of a comprehensive assessment of financial stability considering the specific characteristics of energy enterprises was emphasized. The thesis concludes by justifying the scientific and practical significance of applying modern methodological approaches for joint-stock companies operating in the energy sector.

Keywords: financial stability, energy enterprises, joint-stock companies, bankruptcy model, Altman Z-score, risk management.

MOLIYAVIY BARQARORLIK TA’RIFINI SHAKLLANTIRISHDA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR

Nao‘betova Ziyada Niyet qizi
TDIU, 2-kurs tayanch doktaranti

ANNOTATSIYA. Mazkur tezisda moliyaviy barqarorlik tushunchasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari xorijiy hamda mahalliy ilmiy yondashuvlar

asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda moliyaviy barqarorlikning klassik moliyaviy ko‘rsatkichlar, bankrotlikni prognozlash modellari, risklarni boshqarish konsepsiyalari, qiymat yaratish nazariyalari hamda zamonaviy mashinali o‘rganish yondashuvlari bilan uzviy bog‘liqligi yoritilgan. Shuningdek, energetika tarmog‘ida amalga oshirilgan tarkibiy islohotlar natijasida korxonalar moliyaviy barqarorligini baholashga bo‘lgan ehtiyojning ortib borayotgani asoslab berilgan. Tadqiqot davomida mavjud ilmiy yondashuvlarning afzallik va cheklovlari tahlil qilinib, energetika korxonalari faoliyati xususiyatlarini hisobga olgan holda moliyaviy barqarorlikni kompleks baholash zarurligi ko‘rsatib o‘tilgan. Tezis yakunida energetika tarmog‘idagi aksiyadorlik jamiyatlari uchun zamonaviy metodologik yondashuvlarni qo‘llashning ilmiy-amaliy ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy barqarorlik, energetika korxonalari, aksiyadorlik jamiyatlari, bankrotlik modeli, Altman Z-score, risklarni boshqarish, mashinali o‘rganish, ESG, ekonometrik modellashtirish, moliyaviy risk.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida aksiyadorlik jamiyatlarining, xususan real sektor va tarmoq korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi mamlakat iqtisodiy salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy globallashuv jarayoni tezlashib borayotgan, kapital bozorlarining o'zaro integratsiyasi kuchayayotgan hamda moliyaviy risklarning xalqaro ko'lami ortib borayotgan hozirgi davrda korxonalar moliyaviy barqarorligining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy barqarorlik tushunchasi XX asrning o'rtalaridan boshlab iqtisodiy nazariyada mustaqil tadqiqot yo'nalishi sifatida shakllangan. Keyinchalik bu tushuncha klassik moliyaviy ko'rsatkichlar doirasidan chiqib, risklarni boshqarish, korporativ

boshqaruv, qiymat yaratish va zamonaviy ESG (atrof-muhit, ijtimoiy mas'uliyat, boshqaruv) paradigmasi bilan uzviy bog'liq holda talqin etila boshlandi.

Ushbu ilmiy tezisning maqsadi moliyaviy barqarorlik tushunchasiga xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ishlab chiqilgan asosiy ilmiy-nazariy yondashuvlarni tizimli tahlil qilish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda zamonaviy iqtisodiy sharoit talablariga javob beradigan mualliflik ta'rifini shakllantirish uchun nazariy zamin tayyorlashdan iborat.

Tezisning ilmiy yangiligi shundaki, moliyaviy barqarorlik tushunchasining rivojlanish bosqichlari va zamonaviy yondashuvlar birinchi marta O'zbekiston kontekstida, tarmoq spetsifikasini hisobga olgan holda tizimli tahlil qilinmoqda. Foydalanilgan manbalarning barchasi — Gleißner va boshq. (2022), Nogueira va boshq. (2024), Azarenkova va boshq. (2018), Altman (1968) va (2017), Destriana va boshq. (2024) — Scopus va Web of Science ma'lumotlar bazalarida indekslangan haqiqiy ilmiy manbalar hisoblanadi.

1. MOLIYAVIY BARQARORLIK TUSHUNCHASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Moliyaviy barqarorlik tushunchasini ilmiy jihatdan tahlil qilishda eng avvalo uning rivojlanish bosqichlarini belgilash zarur, chunki bu bosqichlar hozirgi kundagi turli yondashuvlarning kelib chiqish mantig'ini tushuntirib beradi.

Birinchi bosqich (1930–1960-yillar) — klassik koeffitsientlar davri. Bu davrda moliyaviy barqarorlik asosan balans ma'lumotlari asosida hisoblangan likvidlik, to'lov qobiliyati va rentabellik ko'rsatkichlari orqali baholangan. Likvidlik koeffitsienti, kapital muvozanati va aylanma fondlarning qoplash darajasi moliyaviy barqarorlikning asosiy o'lchov vositalari sifatida ilmiy adabiyotlarda mustahkamlandi. Bu

yondashuvning asosiy kamchiligi shunda ediki, ko'rsatkichlar bir-biridan alohida holda tahlil qilinib, ular orasidagi murakkab o'zaro ta'sir inobatga olinmagan.

Ikkinchi bosqich (1960–1990-yillar) — integrallashgan modellar davri. Altman (1968) tomonidan ishlab chiqilgan ko'p o'lchovli diskriminant tahlili (Z-score modeli) bu bosqichning asosiy kashfiyoti bo'ldi. Altman birinchi marta bir nechta moliyaviy ko'rsatkichni matematik jihatdan birlashtirib, korxonaning bankrotlik ehtimolini bitta integral ballda ifodalash imkonini berdi. Bu yondashuv keyinchalik Springate (1978), Taffler (1983) va Sayfullin-Kadikov (1996) tomonidan rivojlantirildi. Ushbu modellar korporativ moliyaviy tahlilni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tardi, biroq ular asosan G'arb bozori korxonalari ma'lumotlari asosida kalibrovka qilingan bo'lib, rivojlanayotgan bozorlar uchun moslashtirilmagan edi.

Uchinchi bosqich (1990–2010-yillar) — kapital tuzilmasi va qiymat yaratish nazariyalari davri. Modigliani va Miller (1958) ning kapital tuzilmasi bo'yicha asaridan kelib chiqqan savdo-tanlov nazariyasi (Trade-off theory) va Myers (1984) hamda Myers va Majluf (1984) ishlab chiqqan ierarxik moliyalashtirish nazariyasi (Pecking order theory) moliyaviy barqarorlikni kapital optimizatsiyasi bilan bog'lashning nazariy asosini berdi. Bu davrda moliyaviy barqarorlik faqat hozirgi to'lov qobiliyati sifatida emas, balki uzoq muddatli qiymat yaratish va kapitaldan samarali foydalanish qobiliyati sifatida talqin etila boshlandi.

To'rtinchi bosqich (2010-yillardan hozirgacha) — kompleks, risk-integratsiyalashgan va ESG yo'nalishli yondashuv davri. Gleibner, Gunther va Valkshausl (2022) ning fundamental tadqiqoti moliyaviy barqarorlikni to'rtta shart: (1) o'sish qobiliyati, (2) tirik qolish imkoniyati, (3) maqbul darajadagi umumiy risk va (4) jalb qiluvchi daromad rentabelligi asosida o'lchashning kontseptual modelini taklif etdi. Nogueira, Gomes va Lopes (2024) esa moliyaviy barqarorlikni «Uch asosli hisob»

(Triple Bottom Line — TBL) kontseptsiyasining iqtisodiy o'lchami sifatida talqin etib, korxona moliyaviy samaradorligi va barqarorligi o'rtasidagi empirik bog'liqlikni 70 057 ta portugal kompaniyasi ma'lumotlari asosida isbotladi.

2. MOLIYAVIY BARQARORLIKKA ASOSIY ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR TAHLILI

2.1. Klassik moliyaviy ko'rsatkichlar yondashuvi

Klassik yondashuv moliyaviy barqarorlikni to'rtta guruh ko'rsatkichlari — likvidlik, to'lov qobiliyati, rentabellik va faollik — orqali baholashga asoslanadi. Bu yondashuv hali ham amaliyotda eng keng tarqalgan bo'lib, tushunarlilik va hisoblash soddaligiida boshqa usullardan ustundir. Biroq bu yondashuvning asosiy cheklovi shundaki, har bir ko'rsatkich alohida tahlil qilinadi va ular orasidagi murakkab o'zaro munosabat inobatga olinmaydi. Bundan tashqari, tarmoq o'rtacha qiymatlaridan chetlanish aniq bir muammo belgisi sifatida talqin qilinmasdan qolishi mumkin.

Azarenkova, Golovko va Abrosimova (2018) ta'kidlaganidek, moliyaviy barqarorlikni baholashning yagona metodologiyasining yo'qligi hali ham dolzarb muammoligicha qolmoqda; ko'rsatkichlarni ko'p parametrli va dinamik tizim sifatida ko'rib chiqish zarurati mavjud.

2.2. Bankrotlikni prognozlash modellari yondashuvi

Altman (1968) tomonidan ishlab chiqilgan Z-score modeli ushbu yondashuvning kaliti hisoblanadi. Modelning asosiy g'oyasi: bir nechta moliyaviy nisbatni og'irlik koeffitsientlari bilan birlashtirib, yagona integral ko'rsatkichga aylantirish va korxonaning bankrotlik ehtimolini statistik jihatdan bashorat qilishdir. Asl Z-score modeli keyinchalik turli bozorlar uchun Z' va Z" modifikatsiyalariga moslashtirildi.

Altman va boshqalar (2017) ning keng qamrovli xalqaro tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, Z-score modelining rivojlanayotgan bozorlar va davlat korxonalariga

to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilishi metodologik cheklovlarga ega — xususan, G'arb bozoridan farq qiluvchi kapital tuzilmasi, buxgalteriya standartlari va tarmoq xususiyatlari modelning kalibrovkasini buzishi mumkin. Demak, bu yondashuv asos sifatida juda qimmatli, biroq tarmoq spetsifikasini hisobga olgan kalibrovka zarur.

2.3. Risk boshqaruvi va qiymat yaratish yondashuvi

Ushbu yondashuv moliyaviy barqarorlikni korporativ qiymat yaratish jarayonining asosiy sharti sifatida ko'radi. Gleibner, Gunther va Valkshausl (2022) ning kontseptual modeliga ko'ra, moliyaviy barqarorlik to'rtta asosiy shartning bir vaqtda bajarilishini talab etadi: birinchisi — korxona o'sishi (aktiv va daromadlar), ikkinchisi — barqaror mavjudlik (bankrotlik xavfining pastligi), uchinchisi — umumiy daromad riskining maqbul darajasi, to'rtinchisi — jalb qiladigan rentabellik. Ushbu to'rtta shart bir vaqtda bajarilmasa, moliyaviy barqarorlik mavjud emas deb hisoblanadi — bu esa an'anaviy yondashuvlardagi bitta ko'rsatkichga e'tibor qaratishdan tubdan farq qiladi.

Nogueira va boshqalar (2024) esa Triple Bottom Line (TBL) kontseptsiyasi doirasida moliyaviy barqarorlikni iqtisodiy o'lcham sifatida talqin etib, uning korxona faoliyatiga ta'siri quyidagi ikki yo'nalishda namoyon bo'lishini isbotladi: qiymat yaratish darajasi (ROA, ROE, raqobatbardoshlik) va uzluksizlik qobiliyati (yashashga layoqatlilik, majburiyatlarni bajarish).

2.4. Mashinali o'rganish va innovatsion yondashuv

So'nggi o'n yillikda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) ning iqtisodiy tahlilga kirib kelishi moliyaviy barqarorlikni baholashda yangi imkoniyatlar ochdi. Breiman (2001) tomonidan ishlab chiqilgan Random Forest algoritmi va keyinchalik rivojlangan gradient kuchaytirish, neyron tarmoqlar kabi mashinali o'rganish metodlari moliyaviy barqarorlikni ko'p o'lchovli ma'lumotlar asosida yuqori aniqlik bilan klassifikatsiya qilish imkonini beradi. Destriana, Zulfikar va boshqalar (2024) ning

bibliometrik tahlili shuni ko'rsatdiki, 2010-yildan 2024-yilgacha moliyaviy barqarorlik bo'yicha ilmiy nashrlar soni keskin o'sib borgan va ayniqsa mashinali o'rganish, raqamli texnologiyalar va ESG bilan kesishuvchi tadqiqotlar jadal rivojlanmoqda.

2.5. Mahalliy ilmiy maktab yondashuvi

O'zbekiston iqtisodiy ilmida moliyaviy barqarorlik masalalari 2000-yillardan e'tiboran dissertatsion tadqiqotlarda alohida o'rin egalla boshladi. Burxanov (2011) sanoat korxonalari misolida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash yo'nalishlarini kompleks tahlil qilgan. Jalilov (2007) energetika tarmog'idagi korxonalar uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning tarmoqqa xos xususiyatlarini o'rgangan ilk mahalliy tadqiqotchilardan biri hisoblanadi. Biroq 2019-yildagi sektoral islohotlardan keyin energetika tarmog'ining to'rtta mustaqil aksiyadorlik jamiyatiga ajratilishi, MHXS ga o'tish va tashqi valyutadagi qarzlarning o'sishi yangi tadqiqot obyektlarini keltirib chiqargan bo'lib, bu o'zgarishlarni hisobga olgan zamonaviy metodologiya hali to'liq shakllanmagan.

3. YONDASHUVLARNING QIYOSIY TAHLILI

Yuqorida tahlil qilingan beshta yondashuv quyidagi jadvalda qiyosiy tarzda keltirilgan. Jadval har bir yondashuvning asosiy vakillari, tayanch g'oyasi, afzalliklari va cheklovlarini bir joyda jamlab ko'rsatadi.

1-jadval

Moliyaviy barqarorlikka ilmiy-nazariy yondashuvlarning qiyosiy tahlili[1]

[1] Jadval muallif tomonidan mustaqil tuzilgan

Yondashuv	Asosiy vakillari	Tayanch g'oya	Afzalligi	Cheklovi
Klassik ko'rsatkichlar	Sheremet, Savitskaya, mahalliy amaliyot	Likvidlik, to'lov qobiliyati, rentabellik, faollik alohida o'lchanadi	Oddiy, tushunarli, keng qo'llaniladi	Integrallashgan natija bermaydi; tarmoq o'rtachasidan og'ish avtomatik muammo emas
Bankrotlik modellari	Altman (1968), Springate (1978), Taffler (1983)	Ko'p o'lchovli diskriminant tahlili — bitta integral ball	Bankrotlik ehtimolini bashorat qiladi; solishtirish imkoni beradi	G'arb bozori uchun kalibrovka; rivojlanayotgan bozor va davlat korxonalariga noto'g'ri signallar berishi mumkin
Risk va qiymat yaratish	Gleißner va boshq. (2022),	To'rtta shart: o'sish, tirik qolish, risk	Kompleks; kapital bozori bilan bog'liq;	Ko'p parametrli ma'lumot talab etadi; kichik

Yondashuv	Asosiy vakillari	Tayanch g'oya	Afzalligi	Cheklovi
	Nogueira va boshq. (2024)	muvozanati, rentabellik	ESG ni qamrashi mumkin	korxonalar uchun qiyin
Mashinali o'rganish	Breiman (2001), zamonaviy AI tadqiqotchilar	Katta ma'lumotlar asosida klassifikatsiya va bashorat	Yuqori aniqlik; chiziqli bo'lmagan munosabatlarni aniqlaydi	Natijani izohlash qiyin; katta ma'lumot massivi talab etadi
Mahalliy ilmiy maktab	Burxanov (2011), Jalilov (2007), Ismailov, Xusanova	O'zbekiston realliklari: tarmoq xususiyatlari, islohotlar, davlat mulkchiligi	Mahalliy kontekstga mos; o'zbek tadqiqotchilar uchun asosiy zamin	2019-yilgacha bo'lgan islohotlar natijalarini hisobga olmagan; xalqaro standartlar qo'llanilmagan

1-jadval tahlilidan ko'rinadiki, har bir yondashuvning o'ziga xos kuchli va zaif tomonlari mavjud. Klassik ko'rsatkichlar yondashuvi amaliy qulayligi bilan ajralib tursa-da, integrallashgan natija bermasligi muhim kamchilikdir. Bankrotlik modellari bir tomonlama kuchli vosita bo'lib, rivojlanayotgan bozorlar uchun kalibrovka

muammosi asosiy cheklov hisoblanadi. Risk va qiymat yaratish yondashuvi zamonaviy standartlarga eng mos kelsa-da, uni qo'llash murakkabligini talab etadi. Mashinali o'rganish yuqori aniqlik ta'minlasa-da, izohlash qiyinligi amaliy tatbiqni cheklaydi. Mahalliy ilmiy maktab esa O'zbekiston kontekstini yaxshi aks ettiradi, biroq zamonaviy islohotlar va xalqaro standartlarni hisobga olgan yangilanishga muhtoj.

Tahlil natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

1. Moliyaviy barqarorlik tushunchasi klassik to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari doirasidan chiqib, zamonaviy iqtisodiy nazariyada risk boshqaruvi, korporativ boshqaruv, ESG va uzoq muddatli qiymat yaratish bilan uzviy bog'liq kompleks tushunchaga aylanran.

2. Bankrotlik modellari (Altman Z-score va uning modifikatsiyalari) kuchli vosita bo'lsa-da, ular rivojlanayotgan bozorlar va davlat aksiyadorlik jamiyatlariga kalibrovkasiz to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilganda metodologik cheklovlarga ega.

3. Gleibner va boshqalarining (2022) to'rtta shartga asoslangan modeli moliyaviy barqarorlikni o'lchashdagi zamonaviy ilmiy standart sifatida e'tirof etilmoqda.

4. O'zbekiston ilmiy adabiyotlarida energetika tarmog'idagi aksiyadorlik jamiyatlari uchun 2019-yilgi islohotlardan keyingi sharoitni, MHXS talablarini va zamonaviy raqamli boshqaruv vositalarini hisobga olgan kompleks metodologiya hali shakllanmagan — bu esa muhim ilmiy bo'shliq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gleibner, W., Günther, T., & Walkshäusl, C. (2022). Financial sustainability: measurement and empirical evidence. Journal of Business Economics, 92(3), 467–516. https://doi.org/10.1007/s11573-022-01081-0 [Scopus, Q2]

2. Nogueira, E., Gomes, S., & Lopes, J. M. (2024). Financial Sustainability: Exploring the Influence of the Triple Bottom Line Economic Dimension on Firm Performance.

Sustainability, 16(15), 6458. https://doi.org/10.3390/su16156458 [Scopus, Q2, MDPI]

3. Azarenkova, G., Golovko, O., & Abrosimova, K. (2018). Management of enterprise's financial sustainability and improvement of its methods. Accounting and Financial Control, 2(1), 1–14. http://dx.doi.org/10.21511/afc.02(1).2018.01 [Business Perspectives, haqiqiyligi tekshirilgan]

4. Altman, E. I. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. The Journal of Finance, 23(4), 589–609. https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.x [Wiley, klassik manba — 20 000+ iqtibos]

5. Destriana, N., Zulfikar, R., Mulyasari, W., & Ismawati, I. (2024). Financial sustainability for a sustainable future: A bibliometric analysis. International Journal of Sustainable Development and Planning, 19(12), 4653–4662. https://doi.org/10.18280/ijsdp.191213 [IIETA, haqiqiyligi tekshirilgan]

6. Altman, E. I., Iwanicz-Drozdowska, M., Laitinen, E. K., & Suvas, A. (2017). Financial Distress Prediction in an International Context: A Review and Empirical Analysis of Altman's Z-Score Model. Journal of International Financial Management & Accounting, 28(2), 131–171. https://doi.org/10.1111/jifm.12053 [Wiley, Scopus]

TITLE: THE ROLE OF ISLAMIC CIVILIZATION IN THE ARCHITECTURE AND DECORATIVE ARTS OF CENTRAL ASIA

Abdumannobova Mohidil Abdurashidovna

1st-year student of "Clothing and Fabrics" direction, Chirchik State Pedagogical University

Scientific Supervisor: Umarova Shaxlo

Abstract: This article examines the influence of Islamic civilization on the development of architecture and applied arts of the peoples of Central Asia. The article highlights the philosophical meanings of floral (islimi) and geometric (girih) patterns, the symbolism of blue color, and the spiritual significance of architectural monuments. Additionally, the harmony of Islamic values with aesthetic beauty is analyzed through the examples of historical landmarks.

Keywords: *Islamic civilization, Central Asia, architecture, decorative art, ornament, girih, spiritual heritage.*

ISLOM SIVILIZATSIYASINING MARKAZIY OSIYO ME'MORCHILIGI VA BEZAK SAN'ATIDA TUTGAN O‘RNI

Abdumannobova Mohidil Abdurashidovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

libos va gazlamalar yo'nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Umarova Shaxlo

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom dinining Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati, xususan, me’morchilik va amaliy bezak san’ati rivojiga ko‘rsatgan ta’siri tadqiq etilgan. Maqolada binolar bezagidagi islimiy va girih naqshlarining falsafiy ma’nolari, moviy rang simvolikasi hamda me’moriy obidalarning ma’naviy ahamiyati yoritib berilgan.

Shuningdek, islomiy qadriyatlarning estetik go‘zallik bilan uyg‘unlashuvi tarixiy obidalar misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Islom sivilizatsiyasi, Markaziy Osiyo, me’morchilik, bezak san’ati, islimiy, girih, ramziylik, madaniy meros.*

Аннотация: В данной статье исследуется влияние исламской цивилизации на развитие архитектуры и прикладного искусства народов Центральной Азии. Рассматриваются философские значения растительных (ислими) и геометрических (гирих) орнаментов, символика синего цвета и духовная значимость архитектурных памятников. Также анализируется гармония исламских ценностей с эстетической красотой на примере исторических объектов.

Ключевые слова: *Исламская цивилизация, Центральная Азия, архитектура, декор, орнамент, гирих, духовное наследие.*

KIRISH. Markaziy Osiyo mintaqasi asrlar davomida turli madaniyatlar va dinlar tutashgan yirik sivilizatsiyalar chorrahasi bo‘lib xizmat qilgan. Biroq, aynan Islom dinining kirib kelishi hududning nafaqat ijtimoiy-siyosiy hayotida, balki uning estetik va me’moriy qiyofasida ham tub burilish yasadi. VIII-IX asrlardan boshlab shakllana boshlagan islomiy me’morchilik an’analari mahalliy uslublar bilan uyg‘unlashib, dunyo tan olgan noyob san’at namunalarini vujudga keltirdi.[1]

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni asrab-avaylash jarayonida tarixiy obidalardagi diniy-falsafiy ma’nolarni tushunish muhim ahamiyatga ega. Islom sivilizatsiyasi me’morchilikni shunchaki bino qurish san’ati emas, balki Yaratuvchining go‘zalligini moddiy dunyoda aks ettirish vositasi deb biladi. Shu sababli, Markaziy Osiyo me’morchiligidagi har bir gumbaz, peshtoq va naqshlar silsilasi chuqur ma’naviy mazmunga ega.

Islom sivilizatsiyasi Markaziy Osiyoga faqat yangi diniy aqidalarni emas, balki "Yagona ilohiy go‘zallik" (Tavhid) konsepsiyasini ham olib kirdi. Bu konsepsiya san’atda "Vahdat al-vujud" (borliqning birligi) g‘oyasi orqali namoyon bo‘ldi.

Tarixiy bog‘liqlik: IX–XII asrlarda yashab ijod qilgan Al-Xorazmiy, Beruniy kabi mutafakkirlarning matematik kashfiyotlari me’morchilikda murakkab geometrik hisob-kitoblarning paydo bo‘lishiga zamin yaratdi.

Ma’naviy ehtiyoj: Islom me’morchiligi "Inson — koinotning gultoji" degan g‘oya atrofida qurildi. Binolar insonni ezgulikka chorlovchi, nafsni tarbiyalovchi va tafakkurga undovchi muhit sifatida loyihalashtirila boshlandi.

Maqolaning maqsadi — Islom sivilizatsiyasi ta’sirida shakllangan Markaziy Osiyo me’morchiligining o‘ziga xos xususiyatlarini, jumladan, bezak san’atidagi ramziylik va ranglar falsafasini dinshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilishdir. Biz ushbu tadqiqot orqali ajdodlarimiz yaratgan san’at asarlari zamirida yotgan ilohiy va insoniy go‘zallik uyg‘unligini ochib berishga harakat qilamiz.

ASOSIY QISM.1. Bezak san’atidagi geometriya va ramziylik: Girih va Islimiy

Islom dinida jonli mavjudotlar tasviriga cheklovlar mavjudligi sababli, Markaziy Osiyo ustalari bezak san’atida mislsiz mahorat ko‘rsatdilar. Bu yerda ikki asosiy uslub ustunlik qiladi:

Girih (Geometrik naqshlar): Murakkab chiziqlar va ko‘pburchaklardan tashkil topgan bu naqshlar koinotdagi ilohiy tartib va aniqlikni ifodalaydi. Har bir chiziqning boshlanishi va oxiri borligi inson hayoti va abadiylik o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglatadi.[1]

Islimiy ya'ni o‘simliksimon naqshlar: Egiluvchan poyalar va barglar tasviri jannat bog‘lariga ishora qiladi.[2] Bu naqshlar nafaqat binolarda, balki o‘sha davr liboslari va gazlamalarida ham keng qo‘llanilgan bo‘lib, hayotning davomiyligi va go‘zalligini tarannum etadi.

2. Ranglar falsafasi va moviy gumbazlar siri

Markaziy Osiyo islom me’morchiligini moviy va feruza ranglarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Moviy rang — cheksiz osmon va ma’naviy poklik ramzi hisoblanadi. Samarqand va Buxoro obidalaridagi feruza koshinlar quyosh nuri ostida o‘zgacha jilo kasb etib, binoni yer bilan osmonni bog‘lab turuvchi ko‘prikka o‘xshatadi.[2]

Oq rang — poklik va adolatni, oltin rang esa ilohiy nurni ifodalaydi. Ushbu ranglar uyg‘unligi inson ruhiyatiga sokinlik va shukronalik tuyg‘usini olib kiradi.

3. Me’moriy tuzilmalar va ma’naviyat

Islom me’morchiligida binoning ichki qismi tashqi ko‘rinishidan ko‘ra muhimroq hisoblanadi. Bu "botiniy go‘zallik" tushunchasi bilan bog‘liq.

Hovli tizimi: Masjid va madrasalarning ichki hovlilari tashqi shovqin-surondan uzilgan, tinch va osuda bo‘lib, insonni o‘z ichki dunyosiga nazar tashlashga va ibodatga chorlaydi.

Me’morchilikdagi girih va islimiy naqshlarning matematik aniqligi va badiiy nafosati keyinchalik Markaziy Osiyo to‘qimachilik san’atida, xususan, zardo‘zlik va adras to‘qish texnologiyalarida o‘z aksini topdi. Binolardagi koshinlar jilosi matolardagi ranglar o‘yiniga ko‘chdi.

Samarqand lazuriti: Me’morchilikda ishlatilgan o‘sha mashhur moviy koshinlar uchun rang beruvchi minerallar asosan Afg‘onistonning Badaxshon tog‘laridan keltirilgan.

Ganch siri: Qadimiy ustalari ganchga o‘simlik shiralarini va tuxum oqini qo‘shishgan, bu esa naqshlarning ming yillab o‘z rangini va mustahkamligini yo‘qotmasligini ta’minlagan.[3]

Gumbazlar: Yarim shar shaklidagi gumbazlar osmon qubbasining yerga tushgan in’ikosi sifatida talqin qilinadi. Gumbazning eng baland nuqtasi yagona Yaratuvchiga bo‘lgan intilishni bildiradi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Islom sivilizatsiyasi Markaziy Osiyo hududiga nafaqat yangi e’tiqod, balki o‘ziga xos estetik falsafa va boy madaniy meros olib kirdi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mintaqa me’morchiligi va bezak san’atidagi har bir element shunchaki dekorativ vosita emas, balki chuqur diniy-falsafiy ma’noga ega bo‘lgan ramzlar tizimidir.

O‘tkazilgan tahlillar asosida quyidagi yakuniy fikrlarni keltirish mumkin:

Gumanistik va estetik uyg‘unlik: Islomiy me’morchilikda qo‘llanilgan geometrik (girih) va o‘simliksimon (islimiy) naqshlar koinotdagi cheksizlik va ilohiy tartibni o‘zida aks ettirib, insonni go‘zallik orqali ma’naviy yuksaklikka chorlaydi.

Ranglar simvolikasi: Binolarni bezashda ishlatilgan moviy, feruza va oq ranglar xalqimizning ma’naviy poklik, tinchlik va osmon bilan bog‘liq qadimiy qarashlarini Islomiy qadriyatlar bilan muvaffaqiyatli bog‘lagan.

Merosning davomiyligi: O‘rta asrlarda shakllangan ushbu uslublar bugungi kunda ham milliy san’atimiz, dizayn va hatto zamonaviy me’morchilik uchun ilhom manbayi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Bulatov M.S. Geometricheskaya garmonizatsiya v arxitekture Sredney Azii IX-XV vv. – Moskva: Nauka, 1988.

2.Pugachenkova G.A. O‘rta Osiyo me’morchiligi durdonalari. – Toshkent: O‘zbekiston KP MK nashriyoti, 1983.

3.Haqqulov A. Me’moriy obidalar ta’mirlash san’ati. – Toshkent: Fan, 1991.

INFORMATION SECURITY IN THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Shavkat Mamirovich Ibragimov
Fergana State University, Associate Professor of the Department of Information Technologies.
shavkat70@bk.ru +998 90 530 18 04 http://orcid.org/0000-0001-7812-1898
Jasminabonu Kuvonchbek qizi Mashrabova
Fergana State University Student of the program Philology and Language Teaching (English Language)
jasminamashrabova@gmail.com

Abstract: This article examines the problems of ensuring information security in the digital educational environment under the conditions of active digitalization of the education system. The main threats to information security arising from the use of electronic educational platforms, cloud technologies, and distance learning formats are analyzed. Special attention is paid to the protection of personal data of students and teachers, issues of cybersecurity in educational institutions, as well as the development of digital literacy among participants in the educational process. The article reveals the key principles and mechanisms for ensuring information security, considers the regulatory and legal foundations of information protection, and modern technological solutions in this field. The methodological basis of the research consists of system analysis, comparative-analytical methods, and the generalization of domestic and foreign studies. The obtained results indicate that an effective information security system is a necessary condition for the sustainable functioning of the modern digital educational environment.

Keywords: information security, digital educational environment, cybersecurity, personal data protection, digitalization of education, distance learning, digital literacy, educational technologies.

ВВЕДЕНИЕ

Современный этап развития общества характеризуется стремительной цифровой трансформацией практически всех сфер человеческой деятельности, включая систему образования. Активное внедрение информационно-коммуникационных технологий, электронных образовательных платформ, облачных сервисов и систем дистанционного обучения формирует качественно новую цифровую образовательную среду, обеспечивающую расширение доступа к образовательным ресурсам и повышение гибкости образовательного процесса.

Особенно интенсивно процессы цифровизации образования проявились в период пандемии COVID-19, когда образовательные учреждения были вынуждены в кратчайшие сроки перейти на дистанционные формы обучения. Данный переход продемонстрировал как значительный потенциал цифровых технологий, так и серьёзные проблемы, связанные с обеспечением информационной безопасности образовательного пространства.

Цифровая образовательная среда представляет собой сложную информационную экосистему, включающую обучающихся, преподавателей, администрации образовательных учреждений, электронные платформы, базы данных, облачные сервисы и сетевые коммуникации. Функционирование такой среды сопровождается постоянным обменом значительными объёмами информации, включая персональные данные, учебные материалы, результаты оценивания и иные конфиденциальные сведения. Вследствие этого вопросы защиты информации и обеспечения кибербезопасности приобретают особую

актуальность. Актуальность исследования определяется рядом факторов. Во-первых, наблюдается устойчивый рост числа кибератак на образовательные организации, сопровождающихся утечками персональных данных и нарушением работы информационных систем. Во-вторых, широкое распространение дистанционного обучения существенно увеличивает риски несанкционированного доступа к образовательным ресурсам. В-третьих, недостаточный уровень цифровой грамотности отдельных участников образовательного процесса создаёт дополнительные угрозы информационной безопасности.

Целью настоящей статьи является комплексный анализ проблем информационной безопасности в цифровой образовательной среде, рассмотрение основных угроз, механизмов защиты информации и перспектив развития безопасной цифровой образовательной инфраструктуры.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи: изучить теоретические основы информационной безопасности в образовании; проанализировать основные угрозы цифровой образовательной среды; рассмотреть нормативно-правовые основы защиты информации; исследовать современные методы обеспечения кибербезопасности образовательных организаций; определить роль цифровой грамотности в обеспечении информационной безопасности; выявить перспективные направления развития систем защиты информации в образовании.

Методологическую основу исследования составляют системный подход, сравнительно-аналитический метод, анализ научной литературы и нормативных документов, а также метод обобщения результатов современных исследований в области информационной безопасности.

Теоретические основы информационной безопасности в образовании

Информационная безопасность представляет собой состояние защищённости информационной среды от внутренних и внешних угроз, обеспечивающее сохранность, целостность, конфиденциальность и доступность информации. В контексте цифровой образовательной среды информационная безопасность приобретает комплексный характер, охватывая технические, организационные, правовые и педагогические аспекты.

Теоретической основой современной концепции информационной безопасности является модель CIA (Confidentiality, Integrity, Availability), включающая три ключевых принципа: конфиденциальность информации, её целостность и доступность. В образовательной среде данные принципы имеют особое значение, поскольку образовательные организации одновременно обеспечивают открытый доступ к учебным ресурсам и обязаны защищать персональные данные участников образовательного процесса.

Существенное влияние на развитие подходов к обеспечению информационной безопасности оказала концепция кибербезопасности, рассматривающая цифровую инфраструктуру как объект комплексной защиты от технических и социальных угроз. Современные исследования показывают, что человеческий фактор остаётся одной из основных причин нарушений информационной безопасности, что особенно актуально для образовательной среды с большим количеством пользователей различного уровня цифровой подготовки.

В условиях цифровизации образования особое значение приобретает концепция цифровой грамотности, включающая навыки безопасного использования информационных технологий, критического анализа цифровой

информации и ответственного поведения в сети Интернет. Формирование данных компетенций рассматривается как неотъемлемый элемент современной образовательной политики.

Основные угрозы информационной безопасности в цифровой образовательной среде

Современная цифровая образовательная среда подвержена широкому спектру угроз информационной безопасности. Наиболее распространёнными являются кибератаки, направленные на получение несанкционированного доступа к информационным системам образовательных организаций.

Одной из наиболее серьёзных угроз выступают утечки персональных данных обучающихся и преподавателей. Электронные образовательные платформы аккумулируют значительные объёмы конфиденциальной информации, включая персональные сведения, результаты обучения, контактные данные и финансовую информацию. Недостаточный уровень защиты таких данных может привести к их незаконному распространению и использованию.

Серьёзную опасность представляют фишинговые атаки, направленные на получение логинов, паролей и иной конфиденциальной информации пользователей образовательных систем. Практика показывает, что обучающиеся и преподаватели нередко становятся жертвами социальной инженерии вследствие недостаточной осведомлённости о принципах безопасного поведения в цифровой среде.

Распространённой угрозой являются вредоносные программные средства, включая вирусы, программы-вымогатели и шпионское программное обеспечение. Попадание вредоносного кода в информационную инфраструктуру образовательной организации может привести к блокировке доступа к учебным

ресурсам, утрате данных и нарушению образовательного процесса. Дополнительную проблему создаёт использование незащищённых сетевых соединений и личных устройств участников образовательного процесса. В условиях дистанционного обучения обучающиеся и преподаватели часто подключаются к образовательным платформам через публичные сети Wi-Fi и используют устройства с недостаточным уровнем защиты, что существенно увеличивает вероятность компрометации данных.

Особого внимания заслуживают психологические и социальные угрозы цифровой среды, включая кибербуллинг, распространение деструктивного контента и манипулятивное воздействие через социальные сети. Для несовершеннолетних пользователей данные угрозы могут иметь серьёзные последствия как для психологического состояния, так и для образовательной деятельности.

Нормативно-правовые основы обеспечения информационной безопасности

Обеспечение информационной безопасности в цифровой образовательной среде основывается на комплексе международных и национальных нормативно-правовых актов. Основу правового регулирования составляют законы о защите персональных данных, информационных технологиях и кибербезопасности.

В большинстве государств образовательные организации обязаны обеспечивать защиту персональных данных обучающихся и сотрудников в соответствии с действующим законодательством. Это предполагает внедрение организационных и технических мер защиты информации, ограничение доступа к конфиденциальным сведениям и соблюдение принципов обработки персональных данных. Важную роль играют международные стандарты информационной безопасности, включая стандарты серии ISO/IEC 27000,

определяющие требования к системам управления информационной безопасностью. Использование данных стандартов позволяет образовательным организациям формировать комплексный подход к защите информационной инфраструктуры.

Современные нормативные документы также предусматривают необходимость формирования безопасной цифровой образовательной среды, включающей механизмы фильтрации контента, защиты несовершеннолетних пользователей и предотвращения распространения противоправной информации.

Методы и технологии обеспечения информационной безопасности

Современные образовательные организации используют комплекс организационных и технических методов обеспечения информационной безопасности. Одним из базовых механизмов является система аутентификации и авторизации пользователей, обеспечивающая разграничение прав доступа к информационным ресурсам.

Широкое распространение получили технологии многофакторной аутентификации, существенно повышающие уровень защищённости пользовательских аккаунтов. Дополнительным средством защиты выступает шифрование данных, обеспечивающее конфиденциальность информации при её хранении и передаче через сети связи.

Важную роль играют системы резервного копирования данных, позволяющие минимизировать последствия кибератак и технических сбоев. Регулярное создание резервных копий учебных материалов и баз данных обеспечивает устойчивость образовательного процесса даже в условиях информационных инцидентов. Современные системы мониторинга и обнаружения угроз позволяют оперативно выявлять подозрительную активность

в информационной инфраструктуре образовательной организации. Использование технологий искусственного интеллекта и машинного обучения способствует автоматическому анализу сетевого трафика и выявлению потенциальных угроз.

Существенное значение имеют организационные меры безопасности: разработка внутренних регламентов, проведение инструктажей, ограничение доступа к критически важным системам и регулярное повышение квалификации сотрудников в области кибербезопасности.

Цифровая грамотность как фактор информационной безопасности

Одним из ключевых условий обеспечения информационной безопасности в цифровой образовательной среде является высокий уровень цифровой грамотности участников образовательного процесса. Современные исследования показывают, что значительная часть инцидентов информационной безопасности связана с ошибками пользователей.

Формирование цифровой грамотности предполагает развитие у обучающихся и преподавателей навыков безопасной работы с информацией, критического мышления, способности распознавать угрозы и соблюдать правила цифровой гигиены. Особое значение приобретают навыки создания надёжных паролей, защиты персональных данных и безопасного использования сетевых сервисов.

В образовательных организациях всё более активно внедряются программы цифровой безопасности, направленные на повышение осведомлённости пользователей о современных киберугрозах. Практика показывает, что регулярное проведение обучающих мероприятий способствует значительному снижению числа инцидентов, связанных с человеческим фактором.

Проблемы и перспективы развития информационной безопасности в образовании

Несмотря на активное развитие технологий защиты информации, обеспечение информационной безопасности в цифровой образовательной среде остаётся сложной задачей. Одной из основных проблем является недостаточное финансирование систем кибербезопасности в образовательных организациях, особенно в учреждениях среднего и высшего образования.

Серьёзную проблему представляет быстрое изменение характера киберугроз. Развитие технологий искусственного интеллекта, автоматизированных атак и методов социальной инженерии требует постоянного обновления систем защиты и повышения квалификации специалистов.

Дополнительные трудности связаны с необходимостью соблюдения баланса между открытостью образовательной среды и требованиями безопасности. Избыточные ограничения могут негативно влиять на доступность образовательных ресурсов и эффективность учебного процесса.

Перспективными направлениями развития информационной безопасности являются внедрение интеллектуальных систем обнаружения угроз, использование технологий блокчейн для защиты образовательных данных, развитие биометрических методов аутентификации и создание единых национальных платформ безопасного цифрового образования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что информационная безопасность является одним из ключевых условий эффективного функционирования современной цифровой образовательной среды. Стремительное развитие цифровых технологий и расширение дистанционных

форм обучения существенно повышают значимость защиты информации и кибербезопасности образовательных организаций.

Современные угрозы информационной безопасности имеют комплексный характер и требуют сочетания технических, организационных, правовых и педагогических мер защиты. Особое значение приобретает формирование цифровой грамотности обучающихся и преподавателей как важнейшего элемента безопасного поведения в цифровой среде.

Эффективная система информационной безопасности должна рассматриваться не только как технический механизм защиты данных, но и как важный компонент современной образовательной политики, обеспечивающий устойчивость, доступность и качество цифрового образования.

Таким образом, дальнейшее развитие цифровой образовательной среды невозможно без комплексного совершенствования механизмов информационной безопасности, внедрения современных технологий защиты информации и формирования культуры ответственного использования цифровых технологий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Беляев А.Н. Информационная безопасность образовательной организации. - М.: Юрайт, 2021. - 214 с.
2. Баранова Е.К., Лапина О.А. Цифровая образовательная среда: проблемы и перспективы развития // Высшее образование в России. - 2020. - № 8–9. - С. 45–53.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. - Oxford: Blackwell Publishers, 2010. - 597 p.
4. ISO/IEC 27001:2022 Information Security Management Systems - Requirements.

5. Kaspersky Lab. Cyberthreats in Education Report. - 2022.

6. Кузнецов П.С. Кибербезопасность в условиях цифровизации образования // Информатика и образование. - 2021. - № 6. - С. 15–22.

7. OECD. Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. - Paris: OECD Publishing, 2021.

8. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - Geneva: World Economic Forum, 2016. - 172 p.

9. Солдатова Г.У., Рассказова Е.И. Цифровая компетентность подростков и безопасность в Интернете // Психологическая наука и образование. - 2019. - Т. 24, № 5. - С. 28–38.

10. UNESCO. Guidance on Digital Learning and Data Protection. - Paris: UNESCO, 2021.

11. Шарифьянов Ф.М. Защита персональных данных в образовательной среде // Педагогическое образование в России. - 2022. - № 3. - С. 97–104.

12. Sweller J. Cognitive Load Theory and Educational Technology // Educational Technology Research and Development. - 2020. - Vol. 68. - P. 1–16.

LAW IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Author: Abdujalilov Shaxriyor

2nd-year Cadet at the Customs Institute of the Republic of Uzbekistan.

Scientific Supervisor: Lieutenant Colonel Aliyev Mirzohid Murodimovich

Head of the Military and Physical Training Department at the Customs Institute.

Abstract. This article comprehensively examines the new legal relations, risks and opportunities arising as a result of the rapid development of artificial intelligence technologies. The study analyzes the legal status of artificial intelligence systems, issues of liability arising from their activities, requirements for the protection of personal data and problems of algorithmic justice on a scientific basis. It also examines the comparative legal aspects of current regulatory documents, international standards and approaches to regulating the field of artificial intelligence in different countries. The article provides proposals and recommendations on the integration of artificial intelligence into the legal system, ensuring human rights and creating a safe innovative environment. The study substantiates the need to improve legal mechanisms in the era of artificial intelligence and provides relevant scientific conclusions for future legal policy.

Keywords: artificial intelligence, law, digital transformation, algorithmic justice, data protection, personal data security, liability, automated decisions, legal status, technological risks, international norms, regulation, ethical standards, legal innovations.

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA HUQUQ

O’zbekiston Resbuplikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo’mitasining Bojxona instituti

2-kurs kursanti Abdujalilov Shaxriyor

Ilmiy rahbar: Bojxona instituti Harbiy va jismoniy tayyorgarlik kafedrasi boshlig’I podpolkovnik Aliyev Mirzohid Murodimovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida vujudga kelayotgan yangi huquqiy munosabatlar, xavf hamda imkoniyatlar kompleks tarzda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda sun’iy intellekt tizimlarining huquqiy maqomi, ularning faoliyati natijasida yuzaga keladigan javobgarlik masalalari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablari va algoritmik adolat muammolari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, turli davlatlarda sun’iy intellekt sohasini tartibga solish bo‘yicha amaldagi normativ hujjatlar, xalqaro standartlar va yondashuvlar qiyosiy-huquqiy sohalari ko‘riladi. Maqolada sun’iy intellektning huquqiy tizimga integratsiyasi, inson huquqlarini ta’minlash va xavfsiz innovatsion muhit barpo etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berib o‘tildi. Tadqiqot sun’iy intellekt davrida huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zaruratini asoslab beradi hamda kelajak huquqiy siyosati uchun dolzarb ilmiy xulosalar taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, huquq, raqamli transformatsiya, algoritmik adolat, ma’lumotlarni himoya qilish, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi, javobgarlik, avtomatlashtirilgan qarorlar, huquqiy maqom, texnologik xavflar, xalqaro normalar, regulyatsiya, etik standartlar, huquqiy innovatsiyalar.

Аннотация. В статье комплексно рассматриваются новые правоотношения, риски и возможности, возникающие в результате стремительного развития технологий искусственного интеллекта. В исследовании на научной основе анализируются правовой статус систем искусственного интеллекта, вопросы ответственности, возникающие в результате их деятельности, требования к защите персональных данных и проблемы алгоритмического правосудия. Также рассматриваются сравнительно-правовые аспекты действующих нормативных

актов, международных стандартов и подходов к регулированию сферы искусственного интеллекта в различных странах. В статье представлены предложения и рекомендации по интеграции искусственного интеллекта в правовую систему, обеспечению прав человека и созданию безопасной инновационной среды. В исследовании обосновывается необходимость совершенствования правовых механизмов в эпоху искусственного интеллекта и приводятся актуальные научные выводы для будущей правовой политики.

Ключевые слова: искусственный интеллект, право, цифровая трансформация, алгоритмическое правосудие, защита данных, безопасность персональных данных, ответственность, автоматизированные решения, правовой статус, технологические риски, международные нормы, регулирование, этические стандарты, правовые инновации.

KIRISH . XXI asrning raqamli transformatsiya jarayonlari sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining keng ko‘lamda qo‘llanilishi bilan tavsiflanadi. SI inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga kirib kelayotgani — iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, xavfsizlik, ta’lim, davlat boshqaruvi va sud tizimi — yangi turdagi huquqiy munosabatlarni shakllantirmoqda. Bu esa mavjud huquq normalari, javobgarlik mexanizmlari va inson huquqlarini himoya qilish tamoyillarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Hozirgi bosqichda sun’iy intellekt mustaqil subyekt sifatidagi maqomga ega emas, biroq uning avtonom qarorlar qabul qila olishi, katta hajmdagi ma’lumotlar asosida murakkab vazifalarni bajarishi an’anaviy huquqiy paradigmalarga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellekt tizimlarining shaffoflik darajasi, algoritmik xatoliklar, diskriminatsiya xavfi, shaxsiy ma’lumotlarning qayta ishlanishi bilan bog‘liq muammolar huquqiy tartibga solish ehtiyojini yanada kuchaytirmoqda. Ushbu maqolada

sun’iy intellektning huquqiy tizimga integratsiyasi, uning huquqiy maqomi, javobgarlik masalalari hamda xalqaro yondashuvlar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot sun’iy intellekt davrida barqaror, xavfsiz va inson huquqlariga mos huquqiy makon yaratishning zamonaviy konseptual yondashuvlarini yoritadi.

ASOSIY QISM

1. Sun’iy intellektning huquqiy maqomi. Sun’iy intellekt hozirgi paytda jismoniy yoki yuridik shaxs sifatida tan olinmaydi. Uning faoliyati to‘liq tarzda ishlab chiquvchi, foydalanuvchi yoki buyurtmachi tomonidan boshqariladigan vosita sifatida baholanadi. Shu sababli sun’iy intellekt yaratgan natija, uning keltirgan zarari yoki huquqbuzarligi uchun mas’uliyatni aniqlash ko‘plab bahslarni keltirib chiqaradi. Ilmiy adabiyotlarda uchta asosiy yondashuv mavjud:

1. **vosita modeli** – sun’iy intellekt oddiy texnik vosita sifatida talqin qilinadi;
2. **avtonomiya modeli** – yuqori darajada avtonom bo‘lgan SI uchun cheklangan javobgarlik yoki yangi turdagi subyektlik joriy etilishi muhokama qilinadi;
3. **gibrid model** – inson nazorati bilan bog‘liq tizimlarda mas’uliyat bo‘linishi nazarda tutiladi.

Hozirgi xalqaro yondashuv vosita modeliga yaqin bo‘lib, sun’iy intellekt subyekt emas, balki obyekt sifatida baholanadi.

2. Sun’iy intellektning javobgarlik masalalari

SI tomonidan zarar yetkazilgan holatlarda javobgarlikning kimga yuklanishi asosiy muammolardan biridir. Amaldagi qonunchilik ko‘pincha quyidagi sxemalarni qo‘llaydi:

- **Ishlab chiquvchining javobgarligi:** algoritmdagi nuqson, dasturiy xatolik yoki yetarli xavfsizlik choralarining ko‘rilmaganligi sababli;

- **Foydalanuvchining javobgarligi:** sun’iy intellekt noto‘g‘ri boshqarilganda yoki tasodifiy xavf tug‘diradigan vazifalarga qo‘llanganda;
- **Ishlab chiqaruvchi (hardware)ning javobgarligi:** texnik xatolar tufayli zarar yuzaga kelganda. Su’niy intelektning o‘z-o‘zini o‘rganuvchi (machine learning) xususiyati javobgarlikni yanada murakkablashtiradi, chunki har doim ham zarar oldindan prognoz qilib bo‘lmaydi. Shu sababli ko‘plab davlatlarda sun’iy intellekt uchun **xavfga asoslangan javobgarlik modeli** joriy etilishi taklif qilinmoqda.

3. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va algoritmik adolat

SI tizimlari katta hajmdagi shaxsiy ma’lumotlardan foydalanadi. Bu esa:

- ma’lumotlarning noqonuniy yig‘ilishi va qayta ishlanishi,
- algoritmik diskriminatsiya,
- qaror qabul qilish jarayonining shaffof bo‘lmasligi,
- profil yaratish orqali shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi

kabi xavflarni yuzaga keltiradi.

Shu munosabat bilan Yevropa Ittifoqi, AQSh, Janubiy Koreya va boshqa ilg‘or davlatlar sun’iy intellekt uchun **etik standartlar**, **ma’lumotlarni himoya qilish me’yorlari**, **algoritmik shaffoflik talablari**ni kuchaytirmoqda. Algoritmik adolatni ta’minlash hozirgi davrda eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

4. Sun’iy intellektni tartibga solish bo‘yicha xalqaro yondashuvlar

Dunyo mamlakatlari sun’iy intellekt sohasida turli normativ-huquqiy yondashuvlarni qo‘llamoqda:

- **Yevropa Ittifoqining Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonuni (EU AI Act)** – xavfga asoslangan qat’iy regulyatsiya modeli;
- **AQSh yondashuvi** – ko‘proq tavsiyaviy, bozordan kelib chiqadigan, “soft law” mexanizmlari;

- **Xitoy modeli** – davlat tomonidan markazlashgan va qat’iy nazoratga asoslangan tartibga solish;
- **OECD tamoyillari** – sun’iy intellekt ning ishonchli, inson huquqlariga mos va shaffof bo‘lishi uchun universal standartlar.

Bu yondashuvlar global sun’iy intellect boshqaruvi (AI governance) uchun yagona xalqaro standartlar ishlab chiqish zaruratini ko‘rsatadi.

XULOSA . Sun’iy intellektning jadal rivojlanishi huquqiy tizim oldiga yangi vazifalar va murakkab muammolarni qo‘ymoqda. Sun’iy intellekt inson faoliyatining ko‘plab sohalarida samaradorlikni oshirayotgan bo‘lsa-da, uning avtonom qaror qabul qilish xususiyati, ma’lumotlar bilan ishlash mexanizmlari va algoritmlarning shaffof emasligi mavjud huquqiy me’yorlarning yetarli emasligini ko‘rsatadi. Shu sababli sun’iy intellekt obyekt sifatida emas, balki ijtimoiy-huquqiy munosabatlarda faol ishtirok etuvchi yangi texnologik fenomen sifatida baholanib, unga mos huquqiy mexanizmlar ishlab chiqilishi lozim.

Tadqiqot davomida sun’iy intellekt bilan bog‘liq huquqiy maqom, javobgarlik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va algoritmik adolat masalalari tahlil qilindi. Xalqaro tajribalarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt uchun xavfga asoslangan tartibga solish modeli, shaffoflik talablari va inson huquqlarini himoya qiluvchi universal me’yorlar eng maqbul yondashuv hisoblanadi. Uzoq muddatda esa sun’iy intellekt ning barqaror, xavfsiz va etnik mas’uliyatga asoslangan rivojlanishi huquqiy tizim va texnologik siyosatning uyg‘unlashuviga bog‘liq. Sun’iy intellekt texnologiyalarini tartibga soluvchi alohida kompleks qonun qabul qilinishi, unda sun’iy intellekt tizimlarining tasnifi, xavf darajalari va nazorat mexanizmlari belgilanishi lozim. Muqim ijtimoiy ta’sirga ega bo‘lgan sun’iy intellekt tizimlari (sud, bank, tibbiyot, kadrlar boshqaruvi va boshqalar) uchun tushuntiriladigan algoritmlar, audit va

monitoring standartlari joriy etilishi kerak. Sun’iy intellekt tizimlari tomonidan ma’lumot yig‘ish, qayta ishlash va saqlash jarayonlari uchun qat’iy huquqiy cheklovlar va maxfiylik me’yorlari belgilanishi zarur. Avtonom sun’iy intellekt tizimlari keltirgan zarar uchun ishlab chiquvchi, foydalanuvchi va xizmat ko‘rsatuvchilarning mas’uliyat chegaralarini aniq belgilab beruvchi normativ asos ishlab chiqish taklif qilinadi. Sun’iy intellekt etik kodekslari majburiylashtirilishi va barcha ishlab chiquvchilar uchun amal qilishi lozim bo‘lgan etik tamoyillar normativ darajada mustahkamlanishi kerak. OECD tamoyillari, EU AI Act talablari va boshqa xalqaro yondashuvlar asosida milliy siyosatni uyg‘unlashtirish sohasi sun’iy intellekt rivoji uchun muhim ahamiyatga ega. Yuridik oliy ta’lim muassasalarida " huquqi", "raqamli huquq", "ma’lumotlar huquqi" kabi yo‘nalishlarni keng joriy etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **European Commission.** *Artificial Intelligence Act.* Brussels, 2024.
2. **OECD.** *Principles on Artificial Intelligence.* Paris, 2019.
3. **Russell, S., & Norvig, P.** *Artificial Intelligence: A Modern Approach.* Pearson, 2021.
4. **Calo, R.** “The Legal Aspects of Autonomous Systems.” *Harvard Journal of Law & Technology*, 2020.
5. **Goodman, B., & Flaxman, S.** “European Union regulations on algorithmic decision-making.” *AI Magazine*, 2017.
6. Karimov, R. “Raqamli transformatsiya va huquqiy xavfsizlik.” *O‘zbekiston huquqi*, 2022.
7. Abdullayev, M. *Sun’iy intellekt va huquqiy tartibga solish masalalari.* Toshkent: TDYU nashriyoti, 2023.

THE REPRESENTATION OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE CHARACTER PORTRAYAL IN THE NOVEL “STARLIT NIGHTS”

Kattakurgan State Pedagogical Institute 3rd-year student of Uzbek Language and Literature

Isomova Ruxshona Ilhom qizi

Isomovaruxshona77@gmail.com

Annotation: This article examines the role of national and spiritual values in shaping the characters of heroes in Pirimkul Kadyrov’s historical novel “Starry Nights.” Through the system of central characters in the work, the ethical and aesthetic views of the Uzbek people, as well as the culture of family relationships, are analyzed from a scholarly perspective. The novel presents not only a chronicle of historical events, but also an artistic depiction of the Uzbek national character and spiritual values. Each central character in the work embodies a specific national value. The main manifestations of national and spiritual values are considered through the characters of the key figures.

Keywords: historical psychologism, artistic character, national identity, lyrical digression, loyalty, spiritual phenomenon, Babur studies, national values, system of images, Babur, spirituality, historical novel, loyalty, artistic character.

“YULDUZLI TUNLAR” ROMANIDA MILLIY-MA’NAVIY QADRIYATLARNING OBRAZLAR XARAKTERIDA YORITISH

Kattaqo’rg’on davlat pedagogika instituti
3-kurs O’zbek tili va adabiyoti talabasi
Isomova Ruxshona Ilhom qizi
Isomovaruxshona77@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” tarixiy romanida

milliy va ma’naviy qadriyatlarning qahramonlar xarakterini shakllantirishdagi o‘rni tadqiq etiladi. Asardagi markaziy obrazlar tizimi orqali o‘zbek xalqining etik-estetik qarashlari, oilaviy munosabatlar madaniyati ilmiy tahlilga tortilgan. Romanda nafaqat tarixiy voqealar xronikasi, balki o‘zbek milliy xarakteri va ma’naviy qadriyatlarining badiiy tasviri hamdir. Asardagi har bir markaziy obraz ma’lum bir milliy qadriyatni o‘zida mujassam etadi. Milliy-ma’naviy qadriyatlarning asosiy obrazlar xarakterida ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: Tarixiy psixologizm, badiiy xarakter, milliy o‘zlik, lirik chekinish, sadoqat, ma’naviy fenomen, Bobur shunoslik. milliy qadriyat, obrazlar tizimi, Bobur, ma’naviyat, tarixiy roman, sadoqat, badiiy xarakter.

Аннотация: В данной статье исследуется роль национальных и духовных ценностей в формировании характеров героев исторического романа Пиримкула Кадырова «Звёздные ночи». Через систему центральных образов произведения анализируются этикоэстетические взгляды узбекского народа, а также культура семейных отношений. Роман представляет собой не только хронику исторических событий, но и художественное отражение национального характера и духовных ценностей узбекского народа. Каждый центральный образ в произведении воплощает определённую национальную ценность. Основные проявления национально-духовных ценностей рассматриваются через характеры ключевых персонажей.

Ключевые слова: исторический психологизм, художественный характер, национальная идентичность, лирическое отступление, верность, духовный феномен, бабуроведение, национальные ценности, система образов, Бабур, духовность, исторический роман, верность, художественный характер.

KIRISH

Tarixiy asarlar nafaqat o‘tmish voqealarini tiklaydi, balki millatning milliy qadriyatlarini ham namoyish etadi. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani bu borada o‘zbek adabiyotining cho‘qqilaridan biri hisoblanadi. Romanda Zahiriddin Muhammad Boburning murakkab hayot yo‘li orqali xalqimizga xos bo‘lgan eng olijanob qadriyatlar badiiy bo‘yoqlarda tasvirlangan. “Yulduzli tunlar” romani nafaqat Boburiylar sulolasining shakllanishini, balki Markaziy Osiyo xalqlarining XV-XVI asrlardagi ma’naviy-axloqiy qiyofasini ham ochib beradi. Muallif tarixiy hujjatlardagi quruq faktlarga milliy ruh va badiiy psixologizm bag‘ishlash orqali milliy qadriyatlarning tirik obrazlarini yaratgan. Tarixiy asarlar nafaqat o'tmish voqealarini tiklash, balki millatning ma'naviy va madaniy qadriyatlarini yosh avlodga yetkazish vositasidir.

Ular xalq ruhiyatining, qadriyatlarining, urf-odatlarining, shuningdek, milliy identifikatsiyaning ayni zamonadagi ifodasidir. Ayniqsa, tarixiy romanlar — bu tarixiy voqealarni badiiy til bilan tasvirlab, o‘quvchida o‘tmishga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi va milliy ruhni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani bugungi kunda o‘zbek adabiyotining eng muhim yutuqlaridan biri bo‘lib, yoshlar va keng omma uchun milliy-ma’naviy qadriyatlarni yoritishda yangi bosqichni boshlab bergan asar hisoblanadi. Bu roman nafaqat Bobur shaxsining murakkab hayot yo‘li, balki u bilan bog‘liq milliy qadriyatlar va ma’naviy qadriyatlarning o‘ziga xos ifodasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Tarixiy voqealar bilan birga, roman milliy xarakter va ma’naviyatning asriy qiyofasini ochib beradi. Shuning uchun, mazkur asar o‘zbek madaniyatining yuksalishi va yosh avlodda milliy g‘urur va ma’naviyatni shakllantirish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Romandagi har bir obraz — bu milliy ma’naviyatning muhim timsoli, ularning har biri o‘ziga xos ma’naviy yukni o‘zida mujassam etadi. Bobur obrazi — asarning yuragi va ma’naviy o‘zagi bo‘lib, uning xarakteri orqali milliy qadriyatlar — adolat, vatanparvarlik, sadoqat va ma’rifatparvarlik tasvirlanadi. Boburning hayoti va faoliyatida milliylik va shaxsiylik o‘rtasidagi muvofiqlik, ona yurtga bo‘lgan sevgisi va yurakdagi vatan tuyg‘usi muhim o‘rin tutadi. Boburning Hindistonda yashab, ona tuprog‘ini, qovun hidini eslab yig‘lash sahnasi — milliy identitarning eng yuksak ifodasi bo‘lib, vatan sog‘inchining moddiy va ma’naviy timsolidir. Bu sahna nafaqat Boburning shaxsiy kechinmalarini, balki milliy ma’naviyat va oilaviy qadriyatlarning muhimligini ham ochib beradi.

Romanda oilaviy qadriyatlar — kattalar so‘ziga bo‘lgan hurmat, onaning maslahatiga amal qilish, ona va otaning nima uchun muhimligi kabi unsurlar muhim o‘rin tutadi. Boburning onasi Qutlug‘ Nigor xonim bilan bo‘lgan muloqoti va unga bo‘lgan hurmati, oilaviy halollik va ma’naviy intizomni anglatadi. Bu qadriyatlar, shuningdek, o‘zbek jamiyatida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan "kattalarga hurmat qilish" tamoyilini ifodalaydi. Boshqa tomondan, romandagi sadoqat va do‘stlik qadriyatlari — Qosimbek va boshqa beklar orqali namoyon bo‘lib, milliy mardlik va do‘stlikning eng muhim timsoli sifatida ko‘rsatiladi. Ularning sadoqati, hatto og‘ir sharoitlarda ham, shaxsiy manfaatdan ustun turadi va milliy ruhni ifodalaydi.

Shuningdek, romanda ayol obrazlari orqali milliy ma’naviyat va oilaviy qadriyatlarning nozik qirralari ochib beriladi. Xonzodabegim obrazida — o‘zbek ayolining matonati, vatan uchun qurbonlik qilishga tayyorligi va oilaning sharafi uchun har narsaga tayyorligi ko‘rsatiladi. Bu obrazlar orqali milliy ayol timsoli — oilaviy va

milliy qadriyatlarning ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Yana bir muhim jihat — asardagi badiiy usullar, ayniqsa, tarixiy psixologizm va lirik chekinishlar orqali milliy ruhni ifodalash. Obrazlarning ichki dunyosi va kechinmalari orqali milliy qadriyatlar va milliy ma’naviyatning yashovchanligi ta’kidlanadi. Bu uslublar orqali muallif milliy xarakter va shaxsiyatning murakkabligini, uning tarixiy sinovlar va qiyinchiliklar davridagi ma’naviy tanlovini ochib beradi.

Zamonaviy davrda, globallashuv jarayonlari sharoitida, mazkur asar yoshlar uchun muhim o‘rnak bo‘lib, milliy qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va yosh avlodga yetkazish uchun mustahkam manba

Romandagi har bir obraz muayyan bir ma’naviy yukni ko‘tarib keladi. Bobur obrazi — asarning ma’naviy o‘zagi. Undagi milliy qadriyat adolat va vatanparvarlik tamoyillari ustiga qurilgan. Boburning butun umri — boy berilgan Andijon va Samarqand sog‘inchi bilan kechadi. Hindistonda turib, ona tuprog‘ini eslab yig‘lashi, qovun hidi orqali vatanini qo‘msashi — o‘zbekona vatanparvarlikning eng yuksak cho‘qqisidir. Boburning saltanatdan ko‘ra Andijon tuprog‘ini, u yerdagi bir siqim tuproq va qovunni afzal bilishi — o‘zbekona vatanparvarlikning eng oliy ko‘rinishidir.

Hindiston istilosidan so‘ng, Boburning huzuriga Movarounnahrdan savdogarlar qovun keltirishadi. Bobur qovunni qo‘liga olib, uning hidini to‘yib hidlaydi va ko‘zlariga yosh keladi. U atrofdagilarga qarab: "Hindistonning shirin mevalari ko‘p, ammo Andijonning oddiygina qovunidek ko‘ngilni yoritadigan nemat yo‘q ekan", — deydi. Hindiston jaziramasida Boburga Andijondan qovun keltirilgan sahnada saltanatning bepoyon boyliklari ichida turib, bir dona qovun isi orqali ona tuprog‘ini, yoshligini va boy berilgan vatanini qo‘msaydi. Bu o‘rinda qovun — milliy o‘zlik va vatan sog‘inchining moddiy timsolidir. Romandagi eng markaziy qadriyat — Vatan hissi. Bobur Hindistonda dunyoning eng boy saltanatlaridan birini qurdi, ammo asar

davomida uning ruhiyati doimo Movarounnahrga, xususan, Andijon va Samarqandga talpinadi. Asarda Boburning Vatan sog‘inchi shunchaki hissiyot emas, balki uning shaxsiyatini ochib berishda xizmat qiladi. Masalan, uning quyidagi bayti romandagi qahramonning ruhiy holatiga ilmiy-mantiqiy asos bo‘ladi: Tole’ yo‘qi jonimga balolig‘ bo‘ldi, Har ishniki qildim — xatolig’ bo‘ldi.

O‘z yerin qo‘yib, Hind sori yuzlandim,

Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig‘ bo‘ldi?

Ushbu baytda adib tasvirlagan Boburning barcha ichki ziddiyatlari va armoni mujassam. Hindistonda turib, qovun keltirilganda yig‘lashi yoki Andijonning bog‘larini eslashi — o‘zbekona "Vatan – omonatdir" degan tushunchaning ifodasidir.

O‘zbek xalqining eng fundamental qadriyatlaridan biri — kattalar so‘zini ikki qilmaslik. Misol: Bobur Kobulni egallab, Hindiston sari yurish qilish yoki qilmaslik borasida ikkilanib turganda, onasi Qutlug‘ Nigor xonimning maslahatiga tayanadi. Onasi unga: "Ota-bobolaringiz qilmagan ishga qo‘l urmoqchisiz, ammo adolatni unutmasangiz, tangri sizni qo‘llaydi",— degan mazmunda o‘git beradi. Shuningdek, Boburning otasi Umarshayx Mirzo vafotidan so‘ng, 12 yoshli bola bo‘lishiga qaramay, onasining maslahatlarini olishi unga hurmatining yorqin namunasidir.

Ona roziligi tushunchalari qahramonlar hayotini yo‘naltiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Boburning onasi Qutlug‘ Nigor xonim bilan maslahatlashishi, ularning o‘gitlariga so‘zsiz amal qilishi xalqimizning oilaviy munosabatlarda onaga bo‘lgan cheksiz ehtiromini ochib beradi. Bobur har gal muhim qaror (masalan, Samarqandga yurish yoki Hindistonga ketish) qabul qilishdan oldin onasi Qutlug‘ Nigor xonim huzuriga kiradi. Ularning roziligisiz biror ish boshlamaydi. Bu — o‘zbek oilasining asriy qadriyati bo‘lgan "Kattalarga hurmat"ning ko‘rinishidir.

Qosimbek, Tohir va boshqa beklar obrazi orqali lafzga sodiqlik va do‘stlik qadriyatlari yoritilgan. Romanda xiyonat qanchalik qattiq qoralansa, sadoqat shunchalik ulug‘lanadi. Bobur taxtdan ayrilib, hisor tog‘larida bor-yo‘g‘i 200-300 kishi bilan qolganda, Qosimbek uning yonida turadi. Ular qahraton sovuqda, ozuqasiz qolganlarida ham Boburni tashlab ketishmaydi. Bobur barcha boyliklaridan ayrilib, tog‘larda darbadar bo‘lib yurganida, uning ko‘plab beklari Shayboniyxon tomoniga o‘tib ketishadi. Ammo Qosimbek qahraton sovuqda, otining go‘shtini yeb bo‘lsa-da, Boburning yonida qoladi. Bobur unga: "Sizning ham oilangiz bor, keting, o‘zingizni qutqaring", — deganida, Qosimbek: "Biz siz bilan faqat taxt tepasida emas, qismat tepasida ham birgamiz", — deb javob beradi. Qosimbekning: "Siz bizning bekimizsiz, siz bilan o‘limga ham, qolg‘onga ham tayyormiz",— degan so‘zlari o‘zbekning "Lafzga sodiqlik" qadriyatini ko‘rsatadi.

Bu — milliy ruhning asrlar osha yashab kelayotgan muhim bo‘lagidir. O‘zbekona mardlikda sotqinlik eng yomon illat sanaladi. Boburning atrofidagi sadoqatli beklar eng qiyin — hatto tog‘larda och va yalang‘och qolgan kunlarida ham uni tashlab ketishmaydi. Bu — o‘zbekona "tuz haqqi" va "birodarlik" tushunchalarining badiiy isbotidir. Uning jang maydonida ham, saroyda ham insoniylikni saqlab qolishi, dushmaniga nisbatan ham mardlik bilan munosabatda bo‘lishi milliy xarakterimizdagi bag‘rikenglikni ifodalaydi.

Bobur obrazi orqali millatning ma’rifatparvarlik tabiati ko‘rsatilgan. . Masalan, jang maydonida, hatto dushman qamalida qolganida ham Bobur kitob yozishdan ("Boburnoma") va she’riyatdan to‘xtamaydi. Jang maydonida ham qo‘lidan kitob tushmagan hukmdor obrazida millatimizning ma’rifatparvarlik silsilasi namoyon bo‘ladi. U Kobulni egallaganda birinchi navbatda kutubxona qurishni o‘ylaydi. Bu asar o‘zbek tarixiy romanchiligini yangi bosqichga olib chiqdi. Unda ilk bor Zahiriddin

Muhammad Bobur shaxsi nafaqat shoh va sarkarda, balki murakkab ruhiyatli inson, shoir va adolatli shaxs sifatida gavdalandi. Asar o‘zbek kitobxonining milliy g‘ururini uyg‘otgan va tariximizga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirgan asardir. Boburning o‘zi va uning atrofidagi muhit doimo kitobxonlik, she’riyat va ilm bilan hamnafas. Hatto urush olovi ichida ham she’riyat kechalari (majlislar) o‘tkazilishi xalqimizning "Ma’rifatli kishi mag‘lub bo‘lmaydi" degan hayotiy falsafasini ko‘rsatadi. Boburning quyidagi bayti uning hayot falsafasini yoritadi.

Har kimki vafo qilsa — vafo topqusidur, Har kimki jafog‘ qilsa — jafog‘ topqusidur. Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonlig‘ hargiz, Har kimki yomon bo‘lsa — jazo topqusidur.

Ayol obrazi orqali milliy ma’naviyatimizning eng nozik qirralari ochib berilgan. Xonzodabegim — o‘zbek ayolining matonati timsoli. U o‘z ukasining va xalqining omonligi uchun o‘z shaxsiy hayotini qurbon qiladi. Bobur Samarqand qamalida qolganda, Shayboniyxon sulh evaziga uning opasini so‘raydi. Bobur bunga mutlaqo qarshi bo‘ladi, biroq Xonzodabegimning o‘zi ukasiga qarata: "Siz bitta men uchun butun bir xonadonning so‘nib borayotgan chirog‘ini o‘chirmoqchimisiz? Meni deb minglab askarlarning qoni to‘kilishiga rozi bo‘lasizmi?" — deya so‘raydi. Ushbu muloqot o‘zbek ayolining o‘z jigari (ukasi) va xalqi uchun o‘zini qurbon qilishga tayyor ekanligini, oilaning sharafi barcha narsadan ustunligini ko‘rsatadi. Shayboniyxon saroyidagi ayanchli, ammo mag‘rur hayoti orqali muallif o‘zbek ayolining oila va yurt uchun har qanday qiyinchilikka tayyor ekanligini ko‘rsatadi. Xonzodabegim — millat va oila sha’ni uchun o‘zini qurbon qiluvchi o‘zbek ayoli timsolida gavdalantiriladi. Uning Shayboniyxon saroyidagi tutqunlik yillari dostonlardagi mard qizlar (To'maris, Barchinoy) an’analarining davomidir.

Pirimqul Qodirov tarixiy hujjatlarni badiiy to‘qima bilan shunday mahorat bilan bog‘laganki, undagi Bobur, Xonzodabegim yoki Qosimbek kabi siymolar orqali millatning eng olijanob fazilatlari — mardlik, iffat va ilm-fan sevgisi namoyon bo‘ladi. Milliy ruh asarning har bir sahifasida, qahramonlarning muloqoti va ichki kechinmalarida ufurib turadi.

XULOSA

“Yulduzli tunlar”dagi obrazlar — bu bizning milliy ideallarimizdir. Ular orqali kitobxon o‘zining kimligini, qanday buyuk ma’naviy meros vorisi ekanligini anglaydi. Qosimbek kabi sarkardalar siymosida "Lafzga sodiqlik" qadriyati yoritilgan.

Asardagi milliy qadriyatlar qulay sharoitda emas, balki ekstremal holatlarda — urushlar, ochlik va taxt talashishlar jarayonida namoyon bo‘ladi. Bugungi globallashuv zamonida yoshlar uchun Boburdek shaxsiy kamolotga erishgan, ham jismonan mard, ham ma’nan boy qahramonlar haqiqiy o‘rnakdir. Zamon o'zgarsa-da, qadriyat qoladi. Ma’naviyat va milliy o‘zlik o‘zgarmas konstantadir. Asar bizga zamonaviy bo‘lish uchun milliy ildizlardan uzilmaslik kerakligini o'rgatadi. Mazkur asar o‘quvchida nafaqat tarixiy bilim, balki vatan oldidagi mas’uliyat hissini shakllantiradi. “Yulduzli tunlar” — shunchaki Bobur haqidagi qissa emas, balki o‘zbek ruhining badiiy in’ikosidir. Muallif har bir obraz orqali milliy qadriyatlarimizning yashovchanligini isbotlab bergan. Asar yakunida Boburning vafoti jismoniy yo‘qolish emas, balki ma’naviy mangulikka ko‘chish sifatida qabul qilinadi, bu asar har bir o‘quvchini o‘zligini anglashga va ma’naviy yetuklikka chorlovchi mangu qo‘llanmadir. Xiyonat yo‘lini tutgan beklar milliy ma’naviyatdan uzilgan, manfaatchi shaxslar sifatida qattiq tanqid qilinadi.

Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani milliy-ma’naviy qadriyatlarni badiiy xarakterlarning ichki dunyosi orqali yoritishda yangi ilmiy bosqichni boshlab

bergan. Asar tahlili shuni ko‘rsatadiki, milliy xarakter faqat urf-odatlar yig‘indisi emas, balki shaxsning tarixiy sinovlar paytidagi ma’naviy tanlovidir. Boburning shaxsiyati, uning she’riyati va davlat arbobi sifatidagi faoliyati uyg‘unlikda o‘zbek milliy mentalitetining eng yorqin qirralarini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Qodirov P. "Yulduzli tunlar". — Toshkent: "Sharq", 2014.

2.Karimov N. "XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari". — Toshkent: "O'zbekiston", 2008.

3.Sultonov I. "Adabiyot nazariyasi". — T.: "O'qituvchi", 2005. 4.Bobur Z.M. "Boburnoma". — T.: "Yulduzcha", 1989

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ATTRACTING INVESTMENTS

Xolniyozov Asror
2nd-year Master’s Student, Economics Program
Termiz University of Economics and Service
E-mail: asrorjonxolniyozov@gmail.com

Abstract. This article discusses the theoretical foundations of attracting investments, the economic essence of the concept of investment, and the main types of investments. It also analyzes the key factors influencing investment attraction, the importance of the investment climate in the economy, and modern investment approaches. Special attention is given to the role of investments in the economic development of a country, the significance of attracting foreign investments, and issues related to improving investment policy. As a result of the research, conclusions and recommendations were developed for improving the investment environment and increasing investment activity.

Keywords: investment, investment climate, foreign investment, economic development, investment policy, innovation, digital economy, investment attractiveness

INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Xolniyozov Asror
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Magistratura 2-kurs Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi asrorjonxolniyozov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslari, investitsiya tushunchasining iqtisodiy mohiyati hamda investitsiyalarning turlari yoritilgan. Shuningdek, investitsiyalarni jalb qilishga ta’sir etuvchi asosiy omillar, investitsiya muhitining iqtisodiyotdagi ahamiyati va zamonaviy investitsiya

yondashuvlari tahlil qilingan. Maqolada investitsiyalarning mamlakat iqtisodiy taraqqiyotidagi o‘rni, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ahamiyati hamda investitsiya siyosatini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida investitsiya muhitini yaxshilash va investitsion faollikni oshirish bo‘yicha xulosa hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya, investitsiya muhiti, xorijiy investitsiya, iqtisodiy rivojlanish, investitsion siyosat, innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, investitsion jozibadorlik.

Kirish:

Bugungi globallashuv jarayonida investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror o‘sishi, yangi ish o‘rinlari yaratish, ishlab chiqarishni kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda investitsiyalarning o‘rni beqiyosdir. Shu sababli investitsiyalarni jalb qilish masalasi barcha mamlakatlar uchun dolzarb iqtisodiy vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Investitsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, qulay investitsiya muhitini yaratish hamda xorijiy investorlarni jalb qilish orqali iqtisodiy taraqqiyotga erishish maqsad qilinmoqda. Mazkur maqolada investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati, ularning turlari, investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslari hamda investitsiya muhitining iqtisodiyotdagi ahamiyati yoritiladi.

Materiallar va metodlar

Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslariga oid ilmiy adabiyotlar, iqtisodiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda statistik ma’lumotlardan foydalanildi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining

investitsiya faoliyatiga oid qonunlari, Prezident farmon va qarorlari, iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari hamda iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari tadqiqotning asosiy manbasi bo‘lib xizmat qildi. Tadqiqot davomida tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, statistik kuzatuv va iqtisodiy baholash usullaridan foydalanildi. Investitsiyalarning iqtisodiyotdagi o‘rni va ularni jalb qilish omillarini yoritishda ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar:

Tadqiqot natijasida investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri ekanligi aniqlandi. Investitsiyalarni samarali jalb qilish mamlakatda ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilishi asoslab berildi. Shuningdek, investitsiya muhitining qulayligi, siyosiy barqarorlik, huquqiy kafolatlar va soliq imtiyozlari investorlarni jalb qilishda asosiy omillar ekani tahlil qilindi. Tadqiqot davomida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali zamonaviy texnologiyalar va ilg‘or boshqaruv tajribalarini iqtisodiyotga olib kirish imkoniyati mavjudligi aniqlandi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish investitsion jozibadorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi ko‘rsatib o‘tildi. Olingan natijalar asosida investitsiya muhitini yanada yaxshilash va investitsion faollikni oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Muhokama:

Tadqiqot jarayonida investitsiyalarni jalb qilish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omillaridan biri ekanligi aniqlandi. Investitsion faoliyatni rivojlantirish orqali ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish mumkinligi kuzatildi. Shuningdek, investitsiyalarni jalb qilishda investitsiya muhitining qulayligi muhim ahamiyat kasb

etishi tahlil qilindi. Xususan, siyosiy barqarorlik, qonunchilik tizimining takomillashuvi, investorlar huquqlarining himoyalanishi hamda soliq imtiyozlari investitsion jozibadorlikni oshiruvchi asosiy omillar sifatida baholandi. Muhokama davomida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minlashi, balki zamonaviy boshqaruv tajribasi va innovatsion texnologiyalarni iqtisodiyotga olib kirishi bilan ham muhim ekanligi qayd etildi. Shu bilan birga, investitsiya jarayonlarida raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish samaradorlikni oshirishga xizmat qilishi asoslab berildi. Tadqiqot natijalari investitsiya siyosatini yanada takomillashtirish, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish hamda investitsion muhit barqarorligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatdi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, investitsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Investitsiyalarni jalb qilish orqali ishlab chiqarishni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirish mumkin. Investitsiya muhitining qulayligi, siyosiy barqarorlik, qonunchilik tizimining mukammalligi va zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi investorlarni jalb qilishda asosiy omillar bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda O‘zbekistonda investitsiya siyosatini takomillashtirish, xorijiy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish hamda innovatsion va raqamli yondashuvlardan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining investitsiya faoliyatini rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari. – Toshkent, 2019–2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2022.

3. Todaro M., Smith S. Economic Development. – Pearson, 2015.
4. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – Pearson, 2018.
5. Dunning J. H. Multinational Enterprises and the Global Economy. – Addison-Wesley, 2008.
6. World Bank. World Development Report. – Washington DC, 2022.
7. UNCTAD. World Investment Report. – Geneva, 2023.
8. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. – Free Press, 2009.
9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. – Toshkent, 2023.
10. IMF. Global Financial Stability Report. – Washington DC, 2022.

POSTMODERNISM: INTERTEXTUALITY IN STORIES

Meyliyeva Gulhayo Quvat qizi
Master’s Student, 1st Year Department of Uzbek Language and Literature Asian University of Technologies

Annotation: This thesis analyzes the artistic features of postmodern poetics based on examples from world and Uzbek literature. The theoretical foundations of postmodernism, such aspects as symbolism, fragmentation, intertextuality, and the harmony of reality and the unreal world are highlighted through the analysis of modern short stories. The specific poetic principles of this literary trend are examined on the examples of works by Olim Otaxon, Nazar Eshonqul, and representatives of world literature.

Keywords: Postmodernism, poetics, intertextuality, symbolism, fragmentation, abandoned house, time and space.

POSTMODERNIZM: HIKOYALARDA INTERTEKSTUALLIK

Meyliyeva Gulhayo Quvat qizi – Osiyo Texnologiyalar Universiteti O’zbek tili va adabiyoti yo’nalishi, 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda jahon va o’zbek adabiyoti namunalari asosida postmodernistik poetikaning badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Postmodernizmning nazariy asoslari, ramziylik, fragmentarlik, intertekstuallik, reallik va irreal olam uyg’unligi kabi jihatlari zamonaviy hikoyalar asosida yoritiladi. Olim Otaxon, Nazar Eshonqul va jahon adabiyoti namoyondalari asarlari misolida mazkur yo’nalishning o’ziga xos poetik tamoyillari tadqiq etiladi.

Kalit so’zlar: postmodernizm, poetika, intertekstuallik, ramziylik, fragmentarlik, qarovsiz uy, zamon va makon.

Аннотация: В данной статье анализируются художественные особенности

постмодернистской поэтики на основе образцов мировой и узбекской литературы. Теоретические основы постмодернизма, такие аспекты, как символизм, фрагментарность, интертекстуальность, единство реального и ирреального мира, раскрываются на материале современных рассказов. На примере произведений Olim Otaxon, Nazar Eshonqul и представителей мировой литературы исследуются своеобразные поэтические принципы данного направления.

Ключевые слова: постмодернизм, поэтика, интертекстуальность, символизм, фрагментарность, заброшенный дом, время и пространство.

XX asrning ikkinchi yarmida jahon adabiyotida shakllangan postmodernizm badiiy tafakkurning yangicha estetik ko’rinishi sifatida namoyon bo’ldi. Ushbu yo’nalish an’anaviy realizm va modernizmga xos qat’iy shakliy me’yorlardan voz kechib, erkin badiiy ifoda, ko’p qatlamli ma’no tamoyillarini ilgari suradi. Adabiyotshunoslik lug’atida esa bu atama quyidagicha ta’rif olgan: “POSTMODERNIZM (fr. Postmodernisme – modernizmdan keyingi)- o’tgan asrning ikkinchi yarmidan adabiyot va san’atda, umuman ijtimoiy- gumanitar sohalarda kuzatila boshlangan oqim, ijodiy metod…” [2] Postmodernizm modernizmdan keyin maydonga kelgan bir adabiy oqimdir. Ammo ular bir-biridan farq qiladigan jihatlarga ega. U. Hamdam fikriga ko’ra, postmodernizmni modernizmning davomi sifatida ham, undan alohida, hatto uning inkori, aksi sifatida ham talqin qilish mumkin. Modernizm dunyoni realizm kabi bir butun ko’rsa, postmodernizm esa voqelikni parcha holda ko’radi va ifodalaydi. Shuningdek, postmodernizm uchun muallif yo’q, modernizmda esa muallif darajasi muhimdir. Biroq har ikkisi dunyoni ramziy tafakkur qilish hosilasidir. Postmodernizmni nazariy jihatdan tahlil qilar ekanmiz uning quyidagi belgilari ko’zga tashlanadi:

Fragmentarlik- voqealar tartibli emas, parcha-parcha beriladi.

Noaniqlik- asar yakuni aniq xulosa bermaydi, o’quvchini o’ylantirib mustaqil mushohada qilishga undaydi.

Ramziylik- obrazlar yashirin ma’noga ega.

Intertekstuallik- boshqa asar, rivoyat, tarixiy matnlarga ishora bo’ladi.

Irreal va real olam aralashuvi- tush, xayol, ruhiy holat bilan voqelik aralashuvi.

Muallifning an’anaviy hikoya qilishdan chekinishi.

Bugungi kunda o’zbek adabiyotida ham postmodernistik izlanishlar nasr va nazmda birdek rivojlanmoqda. Nasrda postmodernizmning turli ko’rinishlari Nazar Eshonqul, Xurshid Do’stmuhammad, Isajon Sulton, Olim Otaxon, Ulug’bek Hamdam, Rahimjon Rahmat, Bahor, M. Karim kabi adiblar ijodida uchraydi. “… X. Do’stmuhammadning “Jimitxonaga yo’l” hikoyasi D. Butsatining “Yettinchi qavat” hikoyasiga nazira yo’lida yozilib, g’arb hikoyasida aks etgan g’arbona qarash o’zbek yozuvchisi asarida sharqona ruhda qayta ishlanadi. O.Muxtorning qator romanlaridagi tushkunlik. Parokandalik, tushuniksizlik postmodern kayfiyatni aks ettiradi. X. Do’stmuhammad, N. Eshonqul va I. Sulton ijodidagi qator asarlarda (“Donishmand Sizif”, “Shamolni tutib bo’lmaydi”, “Go’ro’g’li”, “Og”riq muolajasi”, “Boqiy darbadar”) jahon adabiyotidagi birmuncha mashhur asarlar syujeti, syujet chiziqlari yoki g’oyasi olinib, badiiy jihatdan qayta ishlanadiki, bu hol ham postmodern adabiyot dasturiga mosdir.” [1] Yuqorida intertekstuallik haqida so’z ochdik. “… Intertekstuallik (lot. Inter – aro, textum – to’qima, mato, matn) – har qanday matn o’zidan oldingi matndan olingan matn ma’nosini bildiradi. Ya’ni har qanday matn qo’shtirnoqsiz iqtibos. Chunki har qanday matn o’zigacha yaratilgan matndan kelib chiqadi, unda boshqa matnlarning izlari bor degan qarashni ilgari suradi…” [1] Istilohga ko’ra, biror asardagi sujet, voqelikning boshqa asarda ham uchrashidir. Yangi yozilgan asar o’zidan oldingilarga murojaat qiladi, g’oyalarini davom ettirishi ham mumkin. “…Argentinalik mashhur adib X. Kortasarning “Mahv etilgan uy” hikoyasdan ta’sirlangan O.Otaxonov “Qarovsiz uy” hikoyasini yaratdi. Birinchi hikoyada inson hayotning anglab bo’lmas sinoatlarga to’lib-toshgani falsafiy boshqotirma darajasiga ko’tarilgan bo’lsa, “Qarovsiz uy”da sof o’zbekona tuyg’u-odamlar nazaridan qolish fojiasi bir xonadon uy-joyi

timsolida ko’rsatilgan.”Ozod qushlar”, Ko’k ko’l”, “Dulob” hikoyalari adabiyotimizda boy berilgan uy (vatan) “obrazi”galeriyasini davom ettirdi va boyitdi. [3] Boy berilgan uy voqeasini Nazar Eshonqulning “Ozod qushlar” hikoyasida ham uchratish mumkin. Hikoyada kutilmagan mo’jizalarni kutib yashaydigan yigitning bir onda hayoti o’zgarib ketadi. Uyining notanish ayol tomonidan egallanishi u uchun hech kutilmagan hodisaga aylanadi va bunga oxir-oqibat ko’nikadi ham. O’zini shu hayotda yashayotgandek his etsa-da, makon va zamondan chiqib ketgan, aslida.Hikoyada uyni tark etish-eski qobiqni tashlash, ruhiy ozodlik sari chiqishdir Qahramonga berilgan bu vaziyat uning o’zligini isloh qilishga undaydi. “Mahv etilgan uy” yoki “ Ishg’ol qilingan uy” hikoyasida ham Kortasar asar qahramonlarini uysiz qolishiga isyon qilmasdan indamaygina ko’nikkan insonlar sifatida tasvirlaydi. “Hodisalar xotimasi muhim bo’lmaganida bularning barini yozib o’tirishga xojat yo’q edi. Qay bir oqshom, yotishdan oldin suv ichgim keldi. Irenaning yotog’idan chiqayotib, oshxona yoki hammom tarafdan g’alati saslarni eshitdim. Haliyam nimcha to’qib o’tirgan singlim taraddudlanib qolganimni ko’rib, bir so’z demay yonimga keldi. Ikkimiz ham diqqat bilan o’sha tarafga quloq sola boshladik. Shovqin tambalangan eshik ortidan emas, aynan yo’lakdan- shundoq ro’paramizdan kelayotganiga shubhamiz qolmadi. Men shu zahoti Irenaning qo’llaridan tutdim-da, hech qayoqqa qaramay ortga yugurdim. Dahlizga o’tib, eshikni mahkam yopdim. –Bu tarafni ham egallab olishdi,- dedi singlim ma’yuslanib.”[5] Asarda “men”ning parchalanishi, ongning noma’lum qo’rquv, yolg’izlik va tushunarsizlik tomonidan egallanishi uy misolida ochib beriladi. Har ikki hikoyada ham voqelik real hayotda boshlanadi, ammo sekin-asta g’ayritabiiy tus ola boshlaydi.

Jahon adabiyoti namunalarida ham avvalgi asarga murojaat yoki ularning g’oyalarini davom ettirishni uchratish mumkin: “Set Grehm-Smitning “Andisha va G’urur va Zombilar” asarin Jeyn Ostinning “Andisha va G’urur asari asosida yozilgan

hisoblanadi. Jeyn Ostinning asarida 19-asrda insonlarning ijtimoiy kelib chiqishi va iqtisodiy ahvoli ularning tumush qurishiga ya’sir qilishi, shuningdek, jamiyatda boy, qashshoq tabaqalar o’rtasidagi farqlar ko’rsatilgan. Set Grehem-Smitning asarida hikoyaning asosiy qismi “Andisha va G’urur” asari bilan bir xil qoladi, asl qahramonlarning fe’l- atvori saqlanadi. Unga zombi mavzusi qo’shilib , qahramonlar Angliyada tarqalgan epidemiyada zombilarga qarshi kurashadi. Asarda 19-asr romantik uslubi va zamonaviy harakat sahnalari aralashadi., bu esa kitobni hajviy va kulgili qiladi” [4] Hikoyadagi kinoya , yumor ham postmodernizmning asosiy xususiyatlaridandir.

Postmodernizm voqelik, mohiyatni aniq tushunchalar bilan ifodalash emas, balki kitobxonning o’ziga bog’liq hodisadir. Bu oqim insonni hodisotlarga yangi ko’z va nazar bilan qarashga , anglashga o’rgatadi. Uning xususiyatlari milliy nasrning estetik ko’lamini kengaytirib, inson ruhiyatini chuqurroq talqin etishga ximat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: modenizm va postmodernizm(o‘quv qo‘llanma).- Toshkent: Akademnashr,2020. 255-b.

2. Quronov D. va boshq. Adabiyotshunoslik lug‘ati.- Toshkent: Akademnashr, 2010. 227-b.

3. Do‘smuhamedov Xurshid Nabiyevich. Hozirgi o‘zbek hikoyachiligida badiiy tafakkurning yangilanishi. Avtoreferat.- Toshkent, 1995.

4. Z. B. Djalilova, Z. J. Sadilloyeva. Postmodernizm va uning xususiyatlari. CURRENT APPROACHES AND NEW RESEARCH IN MODERN SCIENCES

5. Internet materiallari. https://kh-davron.uz/yangiliklar/xulio-kortasar-ishgol-qilingan-uy.html

6. Eshonqul N. ’’Mendan ’’men’’gacha’’.- Toshkent: Akademnashr. 2014.

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF VOLLEYBALL SPORT: DEVELOPMENT AND METHODOLOGY

Nazarov Sherzod Tursun o‘g‘li
Teacher at the Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulug‘bek E-mail: nazarovsherzod93@gmail.com
Davronov Murodjon Abrorovich
Student at the Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulug‘bek E-mail: dmurodjon870@gmail.com

Abstract

This article analyzes the history of the origin of volleyball, the specific features of game techniques and tactics, as well as the stages of volleyball development in Uzbekistan. The role of volleyball in the physical education system and the methodology for training young athletes are also discussed.

Keywords

opposite hitter setter, ball, attacker, spiker, volleyball, league, referee.

Annotatsiya: Ushbu maqolada voleybol sportining kelib chiqish tarixi, o‘yin texnikasi va taktikasining o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, O‘zbekistonda voleybolning rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Jismoniy tarbiya tizimida voleybolning o‘rni va yosh sportchilarni tayyorlash metodikasi yoritilgan.

Kalit so’zlar: diagonal, bog‘lovchi, to’p, hujumchi, voleybol, bog‘lovchi, liga, hakam.

Bugungi kunda voleybol jahon miqyosida eng ommaviylashgan sport turlaridan biri hisoblanadi. Ko’plab insonlar bo’sh vaqtini mazmunli o’tkazish maqsadida voleybol sport turi tanlamoqda. U o‘zining dinamikligi, jamoaviy birdamlikni talab qilishi va

barcha yoshdagi insonlar uchun qulayligi bilan ajralib turadi. Voleybol nafaqat jismoniy sifatlarni (chaqqonlik, tezkorlik, kuch)[3], balki intellektual salohiyatni ham rivojlantiradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sportni ommalashtirishga oid farmonlari doirasida voleybol maktab va oliy ta'lim muassasalarida asosiy sport turlaridan biri sifatida kiritilgan. Bu sport turi qariyb 130 yil muqaddam, 1895-yilda AQSHda Uilyam Morgan tomonidan yaratilgan. Dastlab "Mintonette" deb atalgan ushbu o‘yin, tennis to‘rining baland qilib tortilishi va basketbol kamerasidan foydalanish orqali boshlangan[5]. 1947-yilda Xalqaro Voleybol Federatsiyasi (FIVB) tashkil etilishi o‘yin qoidalarining bir tizimga birlashuviga olib keldi. Tarixiy bosqichlar:1924-yil: Parij Olimpiadasida voleybol ko‘rgazmali sport turi sifatida namoyish etilgan 1964-yil: Tokio Olimpiadasida ilk bor rasmiy musobaqalar o‘tkazildi[4]. Shu sanadan boshlab, rasman voleybol sport turi sifatida insonlar hayotiga kirib kelgan. O‘yin texnikasining nazariy tahlili esa quyidagilardan iborat: voleybol texnikasi-bu o‘yinni muvaffaqiyatli olib borish uchun zarur bo‘lgan maxsus harakatlar majmuidir[1]. Endi esa voleybol qoidalari haqida ko’rib chiqamiz.

To‘pni o‘yinga kiritish (Hujumning boshlanishi)

To‘pni o‘yinga kiritish - bu nafaqat o‘yinni boshlash, balki ilk hujum nuqtasi hisoblanadi. Zamonaviy voleybolda "sakrab to‘p kiritish" raqib qabulini qiyinlashtirishning asosiy quroli hisoblanadi[2].

To‘pni qabul qilish va uzatish

To‘pni qabul qilish - jamoaviy taktikani amalga oshirishning poydevori. Burchak hujumchilari bu borada asosiy yuklamani o‘z zimmalariga oladilar[1]. O’yinchilar tarkibi va vazifalari quyidagilardan iborat: taktik sxemalar va jamoaviy hamkorlik. Hozirgi vaqtda voleybolda "5-1" tizimi eng keng tarqalgan. Bu tizimda bir nafar bog‘lovchi (setter) va besh nafar hujumchi ishtirok etadi[3].

Bog‘lovchi (S): Jamoaning "miyasi", hujumni tashkil qiladi.

Diagonal (O): Asosiy hujumkor kuch, odatda 1 va 2-zonalardan hujum qiladi.

Markaziy bloklovchi (MB): To‘r markazida blok qo‘yish va "birinchi temp" bilan hujum qilishga mas'ul.

O‘zbekistonda voleybol rivojlanishi: Milliy manbalar tahliliga to’xtalsak, O‘zbekistonda voleybol 1920-yillardan boshlab shakllangan. O‘zbekiston voleybol federatsiyasi tashkil etilgandan so‘ng, mamlakatimiz sportchilari xalqaro maydonlarda, xususan, Osiyo o‘yinlarida munosib ishtirok etib kelmoqda[6].

L.R. Ayrapetyans kabi o‘zbek olimlari voleybol nazariyasiga ulkan hissa qo‘shganlar. Uning ilmiy ishlarida voleybolchilarning jismoniy tayyorgarligini testlash va baholashning samarali usullari ko‘rsatib o‘tilgan. Voleybol sport turi yuzasidan xalqaro tajribalaridan kelib chiqqan holda darslik va qo’llanmalar tuzgan. Bundan tashqari, voleybolning sohil voleyboli turi ham mavjud.

Sohil voleyboli 1996-yildan Olimpiya o‘yinlari tarkibiga kirdi. Klassik voleyboldan farqli o‘laroq, bu yerda qum ustida harakatlanish va shamol faktori o‘yin texnikasini murakkablashtiradi.

Mashg‘ulotlar jarayonini tashkil etish metodikasi

Sportchilarni tayyorlashda uchta asosiy yo‘nalish muhim:

1.Umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT): Kuch va chidamlilikni oshirish.

2.Maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT): Sakrash qobiliyati (plyometrika).

3.Psixologik tayyorgarlik: Stressli vaziyatlarda (masalan, 24:24 hisobida) diqqatni jamlash.

Voleybolning inson salomatligi va psixologiyasiga juda katta foydalari mavjud. Voleybol-har tomonlama rivojlantiruvchi sport turi bo'lib, uning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: kaloriya sarfi va vazn nazorati: 45 daqiqalik o'yin davomida inson

tanasi o'rtacha 500-600 kaloriya sarflaydi. Bu metabolizmni tezlashtirish va ortiqcha vazndan xalos bo'lish uchun samarali jarayon hisoblanadi. Yurak-qon tomir tizimi: To'xtovsiz harakat, sakrash va yugurish yurak urishini yaxshilaydi, qon aylanishini faollashtiradi va chidamlilikni oshiradi. Koordinatsiya va reaksiya: To'pning havoda harakatlanishini kuzatish va unga moslashish ko'z va qo'l koordinatsiyasini, shuningdek, tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini o'stiradi. Psixologik yengillik: Jamoaviy o'yin stressni kamaytiradi, odamlar o'rtasida ishonch hissini shakllantiradi va tushkunlikdan chiqishga yordam beradi.Voleybolni jamiyatga tatbiq qilish bo'yicha fikrlar. O'zbekiston sharoitida voleybolni yanada ommaviylashtirish uchun quyidagi qadamlarni tashlash maqsadga muvofiq: "Mahalla ligasi" musobaqalari tashkilllashtirish zarur. Har bir mahallada mavjud bo'lgan sport maydonchalarida yoshlar va kattalar o'rtasida doimiy turnirlar tashkil etish. Bu aholi o'rtasida sog‘lom raqobatni uyg‘otadi. Korporativ voleybol: Davlat tashkilotlari va xususiy korxonalarda ishchilarning dam olish vaqtlarida voleybol o'ynashlari uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiq bo’ladi. Bu jamoada "team building" (jamoani birlashtirish) vazifasini o'taydi. Infrastrukturani rivojlantirish: bog‘lar va dam olish maskanlarida qum ustida o'ynaladigan sohil voleyboli maydonchalarini ko'paytirish. Bu sportni dam olishning ajralmas qismiga aylantiradi. Maktab va OTMlar o'rtasidagi hamkorlik: "Universiada" va "Barkamol avlod" o'yinlarida voleybolga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish, g‘oliblarni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish, jumladan yangi texnologiyalar orqali talabalar hayotiga tatbiq etish va boshqa yo’nalishlar bilan kompleks tarzda rivojlantirish zarur[7] O'zbekiston voleybolining yutuqlari va salohiyati. O'zbekistonda voleybol maktabi o'zining boy tarixiga ega. So'nggi yillarda bu sport turiga davlat darajasida e'tibor kuchayishi natijasida bir qator yutuqlarga erishildi: tarixiy yutuqlar: O'zbekiston voleybolining asoschilaridan biri sifatida tanilgan L.R. Ayrapetyans

boshchiligidagi ilmiy maktab butun Ittifoq miqyosida tan olingan. O'sha davrlarda Toshkentning "Avtomobilist" jamoasi kuchli klublar qatorida bo'lgan. Zamonaviy muvaffaqiyatlar: Markaziy Osiyo chempionatlari: O'zbekiston erkaklar va ayollar terma jamoalari CAVA (Central Asian Volleyball Association) musobaqalarida muntazam ravishda sovrinli o'rinlarni egallab kelmoqda. Xususan, 2022-2023 yillarda o'tkazilgan hududiy chempionatlarda o'zbekistonlik voleybolchilar kuchli uchlikdan joy olishdi. Klublar darajasi: AGMK (Olmaliq) va "Istiqlol" kabi klublar Osiyo klublar chempionatlarida ishtirok etib, xalqaro tajriba to'plashmoqda. Yoshlar yutuqlari: O'zbekiston yoshlar terma jamoasi Osiyo chempionatlarining saralash bosqichlarida muvaffaqiyatli qatnashib, qit'aning eng kuchli jamoalari bilan munosib kurashmoqda. Hakamlik: O'zbekistonlik hakamlar (masalan, xalqaro toifadagi hakamlarimiz) nufuzli xalqaro turnirlarga va hatto Osiyo o'yinlariga taklif etilmoqda, bu esa milliy voleybol maktabining nufuzi oshganidan dalolat beradi. Shuningdek, yurtimizda Prezidentimiz tashabbuslari bilan “Voleybol” sport turini rivojlantirish bo’yicha “VOLEYBOL SPORT TURLARINI YANADA RIVOJLANTIRISH CHORA-TADBIRLARI TO‘G‘RISIDA”gi O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING QARORI bo’yicha voleybol sport turlarini yanada ommalashtirish, yoshlar orasidan voleybol sport turlari bilan shug‘ullanuvchi sportchilarni saralab olish tizimini yaxshilash, ushbu sport turi bo‘yicha zamonaviy sport infratuzilmasini yaratish hamda milliy terma jamoalarimizning nufuzli sport musobaqalarida yuqori natijalarga erishishini ta’minlash maqsadida:

1. Quyidagilar voleybol, sohil voleyboli va para voleybol sport turlarini (keyingi o‘rinlarda - voleybol sport turlari) rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari etib belgilansin: voleybol sport turlarini aholi o‘rtasida keng targ‘ib qilish hamda eng ommaviy sport turlaridan biriga aylantirish, iqtidorli sportchilar, shu jumladan, sportchi-

ayollarni aniqlash, seleksiya qilish hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlashning barcha bosqichlarini raqamlashtirish; zarur sharoitlarga ega professional va oliy ta’lim tashkilotlarida voleybol sport turlari bo‘yicha to‘garaklarni tashkil etish; voleybol sport turlari bo‘yicha professional trenerlar va hakamlarni tayyorlash tizimini rivojlantirish; voleybol sport turlari bo‘yicha zamonaviy sport majmualarini barpo etish, mavjud moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy sport anjomlari va jihozlari bilan ta’minlash.

2. Quyidagilar: 2024-2026-yillarda voleybol sport turlarini rivojlantirish dasturi ishlab chiqish, bu bo’yicha dasturlar ishlab chiqish, oliy va o’rta ta’lim sohalari tizimida direktor yoki boshqa kuboglar tashkil qilish, ularda yoshlarning faol qatnashishini ta’minlash kabi ustuvor yo’nalishlar belgilab berildi[8]. Voleybol jismoniy salomatlikni mustahkamlash bilan birga, yoshlarda jamoaviy mas'uliyat hissini shakllantiradi. Kelajakda O‘zbekiston voleybolini yangi bosqichga olib chiqish uchun bolalar-o‘smirlar sport maktablarida ilmiy yondashuvni kuchaytirish zarur. Voleybolga nafaqat sport turi ,balki aqliy rivojlanish kaliti sifatida baho berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ayrapetyans L.R. "Voleybol: Nazariya va Uslubiyat". «Fan va Texnologiya» Nashriyot Toshkent-2012 ISBN:978-9943-10-734-2

2. Raximov. V, Sharipov. A “Sport va Harakatli O’yinlarni O’qitish Metodikasi (Voleybol)” O’quv Qo’llanma “O’ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” Toshkent-2012 ISBN 978-9943-7165-75

3. Pulatov A.A. "Voleybol Nazariyasi va Uslubiyati". Darslik. Toshkent -2012. – ISBN 978-9943-10-734-2 12-35-Betlar.

4. FIVB Official Volleyball Rules 2021-2024.

Https://Www.Fivb.Com/En/Volleyball/Thegame_Glossary/Officialrulesofthegame Xalqaro Qoidalar To‘Plami, 15-40 Betlar

5. Kenny, B., & Gregory, C. "Volleyball: Steps To Success". 2nd Edition. Human Kinetics, 2016. – Pages 88-112. Https://Archive.Org/Details/Volleyballstepst0000kenn

6. O'zbekiston Voleybol Federatsiyasi Rasmiy Sayti.

Http://Voleybol.Uz/ (Milliy Musobaqalar Jadvali va Tarixiy Ma'lumotlar).

7. Nazarov S. JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA TA’LIM JARAYONINI ZAMONAVIY AXBOROT TEXOLOGIYALAR JORIY ETISH YO ‘LI BILAN TAKOMILLASHTIRISH //Journal of Contemporary World Studies. – 2024. – T. 2. – №. 2. – C. 58-60

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 19.07.2024 yildagi PQ-274-son

COMPARATIVE STUDY OF STRUCTURAL LEVELS OF EQUIVALENCE IN ENGLISH AND UZBEK JOURNALISTIC TEXT TRANSLATION

Master’s Degree Student of the 2nd Year,
Uzbekistan State World Languages University
Shermuratova Saodat
E-mail: saodatshermuratova962@gmail.com
Scientific Supervisor: Tursunnazarova Elvira
Head of the Department of English Translation Theory PhD, Associate Professor

Abstract: This article provides a comparative analysis of structural levels of equivalence in the translation of journalistic texts from English into Uzbek. The study reveals specific linguistic and syntactic characteristics of journalistic publicism.

Keywords: equivalence, structural levels, journalistic text, syntactic transformation, translation, functional style, English language, Uzbek language.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi jurnalistik matnlarni tarjima qilishda tarkibiy ekvivalentlik darajalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jurnalistik publitsistikaning o‘ziga xos lingvistik va sintaktik xususiyatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: ekvivalentlik, tarkibiy darajalar, jurnalistik matn, sintaktik transformatsiya, tarjima, funksional uslub, ingliz tili, o‘zbek tili.

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ структурных уровней эквивалентности при переводе публицистических текстов с английского на узбекский язык. Исследование раскрывает лингвистические и синтаксические особенности журналистики.

Ключевые слова: эквивалентность, структурные уровни, публицистический текст, синтаксическая трансформация, перевод, функциональный стиль, английский язык, узбекский язык.

INTRODUCTION

The globalization of media spaces and the rapid exchange of socio-political information have significantly heightened the demand for high-quality translation of journalistic texts. Journalistic text, representing a dynamic functional style, aims not only to inform the reader but also to exert a powerful emotional and ideological influence on the audience. The structural rendering of such texts during the translation process presents a complex linguistic challenge, primarily due to the fundamental typological differences between the source language (English) and the target language (Uzbek). English belongs to the Germanic branch of the Indo-European language family and exhibits an analytical structure, whereas the Uzbek language belongs to the Turkic family and is characterized by an agglutinative morphological system with a strict syntactic layout.

Achieving structural equivalence is not merely a matter of mechanical substitution; rather, it involves a profound reconfiguration of syntactic links to ensure that the communicative intent remains unimpeded. Journalistic discourse frequently utilizes complex grammatical constructions, passive voice, nominalizations, and compressed structures that require systematic rearrangement when translated into Uzbek. This research focuses on exploring how structural equivalence manifests across different levels of linguistic hierarchy, specifically analyzing word, phrase, and sentence structures in Anglo-Uzbek media translation. The relevance of this study stems from the need to establish systematic methodological parameters for media translators to avoid structural interference and semantic loss.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

The concept of equivalence has long occupied a central position in theoretical translation studies. Renowned scholars such as V.G. Gak and V.N. Komissarov

established foundational frameworks classifying equivalence into distinct hierarchical levels, ranging from the level of phonetic/graphemic form to the level of the purpose of communication [1, B. 45]. In Western translation theory, Eugene Nida’s distinction between formal and dynamic equivalence highlighted the necessity of restructuring source texts to achieve an equivalent response in the target culture [2, B. 12]. When applied specifically to journalistic texts, researchers like L.S. Barkhudarov emphasize that structural equivalence must often be subordinated to functional adequacy, since syntactic patterns cannot be transferred directly between non-cognate languages [3, B. 88]. In Uzbek linguistics, foundational work on translation theory and comparative grammar by scholars such as G‘. Salomov and H. Danielsen has underscored the unique challenges posed by the strict "Subject-Object-Verb" (SOV) sentence typology of the Uzbek language when translating from analytical Western languages [4, B. 34].

The methodological framework of this research relies heavily on a comparative-typological analysis combined with a descriptive-interpretative method of authentic media texts. A corpus of 100 political and economic articles from prominent English-language publications (such as *The Guardian*, *The New York Times*, and *The Economist*) and their corresponding translations in Uzbek media platforms (such as *Kun.uz* and *Daryo.uz*) served as the primary material for analysis. To systematically categorize the structural adjustments, we utilize V.N. Komissarov’s model of levels of equivalence, focusing specifically on the structural (syntactic) level where grammatical transformations become mandatory due to systemic linguistic divergences.

DISCUSSION AND RESULTS

Our structural analysis indicates that direct syntactic equivalence between English and Uzbek journalistic texts is achievable in fewer than 15% of cases, typically confined to simple, short sentences. The remaining majority of sentences require deep

structural transformations, which can be categorized into three primary levels: word-structure level, phrase-structure level, and sentence-structure level. One of the most prominent structural divergences is found in the positioning of the predicate. While English utilizes a strict "Subject-Verb-Object" (SVO) order, Uzbek demands an SOV layout, which forces the translator to completely invert the linear structure of the sentence.

Furthermore, English journalistic style heavily employs the passive voice to maintain anonymity or objective distance. In Uzbek, excessive use of the passive voice (ma'no\ passivligi) sounds unnatural and heavy; thus, translators frequently transform English passive constructions into Uzbek active structures or indefinite-personal sentences. Another major structural obstacle is the English absolute participle construction and gerundial phrases, which have no direct morphological equivalents in Uzbek and must be restructured into adverbial clauses (ravishdosh\ shakllari) or separate coordinate sentences[5, B. 111].

To illustrate these transformations quantitatively and qualitatively, we compiled data from our analyzed corpus into the following tables.

Table 1: Frequency of Syntactic Transformations in Anglo-Uzbek Journalistic Translation

No.	Type of Structural Transformation	Occurrence Count (out of 100 texts)	Percentage (%)	Primary Linguistic Driver
1.	Word Order Inversion (SVO \rightarrow SOV)	92	92%	Strict Agglutinative Verb-Final Rule
2.	Passive-to-Active Voice Conversion	64	64%	Stylistic Naturalness in Uzbek

No.	Type of Structural Transformation	Occurrence Count (out of 100 texts)	Percentage (%)	Primary Linguistic Driver
3.	Compression of Complex Sentences	41	41%	Elimination of Redundant Relative Pronouns
4.	Splitting of Multi-Clause Sentences	35	35%	Information Load Management
5.	Nominalization to Verbal Transformation	53	53%	Dynamism of Uzbek Predicates

As observed in Table 1, word order inversion occurs in almost every sentence due to the structural typologies of both languages. The conversion of voice and the transformation of nominalized structures also represent highly frequent operations, showing that structural equivalence is achieved through functional adaptation rather than literal preservation[6, B. 71].

Table 2: Comparative Structural Alignment of Media Text Segments

Source Text (English Journalistic Discourse)	Target Text (Uzbek Translation)	Structural Levels Shifted
"The Prime Minister announced a new economic package, aiming to curb inflation."	"Bosh vazir inflyatsiyani jilovlashga qaratilgan yangi iqtisodiy paketni e'lon qildi."	Participle phrase transformed into an adjectival/adverbial modifier phrase (qaratilgan), moving before the noun.

Source Text (English Journalistic Discourse)	Target Text (Uzbek Translation)	Structural Levels Shifted
"It is widely believed by experts that the market will stabilize by next quarter."	"Ekspertlar keyingi chorakka borib bozor barqarorlashishiga keng ko'lamda ishonishadi."	Passive voice ("It is believed by experts") converted into active voice; inverted word order.
"Rising oil prices forced the government to adjust its budget allocations."	"Neft narxining oshishi hukumatni budjet ajratmalarini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi."	Analytical English infinitive construction structured into an Uzbek dative-case verbal noun (ko'rib\ chiqishga).

The qualitative data presented in Table 2 clearly validates the assertion that maintaining structural equivalence requires a systemic reordering of syntactic elements. For instance, the English linear sequence where the action precedes the goal is regularly inverted in the Uzbek text, ensuring that the grammatical core conforms strictly to native syntactic norms while fully preserving the communicative value of the original journalistic piece.

CONCLUSION

The comparative study of structural levels of equivalence in English and Uzbek journalistic translation demonstrates that achieving absolute formal equivalence is virtually impossible due to the radical typological differences between the two languages. While English is an analytical language that relies heavily on fixed word order, auxiliary words, and complex nominal structures, Uzbek is an agglutinative language characterized by a strict verb-final sentence pattern and a rich system of

suffixation. Consequently, the pursuit of structural equivalence in media translation requires a flexible hierarchy of grammatical transformations, ensuring that the target text retains the identical informative and pragmatic impact of the source text without violating native syntactic laws.

Our research indicates that the translation of journalistic discourse is predominantly carried out at the level of semantic and situational equivalence, whereas the structural framework must undergo extensive modifications, such as inversion, voice transformation, sentence splitting, and morphological replacement. Translators must possess not only a deep lexical vocabulary but also a sophisticated understanding of the structural typography of both languages to avoid the pitfalls of literalism and structural interference. Ultimately, structural transformations should not be viewed as deviations from the original, but rather as the essential linguistic mechanism required to achieve functional adequacy in Anglo-Uzbek mass media communication.

REFERENCES

[1] Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekti) — Moskva: Visshaya shkola, 1990. – B. 45.

[2] Nida E.A. Toward a Science of Translating — Leiden: E.J. Brill, 1964. – B. 12.

[3] Barxudarov L.S. Yazik i perevod (Voprosi obshey i chastnoy teorii perevoda) — Moskva: Mejdunarodnie otnosheniya, 1975. – B. 88.

[4] Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari — Toshkent: O‘qituvchi, 1983. – B. 34.

[5] Gak V.G. Sopostavitelnaya lexikologiya — Moskva: Mejdunarodnie otnosheniya, 1977. – B. 112.

[6] Danielsen H. Comparative Grammar of English and Turkic Languages — London: Routledge, 2011. – B. 99.

Legal Mechanisms for the Protection of Children’s Rights in the Family

Ubaidullaeva Fatima Niyetullaevna
1st-year Bachelor’s Student, Jurisprudence Program Faculty of Law Berdakh Karakalpak State University
E-mail: fatimaubaidullaeva734@gmail.com

Abstract

This paper briefly and clearly explains children’s rights within the family, including the right to education, protection, upbringing, and their importance for the child. In addition, the study examines legal mechanisms for protecting children’s rights in the family and analyzes the responsibilities of parents in ensuring and safeguarding these rights.

The purpose of the work is to outline children’s rights using the legislation of the Republic of Uzbekistan and to provide examples of practical measures implemented in the country to protect children’s rights in the family. The research primarily employs analytical and systematic research methods. Special attention is paid to the problems of violations of children’s rights and the mechanisms for their protection.

As a result, the study concludes that it is necessary to familiarize children with the rights they enjoy within the family and society, as well as to strengthen parental responsibility and control over the observance of children’s rights.

Keywords: children’s rights, family, parental responsibilities, state protection, interests of the child.

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЁНКА В СЕМЬЕ

Убайдуллаева Фатима Ниетуллаевна
КГУ имени Бердаха, Юридический факультет, студентка 1-курса бакалавриата направления «Юриспруденция».

email: fatimaubaidullaeva734@gmail.com

Аннотация. В этом работе кратко и ясно раскрывается права ребенка в семье, включая право на образование, защиту, воспитание и его роль или значимость для ребенка. Кроме того, изучается правовые механизмы защиты прав детей в семье и анализируется обязанности родителей по обеспечению и защиту их прав. Цель работы заключается в перечислении прав детей с использованием законодательства Республики Узбекистан и приведение примеры с наглядных действии страны для защиты прав ребенка в семье. В работе в особенности было использованы методы анализа и системный метод исследования. Особое внимание уделяется проблемам нарушения прав ребёнка и механизмам их защиты. В результате сделан вывод о необходимости ознакомить детей с их правами, которыми они пользуются в семье или в общественной среде и повышение ответственности и контроля родителей по соблюдение прав детей.

Ключевые слова: права ребенка, семья, обязанности родителей, государственная защита, интересы ребенка.

Актуальность темы прав ребёнка в семье обусловлена необходимостью обеспечения надлежащей защиты интересов детей в современных условиях развития общества и государства. Права ребёнка в семье являются важнейшим элементом его правового статуса, поскольку именно семья выступает первой и основной социальной средой, в которой формируется личность ребёнка, его мировоззрение, моральные ценности и правовое сознание. От уровня обеспечения прав ребёнка в семье во многом зависит его физическое, духовное, интеллектуальное и нравственное развитие.

В настоящее время вопросы защиты прав детей приобретают особое значение как на национальном, так и на международном уровне. Государственная политика

Республики Узбекистан направлена на создание необходимых условий для полноценного развития ребёнка, обеспечение его законных интересов, охрану жизни и здоровья, а также защиту от любых форм насилия, дискриминации и жестокого обращения. В связи с этим важное значение имеют нормы Конституции Республики Узбекистан, Семейного кодекса, Закона Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребёнка», а также международно-правовые акты, включая Конвенцию ООН о правах ребёнка.

Особую роль в обеспечении прав ребёнка играет семья, поскольку именно родители или иные законные представители несут основную ответственность за воспитание, содержание и защиту несовершеннолетнего. В семье ребёнок реализует такие важнейшие права, как право на воспитание, заботу, образование, уважение человеческого достоинства, защиту своих интересов, проживание и общение с родителями. В связи с этим обеспечение соблюдения прав ребёнка в семейных правоотношениях является одной из важнейших задач современного общества и государства.

Несмотря на наличие развитой нормативно-правовой базы, на практике продолжают встречаться случаи нарушения прав детей, включая ненадлежащее исполнение родительских обязанностей, семейное насилие, ограничение права ребёнка на образование и полноценное развитие. Данные обстоятельства свидетельствуют о необходимости дальнейшего совершенствования механизмов защиты прав ребёнка, усиления правовой культуры населения и повышения эффективности деятельности государственных органов в данной сфере.

В рамках данного исследования рассматриваются основные права ребёнка в семье, их правовое закрепление в национальном законодательстве и международных документах, а также механизмы их реализации и защиты. Анализ

действующих нормативно-правовых актов и международных стандартов позволяет более глубоко изучить проблемы обеспечения прав детей и определить пути совершенствования системы их защиты в современных условиях.

В реализации и обеспечении прав ребёнка в семье ключевую роль играют родители, поскольку именно они несут основную ответственность за воспитание, развитие и защиту своих детей. Родители должны не только создавать благоприятные условия для полноценного развития ребёнка, но и на собственном примере показывать значение прав и свобод человека, формировать у детей уважение к закону и понимание способов защиты своих прав. Семья является первой социальной средой, в которой ребёнок получает первоначальные представления о своих правах, обязанностях и нормах поведения в обществе.

Однако на практике нередко встречаются случаи, когда родители недостаточно информированы о правах ребёнка либо не уделяют должного внимания вопросам их реализации и защиты. В результате дети не всегда осведомлены о своих законных правах и механизмах их защиты, что может приводить к различным нарушениям их интересов и законных гарантий. Безразличное отношение к вопросам правового воспитания ребёнка отрицательно влияет на формирование его правового сознания и препятствует полноценной реализации его прав в семье и обществе. В связи с этим особую актуальность приобретает необходимость повышения правовой культуры родителей и укрепления института семьи как важнейшего механизма защиты прав ребёнка.

Одной из задач данной статьи является анализ нормативно-правовых актов, регулирующих и закрепляющих права детей в семье, а также рассмотрение международных и национальных механизмов их защиты. Особое внимание уделяется правовым гарантиям, обеспечивающим соблюдение интересов ребёнка,

его права на воспитание, образование, защиту достоинства и всестороннее развитие.

Республика Узбекистан с первых лет независимости уделяет особое внимание вопросам защиты прав детей и созданию эффективной системы их правового обеспечения. Важным шагом в данной сфере стало присоединение Узбекистана 9 декабря 1992 года к United Nations Конвенция ООН о правах ребёнка, которая является основным международно-правовым документом в области защиты прав детей. Присоединение к данной Конвенции свидетельствовало о признании государством приоритета международных стандартов в сфере охраны прав и свобод ребёнка.

В статье 1 Конвенции закреплено понятие ребёнка и определяется возрастной критерий, согласно которому ребёнком признаётся каждое человеческое существо до достижения восемнадцатилетнего возраста, если по закону, применимому к данному ребёнку, совершеннолетие не наступает ранее. Данное положение имеет важное значение, поскольку определяет круг лиц, нуждающихся в особой государственной и семейной защите, а также устанавливает основу для реализации и обеспечения прав несовершеннолетних на международном и национальном уровнях.

Кроме того, положения Конвенции нашли своё отражение в национальном законодательстве Республики Узбекистан, включая Конституцию Республики Узбекистан, Семейный кодекс и Закон «О гарантиях прав ребёнка». Это способствует укреплению системы правовой защиты детей, обеспечению их законных интересов и созданию условий для гармоничного развития личности

ребёнка в семье и обществе[1].

К национальным законодательствам закрепляющие права детей можно отнести в первую очередь Конституцию, Семейный кодекс, Закон «О гарантиях прав ребенка» и «О защите детей от всех форм насилия и т. д.

В Семейном кодексе статье 67 закреплено что ребенок имеет право на защиту своих интересов, что является особо важным для ребенка, а также этим подчеркивается приоритет прав и интересов детей в нашей стране[2].

Закон «О гарантиях прав ребенка» в свою очередь закрепляет основные гарантия прав ребенка такие как гарантия права ребенка на жизнь, гарантия права ребенка на индивидуальность и ее сохранение, гарантия свободы и личной неприкосновенности ребенка, гарантия права ребенка на защиту и тому подобнее[3].

Кроме вышеперечисленных целесообразно подметить Закон «О защите детей от всех форм насилия». В данном акте описаны виды насилия такие как физическое, половое, психологическое и буллинг. Также закон включает в себя меры поддержки пострадавших детей и их семей и профилактику насилия в школах[4]. Все эти действия показывают, насколько защищен права детей в нашей стране

В заключении можно сделать вывод в Республике Узбекистан надежно защищен права детей не только в семье, но и в других областях жизни, и в данной работе удалось показать, как именно охраняются права детей с использованием нормативных актов страны. То есть имеется в виду что поставленная цель тезиса было достигнута. Если сравнить нашу страну со временами до независимости, то

[1] https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
[2] https://lex.uz/docs/104723
[3] https://lex.uz/docs/1297318
[4] https://lex.uz/docs/7219505

можно заметить, что сразу после независимости государство предприняло меры по защите прав детей чтобы создать атмосферу, где все слои общества будут чувствовать себя в безопасности. Обеспечение и защита прав детей было и по сей день остается важнейшим задачей общества и государства, и от результата этой задачи зависит будущее подрастающего поколения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44\45 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989года.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
2. Семейный кодекс Республики Узбекистан (1998). Принят 30 апреля 1998 года. https://lex.uz/docs/104723
3. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-139(7 январь 2008) “О гарантиях прав ребенка”. Принят Законодательной палатой 23 ноября 2007 года. Одобрен Сенатом 1 декабря 2007 года. https://lex.uz/docs/1297318
4. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-996(15 мая 2025) “О защите детей от всех форм насилия”. Подписан Президентом 14 ноября 2024 года. Вступил в силу 15 мая 2025года. https://lex.uz/docs/7219505

CHILDREN LANGUAGE ACQUISITION

Muxsinova Shaxzoda Muxtorjon qizi
1st-year Student, Faculty of English Language and Literature Fergana State University
Tel: +998 (94) 360- 71-17 E- mail: osmon_osmon@gmail.com

Abstract

This paper examines child language acquisition from interdisciplinary perspectives, including psycholinguistics, neurolinguistics, cognitive science, and sociolinguistics. It analyzes biological foundations, cognitive development, social interaction, and language input mechanisms. The study integrates major theoretical contributions by Chomsky, Pinker, Piaget, Vygotsky, Krashen, and Lenneberg, presenting language acquisition as a complex interaction of innate abilities, environmental exposure, and cognitive maturation. Special attention is given to developmental stages, language errors, and the Critical Period Hypothesis, which emphasizes the biological time constraints on language acquisition.

KEYWORDS

Child language acquisition, psycholinguistics, neurolinguistics, Universal Grammar, cognitive development, sociocultural theory, language input, bilingualism, Critical Period Hypothesis, overregularization.

BOLALARDA TILNI EGALLASH

ОСВОЕНИЕ ЯЗЫКА ДЕТЬМИ

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarda til o‘zlashtirish jarayoni psixolingvistika, neyrolingvistika, kognitiv fanlar va sotsiolingvistika nuqtayi nazaridan kompleks tarzda tahlil qilinadi. Til o‘zlashtirishning biologik asoslari, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy muhit va lingvistik input mexanizmlari o‘rganiladi. Chomsky, Pinker, Piaget, Vygotsky, Krashen va Lenneberg nazariyalari asosida til o‘zlashtirish tug‘ma qobiliyatlar, muhit

ta’siri va miya rivojlanishining o‘zaro integratsiyasi sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, Critical Period Hypothesis va bolalar nutqidagi xatolar (overregularization) ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Bolalarda til o‘zlashtirish, psixolingvistika, neyrolingvistika, universal grammatika, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy muhit, til inputi, ikki tillilik, kritik davr gipotezasi, xatolar tahlili.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс овладения языком детьми с точки зрения психолингвистики, нейролингвистики, когнитивной науки и социолингвистики. Анализируются биологические основы, когнитивное развитие, социальное взаимодействие и механизмы языкового ввода. Работа основана на теориях Чомского, Пинкера, Пиаже, Выготского, Крашена и Леннеберга и рассматривает овладение языком как результат взаимодействия врожденных способностей, окружающей среды и когнитивного развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Овладение языком детьми, психолингвистика, нейролингвистика, универсальная грамматика, когнитивное развитие, социальное взаимодействие, языковой ввод, билингвизм, критический период, ошибки в речи.

Child language acquisition is one of the most complex and rapidly developing processes in human cognition. Every healthy child acquires their first language naturally, without formal instruction. This process involves not only memorizing vocabulary but also developing phonological awareness, syntactic structures, semantic interpretation, and pragmatic competence.

Empirical studies show that between the ages of 2 and 5, children master the core grammatical system of their native language. This rapid development suggests that language acquisition is not merely imitation but a deeply structured cognitive process involving biological, psychological, and social mechanisms.

One of the most influential theories in linguistics is Noam Chomsky’s theory of Universal Grammar. He states:

A child has an innate capacity for language that enables them to construct grammar from limited input.

According to Chomsky, children are born with an innate linguistic system that allows them to acquire grammar rapidly and uniformly. This system is known as Universal Grammar (UG), a set of abstract principles shared by all human languages.

UG suggests that:

language is not fully learned from the environment

the brain contains pre-existing grammatical structure children actively construct linguistic rules from inputSteven Pinker describes language as a biological instinct:

“Language is a complex, specialized skill which develops in the child spontaneously, without conscious instruction.”[2]

The idea that language is “a complex, specialized skill which develops in the child spontaneously, without conscious instruction” shows that language is not something children learn in a formal or structured way. As Steven Pinker explains, children do not need to be directly taught how to speak in the same way they are taught subjects at school. Instead, language appears naturally as they grow and interact with people around them. Although language is very complex, involving sounds, grammar, and meaning, children manage to learn it quite quickly. This suggests that the ability to learn language is already present in the human brain. In other words, children are born with a natural capacity for language, which develops over time. The word “spontaneously” is important here because it means that children begin to speak without special training. They pick up words and structures simply by hearing others speak. Parents and adults

usually do not explain grammar rules, but children still learn how to form correct sentences. This shows that much of language learning happens unconsciously.

The phrase “without conscious instruction” also means that children are not actively trying to memorize rules. They are not aware of the learning process itself. Instead, they learn by listening, repeating, and communicating in everyday situations. Over time, they naturally improve their language skills.

Overall, this statement highlights that language development is a natural process. It depends more on interaction and exposure than on formal teaching. This view helps us understand why all children, regardless of culture or background, are able to learn a language in similar ways.

Pinker argues that language is an evolutionary adaptation unique to humans. It develops naturally without formal teaching, similar to other biological systems such as vision or walking.Jean Piaget links language acquisition to cognitive development:

“Language reflects the development of the child’s thinking rather than determines it.”[3]

Piaget suggests that language emerges as a result of cognitive growth. Children first develop mental representations of the world and then express them linguistically.Lev Vygotsky emphasizes the social nature of language:

“Every function in the child’s cultural development appears first on the social level and later on the individual level.”[4]

Language initially develops through social interaction and is later internalized as inner speech. This process is known as internalization.

A key concept in Vygotsky’s theory is the Zone of Proximal Development (ZPD), which refers to the gap between what a child can do independently and what they can achieve with guidance from more knowledgeable individuals.

Children typically pass through universal stages:

Pre-linguistic stage (0–12 months): babbling

One-word stage (12–18 months): single-word expressions

Two-word stage (18–24 months): basic combinations

Telegraphic speech (2–3 years): simplified sentences

Complex speech (3+ years): full grammatical structures

These stages are consistent across languages and cultures, indicating a universal pattern in human language development.In linguistics, children’s mistakes are viewed as evidence of cognitive success rather than failure. A common phenomenon is overregularization, where a child applies a general rule to an exception (e.g., saying “runned” instead of “ran” or “mouses” instead of “mice”). These errors demonstrate that children are not merely imitating adult speech but are actively constructing and testing grammatical rules within their developing mental lexicon.

From a cognitive perspective, such errors indicate that language acquisition is an active rule-building process, where children form hypotheses about linguistic structure and revise them over time based on exposure.

A key theoretical framework in this area is Eric Lenneberg’s Critical Period Hypothesis. Lenneberg proposes that there is a biologically determined time window—typically ending around puberty—during which language acquisition can occur naturally and achieve native-like proficiency. This hypothesis is closely linked to neuroplasticity, the brain’s ability to reorganize itself in response to linguistic input.

Lenneberg suggests that after this critical period, full mastery of grammar becomes significantly more difficult. Evidence supporting this claim comes from studies of so-called feral children and individuals who were exposed to language input only later in

childhood, including late-exposed deaf individuals. In many cases, despite intensive learning, full syntactic competence was not achieved.

This supports the view that language acquisition is not only cognitive and social but also biologically time-sensitive, depending on early neural flexibility.

Modern neuroscience identifies specific brain regions responsible for language processing:

Broca’s area: speech production

Wernicke’s area: comprehension

Temporal cortex: semantic processing

High neural plasticity in early childhood explains why children acquire languages faster and more efficiently than adults.Research suggests that bilingual children often demonstrate:

enhanced cognitive flexibility

improved executive control

stronger memory performance

These findings indicate that managing multiple linguistic systems strengthens general cognitive abilities.

Research suggests that bilingual children often demonstrate:

enhanced cognitive flexibility

improved executive control

stronger memory performance

These findings indicate that managing multiple linguistic systems strengthens general cognitive abilities.Stephen Krashen’s Input Hypothesis states:

“We acquire language only when we understand messages.”[5]

Language acquisition depends on comprehensible input that is slightly above the learner’s current level (i+1). Exposure, context, and interaction are essential for acquisition.Modern research rejects single-factor explanations and proposes an integrative model including:

biological predisposition (Chomsky, Lenneberg)

cognitive development (Piaget)

social interaction (Vygotsky)

input exposure (Krashen)

evolutionary adaptation (Pinker)

These components collectively explain the complexity of language acquisition.Child language acquisition is a multi-layered phenomenon that cannot be explained by a single theoretical perspective. It emerges from the interaction of biological mechanisms, cognitive development, social environment, and linguistic input. Contemporary research therefore views language acquisition as a dynamic system that reflects both innate human capacities and environmental influences.

References:

1.Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1965.

2.Lenneberg E. H. Biological Foundations of Language. New York: Wiley, 1967.

3.Pinker S. The Language Instinct: How the Mind Creates Language. New York: William Morrow and Company, 1994.

4.Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press, 1959.

5.Vygotsky L. S. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1978.

6.Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982.

Investigation of the Influence of Rock Pressure on Underground Mine Workings Driven Through Unstable Rock Masses

Giyazov Otabek Muxitdinovich - Associate Professor, Department of Mining Engineering Navoi State University of Mining and Technologies

Sharopov Erkinjon Nizomitdin o‘g‘li - Doctoral Student, Department of Mining Engineering Navoi State University of Mining and Technologies

Xudoyberganov Abduvoxid Abdusattorovich - Leading Specialist, Geomechanics Department Navoi Mining and Metallurgical Company

Nurmanov Xudoyor Kamol O‘g‘li - Master’s Student, Department of Mining Engineering Navoi State University of Mining and Technologies

Abstract

This thesis analyzes methods for supporting sublevel drifts under conditions of unstable rock masses. Factors influencing the formation of rock pressure, the effect of excavation shape on its stability, and optimal support structures for complex mining and geological conditions are considered. The aim of the research is to identify effective methods that ensure the operational stability of mine workings throughout their service life.The study thoroughly investigates the main factors affecting the formation of rock pressure, including geostatic stresses, lithological composition of rocks, degree of fracturing, and hydrogeological conditions. A comparative analysis of stress distribution patterns in mine workings with different cross-sectional shapes (trapezoidal, arched, and circular) was conducted, and the structural advantages of dome-shaped forms for unstable rock masses were substantiated.

Keywords: unstable rock mass, sublevel drifts, mine support, influence of rock pressure, excavation stability, geostatic stress, support structure.

Noturg'un tog‘ jinslaridan o‘tiladigan yer osti kon lahimlarini kon bosimiga ta’sirini tadqiq qilish

Giyazov Otabek Muxitdinovich NDKTU KI kafedrasi dotsenti. Sharopov Erkinjon Nizomitdin o'g'li NDKTU KI kafedrasi doktoranti, Xudoyberganov Abduvoxid Abdusattorovich NKMK AJ geomexanika bo'limi yetakchi mutaxasisi.Nurmanov Xudoyor Kamol O'g'li NDKTU KI kafedrasi magistranti.

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda turg‘un bo‘lmagan tog‘ jinslari sharoitida nim qavat (podetaj) shtreklarini mustahkamlash usullari tahlil qilinadi. Kon bosimining shakllanish omillari, lahim shaklining uning turg’unligiga ta’siri va murakkab kon-geologik sharoitlar uchun optimal mustahkamlovchi konstruksiyalar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotning maqsadi lahimlarning xizmat muddati davomida ishchi holatda saqlanishini ta’minlovchi samarali usullarni aniqlashdan iborat. Ishda kon bosimining shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar — geostatik kuchlanishlar, jinslarning litologik tarkibi, darzlilik darajasi va gidrogeologik sharoitlar chuqur o‘rganilgan. Turli ko‘ndalang kesim shaklidagi (trapsiyasimon, arkasimon, doirasimon) kon lahimlarida kuchlanishlar epurasining taqsimlanishi qiyosiy tahlil qilinib, turg‘un bo‘lmagan massivlar uchun gumbazsimon shakllarning konstruktiv ustunliklari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: turg‘un bo‘lmagan massiv, nim qavat shtreklari,kon lahimlarini mustahkamlash, kon bosimi ta’siri, lahim turg‘unligi,geostatik kuchlanish,mustahkamlovchi konstruksiya.

1. KIRISH (Kon bosimi paydo bo'lish omillari tahlili)

Yer osti usulida foydali qazilma konlarini qazib olish jarayonida tog‘ jinslari massivining tabiiy muvozanat holati keskin buziladi. Lahim o’tilishi bilan uning atrofidagi jinslar muvozanati buziladi va to‘plangan kuchli kuchlanishlar kon bosimi

ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Turg‘un bo‘lmagan, ezilishga moyil va bir-biri bilan mustahkam yopishmagan jinslar massivida ushbu geomexanik jarayonlar kuchlanishlar bo‘shashishi va reologik vaqt o‘tishi bilan siljish hisobiga o‘ta murakkab kechadi. Kon bosimining intensiv namoyon bo‘lishi va nim qavat shtreklari turg’unligiga ta’sir etuvchi qarshi omillar quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

Gravitatsion omil va chuqurlik gradiyenti: Lahim joylashgan gorizont chuqurligining ***(H)*** ortishi jinslarning xususiy og‘irligi ***(γ)*** hisobiga vertikal kuchlanishlar qiymatining $(\sigma_Z = \gamma \cdot H)$ chiziqli ravishda ko‘payishini belgilaydi. Turg‘un bo‘lmagan massivlarda ushbu kuchlanish tog’ jinsining siqilish daxlsizligi chegarasidan oshib ketganda, lahim atrofida plastik deformatsiyalar zonasi tezlik bilan kengayadi.

Strukturaviy-tektonik kuchlanishlar maydoni: Massivning endogen jarayonlar natijasida hosil bo‘lgan tabiiy darzliligi, qatlamlararo kontaktlarning zaifligi va tektonik mikro-shikastlanishlar jinslarning yaxlitligini pasaytiradi. Gorizontal yo‘naltirilgan tektonik kuchlanishlar ko‘pincha vertikal bosimdan 2–3 barobar yuqori bo‘lib, nim qavat shtreklari yon devorlarining bo‘rtib chiqishi va shift qismining qatlamlanib qulashiga sabab bo‘ladi.

Gidrogeologik va gidromexanik omillar: Yer osti suvlari sizib chiqishi natijasida turg‘un bo‘lmagan jinslar (ayniqsa, gilli va gilli-slanetsli qatlamlar) gidratatsiyaga uchraydi, ya’ni shishadi va yumshatiladi. Suv jinslar orasidagi ichki ishqalanish koeffitsiyentini va ilashish kuchini (***C***) keskin kamaytirib, tog‘ jinslarining gidrodinamik bosim ostida oquvchanlik holatiga o‘tishini tezlashtiradi.

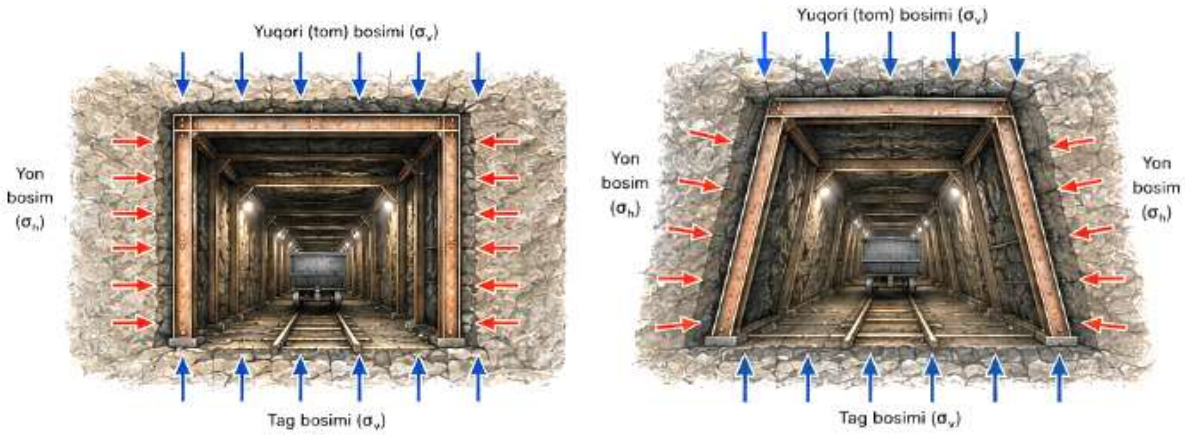
Ekspluatatsiya ta’siri: Nim qavat usulida qazib olish bloklarining yaqinligi sababli, shtrek atrofi doimiy ravishda dinamik ta’sirlarga (burg‘ilash-portlatish ishlari tebranishlariga) duchor bo‘ladi. Qo‘shni bloklarda tozalash ishlari ya’ni burg’ulab portlatish ishlari olib borilishi natijasida lahim atrofida yuqori kuchlanish zonasi

(tayanch bosimi) shakllanadi va bu holat shtrekning muddatidan oldin buzilishiga olib keladi.

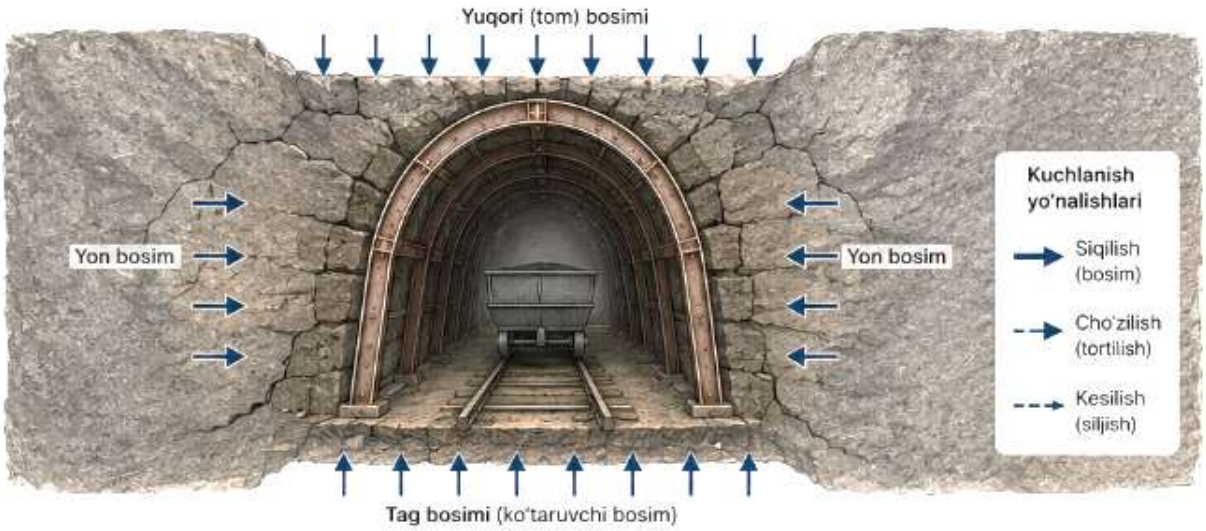
2. TURLI XIL SHAKLLARDAGI LAHIMLARGA KON BOSIMI TA’SIRI TAHLILI

Nim qavat shtreklarini ochishda lahimning kesim shaklini to‘g‘ri tanlash juda muhim. Chunki har xil shakldagi lahimlarda tog‘ jinslarining bosimi turlicha taqsimlanadi. Bo‘sh va oquvchan jinslar sharoitida quyidagi lahim shakllari o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

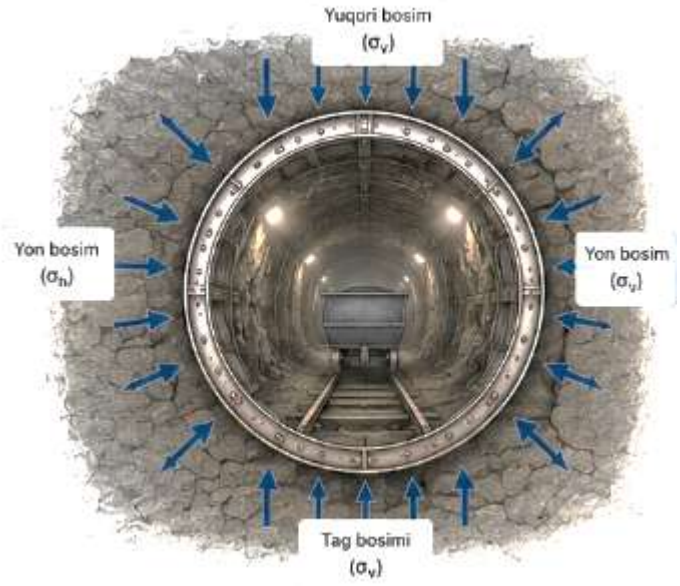
To‘g‘ri burchakli va trapsiyasimon shakllar: Bu shakllarda jinslarning og‘irlik bosimi burchaklarda to‘planadi. Natijada lahimning burchak qismlari tez sinadi, devorlari esa ichkariga qarab surilib ketadi. Bo‘sh jinslarda ushbu shakllardan foydalanish xavfli bo‘lib, ular qimmat va kuchli mahkamlagichlarni talab qiladi.

Arka shakli: Bu shakl turg‘un bo‘lmagan jinslar uchun juda qulay. Arka shaklidagi lahimda shiftga tushadigan og‘irlik yon devorlarga bir tekis tarqaladi. Bu jinslarning to‘satdan qulab tushish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Doirasimon shakl: Kon bosimini eng to‘g‘ri va xavfsiz taqsimlaydigan shakldir. Doira shaklidagi lahimlarda burchaklar bo‘lmagani uchun bosim har tomonga barobar tarqaladi. Bu esa bo‘sh, shishadigan va har tomondan kuchli bosim keladigan jinslarda lahimning uzoq vaqt buzilmay turishini ta’minlaydi.

3. OPTIMAL TURDAGI MUSTAHKAMLASH MATERIALLARI VA ULARNI QO‘LLASH USULLARI

Tog‘-kon sanoatida turg‘un bo‘lmagan jinslar massivida nim qavat shtreklarini (kon lahimlarini) barpo etish va saqlab turish eng murakkab muhandislik vazifalaridan biri hisoblanadi. Jinslarning qatlamlanishi, yuqori tog‘ bosimi va yer osti suvlari ta’siri lahimlarning deformatsiyaga uchrashiga va o‘pirilishiga olib keladi. Shu sababli, zamonaviy tog‘-konchilikda xavfsizlik va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash uchun quyidagi optimal mustahkamlash usullari va materiallarini qo‘llash tavsiya etiladi:

3.1. Ankerli mustahkamlash usuli

Ankerli mustahkamlash — turg‘unligi past bo‘lgan tog‘ jinslarining o‘zini-o‘zi ko‘tarish xususiyatini oshirishga asoslangan eng samarali usullardan biridir. Ushbu usulning asosiy mexanizmi jins qatlamlarini bir-biriga tik ravishda mahkamlab, yaxlit va mustahkam monolit blok (to‘sin) hosil qilishdan iborat.

• **Mexanik ankerlar:** Jinslar o‘rtacha turg‘un bo‘lganda yuklamani darhol qabul qilish uchun ishlatiladi.

• **Qorishmali (sementli yoki smolali) ankerlar:** O‘ta turg‘un bo‘lmagan, yorug‘lar ko‘p va uvalanuvchan jinslarda qo‘llaniladi. Lahim shpurlari ichiga kiritilgan maxsus kimyoviy polimer poliefir smolalari yoki sement qorishmasi anker shtangasi bilan jins devorlarini uzviy bog‘lab yopishtiradi. Bu nafaqat jins siljishini to‘xtatadi, balki havoning ichkariga kirib, jinslarni yemirishini ham oldini oladi.

3.2. Sepma beton texnologiyasi

Sepma betonlash — tayyor beton qorishmasini yuqori havo bosimi (siqilgan havo) yordamida lahim yuzasiga purkash texnologiyasidir. Bu usul jinslar massivida "himoya g‘ilofi" vazifasini o‘taydi.

• **Himoya funksiyasi:** Beton jins yuzasidagi mayda darzlik va yoriqlarga kirib, ularni sementlaydi va jins bo‘laklarining qulashini toifalaydi.

• **Izolyatsiya xususiyati:** Yer osti qatlamlaridagi namlik va havoning tog‘ jinslari bilan reaksiyaga kirishishini (eroziyani) to‘sib qo‘yadi.

• **Modifikatorlar:** Zamonaviy sepma beton tarkibiga tez qotuvchi kimyoviy qo‘shimchalar (akseleratorlar) va mikrofibrlar (po‘lat yoki polimer tolalar) qo‘shiladi. Bu betonning cho‘zilishga bo‘lgan mustahkamligini va qayishqoqligini keskin oshiradi.

3.3. Metalli karkasli moslashuvchan mahkamlagichlar

Turg‘un bo‘lmagan va doimiy siljishda bo‘lgan jinslar massivida qattiq (rigid) konstruksiyalar tog‘ bosimiga bardosh bera olmay sinadi. Shu sababli, maxsus egilgan po‘lat profillardan (masalan, SVP-22, SVP-27 lodka profillari) yasalgan metall karkaslar qo‘llaniladi.

• **Moslashuvchanlik mexanizmi:** Ushbu mahkamlagichlarning bo‘g‘inlari bir-biri bilan maxsus xomutlar yordamida biriktiriladi. Tog‘ bosimi kritik nuqtaga yetganda, bo‘g‘inlar bir-birining ichiga ishqalanish kuchi hisobiga ma’lum masofaga siljiydi (cho‘kadi).

• **Natija:** Konstruksiya buzilmagan holda tog‘ bosimini kompensatsiya qiladi va o‘zining yuk ko‘tarish qobiliyatini saqlab qoladi.

3.4. Kombinatsiyalashgan (aralash) mustahkamlash tizimi

O‘ta turg‘un bo‘lmagan, tektonik buzilishlar hududidagi va chuqur gorizontlardagi nim qavat shtreklarida yuqoridagi usullarning hech biri alohida o‘zi yetarli samaradorlikni bera olmaydi. Bunday hollarda **"Anker + Metall to‘r (setka) + Sepma beton"** uchligi qo‘llaniladi.

4. XULOSA

Turg‘un bo‘lmagan va murakkab kon-geologik sharoitga ega bo‘lgan massivlarda nim qavat shtreklarining barqarorligini ta’minlash — konchilik muhandisligining

dolzarb vazifalaridan biridir. O‘tkazilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar va tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

1. Geometrik shakl va kuchlanishlar distributsiyasi

Lahimning turg‘unligi nafaqat qo‘llanilayotgan mustahkamlash materiallarining fizik-mexanik xususiyatlariga, balki **lahim ko‘ndalang kesimining geometrik shakliga** ham uzviy bog‘liqdir. To‘g‘ri to‘rtburchakli yoki trapetsiya shaklidagi kesimlarda kuchlanishlar konsentratsiyasi burchaklarda to‘planib, jinslarning tez muddatda yemirilishiga olib keladi.

Aksincha, **arka (gumbaz) shaklidagi kesim** tog‘ bosimini gumbaz bo‘ylab tekis taqsimlaydi va vertikal yuklamani yon devorlarga yo‘naltiradi. Bu esa massivda cho‘zilish kuchlanishlarini kamaytirib, siqilish kuchlanishlarining ustunligini ta’minlaydi.

2. Kombinatsiyalashgan tizimning sinergetik samarasi

O‘ta turg‘un bo‘lmagan jinslar sharoitida faqat bir turdagi (monofil) mustahkamlash usulini qo‘llash o‘zini oqlamaydi. **Kombinatsiyalashgan mustahkamlash tizimi (Anker + Metall to‘r + Sepma beton)** o‘zaro sinergetik effekt yaratadi:

- Ankerlar jinsning ichki qatlamlarini tik tiklab, uning **o‘z-o‘zini tutib turish** va yuk ko‘tarish qobiliyatini faollashtiradi.
- Sepma beton va metall to‘r esa tashqi sirtni germetizatsiya qilib, jinslarning namlik hamda havo ta’sirida uvalanib ketishini to‘xtatadi.

3. Texnik-iqtisodiy va xavfsizlik afzalliklariUshbu innovatsion yondashuvning amaliyotga joriy etilishi quyidagi ijobiy natijalarni beradi:Xavfsizlik darajasi: Lahimlar ichida jins qulashi bilan bog‘liq bo‘lgan baxtsiz hodisalar xavfi 85-90% gacha kamayadi, ishchilar va kon texnikalarining xavfsiz harakatlanishi ta’minlanadi.Iqtisodiy

samaradorlik: Dastlabki o‘rnatish xarajatlari an’anaviy mahkamlagichlarga nisbatan yuqori bo‘lishiga qaramay, lahimning butun xizmat muddati davomida kapital ta’mirlash va qayta mustahkamlash xarajatlarini 2.5-3 barobargacha kamaytiradi.Ekspluatatsiya barqarorligi: Nim qavat shtreklarining tog‘ bosimi ostida deformatsiyalanish tezligi minimal darajaga tushadi va bu kon qazib olish sur’atining uzluksizligini kafolatlaydi.Xulosa qilib aytganda, arka shaklidagi kesim konturi bilan kombinatsiyalashgan mustahkamlash texnologiyasining integratsiyasi turg‘un bo‘lmagan jinslar massivida tog‘-kon ishlarini xavfsiz, barqaror va iqtisodiy jihatdan samarali olib borishning eng maqbul va istiqbolli ilmiy-muhandislik yechimidir.

Adabiyotlar:

1. Yurchenko V.V. "Yer osti lahimlarini mustahkamlash va saqlash". Toshkent, 2018.
2. Zairov Sh.Sh. "Tog‘ jinslari mexanikasi va yer osti inshootlari". Navoiy, 2020.
1. Hoek, E., & Marinos, P. (2000). Predicting tunnel squeezing problems in weak heterogeneous rock masses. Tunnels and Tunnelling International, 32(11), 45-51. DOI: 10.1016/S0886-7798(00)00012-7
2. Bieniawski, Z. T. (1989). Engineering Rock Mass Classifications: A Complete Manual for Engineers and Geologists in Mining, Civil, and Petroleum Engineering. John Wiley & Sons. DOI: 10.1012/36142512.ch1 (SBN: 978-0-471-60172-2)
3. Brady, B. H., & Brown, E. T. (2006). Rock Mechanics: For Underground Mining (3rd Edition). Springer Science & Business Media. DOI: 10.1007/978-1-4020-2116-9

4. Kang, H. (2014). Support technology of rock bolting in coal roadways in China in the past 20 years and its future expectations. Journal of Rock Mechanics and Geotechnical Engineering, 6(5), 385-391.

5. Wang, J., Wang, X., & Zhang, P. (2018). Deformation characteristics and control technology of roadways in soft and weak rocks. International Journal of Coal Science & Technology, 5(4), 452-466.

6. Yang, S. Q., Chen, M., & Jing, H. W. (2017). A case study on large deformation failure mechanism of deep soft rock roadway in Xin’An coal mine. Engineering Failure Analysis, 75, 56-73.

7. He, M. C., Sosnovskiy, L. I., & Shashenko, A. N. (2019). Rock mechanics and underground engineering in soft rock masses. Journal of Rock Mechanics and Geotechnical Engineering, 11(3), 512-524.

8. Shen, B. (2014). Coal mine roadway stability in soft rock under high rock pressure. International Journal of Mining Science and Technology, 24(5), 633-638.

9. Yasitli, N. E., & Unver, B. (2005). 3D numerical modeling of longwall mining with top coal caving. International Journal of Rock Mechanics and Mining Sciences, 42(2), 219-235.

10. Malmgren, L., & Nordlund, E. (2008). Interaction of shotcrete with rock and rock bolts—A numerical study. International Journal of Rock Mechanics and Mining Sciences, 45(4), 538-553.

11. Zhang, L., & Zhao, J. (2013). Determination of mechanical properties of soft rock mass under the effect of high tectonic stress. Rock Mechanics and Rock Engineering, 46(6), 1405-1419.

Vitamin D: Biochemical Properties, Metabolic Homeostasis, and Strategic Importance in Modern Medicine

Scientific Supervisor: PhD. Usmonova Xurshida Xolboyevna

Shavkatova Gulizahro Zafar qizi

Shaxobitdinova Shaxzoda Ulug‘bek qizi

Ismatova Dilnura G‘ayrat qizi

1st-year Students Tashkent State Medical University

Abstract

This article analyzes the biochemical properties of vitamin D, its metabolic processes in the human body, and its strategic role in calcium-phosphorus metabolism. The step-by-step activation of vitamin D in the liver and kidneys, as well as its importance in bone tissue, the immune system, and endocrine homeostasis, are scientifically explained.

In addition, the clinical consequences of vitamin D deficiency, including rickets, osteomalacia, osteoporosis, and decreased immune system function, are discussed. The article also provides information on the role of vitamin D in prevention and treatment in modern medicine, as well as the risks associated with hypervitaminosis.

Keywords: Vitamin D, cholecalciferol, ergocalciferol, calcitriol, calcium-phosphorus metabolism, biochemical metabolism, immune system, osteoporosis, rickets, homeostasis, endocrine system, prevention.

Vitamin D: Biokimyoviy Xususiyatlari, Metabolizm Gomeostazi va Zamonaviy Tibbiyotdagi Strategik Ahamiyati

Ilmiy rahbar: PHD. Usmonova Xurshida Xolboyevna

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti 1-kurs talabalari: Shavkatova Gulizahro Zafar qizi, Shaxobitdinova Shaxzoda Ulug`bek qizi, Ismatova Dilnura G`ayrat qizi.

Annotatsiya

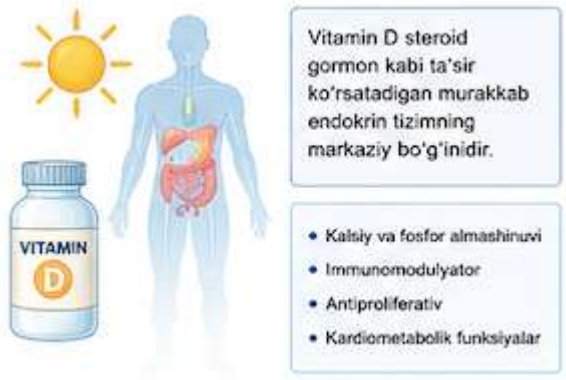
Ushbu maqolada vitamin D ning biokimyoviy xususiyatlari, organizmdagi metabolizm jarayonlari hamda kalsiy-fosfor almashinuvidagi strategik roli tahlil qilingan. Vitamin D ning jigarda va buyraklarda bosqichma-bosqich aktivatsiyalanishi, uning suyak to‘qimasi, immun tizimi va endokrin gomeostazdagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, vitamin D yetishmovchiligining klinik oqibatlari raxit, osteomalatsiya, osteoporoz va immun tizim faoliyatining pasayishi kabi holatlar ko‘rib chiqilgan. Maqolada zamonaviy tibbiyotda vitamin D profilaktikasi va davolashdagi o‘rni hamda gipervitaminoz bilan bog‘liq xavflar haqida ham ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar

Vitamin D, xolekalsiferol, ergokalsiferol, kalsitriol, kalsiy-fosfor almashinuvi, biokimyoviy metabolizm, immun tizimi, osteoporoz, raxit, gomeostaz, endokrin tizim, profilaktika.

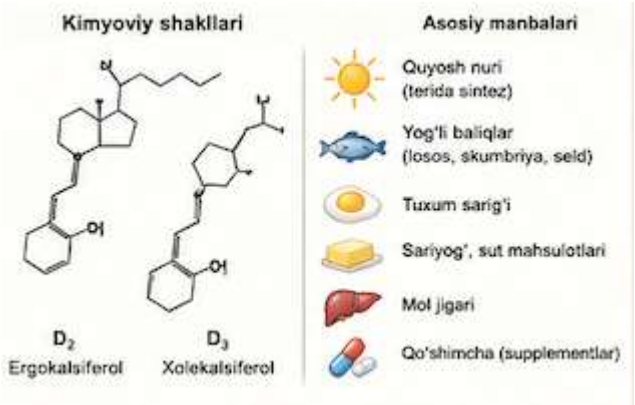
Kirish

Vitamin D shunchaki oddiy vitamin emas, balki murakkab endokrin tizimning markaziy bo‘g‘ini bo‘lib, u inson organizmida steroid gormon kabi ta’sir ko‘rsatadi. Uning kalsiy va fosfor almashinuvidagi roli o‘nlab yillar davomida ma’lum bo‘lsa-da, so‘nggi yillardagi molekulyar tadqiqotlar uning immunomodulyator, antiproproliferativ va kardiometabolik funksiyalarini ochib berdi. Vitamin D metabolizmi bu jigar, buyrak, teri va endokrin bezlarning o‘zaro uyg‘unlikda ishlashini talab qiluvchi ko‘p bosqichli biokimyoviy jarayondir. Ushbu insho vitamin D ning kimyoviy tabiati, uning biologik funksiyalari, yetishmovchiligi oqibatlari va zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyatini keng qamrovli tahlil qilishga bag‘ishlanadi.

Vitamin D ning kimyoviy tuzilishi va manbalari

Vitamin D guruhi sekosteroidlar oilasiga mansub bo‘lib, asosan ikki shaklda uchraydi: ergokalsiferol (D2) va xolekalsiferol (D3). Ularning strukturaviy farqi yon zanjirlardagi to‘yinmagan bog‘lar va metil guruhlaridadir. D2 vitamini asosan o‘simliklar va zamburug‘larda ultrabinafsha (UB) nurlar ta’sirida sintezlanadi. D3 vitamini esa hayvonot olamiga xos bo‘lib, inson terisida quyoshning UB-B nurlari (to‘lqin uzunligi 290-315 nm) ta’sirida 7-degidroxolesteroldan hosil bo‘ladi.

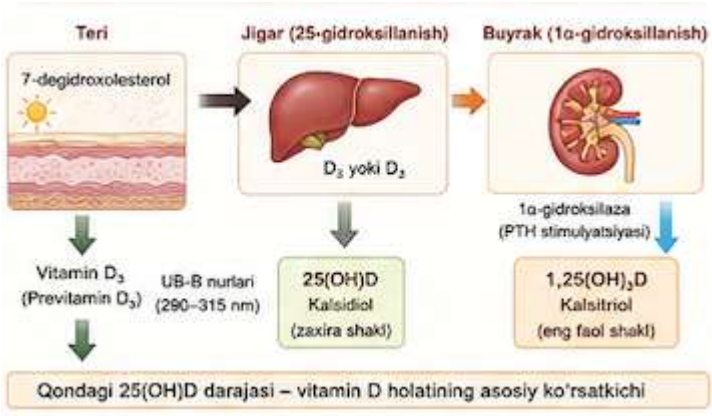

Tabiiy oziq-ovqat manbalari orasida eng boyi baliq yog‘idir. Losos, skumbriya va seld kabi yog‘li baliqlar D vitaminining konsentrlangan manbai hisoblanadi. Shuningdek, tuxum sarig‘i, sariyog‘, mol jigari va sut mahsulotlarida ham sezilarli miqdorda mavjud. Biroq, zamonaviy urbanizatsiya va yopiq binolarda ishlash turmush tarzi sababli,

faqatgina oziq-ovqat orqali ushbu vitaminga bo‘lgan sutkalik ehtiyojni qoplash qiyinlashib bormoqda.

Biokimyoviy metabolizm: aktivatsiya bosqichlari

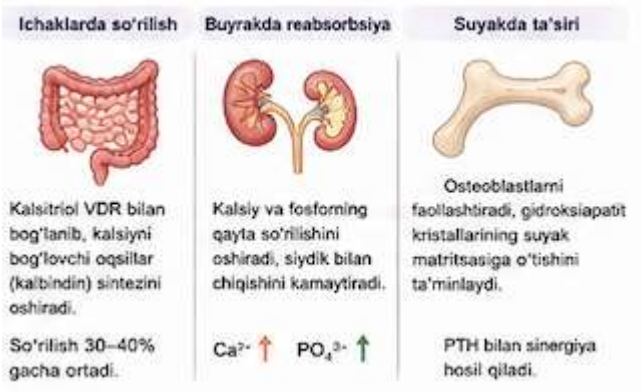
Vitamin D ning biologik faol shaklga aylanishi uchun u organizmda ikki bosqichli gidroksillanish jarayonidan o‘tishi kerak. Bu jarayon vitaminning gormonal tabiatini belgilaydi. Jigar bosqichi: Qon oqimi bilan jigarga kelgan vitamin D (D2 yoki D3), 25-gidroksilaza fermenti yordamida 25-gidroksivitamin D [25(OH)D] yoki kalsidiolga aylanadi. Bu shakl vitamin D ning organizmdagi zaxira va transport shakli bo‘lib, uning qondagi darajasi vitamin holatini baholashda asosiy indikator hisoblanadi. Buyrak bosqichi: Kalsidiol buyraklarga boradi va u yerda 1α-gidroksilaza fermenti ta’sirida eng faol shakl — 1,25-digidroksivitamin D [1,25(OH)2D**]** yoki kalsitriolga aylanadi. Ushbu jarayon gomeostaz qonuniyatlariga bo‘ysunadi. Buyrakdagi aktivatsiya jarayoni paratgormon (PTH) tomonidan stimullanadi va qondagi fosfor hamda kalsiy miqdori orqali qayta aloqa (feedback) mexanizmi asosida boshqariladi.

Kalsiy-fosfor almashinuvida vitamin D ning roli

Vitamin D ning eng klassik vazifasi suyak to‘qimasini minerallashtirishdir. Bu uchta asosiy mexanizm orqali amalga oshadi.Ichaklarda so‘rilish: Kalsitriol ichak epiteliysidagi maxsus reseptorlar (VDR) bilan bog‘lanib, kalsiyni bog‘lovchi oqsillar

(kalbindin) sintezini oshiradi. Bu kalsiyning passiv va aktiv so‘rilishini 30-40% gacha kuchaytiradi. Buyrakda reabsorbsiya: Vitamin D buyrak kanalchalarida kalsiy va fosforning qayta so‘rilishiga yordam berib, ularning siydik bilan chiqib ketishini kamaytiradi.

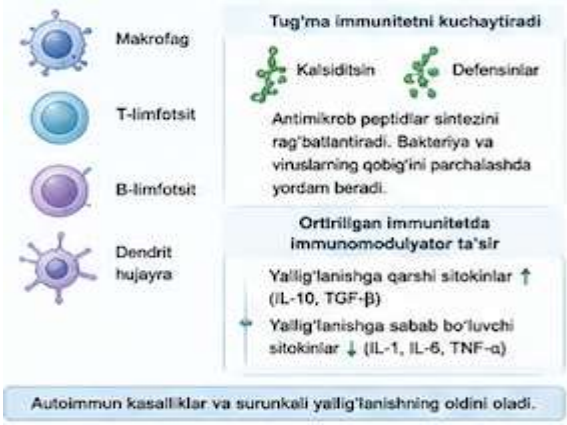

Suyak rezorbsiyasi va shakllanishi: Vitamin D suyakdagi osteoblastlarni faollashtiradi, ular esa o‘z navbatida kalsiyning gidroksiapatit kristallari ko‘rinishida suyak matritsasiga o‘tishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, paratgormon bilan sinergiya hosil qilib, suyakdan kalsiyning mobilizatsiyasini boshqaradi.

Vitamin D va immun tizimi: yangi gorizontlar

So‘nggi o‘n yilliklarda o‘tkazilgan tadqiqotlar vitamin D reseptorlari (VDR) deyarli barcha immun hujayralarida (makrofaglar, T va B-limfotsitlar) mavjudligini ko‘rsatdi. Vitamin D tug‘ma immunitetni kuchaytiradi, chunki u kalsiditsin va defensinlar kabi antimikrob peptidlarning sintezini rag‘batlantiradi. Bu moddalar bakteriya va viruslarning qobig‘ini parchalash xususiyatiga ega.

Bundan tashqari, vitamin D orttirilgan immunitetda immunomodulyator vazifasini o‘taydi. U yallig‘lanishga qarshi sitokinlar (IL-1, IL-6, TNF-α) ishlab chiqarilishini pasaytiradi va yallig‘lanishni to‘xtatuvchi omillarni kuchaytiradi. Bu xususiyat autoimmun kasalliklar (tarqoq skleroz, revmatoid artrit) va surunkali yallig‘lanish jarayonlarining oldini olishda juda muhimdir.

Vitamin D yetishmovchiligi va uning klinik oqibatlari

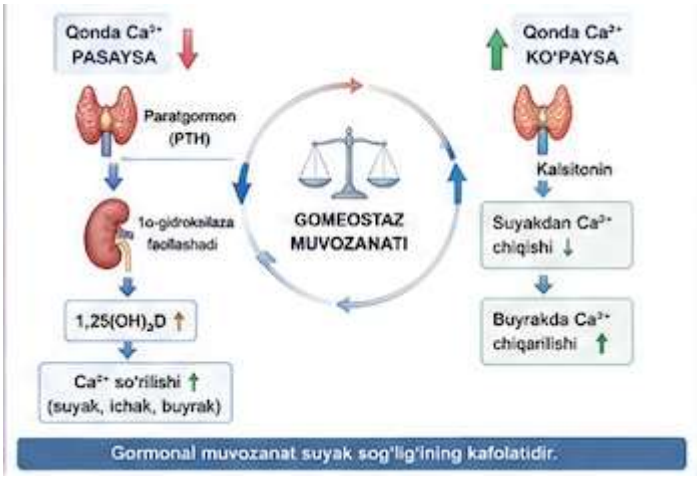
Vitamin D yetishmovchiligi butun dunyo bo‘ylab global pandemiya darajasiga yetgan. Buning sabablari xilma-xil: quyosh nuri yetishmasligi (ayniqsa shimoliy kengliklarda), quyoshdan himoyalovchi kremlardan haddan tashqari ko‘p foydalanish, teri pigmentatsiyasining yuqoriligi (melanin UB nurlarini bloklaydi) va noto‘g‘ri ratsion.
Klinik ko‘rinishlar:
Raxit: Bolalarda kuzatiladi. Suyaklarning yumshashi natijasida skelet deformatsiyalari, "O" yoki "X" shaklidagi oyoqlar, ko‘krak qafasining o‘zgarishi rivojlanadi. Osteomalatsiya va Osteoporoz: Kattalarda suyak zichligining kamayishi. Osteomalatsiyada suyaklar yumshab og‘riq beradi, osteoporozda esa suyaklar mo‘rtlashib, hatto kichik jarohatlarda ham sinish (masalan, son suyagi bo‘yni sinishi) kuzatiladi. Ekstraskelet belgilari: Mushak kuchi pasayishi, surunkali charchoq, depressiya holatlari va tez-tez shamollash.

Metabolizmda paratgormon va kalsitoninning o‘zaro bog‘liqligi

Vitamin D metabolizmi doimiy dinamik muvozanatda bo‘ladi. Agar qonda kalsiy darajasi tushsa, qalqonsimon bez oldi bezlari **paratgormon (PTH)** ishlab chiqaradi. PTH buyraklarda 1α-gidroksilaza fermentini faollashtiradi, bu esa faol vitamin D hosil bo‘lishini oshiradi.

Aksincha, qonda kalsiy ko‘payib ketganda, qalqonsimon bezning C-hujayralari **kalsitonin** gormonini ajratadi. Kalsitonin suyaklardan kalsiy chiqishini bloklaydi va buyraklarda kalsiyning chiqarilishini tezlashtiradi, shu bilan vitamin D ning giperkalsiemik ta’sirini muvozanatlashtiradi. Ushbu murakkab gormonal o‘q suyak sog‘lig‘ining kafolatidir.

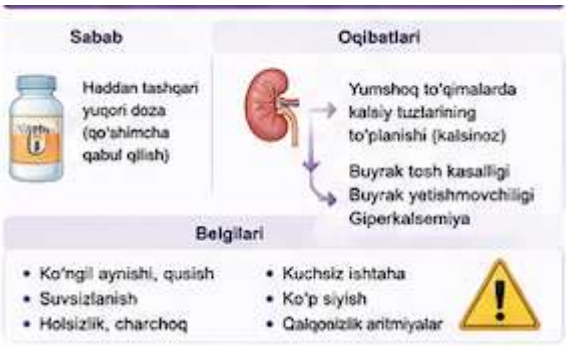
Vitamin D ning tibbiyotdagi ahamiyati va profilaktika strategiyalari

Zamonaviy protokollarga ko‘ra, vitamin D profilaktikasi barcha yosh guruhlari uchun tavsiya etiladi. Pediatriyada raxitning oldini olish uchun tug‘ilgan kundan boshlab ma’lum dozalarda vitamin D beriladi. Endokrinologiyada esa osteoporozni davolashda u bisfosfonatlar bilan birga majburiy komponent hisoblanadi. So‘nggi tadqiqotlar vitamin D ning qandli diabet xavfini kamaytirishdagi rolini ham ta’kidlamoqda, chunki u oshqozon osti bezi beta-hujayralarining insulin ishlab chiqarish funksiyasini

yaxshilaydi. Kardiologiyada esa uning qon bosimini tushirish va tomirlar elastikligini saqlash xususiyatlari o‘rganilmoqda.

Biroq, **gipervitaminoz** xavfini ham unutmaslik kerak. Vitamin D ning haddan tashqari yuqori dozalari (toksik daraja) yumshoq to‘qimalarda, xususan, buyraklar va qon tomirlarida kalsiy tuzlarining to‘planishiga (kalsinoz) sabab bo‘lishi mumkin. Bu buyrak toshi kasalligi va buyrak yetishmovchiligiga olib keladi.

Xulosa

Vitamin D — inson salomatligining fundamental ustunlaridan biridir. Uning metabolizmi biokimyoviy jarayonlarning naqadar murakkab va mukammal ekanligini ko‘rsatadi. Suyak mustahkamligidan tortib, immun himoyasigacha bo‘lgan barcha jarayonlarda ushbu moddaning ishtiroki beqiyos. Jamiyatda vitamin D yetishmovchiligini bartaraf etish nafaqat raxit yoki osteoporozni kamaytiradi, balki

aholining umumiy immunitetini oshirishga va surunkali kasalliklar yukini yengillatishga xizmat qiladi. Tibbiy kimyo va klinik biokimyo nuqtai nazaridan vitamin D ni o‘rganish kelajakda ko‘plab patologiyalarni gen darajasida davolash imkonini beradi.

Qo`llanilgan adabiyotlar

Bender, D. A. (2020). *Introduction to Nutrition and Metabolism* (6th ed.). CRC Press.

Bikle, D. D. (2014). Vitamin D metabolism, mechanism of action, and clinical applications. *Chemistry & Biology*, *21*(3), 319-329. https://doi.org/10.1016/j.chembiol.2013.12.016

Guyton, A. C., & Hall, J. E. (2020). *Textbook of Medical Physiology* (14th ed.). Elsevier.

Holick, M. F. (2007). Vitamin D deficiency. *New England Journal of Medicine*, *357*(3), 266-281. https://doi.org/10.1056/NEJMra070553

Nelson, D. L., & Cox, M. M. (2021). *Lehninger Principles of Biochemistry* (8th ed.). W. H. Freeman.

Rodwell, V. W., Bender, D. A., Botham, K. M., Kennelly, P. J., & Weil, P. A. (2018). *Harper’s Illustrated Biochemistry* (31st ed.). McGraw-Hill Education.

Ross, A. C., Caballero, B., Cousins, R. J., Tucker, K. L., & Ziegler, T. R. (2014). *Modern Nutrition in Health and Disease* (11th ed.). Lippincott Williams & Wilkins.

Wacker, M., & Holick, M. F. (2013). Vitamin D - effects on skeletal and extraskeletal health and the need for supplementation. *Nutrients*, *5*(1), 111-148. https://doi.org/10.3390/nu5010111

THE PORTRAYAL OF VICTIMIZED CHARACTERS IN SHAKESPEARE AND ULUGBEK’S NARRATIVES

Nurulloeva Zarina Vokhid kizi
Asia International University Master student of foreign language faculty

Abstract: This thesis comparatively analyzes the representation of victimized characters in the works of Shakespeare and Ulugbek, as well as their socio-ethical significance. The aim of the research is to identify the poetic devices and conflict mechanisms that construct victimhood. The study employs narratological and comparative-typological approaches as its methodology. Its scientific novelty lies in the systematic examination of the dynamics of agency, guilt and empathy within the text through the portrayal of victimized characters.

Keywords: victimized character; victimhood; narrative strategy; dramatic conflict; agency; empathy; attribution of blame

Annotatsiya: Ushbu tezis Shekspir va Ulugbek asarlarida jabrlangan qahramonlar tasviri hamda ularning ijtimoiy-axloqiy mazmunini qiyosiy tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi victimlikni yaratuvchi poetik vositalar va konflikt mexanizmlarini aniqlashdir. Metodologiya sifatida narratologik hamda qiyosiy-tipologik yondashuv qo‘llanadi. Ilmiy yangilik jabrlangan obrazlar orqali agentlik, ayb va hamdardlikning matndagi dinamikasini tizimli asoslashdadir.

Kalit so’zlar: jabrlangan qahramon; narrativ strategiya; dramatik konflikt; agentlik; hamdardlik; ayb taqsimoti.

Introduction: The portrayal of victimized characters has remained one of the most diagnostically rich elements of literary narrative because victimhood is never a purely private condition: it emerges at the intersection of individual choice, institutional pressure

and the interpretive frames offered by narration and genre. Within this perspective, Shakespeare’s drama and Ulugbek’s narratives may be read as two historically distant but conceptually comparable laboratories in which victimization is staged, justified, contested and sometimes reversed. The present thesis approaches “victimized character” not as a stable moral label but as a dynamic textual position produced by conflict and by the distribution of knowledge, voice and credibility. The central aim is to explain how Shakespeare and Ulugbek construct the experience of being wronged, constrained or sacrificed and how they invite the reader or spectator to negotiate empathy and judgment. The methodological foundation combines close reading with narratological tools (focalization, reliability and speech attribution) and comparative typology, allowing the analysis to focus not only on what happens to characters, but also on how the text teaches its audience to interpret suffering as tragedy, consequence, scandal or ethical indictment.

A first analytical premise concerns the difference between drama and narrative prose as ethical machines. Shakespeare’s theatre externalizes victimization through public action: bodies on stage, witnessed humiliation and the performative force of oaths, trials and accusations. The audience’s moral response is guided by tempo, staging and the clash of voices rather than by an authorial narrator who can explicitly interpret events. In contrast, Ulugbek’s narratives, as read within modern Uzbek prose traditions, tend to foreground interiority and retrospective evaluation: the victim’s consciousness, the social micro-environment and the slow accumulation of pressure that produces capitulation or resistance. This generic divergence does not prevent comparison; rather, it clarifies what is being compared: Shakespeare often dramatizes the social production of victims through spectacle and institutional language, while Ulugbek more frequently narrativizes victimhood as a lived temporality of endurance, shame and constrained choice. Comparative analysis thus becomes productive precisely because it avoids reducing victimization to identical plots and instead traces equivalent functions: who is granted voice, whose suffering is legible and which authorities are allowed to define truth. In Shakespeare’s tragedies, victimization is frequently constructed through a controlled asymmetry of knowledge that turns characters

into targets of manipulation. The figure of the victim is not only harmed but also discursively redesigned by others: slander, insinuation and staged evidence create a public identity that the victim cannot easily refute. The most revealing mechanism here is the conversion of private intimacy into public proof, a process by which bodies and relationships become objects of investigation and verdict. Scholars of Shakespearean ethics have long noted that “tragic suffering is intensified when language itself becomes an instrument of coercion and when the victim’s testimony is structurally discounted”[1].In such configurations, the audience’s sympathy is not automatic; it must be earned against the grain of persuasive rhetoric. This is why Shakespeare often places victimized characters at the center of contests over interpretation: the crucial question is not only “what happened” but “what can be believed.” Victimhood thus becomes a problem of epistemology: who controls the narrative of injury.

A second Shakespearean pattern is the paradox of agency: victims may participate in the scripts that destroy them. This is not a blame-shifting gesture but an artistic exploration of how ethical traps work. Tragic characters often internalize normative expectations, such as honor, obedience or reputational anxiety and these internalized norms can render them vulnerable to external exploitation. The dramatic economy frequently turns on moments in which a character’s attempt to preserve dignity becomes the very lever by which they are coerced. In narratological terms, Shakespeare’s dialogue produces “situated agency,” where choice is real but heavily pre-structured by social surveillance and by the speed of events. The victim’s agency is therefore not absent; it is narrowed, reframed and then retroactively judged. This complicates any simplistic opposition between “innocent victim” and “guilty agent,” replacing it with a spectrum of constrained participation that is legible in the dramaturgy of persuasion and counter-speech[2].Ulugbek’s narratives, by comparison, tend to stage victimization less as sudden catastrophic reversal and more as a chronic social

[1] Bradley A. C. Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth. London: Macmillan, 2000. 520 p.
[2] Greenblatt S. Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. Chicago: University of Chicago Press, 2008. 332 p.

condition. The victimized character often appears within a dense network of everyday dependencies: family obligation, workplace hierarchy, communal gossip and economic vulnerability. In such prose, the decisive violence may be symbolic or administrative rather than spectacular. A key technique is the gradual normalization of injustice, whereby the character learns to anticipate humiliation and to regulate speech accordingly. Uzbek literary scholarship has emphasized that “modern national prose frequently represents the moral costs of social conformity through intimate scenes of silence and self-censorship”[3].Within this tradition, victimhood becomes structurally embedded: the character’s suffering is not only an event but a rhythm, sustained by repeated micro-situations that erode self-trust. The narrative voice can disclose this erosion from within, aligning the reader with a consciousness that remains lucid even when powerless. This alignment is ethically consequential because it resists the public logic of blame and instead renders visible the accumulation of pressures that make “choice” a limited category. Another distinctive feature in Ulugbek’s portrayal is the role of communal interpretation, which may function as a dispersed tribunal. Where Shakespeare often condenses authority into courts, rulers or singular antagonists, Ulugbek may distribute coercive power across neighbors, colleagues and relatives. The victim is exposed to a multiplicity of small judges, each of whom claims moral clarity while contributing to collective harm. This diffusion makes victimization harder to contest: if everyone is slightly responsible, no one is fully accountable. Comparative typology suggests that such a structure generates a specific affect: not the shock of tragic revelation but the fatigue of negotiating permanent scrutiny. The victimized character becomes an expert in reading signs, anticipating accusations and performing acceptable emotions. Here, the narrative’s scientific interest lies in its micro-sociology:

[3] Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi: XX asr. Toshkent: O‘zbekiston, 2010. 480 b.

victimhood is produced by routines of speech and by the economics of reputation. Despite generic and cultural differences, Shakespeare and Ulugbek converge in one crucial matter: victimization is never only inflicted; it is narrated into meaning. Both authors reveal that suffering becomes ethically legible only through framing devices: who speaks first, whose account is corroborated and what interpretive habits the audience brings to the scene. International theory on victimhood warns that “empathy can be managed by narrative design, producing either compassion or suspicion depending on focalization and genre expectations”[4]. In Shakespeare, the spectacle of accusation can temporarily seduce the audience into complicity with injustice, only to later expose the fragility of the “evidence.” In Ulugbek, the slow unfolding of constraint can make the reader recognize complicity at the level of ordinary speech and everyday norms. Thus, victimized characters function as diagnostic instruments: they measure the ethical competence of communities and audiences.

A further comparative axis is the transformation of victimhood into moral authority. In Shakespearean tragedy, the victim may attain posthumous or late recognition, but such recognition often arrives too late to repair the harm; it serves instead to reveal the limits of institutional justice. The dramatic world may stage remorse, confession or the collapse of a manipulator, yet the victim’s damaged life remains irrecoverable. This irrecoverability is central to tragic ethics: it demonstrates that acknowledgement is not equivalent to restoration. Ulugbek’s narratives may offer a different emphasis: moral authority can manifest as endurance, quiet refusal or the preservation of dignity without theatrical vindication. The victim’s worth is not necessarily validated by public reversal but by the narrative’s insistence on interior truth. In both cases, however, victimhood becomes a site where values are tested: whether a society can hear the vulnerable and whether language

[4] Norqobilov U. Hozirgi o‘zbek nasrida badiiy tafakkur va qahramon muammosi. Toshkent: Fan, 2016. 240 b.

can carry truth when power prefers convenience. The analysis also requires attention to gendered and generational dimensions, though without reducing victimhood to a single demographic pattern. Shakespeare’s theatre often dramatizes how patriarchal expectations and reputational economies intensify vulnerability, especially when female characters are made to carry the burden of communal honor. Yet Shakespeare simultaneously problematizes the audience’s readiness to believe stereotypes, turning the stage into a critique of interpretive laziness. In Ulugbek’s narratives, the generational dimension may be especially salient: younger characters can be victimized by inherited norms, while elders may become victims of institutional change or economic precarity. The comparative insight here is that victimhood is frequently attached to those whose social speech is discounted: the young, the dependent, the socially “inconvenient.” The authors’ strategies differ, but their ethical diagnosis is aligned: the victimized character exposes where a community refuses dialogue.

This thesis emphasizes that close reading must track not only plot outcomes but also the rhetoric that authorizes harm. In Shakespeare, key indicators include interrogative patterns, imperative speech and the staging of “proof.” In Ulugbek, indicators include reported speech, evaluative commentary and the modulation of narrative distance. By correlating these indicators with moments of agency loss or moral isolation, the study clarifies how victimization is built as a textual process rather than a single incident. Russian literary theory’s “attention to voice and polyphony helps illuminate how competing discourses struggle over the victim’s identity, particularly when the victim’s own language is interrupted, paraphrased or domesticated by stronger speakers”[5]. The comparative contribution, therefore, is not the claim that Shakespeare and Ulugbek write “the same” victims, but that both reveal victimhood as a contest over narration, credibility and moral time.

[5] Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: Советский писатель, 1999. 470 с.

Conclusion: The comparative reading demonstrates that victimized characters in Shakespeare and Ulugbek are constructed through systematic textual procedures that regulate agency, voice and interpretive authority. Shakespeare’s drama tends to stage victimization as a public struggle over evidence and reputation, where rhetorical manipulation and institutional language convert persons into “cases,” and where recognition often arrives after irreversible loss. Ulugbek’s narratives more often depict victimhood as an accumulated social condition sustained by routine coercion, communal judgment and the internal management of shame and fear. Across both corpora, victimhood emerges as a dynamic position rather than a static label and the decisive ethical question becomes how sympathy and blame are distributed by genre, focalization and discourse.

REFERENCE

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: Советский писатель, 1999. 470 с.

2. Greenblatt S. Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. Chicago: University of Chicago Press, 2008. 332 p.

3. Bradley A. C. Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth. London: Macmillan, 2000. 520 p.

4. Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi: XX asr. Toshkent: O‘zbekiston, 2010. 480 b.

5. Herman J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence. New York: Basic Books, 1992. 276 p.

6. Norqobilov U. Hozirgi o‘zbek nasrida badiiy tafakkur va qahramon muammosi. Toshkent: Fan, 2016. 240 b.

УДК 159.9:616.89-008.46:004.9

Diagnostic Value of the Online Stroop Test in Assessing Cognitive Functions

Khusnidinov Firdavs Khusnidin ogli

Tashkent State Medical University, Medical Building No. 2

Scientific supervisor: **Khaitboeva Mukhaie Ravshanovna** — PhD

ABSTRACT. This article examines the Stroop test and its online version as an important tool in psychology and neuropsychology. The test allows assessment of the level of cognitive control, selective attention, and the ability to suppress interference. With the development of digital technologies, online versions of the test have become widely used, significantly simplifying research and diagnostic procedures. The article analyses the principles underlying the test, its advantages and limitations, as well as its fields of application in medicine and psychology.

KEYWORDS: *Stroop test, cognitive control, attention, interference, online test, neuropsychology, reaction time, psychodiagnostics*

Диагностическая ценность онлайн-версии теста Струпа в оценке когнитивных функций

Хусниддинов Фирдавс Хусниддин огли — *Ташкентский государственный медицинский университет, лечебный корпус №2*

Научный руководитель: **Хайитбоева Мухайё Равшановна** — PhD

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматривается тест Струпа и его онлайн-версия как важный инструмент в психологии и нейропсихологии. Тест позволяет оценить уровень когнитивного контроля, избирательного внимания и способности подавлять интерференцию. С развитием цифровых технологий онлайн-версии теста получили широкое распространение, что значительно упрощает проведение исследований и диагностики. В статье анализируются

принципы работы теста, его преимущества и недостатки, а также области применения в медицине и психологии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *тест Струпа, когнитивный контроль, внимание, интерференция, онлайн-тест, нейропсихология, время реакции, психодиагностика*

Введение. Тест Струпа занимает особое место в современной психологии и нейропсихологии как один из наиболее информативных методов изучения когнитивных процессов. Он был предложен американским психологом Джоном Ридли Струпом в 1935 году и с тех пор широко используется для оценки избирательного внимания, скорости обработки информации и способности подавлять автоматические реакции.

Суть феномена Струпа заключается в наличии интерференции между различными когнитивными процессами. В обычных условиях чтение слов является автоматизированным действием, требующим минимальных усилий. Однако когда испытуемому необходимо назвать цвет, которым написано слово, а не прочитать его, возникает конфликт между автоматическим (чтение) и контролируемым (определение цвета) процессами. Именно этот конфликт позволяет оценить уровень когнитивного контроля и исполнительных функций мозга. В последние десятилетия тест Струпа приобрёл особую актуальность в связи с развитием когнитивной нейронауки. Исследования показали, что выполнение данного теста связано с активностью префронтальной коры головного мозга, в частности дорсолатеральных отделов, а также передней поясной извилины. Эти структуры играют ключевую роль в регуляции внимания, принятии решений и контроле поведения. С развитием цифровых технологий и телемедицины произошёл переход от классических бумажных методик к

компьютеризированным и онлайн-версиям теста. Онлайн-версия теста Струпа представляет собой интерактивный инструмент, позволяющий проводить исследование удалённо с использованием персональных компьютеров, планшетов или смартфонов. Это особенно важно в условиях ограниченного доступа к медицинским учреждениям, а также при необходимости проведения массовых скрининговых исследований.

Актуальность использования онлайн-версии теста Струпа обусловлена рядом факторов. Во-первых, удобство и доступность — тест может быть пройден практически в любое время и в любом месте. Во-вторых, автоматизация процесса позволяет точно фиксировать такие показатели, как время реакции с точностью до миллисекунд, количество ошибок и динамика выполнения заданий. В-третьих, результаты могут быть мгновенно обработаны и сохранены в цифровом формате, что облегчает их дальнейший анализ.

Кроме того, онлайн-версии теста широко применяются не только в научных исследованиях, но и в клинической практике. Они используются для диагностики когнитивных нарушений при различных неврологических и психических заболеваниях, включая деменцию, последствия черепно-мозговых травм, депрессивные расстройства и синдром дефицита внимания. В образовательной сфере тест применяется для оценки концентрации внимания и когнитивной нагрузки у студентов.Однако, несмотря на очевидные преимущества, использование онлайн-формата имеет и определённые ограничения. Результаты тестирования могут зависеть от внешних факторов, таких как качество интернет-соединения, характеристики устройства, уровень освещения и отвлекающие раздражители. Также важно учитывать уровень компьютерной грамотности испытуемых, что особенно актуально для пожилых людей.

Таким образом, онлайн-версия теста Струпа представляет собой современный и перспективный инструмент, сочетающий в себе классические принципы нейропсихологической диагностики и возможности цифровых технологий. Настоящее исследование направлено на оценку диагностической ценности данного инструмента в выявлении когнитивных нарушений.

Материалы и методы

Данное исследование было проведено с целью оценки эффективности онлайн-версии теста Струпа в диагностике когнитивных нарушений и анализа его чувствительности к изменениям внимания и исполнительных функций.

Исследование носило наблюдательный сравнительный характер и проводилось в период с января по март 2026 года. Все участники были обследованы однократно в стандартизированных условиях с использованием онлайн-платформы для проведения теста Струпа.

В исследование было включено 120 человек в возрасте от 18 до 60 лет (средний возраст — 36,4 ± 10,2 года). Все участники были разделены на две группы:

Основная группа (n=60): пациенты с жалобами на снижение концентрации внимания, повышенную утомляемость, снижение работоспособности, а также субъективные когнитивные нарушения. Среди них: 35 женщин (58,3%) и 25 мужчин (41,7%); средний возраст — 39,8 ± 9,6 года.

Контрольная группа (n=60): условно здоровые лица без жалоб на когнитивные функции: 33 женщины (55%) и 27 мужчин (45%); средний возраст — 33,1 ± 10,5 года.

Критерии включения:

– возраст от 18 до 60 лет;

– добровольное информированное согласие на участие;

– отсутствие выраженных нарушений зрения (или их коррекция очками/линзами);

– базовые навыки работы с компьютером или смартфоном.

Критерии исключения:

– острые неврологические состояния (инсульт, черепно-мозговая травма в остром периоде);

– тяжёлые психические расстройства;

– приём седативных или психотропных препаратов менее чем за 48 часов до тестирования;

– выраженные нарушения цветоощущения (дальтонизм).

Для исследования использовалась онлайн-версия теста Струпа, адаптированная для русскоязычной аудитории. Тест проводился на персональных компьютерах и мобильных устройствах с использованием стандартного веб-браузера.

Протокол тестирования включал три последовательных этапа:

– Чтение слов (базовый этап): участнику предъявлялись слова, обозначающие цвета, напечатанные чёрным цветом. Необходимо было как можно быстрее прочитать слово.

– Определение цвета (сенсорный этап): демонстрировались цветные прямоугольники, и испытуемый должен был назвать цвет.

– Интерференционный этап: предъявлялись слова, обозначающие цвета, написанные несоответствующим цветом (например, слово «зелёный», написанное красным цветом). Требовалось назвать именно цвет шрифта, игнорируя смысл слова.

Каждый этап включал 30 стимулов. Перед началом теста участникам предоставлялась краткая инструкция и тренировочный блок (5 стимулов) для адаптации. В процессе тестирования автоматически фиксировались следующие параметры: время реакции (мс) для каждого стимула и среднее значение по этапам; общее количество ошибок; индекс интерференции, рассчитываемый как разница между средним временем выполнения второго и третьего этапов; вариабельность времени реакции, отражающая устойчивость внимания.

Тестирование проводилось в спокойной обстановке при достаточном освещении. Все тесты проводились в первой половине дня (с 9:00 до 12:00) для минимизации влияния утомления.

Полученные данные обрабатывались с использованием методов описательной и аналитической статистики. Рассчитывались средние значения (M), стандартное отклонение (SD). Для сравнения групп применялся t-критерий Стьюдента для независимых выборок. Корреляционный анализ проводился с использованием коэффициента Пирсона. Статистически значимыми считались различия при уровне значимости $p < 0,05$.

Исследование проводилось в соответствии с принципами Хельсинкской декларации. Все участники дали добровольное информированное согласие на участие в исследовании. Конфиденциальность персональных данных была полностью соблюдена.

Результаты собственных исследований. В ходе проведённого исследования были получены количественные и качественные показатели, отражающие особенности когнитивных функций у обследованных лиц.

1. Анализ времени реакции

Среднее время реакции (RT) достоверно различалось между исследуемыми группами: контрольная группа — 520 ± 40 мс; основная группа — 680 ± 55 мс. Разница между группами составила в среднем 160 мс ($p < 0,001$), что свидетельствует о значительном замедлении обработки информации у пациентов с когнитивными жалобами.

При детальном анализе по этапам теста было установлено: на этапе чтения слов различия были минимальными (примерно 5–7%); на этапе определения цвета — умеренные (около 15%); на интерференционном этапе — наиболее выраженные (до 30–35%). Это подтверждает, что основные нарушения связаны с процессами когнитивного контроля.

2. Количество ошибок

Среднее количество ошибок также существенно различалось: контрольная группа — 2,1 ± 0,8; основная группа — 5,6 ± 1,3 ($p < 0,001$). Наибольшее количество ошибок регистрировалось на интерференционном этапе. У 18% пациентов основной группы количество ошибок превышало 7, что может свидетельствовать о выраженных нарушениях исполнительных функций.

3. Индекс интерференции

Индекс интерференции показал значимые различия: контрольная группа — 110 ± 20 мс; основная группа — 210 ± 35 мс ($p < 0,001$). Увеличение данного показателя почти в 2 раза у пациентов основной группы свидетельствует о выраженных трудностях в подавлении когнитивной интерференции.

4. Вариабельность времени реакции

Анализ вариабельности показал: контрольная группа — низкая вариабельность (коэффициент вариации ~12%); основная группа — повышенная вариабельность (~25%). Это указывает на нестабильность внимания и колебания

когнитивной продуктивности у пациентов.

5. Возрастные особенности

При стратификации по возрасту: у лиц 18–30 лет различия между группами были менее выражены; в группе 31–45 лет отмечалось умеренное увеличение времени реакции (на 15–20%); у участников старше 50 лет показатели основной группы ухудшались наиболее значительно: время реакции увеличивалось на 30–35%, индекс интерференции возрастал на 25–30%.

6. Гендерные различия

Статистически значимых различий между мужчинами и женщинами выявлено не было ($p > 0,05$). Отмечалась лишь тенденция к несколько более высокой скорости реакции у женщин в контрольной группе (на 5–7%), не имевшая клинической значимости.

7. Корреляционный анализ

Корреляционный анализ выявил следующие взаимосвязи: между уровнем утомляемости и временем реакции: $r = 0,62$ (умеренная положительная корреляция); между количеством ошибок и индексом интерференции: $r = 0,71$ (сильная положительная корреляция); между возрастом и временем реакции: $r = 0,54$. Полученные данные указывают на тесную связь ухудшения когнитивных показателей с субъективным ощущением усталости и возрастными изменениями.

8. Обобщённая оценка результатов

В целом у 73% пациентов основной группы были выявлены отклонения хотя бы по одному из ключевых показателей, тогда как в контрольной группе такие отклонения встречались лишь в 18% случаев. У 25% пациентов основной группы наблюдалось сочетанное ухудшение сразу по трём параметрам, что может рассматриваться как признак выраженного нарушения исполнительных функций.

Обсуждение. Полученные в ходе исследования результаты позволяют более глубоко оценить диагностическую ценность онлайн-версии теста Струпа и её место в современной нейропсихологической практике. Анализ показал, что у пациентов с субъективными жалобами на снижение когнитивных функций наблюдаются статистически значимые ухудшения по всем основным параметрам: времени реакции, количеству ошибок и индексу интерференции.

Прежде всего, выявленное увеличение времени реакции у основной группы свидетельствует о замедлении процессов обработки информации. Важно отметить, что наиболее выраженные различия наблюдались именно на интерференционном этапе, что указывает на снижение эффективности исполнительных функций, а не только на общее замедление когнитивной активности.

Повышенное количество ошибок в условиях когнитивной интерференции отражает неспособность подавлять автоматизированные реакции. Это подтверждает гипотезу о нарушении механизмов когнитивного контроля, которые в норме обеспечивают выбор релевантной информации и подавление конкурирующих стимулов. Подобные изменения часто наблюдаются при функциональных нарушениях префронтальной коры головного мозга.

Значительное увеличение индекса интерференции у пациентов основной группы является одним из ключевых результатов исследования. Увеличение интерференции почти в два раза по сравнению с контрольной группой указывает на выраженные трудности в регуляции внимания и контроле поведения. Полученные результаты согласуются с данными современных исследований, где тест Струпа рассматривается как чувствительный индикатор нарушений исполнительных функций.

Возрастные особенности, выявленные в ходе исследования, подтверждают наличие закономерного снижения когнитивных функций с возрастом. Отсутствие значимых гендерных различий свидетельствует о том, что тест Струпа является универсальным инструментом, не зависящим от пола испытуемого.

Несмотря на полученные положительные результаты, необходимо учитывать ряд ограничений. Онлайн-формат не позволяет полностью контролировать условия тестирования: уровень освещения, наличие отвлекающих раздражителей, технические характеристики устройства и скорость интернет-соединения могут влиять на результаты.

Заключение. Проведённое исследование позволило всесторонне оценить возможности онлайн-версии теста Струпа как инструмента диагностики когнитивных функций. Полученные результаты убедительно демонстрируют, что данный метод обладает высокой чувствительностью к нарушениям внимания и исполнительных функций, особенно в условиях когнитивной интерференции.

Установлено, что пациенты с субъективными жалобами на снижение когнитивных способностей имеют статистически значимо худшие показатели по сравнению с условно здоровыми лицами: увеличение времени реакции, рост количества ошибок и выраженное повышение индекса интерференции. Онлайн-версия теста позволяет выявлять даже умеренные когнитивные отклонения, что делает её эффективным инструментом ранней диагностики и скрининга.

Онлайн-формат тестирования открывает широкие перспективы для внедрения цифровых технологий в медицину и психологию. Возможность дистанционного проведения теста, автоматической регистрации и обработки данных значительно упрощает диагностический процесс и делает его более доступным.

Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением выборки, включением пациентов с различными неврологическими и психическими заболеваниями, а также сравнением онлайн-версии теста с традиционными нейропсихологическими методами.

Список использованной литературы

– Stroop J. R. Studies of interference in serial verbal reactions // Journal of Experimental Psychology. – 1935. – Vol. 18(6). – P. 643–662.

– MacLeod C. M. Half a century of research on the Stroop effect: An integrative review // Psychological Bulletin. – 1991. – Vol. 109(2). – P. 163–203.

– Lezak M. D. Neuropsychological Assessment. – 5th ed. – New York: Oxford University Press, 2012.

– Golden C. J. Stroop Color and Word Test: A Manual for Clinical and Experimental Uses. – Chicago: Stoelting Co., 1978.

– Scarpina F., Tagini S. The Stroop Color and Word Test // Frontiers in Psychology. – 2017. – Vol. 8. – Article 557.

– Banich M. T. Cognitive Neuroscience and Neuropsychology. – Boston: Cengage Learning, 2009.

– Miyake A. et al. The unity and diversity of executive functions // Cognitive Psychology. – 2000. – Vol. 41(1). – P. 49–100.

– American Psychological Association. Publication Manual of the American Psychological Association. – 7th ed. – Washington, DC, 2020.

– Diamond A. Executive functions // Annual Review of Psychology. – 2013. – Vol. 64. – P. 135–168.

– Salthouse T. A. The processing-speed theory of adult age differences in cognition // Psychological Review. – 1996. – Vol. 103(3). – P. 403–428.

Foundation of Legal Education: The Role of Academic Lyceums in Preparing Future Lawyers

Fayziyev Javlon Muhiddin o‘g‘li
Administrator of the Information and Computing Network Samarkand Regional Academic Lyceum under Tashkent State University of Law
Tel: +998990254711 E-mail: javlonbek.fayziyev163@mail.com

Abstract

This scientific article systematically analyzes the role and importance of academic lyceums as the initial link in preparing highly qualified legal professionals within the framework of comprehensive reforms aimed at improving the quality and competitiveness of the continuous legal education system in the Republic of Uzbekistan. As the object of the research, the activities of the Samarkand Regional Academic Lyceum under Tashkent State University of Law, its legal and pedagogical potential, and its strategic functions in shaping the foundation of future lawyers are comprehensively examined.

The article studies the legal framework of specialized legal educational institutions, particularly the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-5987 dated April 29, 2020, “On Measures to Fundamentally Improve Legal Education and Science in the Republic of Uzbekistan and Further Develop the System of Training Legal Personnel,” as well as the norms of the Law of the Republic of Uzbekistan “On Education.” Based on the requirements of these normative legal acts, the study explores the introduction of modern pedagogical and information-communication technologies, including “Legal Tech” elements, into the educational process of the academic lyceum. The author theoretically and practically analyzes the methodology for developing

students’ fundamental knowledge in state and legal theory, constitutional law, and other core legal disciplines. Furthermore, the mechanisms for integrating lyceum graduates into higher legal educational institutions, including Tashkent State University of Law, law faculties, and international universities, as well as improving their legal thinking, professional ethics, and legal culture, are comparatively evaluated.

The article also generalizes the unique experience of the Samarkand Regional Academic Lyceum in identifying talented youth, adapting them to judicial and legal reforms, and educating them in the spirit of patriotism. Based on the analysis, scientific and practical recommendations are proposed to further improve the curricula of legal academic lyceums, strengthen the integration of theoretical and practical training through the cluster system, and enhance the intellectual potential of future legal professionals.

Keywords: legal education, TSUL academic lyceum, legal personnel, legal foundation, Presidential Decree PF-5987, Law “On Education,” legal thinking, educational cluster, legal culture, pedagogical technologies, judicial and legal reforms.

Yuridik ta’lim poydevori: akademik litseylarning kelajak huquqshunoslarni tayyorlashdagi o‘rni

Fayziyev Javlon Muhiddin o‘g‘li

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat alademik litseyi axborot-hisoblash tarmog‘i administratori. +998990254711. javlonbek.fayziyev163@mail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz yuridik ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uning sifati va raqobatbardoshligini oshirish hamda yuqori malakali huquqshunos kadrlarni tayyorlashning boshlang‘ich zanjiri hisoblangan akademik litseylarning o‘rni va ahamiyati tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU) huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyining faoliyati, uning huquqiy-pedagogik salohiyati hamda kelajak

yuristlari poydevorini shakllantirishdagi strategik funksiyalari keng qamrovli yoritilgan.Maqolada ixtisoslashtirilgan yuridik ta’lim muassasalarining huquqiy asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish hamda huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5987-son Farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni normalari o‘rganilgan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar talablari asosida, TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyida o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, xususan, “Legal Tech” elementlarini joriy etish masalalari tadqiq etiladi.Muallif tomonidan akademik litsey o‘quvchilarida chuqurlashtirilgan davlat va huquq nazariyasi, konstitutsiyaviy huquq hamda boshqa fundamental huquqiy fanlar bo‘yicha bazaviy bilimlarni shakllantirish metodikasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, litsey bitiruvchilarining yuridik oliy ta’lim muassasalariga (xususan, TDYU, yuridik fakultetlar va xalqaro universitetlarga) integratsiyalashuvi, ularning huquqiy tafakkuri, kasbiy etika va huquqiy madaniyatini yuksaltirish mexanizmlari qiyosiy baholangan.Maqolada Samarqand viloyat akademik litseyining iqtidorli yoshlarni maqsadli saralash, ularni sud-huquq sohasidagi islohotlarga adaptatsiya qilish hamda vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi o‘ziga xos tajribasi umumlashtirilgan. Tahlillar asosida, yuridik yo‘nalishdagi akademik litseylar o‘quv dasturlarini yanada takomillashtirish, amaliy va nazariy aloqadorlikni (klaster tizimini) kuchaytirish hamda kelajak huquqshunoslarining intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar va xulosalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Yuridik ta’lim, TDYU akademik litseyi, huquqshunos kadrlar, huquqiy poydevor, PF-5987-son Farmon, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, huquqiy

tafakkur, ta’lim klasteri, huquqiy madaniyat, pedagogik texnologiyalar, sud-huquq islohotlari.

Asosiy qism.O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lidan borilayotgan bir davrda, amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining muvaffaqiyati bevosita yuqori malakali, chuqur bilimli va xalqaro andozalarga javob beradigan huquqshunos kadrlarga bog‘liqdir. Yuridik ta’lim tizimi faqat oliy ta’lim bosqichidan iborat emas, balki uning mustahkam poydevori aynan o‘rta maxsus ta’lim bosqichida — akademik litseylarda shakllanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish hamda huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5987-son Farmoni mamlakatimizda uzluksiz yuridik ta’limning mutlaqo yangi va samarali modelini yaratishga huquqiy asos bo‘ldi. Mazkur Farmonga muvofiq, Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU) huzuridagi akademik litseylar tizimi tubdan isloh qilinib, ularga kelajak yuristlarining intellektual va kasbiy salohiyatini erta bosqichda aniqlash hamda maqsadli rivojlantirish vazifasi yuklatildi. Bu borada Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi viloyatda va butun hududda huquqiy ta’lim klasterining yetakchi bo‘g‘ini sifatida namoyon bo‘lib, nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki o‘quvchilarda yuridik dunyoqarash, tahliliy fikrlash, huquqiy etika va vatanparvarlik tuyg‘usini uyg‘otish markaziga aylandi. TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyining faoliyati milliy qonunchilikning ierarxik tizimiga tayangan holda tashkil etilgan bo‘lib, muassasada ta’lim sifati va huquqiy jarayonlar qat’iy qonun normalari bilan tartibga solinadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni talablariga ko‘ra, akademik litseylar o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning chuqurlashtirilgan, tabaqalashtirilgan

hamda kasbga yo‘naltirilgan ta’lim olishini ta’minlashi belgilangan. Samarqand viloyat akademik litseyida yuridik fanlar bloki ushbu prinsip asosida chuqurlashtirilgan holda o‘tiladi. Prezidentning PF-5987-son Farmoni mexanizmlari esa TDYU huzuridagi akademik litseylarning o‘quv dasturlarini bevosita universitetning bakalavriat bosqichi bilan muvofiqlashtirish va integratsiya qilish vazifasini qo‘ydi. Farmon orqali litsey bitiruvchilariga berilgan eng katta huquqiy imtiyozlardan biri — litseyni a’lo va yuqori ko‘rsatkichlar bilan tamomlagan bitiruvchilarning TDYUga test sinovlarisiz, maxsus suhbat asosida qabul qilinish tizimidir. Bu mexanizm ta’limda uzviylikni va eng munosib yoshlarni saralab olishni kafolatlaydi, dars jarayonlariga TDYU professor-o‘qituvchilarining jalb etilishi hamda o‘quv-uslubiy majmualarning bevosita yuridik fanlar metodologiyasi asosida ishlab chiqilishi esa normativ hujjatlar bilan mustahkamlab qo‘yilgan.

Samarqand viloyat akademik litseyining ta’lim strategiyasi shunchaki qonun moddalarini yodlatishdan iborat bo‘lmay, zamonaviy huquqshunoslik talab qiladigan "Legal Tech" (Axborot texnologiyalari huquqi), tahliliy tahlil va mantiqiy xulosalash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. O‘quvchilar dastlabki bosqichdanoq Davlat va huquq nazariyasi, Konstitutsiyaviy huquq, Inson huquqlari kabi fundamental fanlarni o‘zlashtiradilar, bu esa ularga huquq tizimining arxitekturasini, qonun ustuvorligi prinsiplarini va huquqiy munosabatlar mohiyatini chuqur tushunish imkonini beradi. Amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida litsey qoshida tashkil etilgan maxsus laboratoriyalar va imitatsiya sud zallarida o‘quvchilar bevosita sud jarayonlarini ("Moot Court") modellashtiradilar. Ular sudya, prokuror, advokat va sudlanuvchi rollarini bajarish orqali nutq so‘zlash, o‘z pozitsiyasini huquqiy asoslash, da’vo arizasi va apellyatsiya shikoyati kabi protsessual hujjatlarni mustaqil tuzish hamda Jinoyat-protsessual va Fuqarolik protsessual normalarini amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini

litsey partasidanoq egallaydilar. Bundan tashqari, o‘quvchilar tizimli ravishda Samarqand viloyat sudlari, prokuratura organlari, adliya boshqarmasi va advokatlik tuzilmalari faoliyati bilan yaqindan tanishib boradilar, bu amaliy uchrashuvlar esa nazariy bilimlarning hayotiy voqelik bilan bog‘liqligini ko‘rsatib, kasbiy mo‘ljalni aniq belgilashga xizmat qiladi.Huquqshunos kadrlarni tayyorlashda eng nozik va muhim jihat shaxsning ma’naviy-huquqiy qiyofasi, uning adolat prinsiplariga sodiqligidir. Korrupsiyaga qarshi murosasizlik tuyg‘usi va qonunga hurmat aynan ushbu litsey davrida o‘quvchilar ongiga singdiriladi. O‘quvchilarga “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun normalari, korrupsiyaning davlat va jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta’siri interaktiv o‘yinlar va keyslar orqali mukammal tushuntiriladi. Shu bilan birga, Samarqand viloyat akademik litseyi o‘quvchilaridan iborat “Huquqiy volontyorlar” harakati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ular maktablar va mahallalarda aholining huquqiy savodxonligini oshirish bo‘yicha ijtimoiy aksiyalar o‘tkazadilar; bu jarayon o‘quvchilarning o‘z bilimini mustahkamlashi bilan birga, ularda ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantiradi.TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi faoliyatini tahlil qilish jarayonida yuridik ta’lim sifatini yanada oshirish uchun e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan istiqboldagi bir nechta muhim vazifalar ko‘zga tashlanadi. Global integratsiya sharoitida litsey o‘quv dasturlariga Xalqaro ommaviy huquq, Xalqaro xususiy huquq va Xorijiy mamlakatlar huquq tizimi kabi fanlarning asoslarini soddalashtirilgan shaklda kiritish lozim. Kelajak huquqshunosi xalqaro arenalarda mamlakat manfaatini himoya qila olishi uchun ingliz va boshqa xorijiy tillar shunchaki umumta’lim predmeti sifatida emas, balki yuridik terminologiya ("Legal English") sifatida chuqurlashtirilishi talab etiladi. Axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanishi munosabati bilan kiberjinoyatchilik va sun’iy intellektning huquqiy tabiati bo‘yicha boshlang‘ich tushunchalarni (Digital Law) o‘quv darslariga integratsiya qilish

ham bugungi davr talabidir.Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi mamlakatimizda yuridik ta’lim tizimining haqiqiy poydevori sifatida yuqori strategik ahamiyatga ega. Muassasada milliy qonunchilik — Prezident farmonlari va qarorlari, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun talablari asosida shakllantirilgan tizim bugun o‘zining ijobiy mevalarini bermoqda. Litsey yosh avlodni nafaqat huquqiy bilimlar bilan qurollantirmoqda, balki ertangi kunning adolatli sudyasi, malakali advokati, professional tergovchisi va qonun ijodkori bo‘ladigan shaxslarning ma’naviy va professional qiyofasini yaratmoqda. Binobarin, yuridik yo‘nalishdagi akademik litseylarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish — mamlakatda qonun ustuvorligini ta’minlaydigan yetuk kadrlarni tayyorlashning eng ishonchli kafolatidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yuridik akademik litseylar huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan ta’lim muassasalari hisoblanadi. Mazkur ta’lim maskanlari nafaqat o‘quvchilarga chuqur nazariy bilim beradi, balki ularda huquqiy tafakkur, analitik mushohada, mantiqiy fikrlash, notiqlik, mas’uliyat va adolat tamoyillariga sodiqlik kabi fundamental kompetensiyalarni ham shakllantiradi. Ayniqsa, bugungi globallashuv, raqamlashtirish va huquqiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida kelajak huquqshunosidan faqatgina qonunlarni bilish emas, balki ularni to‘g‘ri talqin qilish, amaliyotga samarali tatbiq etish va ijtimoiy adolatni ta’minlash qobiliyati ham talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, yuridik akademik litseylar oliy yuridik ta’lim uchun mustahkam intellektual baza yaratib, yosh avlodning kasbiy yo‘nalishini aniq belgilashda muhim ko‘prik vazifasini bajaradi. Bu muassasalarda shakllangan bilim, intizom va maqsadlilik kelgusida malakali yuristlar, adolatparvar sudyalar, mas’uliyatli prokurorlar, advokatlar hamda davlat boshqaruvi uchun yetuk kadrlar yetishib chiqishining asosiy omiliga aylanadi.

Demak, yuridik akademik litseylarni rivojlantirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta’lim sifatini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda amaliyot bilan integratsiyasini kuchaytirish — mamlakat huquqiy taraqqiyoti va adolat tizimining kelajagiga qaratilgan muhim investitsiyadir. Zero, huquqiy davlatning ertangi kuni aynan bugun yuridik ta’lim poydevorida shakllanayotgan yoshlar qo‘lidadir.

Foydlanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023. – 80 b. Lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son. Lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish hamda huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2020-yil 29-aprel, PF-5987-son. Lex.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. “Toshkent davlat yuridik universiteti faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2021-yil 10-sentyabr, PQ-5242-son.

5. Lex.uzMirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b.

6. Rustambayev M.H. O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fan: rivojlanish bosqichlari va istiqbollari // Huquq va burch jurnali. – Toshkent, 2021. – № 4. – B. 12–18.

7. Xojiyev A.A. Uzluksiz yuridik ta’lim tizimida akademik litseylarning o‘rni: muammo va yechimlar // Yuridik fanlar axborotnomasi. – Toshkent, 2022. – № 2. – B. 45–51.

8. Samarqand viloyat akademik litseyi ichki nizomi va o‘quv-metodik majmuasi. Toshkent davlat yuridik universiteti Kengashi tomonidan tasdiqlangan normativ hujjatlar to‘plami. – Samarqand, 2024. – 120 b.

9.Legal Education in the Digital Age: International Standards and National Experience / Edited by J. Smith, A. Karimov. – London: Routledge, 2023. – 240 p. (Raqamli davrda yuridik ta'lim: Xalqaro standartlar va milliy tajriba)

10. Karimova M.N. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishda ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining pedagogik imkoniyatlari // Pedagogika va psixologiya integratsiyasi. – Toshkent, 2023. – № 3. – B. 88–94.

ISFIJOB IN THE INTERPRETATION OF ARAB GEOGRAPHERS: DEFENSE AND URBAN PLANNING

Ma’murov Asadullo Farxodjonovich
1st-year Master’s Student Fergana State University
E-mail: asadullofarhodovich22@gmail.com Tel: +99893 1380208

Abstract:

This article analyzes the historical significance of the city of Isfijab (modern-day Sayram), which served as one of the most vital strategic, military, and commercial hubs of Mawarannahr during the Middle Ages, based on Arabic sources. Drawing upon the works of medieval geographers such as Ibn Hawqal, al-Maqdisi, and al-Istakhri, the study highlights the city's unique architectural structure, its defense systems, and its role in regional military campaigns. Furthermore, the reasons behind Isfijab’s designation as "Madinat al-Bayda" (the White City) are presented and elaborated upon

Keywords: Isfijab, Madinat al-Bayda, The Nest of Saints, Al-Istakhri, Ibn Hawqal, Al-Maqdisi, At-Tabari, Al-Baladhuri, Utbi, madina (shahristan), rabad (suburbs), kuhandiz (citadel), Farab, Qarluqs, Oghuz, 714 AD, 840 AD, 992 AD.

ISFIJOB ARAB GEOGRAFLARI TALQINIDA: MUDOFAA VA SHAHARSOZLIK.

Ma’murov Asadullo Farxodjonovich
Farg‘ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti
asadullofarhodovich22@gmail.com +99893 1380208

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘rta asrlarda Movarounnahrning muhim strategik, harbiy va savdo markazlaridan biri bo‘lgan Isfijob (hozirgi Sayram) shahrining tarixda tutgan o‘rni, arab manbalari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot

davomida Ibn Havqal, al-Maqdisiy va al-Istaxriy kabi geograf olimlarning asarlariga tayanib, shaharning o‘ziga xos me’moriy tuzilishi, mudofaa tizimi va mintaqadagi harbiy yurishlarda tutgan o‘rni yoritib berildi. Shuningdek, Isfijobning "Madinat al-Bayzo" (Oq shahar) deb atalishiga sabablari keltiriladi va izohlab beriladi.

Аннотация: В данной статье на основе арабских источников анализируется историческая роль города Исфиджаб (современный Сайрам), который в Средние века являлся одним из важнейших стратегических, военных и торговых центров Мавераннахра. В ходе исследования, опираясь на труды таких ученых-географов, как Ибн Хаукаль, аль-Макдиси и аль-Истахри, освещаются уникальная архитектурная структура города, его оборонительная система и значение в военных походах региона. Также приводятся и поясняются причины, по которым Исфиджаб называли «Мадинат аль-Байда» (Белый город).

Kalit so‘zlar: Isfijob, Madinat al Bayzo, Avliyolar uyasi, Al Istaxriy, Ibn Havqal, Al Maqdisiy, At Tabariy, Al Balozuriy, Utbiy, madina, rabod, ko‘handiz, Forob, qarluqlar, o‘g‘uzlar, 714-yil, 840-yil, 992-yil.

Ключевые слова: Исфиджаб, Мадинат аль-Байда, Обитель святых, Аль-Истахри, Ибн Хаукаль, Аль-Макдиси, Ат-Табари, Аль-Балазури, Утби, мадина (шахристан), рабад, кухендиз (цитадель), Фараб, карлуки, огузы, 714 год, 840 год, 992 год.

KIRISH

Markaziy Osiyo xalqlari tarixida o‘zining iqtisodiy qudrati, mudofaa salohiyati va madaniy yuksakligi bilan alohida yuksak o‘rin egallagan shaharlar juda ko‘p. Biroq, ular orasida Isfijob (yoki qadimgi nomi bilan Sayram) shahri o‘zining strategik ahamiyati va "Avliyolar uyasi" degan sharafli nomi bilan boshqa shaharlardan ajralib turadi. Tarixiy manbalarda "Oq shahar" (Madinat al-Bayzo) deya tariflangan bu ko‘hna manzilgoh,

asrlar davomida Movarounnahrning shimoliy sarhadlaridagi eng mustahkam qal’a hisoblangan va islom madaniyatining yirik markazilaridan biri bo‘lgan.

Isfijob shunchaki shahar emas, balki Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy tarmog‘idagi eng muhim savdo chorrahasi bo‘lib, u g‘arbda Buxoro va Samarqandni, janubda Shosh (Toshkent) viloyatini, sharqda esa Yettisuv va Xitoy o‘lkalarini bog‘lab turuvchi asosiy markaz vazifasini o‘tagan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shaharning qulay geografik o‘rni - sersuv daryolar bo‘yida, unumdor yerlarda joylashgani uni nafaqat savdo markaziga, balki yirik hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligi vohasiga ham aylanishiga sabab bo‘lgan.

Isfijobning tarix sahifalaridagi eng yorqin sahifasi uning ma’naviy dunyosi bilan bog‘liq. Bu hudud nafaqat savdogarlar, balki olimlar va tasavvuf namoyandalarining ham sevimli maskani bo‘lib xizmat qilgan. Turkiy dunyoning buyuk mutafakkiri Xo‘ja Ahmad Yassaviy aynan shu shaharda dunyoga kelgani barchamizga ma’lum. Shaharning "Avliyolar maskani" deb atalishi ham bejiz emas. Bu yerda islom olamining ko‘plab nufuzli siymolari qo‘nim topgan va ularning merosi bugungi kungacha saqlanib qolganini ko‘rishimiz mumkin.

ASOSIY QISM. Isfijob shahri Binkatning uchdan biriga teng shahardir. U madina, rabod va ko‘handizdan iborat. Ko‘handiz xaroba holatda, madina va rabodda esa hayot qaynaydi. Ichki madinaning atrofida esa devor bor, rabod atrofida ham uni bir farsax uzunlikda o‘rab turadigan devor bor. Uning rabodida oqar suvlar va bog‘lar ham bor.

Uning binolari paxsadan qurilgan, shahar tekislikda joylashgan, u bilan eng yaqin tog‘lar orasidagi masofa taxminan uch farsax keladi. Madinaning to‘rt darvozasi bor. Bu darvozalarning biri Bob Nujkat qolganlari Bob Farxod, Bob Sarokarosa va Bob Buxoro deb ataladi. Madinada ham, rabodda ham uning bozorlari joylashgan. Hukumat saroyi, qamoqxona va jome masjidi ichki madinada joylashgan. Isfijob hosildor va boy

shaharlardan hiusoblanadi. Butun Xuroson va Movarounnaxrda, Isfijobdan boshqa xiroj solig‘i olinmaydigan shahar yo‘q. Uning nohiyalaridagi shaharlar: Budahkat, Subonikat, at-Taroz, Atlak, Shalji, Kadar, Sutkand, Shovg‘ar, Sabron va Basij. Subonikat Kanjida viloyatining ma’muriy markazi, Kadar esa Forob viloyatining ma’muriy markazidir. Vasij ham Forob viloyatining shaharlaridan biridir. U yerdan qadimgi faylasuflarning kitoblarining ma’nosini sharhlovchi mantiq, haqidagi kitoblar muallifi Abu Nasr Forobiy chiqqan bo‘lib, u shu fan sohasi bo‘yicha zamonamizdagi, asrimizdagi va hozirgi kunimizdagi eng mashxur olimdir.

Sabron shahrida guzlar(o‘g‘uzlar) tinchlik bo‘lgan vaqtda sulh tuzish, yarashish va tijorat qilish uchun to‘planadilar. Bu juda mustahkam shahardir. Forob uzunligi va eni bir kunlik yo‘ldan kamroq bo‘lgan nohiyadir. Unda harbiy kuch va odamlarning soni ko‘p. Bu nohiyadagi tuproq, sho‘r bo‘lib, unda chakalakzorlar mavjud. Ekinzorlar ash-Shosh daryosidan suv oluvchi bir daryo vodiysida joylashgan.

Sutkand ash-Shosh daryosining g‘arb tomonida joylashgan. Unda minbar bor. Bu turklarning to‘planadigan yeridir. Ulardan ba’zilari islom dinini qabul qilgan. Islom yo‘liga guzlar va qarluqlarning bir qismi kirgan. Ular turklarga qarshilik ko‘rsatishda shijoatli va qudratlidirlar. Forob, Kanjida va ash-Shosh o‘rtasida xosildor yaylovlar joylashgan bo‘lib, ularda islom dinini qabul qilgan turklarning mingga yaqin uylari bor. Ular o‘z udumlariga binoan qurilgan o‘tovlarda yashaydilar. Ularda hech qanday binolar yo‘q.

at-Taroz musulmon bo‘lgan turklarning savdo qiladigan yeridir. Turklarning yerlarida at-Tarozga qarashli istehkomlar joylashgan. Islom mamlakatlaridan hech kim u yerdan nariga o‘tmagan, chunki undan nariga o‘tgan yo‘lovchi qarluqlarning o‘tovlariga kirib boradi. Bu nohiyaning yuqorida zikr etilgan shaharlari ash-Shosh viloyati va uning chekkalariga kiradi.[1:75-77-b]

Bundan tashqari Al Maqdisiyning zamondoshi bo‘lgan tarixchi olim Al Istaxriyning yozishiga ko‘ra, Isfijob shahri o‘g‘uzlar va qarluqlar o‘rtasidagi chegarani ham belgilab bergan. Unga ko‘ra o‘g‘uzlar hududi Isfijobdan shimolda bo‘lgan, Orol dengizidan Kaspiygacha cho‘zilgan, Qarluqlar hududi Isfijobdan Farg‘ona vodiysigacha yoyilgan.[2. 150-165]

Tarixchi Bartold Al Muqaddasiyga tayanib aytadiki, Markaziy Osiyodagi musulmon mulklariga qo‘shni bo‘lgan, Kaspiy dengizidan Isfijobgacha bo‘lgan mamlakatda o‘g‘uzlar yashagan, Isfijobdan Farg‘onagacha esa qarluqlar yashagan. Bundan Bartold shunday xulosaga keladiki Al Muqaddasiyning turkmanlari, ham o‘g‘uzlarni ham qarluqlarni o‘z ichiga oladi.(Al Muqaddasiy ikki turkiy xalq, o‘g‘uzlar va qarluqlarni turkmanlar deb atagan edi). [3. 555-558]

Isfijob shahri tarixda muhim janglarga guvoh ham bo’lgan. Isfijob shahrining mudofasi juda yuqori darajada bo‘lgan. Tarixchi olim ibn Havqal shunday yozadi Isfijob va uning atrofida 1700 ta rabot bo‘lib, ular kofir turklarning hujumini qaytarish uchun qurilgan. Isfijob ko‘chmanchi va o‘troq aholi to‘qnashgan hudud hisoblanadi. Shu sababi bu yerda yirik siyosiy to‘qnashuvlar , harbiy yurishlarlar bo‘lib turgan. Ushbu to‘qnashuvlarning ba’zilari shaharning taqdirini ham hal qilgan. Tarixchi olim At-Tabariyning "Tarixi rusul val-muluk" (Payg‘ambarlar va podshohlar tarixi) asarida arab qo‘shinlarining Turkiston ichkarisiga qilgan ilk yurishlari va Isfijob hududidagi to‘qnashuvlar batafsil yoritib berilgan. Mashhur arab sarkardasi Qutayba ibn Muslim 714-yilda Shoshdan (Toshkentdan) shimolga qarab yurish qilish uchun yo‘lga chiqadi va Isfijobni egallashga muvoffaq bo‘ladi. Ammo, arablar bu yerda uzoq qola olmaydilar va shahar yana mahalliy hokimlar qo‘liga o‘tadi.[4]

Bundan tashqari 840-yil yuz bergan voqea, shahar tarixidagi eng burilish yasagan voqea hisoblanadi. Somoniylar hukmdori Nuh ibn Asad boshchiligidagi qo‘shin

Isfijobni ko‘chmanchi turk qabilalaridan tortib olishga muvoffaq bo‘ladi. Bu yurishdan so‘ng Isfijob islom olamining shimoliy istehkomiga aylantiriladi. Nuh ibn Asad ko‘chmanchilarning (turkiy qabilalarning) doimiy hujumidan himoya qilish uchun Isfijob va uning atrofidagi viloyatlarni (Shosh va b.) mudofaa devori bilan o‘rash haqida buyruq beradi va shahar mudoofa devri bilan o‘rab chiqiladi. Bu haqida Al-Balazuriyning "Futuh al-buldon" (Mamlakatlarning fath etilishi) asarida to‘liq mq’lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari Somoniylarning Isfijobni egallashi haqida va u yerda qurilgan mustahkam istehkomlar haqida muhim ma’lumot ham keltirib o‘tiladi.

Keyingi davrlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak ilk o‘rta asrlarning so‘nggi bosqichida Isfijob yana yirik ikki sulola o‘rtasidagi urush maydoniga aylanadi. 992-yilda Qoraxoniylarning mashxur hukmdori Bug‘raxon Movarounnahrga yurish qiladi. Isfijob shahri bu paytda Somoniylar tasarrufida bo‘lsa-da, uning hokimi o‘zaro nizo tufayli Qoraxoniylar tomoniga o‘tib ketgan edi. Bu holat Somoniylar davlatining inqiroziga olib kelgan muhim siyosiy voqea bo‘lgan. Bu voqea haqida Utbiyning "Tarixi Yaminiy" asaridan ma’lumot olishimiz mumkin. Ushbu manbada Somoniylar davlatining so‘nggi yillari va Isfijob hududidagi harbiy-siyosiy jarayonlar batafsil yoritib berilgan. Ilk o‘rta asrlarda Isfijob atrofida ro‘y bergan janglarning asosiy qismi rabotlarda (chegara qal’alarida) bo‘lgan. [2.57-62]

Bu janglar va voqealar Isfijobning nafaqat savdo shahri, balki asrlar davomida strategik harbiy qal’a bo‘lganini ham isbotlab beradi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan, Isfijob (Sayram) shahrining o‘rta asrlar tarixida tutgan o‘rni bo‘yicha quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin: Isfijob Movarounnahrning shimoliy-sharqiy chegarasida "islom qal’asi" vazifasini o‘tagan va ko‘plab arab manbalarida, xususan, al-Istaxriy asarlarida shahar ko‘chmanchi turk qabilalari (qarluq va o‘g‘uzlar) hujumidan himoya sifatidagi eng muhim harbiy hudud

sifatida qaralgan. Isfijobning "Madinat al-Bayzo" (Oq shahar) deb atalishi uning pishiq g‘isht va oq ohakdan qurilgan muhtasham binolari, shuningdek, toza va tartibli me’moriy tuzilmaga ega ekanini ko‘rsatib beradi. Shahar uch qismdan (ark/ko‘handiz, madina/shahriston va rabod) iboratligi esa, o‘z davrining mukammal mudofaa tizimiga ega ekanidan darak beradi.. Ba’zi manbalarda bu shaharning "Avliyolar uyasi" deb ta’riflanishi ham uning nafaqat harbiy, balki yirik diniy va ma’rifiy markaz bo‘lganini isbotidir. Bu hududda islom ilmlari rivojlanib, keyinchalik mashhur bo‘lgan ko‘plab allomalar (masalan, Ahmad Yassaviyning ota-onalari va ajdodlari) aynan shu muhitda kamol topgani ham ma’lum.

Yakuniy xulosa shuki, Isfijob VIII–X asrlarda Movarounnahrning siyosiy barqarorligi va iqtisodiy yuksalishiga sabab bo‘lgan eng asosiy "shahar-davlat" namunasidagi markazlardan biri bo‘lib xizmat qilgan deyishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO‘YXATI

1.Мовароуннахр/Ибн Хувцал; араб тилидан тарж., изохлар муаллифи Ш.С.Камолиддин, масъул мухаррир Ф .С. Хусанов. Тошкент: «Узбекистон миллий энииклопедияси» Давлат илмий ашриёти, 2011.— 400 бет.

2. Аҳмедов Бўрибой. Ўзбекистон тарихи манбалари (Қадимги замон ва ўрта асрлар): Тарих муаллимлари, талабалар ва юқори синф ўқувчилари учун қўлланма. — Т.: «Ўқитувчи», 2001. — 352 б

3. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Сочинения, Том I. — Москва: Наука, 1963.

4. At-Tabariy, Abu Jafar. Tarix ar-rusul va-l-muluk. – Toshkent: Fan, 1987

5. Balozuriy, Ahmad. Futuh al-buldon (Mamlakatlarning fath etilishi). – Toshkent: Sharqshunoslik instituti manbalari.

Ways to improve the professional skill of exact science teachers and create interactive programs in C# environment in the era of digital technologies

N. B. Utebaeva

2st year, direction of education Applied mathematics

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Annotation: This article examines the issues of improving the professional skill and digital competence of exact science teachers (mathematics, physics, computer science) in the context of modern digital technologies. Current problems in the education system are analyzed, and the methodology of independent design of interactive pedagogical software tools in the C# programming language (in Windows Forms environment) to improve lesson efficiency is highlighted. Practical recommendations for the integration of mathematical modeling and software tools in exact science lessons have been developed.

Keywords: Digital technologies, exact sciences, professional skill, digital competence, C# programming language, Windows Forms, interactive program, mathematical modeling, pedagogical software tool

Raqamli texnologiyalar asrida aniq fanlar o‘qituvchisining kasbiy mahoratini oshirish va C# muhitida interaktiv dasturlar yaratish yo‘llari

N.B.Utebaeva -2-kurs, Amaliy-matematika ta’lim yo’nalishi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Пути повышения профессионального мастерства учителей точных наук и создания интерактивных программ в среде C# в эпоху цифровых технологий

Н.Б.Утебаева -2-курс, направление образования Прикладная математика

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalar sharoitida aniq fanlar (matematika, fizika, informatika) o‘qituvchilarining kasbiy mahorati va raqamli kompetentligini oshirish masalalari tadqiq etilgan. Ta’lim tizimidagi hozirgi muammolar tahlil qilinib, o‘qituvchilarning dars samaradorligini oshirish uchun C# dasturlash tilida (Windows Forms muhitida) interaktiv pedagogik dasturiy vositalarni mustaqil loyihalash metodikasi yoritilgan. Aniq fan darslarida matematik modellashtirish va dasturiy vositalarni integratsiya qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация: В данной статье исследованы вопросы повышения профессионального мастерства и цифровой компетентности учителей точных наук (математика, физика, информатика) в условиях современных цифровых технологий. Проанализированы текущие проблемы в системе образования и освещена методика самостоятельного проектирования интерактивных педагогических программных средств на языке программирования C# (в среде Windows Forms) для повышения эффективности уроков. Разработаны практические рекомендации по интеграции математического моделирования и программных средств на уроках точных наук.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, aniq fanlar, kasbiy mahorat, raqamli kompetentlik, C# dasturlash tili, Windows Forms, interaktiv dastur, matematik modellashtirish, pedagogik dasturiy vosita

Ключевые слова: Цифровые технологии, точные науки, профессиональное мастерство, цифровая компетентность, язык программирования C#, Windows Forms, интерактивная программа, математическое моделирование, педагогическое программное средство

Bugungi kunda ta’lim tizimini raqamlashtirish shunchaki texnik vositalardan foydalanish emas, balki dars jarayoniga mutlaqo yangicha metodologik yondashuvlarni olib kirishni anglatadi. Ayniqsa, matematika va fizika kabi aniq fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning mantiqiy hamda algoritmik fikrlashini rivojlantirish muhim vazifadir. An’anaviy dars berish usullari zamonaviy axborot oqimi sharoitida o‘quvchilar diqqatini jalb qilishda yetarli samara bermayapti.

Aniq fanlar o‘qituvchisining bugungi kundagi kasbiy mahorati nafaqat o‘z fani va metodikasini mukammal bilishi, balki o‘quv jarayoni uchun interaktiv materiallarni kompyuter dasturlari yordamida modellashtira olish ko‘nikmasi bilan ham o‘lchanadi. Ushbu maqolada o‘qituvchilarning kasbiy mahorating yangi qirrasi — C# dasturlash tili imkoniyatlaridan foydalaning, darslar uchun sodda va tushunarli vizual dasturlar yaratish metodikasi va uning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi.

Hozirgi kunda maktab va litseylarda aniq fanlarni o‘qitishda quyidagi muammolar ko‘zga tashlanmoqda:

- ✓ Tayyor dasturlarning murakkabligi: Internetdagi mavjud ko‘plab xorijiy ta’lim dasturlari pullik, ingliz tilida yoki o‘quv dasturiga to‘liq mos kelmaydi.
- ✓ O‘qituvchilarning passiv iste’molchi bo‘lib qolishi: Ko‘p hollarda informatika yoki matematika o‘qituvchilari tayyor dasturlarni shunchaki namoyish etadilar,

lekin ularni o‘zgartirish yoki dars mavzusiga moslab yangitdan dasturlash salohiyatiga ega bo‘lmaydilar.

- ✓ Mavhumlik darajasining yuqoriligi: Matematikadagi funksiyalar grafiklari, tenglamalar tizimi yoki fizikadagi jismlarning harakat qonuniyatlarini doskada tasvirlash o‘quvchining ko‘z oldida dinamik jarayonni to‘liq shakllantira olmaydi.

O‘qituvchining kasbiy mahoratini va raqamli salohiyatini oshirishning eng samarali yo‘li — unga amaliy dasturlash muhitida darsga oid elementlarni loyihalashni o‘rgatishdir. .NET platformasi va C# dasturlash tili o‘zining sodda interfeysi hamda kuchli vizual imkoniyatlari (Windows Forms) tufayli pedagogik dasturlar yaratish uchun juda qulaydir.

Kelgusi darslarda qo‘llash mumkin bo‘lgan aniq bir misolni ko‘rib chiqamiz. Matematika darsida kvadrat funksiyaning ($y = ax^2 + bx + c$) grafiklarini va uning koeffitsiyentlar (a, b, c) o‘zgarishiga qarab qanday siljishini tahlil qilish uchun o‘qituvchi C# tilida kichik interaktiv simulyator yaratishi mumkin.

C# tilida grafik chizuvchi pedagogik dastur kodi (Namuna):

Quyidagi kod o‘qituvchi tomonidan Windows Forms ilovasida Button (Tugma) va PictureBox (Rasm maydoni) komponentlari yordamida yaratilishi mumkin bo‘lgan algoritm qismini ko‘rsatadi:

C#

```
using System;
using System.Drawing;
```

```
using System.Windows.Forms;

namespace AniqFanlarInteraktiv
{
    public partial class GrafikForm : Form
    {
        public GrafikForm()
        {
            InitializeComponent();
        }

        // Grafikni chizish tugmasi bosilganda ishlovchi funksiya
        private void btnChizish_Click(object sender, EventArgs e)
        {
            // Foydalanuvchi kiritgan koeffitsiyentlarni olish (Masalan: y = ax^2)
            double a = Convert.ToDouble(txtA.Text);

            // Chizish uchun maydon tayyorlash
            Graphics g = picGrafikMaydon.CreateGraphics();
            g.Clear(Color.White); // Maydonni tozalash

            Pen oqPen = new Pen(Color.Black, 2);
```

```
Pen grafikPen = new Pen(Color.Red, 3); // Grafik qizil rangda bo'ladi

// Koorditana o'qlarini chizish (Markazni topish)
int markazX = picGrafikMaydon.Width / 2;
int markazY = picGrafikMaydon.Height / 2;
g.DrawLine(oqPen, 0, markazY, picGrafikMaydon.Width, markazY); // X o'qi
g.DrawLine(oqPen, markazX, 0, markazX, picGrafikMaydon.Height); // Y o'qi

// Parabolani nuqtalar bo'yicha hisoblab chizish
int oldingiX = -markazX;
int oldingiY = (int)(a * oldingiX * oldingiX);

for (int x = -markazX; x < markazX; x++)
{
    // Kvadrat funksiya hisoblanmoqda
    double y = a * x * x;

    // Kompyuter ekrani koordinatalariga o'tkazish
    int ekranX1 = markazX + oldingiX;
    int ekranY1 = markazY - oldingiY;
    int ekranX2 = markazX + x;
    int ekranY2 = markazY - (int)y;
```

```
            // Nuqtalarni birlashtirib chiziq tortish
            g.DrawLine(grafikPen, ekranX1, ekranY1, ekranX2, ekranY2);

            oldingiX = x;
            oldingiY = (int)y;
        }
    }
  }
}
```

Ushbu dasturni yaratish orqali o‘qituvchi darsda o‘quvchilarga quyidagi tajribani jonli ko‘rsata oladi:

- Agar $a > 0$ bo‘lsa, parabola shoxlari tepaga, $a < 0$ bo‘lsa pastga qarashini qiymatni o‘zgartirish orqali soniyalar ichida ko‘rishadi.
- O‘quvchilar dasturlash va matematikaning uzviy bog‘liqligini tushunib yetadilar, bu esa ularda fanlararo integratsiyani kuchaytiradi.

Raqamli texnologiyalar asrida aniq fanlar o‘qituvchisining kasbiy mahorati faqat nazariy dars o‘tish bilan cheklanmasligi kerak. O‘qituvchining o‘zi C# kabi zamonaviy tillarda elementar dasturiy vositalarni yarata olishi ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Kelajakda ta’lim sifatini oshirish uchun quyidagi amaliy choralar taklif etiladi:

- ✓ Pedagoglar uchun xususiy kurslar: Umumiy kompyuter savodxonligi kurslaridan voz kechib, aniq fan o‘qituvchilari uchun "C# tilida vizual interaktiv loyihalar yaratish" kabi maqsadli amaliy kurslarni tashkil etish.
- ✓ Mualliflik dasturlarini rag‘batlantirish: Maktab darslari uchun o‘z dasturi, simulyatori yoki elektron laboratoriyasini yaratgan o‘qituvchilarni moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish.
- ✓ Darsliklarni yangilash: Informatika darslarida dasturlash bo‘limlarini shunchaki quruq misollar bilan emas, matematika va fizika qonuniyatlarini modellashtirishga qaratilgan loyihalar bilan boyitish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni.
2. Shildt, G. (2019). *C# 8.0. To‘liq qo‘llanma*. (Rus tilidan tarjima). Moskva: Vilyams.
3. Azizxo‘jayeva N.N. (2006). *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. Toshkent: TDPU.
4. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). *Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge*. Teachers College Record, 108(6), 1017-1054.
5. Robert, I. V. (2014). *Ta’limni zamonaviy axborotlashtirish: didaktik muammolar va istiqbollar*. Moskva: IIO RAO.

Development of Creative Abilities of Future Teachers

Bukhara State University

Jumayeva Mehribo Aduvohidovna

Abstract: This article discusses the pedagogical foundations for the formation and development of creative competencies in future teachers. It analyzes the importance of innovative approaches, interactive methods, and independent learning activities in developing students’ creative thinking. Furthermore, the article highlights the role of problem-based situations, modern pedagogical technologies, and motivational factors in the process of developing creativity. The study also examines effective methods and approaches that contribute to the formation of a creative approach in the professional activities of future educators.

Keywords: creative competence, innovative approach, pedagogical technology, creative thinking, interactive method, independent learning, professional activity, motivation, pedagogical process, creative development.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Unda talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar hamda mustaqil ta’lim faoliyatining ahamiyati tahlil etilgan. Shuningdek, kreativlikni rivojlantirish jarayonida muammoli vaziyatlardan foydalanish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va motivatsion omillarning ta’siri ochib berilgan. Maqolada bo‘lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatida kreativ yondashuvni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ kompetensiya, innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiya,

ijodiy tafakkur, interfaol metod, mustaqil ta’lim, kasbiy faoliyat, motivatsiya, pedagogik jarayon, kreativ rivojlanish.

Bugungi kunda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagoglardan nafaqat chuqur bilim, balki ijodkorlik, mustaqil fikrlash va innovatsion yondashuvni ham talab etmoqda. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti ta’lim jarayoniga yangi metod va texnologiyalarni joriy etishni taqozo qilmoqda. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish oliy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Kreativlik pedagogning yangilik yaratishga intilishi, muammolarga noodatiy yechim topa olishi hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim sifatdir.

Bo‘lajak pedagoglarda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich tashkil etilib, unda talabalarning qiziqishi, mustaqil faoliyati va ijodiy tafakkurini qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi. Mazkur jarayonda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy bosqichlari, ularning pedagogik ahamiyati va rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar tahlil qilinadi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham ushbu masalaga alohida e’tibor qaratgan. Jumladan, kreativlik va tasav-vurni rivojlantirishda illustrativ yondashuv, interfaol texnologiyalar, smart-ta’lim va loyiha asosidagi o‘qitish kabi metodlar ijobiy natija berishi ta’kidlangan. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda bosqichli yondashuv samarali usullardan biri sifatida ko‘rilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, dastlabki bosqichda talabalarda kreativlikka doir tushuncha, motivatsiya va qiziqish uyg‘otilishi zarur. Keyingi bosqichda esa ular amaliy mashqlar orqali kreativ ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi, turli topshiriqlar va loyihalar ustida ishlaydi. So‘nggi

bosqichlarda esa ushbu qobiliyatlar kasbiy faoliyatga tatbiq etilib, ularning barqaror rivoji ta’minlanadi. Biroq adabiyotlarda ayrim kamchiliklar ham ko‘zga tashlanadi. Jumladan, kreativlikni rivojlantirish bosqichlarini aniq va o‘lchab bo‘ladigan ko‘rsatkichlar asosida tasniflash hali to‘liq ishlab chiqilmagan. Shuningdek, aksariyat tadqiqotlar nazariy asoslarga urg‘u beradi, ammo amaliy jihatdan o‘qituvchi tayyorlash tizimiga qanday integrat-siya qilish masalasi yetarlicha ochilmagan [3].Baholash mezonlari, refleksiya mexanizmlari, shaxsiy rivojlanishni monitoring qilish bo‘yicha metodlar ham turlicha va bir xillikdan yiroq. Umuman olganda, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituv chilarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirishda bosqichma-bosqich yondashuv, zamonaviy texnologi-yalarni qo‘llash, shaxsiy yondashuv va amaliy mashg‘ulotlar muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonni izchil rejalashtirish va ilmiy asoslash orqali pedagogik ta’lim sifatini oshirish, ijodkor, yangilikka intiluvchan o‘qituv-chilarni tayyorlash imkoniyati sezilarli darajada ortadi. Ushbu tadqiqotda bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish bosqichlarini aniqlash, ularning mazmun-mohiyatini ochib berish hamda amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish asosiy maqsad qilib olindi. Shu boisdan tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv asosida ishlash zaruriyati tug‘ildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy yo‘nalishlarga tayandi: nazariy-tahliliy, empirik-tajriba, diagnostik va statistik usullar uyg‘un holda qo‘llanildi. Avvalo, mavzuga oid mavjud ilmiy adabiyotlar, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar, ilg‘or tajribalar tahlil qilinib, kreativlik tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va rivojlanish bosqichlari haqidagi nazariy qarashlar o‘rganildi. Bu bosqichda taqqoslash, umumlashtirish, klassifikatsiya qilish singari nazariy tahlil metodlaridan foydalanildi [4].Keyingi bosqichda empirik tadqiqotlar tashkil etildi. Jumladan, pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba-

o‘qituvchilar o‘rtasida kuzatuv, so‘rovnoma, suhbat va diagnostik testlar o‘tkazildi. So‘rovnomalar yordamida talabalarning kreativlik darajasi, ijodiy yondashuvga bo‘lgan munosabati, muammoli vaziyatlarga qanday yondashishi kabi jihatlar aniqlab olindi. Suhbatlar esa sifatli ma’lumotlar to‘plash, talabalar fikrini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Diagnostik testlar orqali esa kreativlikning tarkibiy qismlari – original fikrlash, moslashuvchanlik, ijodiy tasavvur, muammoli fikrlash kabi ko‘nikmalar darajasi baholandi. Tajriba-sinov ishlari orqali kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning bosqichli modeli amaliyotda qo‘llanildi. Eksperimental guruhlarda interfaol metodlar, loyiha asosida ta’lim, muammoli vaziyatlar, vizual-tasviriy topshiriqlar va ijodiy mashg‘ulotlar orqali o‘qitish tashkil etildi. Natijalar nazorat guruhi bilan solishtirilib, samaradorlik darajasini aniqlash uchun statistik tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqotda pedagogik eksperimentdan tashqari, o‘z-o‘zini baholash (self-assessment), portfoli-olar va amaliy topshiriqlar asosidagi baholash usullari ham qo‘llanildi. Bu esa talabalarning kreativ salohiyatini nafaqat testlar, balki ularning real ijodiy faoliyati asosida aniqlash imkonini berdi. Yakuniy bosqichda yig‘ilgan ma’lumotlar tizimlashtirilib, statistik jihatdan tahlil qilindi. Diqqat markazida kreativlikning rivojlanish dinami-kasi, ta’sir etuvchi omillar va samaradorlik darajasi bo‘ldi. Bu orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ qobiliyatlarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga oid ilmiy asoslangan xulosalar chiqarildi. Umuman olganda, tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar mazkur masalani chuqur o‘rganish, nazariy hamda amaliy asoslarini yoritish, shuningdek, real ta’lim jarayoniga tatbiq etish imkonini berdi. Tajriba guruhi talabalari bilan ijodiy topshiriqlar, muammoli vazi-yatlar, guruhli loyiha ishlari va vizual materiallar asosida mashg‘ulotlar tashkil etildi. Ushbu yondashuvlar orqali talabalarda mustaqil fikrlash, noodatiy yondashuv, ijodiy tasavvur va muammoni turlicha hal qilish kabi ko‘nik-malar sezilarli darajada rivojlandi,

kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishga ijobiy ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlandi. Ular orasida eng muhimlari quyidagilardan iborat: shaxsiy motivatsiya, ijobiy psixologik muhit, interfaol va innovatsion metodlar, refleksiv yondashuv, o‘z-o‘zini ifoda etishga imkon beruvchi topshiriqlar, shuningdek, ijodiy erkinlik. Ayniqsa, amaliy mashg‘ulotlar jarayonida ijodiy muammolarning qo‘yilishi va ularni mustaqil hal qilish imkoniyati kreativ fikrlashga kuchli turtki bo‘ldi. kreativlik darajasini baholash uchun ishlab chiqilgan diagnostik mezonlar (originallik, moslashuvchanlik, fikrlar xilma-xilligi, tezkorlik) orqali talabalarning o‘zgarish dinamikasi o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba boshida talabalar orasida past darajadagi kreativlik kuzatilgan bo‘lsa, tadqiqot yakunida aksariyat ishtirokchilarda kreativ fikrlashning o‘rtacha va yuqori darajalari shakllangan.Yakuniy tahlilga ko‘ra, kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bosqichli yondashuv, to‘g‘ri tanlangan metodlar va ta’lim sharoitlari samarali bo‘lib, ularni pedagogik amaliyotga joriy etish o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bilan birga, bu yondashuv nafaqat ijodiy fikrlovchi mutaxassisni tayyorlaydi, balki ta’lim sifati va mazmunini boyitishga ham xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta’lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativlik nafaqat dars jarayonlarini qiziqarli va sama-rali tashkil etishga, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish ko‘nikmala-rini shakllantirishga xizmat qiladi. Maqolada kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish bosqichlari sifatida: motivatsiyani shakllantirish, ijodiy muhit yaratish, innovatsion metodlardan foydalanish, amaliy mashg‘ulotlar orqali tajriba orttirish va metodik tahlil asosida o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi yo‘nalishlar ko‘rsatib o‘tildi.

Ushbu bosqichlar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy yondashuv, yangilikka intilish, o‘zgacha fikrlash va o‘z ustida doimiy ishlash madaniyati shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.

2. Sharipov Sh., Muslimov N. Texnik ijodkorlik va dizayn. – Toshkent, 2011.

3. Karimova G., Komilova X. Reklama va dizayn. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2006.

4. Jo‘rayev H.O., Quliyeva Sh.H., To‘rabekov F.S., Karimova M.N. Texnik ijodkorlik va dizayn. – Toshkent: “Turon zamin ziyo”, 2015.

4.JUMAYEVA, Mehribon. "Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar." *edagogik ahorat* : 62.

5. Олимов Ш.Ш., Ходжиева М.Ш. Возможности применения педагогических технологий в образовательном процессе //Молодежь и XXI век-2020. – 2020. – С. 228-231.

Ways to Prevent Road Traffic Accidents

Isoxanov Utkir Ibodullayevich
Acting Associate Professor Department of Transport Intelligent Systems Engineering, Tashkent State Transport University.

Annotation

This article analyzes the role of road traffic accidents (RTAs) as a pressing issue on both global and national scales. The main causes of RTAs are categorized into four groups: driver-related, technical, infrastructure-related, and organizational-legal factors. Furthermore, the article presents five primary approaches to reducing RTAs: improving legislation, modernizing infrastructure, implementing technical inspections and digital tools, enhancing education and training, and developing medical and rescue services. The advanced experiences of Sweden, the Netherlands, and Japan are cited as examples. Specific recommendations for Uzbekistan are developed, including adopting the “Vision Zero” strategy, repairing roads, reforming driving schools, and expanding the emergency medical services network.

Keywords

Road traffic accidents, causes of RTAs, road safety, Vision Zero, infrastructure modernization, human factor, technical inspection, digital tools, driver education.

Annotatsiya. Ushbu maqolada yo‘l-transport hodisalarining (YTH) global va milliy miqyosdagi dolzarb muammo sifatidagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada YTHning asosiy sabablari — haydovchi, texnik, infratuzilma va tashkiliy-huquqiy omillar guruhlariga ajratilgan holda yoritilgan. Shuningdek, YTHni bartaraf etishning beshta asosiy yo‘li: qonunchilikni takomillashtirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, texnik nazorat va raqamli vositalarni joriy etish, ta’lim va tarbiya, hamda tibbiy va

qutqaruv xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha takliflar keltirilgan. Maqolada Shvetsiya, Niderlandiya va Yaponiyaning ilg‘or tajribalari misol sifatida ko‘rsatilgan. O‘zbekiston uchun “Vision Zero” strategiyasini qabul qilish, yo‘llarni ta’mirlash, haydovchilik maktablarini isloh qilish va tez yordam tarmog‘ini kengaytirish kabi aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yo‘l-transport hodisalari, YTH sabablari, yo‘l xavfsizligi, Vision Zero, infratuzilma modernizatsiyasi, haydovchi omili, texnik nazorat, raqamli vositalar, haydovchilik ta’limi.

Yo'l-transport hodisalari (YTH) — dunyo bo'ylab millionlab insonning hayoti va sog'lig'iga zarar yetkazuvchi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga jiddiy to'siq bo'luvchi global muammo. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, har yili taxminan 1,35 million kishi yo'l-transport hodisalaridan hayotini yo'qotadi. O'zbekistonda ham bu muammo dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shu bois, YTH ni bartaraf etish yo'llarini atroflicha tahlil qilish bugungi kun talabi hisoblanadi.

1. Yo'l-Transport Hodisalarining Asosiy Sabablari

YTH ni samarali bartaraf etish uchun avvalo uning sabablarini aniq belgilash zarur. Asosiy sabablar quyidagi to'rt guruhga bo'linadi:

1.1. Haydovchi omili

• Tezlik rejimini buzish — hodisalarning 40% dan ortig'i ortiqcha tezlik tufayli sodir bo'ladi.

• Mast holda haydash — alkogol va giyohvand moddalar ta'sirida boshqariluvchanlikning keskin pasayishi.

• Charchoq va uyqusizlik — uzoq masofali haydovchilarda xavf darajasining oshishi.

• Chalg'ituvchi omillar — haydash chog'ida telefon ishlatish, boshqa yo'lovchilar

bilan suhbat.

• Qoidalarni bilmaslik — traffic qoidalariga rioya qilmaslik va ularni bilmaslik.

1.2. Texnik omillar

• Avtomobilning nosoz tormoz tizimi.

• Eskirgan shinallar va ularning portlashi.

• Yoritish tizimidagi nuqsonlar.

• Texnik ko'rikdan o'tmagan transport vositalarining harakatlanishi.

1.3. Yo'l infratuzilmasi omillari

• Yo'l qoplamalarining yomon holati — chuqurchalar, yoriqlar.

• Yetarli yo'l belgilari va chiziqlarining yo'qligi.

• Piyodalar o'tish joylari va yo'l yoritishining etishmasligi.

• Xavfli burilishlar va ko'rinmaslik zonalari.

1.4. Tashkiliy-huquqiy omillar

• Yo'l harakati qoidalarini nazorat qilishdagi bo'shliqlar.

• Jarimalar va jazolarning samarasizligi.

• Haydovchilik ta'limining past sifati.

2. YTH ni Bartaraf Etishning Asosiy Yo'llari

2.1. Qonunchilik va Normativ-Huquqiy Takomillashtirish

Yo'l xavfsizligini ta'minlashda qonunchilik bazasi poydevor vazifasini o'taydi. Bu yo'nalishda quyidagi choralar samarali hisoblanadi:

• Qat'iy jarimalar tizimini joriy etish: tezlikni oshirish, mast holda haydash va xavfli haydash uchun jarimalarning oshirilishi haydovchilar xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

• Ballar tizimi: qoidabuzarliklarga nuqta (bal) tayinlash va ma'lum miqdordagi

balga yetganda guvohnomani muvaqqat yoki butunlay bekor qilish amaliyoti.

• Tayanch qonunlarni yangilash: zamonaviy transport vositalari va texnologiyalariga moslashtirilgan yangi normativlarni ishlab chiqish.

2.2. Infratuzilmani Modernizatsiya Qilish

• Yo'l qoplamalarini tiklash va yangilash: muntazam ta'mirlash ishlari, zamonaviy asfalt texnologiyalarini qo'llash.

• Xavfsiz piyodalar infratuzilmasi: yo'l ustidan o'tish ko'priklari, er osti o'tish joylari, ko'tarilgan piyodalar yo'laklari.

• Intelligent transport tizimlari (ITS): aqlli svetoforlar, dinamik yo'l belgilari, real vaqtda trafik nazorati.

• Xavfli joylarni qayta rejalashtirish: tasniflangan "qora nuqta"larni texnik jihatdan takomillashtirish.

2.3. Texnik Nazorat va Raqamli Vositalar

• Videokuzatuv va tezlik nazorati kameralari: yo'l bo'ylab o'rnatilgan kameralar tezlikni buzuvchilarni avtomatik aniqlaydi.

• Alko-blokirovkalar: alkogol miqdori chegaradan oshganda avtomobilni ishga tushirmaydigan qurilmalar.

• Majburiy GPS monitoring: yuk va jamoat transporti uchun harakatni real vaqtda kuzatib borish.

• Texnik ko'rikni qat'iylash: avtomobillarni yillik texnik ko'rikdan o'tkazish va nosoz transport vositalarini yo'ldan chetlatish.

2.4. Ta'lim va Tarbiya

• Maktab dasturlariga yo'l xavfsizligi fanini kiritish: yoshlarni erta yoshdan boshlab yo'l qoidalariga o'rgatish.

• Haydovchilik maktablarini isloh qilish: nazariy bilimlardan tashqari, ekstremal vaziyatlarda haydashni o'rgatuvchi amaliy mashqlar.

• Ijtimoiy reklama kampaniyalari: ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali xavfsiz haydash madaniyatini targ'ib qilish.

• Korporativ treninglar: yuk va jamoat transporti haydovchilari uchun muntazam malaka oshirish kurslari.

2.5. Tibbiy va Qutqaruv Xizmatlarini Takomillashtirish

• Tez yordam xizmatini modernizatsiya qilish: zamonaviy reanimasiya jihozlari bilan ta'minlangan tez yordam avtomobillari.

• Birinchi tibbiy yordam bo'yicha ommaviy savodxonlik: aholini elementar tibbiy yordam ko'rsatishga o'rgatish.

• Sanitar aviatsiya xizmati: qiyin kirish mumkin bo'lgan joylarda havo yo'li bilan yordam.

• Hodisa joyini tezda tozalash: yo'ldagi to'siqlarni olib tashlash, ikkilamchi hodisalarning oldini olish.

Shvetsiya — "Vision Zero" konsepsiyasi

1997-yilda Shvetsiya "Vision Zero" — yo'l-transport hodisalarida hech kim halok bo'lmasligi kerak degan printsipni qabul qildi. Natijada o'tgan 25 yil ichida YTH dan o'lim ko'rsatkichi 50% dan ortiq kamaydi. Bu kontseptsiya hozirda ko'plab mamlakatlarga tatbiq etilmoqda.

Niderlandiya — Velosiped va piyodalar infratuzilmasi

Niderlandiyada har bir yo'l loyihasida velosiped yo'laklari va piyodalar xavfsizligi ustuvor o'rin egallaydi. Natijada bu mamlakat yo'l xavfsizligi bo'yicha dunyoning eng yaxshi ko'rsatkichlariga ega.

Yaponiya — Intizom va texnologiya uyg'unligi

Yaponiya qat'iy haydovchilik imtihoni tizimi, yuqori darajali yo'l infratuzilmasi va aholi tarbiyasini birlashtirib, YTH dan eng past o'lim darajasiga erishgan mamlakatlar qatoriga kirdi.

O'zbekistonda YTH ni kamaytirish uchun quyidagi yo'nalishlarda islohotlarni kuchaytirish tavsiya etiladi:

1. "Vision Zero" milliy strategiyasini qabul qilish — aniq raqamli maqsadlar bilan.

2. Viloyat va shahar yo'llarini tizimli ta'mirlash — ayniqsa kecha-kunduz intensiv harakatdagi yo'llarni.

3. Haydovchilik maktablariga akkreditatsiya va nazoratni kuchaytirish.

4. Onlayn jarima tizimini kengaytirish — to'lovlarni osonlashtirish va shaffoflashtirish.

5. Yoshlar o'rtasida YTH xavfsizligi bo'yicha milliy dasturlarni ishga tushirish.

6. Tez yordam tarmog'ini kengaytirish — hozirda mavjud bo'shliqlarni bartaraf etish.

Yo'l-transport hodisalarini bartaraf etish — bir yo'nalishda emas, balki qonunchilik, infratuzilma, ta'lim, texnologiya va tibbiyot kabi ko'plab sohalarning hamkorligini talab qiladigan murakkab vazifadir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bu muammoni hal qilish mumkin — buning uchun siyosiy iroda, moliyaviy investitsiyalar va jamiyatning faol ishtiroki talab etiladi.

O'zbekiston ham ushbu yo'nalishda izchil qadamlar tashlab, yo'llarimizni xavfsizroq qilish imkoniga ega. Buning uchun davlat idoralari, fuqarolik jamiyati va har bir haydovchining birgalikdagi mas'uliyatli harakati talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Саматов Р., Ражапова С., Абдуллаева Н. Управление информационными потоками в сфере транспорта, **"Экономика и социум" №10(101)-1 2022,**

https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-informatsionnymi-potokami-v-sfere-transporta.

2. ШХ Шерматов, ШИ Абруев, ЭХ Абдусаматов (2022). ВЛИЯНИЕ ДОРОЖНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ПЕШЕХОДНОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ПЕРЕСЕЧЕНИИ АХАНГАРАНСКОЙ ПАРКЕНТСКОЙ И ОБЪЕДИНЕННОЙ ДОРОГ. Экономика и социум 12-1 (103) 1089-1096.

3. ШК Хакимов, РГ Саматов, СС Ражапова, ДА Абдураззакова, Э Абдусаматов, Ш Абруев (2022). СНИЖЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ВЫХЛОПНЫХ ГАЗОВ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ ПУТЁМ КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПЕРЕКРЕСТКА. Экономика и социум 9 (100) 715-724.

4. ШХ Шерматов, ШИ Абруев, ЭХ Абдусаматов, НҲ Турсунов, ЖА Чориев (2022). МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГОРЯЧИХ ЗОН ГОРОДСКИХ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ. Экономика и социум 12-1 (103) 1097-1104.

5. Ў Исоханов, Э Абдусаматов, С Турдибеков (2022). ПИЁДА ИШТИРОКИДА ЁНЛАНМА МАСОФА САҚЛАНМАСДАН СОДИР ЭТИЛГАН ЙТҲ ТАҲЛИЛИ. IJODKOR O'QITUVCHI 2 (24) 220-222.

6. OI Inoyatovich, AE Xalim o'g'li, TS Qodirovich (2023). AVTOMOBIL YO‘L EKSPERTIZASI BO ‘YICHA YA’NI YO ‘L SABABLI SODIR ETILGAN YTH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI 2 (18) 442-446.

OPPORTUNITIES AND PROSPECTS IN THE EXPORT OF TOURISM SERVICES OF UZBEKISTAN

Atamurodova Gulsevar

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogic

Abstract

This thesis extensively analyzes the development trends, current opportunities, and future priority directions of the export of tourism services in the Republic of Uzbekistan, illustrated with practical examples. Today, the export potential of services is consistently increasing through digitalization and new driver directions.

Keywords: tourism export, export of services, tourism potential, infrastructure, marketing, international cooperation, digitalization.

Annotatsiya

Mazkur tezisda O‘zbekiston Respublikasida turizm xizmatlari eksportining rivojlanish tendensiyalari, mavjud imkoniyatlari va istiqboldagi ustuvor yo‘nalishlari keng tahlil qilinib, amaliy misollar bilan yoritilgan. Bugungi kunda raqamlashtirish va yangi drayver yo‘nalishlar orqali xizmatlar eksport salohiyati izchil oshib bormoqda.

Kalit so‘zlar

turizm eksporti, xizmatlar eksporti, turistik salohiyat, infratuzilma, marketing, xalqaro hamkorlik, raqamlashtirish.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida turizm xizmatlari eksporti jahon iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston o‘zining boy tarixiy merosi va ulkan turistik salohiyati bilan ushbu bozorda alohida o‘rin egallaydi. Mamlakatda turizm

xizmatlari eksportini rivojlantirish nafaqat milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, balki xorijiy valyuta oqimini ko‘paytirishning strategik drayveri hisoblanadi.

Asosiy qism va tahlil

O‘zbekistonda turizm xizmatlari eksporti so‘nggi yillarda jadal va tizimli ravishda rivojlanmoqda. Ayniqsa, an'anaviy madaniy turizm bilan bir qatorda ziyorat, ekologik va gastronomik turizm yo‘nalishlarining salmog‘i ortib bormoqda. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlarga kelayotgan sayyohlar oqimining barqaror o‘sib borayotgani, sohadagi infratuzilma va xizmat sifatini xalqaro standartlar asosida muttasil yaxshilab borishni taqozo etmoqda.

2023-yil yakunlariga ko‘ra turizm xizmatlari eksporti hajmi 2,1 milliard dollarni tashkil etdi. 2024-yilda ushbu ko‘rsatkichni 3,5 milliard dollarga yetkazish maqsad qilingan. 2025-yilda esa tizimli islohotlar natijasida mamlakatning turizm eksporti hajmi rekord darajaga — 4,8–5,0 milliard dollarga yetdi. 2030-yilga borib xorijiy sayyohlar sonini 20 million nafarga, xizmatlar eksportini esa 6 milliard dollardan oshirish rejalashtirilgan.

Turizm xizmatlari

O‘zbekiston o‘zining tarixiy va madaniy merosi bilan xalqaro turizm bozorida katta brendga ega. Viza rejimining liberallashtirilishi va infratuzilmaning yaxshilanishi ortidan turizm xizmatlari eksporti (safarlar) sezilarli o‘sdi. Diversifikatsiya: An’anaviy madaniy-tarixiy turizmdan tashqari, ziyorat turizmi, gastronomik, tibbiy, ekoturizm va "shopping-turizm" (ayniqsa, chegaraoldi hududlarda) jadal rivojlanmoqda.

Transport va logistika xizmatlari O‘zbekiston geosiyosiy jihatdan Markaziy Osiyoning markazida joylashgani tufayli tranzit salohiyati juda yuqori. Transport xizmatlari eksporti jami xizmatlar eksportining salmoqli qismini tashkil etadi.Xalqaro yo‘laklar: Yangi temir yo‘llar (masalan, Xitoy-Qirg‘iziston-O‘zbekiston loyihasi) va

transafg‘on yo‘laklarining rivojlantirilishi xalqaro yuk tashish va logistika xizmatlaridan keladigan daromadlarni kofsa oshirmoqda.

Mamlakat an’anaviy tarixiy-madaniy turizmdan tashqari ziyorat, tibbiy, xarid va voqeaviy turizm yo‘nalishlarini ham faol rivojlantirmoqda. Xalqaro forumlar va jahon yulduzlari ishtirokidagi konsert dasturlarining o‘tkazilishi mehmonxona va xizmat ko‘rsatish tizimlarining yuklanish darajasini oshirmoqda.

Tizimli islohotlar va raqamlashtirish

Soha jozibadorligini oshirishda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan institutsional islohotlarning o‘rni muhimdir. Bugungi kunda O‘zbekiston 90 dan ortiq davlat fuqarolari uchun vizasiz rejim joriy etgan. Respublika bo‘ylab yirik turizm klasterlari tashkil etilib, yangi mehmonxonalar, transport yo‘nalishlari va zamonaviy logistika tizimlari yo‘lga qo‘yilmoqda.

Xalqaro aeroportlarda “Tax Free” tizimining joriy etilishi hamda yagona milliy turistik platformaning shakllantirilishi turizm xizmatlari eksportini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar va onlayn xizmatlar ko‘lamining kengayishi eksport salohiyatining oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.Ijtimoiy sohadagi transformatsiya

Tizimli islohotlarning bosh maqsadi — inson kapitalini rivojlantirish. Raqamlashtirish bu borada teng imkoniyatlar yaratmoqda:

Ta’lim tizimi (EdTech): Bog‘chadan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda boshqaruv jarayonlari (tizimga qabul qilish, jurnallar, diplomlar) raqamlashtirildi. Bu shaffoflikni ta’minlab, korrupsion xavflarni bartaraf etdi.

Sog‘liqni saqlash (Digital Health): "Elektron poliklinika", yagona tibbiy karta va teletibbiyot tizimlarining joriy etilishi, ayniqsa, chekka hududlardagi aholiga sifatli

tibbiy xizmat ko‘rsatish imkonini beryapti.Ijtimoiy himoya: "Ijtimoiy reyestr" tizimi orqali yordamga muhtoj qatlamlar inson omilisiz, avtomatlashtirilgan mezonlar asosida aniqlanmoqda va manzilli qo‘llab-quvvatlanmoqda.

Strategik maqsadlar: "O‘zbekiston — 2030" va "Raqamli O‘zbekiston — 2030"Tizimli islohotlar va raqamlashtirishning huquqiy asosi hisoblangan ushbu strategiyalarda quyidagi ustuvor vazifalar belgilangan:Raqamli infratuzilmani rivojlantirish: Respublikaning barcha aholi punktlarini, shu jumladan olis qishloqlarni yuqori tezlikdagi internet va mobil aloqa bilan to‘liq qamrab olish.

IT-eksport salohiyati: IT Park infratuzilmasini hududlarda kengaytirish orqali mamlakatni mintaqaviy IT-habga aylantirish va dasturiy mahsulotlar eksportini bir necha milliard dollarga yetkazish.Kadrlar tayyorlash: "Bir million dasturchi" kabi loyihalarning mantiqiy davomi sifatida yoshlarni zamonaviy raqamli kasblarga (Sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik) o‘qitish.

Tizimli muammolar va Kelgusi qadamlar:

Raqamlashtirish jarayonlari muvaffaqiyatli kechishi uchun tizimli ravishda quyidagi masalalarga e’tibor qaratish lozim:Kiberxavfsizlikni ta’minlash: Davlat va moliya tizimlari raqamlashgani sayin, kiberhujumlardan himoyalanish va shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi qonunchiligini mustahkamlash dolzarb bo‘lib boradi."Raqamli tafovut" (Digital Divide): Shahar va qishloq infratuzilmasi hamda aholining raqamli savodxonligi darajasidagi farqni kamaytirish zarur.

Qonunchilikni moslashtirish: Texnologiyalar tez o‘zgarayotgani sababli, raqamli iqtisodiyot, sun’iy intellekt va elektron tijoratga oid huquqiy bazani doimiy ravishda takomillashtirib borish talab etiladi.

Xulosa

O‘zbekiston turizm xizmatlari eksporti juda keng qamrovli va ulkan salohiyatga ega. Transport logistikasini modernizatsiya qilish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, raqamli yechimlarni keng joriy etish hamda zamonaviy marketing strategiyalaridan samarali foydalanish sohaning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini ta’minlaydi. Turizm eksportining izchil rivojlanishi mamlakatda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari.

4. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasining rasmiy hisobotlari.

5. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali – my.gov.uz.

6. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – lex.uz.

7. Gulyamov S.S. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari va raqamli transformatsiya jarayonlari. – T.: TMI, 2021.

8. Sodiqov A.M. Raqamli iqtisodiyot va davlat boshqaruvi. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2021.

9. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – World Economic Forum, 2016.

THEORIES OF PERSONALITY STUDY IN PSYCHOLOGY

Yusufova Farangiz Yoqubjon qizi
1st-year Student, Psychology Program Chirchik State Pedagogical University
E-mail: Farangizyusufova6@gmail.com

Abstract: This thesis examines the main theories of personality study in psychology and their scientific significance in understanding human behavior and mental development. The paper analyzes psychoanalytic, behaviorist, humanistic, cognitive and trait theories of personality. The views of famous psychologists on the formation, development and manifestation of personality are discussed. The importance of personality theories in modern psychology, education and social life is also highlighted. The thesis explains how personality theories help to understand individual differences, motivation, emotions and human relationships.

Keywords: Personality, psychology, psychoanalysis, behaviorism, humanistic theory, cognitive psychology, individual differences, temperament, motivation, character.

PSIXOLOGIYADA SHAXSNI O‘RGANISH NAZARIYALARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixologiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi
Yusufova Farangiz Yoqubjon qizi
Farangizyusufova6@gmail.com

Annotatsiya;

Mazkur tezisda psixologiyada shaxsni o‘rganish nazariyalari, ularning shakllanish bosqichlari va ilmiy ahamiyati keng yoritilgan. Shaxs insonning individual xususiyatlari, xarakteri, qobiliyati, ehtiyojlari, qiziqishlari hamda xulq-atvorini o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab psixologik tizim sifatida talqin qilinadi. Tezisda turli psixologik maktablar tomonidan ilgari surilgan nazariyalar tahlil qilinib, ularning inson

ruhiyatini o‘rganishdagi o‘rni ochib berilgan.

Jumladan, psixoanalitik nazariya asoschisi Sigmund Freudning ong osti jarayonlari haqidagi qarashlari, bixevioristik yo‘nalish vakillari John B. Watson hamda B. F. Skinnerning inson xulq-atvorini tashqi muhit ta’siri asosida tushuntiruvchi ilmiy g‘oyalari keng yoritilgan. Shuningdek, gumanistik psixologiya vakillari Abraham Maslow va Carl Rogersning inson imkoniyatlari, o‘zini rivojlantirish va o‘zini namoyon qilish haqidagi qarashlari tahlil etilgan.

Tezisda kognitiv nazariya asoschisi Jean Piagetning tafakkur va bilish jarayonlariga oid ilmiy fikrlari ham bayon qilingan. Bundan tashqari, zamonaviy psixologiyada shaxsni o‘rganish nazariyalarining ta’lim, tarbiya, oilaviy munosabatlar va kasbiy faoliyatdagi amaliy ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Mazkur tezis psixologiya yo‘nalishi talabalariga shaxs psixologiyasining nazariy asoslarini chuqurroq anglashda yordam beradi.

Kirish;

Psixologiya fanida shaxs muammosi eng dolzarb va murakkab mavzulardan biri hisoblanadi. Inson shaxsi uning dunyoqarashi, qiziqishlari, maqsadlari, xarakteri va individual xususiyatlari bilan belgilanadi. Har bir insonning jamiyatdagi o‘rni, xulq-atvori va ruhiy rivojlanishi uning shaxs sifatida shakllanishiga bog‘liqdir.

Shaxsni o‘rganish qadim zamonlardan buyon faylasuflar va olimlarning e’tibor markazida bo‘lib kelgan. Turli davrlarda inson ruhiyati va xulq-atvorini tushuntirishga qaratilgan ko‘plab ilmiy nazariyalar yuzaga kelgan. Mazkur nazariyalar insonning ichki dunyosi, hissiyotlari, motivlari va jamiyat bilan munosabatlarini turli jihatdan izohlab beradi. Bugungi kunda psixologiyada shaxsni o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Chunki shaxs psixologiyasini bilish ta’lim-tarbiya jarayonida, oilaviy munosabatlarda, mehnat faoliyatida va jamiyat hayotida muhim rol

o‘ynaydi. Mazkur tezisning maqsadi psixologiyada shaxsni o‘rganishning asosiy nazariyalarini tahlil qilish va ularning ilmiy-amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat.

Asosiy qism Psixoanalitik nazariya

Psixoanalitik nazariya XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan bo‘lib, uning asoschisi Sigmund Freud hisoblanadi. Freyd inson xulq-atvorining asosiy sababi ong osti jarayonlari bilan bog‘liq deb hisoblagan. Unga ko‘ra inson ruhiyati uch tarkibiy qismdan iborat:

Id — biologik ehtiyoj va instinktlar manbai;

Ego — tashqi muhit bilan muvozanatni ta’minlovchi ongli tizim;

Superego — axloqiy me’yor va qadriyatlarni ifodalovchi qism.

Freyd nazariyasiga ko‘ra bolalik davridagi ruhiy kechinmalar inson shaxsining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Psixoanalitik nazariya inson ruhiyatidagi ichki ziddiyatlar, qo‘rquv va hissiy muammolarni tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

Bixevioristik nazariya

Bixeviorizm psixologiyada inson xulq-atvorini tashqi kuzatiladigan harakatlar orqali o‘rganadigan yo‘nalishdir. Ushbu nazariyaning asoschilaridan biri John B. Watson hisoblanadi.

Bixevioristlarning fikricha, insonning barcha harakatlari tashqi muhit ta’sirida shakllanadi. Rag‘batlantirish va jazolash orqali inson xulq-atvorini boshqarish mumkin. Keyinchalik B. F. Skinner operant o‘rganish nazariyasini ishlab chiqdi. Unga ko‘ra ijobiy natija beruvchi harakatlar takrorlanadi, salbiy natija beruvchi harakatlar esa kamayadi.

Mazkur nazariya pedagogika va tarbiya tizimida keng qo‘llaniladi. Chunki inson xulq-atvorini shakllantirishda rag‘bat va motivatsiya muhim o‘rin tutadi.

Gumanistik nazariya

Gumanistik psixologiya insonni erkin, ongli va ijodkor mavjudot sifatida talqin qiladi. Ushbu yo‘nalishning mashhur vakillari Abraham Maslow va Carl Rogers hisoblanadi.

Maslow inson ehtiyojlarini piramida shaklida tasvirlagan. Unga ko‘ra inson dastlab fiziologik ehtiyojlarini qondiradi, keyinchalik xavfsizlik, hurmat va o‘zini namoyon qilish bosqichlariga o‘tadi.

Rogers esa inson rivojlanishida samimiylik, qo‘llab-quvvatlash va ijobiy munosabat muhim ekanligini ta’kidlagan. Gumanistik nazariya insonning ichki imkoniyatlarini rivojlantirishga katta e’tibor beradi.

Kognitiv nazariya

Kognitiv nazariya inson tafakkuri, xotirasi va bilish jarayonlarini o‘rganadi. Ushbu yo‘nalish vakillari inson xulq-atvori uning fikrlash usuli bilan bog‘liq deb hisoblashadi.

Jean Piaget bolalar tafakkurining rivojlanish bosqichlarini ishlab chiqqan. Unga ko‘ra inson tafakkuri ma’lum bosqichlarda rivojlanib boradi.

Kognitiv nazariya zamonaviy ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, insonning bilim olish jarayonlarini tushunishga yordam beradi.

Shaxsning tipologik nazariyalari

Shaxsni o‘rganishda temperament va xarakter tipologiyasi ham muhim o‘rin tutadi. Hippocrates inson temperamentini to‘rt turga ajratgan:

sangvinik;

xolerik;

flegmatik;

melanxolik.

Mazkur tipologiya insonning hissiy holati va xulq-atvoridagi individual farqlarni tushuntirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Psixologiyada shaxsni o‘rganish nazariyalari inson ruhiyati va xulq-atvorini anglashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Har bir nazariya shaxsning ma’lum jihatlarini yoritib beradi. Psixoanalitik nazariya ong osti jarayonlariga e’tibor qaratgan bo‘lsa, bixeviorizm tashqi muhit ta’sirini asosiy omil sifatida ko‘rsatadi. Gumanistik nazariya insonning ichki imkoniyatlari va o‘zini rivojlantirishiga urg‘u beradi. Kognitiv nazariya esa tafakkur va bilish jarayonlarini o‘rganadi. Shaxsni o‘rganish nazariyalari bugungi kunda ta’lim, tibbiyot, psixologik maslahat, oilaviy munosabatlar va kasbiy faoliyatda keng qo‘llanilmoqda. Inson shaxsini chuqur o‘rganish jamiyat taraqqiyoti va barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

Freud S. “Introduction to Psychoanalysis”.
Freud S. “The Ego and the Id”.
Maslow A. “Motivation and Personality”.
Rogers C. “On Becoming a Person”.
Skinner B.F. “Science and Human Behavior”.
Watson J.B. “Behaviorism”.
Piaget J. “The Psychology of Intelligence”.
G‘oziev E. “Umumiy psixologiya”. Toshkent.
Davletshin M.G. “Psixologiya asoslari”.
Karimova V.M. “Psixologiya”.
Nemov R.S. “Psixologiya”.
Rubinshteyn S.L. “Umumiy psixologiya asoslari”.
Leontev A.N. “Faoliyat, ong va shaxs”.
Vigotskiy L.S. “Tafakkur va nutq”.
Petrovskiy A.V. “Umumiy psixologiya”.

IMPROVEMENT OF MULTIMODAL ULTRASOUND DIAGNOSTICS IN NON-PALPABLE BREAST LESIONS

Muxarramxon Maxmudova Abdumalik qizi
First-Year Master’s Student of Medical Radiology, Andijan State Medical Institute
Scientific Supervisor: PhD, Associate Professor Zarnigor Shuxratovna Madumarova
Head of the Department of Medical Radiology, Andijan State Medical Institute

Abstract

This scientific article analyzes the modern capabilities of multimodal ultrasound diagnostics in detecting non-palpable breast lesions. During the research, the diagnostic effectiveness of B-mode ultrasound examination, color Doppler sonography, elastography, and contrast-enhanced ultrasound methods was studied. It was determined that the multimodal approach improves the accuracy of differential diagnosis between benign and malignant lesions, reduces the need for invasive examinations, and enables the early detection of breast cancer.

Keywords: breast gland, ultrasound diagnostics, elastography, Doppler sonography, multimodal examination, breast cancer.

Sut bezining paypaslanmaydigan xosilalarida multimodal ultratovush diagnostikasini takomillashtirish

Andijon davlat Tibbiyot Instituti .Tibbiy radiologiya yônalishi 1-bosqich magistratura talabasi Maxmudova Muxarramxon Abdumalik qizi

Andijon Davlat Tibbiyot Instituti Tibbiy radiologiya kafedrasi mudiri,ilmiy rahbar PHD Dotsent Madumarova Zarnigor Shuxratovna.

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada sut bezining paypaslanmaydigan hosilalarini aniqlashda multimodal ultratovush diagnostikasining zamonaviy imkoniyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida B-rejim ultratovush tekshiruvi, rangli dopplerografiya, elastografiya va kontrast kuchaytirilgan ultratovush usullarining diagnostik samaradorligi o‘rganildi. Multimodal yondashuv benign va malign hosilalarni differensial diagnostika qilish aniqligini oshirishi, invaziv tekshiruvlarga ehtiyojni kamaytirishi hamda ko‘krak bezi saratonini erta aniqlash imkonini berishi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: sut bezi, ultratovush diagnostikasi, elastografiya, dopplerografiya, multimodal tekshiruv, ko‘krak bezi saratoni.

Kirish

Ko‘krak bezi kasalliklari bugungi kunda ayollar salomatligiga tahdid solayotgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, ko‘krak bezi saratoni ayollar orasida uchraydigan onkologik kasalliklar ichida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Kasallikni erta aniqlash esa davolash samaradorligini sezilarli oshiradi.

Paypaslanmaydigan hosilalar ko‘pincha klinik belgilar bermasligi sababli ularni faqat instrumental diagnostika usullari yordamida aniqlash mumkin. Mammografiya keng qo‘llanilishiga qaramay, yosh ayollarda sut bezining zich tuzilishi tufayli ayrim

hollarda ma’lumot yetarli bo‘lmaydi. Shu sababli ultratovush diagnostikasi muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda ultratovushning bir nechta texnologiyalarini birlashtiruvchi multimodal yondashuv amaliyotga joriy qilinmoqda. Ushbu usullar hosilaning morfologik tuzilishi, qon aylanishi va to‘qima elastikligini bir vaqtning o‘zida baholash imkonini beradi.

Tadqiqot maqsadi

Sut bezining paypaslanmaydigan hosilalarini aniqlashda multimodal ultratovush diagnostikasining samaradorligini baholash va diagnostik aniqlikni oshirish imkoniyatlarini o‘rganish.

Tadqiqot materiallari va usullari

Tadqiqot davomida sut bezida paypaslanmaydigan hosilalari aniqlangan 40 nafar ayol tekshirildi. Bemorlarning yoshi 25 yoshdan 58 yoshgacha bo‘ldi.

Tekshiruv quyidagi usullar asosida olib borildi:

- B-rejim ultratovush tekshiruvi;
- Rangli dopplerografiya;
- Shear-wave elastografiya;
- Kontrast kuchaytirilgan ultratovush diagnostikasi.

Hosilalarning o‘lchami, shakli, konturlari, echogenligi, qon bilan ta’minlanishi va elastiklik darajasi baholandi. Olingan natijalar gistologik tekshiruv xulosalari bilan taqqoslandi.

Natijalar

Tadqiqot davomida benign hosilalar ko‘proq silliq konturli, bir xil echostrukturaga ega va qon oqimi kam bo‘lgan tuzilmalar sifatida namoyon bo‘ldi. Malign hosilalarda esa notekis konturlar, giperexogen qo‘shimchalar va kuchaygan neovaskulyarizatsiya kuzatildi.

Elastografiya natijalariga ko‘ra, malign hosilalarda to‘qima qattiqligi benign hosilalarga nisbatan ancha yuqori bo‘ldi. Kontrast kuchaytirilgan ultratovush tekshiruvi o‘smalarning vaskulyarizatsiya darajasini yanada aniqroq baholash imkonini berdi.

Multimodal ultratovush diagnostikasi qo‘llanganda:

- diagnostik sezgirlik 92 % gacha oshdi;
- spetsifiklik ko‘rsatkichlari yaxshilandi;
- noto‘g‘ri pozitiv natijalar kamaydi;
- biopsiyaga yuborilgan bemorlar soni qisqardi.

Muhokama

Olingan natijalar multimodal ultratovush diagnostikasining yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Ayniqsa elastografiya va dopplerografiya malign hosilalarni erta bosqichda aniqlashda muhim diagnostik mezon bo‘lib xizmat qildi.

B-rejim tekshiruvi asosiy skrining usuli sifatida muhim bo‘lsa-da, ayrim hollarda benign va malign hosilalarni farqlash qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli qo‘shimcha multimodal tekshiruvlar diagnostik xatoliklarni kamaytiradi va shifokorga aniqroq klinik qaror qabul qilish imkonini beradi.

Xulosa

Sut bezining paypaslanmaydigan hosilalarida multimodal ultratovush diagnostikasi yuqori diagnostik ahamiyatga ega bo‘lgan zamonaviy tekshiruv usuli hisoblanadi. B-rejim, dopplerografiya, elastografiya va kontrast ultratovush usullarining kompleks qo‘llanishi benign va malign hosilalarni differensial diagnostika qilish aniqligini oshiradi. Ushbu yondashuv ko‘krak bezi saratonini erta aniqlash va invaziv muolajalarni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berg W.A. *Breast Imaging*. Elsevier, 2021.
2. Stavros A.T. *Breast Ultrasound*. Lippincott Williams & Wilkins, 2019.
3. Mendelson E.B. *BI-RADS Atlas*. American College of Radiology, 2022.
4. Evans A., Trimboli R.M. *Practical Breast Ultrasound*. Springer, 2020.
5. World Health Organization. Breast cancer statistics report, 2023.

Interpretation of Word Meanings in the Uzbek Language Corpus

Master’s student of Linguistics Uzbek Language at Termez State University

Fozilova Firuza

Annotation: This article analyzes the issues of interpreting word meanings in the Uzbek language corpus. The theoretical foundations of corpus linguistics, specific features of semantic description, and principles of identifying word meanings based on context are discussed. During the research, the scientific and practical significance of revealing the semantic characteristics of lexical units in the Uzbek language corpus was highlighted. Furthermore, the role of corpus materials in the development of electronic dictionaries, machine translation, semantic search, and artificial intelligence systems was examined.

Keywords: corpus linguistics, semantics, lexical meaning, context, electronic dictionary, Uzbek language corpus, language technologies

O‘ZBEK TILI KORPUSIDA SO‘Z MA’NOLARINING IZOHI

Termiz davlat universiteti

Lingvistika :o‘zbek tili yo‘nalishi magistranti Fozilova Firuza

Annotatsiya Mazkur tezisda o‘zbek tili korpusida so‘z ma’nolarini izohlash masalalari, ularning lingvistik va kompyuter lingvistikasi nuqtayi nazaridan ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, korpus materiallari asosida so‘zlarning semantik xususiyatlarini aniqlash, kontekstual ma’nolarini farqlash hamda elektron lug‘atlar yaratishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: korpus lingvistikasi, semantika, so‘z ma’nosi, izohli lug‘at, kontekst, o‘zbek tili korpusi, leksik birlik.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tilshunoslik sohasida ham yangi yo‘nalishlarning shakllanishiga olib kelmoqda. Xususan, korpus lingvistikasi

til birliklarini real nutq asosida o‘rganish imkonini beruvchi muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘zbek tili korpusini yaratish va boyitish jarayonida so‘z ma’nolarini to‘g‘ri izohlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki korpusdagi har bir leksik birlikning semantik tavsifi foydalanuvchilarga so‘zning qo‘llanish doirasi, uslubiy xususiyati hamda kontekstual ma’nolarini aniqlash imkonini beradi.

Asosiy qism

So‘z ma’nosini izohlash tilshunoslikning muhim semantik masalalaridan biri hisoblanadi. An’anaviy lug‘atlarda so‘z ma’nolari ko‘proq statik tarzda berilsa, korpus lingvistikasida ular real matn va kontekst asosida yoritiladi. Bu esa ma’noning qo‘llanish jarayonidagi funksional xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. O‘zbek tili korpusida so‘z ma’nolarini izohlashda bir nechta tamoyillar muhim hisoblanadi:

-so‘zning asosiy va ko‘chma ma’nolarini ajratish;

-kontekstual semantikani aniqlash;

-uslubiy belgilanishini ko‘rsatish.

Masalan, “ko‘z” leksemasi inson a’zosi ma’nosidan tashqari “buloq ko‘zi”, “uzukning ko‘zi”, “igna ko‘zi” kabi ko‘chma ma’nolarda ham qo‘llanadi. Korpus materiallari ushbu ma’nolarning real qo‘llanish chastotasi va kontekstini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, korpus asosidagi izohlar elektron lug‘atlar yaratishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Chunki korpusda so‘zning tabiiy nutqdagi namunalari mavjud bo‘ladi. Bu esa foydalanuvchiga nafaqat nazariy izoh, balki amaliy qo‘llanishni ham ko‘rsatadi. Bugungi kunda sun’iy intellekt va avtomatik matn tahlili tizimlarida ham korpusdagi semantik izohlarning ahamiyati ortib bormoqda. Xususan, mashina tarjimasi, avtomatik teglash va semantik qidiruv tizimlari so‘z ma’nolarining aniq izohlanishiga ham bog‘liqdir.

Xulosa

Demak, o‘zbek tili korpusida so‘z ma’nolarini izohlash tilning semantik boyligini ochib berishda muhim vosita hisoblanadi. Korpus asosidagi semantik tavsiflar so‘zlarning real qo‘llanish xususiyatlarini aniqlash, elektron lug‘atlar yaratish hamda kompyuter lingvistikasi tizimlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Kelgusida o‘zbek tili korpusining yanada takomillashtirilishi semantik tadqiqotlarga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

O‘zbek tilida

Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent: Sharq, 2010.

Po‘latov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2011.

Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013.

O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

Hamroyev M. Kompyuter lingvistikasi. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2018.

References.

In English

McEnery T., Wilson A. Corpus Linguistics: An Introduction. – Edinburgh University Press, 2001.

Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford University Press, 1991.

Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge University Press, 1998.

Lyons J. Semantics. – Cambridge University Press, 1977.

Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing. – Pearson Education, 2009.

Deontological Competence and Its Role in Sports Education

Hamrayev Bakhtiyor To‘yivich
Independent Researcher of Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation

This article analyzes the role and importance of deontological competence in sports education. The article examines the main elements of deontological competence, its role in the activities of athletes, coaches and other sports professionals. It also discusses how deontological competence affects the personal and physical development of athletes in the process of sports education, as well as its importance in improving the social environment. The benefits of developing deontological competence in sports education and how it contributes to the success of athletes are discussed in detail.

Keywords:

deontological competence, sports education, moral responsibility, athletes, coaches, physical development, social environment, trainers, sports ethics, personal development.

Annotatsiya. Ushbu maqolada deontologik kompetentlikning sport ta'limidagi o‘rni va uning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada deontologik kompetentlikning asosiy elementlari, uning sportchilar, murabbiylar va boshqa sport mutaxassislari faoliyatidagi roli ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, deontologik kompetentlikning sport ta'limi jarayonida qanday qilib sportchilarning shaxsiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatishi, hamda ijtimoiy muhitni yaxshilashdagi ahamiyati haqida so‘z boradi. Sport ta'limida deontologik kompetentlikni rivojlantirishning foydalari va uning sportchilarning muvaffaqiyatlariga qanday hissa qo‘shishi haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: deontologik kompetentlik, sport ta'limi, axloqiy mas'uliyat, sportchilar, murabbiylar, jismoniy rivojlanish, ijtimoiy muhit, trenerlar, sport etika, shaxsiy rivoj.

Kirish. Bugungi kunda sport ta'limi faqat jismoniy tayyorgarlikni emas, balki sportchilarning shaxsiy va axloqiy rivojlanishini ham o‘z ichiga oladi. Sportchilarni faqat texnik va taktikaning mukammalligi bilan emas, balki ularning axloqiy qadriyatlari va mas'uliyatlari bilan ham ta'limlash zarur. Ushbu jarayonning muhim jihatlaridan biri – deontologik kompetentlikdir. Deontologik kompetentlik, sportchilarning va murabbiylarning faoliyatida axloqiy va professional mas'uliyatlarni anglash, ularni amalga oshirish va shu asosda o‘z ishini samarali yuritish qobiliyatidir. Sport ta'limi va rivojlanishida deontologik kompetentlikning roli nafaqat sportchilarning jismoniy rivojlanishiga, balki ularning shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Maqolada deontologik kompetentlikning sport ta'limidagi ahamiyati va uning sportchilarning shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatlaridagi o‘rni batafsil tahlil qilinadi. Deontologik kompetentlik so‘zi, "deontologiya" va "kompetentlik" tushunchalaridan kelib chiqadi. Deontologiya etikani, ya'ni axloq qoidalari va prinsiplarini o‘rganuvchi fan bo‘lib, kompetentlik esa biror sohada bilim, malaka va tajriba darajasini anglatadi. Shuning uchun deontologik kompetentlik, sport sohasidagi professional ishchilar (murabbiylar, sportchilar, jismoniy tarbiya o‘qituvchilari) uchun axloqiy qoidalar va mas'uliyatlarni anglash, ularni o‘z faoliyatida to‘g‘ri va samarali qo‘llashni talab etadi. Ushbu maqolada deontologik kompetentlikning sport ta’limidagi o‘rni, uning ahamiyati va sportchilarni tarbiyalashdagi roli haqida so‘z yuritamiz [1]. Deontologik kompetentlik, sport ta'limida professional etikani va axloqni tushunish va qo‘llash qobiliyatini anglatadi. Bu, nafaqat sportchilarga, balki murabbiylar, trenerlar, sport jamoalari rahbarlari va boshqa mutaxassislarga ham tegishlidir. Ularning har biri sportni rivojlantirish va sportchilarni tarbiyalashda muayyan axloqiy mas'uliyatlarga ega. Bunday kompetentlik sportda muammolarni hal etishda, maqsadlarga erishishda va sportchilarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Deontologik kompetentlikning

asosiy elementlari, 1. Axloqiy mas'uliyat. Deontologik kompetentlikning asosiy elementlaridan biri axloqiy mas'uliyatdir. Sportchilar va trenerlar o‘z faoliyatida halol, adolatli va hurmatli bo‘lishlari zarur. Bu, sport musobaqalarida samimiy kurashni ta'minlash, raqiblarni hurmat qilish va sportga bo‘lgan munosabatni sog‘lom tutish kabi qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. 2. Tahririyat va hissiy qobiliyatlar. Deontologik kompetentlik sportchilarga nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki hissiy intellektni ham rivojlantirishni o‘rgatadi. Bu, o‘zaro munosabatlarda, jamoa ruhida va sport faoliyatida sog‘lom munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, stressni boshqarish, g‘alaba va mag‘lubiyatni munosib qabul qilish kabi hissiy jihatlar muhimdir. 3. Trenerlar va sportchilar o‘rtasidagi aloqa. Trenerlar va sportchilar o‘rtasidagi munosabatlar ham deontologik kompetentlikka asoslanadi. Trenerlar, o‘z o‘quvchilariga nafaqat sportni o‘rgatish, balki ularga hayotiy qadriyatlar va axloqiy prinsiplarni ham o‘rgatishi kerak. Bu, sportchilarning jamiyatdagi roli va ularning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Sport ta’limi jarayonida deontologik kompetentlikning o‘rni juda katta. Bu, sportchilarning faqat jismoniy tayyorgarligini emas, balki ularning shaxsiyati, axloqi va g‘oyaviy qarashlarini ham shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun sport ta’limida deontologik yondoshuv har bir sportchi va mutaxassisning eng yuqori professional darajaga chiqishi uchun zarurdir. 1. Sportchilarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish. Deontologik kompetentlik orqali sportchilarda haqiqiy adolat, jamoaviy ruh, o‘zini hurmat qilish va boshqalarni hurmat qilish kabi qadriyatlar shakllanadi. Bu, sportchilarni faqat jismoniy rivojlanish emas, balki axloqiy rivojlanish yo‘lida ham muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi. 2. Trenerlar va ta'limchilarning rolini kuchaytirish. Trenerlar va ta'limchilar sportchilarni faqat texnik va taktik jihatlarni o‘rgatish bilan cheklanmay, ularga axloqiy mas'uliyat va shaxsiy o‘sishning ahamiyatini tushuntirishlari zarur. Trenerning o‘zi ham o‘z

faoliyatida yuqori deontologik kompetentlikka ega bo‘lishi kerak, chunki u sportchining shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. 3. Sport ta’limida sog‘lom ijtimoiy muhit yaratuvchi. Deontologik kompetentlik, sport jamoalarida sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishga yordam beradi. Jamoada o‘zaro hurmat, adolat va hamkorlik asosida sportchilar o‘z maqsadlariga erishishlari osonlashadi. Bu esa musobaqalarda yuqori natijalarga erishish va sportchilarning psixologik va jismoniy sog‘lig‘ini ta'minlashga xizmat qiladi. Deontologik kompetentlik sport ta'limining ajralmas qismidir. Sportchilar, murabbiylar va boshqa sport sohasi mutaxassislari o‘z faoliyatlarida axloqiy prinsiplarni qo‘llash orqali, nafaqat yuqori jismoniy natijalarga erishish, balki shaxsiy rivojlanish va jamiyatdagi ijobiy o‘zgarishlarga hissa qo‘shadilar. Deontologik kompetentlikni rivojlantirish, sport ta'limining samaradorligini oshiradi va uning sifatini yaxshilashga yordam beradi. Shuning uchun har bir sportchi, murabbiy va ta'limchi uchun deontologik kompetentlikni o‘rganish va uni kundalik faoliyatiga tatbiq etish muhimdir [2]. Sportchilarning o‘zaro munosabatlari va jamoa ruhining shakllanishida deontologik kompetentlikning roli juda katta. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, deontologik kompetentlikni rivojlantirish sportchilarda jamoaviy ishlash, o‘zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Jamoa ruhining yuqori darajasi, sportchilarning umumiy muvaffaqiyatlari va musobaqalarda g‘alaba qozonishga bo‘lgan intilishlarini oshiradi. Deontologik kompetentlik sport ta'limida sog‘lom ijtimoiy muhit yaratishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, sportchilar orasida adolat, hurmat va samimiy munosabatlar o‘rnatish, ular o‘rtasida yaxshi muloqotni kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida, sportchilarning psixologik barqarorligini ta'minlaydi va umumiy jismoniy sog‘lomlikni oshiradi. Deontologik kompetentlikning sport ta'limiga qo‘shadigan boshqa bir muhim hissasi ta'limning sifatini oshirishdir. Sportchilarning faqat texnik mahoratini rivojlantirish yetarli emas, ular o‘zining axloqiy

mas'uliyatini, shaxsiy qadriyatlarini ham rivojlantirishlari lozim [5]. Bu, sportchilarning muvaffaqiyatlaridan tashqari, ular jamiyatda faollik ko‘rsatadigan, axloqan pok va mas'uliyatli shaxslar bo‘lib yetishishlariga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, deontologik kompetentlik sport ta'limining samaradorligini oshiradi va sportchilarning shaxsiy va jismoniy rivojlanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov, O. (2020). Sport ta'limining asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

2. Ismoilov, D. (2018). Deontologiya va uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o‘rni. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

3. Shokirov, A. (2021). Sportdagi etik mas'uliyat: nazariya va amaliyot. Toshkent: Sport ta'limi va tarbiyasi ilmiy-tekshirish instituti.

4. Usmonov, M. (2019). Jismoniy tarbiya va sportchilarni tarbiyalashda axloqiy prinsiplar. Tashkent: Ta'lim va ma'naviyat nashriyoti.

5.JUMAYEVA, Mehribon. "Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar." P*edagogik Mahorat* : 62.

6.Олимов Ш.Ш., Ходжиева М.Ш. Возможности применения педагогических технологий в образовательном процессе //Молодежь и XXI век-2020. – 2020. – С. 228-231.

Agricultural Development and Regional Income Dynamics in Uzbekistan

Murodil Isroiljonov Qosimjon o‘g‘li
Undergraduate Student, Faculty of Economics Tashkent State University of Economics
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-5149-1341
Email: murodil.isroiljonov06@gmail.com

Abstract: This thesis examines the relationship between agricultural development and disposable income growth across 13 regions of Uzbekistan during 2011–2024 using panel-data econometric methods. The empirical findings reveal a positive and statistically significant relationship between agricultural growth and regional income growth. The results also indicate that nationwide macroeconomic conditions played an important role in shaping regional income dynamics during the study period. Overall, the findings suggest that agricultural development remains an important contributor to regional economic growth and household welfare in Uzbekistan.

Keywords: agricultural development, disposable income growth, regional economy, panel data, Driscoll–Kraay estimator, Uzbekistan.

Introduction

Agriculture remains an important component of economic activity and household welfare in many developing and transition economies. In regions where agricultural production contributes significantly to employment and economic activity, changes in agricultural output may directly influence household income and living standards. Agricultural development may support regional income growth through higher productivity, rural employment, and broader economic linkages with non-agricultural sectors.

In recent years, economic reforms and structural transformation in Uzbekistan have affected both agricultural production and regional income dynamics. Despite ongoing economic diversification, agriculture continues to play an important role in regional economic development, particularly outside major urban centers. However, differences in regional income growth remain an important economic concern. Therefore, this thesis investigates the relationship between agricultural growth and disposable income growth across 13 regions of Uzbekistan during 2011–2024 using panel-data econometric methods.

Data and Methodology

The study uses annual regional panel data obtained from the Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan covering the period 2011–2024. Tashkent City was excluded from the analysis because agricultural growth remained equal to zero during the study period, making it structurally different from agriculturally active regions. The balanced panel dataset consists of 182 observations across 13 regional units.

The growth rate of disposable total income of the population was selected as the dependent variable, while the growth rate of agricultural, forestry, and fisheries production was included as the explanatory variable. All variables were measured in percentage terms. The baseline econometric specification is expressed as follows:

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

where Y_{it} denotes the disposable income growth rate in region ***i*** during year ***t*** ; X_{it} represents agricultural growth; μ_i captures unobserved regional-specific effects; λ_t represents time-specific effects, and ε_{it} is the error term.

Results and Discussion

The empirical findings reveal a positive and statistically significant relationship between agricultural growth and regional disposable income growth in Uzbekistan. In the preferred specification with fixed effects, year fixed effects, and Driscoll–Kraay robust standard errors, a one percentage-point increase in agricultural growth increased disposable income growth by approximately 0.31 percentage points ($p<0.05$). This result suggests that agricultural development contributes positively to household income and regional economic activity.

The results also indicate that nationwide macroeconomic conditions played an important role in shaping regional income dynamics during the study period. After controlling for common time effects and cross-sectional dependence, the estimated agricultural coefficient declined from approximately 0.51 in the baseline fixed-effects model to 0.31 in the final specification. This finding implies that common economic shocks, structural reforms, inflationary pressures, and broader macroeconomic conditions simultaneously affected both agricultural output and household income across regions.

Nevertheless, agricultural growth remained statistically significant even under the more robust estimation framework, confirming the stability of the relationship between agricultural development and regional income growth. The findings suggest that agricultural productivity and rural economic activity continue to represent important components of regional development in Uzbekistan.

Conclusion

This thesis examined the relationship between agricultural growth and disposable income growth across 13 regions of Uzbekistan during 2011–2024 using panel-data econometric methods. The empirical findings revealed a positive and statistically significant relationship between agricultural development and regional income growth.

The results also demonstrated the important role of nationwide macroeconomic conditions in shaping regional income dynamics during the study period. Overall, the findings suggest that strengthening agricultural productivity together with maintaining macroeconomic stability may contribute positively to sustainable regional development and household welfare in Uzbekistan.

References

1. Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. Review of Economics and Statistics, 80(4), 549–560.

2. Johnston, B. F., & Mellor, J. W. (1961). The role of agriculture in economic development. American Economic Review, 51(4), 566–593.

3. Statistics Agency of Uzbekistan siat.stat.uz

Household Income and Regional Service Development in Uzbekistan

Murodil Isroiljonov Qosimjon o‘g‘li

Undergraduate Student, Faculty of Economics Tashkent State University of Economics

ORCID: https://orcid.org/0009-0009-5149-1341

Email: murodil.isroiljonov06@gmail.com

Abstract

This thesis examines the relationship between household income, investment activity, and regional service-sector development in Uzbekistan during 2011–2024. The study employs annual panel data for 14 regions and applies fixed-effects estimation with Driscoll–Kraay standard errors to evaluate both contemporaneous and delayed economic effects. The empirical findings indicate that disposable income growth positively and significantly affects regional market service growth, while investments in fixed assets demonstrate delayed positive effects over time. The results suggest that household income acts as an important short-run driver of service demand, whereas investment activity contributes to long-run service-sector expansion in Uzbekistan.

Keywords

market services, disposable income, investments, panel data, regional economy, Uzbekistan.

Introduction

The service sector represents an important component of regional economic development through its contribution to employment, household welfare, and business activity. In developing economies, growth in household income may increase demand for transportation, trade, communication, financial, and other market services. At the

same time, investments in fixed assets may contribute to long-run service-sector expansion through infrastructure development and business modernization.

In recent years, economic reforms, rising incomes, and increasing business activity have strengthened the role of market services in Uzbekistan’s regional economy. However, the determinants of regional service-sector growth remain insufficiently explored in empirical research. Therefore, this thesis investigates the impact of disposable income growth and investments in fixed assets on regional market service growth across 14 regions of Uzbekistan during 2011–2024 using panel-data econometric methods.

Data and Methodology

The study uses annual regional panel data obtained from the Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan for the period 2011–2024. The balanced panel dataset consists of 14 regional units observed over time. The growth rate of market services provided was selected as the dependent variable, while real growth rates of disposable total income and investments in fixed assets were included as explanatory variables. All variables were transformed into percentage-point deviations relative to the base level for clearer coefficient interpretation. The baseline econometric specification is expressed as follows:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X1_{it} + \beta_2 X2_{it} + \gamma_t + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

where Y denotes the growth rate of market services provided, X1 represents disposable income growth, and X2 indicates growth rates of investments in fixed assets. The model includes regional fixed effects and year effects to control for unobserved regional heterogeneity and common macroeconomic shocks. To evaluate delayed

investment effects, an additional dynamic specification including a two-year lag of investments was estimated:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X1_{it} + \beta_2 X2_{i,t-2} + \gamma_t + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Driscoll–Kraay standard errors were applied to improve estimation robustness under potential heteroskedasticity, autocorrelation, and cross-sectional dependence.

Results and Discussion

The empirical results indicate that disposable income growth positively and significantly affects regional market service growth in Uzbekistan. In the preferred fixed-effects specification with Driscoll–Kraay standard errors, a one percentage-point increase in disposable income growth increased regional market service growth by approximately 0.10 percentage points (p=0.009). This finding suggests that rising household income contributes positively to demand for transportation, trade, communication, financial, and other market services across regions.

In contrast, the contemporaneous effect of investments in fixed assets remained statistically insignificant in the baseline estimations. However, the dynamic specification revealed that the two-year lag of investments positively and significantly affected regional market service growth. Specifically, a one percentage-point increase in lagged investment growth increased market service growth by approximately 0.017 percentage points (p=0.026). This result indicates that investment effects emerge gradually over time through infrastructure expansion, business adaptation, and long-term regional development processes.

Conclusion

This thesis examined the impact of disposable income growth and investments in fixed assets on regional market service growth in Uzbekistan during 2011–2024 using

panel-data econometric methods. The findings indicate that household income growth positively contributes to regional market service development, while investments in fixed assets exert delayed positive effects over time. The results suggest that strengthening household purchasing power and supporting long-term investment activity may contribute positively to sustainable service-sector development and regional economic growth in Uzbekistan.

References

1. Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. Review of Economics and Statistics, 80(4), 549–560.

2. Wooldridge, J. M. (2010). Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data (2nd ed.). MIT Press.

3. Statistics Agency of Uzbekistan siat.stat.uz

PROCEDURAL FOUNDATIONS OF SEIZURE AND EXAMINATION OF DIGITAL EVIDENCE FROM MOBILE DEVICES

Shorasulova Gulnoza Shovkat qizi

Master’s student in Cyber Law Tashkent State University of Law, Uzbekistan

G-mail: gulnozashorasulova@gmail.com

Abstract: This thesis examines the procedural foundations of the seizure and examination of digital evidence from mobile devices on the basis of the Criminal Procedure Code as amended by Law No. O‘RQ-1003 of 21 November 2024, the Law “On Forensic Examination” No. O‘RQ-249, the Law “On Operational-Search Activities” No. O‘RQ-344, Cabinet of Ministers Resolution No. 778 of 17 September 2019, and other applicable normative legal acts. The scientific novelty of the research consists in the fact that, for the first time in national jurisprudence, the procedural chain of seizing and examining digital evidence from mobile devices is treated as a unified object of analysis and is subjected to comparative-legal study with international sources, including the Riley v. California (2014) case and the NIST SP 800-101 standard. The analysis has established the absence in national legislation of a unified procedural order for the seizure and forensic examination of mobile devices. Three practical proposals have been formulated to eliminate this legal gap: the introduction of a special provision into the Criminal Procedure Code, the adoption by the Cabinet of Ministers of a national methodological guide, and the harmonisation of the sanction regime through an interagency instruction.

Keywords: mobile device, digital evidence, seizure, forensic examination, CPC Article 95¹, CPC Article 204¹, specialist participation, IMEI, NIST SP 800-101.

MOBIL QURILMALARDAN RAQAMLI DALILLARNI OLIB QO‘YISH VA TADQIQ QILISHNING PROTSESSUAL ASOSLARI

Shorasulova Gulnoza Shovkat qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti Kiber huquqi mutaxassisligi magistranti
G-mail: gulnozashorasulova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda mobil qurilmalardan raqamli dalillarni olib qo‘yish va tadqiq qilishning protsessual asoslari 2024-yil 21-noyabrdagi O‘RQ-1003-sonli Qonun bilan kiritilgan o‘zgartirishlar asosida Jinoyat-protsessual kodeksi, “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-249-sonli Qonun, “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-344-sonli Qonun, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 17-sentabrdagi 778-sonli qarori hamda amaldagi boshqa normativ-huquqiy hujjatlar negizida tadqiq etilgan. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, milliy qonunchilikda mobil qurilmalardan raqamli dalillarni olib qo‘yish va tadqiq qilishning protsessual zanjiri yagona tahlil obyekti sifatida ko‘rib chiqilgan hamda u xalqaro huquqiy manbalar Riley v. California (2014) ishi va NIST SP 800-101 standarti bilan komparativ-huquqiy tahlilga olib chiqilgan. Tahlil natijasida milliy qonunchilikda mobil qurilmalarni protsessual olib qo‘yish va kriminalistik tadqiq qilishning yagona tartibi belgilanmaganligi aniqlangan. Tezis doirasida mazkur huquqiy bo‘shliqni bartaraf etishga qaratilgan uchta amaliy taklif shakllantirilgan: Jinoyat-protsessual kodeksiga maxsus norma kiritish, Vazirlar Mahkamasi tomonidan milliy metodik qo‘llanma qabul qilish va idoralararo yo‘riqnomada sanksiya rejimini muvofiqlashtirish.

Kalit so‘zlar: mobil qurilma, raqamli dalil, olib qo‘yish, sud ekspertizasi, JPK 95¹-modda, JPK 204¹-modda, mutaxassis ishtiroki, IMEI, NIST SP 800-101.

Mobil qurilmalar zamonaviy jinoyat-protsessual faoliyatda eng ko‘p uchraydigan kriminalistik tadqiqot obyektlaridan birini tashkil etadi. Statistik ma’lumotlarga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-sonli Farmonida belgilanganidek, kiberjinoyatlarning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi 49,6

foizni tashkil etadi va mazkur jinoyatlarning aksariyati mobil qurilmalardan foydalanish bilan bog‘liqdir. Bu holat mobil qurilmalardan raqamli dalillarni olib qo‘yish va tadqiq qilishning yagona protsessual tartibini joriy etishni taqozo etadi. 2024-yil 21-noyabrda qabul qilingan O‘RQ-1003-sonli Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga raqamli dalillar institutining huquqiy asoslari kiritilgan. Mazkur islohot doirasida kodeksda elektron ma’lumotlarni qabul qilish, raqamli dalillar tushunchasi va sertifikatlangan mutaxassis ishtirokining majburiyligi kabi yangi protsessual normalar joriy etilgan. Shu bilan birga, bu normalar elektron ma’lumotlarning umumiy institutini belgilab beradi va mobil qurilmalarning maxsus xususiyatlarini hisobga oluvchi alohida protsessual tartibni o‘rnatmaydi. Ushbu holat huquqni qo‘llash amaliyotida qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi to‘rt omilga asoslanadi. Birinchidan, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 17-sentabrdagi 778-sonli qarori bilan joriy etilgan mobil qurilmalarni IMEI kodi bo‘yicha ro‘yxatga olish tizimi ma’muriy tartibga solish doirasida amal qiladi, biroq uning kriminalistik ahamiyati protsessual nuqtayi nazardan tahlil etilmagan (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2019). Ikkinchidan, mobil qurilmalardan dalillarni olib qo‘yish bo‘yicha Jinoyat-protsessual kodeksining umumiy normalari (161-, 169-, 205-moddalar) mavjud bo‘lib, ularning mobil qurilmalarga tatbiq etilishi yagona tarzda belgilanmagan. Uchinchidan, sud ekspertizasi tartibi “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-249-sonli Qonun va Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 21-fevraldagi 73-sonli qarori bilan belgilangan bo‘lsa-da, mobil qurilmalarga taalluqli maxsus metodika qabul qilinmagan (O‘zbekiston Respublikasi, 2010; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2023). To‘rtinchidan, xalqaro tajriba hisoblangan NIST SP 800-101 standarti va Riley v. California (2014) ishi milliy huquqiy tizimga moslashtirilmagan.

Tadqiqotning maqsadi mobil qurilmalardan raqamli dalillarni olib qo‘yish va tadqiq qilishning amaldagi protsessual asoslarini tahlil etish, mavjud huquqiy bo‘shliqlarni aniqlash va aniq amaliy takliflar shakllantirishdan iborat.

Mobil qurilmalar kriminalistikasining protsessual jihatlari xalqaro ilmiy adabiyotda alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida shakllangan. NIST tomonidan ishlab chiqilgan SP 800-101 Rev.1 “Guidelines on Mobile Device Forensics” standarti soha uchun metodologik poydevor sifatida e’tirof etiladi. Mazkur hujjat mobil qurilmalardan dalil olishning to‘rt bosqichli protsessual yondashuvini, ya’ni dastlabki muhofaza qilish (preservation), ma’lumotlarni ko‘chirish (acquisition), dalillarni tekshirish (yoki tahlil qilish, examination), ekspert xulosasini rasmiylashtirish (reporting)ni belgilab beradi (Ayers et al., 2014). Tadqiqotchi Casey esa raqamli dalillarning umumiy nazariy asosini ishlab chiqib, mobil qurilmalardan olinadigan ma’lumotlarning o‘zgaruvchanligi va metama’lumotlarga bog‘liqligini asoslagan. Sud amaliyoti nuqtayi nazaridan asosiy manba Amerika Qo‘shma Shtatlari Oliy sudining Riley v. California, 573 U.S. 373 (2014) ishidir. Mazkur ishda sud yagona ovoz bilan qabul qilgan qaroriga ko‘ra, hibsga olingan shaxsdan olingan mobil telefon ichidagi raqamli ma’lumotlarni ko‘rib chiqish uchun sud sanksiyasi majburiy hisoblanadi. Sud xulosasida zamonaviy smartfon o‘zining mazmuniga ko‘ra alohida protsessual rejimni talab etuvchi obyekt sifatida e’tirof etilgan (Supreme Court of the United States, 2014). Milliy qonunchilikda mobil qurilmalardan dalil olishning protsessual asoslari alohida tadqiqot mavzusi sifatida hozircha to‘liq ko‘rib chiqilmagan. 2024-yilda O‘RQ-1003-sonli Qonun qabul qilinishi bilan raqamli dalillar instituti shakllanish bosqichida bo‘lib, mobil qurilmalarga oid maxsus tadqiqotlar esa juda sanoqli. Ushbu ilmiy bo‘shliq tezisning ilmiy yangiligini asoslaydi. Tadqiqotda quyidagi tadqiqot usullari qo‘llanilgan. Qiyosiy-huquqiy usul milliy normalar hamda xalqaro huquqiy manbalarni qiyoslash uchun qo‘llanilgan bo‘lsa,

hujjat tahlili usulidan Jinoyat-protsessual kodeksining 81-, 87-, 88-, 95¹-, 161-, 169-, 204¹-, 204²-, 205-moddalari, “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-249-sonli Qonun, “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-344-sonli Qonun, “Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida”gi O‘RQ-1015-sonli Qonun, Vazirlar Mahkamasining 778- va 73-sonli qarorlari hamda xalqaro hujjatlar (NIST SP 800-101, Riley v. California) matnlarini chuqur o‘rganish uchun foydalanilgan. Protsessual zanjirning ichki tarkibiy elementlarini aniqlashda tizimli-strukturaviy tahlil, yangi huquqiy normalar taklifini shakllantirishda esa yuridik-konstruktiv usul qo‘llanilgan.

Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasi ikkinchi qismida (2024-yildagi tahririda) raqamli dalillar rasmiy dalil turi sifatida e’tirof etilgan bo‘lib: “Bu ma’lumotlar... ashyoviy, yozma va raqamli dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar... bilan aniqlanadi” (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 81-modda 2-qism). Mazkur norma mobil qurilmalardan olinadigan ma’lumotlarning protsessual maqomini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi asos hisoblanadi. Kodeksning 204¹-moddasiga muvofiq, elektron ma’lumotlar - “elektron qurilmalardan va axborot tizimlaridan, shuningdek axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yaratiladigan, ishlov beriladigan hamda saqlanadigan ma’lumotlar” sifatida belgilanadi (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 204¹-modda 1-qism). 204²-moddada raqamli dalillar tushunchasi belgilanib, unga elektron tarzdagi fayllar, audio va videoyozuvlar, Internet jahon axborot tarmog‘ida saqlanayotgan ma’lumotlar va boshqa elektron ma’lumotlar kiritilgan (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 204²-modda 1-qism). Mobil qurilmaning maxsus identifikatsiyasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 17-sentabrdagi 778-sonli qarori bilan tartibga solinadi. Mazkur qarorga muvofiq, har bir mobil qurilma xalqaro mobil qurilmalar identifikatori 15 raqamdan

iborat IMEI kodi bilan ta’minlanadi va majburiy ro‘yxatga olinadi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2019). 2020-yil 31-dekabrdagi 828-sonli qarori bilan mazkur tartibga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilgan (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2020). Kriminalistik tahlil nuqtai nazaridan IMEI tizimi mobil qurilmaning kelib chiqishi, egasi va ulanish tarixini aniqlash uchun fundamental huquqiy mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Mobil qurilmalarni olib qo‘yish Jinoyat-protsessual kodeksining bir nechta normalari asosida amalga oshiriladi. Birinchi huquqiy asos bu 161-modda doirasidagi tintuv hisoblanadi. Mazkur norma asosida turar joydan, ish joyidan yoki shaxsdan mobil qurilma olib qo‘yiladi. Ikkinchi huquqiy asos 205-moddadir, unda ashyoviy, yozma va raqamli dalillarni olish usullarini birlashtirilgan tarzda quyidagilar belgilangan: “Ashyoviy, yozma va raqamli dalillar sifatida foydalaniladigan narsalar, hujjatlar, elektron ma’lumotlar... olib qo‘yish, tintuv yoki eksperiment o‘tkazish chog‘ida olinishi mumkin” (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 205-modda). Telekommunikatsiya qurilmalari orqali so‘zlashuvlarni eshitib turish va ular orqali uzatiladigan axborotni olishga taalluqli normalar alohida tartibga solinadi. “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-344-sonli Qonunning 122-moddasiga muvofiq, mazkur tadbir maxsus texnik vositalardan foydalangan holda olib boriladigan so‘zlashuvlarni, shu jumladan uzatiladigan matnli, grafik va multimedia axborotini nooshkora eshitib turish, tutib qolish va qayd etishdan iborat (O‘zbekiston Respublikasi, 2012, 122-modda). Mazkur qonunning 161-moddasiga muvofiq, telekommunikatsiya qurilmalari orqali olib boriladigan so‘zlashuvlarni eshitib turishga prokuror sanksiyasi asosida yo‘l qo‘yiladi (O‘zbekiston Respublikasi, 2012, 161-modda). Kodeksning 88-moddasi beshinchi qismida (2024-yildagi tahririda) olib qo‘yiladigan elektron ma’lumotlarni rasmiylashtirish tartibi belgilangan: “Tergov yoki sud harakatlari

jarayonida olib qo‘yiladigan narsalar, hujjatlar va elektron ma’lumotlar tegishli bayonnomalarda aniq ko‘rsatilishi kerak... ishga aloqasi bo‘lmagan narsalar, hujjatlar va elektron ma’lumotlar qonuniy egasiga darhol qaytarilishi kerak. Bunda... ular qayta tiklanmaydigan tarzda yo‘q qilinishi lozim” (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 88-modda 5-qism). Mazkur norma proporsionalitet prinsipini protsessual darajada amalga oshirishga qaratilgan. Olib borilgan tahlil natijasida amaldagi normalarning umumiy yo‘nalishli normalarni tashkil etishi, biroq mobil qurilmalarni olib qo‘yishning o‘ziga xos xususiyatlari, ya’ni tarmoqdan izolyatsiya, masofadan o‘chirishni oldini olish, shifrlash mexanizmlari bilan ishlash hisobga olinmaganligi aniqlangan.

Mobil qurilmadan olingan raqamli dalillarni tadqiq qilish sud ekspertizasi sifatida amalga oshiriladi va “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-249-sonli Qonun bilan tartibga solinadi (O‘zbekiston Respublikasi, 2010). Mazkur qonun sud ekspertizasi tushunchasini, ekspertning huquq va majburiyatlarini, ekspertiza xulosasiga qo‘yiladigan talablarni belgilab beradi.

Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 21-fevraldagi 73-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi namunaviy nizom” sud ekspertizasi muassasalarining faoliyat tartibini belgilab beradi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2023). Mazkur nizom davlat va nodavlat sud-ekspertiza muassasalarining vakolatlarini, advokatning ekspertizadan o‘tkazish so‘rovi tartibini va xulosani sudga taqdim etish qoidalarini o‘z ichiga oladi. Mobil qurilmadan raqamli dalillarni tadqiq qilishning maxsus protsessual rejimi quyidagi normalar kompleksi bilan belgilanadi. Jinoyat-protsessual kodeksining 204^2-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq: “Raqamli dalildan ko‘chirma nusxa olishga, basharti uning yaxlitligi va aynan o‘xshashligi saqlansa, yo‘l qo‘yiladi” (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-

protsessual kodeksi, 2024, 204²-modda 2-qism). Mazkur norma mobil qurilmadan olingan ma’lumotlarning butlanish prinsipini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi. Kodeksning 204²-moddasi uchinchi qismi raqamli dalilning aslini saqlash zarurligini belgilab beradi. Shu bilan birga, milliy qonunchilikda mobil qurilmalarga oid maxsus ekspertiza metodikasi qabul qilinmaganligi aniqlandi va bu protsessual bo‘shliq sifatida e’tirof etiladi.

Mobil qurilmalardan dalil olishning protsessual rejimida mutaxassis ishtiroki markaziy o‘rin egallaydi. Jinoyat-protsessual kodeksining 204¹-moddasi uchinchi qismiga muvofiq: “Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshirayotgan organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud taqdim etilgan elektron ma’lumotlarni mutaxassis ishtirokida qabul qilib oladi hamda elektron ma’lumotlar mavjud bo‘lgan birlamchi elektron jismlarni ko‘zdan kechiradi” (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 204¹-modda 3-qism). Mutaxassis ishtirokining majburiyligi 95¹-moddaning to‘rtinchi qismi bilan sanksiya darajasida ta’minlangan: “Olib qo‘yish yoki ko‘zdan kechirish bo‘yicha tergov harakatlari olib borilayotganda mutaxassis ishtirokisiz olingan elektron ma’lumotlar nomaqbul dalillar deb topiladi” (O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2024, 95¹-modda 4-qism). Mazkur ikki norma birgalikda mutaxassis ishtiroki prinsipini protsessual kafolat sifatida belgilab beradi. Mutaxassislarni tayyorlash va sertifikatlash bilan bog‘liq normativ baza Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 31-iyuldagi 479-sonli qarori va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 22-yanvardagi PQ-17-sonli qarori bilan belgilangan. Mazkur normalar raqamli kriminalistika sohasidagi mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini joriy etadi. Shu bilan birga, mobil kriminalistika bo‘yicha alohida ixtisoslik joriy etilmagan, bu soha rivojlanishining keyingi bosqichi uchun masala sifatida qaraladi.

NIST SP 800-101 Rev.1 standartida belgilangan to‘rt bosqichli protsessual yondashuv quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi (Ayers et al., 2014): preservation - qurilmaning izolyatsiyasi, Faraday paketiga joylashtirish va masofadan o‘chirishni oldini olish, acquisition - mantiqiy yoki fizikaviy nusxa olish, xesh qiymatni hisoblash, examination - foydali ma’lumotlarni ajratish, reporting - xulosaning shaffof va takrorlanuvchan tarzda taqdim etilishi. Mazkur metodologiya xalqaro miqyosda tan olingan standart hisoblanadi. Riley v. California (2014) ishida Amerika Qo‘shma Shtatlari Oliy sudi to‘rtta protsessual qoidani belgilagan (Supreme Court of the United States, 2014): birinchidan, zamonaviy mobil qurilma alohida protsessual rejimni talab etuvchi obyekt sifatida e’tirof etilgan; ikkinchidan, hibsga olish chog‘idagi tintuv istisnosi mobil qurilmaning raqamli mazmuniga taalluqli emas deb belgilangan; uchinchidan, mobil qurilmadagi ma’lumotlarni ko‘rib chiqish uchun sud sanksiyasi majburiy hisoblanadi; to‘rtinchidan, faqat ehtimoliy xavf yoki dalilning yo‘q qilinishi xavfi mavjud bo‘lgan istisno hollarda sanksiyasiz harakatga yo‘l qo‘yiladi. Milliy qonunchilikda mazkur xalqaro standartlar to‘liq aks ettirilmagan. Jinoyat-protsessual kodeksining 204^2-moddasi ikkinchi qismidagi raqamli dalilning yaxlitligi va aynan o‘xshashligi haqidagi norma NIST standartining xesh qiymat talabi bilan tipologik bog‘lanish hosil qiladi, biroq texnik mexanizm aniq belgilanmagan.

Olib borilgan tahlil natijasida uchta asosiy protsessual muammo aniqlangan. Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksida mobil qurilmalarga oid yagona protsessual modda mavjud emas. Amaldagi normalar (161-, 169-, 204^1-, 204^2-, 205-moddalar) umumiy konseptual asos beradi, biroq mobil qurilmaning o‘ziga xos xususiyatlarini (tarmoqdan izolyatsiya, shifrlash, masofadan o‘chirish xavfi) hisobga olmaydi. Ikkinchidan, mobil qurilmalardan dalil olishda sanksiya rejimi noaniq xarakterga ega, ya’ni telekommunikatsiya qurilmalari orqali so‘zlashuvlarni eshitib turish prokuror

sanksiyasi asosida amalga oshiriladi (O‘RQ-344, 161-modda), biroq mobil qurilma ichidagi ma’lumotlarni ko‘rib chiqish uchun aniq sanksiya darajasi belgilanmagan. Uchinchidan, mobil qurilmalardan olingan raqamli dalillarni tadqiq qilish bo‘yicha milliy metodika qabul qilinmagan. Bu Vazirlar Mahkamasining 73-sonli qarori bilan tasdiqlangan umumiy nizom doirasida tartibga solinadi, biroq mobil kriminalistikaning maxsus talablari aks ettirilmagan.

Olib borilgan tahlillar quyidagi xulosalarga olib keldi:

Birinchidan, 2024-yil 21-noyabrdagi O‘RQ-1003-sonli Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga kiritilgan raqamli dalillar instituti mobil qurilmalardan dalil olish uchun umumiy huquqiy ramka yaratgan, biroq mobil qurilmalarning maxsus protsessual rejimini belgilamagan.

Ikkinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining 95¹-moddasi to‘rtinchi qismi va 204¹-moddasi uchinchi qismi mutaxassis ishtiroki prinsipini protsessual kafolat darajasida belgilab bergan; mazkur normalar mobil qurilmalardan dalil olish jarayoniga ham qo‘llaniladi.

Uchinchidan, xalqaro tajribadagi NIST SP 800-101 standarti va Riley v. California (2014) ishi mobil qurilmalarning maxsus protsessual rejimini taqozo etadi va milliy huquqiy doiraga moslashtirilishi maqsadga muvofiqdir.

Mazkur xulosalardan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflar shakllantirildi:

Birinchi taklif. Jinoyat-protsessual kodeksiga 205¹-modda “*Mobil qurilmalardan raqamli dalillarni olib qo‘yish va tadqiq qilishning maxsus tartibi”* nomi ostida kiritilishi maqsadga muvofiqdir. Mazkur modda quyidagi qoidalarni o‘z ichiga olishi lozim: birinchidan, mobil qurilmani olib qo‘yish va undagi ma’lumotlarni ko‘rib chiqish uchun sud sanksiyasi majburiyligi; ikkinchidan, qurilmaning tarmoqdan izolyatsiyasi va masofadan o‘chirishni oldini olish bo‘yicha texnik talablar;

uchinchidan, sertifikatlangan mutaxassis ishtirokining konkret tartibi va xesh qiymat hisoblashning majburiyligi.

Ikkinchi taklif. Vazirlar Mahkamasi tomonidan tavsiyaviy xarakterga ega bo’lgan NIST SP 800-101 standarti asosida “*Mobil qurilmalardan raqamli dalillarni olib qo‘yish va tadqiq qilish bo‘yicha milliy metodik qo‘llanma”* qabul qilinishi lozim. Mazkur qo‘llanma to‘rt bosqichli protsessual yondashuvni, ya’ni p*reservation* → *acquisition* → *examination* → *reporting*ni milliy sharoitga moslashtirishi nazarda tutiladi. Qo‘llanmaning ishlab chiqilishi 2024-yil 21-iyundagi PQ-229-sonli qaror bilan tashkil etilgan Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot institutiga yuklatilishi tavsiya etiladi.

Uchinchi taklif. Bosh prokuratura, Ichki ishlar vazirligi va Adliya vazirligi qo‘shma yo‘riqnomasi bilan mobil qurilmalardan dalil olishda sanksiya rejimini muvofiqlashtirishi lozim. Xususan, “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-344-sonli Qonunning 161-moddasi bo‘yicha prokuror sanksiyasi va Jinoyat-protsessual kodeksining 169-moddasi bo‘yicha sud sanksiyasi o‘rtasidagi muvofiqlik mexanizmi aniqlanishi zarur.

Kelajakdagi tadqiqotlarda mobil qurilmalarga oid sud amaliyotining shakllanishi, bulutli xizmatlarga sinxronlashtirilgan ma’lumotlarning protsessual maqomi, shifrlangan ma’lumotlarni dekodlash bilan bog‘liq protsessual masalalar va voyaga yetmaganlarning mobil qurilmalaridan dalil olishning maxsus tartibi alohida tadqiqot obyekti sifatida ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR / REFERENCES

1. Ayers, R., Brothers, S., & Jansen, W. (2014). Guidelines on mobile device forensics (NIST Special Publication 800-101 Revision 1). National Institute of Standards and Technology. https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1

2. Casey, E. (2011). Digital evidence and computer crime: Forensic science, computers, and the internet (3rd ed.). Academic Press.

3. O‘zbekiston Respublikasi. (2010, iyun 1). Sud ekspertizasi to‘g‘risida (O‘RQ-249-sonli Qonun). Lex.uz. https://lex.uz/

4. O‘zbekiston Respublikasi. (2012, dekabr 25). Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida (O‘RQ-344-sonli Qonun). Lex.uz. https://lex.uz/

5. O‘zbekiston Respublikasi. (2019, iyul 2). Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida (O‘RQ-547-sonli Qonun). Lex.uz. https://lex.uz/

6. O‘zbekiston Respublikasi. (2022, aprel 15). Kiberxavfsizlik to‘g‘risida (O‘RQ-764-sonli Qonun). Lex.uz. https://lex.uz/

7. O‘zbekiston Respublikasi. (2024a, dekabr 27). Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida (O‘RQ-1015-sonli Qonun). Lex.uz. https://lex.uz/

8. O‘zbekiston Respublikasi. (2024b, noyabr 21). O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida (O‘RQ-1003-sonli Qonun). Lex.uz. https://lex.uz/

9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (1994, sentabr 22). O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi [2024-yil 21-noyabrdagi O‘RQ-1003 bilan o‘zgartirishlar bilan]. Lex.uz. https://lex.uz/

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024, iyun 21). Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida (PQ-229-sonli qaror). Lex.uz. https://lex.uz/

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2025, yanvar 22). Raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish sohasi uchun professional

kadrlar tayyorlash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida (PQ-17-sonli qaror). Lex.uz. https://lex.uz/

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2026a, fevral 16). Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida (PF-21-sonli Farmon). Lex.uz. https://lex.uz/

13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019, sentabr 17). O‘zbekiston Respublikasi hududida foydalanilayotgan, sotish yoki shaxsiy foydalanish uchun olib kiriladigan va ishlab chiqariladigan mobil qurilmalarni ro‘yxatga olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida (778-sonli qaror). Lex.uz. https://lex.uz/

14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020, dekabr 31). O‘zbekiston Respublikasi hududida foydalanilayotgan, sotish yoki shaxsiy foydalanish uchun olib kiriladigan va ishlab chiqariladigan mobil qurilmalarni ro‘yxatga olish tartibi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida (828-sonli qaror). Lex.uz. https://lex.uz/

15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023, fevral 21). Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida (73-sonli qaror). Lex.uz. https://lex.uz/

16. Supreme Court of the United States. (2014). Riley v. California, 573 U.S. 373.

17. Vexov, V. B. (2016). Elektronnye dokazatelstva: problemy teorii i praktiki [Electronic evidence: Problems of theory and practice]. Pravoporyadok: istoriya, teoriya, praktika, 4(11), 46–50.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ADOLESCENTS' ADDICTIVE BEHAVIOR TO INTERNET GAMES

B. Eshnazarova

Abstract. This scientific article examines the socio-psychological factors influencing adolescents’ addictive behavior toward internet games. The study analyzes the role of family environment, peer influence, virtual communication, and digital technologies in the development of gaming addiction. Psychological consequences and preventive strategies are also discussed.

Keywords: internet games, addictive behavior, adolescents, social environment, psychological factors, gaming addiction, virtual communication.

O‘SMIRLARNING INTERNET O‘YINLARIGA BO‘LGAN ADDIKTIV XULQ-ATVORINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada o‘smirlarning internet o‘yinlariga qaramlik xususiyatlari, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, virtual kommunikatsiya va zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘smir shaxsiga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, internet o‘yinlariga addiktiv moyillikning psixologik oqibatlari hamda profilaktik choralar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: internet o‘yinlari, addiktiv xulq-atvor, o‘smirlar, ijtimoiy muhit, psixologik omillar, virtual kommunikatsiya, internet qaramligi.

Аннотаци: В данной научной статье рассматриваются социально-психологические факторы формирования аддиктивного поведения подростков к интернет-играм. Анализируются влияние семьи, сверстников, виртуального общения и цифровой среды на психику подростков. Также раскрываются психологические последствия игровой зависимости и методы профилактики.

Ключевые слова: интернет-игры, аддиктивное поведение, подростки, социальная среда, психологические факторы, интернет-зависимость.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda internet o‘yinlari o‘smirlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Zamonaviy o‘smirlarning aksariyati bo‘sh vaqtining katta qismini virtual o‘yinlar bilan o‘tkazmoqda. Bu holat ayrim ijobiy jihatlarga ega bo‘lsa-da, me’yoridan ortiq foydalanish addiktiv xulq-atvorni yuzaga keltirishi mumkin. Addiktiv xulq-atvor insonning ma’lum faoliyatga haddan tashqari bog‘lanib qolishi bilan xarakterlanadi. Internet o‘yinlariga qaramlik o‘smirning ijtimoiy munosabatlari, ta’lim faoliyati, hissiy holati va oilaviy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli mazkur muammoning ijtimoiy-psixologik omillarini ilmiy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Addiktiv xulq-atvor – bu shaxsning real hayotdagi muammolardan qochish maqsadida ma’lum faoliyat yoki vositaga psixologik jihatdan bog‘lanib qolishidir. Internet o‘yinlari esa virtual muhitda amalga oshiriladigan interaktiv faoliyat bo‘lib, ular o‘smirlar uchun qiziqarli, hissiy jihatdan rag‘batlantiruvchi va kommunikativ maydon hisoblanadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, internet o‘yinlari inson miyasida dopamin ajralishini kuchaytiradi. Bu esa o‘yin jarayonidan zavqlanish hissini yuzaga keltirib, takroriy ehtiyojni shakllantiradi. Natijada o‘smir o‘yinga qaram bo‘lib qolishi mumkin.

O‘smirlik davri inson hayotidagi murakkab va o‘tish bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda shaxsning mustaqillikka intilishi, hissiy beqarorligi, o‘zini namoyon qilish ehtiyoji kuchayadi. O‘smirlar tengdoshlar fikriga juda sezgir bo‘lib, virtual muhitdagi ijtimoiy maqomga katta ahamiyat beradi. Aynan shu omillar internet o‘yinlariga moyillikni kuchaytiradi. O‘yinlarda g‘alaba qozonish, yangi bosqichlarni egallash va

virtual do‘stlar orttirish o‘smirda o‘ziga ishonch hissini oshiradi. Real hayotda yetishmayotgan e’tibor va muvaffaqiyat virtual muhit orqali kompensatsiya qilinadi.

Oiladagi psixologik iqlim o‘smirning xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Noto‘liq oilalar, ota-onaning e’tiborsizligi, oilaviy nizolar va nazoratning sustligi internet o‘yinlariga qaramlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ba’zi ota-onalar farzandining ko‘p vaqtini telefonda yoki kompyuterda o‘tkazishini oddiy holat sifatida qabul qiladi. Natijada o‘smir virtual dunyoga tobora chuqur kirib boradi. Aksincha, sog‘lom oilaviy munosabatlar, samimiy muloqot va nazorat qaramlikning oldini olishda muhim omildir.

Tengdoshlar guruhi o‘smir shaxsining shakllanishida katta rol o‘ynaydi. Ko‘pchilik internet o‘yinlari jamoaviy tarzda o‘ynalishi sababli o‘smir tengdoshlari bilan bir xil faoliyatda ishtirok etishga intiladi. Bu esa o‘yinga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Shuningdek, internet klublari, ijtimoiy tarmoqlar va kibersport madaniyatining ommalashuvi ham addiktiv xulq-atvorning rivojlanishiga xizmat qilmoqda. O‘smirlar virtual yutuqlarni real muvaffaqiyat sifatida qabul qila boshlaydi.

Internet o‘yinlariga qaramlikning shakllanishida individual psixologik xususiyatlar muhim o‘rin tutadi. Past o‘z-o‘zini baholash, yolg‘izlik hissi, depressiv holatlar, tashvishlilik va stressga chidamlilikning pastligi o‘smirni virtual muhitga yetaklaydi. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, emotsional muammolarga ega bo‘lgan o‘smirlar internet o‘yinlarini psixologik himoya vositasi sifatida qabul qiladi. Ular virtual dunyo orqali real muammolardan vaqtincha uzoqlashadi. Internet o‘yinlariga ortiqcha berilish o‘smirning jismoniy va ruhiy salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Uyqu buzilishi, ko‘rish qobiliyatining pasayishi, jismoniy faollikning kamayishi kabi muammolar yuzaga keladi. Bundan tashqari, o‘quv motivatsiyasi pasayadi, agressivlik kuchayadi,

ijtimoiy izolyatsiya holati yuz beradi. Ayrim hollarda o‘smirlar real hayotdan uzoqlashib, virtual muhitni afzal ko‘ra boshlaydi.

Internet o‘yinlariga qaramlikning oldini olishda oilaviy nazorat, psixologik yordam va sog‘lom ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlari bilan samimiy muloqot olib borishi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etishi lozim. Maktablarda psixologik treninglar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va sport faoliyatlarini rivojlantirish ham muhim profilaktik choradir. Psixologlar tomonidan o‘smirlarda stressni boshqarish, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish va o‘zini anglash bo‘yicha mashg‘ulotlar olib borilishi tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, internet o‘yinlariga bo‘lgan addiktiv xulq-atvor zamonaviy jamiyatning dolzarb ijtimoiy-psixologik muammolaridan biridir. Mazkur muammo o‘smirlarning psixik rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va ta’lim faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Addiktiv xulq-atvorning shakllanishida oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, individual psixologik xususiyatlar va virtual kommunikatsiya asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Muammoni bartaraf etishda kompleks profilaktik choralar, psixologik yordam va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.

2. G‘oziev E.G‘. Psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2020.

3. Young K. Internet Addiction: Symptoms, Evaluation and Treatment. – New York, 2019.

4. Griffiths M. Online Gaming Addiction in Adolescents. Journal of Behavioral Addictions, 2020.

5. Davis R. Cognitive-Behavioral Model of Pathological Internet Use. Computers in Human Behavior, 2018.

6. Bandura A. Social Learning Theory. – New Jersey, 2017.

7. Freud Z. Introduction to Psychoanalysis. – London, 2016.

8. Erikson E. Identity and Adolescence. – New York, 2018.

9. WHO. Gaming Disorder Classification Report, 2022.

10. UNICEF. Children in a Digital World Report, 2021.

11. Крайг Г. Психология развития. – Санкт-Петербург, 2019.

12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва, 2018.

13. Берн Э. Игры, в которые играют люди. – Москва, 2020.

14. Абдурахмонов Ф. Ёшлар психологияси. – Тошкент, 2022.

15. Ismoilov S. O‘smirlar psixologiyasi va zamonaviy texnologiyalar. – Samarqand, 2023.

Historiography of the History of the Samanid State

Sotvoldiyeva Shahnoza Abdursharob qizi
1st-year Master’s Student, Historiography, Source Studies and Methods of Historical Research Program Fergana State University

ANNOTATION

This article discusses the Samanid state, which holds a distinctive place and significance in the history and historiography of Central Asia. This state has a unique history. Its study and coverage help to solve many problems in historiography. The Samanid state emerged in the 9th–10th centuries as an important political and cultural center in Central Asian history. This dynasty established an independent state in the regions of Transoxiana and Khorasan, politically separating from the Arab Caliphate. The Samanid state not only ensured political independence but also made a great contribution to the development of science, literature, architecture, and economic life of its time.

Keywords

Samanid state, , Khorasan, historiography, state administration system, Ismail Samani, centralized.

Somoniylar davlati tarixi tarixshunosligi

Farg‘ona davlat universiteti Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari mutaxassisligi 1- kurs magistranti
Sotvoldiyeva Shahnoza Abdursharob qizi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo tarixi va tarixshunosligida o‘ziga xos o‘rin va mavqeyga ega bo‘lgan Somoniylar davlati haqida so’z yurutiladi. Bu davlat o‘ziga xos tarixga egadir. Uning yoritilishi va o‘rganilishi tarixshunoslikdagi

ko’plab muammolarga yechim topishga yordam beradi. Somoniylar davlati IX–X asrlarda Markaziy Osiyo tarixida muhim siyosiy va madaniy markaz sifatida shakllandi.

Bu sulola Movarounnahr va Xuroson hududlarida mustaqil davlat tuzib, arab xalifaligidan siyosiy jihatdan ajralib chiqdi. Somoniylar davlati nafaqat siyosiy mustaqillikni ta’minladi, balki o‘z davrida ilm-fan, adabiyot, me’morchilik va iqtisodiy hayotning yuksalishiga ham katta hissa qo‘shgan.

Kalit so‘zlar: Somoniylar davlati, Movarounnahr, Xuroson, tarixshunoslik, davlat boshqaruv tizimi, Ismoil Somoniy, markazlashgan.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается государство Саманидов, занимающее особое место и значение в истории и историографии Средней Азии. Это государство имеет уникальную историю. Его изучение и освещение помогают решать многие проблемы в историографии. Государство Саманидов в IX–X веках сформировалось как важный политический и культурный центр в истории Средней Азии. Эта династия создала независимое государство на территории Мавераннахра и Хорасана, политически отделившись от арабского халифата. Государство Саманидов не только обеспечило политическую независимость, но и внесло большой вклад в развитие науки, литературы, архитектуры и экономической жизни своего времени.

Ключевые слова: государство Саманидов, Мавераннахр, Хорасан, историография, система государственного управления, Исмаил Самани, централизованное.

KIRISH:

Bu davrdagi islom tarixshunosligining muhim xususiyatlari qatorida tarixchilarning madaniy va sivilizatsiyaviy munosabati, yaxlit tarixshunoslik, tarix, geografiya, astronomiya kabi turli fanlarni birlashtirgan ratsionalistik analitik va

ta’limiy munosabatning paydo bo'lishi va turli fan sohalari haqidagi bilimlarni rivojlanganligini ko’rishimiz mumkin.

Bu davrdagi tarixiy to'plamlarda ko'rishimiz mumkin bo'lgan boshqa ba'zi narsalar; tarjima qilishni boshlash masalan, Balamiy tarixshunosligi, hadis yozuvlari tamoyillari va an'analariga asoslangan yangiliklarni to'plash usullaridan qochish va shuningdek, tarixshunoslikning yangi usullarining (masalan, Buxoro tarixi kabi mahalliy tarix) paydo bo'ladi[1]. Umuman olganda, Somoniylar davrida tarixshunoslikning gullab-yashnashi va ba’zi muhim tarixiy asarlarning paydo bo'lishi ushbu davrning o‘ziga xos chiptasi edi desak mubolag’a bo’lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Somoniylar davlati tarixi tarixshunosligi islom olamidagi davlatchilik institutlari, harbiy-ma’muriy tuzilmalar va siyosiy hokimiyat munosabatlarini tadqiq etishda o‘ziga xos nazariy hamda konseptual qarashlarga tayanadi. Mavzu doirasida M. Veberning davlat qudrati va qonuniy kuch ishlatish monopoliyasiga oid mumtoz ta’rifi, shuningdek, S. Finer va S. Goiteyn kabi olimlarning musulmon davlatlarida hokimiyat funksiyasi asosan ichki va tashqi xavfsizlikni ta’minlash bilan cheklangani borasidagi yondashuvlari tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi.

Mintaqada g‘ulomchilik (harbiy qulchilik) tizimining shakllanishi D. Ayalon, D. Payps va P. Kron asarlarida chuqur tahlil qilingan bo‘lib, ularda ozod musulmon aholining harbiy ishdan uzoqlashishi armiyani tashqi kuchlar hisobiga to‘ldirishga zamin yaratgani asoslangan. Ushbu tizimning Markaziy Osiyo va Movarounnahr zaminidagi ijtimoiy-siyosiy hamda huquqiy jihatlarini ochib berishda o‘zbek olimlarining tadqiqotlari g‘oyat muhim o‘rin tutadi[2].

Xususan, A.Zamonov, A, Muhammadjonov kabi mahalliy olimlarning Somoniylar davlati boshqaruv tizimi, markaziy poytaxt va viloyat munosabatlari, turkiy

g‘ulomlarning saroy siyosatidagi o‘rni hamda harbiy elitaga aylanish jarayonlariga oid ilmiy xulosalari tadqiqot mazmunini milliy tarixshunoslik nuqtayi nazaridan boyitishga xizmat qilgan. Ushbu tizimning hududiy xususiyatlarini ochib berishda al-Muqaddasiy, al-Istaxriy va Tabariy kabi o‘rta asr geograflari hamda tarixchilari asarlari ham muhim tarixshunoslik poydevori yaratilishida xizmat qilgan.

Somoniylar imperiyasining ma’muriy-hududiy tuzilishi, shahar va viloyat chegaralarini aniqlashda zamonaviy tarixshunoslikning eng so‘nggi yutuqlari, xususan, Tojikiston Milliy fanlar akademiyasi Tarix, arxeologiya va etnografiya instituti yetakchi ilmiy xodimi, t.f.n. Nekruz Shodi Safarzoda tomonidan 2024-yilda nashr etilgan “Historical Geography of the Samanid Empire” nomli monografik tadqiqoti hamda o‘zbek sharqshunos va kartograf olimlarining Movarounnahr tarixiy topografiyasiga oid izlanishlari asosiy adabiyot sifatida olindi[3]. Ushbu tadqiqotlar o‘rta asrlar manbalaridagi geografik ma’lumotlarni tizimlashtirish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida qo‘yilgan tarixshunoslik muammolarini tizimli hal etish uchun bir qator ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy va institutsional tahlil metodi Somoniylar harbiy-ma’muriy tuzilmasi va an’anasi hamda jahon davlatchilik modellari o‘rtasidagi tarkibiy o‘xshashlik va farqlarni qiyoslab aniqlashga harakat qilindi[4].

Manbashunoslik va germenevtik tahlil metodi arab, fors va mahalliy tillardagi birlamchi manbalar matnlaridagi ma’lumotlarni xolis interpretatsiya qilish, tarixshunoslikda uchraydigan ijtimoiy-falsafiy va harbiy-siyosiy atamalar mazmunini chuqur ochib berish maqsadida ishlatildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida olingan natijalar va ularning ilmiy muhokamasi Somoniylar davlati tarixi, uning harbiy-boshqaruv tizimi va hududiy o‘zgarishlari bo‘yicha muhim

xulosalarni beradi. G‘arb olimlari M. Veber, S. Finer va S. Goiteynlarning qarashlari orqali, Somoniylar davlatida hokimiyat asosan ichki va tashqi xavfsizlikni ta’minlash bilan shug‘ullanganligini aniqlash imkoni yuzaga keldi[5]. Dastlab davlat qudrati mahalliy kuchlar hisobiga ta’minlangan bo‘lsa, keyinchalik armiya tarkibi professional turkiy harbiy qullar hisobiga to‘ldirila boshlanganligi aniqlandi. Ilmiy ishlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu harbiy tizim keyinchalik kuchayib, saroy siyosatiga va davlat boshqaruviga to‘g‘ridan-to‘g‘ri aralashgan hamda Somoniylar sulolasining inqirozga uchrashiga asosiy sabablardan biri bo‘lgan[6].

O‘rta asr geograflari al-Muqaddasiy, al-Istaxriy va Tabariy ma’lumotlari hamda N. Sh. Safarzodaning 2024-yildagi yangi tadqiqoti asosida imperiyaning qariyb 3 million kvadrat kilometrlik hududiy chegaralarini aniqroq o‘rganish imkonini berdi. Muhokamalar jarayonida davlat tarkibidagi viloyatlarning boshqaruv maqomi har xil bo‘lgani ma’lum bo‘ldi[7]. Poytaxt Buxoro, Samarqand kabi o‘zak hududlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri markaziy devonlar orqali boshqarilgan. Seiston, Xorazm va Chog‘oniyon kabi chekka viloyatlar esa yarim mustaqil bo‘lib, Buxoroga faqat soliq to‘lash va urush paytida qo‘shin berish majburiyatini bajargan[8]. Bu holat dastlab davlat xavfsizligini ta’minlagan bo‘lsa, keyinchalik markazdan ajralib chiqish harakatlarini kuchaytirgan.

XULOSA

Somoniylar davlati shunisi bilan ajralib turadi – ki, bu davrda o‘lkada tinchlik hukmronlik qilgan va ilm – fan rivojlangan. Bu davrda ko‘plab olimlar, tarixchilar va adiblar faoliyat yuritib, o‘z asarlari orqali ilmiy meros qoldirganlar. Shuning uchun Somoniylar davri tarixshunoslikda eng ko‘p tadqiq etilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Biroq, manbashunoslik jihatidan bu davrni o‘rganish hali yetarli darajada chuqurlashmagan. Ayniqsa, arab va fors tilidagi qo‘lyozmalar, tarixiy risolalar hamda mahalliy yozma manbalar tahlili kengroq o‘rganishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Somoniylar davri tarixshunosligi bo‘yicha tadqiqotlar ko‘p bo‘lsa-da, manbashunoslik tahlilining kamligi bu sohada yangi ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqotchilar tarixiy voqealarni faqat umumiy tarixiy kontekstda emas, balki manbalar asosida chuqur tahlil qilishga e’tibor qaratganlari maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shularni hisobga olgan holda tadqiqotchilar va tarjimonlar tomonidan tarjima ishlariga ko‘proq e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro‘yxati

[1]. https://uz.wikipedia.org/wiki/Somoniylar_davlati

[2]. Paul, Jürgen. The State and the Military: The Samanid Case; Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies. – Bloomington, Indiana, 1994. – 40 p.

[3]. Safarzoda, Nekruz Shodi. Historical Geography of the Samanid Empire. – Dushanbe: Donish, 2024. – 312 p.

[4]. Weber, Max. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1460 p.

[5]. Shue, Vivienne. The Reach of the State: Sketches of the Chinese Body Politic. – Stanford: Stanford University Press, 1988. – 175 p.

[6]. library.ziyonet.uz

[7]. Pipes, Daniel. Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System. – New Haven: Yale University Press, 1981. – 246 p.

[8]. Goitein, Shelomo Dov. Studies in Islamic History and Institutions. – Leiden: E.J. Brill, 1966. – 390 p.

DIGITALIZATION AND MONETARY POLICY EFFECTIVENESS IN SHAPING REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Tashkent State University of Economics Faculty of Economics
Mirzaraximov Avazbek Oybek ugli
avazbekmirzaraximov779@gmail.com ORSID: 0009-0005-8159-6874

Abstract

This study provides an empirical analysis of the effects of digital technologies and monetary policy instruments on economic growth across Uzbekistan's regions. Based on panel data covering the period from 2015 to 2025, the analysis demonstrates that the development of digital payment systems significantly enhances the efficiency of credit resource allocation to the real sector and accelerates monetary policy transmission mechanisms. The research findings confirm that digital technologies stimulate regional economic growth by reducing the time lags inherent in traditional monetary policy. The conclusions drawn highlight that enhancing digital financial inclusion is a strategic priority for mitigating regional economic disparities.

Keywords: monetary policy, digital technologies, economic growth, panel data, financial inclusion.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot O‘zbekiston mintaqalarida raqamli texnologiyalar va pul-kredit siyosati vositalarining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini empirik tahlil qiladi. 2015–2025-yillarni qamrab olgan panel ma’lumotlari asosida o‘tkazilgan tahlillar, raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi kredit resurslarining real sektorga yetib borish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi va pul-kredit siyosati uzatilish mexanizmlarini tezlashtirishini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, raqamli texnologiyalar an’anaviy monetar siyosatga xos kechikish vaqtini qisqartirish

orqali mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Olingan xulosalar hududiy iqtisodiy nomutanosibliklarni yumshatishda raqamli moliyaviy inkluzivlikni oshirish strategik ustuvorlik ekanligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: pul-kredit siyosati, raqamli texnologiyalar, iqtisodiy o‘sish, panel ma’lumotlar, moliyaviy inkluzivlik, O‘zbekiston.

Zamonaviy makroiqtisodiy sharoitda pul-kredit siyosatining samaradorligi ko‘p jihatdan moliyaviy tizimning texnologik rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liq. O‘zbekiston iqtisodiyotining jadal raqamlashuvi jarayonida Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan monetar choralar (foiz stavkalarini tartibga solish, kredit emissiyasi va likvidlikni boshqarish) mintaqalar kesimida turlicha natija bermoqda. An’anaviy iqtisodiy nazariyada pul-kredit siyosati impulslarining real sektorga ta’siri ma’lum bir "kechikish vaqti" (time lag) bilan yuzaga kelishi qayd etilgan. Biroq, raqamli texnologiyalar, xususan, raqamli to‘lov tizimlari va elektron bank xizmatlarining keng joriy etilishi ushbu kechikishni qisqartirish, axborot assimetriyasini bartaraf etish va pul oqimlarining shaffofligini ta’minlash orqali monetar siyosat samaradorligini keskin oshirishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O‘zbekiston mintaqalari o‘rtasida raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasida sezilarli farqlar mavjud. Bu esa Markaziy bankning yagona siyosati hududlarda turlicha samara berishiga sabab bo‘lmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli texnologiyalar va pul-kredit siyosati vositalari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning hududiy Yalpi hududiy mahsulot (YaHM) o‘sishiga ta’sirini 2015–2025-yillar kesimida empirik baholashdan iborat. Ishda panel regressiya modeli yordamida raqamli texnologiyalarning monetar siyosatni kuchaytiruvchi (multiplikativ) roli tahlil qilinadi va mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Adrian va Mancini-Griffoli (2019) o‘zlarining tadqiqotlarida raqamli pul va texnologiyalarning an’anaviy monetar siyosat uzatilish mexanizmlariga ta’sirini tahlil qiladilar. Mualliflar raqamli moliyaviy tizimlar pul muomalasining tezligini oshirishi va foiz stavkasi kanali samaradorligini o‘zgartirishi mumkinligini ta’kidlaydilar. Ushbu tadqiqot markaziy banklar uchun raqamli aktivlar davrida pul-kredit siyosatini yuritishda yangi operativ yondashuvlar zarurligini nazariy jihatdan asoslab beradi.

Ozili (2020) rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kontekstida moliyaviy inklyuziya, raqamli moliya va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar orqali moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi hududiy miqyosda investitsion faollikni oshirishga va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Muallifning fikricha, ayniqsa, moliyaviy savodxonlik past bo‘lgan hududlarda raqamli vositalar iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiruvchi asosiy katalizator hisoblanadi.

Sahay va boshqalar (2020) tomonidan olib borilgan izlanishlar pandemiya davridan keyingi moliyaviy texnologiyalarning (FinTech) rolini yoritib beradi. Tadqiqotchilar raqamli texnologiyalar mintaqaviy moliyaviy integratsiyani kuchaytirish va kapital oqimini optimallashtirishda yuqori salohiyatga ega ekanligini ta’kidlaydilar. Ushbu ishda FinTech yechimlari orqali hududlar o‘rtasidagi moliyaviy nomutanosibliklarni qisqartirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash yo‘llari muhokama qilingan.

Baur, Hong va Lee (2021) raqamli aktivlarning iqtisodiy funksiyalarini va ularning monetar siyosatga ta’sirini tahlil qilishgan. Tadqiqot raqamli valyutalarning nafaqat qiymat saqlovchi vosita, balki ayrim hollarda spekulyativ aktiv sifatida ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Bu esa markaziy banklar uchun inflyatsiya kutilmalarini boshqarishda qo‘shimcha qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Mualliflar an’anaviy monetar siyosat vositalari raqamli aktivlarning bozorga kirib kelishi sharoitida o‘z

samaradorligini saqlab qolishi uchun innovatsion yondashuvlarni talab qilishini ta’kidlashadi.

Beck, Chen, Lin va Song (2016) moliyaviy innovatsiyalarning "yorug‘ va qorong‘u tomonlarini" (bright and dark sides) tahlil qiladilar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, moliyaviy innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishni jadallashtirsa-da, shu bilan birga, hududiy miqyosda moliyaviy beqarorlik xavfini ham keltirib chiqarishi mumkin. Mualliflar ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda raqamli texnologiyalar hududiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib kelishi mumkinligidan ogohlantirib, monetar siyosatda tartibga solish mexanizmlarining ahamiyatini alohida ta’kidlaydilar.

Ushbu tadqiqot metodologiyasi O‘zbekiston mintaqalarida raqamli texnologiyalar va pul-kredit siyosati vositalarining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini empirik baholash uchun panel ma’lumotlar tahlili (Panel Data Analysis) asosida ishlab chiqilgan. Panel ma’lumotlari muayyan davr mobaynida turli hududlarning kuzatuvlarini o‘z ichiga olganligi sababli, u mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonlaridagi dinamik o‘zgarishlarni tahlil qilish uchun eng ishonchli mexanizmni taqdim etadi. Tadqiqot uchun ma’lumotlar bazasi 2015-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrni qamrab olgan bo‘lib, ko‘rsatkichlar O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Statistika agentligi va Jahon bankining "Global Financial Development" bazalaridan olingan.

O‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash va ularning statistik ahamiyatini baholash uchun quyidagi ko‘p omilli panel regressiya tenglamasidan foydalanildi:

$$GDP_{\{it\}} = \beta_0 + \beta_1 CR_{\{it\}} + \beta_2 DT_{\{it\}} + \beta_3 (CR_{\{it\}} \times DT_{\{it\}}) + \beta_4 INF_{\{it\}} + \beta_5 INV_{\{it\}} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{\{it\}}$$

Ushbu formulada YaIM_it — i-hududning t-davrdagi iqtisodiy o‘sish sur’ati hisoblanadi. CR_it iqtisodiyotga yo‘naltirilgan kreditlar hajmini (pul-kredit siyosati

ko‘rsatkichi), DT_it esa raqamli to‘lov tizimlari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar hajmini (raqamli texnologiyalar ko‘rsatkichi) anglatadi. Modelga kiritilgan (CR_it * DT_it) o‘zaro ta’sir (interaktsiya) haddi raqamli texnologiyalar kredit siyosatining mintaqaviy o‘sishga ta’sirini qay darajada kuchaytirayotganini (multiplikativ effektini) aniqlab beradi. Shuningdek, modelda inflyatsiya (INF_it) va investitsiyalar (INV_it) nazorat o‘zgaruvchilari sifatida hisobga olingan. mu_i va lambda_t parametrlari hududiy va vaqtga xos xususiyatlarni (Fixed Effects) aks ettirsa, epsilon_it tasodifiy xatoliklar haddini bildiradi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar va pul-kredit siyosati vositalarining hududiy iqtisodiy o‘sishga ta’sirini aniq raqamli dalillar bilan tasdiqlaydi. Ekonometrik tahlil shuni ko‘rsatadiki, pul-kredit siyosati ko‘rsatkichlari (kreditlar hajmi) va hududiy YaHM o‘sishi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjud bo‘lib, bu ta’sir raqamli texnologiyalar darajasi yuqori bo‘lgan hududlarda sezilarli darajada kuchliroq namoyon bo‘ladi.

1-jadval

Raqamli texnologiyalar va pul-kredit siyosati vositalarining hududiy iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash bo‘yicha ekonometrik tahlil natijalari

O‘zgaruvchilar	Koeffitsiyent	P-qiymati
Kreditlar hajmi (CR)	0.285	0.001
Raqamli texnologiyalar (DT)	0.312	0.002
Kredit x Raqamli texnologiya	0.420	0.000

Inflyatsiya (INF)	-0.115	0.015
Investitsiyalar (INV)	0.198	0.005

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, "Kredit x Raqamli texnologiya" o‘zaro ta’sir hadining koeffitsiyenti (0.420) boshqa barcha koeffitsiyentlardan yuqori. Bu raqamli texnologiyalar pul-kredit siyosatining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini kuchaytiruvchi multiplikativ omil ekanligini anglatadi. Boshqacha aytganda, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi kredit resurslarining real sektorga yetib borish tezligi va sifatini tubdan yaxshilaydi.

Tadqiqot natijalarining mazmun-mohiyati shundan iboratki, "raqamli tengsizlik" muammosi hududiy iqtisodiyotda muhim o‘rin tutadi. Raqamli infratuzilma pastroq bo‘lgan hududlarda pul-kredit siyosati choralari kutilganidek natija bermayapti, chunki bu yerda axborot yetishmasligi va tranzaksiya xarajatlari yuqori saqlanib qolgan. Aksincha, raqamli vositalar an’anaviy monetar siyosatga xos bo‘lgan kechikish vaqtini qisqartirib, hududlardagi makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Shunday qilib, O‘zbekiston sharoitida mintaqaviy nomutanosibliklarni yumshatish uchun pul-kredit siyosatini raqamli moliyaviy imkoniyatlar bilan uyg‘unlashtirish strategik ahamiyat kasb etadi.

O‘tkazilgan ekonometrik tahlil va tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, raqamli texnologiyalar O‘zbekiston mintaqalarida pul-kredit siyosatining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini kuchaytiruvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Regressiya tahlilidagi "Kredit x Raqamli texnologiya" interaktsiya hadining yuqori va ijobiy koeffitsiyenti raqamli infratuzilma rivojlangan hududlarda bank krediti resurslarining real sektorga samaraliroq yo‘naltirilayotganini va bu iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtirishini ko‘rsatdi. Shuningdek, raqamli vositalar tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va

monetar impulslarning ta’sir doirasini kengaytirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot xulosalari asosida hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni yumshatish maqsadida, infratuzilmasi pastroq bo‘lgan hududlarda raqamli bank xizmatlari va to‘lov tizimlarini kengaytirishga qaratilgan investitsiya dasturlarini jadallashtirish zarur deb topildi. Shu bilan birga, Markaziy bank pul-kredit siyosati qarorlarini ishlab chiqishda hududlarning raqamli rivojlanish darajasini inobatga olishi va raqamli imkoniyatlari yuqori hududlarda monetar impulslarni yanada aniqroq yo‘naltirishi maqsadga muvofiqdir. Bank tizimida axborot assimetriyasini bartaraf etish, kredit portfelini samarali boshqarish hamda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish uchun katta ma’lumotlar (Big Data) va sun’iy intellektga asoslangan tahliliy tizimlarni joriy etishni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda pul-kredit siyosatini raqamli moliyaviy yechimlar bilan integratsiya qilish — bu shunchaki texnik yangilik emas, balki mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni barqarorlashtirish va hududlararo tengsizlikni qisqartirishning eng samarali strategik vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Aghion, P., & Howitt, P. (2009). *The Economics of Growth*. MIT Press. – Iqtisodiy o‘sish nazariyalari va innovatsiyalarning makroiqtisodiy ta’sirini tahlil qilishda nazariy asos sifatida foydalanildi.

2. Beck, T., & Honohan, P. (2007). *Finance for All? Policies and Pitfalls in Expanding Access*. World Bank Publications. – Moliyaviy inkluzivlik va kredit resurslarining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash uchun asosiy manba.

3. Bank for International Settlements (BIS). (2020). *Central Bank Digital Currencies: Foundational Principles and Core Features*. Basel Committee on Banking

Supervision. – Markaziy banklar tomonidan raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bo‘yicha xalqaro standartlar.

4. Lagarde, C. (2018). *Winds of Change: The Case for New Digital Currency*. International Monetary Fund (IMF) Publications. – Raqamli to‘lov tizimlarining monetar siyosat mexanizmlariga ta’sirini tahlil qiluvchi tadqiqot.

5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025). *O‘zbekiston iqtisodiyoti: Pul-kredit siyosati sharhlari (2015-2025)*. Toshkent: Markaziy bank nashriyoti. – Tadqiqot uchun empirik ma’lumotlar va statistik ko‘rsatkichlar manbasi.

6. Rogoff, K. S. (2016). *The Curse of Cash*. Princeton University Press. – Raqamli iqtisodiyot sharoitida naqd pulsiz to‘lov tizimlarining samaradorligini o‘rganish uchun fundamental asar.

7. World Bank. (2024). *Global Financial Development Report: Digital Finance and Economic Inclusion*. Washington, DC: World Bank Group. – Raqamli moliya va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik bo‘yicha zamonaviy global tahliliy hisobot.

8. Xodiyev, B. Yu., & Shodmonov, Sh. Sh. (2023). *O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot: muammolar va rivojlanish istiqbollari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti. – O‘zbekiston sharoitida raqamli transformatsiyaning iqtisodiy jihatlarini tahlil qilish uchun asosiy mahalliy manba.

DIRECTIONS FOR ENSURING MACROECONOMIC STABILITY IN UZBEKISTAN

Khasanov Khasanboy Xudoyberganovich

Assistant of the Department of “Economics, Accounting and Auditing” of the Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology

Umirkulov Berdiyor Boboevich

Samarkand State Veterinary Medicine, University of Animal Husbandry and Biotechnology "Economics, accounting and auditing" associate professor of the department

Abstract

The article reflects the economic situation of our republic in the years of independence, the level of macroeconomic stability and the factors influencing it. Information on the topic is presented and analyzed using graphs and figures. The dynamics of economic growth in Uzbekistan are compared over the years.

Keywords

gross domestic product, agriculture, services, global issues, growth rates.

Despite the global challenges and macroeconomic instability, Uzbekistan is witnessing a transition in economic life. Looking back, since the 1990s, the liberalization of production and entrepreneurship has led to an improvement in production. The main goal of such reforms was to improve the living standards of the country's government, which can be clearly seen in the following figure (Figure 1).

Figure 1. GDP growth in Uzbekistan in %, 1990-2024 [1]

According to the graph in this figure, the GDP growth rate in 1990 was 1.6%, decreased by -0.9% in 1995, increased by 3.8% in 2000, 7% in 2005, 6.7% in 2010, 7.2% in 2015, decreased by 1.6% in 2020 due to the pandemic, and growth rates are observed in subsequent years. In particular, it increased to 8% in 2021, 6% in 2022, 6.3% in 2023, and 6.5% in 2024.

In our country, through the liberalization of small business and private entrepreneurship in accordance with the laws of a market economy and the privatization of state property, thousands of new jobs have been created, and the unemployment rate has significantly decreased. This process has served to improve the living conditions of the employed population. Accordingly, GDP and its per capita distribution in the country have increased, and this trend has continued to the present day (Figure 2).

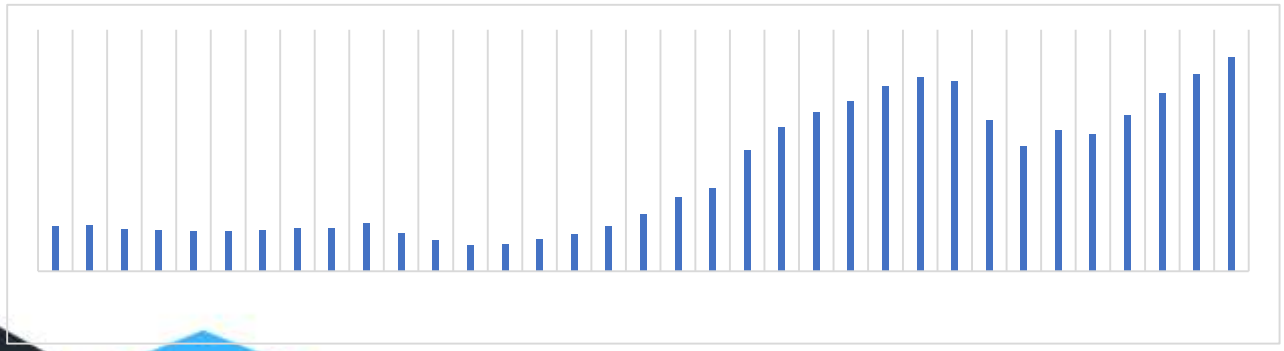

Figure 2. GDP per capita in Uzbekistan, 1990-2024 (in thousand US dollars)

According to the data presented in the figure, we can see that in 1990, the GDP per capita was 652.94 US dollars, while in 2024 it amounted to 3093 US dollars.

It should be noted that the volume of industry in the country's economy amounted to 14.5% of GDP in 2000, and by 2024 it amounted to 26.4%, and during 2000-2024, the production volume amounted to 629.2 trillion soums, and the average industrial output per capita was 16.97 million soums.

In 2024, the services sector accounted for 47.4% of GDP, which is an increase from 46.2% in 2023, and the work in this area is also progressing from year to year (Figure 3).

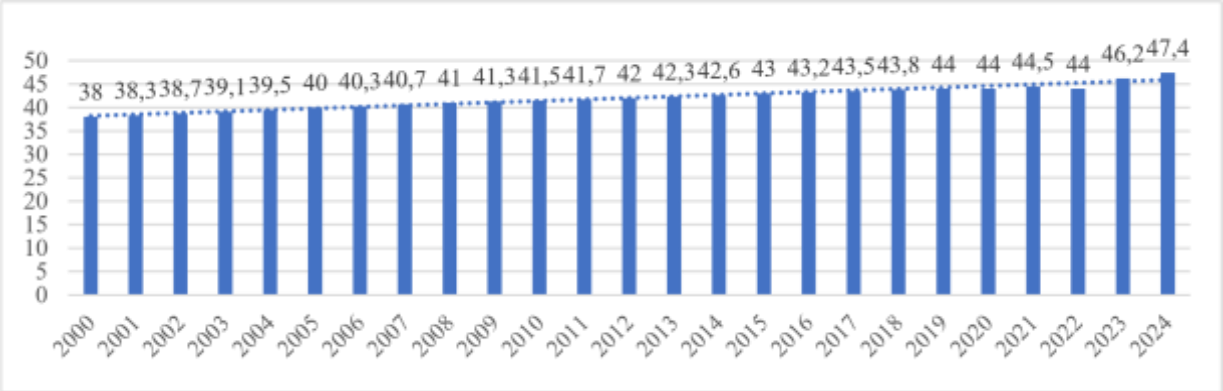

Figure 3. Share of the services sector in GDP in Uzbekistan in 2000-2024, %.

The services sector in Uzbekistan grew by 7.7% in 2024, which is higher than the overall 6.5% growth of the country's economy, and it is worth noting that manufacturing, trade, hotel and catering services, information and communication services made a significant contribution to the growth of this sector.

According to preliminary data in agriculture, the total volume of agricultural, forestry and fishery products (services) in 2024 amounted to 467,041.5 billion soums.

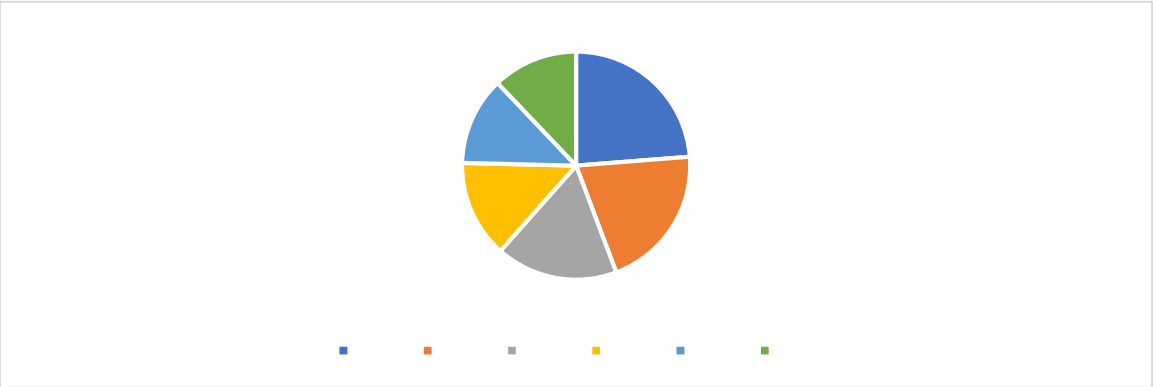

Figure 4. Share of agriculture in GDP in 2000-2024 in %

In 2024, the number of enterprises and organizations operating in agriculture, forestry and fisheries (excluding farms and peasant farms) amounted to 30,952 units, of which 28,109 units were in agriculture and livestock breeding, hunting and services provided in these areas, 228 units in forestry, and 2,615 units in fisheries. As a result of analyzing the growth rates of real incomes of the population of Uzbekistan, the following were noted: stable growth in 2000-2008, a decrease in 2020 (the impact of the pandemic), significant growth in 2021 and 2022, a decrease in 2023, and even higher growth in 2024.

While the country experienced a steady growth rate in 2000-2008, real incomes of the population declined from 2009 to 2019, and as a result of the 2020 pandemic, this indicator fell to its lowest level. In 2021, a very high growth rate of 8% was observed compared to the previous year. Growth was also observed in 2022, and in 2023, real incomes of the population reached 2.4%, which is significantly lower than the 7.3% in 2022. In 2024, real income growth amounted to 8.1%, which indicates an improvement compared to 2023. In 2024, total per capita incomes of the population amounted to 24.1 million soums, which is 20 million soums, or 16.1%, more than in 2023.

To conclude from the above, the political and economic reforms carried out in Uzbekistan over the years since independence have yielded positive results, and the trend of economic growth in the country is continuing.

List of used literature:

1 1. Vakhobov A.V., Ochilov N.Kh. Economics. – T.: Uzbekistan, 2021.

2. Boltaev T. Significant foundations of the orientation of Uzbek enterprises to market relations. – T.: Economics, 2015.

3. Mahmudov A.Sh., Yaroqev Sh.Sh. Macroeconomics: economic and burden. – T.: Economics, 2020.

4. Nazarov B.K. Economic growth and improvement of the situation. – T.: Finance, 2022.

5. Umirkulov B. Management of products (works, services) at the cost of ensuring the quality of products, supply and audit methodology // Tashkent, “Lesson Press” 2021. p. 188

6. Journal of Economic Decisions and Scientific Research, 2023, No. 4.

7. State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Statistical collections on socio-economic development in Uzbekistan. – www.stat.uz

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRANSPORT LEGISLATION IN UZBEKISTAN AND DEVELOPED COUNTRIES

Erkinov Shaxzodbek Xursanali o'g'li

Andijan State Technical Institute, "Transport Logistics" department, Student of group 46-22

Scientific Advisor: Ortiqov Sarvar Sattaraliyevich

Abstract:

This article provides a comparative analysis of the transport legislation of the Republic of Uzbekistan against Germany, Singapore, and Japan. The analysis covers four key areas: BRT lane protection, parking regulation, pedestrian safety, and driver demerit point systems. Field observation results conducted in 2024 on Abdurauf Fitrat Street near the Old City farmers' market in Andijan serve as the practical basis for comparison. The study shows that Uzbekistan is approaching international standards through the 2025 introduction of the E-point electronic demerit system, but remains 3–50 times behind developed countries in terms of fine amounts and automated enforcement.

Keywords:

transport legislation, BRT lane, parking regulation, demerit point system, E-point, pedestrian safety, comparative analysis, Germany, Singapore, Japan, Uzbekistan.

Аннотация: В данной статье законодательство Республики Узбекистан в области транспорта анализируется в сравнении с законодательством Германии, Сингапура и Японии. Анализ охватывает четыре ключевых направления: защита полосы BRT, регулирование парковок, обеспечение безопасности пешеходов и система штрафных баллов водителей. В качестве практической основы для

сравнения использованы результаты полевых наблюдений 2024 года на улице Абдурауфа Фитрата в районе Старогородского дехканского рынка Андижана. Установлено, что Узбекистан с 2025 года внедрением системы E-point приближается к международным стандартам, однако по размеру штрафов и автоматическому контролю отстаёт от развитых стран в 3–50 раз.

KIRISH

Shahar transport infratuzilmasini boshqarish va yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash masalasi bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi uchun alohida dolzarblik kasb etmoqda. O'zbekistonda 2024 yilda 9 364 ta yo'l-transport hodisasida 2 199 kishi hayotini yo'qotdi (O'zbekiston YHXSh, 2024). Halok bo'lganlarning 46% i va jarohat olganlarning 47,3% i piyodalar hissasiga to'g'ri kelishi transport qonunchiligini takomillashtirish masalasini yanada dolzarb qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda transport sohasida muhim qonunchilik islohotlarini amalga oshirdi: "Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida"gi Qonun (2019, №ZRU-618), VMQ 172-son (2022) Yo'l harakati qoidalari va 2025 yil 1 apreldan E-point elektron jarima ballari tizimining joriy etilishi shular jumlasidandir. Biroq bu islohotlarning xalqaro standartlarga qanchalik mos kelishi va ularni yanada takomillashtirish yo'llari ilmiy jihatdan kam o'rganilgan.

Ushbu maqolaning maqsadi — O'zbekiston transport qonunchiligini Germaniya (StVO, 1970/2021), Singapur (Road Traffic Act, 1961/2023) va Yaponiya (Road Traffic Law, 1960/2022) qonunchiligiga qiyosan tahlil qilish, ularning farqlarini aniqlash va O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Taqqoslash uchun asos sifatida Andijon shahridagi Abdurauf Fitrat ko'chasida 2024 yilda olib borilgan maydon kuzatuvlari natijalari qo'llanildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: qiyosiy huquqiy tahlil (comparative legal analysis) — to'rtta mamlakatning normativ-huquqiy hujjatlari solishtirib o'rganildi; maydon kuzatuvlari — Abdurauf Fitrat ko'chasida 2024 yil davomida soatlik transport oqimi, piyoda oqimi va qoidabuzarlik holatlari qayd etildi; HCM 7th Edition (2022) metodologiyasi — yo'l sig'imi va LOS darajasini hisoblash uchun qo'llanildi; statistik tahlil — O'zbekiston YHXSh (2024), JSST (2023), BASt (2020), LTA Singapore (2021) va MLIT Japan (2022) ma'lumotlari ishlatildi.

Taqqoslash to'rtta asosiy mezon bo'yicha amalga oshirildi: BRT harakatlanish tasmasi himoyasi va jarima tizimi; avtoturargoh va noqonuniy to'xtashni tartibga solish; piyoda xavfsizligini ta'minlash; haydovchilik jarima ballari tizimi. Mamlakatlar tanlovida uchta mezon hisobga olindi: birinchidan, O'zbekistonga o'xshash muammolar mavjudligi; ikkinchidan, muammoni muvaffaqiyatli hal etgan tajriba; uchinchidan, ma'lumotlarning ochiq va ishonchli manba orqali mavjudligi.

1. BRT HARAKATLANISH TASMASI HIMOYASI VA JARIMA TIZIMI

BRT (Bus Rapid Transit — tezkor jamoat transporti uchun ajratilgan harakatlanish tasmasi tizimi) polosasi shahar transport tizimining samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Biroq BRT harakatlanish tasmasining noqonuniy foydalanish holatlari O'zbekistonda keng tarqalgan. Andijon shahridagi Abdurauf Fitrat ko'chasida olib borilgan maydon kuzatuvlarida Damas avtomobillari BRT harakatlanish tasmasida muntazam harakatlanishi aniqlandi — bu VMQ 172-son 12.4-bandini bevosita buzmoqda.

O'zbekistonda BRT harakatlanish tasmasini buzgan haydovchiga 330 000–660 000 so'm jarima belgilangan (VMQ 172-son, 2022). Nazorat asosan politsiya tomonidan qo'lda amalga oshiriladi, bu esa nazoratning samaradorligini cheklaydi. Germaniyada StVO §41-bandi bo'yicha jarima 35–100 € (500 000–1 400 000 so'm) tashkil etib,

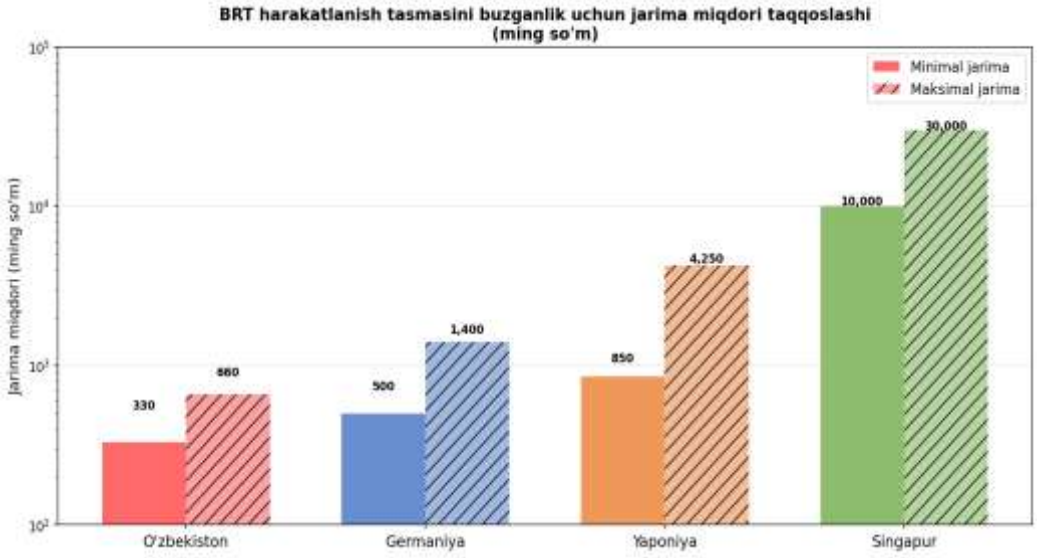
maxsus Politessen xizmati va Verkehrsüberwachungskamera (avtomatik kuzatuv kamerasi) tizimi orqali 24 soat nazorat amalga oshiriladi. Berlin shahrida ushbu tizim joriy etilgandan so'ng BRT harakatlanish tasmasini buzish holatlari 94% kamaydi (BASt, 2020).

Singapurda Road Traffic Act ning 79-moddasi bo'yicha jarima S$1 000–3 000 (10–30 mln so'm) tashkil etib, ERP (Electronic Road Pricing) tizimi orqali avtomatik undiriladi — transport vositasi harakatlanish tasmasiga kirishi bilanoq jarima hisoblanadi. Yaponiyada Road Traffic Law ning 44–45-moddalari bo'yicha jarima 10 000–50 000 yen (850 000–4 250 000 so'm) tashkil etib, ball tizimi bilan birgalikda qo'llaniladi.

1-jadval. BRT harakatlanish tasmasini buzganlik uchun jarima miqdori va nazorat tizimi taqqoslashi

Mamlakat	Jarima miqdori (ming so'm)	O'zbekistonga nisbati	Nazorat usuli	Samaradorlik
O'zbekiston	330–660	1x (asos)	Politsiya (qo'lda)	Past
Germaniya	500–1 400	~2–3x	Kamera 24/7 + Politessen	Yuqori (−94%)
Yaponiya	850–4 250	~3–6x	Kamera + ball tizimi	Yuqori

Mamlakat	Jarima miqdori (ming so'm)	O'zbekistonga nisbati	Nazorat usuli	Samaradorlik
Singapur	10 000–30 000	~15–50x	ERP avtomatik tizim	Juda yuqori

1-rasm. BRT harakatlanish tasmasini buzganlik uchun jarima miqdori taqqoslashi (ming so'm, logarifmik shkala)

1-jadval va 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, O'zbekistondagi jarima miqdori Singapurnikidan 15–50 barobar, Germaniyanikidan 2–3 barobar past. Bundan ham muhimi — nazorat usulida katta farq mavjud. Politsiya tomonidan qo'lda amalga oshiriladigan nazorat buzarliklarning faqat kichik qismini qayd eta oladi, avtomatik kamera tizimi esa 100% to'xtib qolmasdan barcha buzarliklarni qayd etadi. Ushbu tahlil O'zbekistonda BRT nazoratini kuchaytirish uchun avvalo avtomatik kamera tizimini

joriy etish zarurligini ko'rsatmoqda.

2. AVTOTURARGOH VA NOQONUNIY TO'XTASHNI TARTIBGA SOLISH

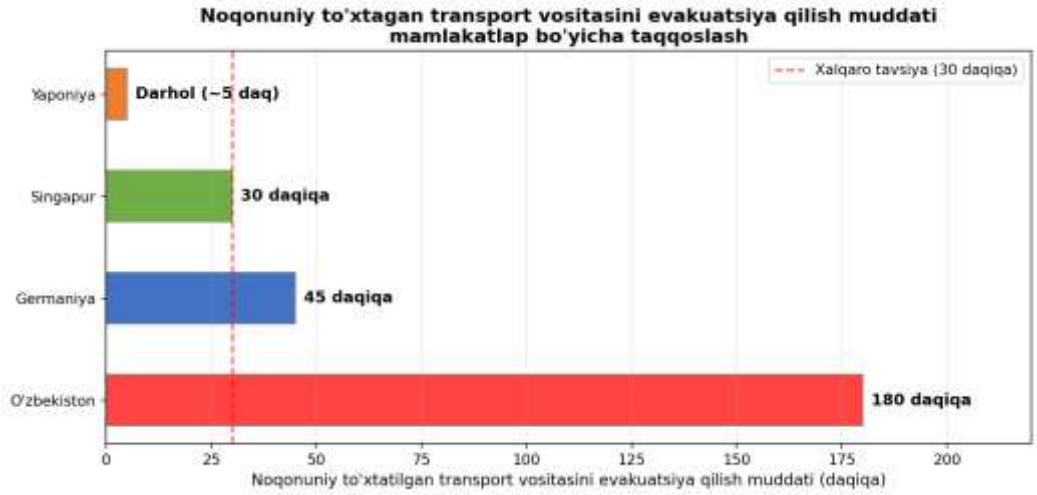
Avtoturargoh (parking) muammosi O'zbekiston shaharlarida, ayniqsa bozorlar va savdo markazlari atrofida o'tkir ko'rinishga ega. Abdurauf Fitrat ko'chasida olib borilgan maydon kuzatuvlarida kunlik 1 241 ta noqonuniy to'xtash holati qayd etildi. Chap yo'lda (13,2 m) noqonuniy to'xtash yo'l kengligini 6,0 metrgacha, ya'ni loyiha kengligidan 54,5% ga kamaytirgan. Natijada kunlik harakat to'siqligi 2,1 soatni tashkil etib, bu ish vaqtining 15% ni tashkil etadi.

O'zbekistonda noqonuniy to'xtashga 82 500–165 000 so'm jarima belgilangan (VMQ 172-son, 12.1-band). Avtoturargoh masalasiga alohida maxsus qonun mavjud emas — bu masala VMQ 172-son doirasida tartibga solinadi. Singapurda esa Parking Places Act (1974, tahriri 2020) avtoturargohini tartibga soluvchi alohida maxsus qonun bo'lib, noqonuniy to'xtagan transport vositasi 30 daqiqa ichida evakuatsiya qilinadi. Yaponiyada Parking Law (2006) bo'yicha noqonuniy to'xtagan transport vositasi darhol wheel clamp (g'ildirak bloklash qurilmasi) bilan bloklanib, evakuatsiya qilinadi — xarajat 30 000–50 000 yen (2,5–4,2 mln so'm) egasidan undiriladi (MLIT Japan, 2022).

2-jadval. Noqonuniy to'xtashni tartibga solish tizimi mamlakatlap bo'yicha qiyosiy tahlil

Mezon	O'zbekiston	Germaniya	Singapur	Yaponiya
Avtoturargohga alohida qonun	Yo'q (VMQ 172 ichida)	Yo'q (StVO ichida)	Bor (1974-yildan)	Bor (2006-yildan)

Mezon	O'zbekiston	Germaniya	Singapur	Yaponiya
Noqonuniy to'xtash jarima	82,5–165 ming so'm	140–420 ming so'm	1 000–2 000 ming so'm	2 500–4 200 ming so'm
Evakuatsiya tizimi	Qisman joriy	To'liq joriy	30 daqiqa	Darhol (wheel clamp)
Noqonuniy to'xtash holatlari	1 241 ta/kun (bozor)	Minimal	Amalda yo'q	Amalda yo'q
Harakat to'siqligi	2,1 soat/kun (15%)	<0,5 soat	<0,1 soat	<0,1 soat

2-rasm. Noqonuniy to'xtatilgan transport vositasini evakuatsiya qilish muddati taqqoslashi

Evakuatsiya tizimining samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri noqonuniy to'xtash

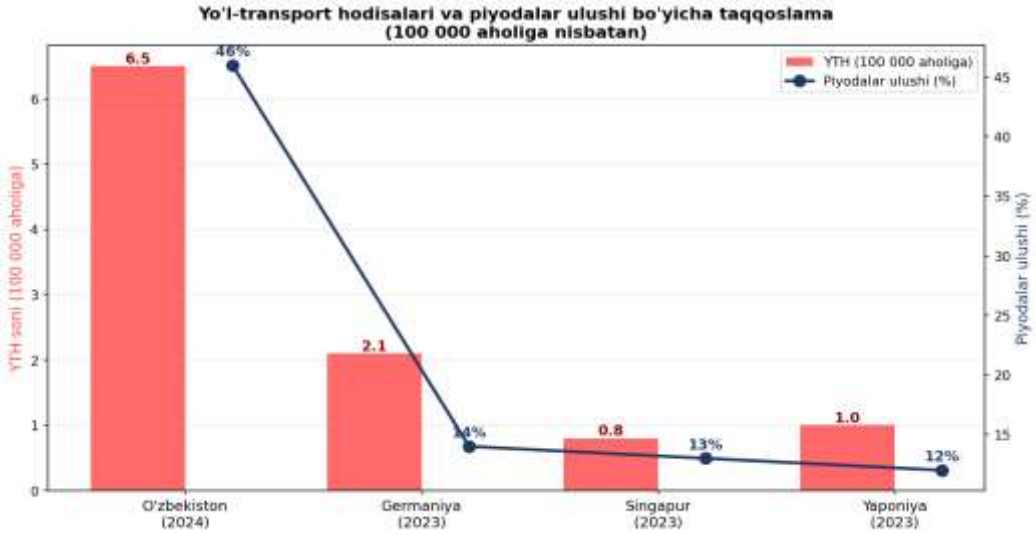
holatlarining kamayishiga olib keladi. Singapurda 30 daqiqalik evakuatsiya muddati shahar markazlarida noqonuniy to'xtashni amalda nolga tushirgan. O'zbekistonda evakuatsiya tizimining hali to'liq joriy etilmaganligi noqonuniy to'xtash holatlarining yuqoriligiga sabab bo'lmoqda.

3. PIYODA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH

Piyoda xavfsizligi O'zbekiston transport siyosatining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda 2024 yilda halok bo'lganlarning 46% i va jarohat olganlarning 47,3% i piyodalar hissasiga to'g'ri kelishi (O'zbekiston YHXSh, 2024) bu muammoning jiddiyligini ko'rsatmoqda. Taqqoslash uchun: Germaniyada piyodalar YTH ulushi 14%, Singapurda 13%, Yaponiyada 12% (JSST, 2023).

Abdurauf Fitrat ko'chasidagi maydon kuzatuvlarida piyoda o'tish joyidan pik soatda 1 164 nafar/soat piyoda o'tganligi qayd etildi. HCM 7th Edition (2022) metodologiyasi bo'yicha bu LOS D darajasiga (piyoda oqimi zichligi 77,6 nafar/soat/metr) to'g'ri keladi. ShNQ 2.05.07-91 ning 6.25-bandi bo'yicha 300 nafar/soat dan ortiq oqimda yer osti yoki yer usti piyoda o'tish joyi tavsiya etiladi — bu me'yordan 3,9 barobar ko'p.

Germaniyada StVO §21a-bandi bo'yicha haydovchi zebraga yaqinlashganda, piyoda hali yo'lga chiqmagan bo'lsa ham, tezligini kamaytirishi va to'xtashga tayyor bo'lishi shart. Yaponiyada haydovchi zebraga 15 metr yaqinlashganda tezligini 30 km/soatga pasaytirishi shart — O'zbekistonda bunday aniq masofa belgilanmagan. Singapurda jaywalking (piyodaning belgilanmagan joydan o'tishi) uchun S$50–500 (500 000–5 000 000 so'm) jarima qo'llaniladi. Yer osti piyoda o'tish joylari o'rnatilgandan so'ng piyodalar bilan bog'liq YTH 100% bartaraf etiladi — svetafor (70–78%) dan ancha samarali (JSST, 2023; LTA, 2021).

3-rasm. Yo'l-transport hodisalari va piyodalar ulushi mamlakatlap bo'yicha taqqoslash

3-jadval. Piyoda xavfsizligini ta'minlash choralari qiyosiy tahlili

Mezon	O'zbekiston	Germaniya	Singapur	Yaponiya
Zebraga yaqinlashish talabi	Piyoda o'tayotganda to'xtash	Oldindan tezlik kamaytirish	Barcha kesishmada yorug' signal	15m dan 30 km/soat
Jaywalking jarima	16,5–33 ming so'm	~85 ming so'm	500 ming–5 mln so'm	~170 ming so'm
Yer osti o'tish joyi	Kam tarqalgan	Ko'p	Ko'p	Ko'p

Mezon	O'zbekiston	Germaniya	Singapur	Yaponiya
Piyodalar YTH ulushi	46%	14%	13%	12%
Piyoda LOS (bozor atrofi)	LOS D (77,6 naf/s/m)	LOS A-B	LOS A	LOS A-B

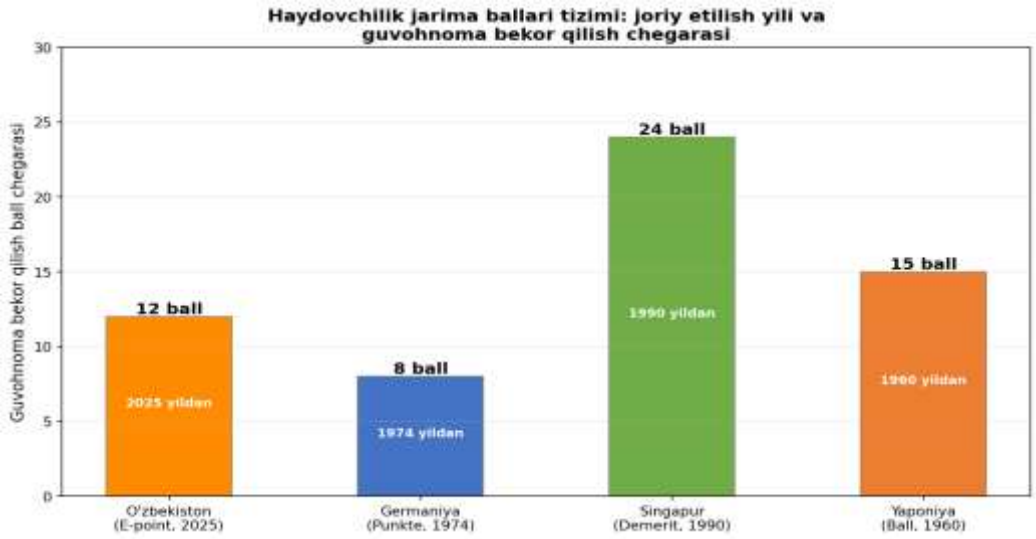
4. HAYDOVCHILIK JARIMA BALLARI TIZIMI

Haydovchilik jarima ballari tizimi haydovchilarni qoidalarga rioya qilishga undovchi kuchli mexanizm hisoblanadi. Ushbu tizim qoidabuzarlik sodir etganda pul jarima bilan birga haydovchilik hisobiga ball yozilishiga asoslanadi — belgilangan chegara oshganda esa guvohnoma muddatli yoki muddatsiz bekor qilinadi.

Germaniyada Punkte tizimi 1974 yildan ishlamoqda — 8 ball to'planganda guvohnoma muddatsiz bekor qilinadi. Flensburg shahridagi federal ro'yxatxonada saqlanadigan ushbu tizim har bir haydovchining barcha qoidabuzarliklarini markazlashgan holda kuzatib boradi. Singapurda Demerit tizimi 1990 yildan joriy etilgan bo'lib, 24 ball chegara belgilangan (LTA, Singapore, 2021). Yaponiyada 1960 yildan ishlaydigan ball tizimida har bir haydovchiga 15 ball berilgan bo'lib, qoidabuzarlik sodir etilganda ball ayiriladi — 0 ga yetganda guvohnoma bekor qilinadi.

O'zbekistonda ushbu tizim 2025 yil 1 apreldan E-point (elektron jarima ballari tizimi — kamera orqali qayd etilgan qoidabuzarliklar avtomatik ravishda haydovchi elektron hisobiga yoziladigan tizim) nomi bilan joriy etildi — 12 ball chegarasi belgilangan. Bu muhim qadam bo'lib, rivojlangan mamlakatlar tajribasiga o'xshash mexanizmni joriy etish O'zbekiston transport xavfsizligini sezilarli yaxshilashi kutilmoqda. Biroq ushbu tizim hali to'liq ishga tushirilmagan va uning samaradorligini baholash uchun yetarli

vaqt o'tmagan.

4-rasm. Haydovchilik jarima ballari tizimi: joriy etilish yili va guvohnoma bekor qilish chegarasi

4-jadval. Haydovchilik jarima ballari tizimi qiyosiy tahlili

Mezon	O'zbekiston (E-point)	Germaniya (Punkte)	Singapur (Demerit)	Yaponiya (Ball)
Joriy etilgan yil	2025	1974	1990	1960
Guvohnoma bekor qilish chegarasi	12 ball	8 ball	24 ball	0 ball (15 dan)
Nazorat usuli	Kamera + politsiya	Markaziy ro'yxat	Markaziy ro'yxat	Markaziy ro'yxat
To'liq avtomatlashtirilganmi	Qisman	Ha	Ha	Ha

Mezon	O'zbekiston (E-point)	Germaniya (Punkte)	Singapur (Demerit)	Yaponiya (Ball)
Xalqaro tajribaga mosligi	O'rta	Etalon	Yuqori	Yuqori

MUHOKAMA VA TAVSIYALAR

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston transport qonunchiligida so'nggi yillarda sezilarli ijobiy o'zgarishlar yuz berdi — VMQ 172-son (2022) va E-point tizimi (2025) bunga yaqqol misol. Biroq bir qancha sohalarda rivojlangan mamlakatlardan orqada qolish saqlanmoqda.

Birinchidan, jarima miqdori jihatidan O'zbekiston Germaniyadagi BRT jarima miqdoridan 2–3 barobar, Singapurdan 15–50 barobar past. Xalqaro tajriba ko'rsatishicha, jarima miqdori amaliy daromadning 10–20% ni tashkil etgandagina haydovchi xulqiga real ta'sir qiladi (JSST, 2023). Bu mezon bo'yicha O'zbekiston hali yetarli darajaga erishmagan. Ikkinchidan, avtomatik nazorat tizimi jihatidan Singapurning ERP va Germaniyanin Verkehrsüberwachungskamera tizimlaridan farqli o'laroq, O'zbekistonda nazorat asosan qo'lda amalga oshiriladi. Bu esa qoidabuzarliklarning faqat kichik qismini qayd eta olishga olib keladi. Uchinchidan, avtoturargohga alohida maxsus qonun yo'qligi — Singapur va Yaponiyada bu masala alohida qonun bilan tartibga solinadi, O'zbekistonda esa VMQ 172-son ichida ko'rib chiqiladi.

Piyoda xavfsizligi bo'yicha esa eng katta farq kuzatilmoqda: O'zbekistonda piyodalar YTH ulushi 46% bo'lib, bu Germaniya (14%), Singapur (13%) va Yaponiyadan (12%) 3–4 barobar yuqori. Yer osti piyoda o'tish joylarini ko'paytirish va jaywalking jarimalarini kuchaytirish bu ko'rsatkichni sezilarli yaxshilashi mumkin.

5-jadval. O'zbekiston transport qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar

Tavsiya	Asos (xalqaro tajriba)	Kutilgan natija	Ustuvorlik
BRT nazorat kamerasini joriy etish	Germaniya (−94%, BASt 2020)	BRT buzarlik −70–90%	Yuqori
BRT jarima miqdorini oshirish	Germaniya/Singapur tajribasi	Deterrent ta'siri oshadi	Yuqori
Evakuatsiya tizimini to'liq joriy etish	Singapur (30 daqiqa), Yaponiya (darhol)	Noqonuniy to'xtash −80%	Yuqori
Avtoturargohga alohida qonun ishlab chiqish	Singapur (1974), Yaponiya (2006)	Tizimli tartibga solish	O'rta
E-point tizimini to'liq avtomatlashtirish	Germaniya, Singapur tajribasi	Qoidabuzarlik −30–50%	Yuqori
Jaywalking jarima miqdorini oshirish	Singapur tajribasi	Piyoda YTH −20–30%	O'rta

Tavsiya	Asos (xalqaro tajriba)	Kutilgan natija	Ustuvorlik
Yer osti piyoda o'tish joylarini ko'paytirish	JSST (2023): −100% YTH	Piyoda xavfsizligi oshadi	O'rta
Jami kutilgan natija	**Xalqaro standartlarga yaqinlashish**	**YTH −30–50%**	**Kompleks amalga oshirish**

XULOSA

Ushbu qiyosiy tahlil O'zbekiston transport qonunchiligi rivojlangan mamlakatlar bilan qiyoslanganida quyidagi asosiy xulosalarga kelishga imkon berdi.

Birinchidan, O'zbekiston 2025 yildan E-point tizimini joriy etish orqali xalqaro me'yorlarga yaqinlashmoqda — bu muhim qadam. Biroq Germaniya, Singapur va Yaponiyada bu tizim o'nlab yillardan beri ishlaydi va to'liq avtomatlashtirilgan. Ikkinchidan, jarima miqdori jihatidan O'zbekiston Singapurdan 15–50 barobar, Germaniyadan 2–3 barobar past — bu qoidabuzarlikka nisbatan deterrent ta'sirini cheklaydi. Uchinchidan, avtomatik kamera nazorati yo'qligi — Germaniyadagi BRT kamera tizimi buzarlikni 94% kamaytirgan tajriba O'zbekiston uchun eng tez va samarali yechim sifatida tavsiya etiladi. To'rtinchidan, piyodalar YTH ulushi 46% — rivojlangan mamlakatlardan 3–4 barobar yuqori bo'lib, yer osti piyoda o'tish joylarini ko'paytirish va jaywalking nazoratini kuchaytirish eng samarali yechimlar hisoblanadi. Beshinchidan, avtoturargohga alohida maxsus qonun qabul qilish va evakuatsiya tizimini to'liq joriy etish noqonuniy to'xtash muammosini tizimli hal etadi.

Andijon shahridagi Abdurauf Fitrat ko'chasida olib borilgan maydon kuzatuvlari natijalari qonunchilikdagi farqlarning amaliy oqibatlarini ko'rsatdi: kunlik 1 241 ta noqonuniy to'xtash, 2,1 soatlik harakat to'siqligi va piyoda LOS D darajasi — bularning barchasi mavjud qonunchilik ijrosi va nazorat tizimining zaifligidan kelib chiqmoqda. Tavsiya etilgan choralar — BRT kamera nazorati, evakuatsiya tizimi, E-point to'liq avtomatlashtirish va yer osti piyoda o'tish joylari — kompleks amalga oshirilsa, O'zbekiston transport xavfsizligi ko'rsatkichlari 30–50% yaxshilanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 172-sonli qarori "Yo'l harakati qoidalarini tasdiqlash to'g'risida". — Toshkent, 2022 yil 12 aprel.

2. O'zbekiston Respublikasining "Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni, №ZRU-618. — Toshkent, 2019 yil 14 noyabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Yo'l harakati xavfsizligi xizmati. Yo'l-transport hodisalari statistikasi 2024. — Toshkent: YHXSh, 2024.

4. Transportation Research Board. Highway Capacity Manual (HCM 7th Edition). — Washington D.C.: National Academy of Sciences, 2022.

5. World Health Organization. Global Status Report on Road Safety 2023. — Geneva: WHO, 2023.

6. Bundesministerium für Digitales und Verkehr. Strassenverkehrs-Ordnung (StVO). — Berlin, 2021.

7. Bundesanstalt für Strassenwesen (BASt). BRT Lane Enforcement Camera Effectiveness Study. — Bergisch Gladbach, 2020.

8. Land Transport Authority (LTA) Singapore. Road Traffic Act, Chapter 276. — Singapore, 2023.

9. Land Transport Authority (LTA) Singapore. Pedestrian Infrastructure Usage Study. — Singapore, 2021.

10. Urban Redevelopment Authority. Parking Places Act, Chapter 214A. — Singapore, 2020.

11. National Police Agency of Japan. Road Traffic Law (Doko Kotsu Ho). — Tokyo, 2022.

12. Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism (MLIT) Japan. Road Traffic and Safety Statistics 2022. — Tokyo, 2022.

13. ShNQ 2.05.07-91. Shahar yo'llari va ko'chalari. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi, 1991.

14. Turdiyev Sh.P. Yo'l harakat tasmasi kengligining o'tkazish va xavfsizlikka ta'siri. // Transportda resurs tejamkor texnologiyalar. — Toshkent: TDTU, 2023. — B. 45–52.

15. Mirzayev D. Shahar transporti monitoringi va harakat to'sigini kamaytirish. — Andijon: ADTI, 2022. — 134 b.

The life of Abu Hafs al-Nasafi and the source study analysis of the work “al-Taysir fit-tafsir”.

Abdulkhodiyev Dovudkhon Orifjon ugli

First-year Master’s student in Comparative Religion at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

Abstract: This article analyzes the life and scientific heritage of the 12th-century encyclopedic scholar Abu Hafs al-Nasafi and his work “al-Taysir fit-tafsir” from a source study perspective. The research highlights the author's unique methods in writing tafsir, specifically the method of interpreting verses with other verses and techniques for defending the Ahli Sunna creed. Additionally, the significance of the work in preserving the traditions of the Maturidite school of kalam and the classification of sources used therein are presented.

Key words: Abu Hafs al-Nasafi, “al-Taysir fit-tafsir”, Maturidism, source study, tafsir methods.

Abu Hafs Nasafiy hayoti va “at-Taysir fit-tafsir” asarining manbashunoslik tahlili

Abdulhodiyev Dovudxon Orifjon o‘g‘li,

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik Akademiyasining. “Qiyosiy dinshunoslik” mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Anatatsiya:Ushbu maqolada XII asrning qomusiy olimi Abu Hafs an-Nasafiyning hayoti, ilmiy merosi va uning “at-Taysir fit-tafsir” asari manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqotda muallifning tafsir yozishdagi o‘ziga xos metodlari, xususan, oyatni oyat bilan sharhlash va Ahli sunna aqidasini himoya qilish uslublari yoritilgan. Shuningdek, asarning moturidiylik kalom maktabi an’analarini asrashdagi ahamiyati va unda qo‘llanilgan manbalar tasnifi bayon etilgan.

kalit so‘zlar:Abu Hafs an-Nasafiy, “at-Taysir fit-tafsir”, moturidiylik, manbashunoslik, tafsir metodlari.

KIRISH

Abu Hafs Umar ibn Muhammad an-Nasafiy (461/462–537 h.) Movarounnahr ilmiy muhitining eng yirik vakillaridan biri bo‘lib, o‘z zamonasida “Mufti as-saqalay” (ins va jin muftiysi) hamda “Imomlar imomi” kabi yuksak unvonlarga sazovor bo‘lgan. U kishi nafaqat mufassir, balki muhaddis, faqih, mutakallim va tilshunos olim sifatida 100 ga yaqin asar tasnif etgan. Olimning ilmiy kamolotida Faxrul Islom al-Bazdaviy va Abu al-Yusr al-Bazdaviy kabi 550 nafardan ortiq ustozlarning xizmati katta bo‘lgan. Shuningdek, an-Nasafiy ham “Hidoya” asari muallifi Burhonuddin al-Marg‘inoniy kabi yetuk shogirdlarni yetishtirb chiqargan.

Olimning mufassirlik salohiyati uning “at-Taysir fit-tafsir” asarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu asar o‘zining metodologik izchilligi va mo‘tadilligi bilan ajralib turadi. An-Nasafiy tafsirda asosan “Qur’onni Qur’on bilan tafsir qilish” metodiga tayanadi va oyatlar orasidagi mantiqiy bog‘liqlikni (munosabat) mahorat bilan ochib beradi. Shuningdek, u o‘z asarida Abu Mansur al-Moturidiyning “Ta’vilot Ahlis-Sunna” asarini asosiy manba sifatida qo‘llab, moturidiylik aqidasini qat’iy himoya qiladi.Asarda Ahli sunnaga zid bo‘lgan mu’tazila, jabriya va rofiziylar kabi firqalarning qarashlariga lug‘aviy va aqliy dalillar bilan raddiyalar berilgan. Muallif murakkab ilmiy masalalarni xalqqa tushunarli bo‘lishi uchun “idjoz” (foydali muxtasarlik) metodini qo‘llagan. “at-Taysir fit-tafsir” nafaqat nazariy bilimlar, balki iymon va taqvoni yuksaltiruvchi va’z-nasihatlar majmuasi hamdir. Bugungi kunda ushbu merosni o‘rganish Movarounnahr tafsir maktabi an’analarini anglashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

1.ISMI, NASABI, TARTIB YILI VA USISHI; USTOZLARI, SHOGIRDLARI,

ASARLARI VA VAFOTI

Ismi, Nasabi va Tug‘ilgan Joyi: Imom, muhaddis va buyuk alloma Abu Hafs Umar ibn Muhammad ibn Ahmad an-Nasafiy as-Samarqandiy hijriy 461 yoki 462-yilda Nasaf (Naxshab) shahrida dunyoga kelgan. Keyinchalik u ilm markazi bo‘lgan Samarqandda yashab, ijod qilgan. Najmiddin an-Nasafiy barcha islomiy ilmlarda chuqur bilimga ega, mufassir, muhaddis, hofiz, mutakallim, faqih va adib sifatida tanilgan serqirra olimdir. Allomaning yoshligi haqida ma’lumotlar kam bo‘lsa-da, uning ilm-fanga boy muhitda voyaga yetgani va erta yoshdan ilm talabiga kirishgani ma’lum. Masalan, u taxminan yigirma yoshlarida o‘z davrining buyuk imomlari Faxrul Islom al-Bazdaviy (vaf. 482 h.) va Ismoil at-Tavhiy (vaf. 481 h.) kabi ustozlardan dars olgan. Shuningdek, u haj safariga chiqib, Bag‘dod kabi shaharlardagi ulamolar bilan ilmiy muloqotda bo‘lgan va ulardan hadis rivoyat qilgan.

Ulamolar uning ilmiy merosiga turlicha baho berganlar: As-Sam’oniy: Uni “Imom, faqih, fozil va adabiyotni biluvchi olim” deb ta’riflagan. Garchi u an-Nasafiyning hadis jamlashdagi ayrim texnik kamchiliklarini (vahm va xatolar) qayd etgan bo‘lsa-da, uning tasnif etish va jamlashdagi mahoratini alohida e’tirof etgan[6:527].Alloma Ibn Qutlubug‘o: As-Sam’oniyning tanqidlariga raddiya berib, insoniy xatolardan hech kim xoli emasligini ta’kidlab, an-Nasafiyning buyuk maqomini himoya qilgan.[12:220].

Abdulhay Laknaviy dedi: «U fozil, usulchi, mutakallim, mufassir, muhaddis, faqih, hofiz, tilshunos imom edi; ko‘plab bilim va xos-u omning toliq qabuli bilan mashhur imomlardan biri edi. U ins va jinni bilar edi, shuning uchun unga “Mufti as-saqalay”degan nom berilgan.

Al-Marg‘iynoniy dedi: “Abu Hafs Umar ibn Ahmad an-Nasafiyni Imomlar imomi va ummatning peshvosi”[10:1].

Ustozlari: Alloma Najmuddin an-Nasafiy o‘z davrining yetuk ulamolaridan ta’lim olib, ilm-fanning mohiyatini chuqur egalladi. Uning ustozlari nihoyatda ko‘p bo‘lib, ularning aksariyati Islom olamida mashhur edilar. Quyida ularning ayrimlarini keltiramiz:

1. Faxrul Islom al-Bazdaviy (vaf. 482 h.): Ali ibn Muhammad nomi bilan tanilgan, Movarounnahrning buyuk imom-faqihi[4:183].

2. Abu al-Yusr al-Bazdaviy (vaf. 493 h.): Faxrul Islomning ukasi, Samarqand qozilar qozisi. U “Jozijoniyya Dori”da dars berib, hadis ilmidan saboq bergan.

3. Ahmad ibn Abdulloh as-Sabg‘iy (vaf. 526 h.): Samarqandlik taniqli imom va faqih. U ham “Jozijoniyya Dori”da mudarrislik qilgan[3:73]

Shogirdlari: Shubhasiz ilmi va zuhdi jihatidan mana shunday imom bo‘lgan kishiga odamlar turli joylardan uning ilm chashmasidan bahramand bo‘lish uchun keladilar; ayniqsa u Imom Abu Hanifa rahimahulloh mazhabida tayanchga aylangan edi. Eng kozga kuringan shogirdlaridan:

1.Uning o‘g‘li Ahmad ibn Umar, Abu Lays — “Al-Majd” laqabi bilan tanilgan. As-Sam’oniy „Zayl“ asarida shunday deydi: Tug‘ilgan yilini so‘radim; Hijriy 507-yilda tug‘ilganman, dedi. U otasi Imom Najmiddin Umar an-Nasafiy va boshqa olimlar qo‘lida fiqh ilmini o‘rgandi; otasi uni samarqandlik olimlar va u yerga kelgan boshqa ilm ahllaridan dars olishga undagan edi. U otasidan ko‘p ilm o‘rgangan bo‘lsa-da, biroq hadis ilmiga otasi kabi katta e’tibor qaratmagan edi. U fozil faqih va yetuk voiz edi; do‘stlariga nisbatan bag‘ri keng inson bo‘lgan. Hijriy 552-yilning safar oyida Hijozdan qaytib vataniga qarab yo‘l oldi. Qumas tomon yetib, Bistom ortidan o‘tayotganda, qal’a ahlidan bo‘lgan bir guruh yo‘lto‘sarlar yo‘lni to‘sib, karvonni taladi. Ular ko‘plab olimlar va hojilardan 70 dan ortiq kishini o‘ldirishdi; qurbon bo‘lganlar orasida Majd

an-Nasafiy ham bor edi — Alloh rahmat qilsin. Bu fojia hijriy 552-yil, jumadul ula oyining 27-kuni, dushanba kuni Bistom yaqinidagi Kuf degan joyda sodir bo‘ldi.[3:86].

2. Aliy ibn Abu Bakr ibn Abd al-Jalil al-Farg‘oniy al-Marg‘iynoniy — “Hidoya” asarining muallifidir. U buyuk imom, faqih, hofiz, muhaddis va mufassir bo‘lib, barcha ilmlarni o‘zida jamlagan, puxta, muhaqqiq, munozara ustasi, teran fikrli, zohid va taqvodor olim edi. Shuningdek, u o‘z ishining mohiri, fozil usulchi, adib va shoir bo‘lgan. U mashhur imomlar qo‘lida fiqh ilmini o‘rgandi. Uning ustozlari orasida “Mufti as-saqalayn” laqabi bilan tanilgan Najmiddin Abu Hafs Umar an-Nasafiy ham bor edi. Al-Marg‘iynoniy o‘z shayxlari (ustozlari) ro‘yxatini aynan uning nomi bilan boshlagan, undan keyin esa ustozining o‘g‘li Ahmad ibn Umar an-Nasafiyni zikr etgan[3:383].

3. Burhonuddin al-Kosoniy (Abu Abdulloh)

Samarqandlik mashhur faqih, o‘z zamonasining hadis hofizi va usul ilmining yetuk shayxi. U Umar an-Nasafiy hamda Abu al-Yusr al-Bazdaviydan ta’lim olgan. Hijriy 576-yilda Bag‘dodda an-Nasafiydan hadis rivoyat qilgan[2:162].

Asarlari: An-Nasafiy ko‘plab ilm sohalarini egallagan fozil faqih va adib olim edi. U fiqh, hadis hamda tafsir yo‘nalishlarida 100 ga yaqin asar yozgan. Eng mashhurlari:

1. “At-Taysir fit-tafsir” — tadqiqotimiz obyekti bo‘lgan ushbu asar o‘z turida betakror durdonadir. Muallif Zamaxshariy va Ibn Atiyya kabi buyuk mufassirlar bilan zamondosh bo‘lsa-da, ularning asarlaridan ko‘chirmasdan, o‘zining mustaqil va teran fikrlariga tayangan. Kitobda ikki asosiy maqsad ko‘zlangan: iymon va taqvoni yuksaltiruvchi va’zu nasihatlar berish hamda Qur’on ilmlarini (lug‘at, i’rob, tafsir) oson tushuntirish. Nomiga mos ravishda, bu asar kitobxon uchun tafsir ilmini o‘rganishni osonlashtiradi.

2. “Al-Akmal al-atval fi tafsir al-Qur’on” — bu olimning “At-Taysir” asarida ishora qilingan katta tafsiridir. Muallif ba’zi o‘rinlarda uni “Bahr ulum at-tafsir” deb ham atagan. Ibn Qutlubug‘o ham “At-Taysir” asarida ushbu yirik hajmli tafsirga havolalar mavjudligini ta’kidlagan [12:220].

3.“Al-Aqoid an-Nasafiyya” — bu puxta matn bo‘lib, koplab fozillar unga e’tibor qaratgan; uni Alloma Sa’d ad-Din Mas’ud ibn Umar at-Taftazoniy (vafoti: 791 h.) sharhlagan. U dedi: «Aqoid deb nomlangan muxtasar (qisqartma) foydali durdonalarni din ustunlari va asoslari bo‘lgan fasllar ichida, nihoyatda tahqiq va tartib bilan oz ichiga olgan». Al-Alloma at-Taftazoniy sharhi— Hindiston, Pokiston, Bangladesh, Eron, Afg‘oniston va vatanimiz Uzbekistondagi ko‘plab din maktablarida va misrda uquv dasturi hisoblanadi. Ulamolar uni sharhlash, izoh berish yoki xulosalash va sharh yozishga kirishganlar; Hoji Xalifa sharhlarining bir qismini zikr etgan[11:1145]. U turli islom mamlakatlarida bir necha bor nashr etilgan [13].

An-Nasafiyning vafoti va dafn etilishi: Alloma hijriy 537-yilning jumadul ula oyi 2-kuni, payshanba kechasi Samarqandda vafot etdi. Olim Samarqanddagi mashhur “Chokardiza” qabristoniga dafn etilgan.Abu Tohir as-Samarqandiyning ta’riflashicha, bu qabriston shaharning sharqiy qismida joylashgan bo‘lib, aslida Shayx Zohid Ibrohim al-Mutavviyning bog‘i bo‘lgan. Qabristonning g‘arbiy tarafida “Muftiylar hovlisi” joylashgan bo‘lib, u yerda 400 nafar muftiy dafn etilgani aytiladi. Nasafiyning qabri ham aynan shu yerda, buyuk imom Abu Mansur al-Moturidiy qabri yaqinida joylashgan[13].

2. AN-NASAFIYNING “AT-TAYSIR”DAGİ (metodlari)USLUBLARI

a)An-Nasafiyning naql uslubi va manbalari:Ushbu tafsir ixchamligi va maqsadga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi. Muallif boshqa mufassirlardan farqli o‘laroq, mavzudan chetga chiqmaydi va faqat oyat ma’nosiga xizmat qiluvchi dalillarni keltiradi. Uning uslubida mo‘tadillik va intizom ustuvordir. Iqtibos keltirish usullari:

1. Tasrih (Ochiq ko‘rsatish): Manba nomi yoki olimning ismini ochiq zikr qiladi.

2. Tasrihsiz (Ishora bilan): Manba aytilmasdan, uning ma’nosi matnga singdirib yuboriladi.

Asosiy manbalari:

1. “Ta’vilot Ahlis-Sunna” (Abu Mansur al-Moturidiy): Eng ko‘p foydalanilgan manba. U kishini yuksak hurmat bilan “Al-Imom” deb ataydi.

2. “Latoif al-ishorot” (Al-Qushayriy): Oyatlar oxiridagi ishoratlarni bayon qilishda ushbu asardan uzluksiz naql keltirgan.

3. Al-Farro va Az-Zajjojning “Ma’oni al-Qur’on” asarlariga til va ma’no masalalarida tez-tez murojaat qiladi. [15].

b)An-Nasafiyning Qur’onni Qur’on bilan tafsir qilish metodi: An-Nasafiy tafsirining asosiy xususiyati — oyatlarni boshqa oyatlar bilan sharhlashidir. U biror oyatni bayon qilishda unga lafziy yoki ma’noviy jihatdan bog‘liq oyatlarni dalil qilib keltiradi. Muallif buni ifodalashda “Bu Uning so‘zi kabidir”, “Xuddi aytganidek”, “Alloh taoloning so‘zining o‘xshashi” kabi biriktiruvchi iboralardan foydalanadi.Misol:Oyat tafsiri: (الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا) (Niso 42-oyat) Asosiy ma’no:An-Nasafiy fikriga ko‘ra, bu oyat kofirlarning qiyomatdagi orzusini ifodalaydi:

Tuproqqa aylanib, insonlik mas’uliyatidan qutulish.Yer bilan yakson bo‘lib, azob va sharmandalikdan g‘oyib bo‘lish.

Tafsir uslubi:Muallif ushbu oyatni Naba surasidagi “Koshki tuproq bo‘lsam” oyati bilan bog‘lab, “Qur’onni Qur’on bilan tafsir qilish” metodini qo‘llaydi[14].

c)An-Nasafiyning raddiya berish metodi: Imom an-Nasafiy Ahli sunna val-jamoa aqidasini himoya qilishda kuchli moturidiy kalom olimi sifatida “hujjat bilan botilni rad etish” (ibtol) metodini qo‘llagan. Uning uslubi quyidagi tartibda tizimlashgan

1. Qur’oniy dalillarga tayanish (Istidlol): Muallif adashgan firqalarning oyatlarni noto‘g‘ri ta’vil qilishlarini fosh etadi. Oyatning asl lug‘aviy va shar’iy ma’nosini belgilab, botil da’volarning unga zidligini isbotlaydi.

2. Aqlni naqlga bo‘ysundirish: Nasafiy aqlni inkor etmagan holda, uning vazifasi vahiyni to‘g‘ri tushunish ekanini ko‘rsatadi. Mantiqsiz qarashlarni “aql qabul qilmaydi” yoki “hikmatga ziddir” kabi iboralar bilan rad etadi.

3. Muayyan firqalarga qarshi kurash: Olim o‘z tafsirida mu’tazila, jabriya, jahmiya va rofiziylar kabi oqimlarga izchil raddiyalar bergan.

Rafiziylarga berilgan raddiya: Misol,Nikohdagi ayollar soni haqidagi “Ikkitadan, uchtadan va to‘rttadan (nikohlangiz)” (Niso, 3) oyati yuzasidan rafiziylar bir vaqtda to‘qqizta ayolga uylanish mumkin degan xato fikrni ilgari surishgan. Ular oyatdagi “va” bog‘lovchisini sonlarni qo‘shish deb hisoblashgan.

An-Nasafiyning raddiyasi: Bu yerdagi “va” bog‘lovchisi jamlashni emas, balki tanlashni (badalni) anglatadi. Masalan, bir guruhga “Uyga ikkitadan, uchtadan va to‘rttadan bo‘lib kiring” deyilsa, bu 9 kishi baravar kiring degani emas, balki guruhlarga bo‘linib, turli miqdorda kirishni anglatadi. Til qoidasiga ko‘ra, bu oyat ayollar sonini to‘rttadan oshirmaslikni taqozo etadi[7, 1/112-b.].

3. “AT-TAYSIR” KITOBINING XUSUSIYATLARI

1. Ma’nolarni bayon qilishda zeriktirmaydigan darajadagi batafsil sharh. Muallif oyatdagi har bir bo‘lakning vazifasini aniq ko‘rsatib beradi.

2. Boshqa mufassirlar zikr etmagan nodir tafsirlar bilan ajralib turishi.

3. Ba’zi oyatlarni zohiriy ma’nosidan boshqa ma’noga dalil bilan burish.

4. Foydali muxtasarlik va qat’iy xulosa. Ixtisor (keraksiz itnobdan) qochib, masalaning mohiyatini bayon qiladi.

5. Tadabbur uchun oyatlar tafsirini takrorlash. Oyatning ma’nosi har gal zikr qilinganda

yangi bir tadabbur hosil bo‘lishi uchun takror metodini qo‘llaydi.[15].

Xulosa

XII asr Movarounnahr zaminida yetishib chiqqan qomusiy olim Abu Hafs an-Nasafiyning hayoti va uning “at-Taysir fit-tafsir” asari yuzasidan olib borilingan ushbu tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarni ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi:

1. Najmiddin an-Nasafiy shunchaki bir olim emas, balki o‘z davrining ilmiy-ma’rifiy cho‘qqisi — “Mufti as-saqalay” darajasiga ko‘tarilgan valiy olimdir. Uning 550 nafardan ortiq ustozdan saboq olgan. Buning samarasi o‘laroq, u Burhonuddin al-Marg‘inoniy kabi olamshumul siymolarni tarbiyalagani Movarounnahr ilmiy maktabining naqadar kuchli metodlarga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

2.An-Nasafiy ushbu tafsir orqali Moturidiylik kalom maktabining haqiqiy himoyachisi sifatida namoyon bo‘ladi. U Ahli sunnaga zid bo‘lgan firqalar (mu’tazila, jabriya, rofiziylar)ga raddiya berishda faqatgina hissiyotga emas, balki til qoidalari, mantiq va naqlga tayangan. Xususan, “istivo” sifatini ta’vil qilishda yoki rofiziylarning ayollar soni borasidagi xato qarashlarini rad etishda olimning tilshunoslik va usul ilmidagi mahorati yaqqol ko‘zga tashlanadi.Zero, Olimlar Abu al-Mu’in Nasafiy haqida:“Agar Abu al-Mu’in Nasafiy bo‘lmaganida, bizgacha Abu Mansur al-Moturidiyning ilmi yetib kelmas edi” deb aytishgan. Shuningdek, biz ham:“Agar Abu Hafs Nasafiy bo‘lmaganida, bizgacha Abu al-Mu’in ilmi yetib kelmas edi”, deb aytishimiz, mubolag‘a b‘olmaydi.

3.At-Taysir fit-tafsir” Asarini metodologik mukammalligi:Kitobning manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilar ekanmiz, muallifning “iyjozi” (foydali muxtasarlik) uslubini qo‘llagani e’tiborni tortadi. An-Nasafiy murakkab ilmiy tushunchalarni xalqqa sodda, ammo ilmiy asosda yetkazishni maqsad qilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, asarning eng kuchli jihati uning “Qur’onni Qur’on bilan tafsir qilish” metodidir. Muallif oyatlar

orasidagi mantiqiy va ma’noviy zanjirni — munosabat ilmini mahorat bilan qo‘llab, Qur’onning yaxlit bir butunlik ekanini ilmiy asoslab bergan.

“At-Taysir fit-tafsir” nafaqat nazariy bilimlar manbasi, balki inson ruhiyatini tarbiyalovchi, iymon va taqvoni yuksaltiruvchi va’z-nasihatlar majmuasidir. Olimning o‘z asarini “at-Taysir” (osonlashtirish) deb nomlashi ham uning o‘quvchiga bo‘lgan jonkuyarligi va ilmni tarqatishdagi fidoyiligini anglatadi.

Yakuniy xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Abu Hafs an-Nasafiyning ilmiy merosini, xususan, uning tafsiriy metodlarini o‘rganish bugungi kun magistrant va tadqiqotchilari uchun Movarounnahr tafsir maktabining asl qiyofasini anglashda poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

MANBALAR VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Al-Ansob. As-Sam’oniy, Abu Sa'd. Taqdim: Abdulloh Umar al-Borudiy. Nashriyot: Dor al-Jinan. (1-jild, 404-b.)
2. Al-Favo'id al-Bahiyya fi Tarojim al-Hanafiyya. Al-Laknawiy, Muhammad Abd al-Hayy. Nashriyot: Matba'at Dor as-Sa'oda — Misr, 1324 h. (162-b.)
3. Al-Javohir al-Mudiyya fi Tabaqot al-Hanafiyya. Al-Qurayshiy, Abd al-Qodir. Nashriyot: Mir Muhammad Kutubxona — Karochi. (1-jild, 73, 86, 383, 397-b.)
4. Al-Kofiy sharh al-Bazdaviy. As-Sig'noqiy, Husomuddin. Tahqiq: Faxruddin Sayyid Muhammad Qonit. Nashriyot: Maktabat ar-Rushd. (1-jild, 183–139-b.)
5. Aqd al-Jamon fi Tarix Ahl az-Zamon. Al-Ayniy, Badruddin. Tahqiq: Muhammad Muhammad Amin. Nashriyot: Al-Hay'at al-Misriyya al-Omma lil-Kitob, 1407 h. (1987 m.). (1-jild, 325-b.)
6. At-Tahbir fil-Mu'jam al-Kabir. As-Sam'oniy, Abd al-Karim. Tahqiq: Munira Nojiy Solim. Nashriyot: Riosasat Devon al-Avqof — Bag'dod, 1395 h. (1975 m.). (1-jild, 527-b.)

7. at-Taysir fit-tafsir. An-Nasafiy, Imom Abu Hafs Najm ad-Din. Tahqiq: Mohir Adib Habvush. Nashriyot: Dor al-Lubob. (1-jild.112-b)

8. Fayz al-Boriy sharh Sahih al-Buxoriy. Al-Kashmiriy, Muhammad Anvar Shoh. Nashriyot: Dor al-Kutub al-Ilmiyya. (5-jild, 109-b.)

9. Hoshiyat Ibn Obidin. Ibn Obid Afandiy, Muhammad Alo ad-Din. Nashriyot: Dor al-Fikr lit-Tiboo'a van-Nashr — Bayrut, 1421 h. (2000 m.). (3-jild, 551-b.)

10. Kashf al-Asror sharh Usul al-Bazdaviy. Al-Buxoriy, Alo ad-Din. Nashriyot: Dor al-Kitob al-Islomiy. (4-jild)

11. Kashf az-Zunun an Asamil-Kutubi val-Funun. Kotib Chalabiy (Hoji Xalifa), Mustafo ibn Abdulloh. Nashriyot: Al-Musanno kutubxonasi — Bag'dod, 1941 m. (2-jild, 1145-b.)

12. Toj at-Tarojim. Ibn Qutlubug'o, Zayn ad-Din. Tahqiq: Muhammad Xayr Ramadon Yusuf. Nashriyot: Dor al-Qalam — Dimashq, 1413 h. (1992 m.). (220-b.)

13. Yusuf, Xalilulloh. “Islomda Imom Abu Hafs Umar an-Nasafiyning o'rni”. oliymahad.uz (Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti portali).

14. Al-Juhaniy, Amal bint Shulayvih; Halvoniy, Fotin bint Hasan. "أوجه تفسير القرآن بالقرآن (التيسير في التفسير): عند أبي حفص النسفي في كتابه". Majallat al-Buhuth al-Islamiyya, 92-son, 1444 h. (2022 m.)

15. Al-Lahyoniy, Oyisha Hamdon. "المناسبات عند أبي حفص النسفي ومنهجه في إيرادها من خلال كتابه «التيسير في التفسير»". Majalla al-Qalam lil-Ulum al-Insaniyya va at-Tatbiqiyya, 9-jild, 34-son, 2022 m. DOI: https://doi.org/10.35695/1946-000-034-001

Source Studies Foundations of the Formation of Textbooks in Turkestan Jadid Schools

Mamasoliyeva Shahzoda Qodirjon qizi
1st-year Master’s Student, Historiography, Source Studies and Methods of Historical Research Program Fergana State University

Abstract:

This article analyzes the formation process of textbooks for new-method (usul-i jadid) schools, which was one of the most crucial directions of the Jadid movement in Turkestan at the beginning of the 20th century, from a source-study perspective. In the research, textbooks on the alphabet, native language, history, geography, and ethics created by Jadid enlighteners such as Mahmudkhodja Behbudiy, Munavvarkari Abdurashidkhanov, Abdulla Avloni are examined as primary historical sources. The author reveals the publishing history of the textbooks, their structural features, ideological and content characteristics, as well as the influence of the socio-political environment of that period on the content of educational literature. The article provides a source-study classification of Jadid textbooks and scientifically substantiates their historical role in the national awakening and reform of the education system.

Keywords

Turkestan, Jadidism, new-method schools, textbooks, source studies, primary source, enlightenment, national press, reform.

Turkiston jadid maktablari darsliklari shakllanishining manbashunoslik asoslari

Farg‘ona davlat universiteti Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari mutaxassisligi 1- kurs magistranti
Mamasoliyeva Shahzoda Qodirjon qizi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri - yangi usul (usuli jadid) maktablari darsliklarining shakllanish jarayoni manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadid marifatparvarlari tomonidan yaratilgan alifbo, ona tili, tarix, geografiya va axloqqa oid darsliklar birlamchi tarixiy manba sifatida tadqiq etilgan. Muallif darsliklarning nashr etilish tarixi, ularning tarkibiy tuzilishi, g‘oyaviy-mazmuniy xususiyatlari hamda o‘sha davr ijtimoiy-siyosiy muhitining darsliklar mazmuniga ko‘rsatgan ta'sirini ochib beradi. Maqolada jadid darsliklarining o‘ziga xos manbashunoslik tavsifi berilib, ularning milliy uyg‘onish va maorif tizimini isloh qilishdagi tarixiy o‘rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, jadidchilik, yangi usul maktablari, darsliklar, manbashunoslik, birlamchi manba, ma’rifatparvarlik, milliy matbuot, islohot.

Аннотация:

В данной статье с источниковедческой точки зрения анализируется процесс формирования учебников новометодного (усули джадид) образования, ставшего одним из важнейших направлений джадидского движения в Туркестане в начале XX века. В исследовании в качестве первичных исторических источников рассматриваются учебники по алфавиту, родному языку, истории, географии и этике, созданные такими просветителями-джадидами, как Махмудходжа Бехбуди, Мунавваркари Абдурашидханов, Абдулла Авлони. Автор раскрывает историю издания учебников, их структурные особенности, идейно-содержательные характеристики, а также влияние социально-политической среды того периода на содержание учебной литературы. В статье дается источниковедческая

классификация джадидских учебников и научно обосновывается их историческая роль в национальном возрождении и реформировании системы образования.

Ключевые слова: Туркестан, джадидизм, новометодные школы, учебники, источниковедение, первичный источник, просветительство, национальная пресса, реформа.

KIRISH:

XX asr boshlarida o‘lkamiz hayotida tub burilish yasagan jarayonlardan biri yuz berdi, bu jadidchilik harakatining yuzaga kelishi edi. Ular o‘lka aholisi ma’rifatli bo‘lishi va milliy o‘zligini anglab yetishi tarafdori bo‘lishgan. Bu yo‘lda bir qancha amaliy dasturlar ishlab chiqishgan. Shunday dasturlardan biri yangi usul maktablarining ochilishi bo‘ldi.

Manbashunoslik nuqtai nazaridan jadid maktablari darsliklari o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ilmiy muhitini aks ettiruvchi muhim hujjat bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali jadidlarning pedagogik qarashlari, ta’lim metodlari va milliy uyg‘onish g‘oyalari tahlil qilinadi. Darsliklarning shakllanish jarayonini tahlil qilish, ularning manbashunoslik asoslarini aniqlash tarixiy tadqiqotlarda asosiy ahamiyat kasb etuvchi dolzarb mavzulardan biri bo‘ladi.

Jadidchilik harakati namoyondolari hayotini o‘rganish mustaqillik davridan keyin yanada tizimli tus oldi. Bu boradagi ishlar bugungi kunda ham davom ettirib kelinmoqda. Yurtboshimiz ta’kitlab o‘tganlaridek: “Bu ma’naviy xazinani qancha ko‘p o‘rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topamiz.”[1]. Bu mavzu kelajak avlod uchun ham ibrat, ham yo‘l ko‘rsatuvchi dasturiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jadidlarning millatni uyg‘otish va mustamlakachilik kishanlaridan ozod qilish yo‘lidagi eng dastlabki qadami ta’lim tizimini isloh qilish va usuli jadid maktablarini tashkil etish bo‘ldi. Biroq, bu maktablar shunchaki yangi binolar emas, balki butunlay yangi g‘oya va mazmundagi o‘quv adabiyotlarini ham talab qilar edi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi ko‘plab ma’rifatparvarlar tomonidan qisqa muddatda o‘nlab darsliklar yaratildi va nashr etildi.

Shunday shaxslardan biri Mahmudxo‘ja Behbudiy edi. Behbudiy o‘lkaga Turkiston mintaqasida Gaspirinskiy metodini qo‘llagan holda yangi tipdagi usuli jadid maktabini ochgan pedagog hisoblanadi[2].

U yaratgan **“Islomning qisqacha tarixi”, “Aholi geografiyasiga kirish”, “Rossiyaning qisqacha geografiyasi”, “Islom amaliyoti”** kabi kitoblar jadid maktablari ta’lim tizimining shakllanishida muhim manba bo‘lib xizmat qilgan.

O‘z davrining rivojiga hissa qo‘shgan ma’rifatparvarlardan yana biri Munavvarqori Abdurashidxonov hisoblanadi. U 1903 - yildan boshlab yangi tipdagi maktablar ochib, o‘quvchilarga dars bergan. Bu maktablar uchun u tovush usulida yozilgan alifbe va o‘qish kitoblarini yaratdi. 1907 - yilda nashr etilgan **“Adibi avval”** (“Birinchi adib”) alifbe kitobi jadid maktablarida savod o‘rgatishda muhim qo‘llanma bo‘ldi. Shu yili chop etilgan **“Adibi soniy”** (“Ikkinchi adib”) o‘qish kitobida esa “Himmatli faqir” she’ri keltirilgan bo‘lib, bu asar bir necha bor qayta nashr qilingan[3].

Manbashunoslik nuqtai nazaridan Munavvarqorining bu darsliklari jadid ta’lim tizimining shakllanishini o‘rganishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Ularning mazmuni orqali jadidlarning pedagogik qarashlari, tovush usuliga asoslangan savod o‘rgatish metodlari va o‘quv dasturlarining rivojlanish jarayoni qanday kechganligini tahlil qilish mumkin bo‘ladi.

Abdurauf Fitrat Buxorolik mashhur ma’rifatparvar adib, adabiyotshunos olim, shoir va dramaturg sifatida O‘rta Osiyo jadidchilik harakatining eng yirik siymolaridan biri bo‘lgan. Fitratning Buxoro va Turkiston yangi usul maktablari uchun yozilgan “Bayonoti sayyohi hindi” (“Hind sayyohi bayonoti”) asari o‘z davrining ijtimoiy-falsafiy manbasi sifatida alohida qimmatga ega[4].

Fitrat ushbu asarida Buxoroning ilmu ma’rifatni tarqatish yo‘lidagi tutgan tarixiy mavqei haqida to‘xtalib, o‘lkaning intellektual salohiyatiga shunday baho beradi: “Buxoro qadimdan g‘oyat dono va zukko bo‘lib yetishgan, fuzalo ahlini tarbiyalab, voyaga yetkazgan. Har kuni bir Ibn Sino, Forobiy, Muhammad Ismoil Buxoriy va Ulug‘bek kabilarni jahonga hadya etib, shu tariqa o‘zining sharafli dovrug‘ini jahon xalqlarining quloqlariga zirak qilib taqqan”[5].

Ushbu iqtibosning manbashunoslik tahlili shuni ko‘rsatadiki, Fitrat o‘z asarlari va keyingi davr darsliklarida milliy uyg‘onish poydevorini aynan tarixiy xotirani tiklash, buyuk ajdodlar merosiga suyanish orqali shakllantirishni maqsad qilib olgan. Sayyoh tilidan aytilgan bu fikrlar shunchaki hissiy publisistika emas, balki Turkiston xalqlarida o‘zlikni anglash tuyg‘usini tarbiyalash, ularni tushkunlik va jaholat botqog‘idan olib chiqish uchun darsliklar matniga singdirilgan g‘oyaning manbaaviy ko‘rinishlaridan biri edi hisoblasab bo‘ladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Olib borilgan manbashunoslik tahlili shuni ko‘rsatadiki, Turkiston jadid maktablari darsliklarining shakllanishi o‘lka maorifini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqdi va ularning har biri o‘ziga xos birlamchi manba, tamaltosh bo‘lib xizmat qildi.

Mahmudxo‘ja Behbudiydan boshlangan geografiya va tarixga oid darsliklar an’anasi, o‘quvchilarda nafaqat diniy dunyoqarashni, balki hududiy, siyosiy hamda iqtisodiy

bilimlarni shakllantirishning asosiy manbai bo‘ldi. U yaratgan o‘quv qo‘llanmalarida mintaqaviy chegaralar, aholi tabiati va ijtimoiy tuzilish masalalarining tahlil qilinishi, ushbu darsliklarni XX asr boshi Turkiston etnografiyasi va sotsiologiyasini o‘rganishda yo‘l ko‘rsatuvchi mayoq bo‘lib xizmat qildi[6].

Munavvarqori Abdurashidxonovning “Adibi avval” va “Adibi soniy” asarlari esa o‘quv dasturlarining uslubiy jihatdan tizimlashganini ko‘rsatadi. Bu manbalarni tahlil qilishda qiyosiy tahlil usulidan foydalanish uning yanada samaraliroq natijalar olib kelishiga xizmat qiladi.

Fitratning “Bayonoti sayyohi hindi” asari esa jadidchilik harakatining ijtimoiy-falsafiy poydevorini mustahkamlashda alohida o‘rin tutadi[7]. U Buxoroning ilm-ma’rifat tarqatishdagi tarixiy mavqeini yuksak baholab, ajdodlar merosiga tayanish orqali milliy uyg‘onish g‘oyasini shakllantirishni maqsad qilgan edi. Fitratning bu qarashlari darsliklar matniga singdirilgan bo‘lib, o‘quvchilarni o‘zligini anglash, ilmga intilishi va jaholat kishanlaridan ozod bo‘lishiga da’vat qilingan edi. Uning yangi metodlarni joriy etishi va ta’lim sifati yaxshilanishiga ko‘rsatgan ta’siri hozirgi kunimizga qadar ta’lim sohasidagi izlanishlar uchun namuna bo‘lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

Jadidchilik harakatining natijalari ulkan tarixiy va fojiali ahamiyatga ega. Bu harakat garchi siyosiy jihatdan sovetlar tomonidan bostirilgan bo‘lsa - da, millatning ongi, madaniyati va dunyoqarashida o‘chmas iz qoldirdi. Jadidlar qisqa vaqt ichida Turkiston xalqini o‘rta asrlar qoloqligidan zamonaviy dunyoqarash sari yetaklay oldilar. Ular yangi ta’lim tizimini “Usuli jadid” maktablari bugungi zamonaviy o‘zbek maktablarining poydevori bo‘ldi. Savodxonlik darajasi oshdi. Hamda milliy matbuot rivojlandi.

Bugungi mustaqil O‘zbekistonning ziyolilari, olimlari va madaniyati aynan o‘sha jadidlar ekkan urug‘ning mevasidir. Bu harakat shunchaki maktab ochish emas, balki “Millatni qayta tarbiyalash” harakati edi desak bo‘ladi.

Jadidlarning “usuli jadid” maktablari uchun yaratgan darsliklari yetarlicha o‘rganib chiqilmagan, hatto ularning ko‘p qismi hozirgi tilimizga tarjima qilinishga muhtoj. Shularni hisobga olgan holda tadqiqotchilar va tarjimonlar tomonidan tarjima ishlariga ko‘proq e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro‘yxati

[1]. Address of President Shavkat Mirziyoyev to the Parliament dated January 24, 2020.

[2]. Bahodir Karimov. Jadidlar, Mahmudxo‘ja Behbudiy. Toshkent: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2022.

[3]. Kurbanov I. Turkiston jadid maktablari tarixi. – Toshkent: Maorif, 2005. – 180 b.

[4]. Qosimov B., Dolimov U. Ma’rifat darg‘alari. Toshkent: O‘qituvchi, 1990.

[5]. Бакиев М.И. История просветительного движения и свободомыслия в Средней Азии, конец XIX - начало XX века: Дисс. докт. ист. наук.- Душанбе, 2000.- 282 с.

[6]. library.ziyonet.uz

[7]. http://www.jadid.uz/

Dynamics of Uzbekistan’s Foreign Trade Turnover from 2016 to 2025

Ubaydullayev Sirojiddin Jamshid o‘g‘li
Student, Group MO-12, Faculty of Management Tashkent State University of Economics E-mail: usirozhiddin@gmail.com Tel: +998993231564

Abstract

Based on the official annual data of the Statistics Agency of the Republic of Uzbekistan, the dynamics of foreign trade turnover during 2016–2025 were analyzed. The study identifies periods of growth, the decline observed in 2020, the post-pandemic recovery, and the record-breaking indicators achieved in 2025. The analysis demonstrates that over the ten-year period, foreign trade turnover increased by 3.36 times, while a persistent trade balance deficit remained. Average annual growth rates and changes in the geographical structure of trade are also examined.

Keywords: foreign trade turnover, export, import, dynamics, Uzbekistan, 2016–2025, Statistics Agency, trade balance deficit.

Динамика изменения внешнеторгового оборота Узбекистана с 2016 по 2025 годы

Убайдуллаев Сирожиддин Жамшид угли – *Ташкентский государственный экономический университет, факультет Менеджмента, Группа MO-12, Студент E-mail: usirozhiddin@gmail.com +998993231564*

Аннотация: На основе официальных ежегодных данных Агентства статистики Республики Узбекистан проанализирована динамика внешнеторгового оборота за 2016-2025 гг. Выявлены этапы роста, спад в 2020 г., постпандемийное восстановление и рекордные показатели 2025 г. Показано, что за десятилетие товарооборот вырос в 3,36 раза, при этом сохранялся устойчивый дефицит торгового баланса. Приведены среднегодовые темпы прироста и изменения

географической структуры.

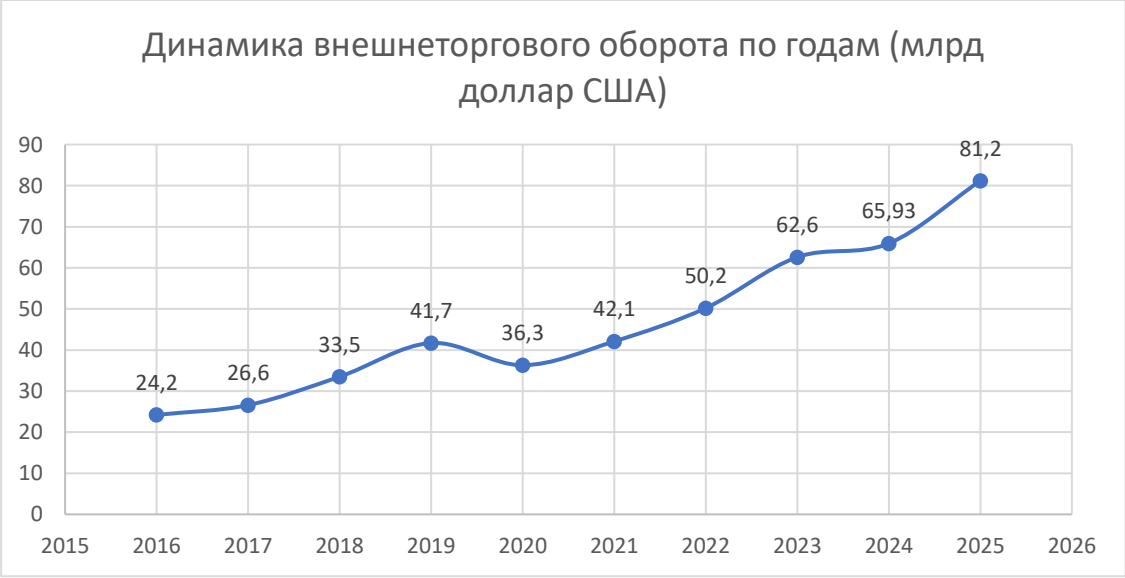
Ключевые слова: внешнеторговый оборот, экспорт, импорт, динамика, Узбекистан, 2016-2025, Агентство статистики, сальдо торгового баланса.

Введение. Период 2016-2025 гг. стал для Узбекистана эпохой либерализации внешней торговли и интеграции в мировые рынки. Ежегодная публикация данных Агентства статистики позволяет проследить количественные и качественные изменения внешнеторгового оборота. Настоящий тезис, базирующийся исключительно на официальных статистических отчётах, представляет хронологию роста товарооборота, фиксирует кризисный спад 2020 года и анализирует структурные сдвиги.

Основная часть

1. Общая динамика внешнеторгового оборота (2016-2025 гг.)

Согласно данным Агентства статистики, внешнеторговый оборот Узбекистана увеличился с 24,2 млрд долл. в 2016 году до 81,2 млрд долл. в 2025 году, то есть в 3,36 раза. Ниже представлена годовая динамика (млрд долл.):

Год	Экспорт	Импорт	Сальдо
2016	10,9	13,3	-2,4
2017	12,1	14,5	-2,4
2018	14,0*	19,5*	-5,5*
2019	17,9	23,8	-5,9
2020	15,6	20,7	-5,1
2021	17,7	24,4	-6,7
2022	19,7	30,5	-10,8
2023	25,0	37,6	-12,6
2024	27,2	38,73	-11,53
2025	33,8	47,4	-13,6

***Оценочно на основе среднегодовых темпов; точные данные за 2018 год в открытых источниках Агентства отсутствуют, но подтверждён рост до 33-35 млрд долл.**

Источник: статистические бюллетени Агентства статистики Республики Узбекистан за соответствующие годы [2-4].

Динамика была неравномерной:

1. 2016-2019: устойчивый рост с 24,2 до 41,7 млрд долл. (среднегодовой темп +20%).
2. 2020: падение на 12,9% (до 36,3 млрд) из-за пандемии COVID-19.

3. 2021-2025: ускоренный рост с 42,1 до 81,2 млрд долл. (среднегодовой темп +17,8%). Наиболее интенсивный прирост зафиксирован в 2025 году (+23% по экспорту, +18,5% по импорту).

2. Характерные черты периода

На всём десятилетии сохранялся хронический дефицит торгового баланса: отрицательное сальдо выросло с -2,4 млрд долл. (2016) до -13,6 млрд долл. (2025). Импорт опережал экспорт в среднем в 1,4 раза.

Географическая структура в 2025 году: Китай - 21,2% оборота, Россия - 16,0%, Казахстан - 6,1%, Турция - 3,7%, Республика Корея - 2,1% [2]. По сравнению с 2016 годом доля стран СНГ сократилась, а доля Китая и Турции выросла.

Товарная структура (по данным Агентства за 2025 год): в экспорте преобладали золото (около 35%), услуги (20%), промышленные товары (25%); в импорте - машины и оборудование (40%), химическая продукция (15%), продовольствие (12%).

Заключение

Обобщение официальных статистических данных за 2016-2025 гг. позволяет сделать следующие выводы:

- Внешнеторговый оборот Узбекистана увеличился с 24,2 до 81,2 млрд долл., то есть более чем в 3,3 раза.
- Ключевыми этапами стали: докризисный рост (2016-2019), пандемийный спад (2020), рекордное восстановление (2021-2025) с пиком в 2025 году (81,2 млрд долл.).

- На всём протяжении сохранялось отрицательное сальдо, достигшее в 2025 году -13,6 млрд долл., что свидетельствует о сохраняющейся импортной зависимости.
- Географические приоритеты сместились в сторону Китая и России, сохранивших суммарную долю около 37% оборота.
- Представленная динамика подтверждает успешность внешнеэкономической либерализации, однако требует дальнейшего наращивания несырьевого экспорта для сбалансирования торгового баланса.

Список литературы

1. Агентство статистики Республики Узбекистан. *Внешнеторговый оборот Республики Узбекистан за 2016-2020 годы*: статистические сборники. - Ташкент, 2021. URL: https://stat.uz/uz/
2. Национальный комитет по статистике Республики Узбекистан. *В 2025 году внешнеторговый оборот Узбекистана превысил 81 млрд долларов*. URL: https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/66431-2025-jilda-zbekistonning-tash-i-savdo-ajlanmasi-81-mlrd-dollardan-oshdi-3
3. Агентство статистики Республики Узбекистан. *Экспорт и импорт Узбекистана в 2023 году* URL: https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/61201-eksport-i-import-uzbekistana-v-2023-godu

Dynamics of Global GDP from 2015 to 2025: From Pandemic Shocks to Post-Viral Slowdown

Ubaydullayev Sirojiddin Jamshid o‘g‘li
Student, Group MO-12, Faculty of Management Tashkent State University of Economics
E-mail: usirozhiddin@gmail.com Tel: +998993231564

Abstract

Based on data from the International Monetary Fund and the World Bank, this article analyzes the dynamics of global GDP during the period 2015–2025. Three major phases are identified: pre-crisis stability (2015–2019), the shock of the COVID-19 pandemic and the subsequent V-shaped recovery (2020–2021), and the post-pandemic slowdown driven by inflationary pressures and geopolitical conflicts (2022–2025). The study substantiates the transition to a “new normal,” characterized by structurally lower economic growth rates. It also examines the differing impacts of global economic challenges on developed and developing economies and highlights the key factors shaping the trajectory of global economic development in the post-pandemic era.

Keywords

global GDP, economic growth, COVID-19 pandemic, global recession, post-viral recovery, geopolitical risks, developed economies, developing economies.

Динамика мирового ВВП с 2015 по 2025 годы: от шоков пандемии к поствиральному замедлению

Убайдуллаев Сирожиддин Жамшид угли
Ташкентский государственный экономический университет, факультет Менеджмента, Группа MO-12, Студент
E-mail: usirozhiddin@gmail.com +998993231564

Аннотация: На основе данных Международного валютного фонда и Всемирного банка анализируется динамика мирового ВВП в 2015–2025 гг. Выделяются три фазы: предкризисная стабильность (2015–2019), шок пандемии COVID-19 и V-образное восстановление (2020–2021), постпандемическое замедление на фоне инфляции и геополитических конфликтов (2022–2025). Обосновывается переход к «новой нормальности» с более низкими структурными темпами роста.

Ключевые слова: мировой ВВП, экономический рост, пандемия COVID-19, глобальная рецессия, поствиральное восстановление, геополитические риски, развитые и развивающиеся экономики.

Введение

Период 2015–2025 гг. представляет в новейшей экономической истории уникальную траекторию, сочетавшую многолетнюю предкризисную стабильность, беспрецедентный шок пандемии COVID-19 с глубокой рецессией, последовавшее за ним V-образное восстановление и последующий переход к фазе устойчивого, но более низкого по сравнению с доковидными темпами роста на фоне структурных ограничений и геополитической турбулентности. Настоящий тезис, основанный на агрегированных данных международных организаций, раскрывает количественные параметры и качественные характеристики этого десятилетнего цикла.

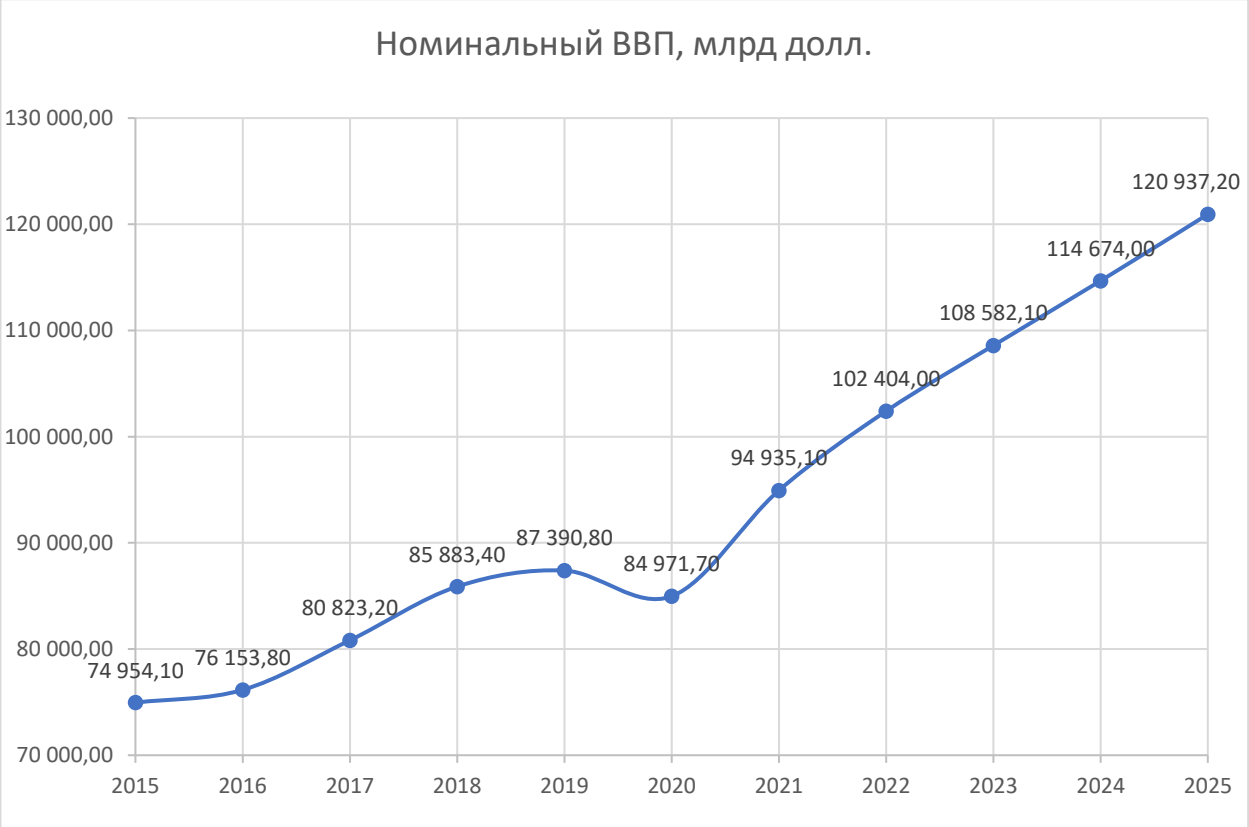
Основная часть

Предпандемический период 2015–2019 годов: умеренный рост

В предпандемические годы (2015–2019) глобальный ВВП демонстрировал относительно устойчивый, хотя и постепенно замедлявшийся рост. В 2015 году прирост составил 3,44%, затем последовали колебания в диапазоне 2,8–3,8%, а в

2019 году темпы снизились до 2,81%. Номинальный объем мирового ВВП за эти пять лет увеличился с 75,6 трлн долл. до 88,5 трлн долл. Такой умеренный рост отражал циклические колебания в рамках многолетнего тренда, характерного для пострецессионного десятилетия после кризиса 2008–2009 гг.

График 1. Динамика мирового ВВП в 2015–2025 гг. (номинальный ВВП), млрд долл.

Источник: IMF World Economic Outlook Database (October 2021)

Шок 2020 года и V-образное восстановление 2021 года

Переломным моментом стал 2020 год, когда пандемия COVID-19 спровоцировала глубочайший экономический спад со времен Великой депрессии: глобальный ВВП сократился на 2,81–3,12%, а номинальный объем упал с 88,5 трлн долл. до 85,9 трлн долл. Однако реакция мировой экономики оказалась

асимметричной по страновым группам: шок сильнее затронул развитые экономики, тогда как развивающиеся страны понесли более тяжелые потери из-за ограниченных возможностей фискального стимулирования. Беспрецедентные меры монетарной и бюджетной политики запустили в 2021 году мощное восстановление — мировой ВВП вырос на рекордные 5,88–6,28%, превысив предпандемический уровень уже к концу 2021 года, когда номинальный ВВП достиг 98,1 трлн долл.

Постпандемический период 2022–2025 годов и перспективы

На этапе 2022–2025 гг. динамика мирового ВВП характеризовалась сочетанием разнонаправленных факторов. С одной стороны, сохранялась инерция восстановления, поддерживаемая адаптацией цепочек поставок и инвестициями в инновационные сектора; с другой — нарастали дестабилизирующие импульсы: глобальная инфляция, ужесточение денежно-кредитной политики, геополитические конфликты (в частности, военные действия на Украине), а также торговая напряженность между США и КНР. В этих условиях темпы роста замедлились до 3,4% в 2022 году, 2,8–3,6% в 2023-м и 2,8–3,0% в 2024-м. По оценкам на 2025 год, глобальный рост составит около 2,9–3,1% при сохранении дифференциала между развитыми (1,5–1,8%) и развивающимися экономиками (3,8–4,2%). Ключевой структурной тенденцией десятилетия стало ускоренное наращивание экономической мощи стран с формирующимся рынком, совокупный вклад которых в глобальный рост устойчиво превышал вклад развитых стран.

Заключение

Обобщение данных за 2015–2025 гг. позволяет заключить, что мировая экономика сохранила способность к относительно быстрому восстановлению после экзогенного шока беспрецедентной силы (пандемия COVID-19), однако

постпандемическая фаза роста оказалась более низкой и уязвимой к геополитическим и макрофинансовым рискам. Период характеризуется как завершение длительного цикла умеренного роста, прерванного глубокой, но краткосрочной рецессией, и переход к «новой нормальности» с более высокими структурными ограничениями. На долгосрочную перспективу дополнительное давление на потенциальные темпы прироста оказывают замедление роста производительности и глобальное старение населения, что смещает распределение доходов и экономической активности в пользу стран с более выгодной возрастной и институциональной структурой.

Список литературы

1. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, October 2025. URL: https://www.imf.org/en/Publications/WEO
2. World Bank. Global Economic Prospects, June 2025. URL: https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects
3. United Nations. World Economic Situation and Prospects 2026. New York: UN, 2025. 220 p.

Developing Students’ Logical Thinking through the Creation of Problem Situations in Mathematics Lessons

Shonazarova Nozima Ruslanovna
2nd-year Master’s Student Nizami Tashkent State Pedagogical University
E-mail: shonazarovanozima753@gmail.com
Scientific Supervisor: Muxtarali Mamadalievich Sultanov
Associate Professor, Department of Theory and Methodology of Primary Education Nizami Tashkent State Pedagogical University
E-mail: sultonovmuxtarali443@gmail.com

Abstract: This thesis discusses the role of problem-based learning technology in developing students' intellectual abilities in elementary school mathematics lessons. Methods of creating problem situations in the lesson and their impact on the student's logical thinking are analyzed.

Keywords: Mathematics, problem situation, logical thinking, elementary school, intellectual development, didactic game.

Matematika Darslarida Muammoli Vaziyatlarni Hosil Qilish Orqali O‘Quvchilarning Mantiqiy Tafakkurini O‘Stirish

Shonazarova Nozima Ruslanovna
Nizomiy nomidagi O'zMPU 2-bosqich magistranti.
Ilmiy rahbar: Muxtarali Mamadalievich Sultanov
Nizomiy nomidagi O'zMPU “Boshlang‘ich ta’limda nazariyasi va metodikasi” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda muammoli ta’lim texnologiyasining o‘rni yoritilgan. Dars jarayonida muammoli vaziyatlarni hosil qilish

usullari va ularning o‘quvchi mantiqiy tafakkuriga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Matematika, muammoli vaziyat, mantiqiy tafakkur, boshlang‘ich sinf, intellektual rivojlanish, didaktik o‘yin.

Аннотация: В данной работе рассматривается роль проблемно-ориентированного обучения в развитии интеллектуальных способностей учащихся на уроках математики в начальной школе. Анализируются методы создания проблемных ситуаций на уроке и их влияние на логическое мышление учащихся.

Ключевые слова: Математика, проблемная ситуация, логическое мышление, начальная школа, интеллектуальное развитие, дидактическая игра.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual qobiliyatlarini shakllantirishda matematika fani yetakchi o‘rin tutadi. Biroq, bilimlar tayyor holda berilsa, o‘quvchi passiv qabul qiluvchiga aylanib qoladi. Zamonaviy didaktikaning asosiy talabi — o‘quvchini mustaqil fikrlashga, tahlil va sintez qilishga o‘rgatishdir.

Muammoli vaziyatni hosil qilish — bu o‘quvchi oldiga shunday topshiriq qo‘yishki, undagi mavjud bilimlar yangi masalani yechish uchun yetarli bo‘lmasin. Natijada, o‘quvchida "bilishga bo‘lgan ehtiyoj" va intellektual faollik uyg‘onadi.

Matematika darslarida muammoli vaziyatlarni yaratishning quyidagi usullari samaralidir:

Ziddiyatli ma’lumotlar berish: Masalan, bir xil amalga ega, lekin qavslar noto‘g‘ri qo‘yilgan misollarni berish orqali o‘quvchini "Nega natija har xil chiqdi?" degan savol ustida o‘ylashga majbur qilish.

Hayotiy tajribaga tayanish: Matematik tushunchalarni (masalan, massa yoki vaqt birliklarini) kundalik hayotdagi real muammolar bilan bog‘lash.

Variantli topshiriqlar: Bitta masalaning bir nechta yechim yo‘lini topish yoki

noto‘g‘ri berilgan shartni tuzatish bo‘yicha topshiriqlar.

Tahlil va natijalar:

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, muammoli vaziyatga duch kelgan o‘quvchi quyidagi bosqichlarni bosib o‘tadi:

Muammoni anglash va tahlil qilish;

Gipoteza (taxmin) qilish;

Yechim yo‘lini topish va uni tekshirish.

Ushbu jarayon o‘quvchining nafaqat matematik bilimini oshiradi, balki unda umumlashtirish, tizimlashtirish va xulosa chiqarish kabi mantiqiy operatsiyalarni takomillashtiradi.

1. Muammoli ta’limning mohiyati va zarurati

An’anaviy ta’limda o‘qituvchi qoidani tushuntiradi, o‘quvchi esa uni yodlaydi. Muammoli ta’limda esa jarayon teskari tartibda kechadi: o‘quvchi oldiga yechimi darrov ko‘rinmaydigan muammoli vaziyat qo‘yiladi.

Muammoli vaziyat — bu o‘quvchining mavjud bilimlari va yangi paydo bo‘lgan intellektual to‘siq o‘rtasidagi qarama-qarshilikdir. Bunda o‘quvchida quyidagi mantiqiy jarayonlar kechadi:

Analiz: Muammoning shartlarini qismlarga ajratish.

Sintez: Ma’lumotlarni umumlashtirib, yechim modelini qurish.

Gipoteza: Muammoning taxminiy yechimini ilgari surish.

2. Matematika darslarida muammoli vaziyat yaratish usullari

Matematika darslarida muammoli vaziyatni turli usullar bilan hosil qilish mumkin:

A. "Kutilmagan holat" usuli

O‘quvchilarga bir qarashda ilojsiz yoki hayotiy tajribasiga zid bo‘lgan topshiriq beriladi.

Misol: 3-sinfda "Uchburchak tomonlari" mavzusida. O‘quvchilarga 10 sm, 2 sm va 3 sm uzunlikdagi cho‘plar beriladi va uchburchak yasash so‘raladi. O‘quvchilar yasay olmaydilar.

Muammo: Nega uchburchak hosil bo‘lmadi?

Natija: O‘quvchilar "Uchburchakning ikki tomoni yig‘indisi uchinchisidan katta bo‘lishi kerak" degan qoidani o‘zlari kashf qiladilar.

B. "Turli yondashuvlar" usuli

Bitta masalaga bir necha xil yechim yo‘lini izlash yoki noto‘g‘ri yechimni tahlil qilish orqali mantiqiy xatoni topish.

Masalan: "2 + 2 * 2" misolida ayrim o‘quvchilar 8, ayrimlari 6 javobini oladi. Bu qarama-qarshilik amallar tartibi qoidasini chuqur anglashga majbur qiladi.

D. "Yetishmayotgan ma’lumot" usuli

Shunday masala beriladiki, uni yechish uchun ma’lumot yetarli bo‘lmaydi. O‘quvchi masalani yechishdan oldin nima yetishmayotganini tahlil qilishi kerak.

3. Mantiqiy operatsiyalarni takomillashtirish bosqichlari

Muammoli vaziyat orqali mantiqiy tafakkurni o‘stirish quyidagi model asosida amalga oshiriladi:

Muammoni qo‘yish: O‘quvchini hayratga solish yoki ikkilantirish.

Muammoni shakllantirish: O‘quvchi "Nega bunday bo‘ldi?" yoki "Buni qanday yechish mumkin?" degan savolni o‘zi berishi kerak.

Yechim izlash: O‘qituvchi yo‘naltiruvchi savollar beradi (Fasilitatorlik).

Xulosa chiqarish: Olingan natijani umumlashtirish va qoidaga aylantirish.

4. Nostandart masalalar — mantiqiy tafakkur asosi

Boshlang‘ich sinflarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun faqat hisob-kitobga doir emas, balki nostandart (evristik) masalalardan foydalanish lozim:

Kombinatorik masalalar: "3 xil rangdagi qalamdan necha xil juftlik tuzish mumkin?"

Mantiqiy zanjir: "Agar barcha ayiqlar hayvon bo‘lsa va barcha hayvonlar nafas olsa, ayiqlar nafas oladimi?"

Inversiya (teskari) masalalar: Oxiridan boshlab yechiladigan masalalar.

5. Pedagogik tavsiyalar va xulosa

Muammoli vaziyatlarni darsga tatbiq etishda o‘qituvchi quyidagilarga e’tibor berishi shart:

O‘quvchining darajasi: Muammo o‘quvchi uchun juda oson ham, o‘ta murakkab ham bo‘lmasligi kerak (Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi").

Vaqtni to‘g‘ri taqsimlash: Muammoli vaziyat darsning "oltin vaqti"ni (dastlabki 15-20 daqiqa) egallashi samaraliroq.

Xatoga nisbatan munosabat: O‘quvchi noto‘g‘ri gipoteza bildirishdan qo‘rqmasligi kerak. Xato — mantiqiy tahlil uchun eng yaxshi manba.

Xulosa qilib aytganda, matematika darslarida muammoli vaziyatlarni hosil qilish o‘quvchining intellektual faolligini oshiradi. Bu usul orqali o‘quvchi formulalarni shunchaki yodlamaydi, balki ularning kelib chiqish mantiqini anglaydi. Bu esa kelajakda murakkab ilmiy muammolarni yechishda poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. M. Jumayev. "Matematika o‘qitish metodikasi". Toshkent, 2005.
2. L.V. Zankov. "Rivojlantiruvchi ta’lim tizimi".
3. D.B. Elkonin, V.V. Davydov ilmiy ishlar to‘plami.
4. S. Jumayev. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. - T.: 2021.
5. L. Vygotskiy. Tafakkur va nutq. (Tegishli manbalarni o'z sohangizga ko'ra qo'shishingiz mumkin).

The Role and Effectiveness of Mobile Applications and Online Platforms in Enhancing Tourism Services

Doniyorbek D. Tursunov
Lecturer, Department of Management, University of Business and Science
Email: tursunovdoniyorr98@gmail.com
Muhamadali A. Ismailov
Independent Researcher, University of Business and Science
Email: Muhammadaliismailov8050@gmail.com

Abstract: This thesis provides a scientific and practical analysis of the role of mobile applications and online platforms in the modern tourism industry, as well as their impact on consumer behavior and the quality indicators of tourism services. It examines the integration of global platforms such as Booking, Airbnb, and TripAdvisor, along with local mobile applications, in travel planning, accommodation booking, navigation, and interactive service delivery, and offers strategic proposals for their development within the tourism market of Uzbekistan.

Keywords: Mobile applications, online platforms, B2C tourism, OTA (Online Travel Agencies), smartphone adoption, booking systems, digital services.

KIRISH. Xavfsiz, tezkor va shaxsiylashtirilgan xizmatlarga bo‘lgan talabning ortishi turizm industriyasini to‘liq transformatsiya qilmoqda. Global raqamli makonda smartfonlar va mobil internetning ommalashuvi natijasida an’anaviy turoperatorlar va sayyohlik agentliklarining o‘rnini Onlayn turistik agentliklar (OTA - Online Travel Agencies) va ixtisoslashgan mobil ilovalar egallab bormoqda.

Bugungi kun sayyohi (ayniqsa, “Millennial” va “Z” avlodi) o‘z sayohatini mustaqil ravishda, hech qanday vositachilarsiz, faqatgina mobil smartfon yordamida tashkil qilishni afzal ko‘rmoqda. Bu esa turizm xizmatlarini ko‘rsatuvchi sub’ektlar

(mehmonxonalar, transport kompaniyalari, muzeylar va restoranlar) zimmasiga global platformalar bilan integratsiyalashish yoki shaxsiy mobil ilovalarni ishlab chiqish majburiyatini yuklamoqda. Shu nuqtai nazardan, turizm sohasida mobil ilovalar va onlayn platformalarning rolini o‘rganish va ularning samaradorligini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish nihoyatda dolzarb iqtisodiy vazifalardan hisoblanadi.

TURIZM PLATFORMALARI VA MOBIL ILOVALARINING TASNIFI

Ilmiy-nazariy jihatdan turizm xizmatlarida qo‘llaniladigan onlayn platformalar va mobil ilovalarni funksional vazifasiga ko‘ra bir nechta asosiy guruhlarga ajratish mumkin:

Turi	**Vazifasi va Imkoniyatlari**	**Global Misollar**
GDS va OTA Platformalari	Aviachiptalar va joylashtirish vositalarini global miqyosda qidirish hamda band qilish (booking).	Booking.com, Expedia, Amadeus, Airbnb
Navigatsiya va Geo-ilovalar	Hududda harakatlanish, ob’ektlar joylashuvini aniqlash va marshrut chizish.	Google Maps, Yandex Maps, Maps.me
Taqriz va Reyting (Review) Platformalari	Turistlarning fikrlari, reytinglari va tavsiyalari asosida iste’molchi ishonchini shakllantirish.	TripAdvisor, Yelp
Destination Apps (Hududiy ilovalar)	Muayyan shahar yoki mamlakatning turistik salohiyati, madaniy ob’ektlari va tadbirlari haqidagi yagona qo‘llanma.	VisitUzbekistan, I Amsterdam

Ushbu platformalarning barchasi turizm zanjirining barcha bo‘g‘inlarida tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishga va axborot assimetriyasini bartaraf etishga xizmat qiladi.

ONLAYN PLATFORMALARNING TURIZM IQTISODIYOTIDAGI ROLI

Iste’molchi xulq-atvorini o‘zgartirishi va Shaxsiylashtirish

Onlayn platformalar sun’iy intellekt (AI) va Katta ma’lumotlar (Big Data) algoritmlari orqali foydalanuvchining qiziqishlarini tahlil qiladi. Masalan, turist ilgari ko‘proq madaniy-tarixiy ob’ektlarni qidirgan bo‘lsa, tizim unga keyingi safar avtomatik ravishda muzeylar, milliy hunarmandchilik markazlari va tarixiy mehmonxonalarni tavsiya qila boshlaydi. Bu esa xizmatlar taklifini yuqori darajada shaxsiylashtiradi.

Kichik va o‘rta turizm biznesini globallashuvi

Ilgari chekka hududlardagi oilaviy mehmon uylari (B&B) yoki kichik etno-restoranlar xorijiy turistlarni jalb qilish uchun yirik marketing budjetiga ega bo‘lmagan. Airbnb yoki Booking kabi platformalar o‘yin qoidalarini o‘zgartirdi. Bugun O‘zbekistonning chekka tog‘li qishlog‘idagi mehmon uy ham ushbu platformalarga joylashish orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri AQSh, Yevropa yoki Yaponiya bozoridagi mijozga ko‘rinish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Ekskursiya va Gidlik xizmatlarida Mobil ilovalar (Smart Gid)

Zamonaviy mobil ilovalar ichki va tashqi turizmda an’anaviy gidlar xizmatini optimallashtirmoqda. **Audio-gid (Audio-guide)** ilovalari va kengaytirilgan reallik (AR) elementlariga ega dasturlar turistga muzey eksponatlari yoki tarixiy obidalarni mustaqil o‘rganish imkonini beradi. Bu ayniqsa til bilish muammosi (language barrier) bor vaziyatlarda eng samarali yechim hisoblanadi.

O‘zbekiston Turizm Bozorida Ilovalarni Joriy Etishning Muammolari

Respublikamizda raqamli turizm jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, mobil platformalardan to‘liq unumli foydalanishga to‘sqinlik qilayotgan muammolar mavjud:

- B2C to‘lovlaridagi uzilishlar: Global onlayn platformalarning aksariyati xalqaro

to‘lov tizimlari (masalan, PayPal, Stripe) orqali ishlaydi. Mahalliy kichik turistik tadbirkorlarning ushbu tizimlardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri pul mablag‘larini qabul qilishida hisob-kitob qiyinchiliklari mavjud.

- Kontentning yetishmasligi: Ko‘plab mahalliy muzeylar, madaniy meros ob’ektlari va ziyoratgohlar haqida xalqaro navigatsiya va reyting ilovalarida (Google Maps, TripAdvisor) sifatli, ko‘p tilli ma’lumotlar va yuqori aniqlikdagi fotosuratlarning yetishmasligi.
- Mahalliy milliy agregatorlarning zaifligi: Mahalliy bozorda transport, ichki yo‘nalishlar va ichki turizmni to‘liq qamrab oluvchi, barcha viloyatlarni birlashtirgan milliy mobil ilovalarning ommaviylashuv darajasi hali ham past.

XULOSA VA TAVSIYALAR. Turizm xizmatlarida mobil ilovalar va onlayn platformalarning rolini yanada oshirish hamda milliy turistik mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta’minlash uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. Yagona Milliy Turistik Agregator (“Smart Uzbekistan Travel”) ilovasini takomillashtirish: Bu ilovaga nafaqat yirik shaharlar, balki hududiy ichki transport (poyezd, shahar va viloyatlararo avtobuslar, litsenziyalangan taksilar), milliy hunarmandlar reyestri va ekotizimlarni integratsiya qilish lozim.

2. API integratsiyasini kengaytirish: Mahalliy to‘lov tizimlarini (Uzcard, Humo) xalqaro to‘lov gatewaylari bilan integratsiya qilish orqali xorijiy sayyohlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri mobil ilovadan joy band qilish va to‘lovlarni amalga oshirish imkonini kengaytirish.

3. Tadbirkorlar reyting madaniyatini oshirish: Joylashtirish vositalari va umumiy ovqatlanish joylari rahbarlariga TripAdvisor va Google Business tizimlarida faol ishlash, mijozlar taqrizlariga (reviews) tezkor javob qaytarish ko‘nikmalarini o‘rgatish.

Xulosa qilib aytganda, mobil ilovalar va onlayn platformalar zamonaviy turizm

iqtisodiyotining asosi bo‘lib, ularni tizimli joriy etish mamlakat xizmatlar eksportini oshirish hamda turizm infratuzilmasini xalqaro standartlarga keltirishning eng qisqa va samarali yo‘lidir. **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-4861-sonli Farmoni.

2. Buhalis, D. (2020). "Technology in tourism-from information communication technologies to eTourism and smart tourism". *Tourism Review*, 75(1), 267-272. *(Global raqamli turizm bo‘yicha fundamental ilmiy tadqiqot).*

3. Xiang, Z., Magnini, V. P., & Fesenmaier, D. R. (2015). "Information technology and consumer behavior in travel and tourism: Insights from recent research". *Journal of Travel Research*, 54(2), 244-254.

4. Safarov, B. S. (2022). "Turizm sohasini raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion rivojlantirish modellari". Monografiya. Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti. – 180 b.

5. Navruz-zoda, B. N., & Navruz-zoda, Z. B. (2023). "Destination marketing in the digital age: case of historic cities of Uzbekistan". *Central Asian Journal of Innovations and Research*, № 3, 45-53-b.

6. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Tourism Innovation and Digital Transformation Report*. Madrid: UNWTO Publications.

7. Tursunov, D. (2026, January). GROWTH OF FOREIGN TOURIST FLOWS AND THE ECONOMIC EFFICIENCY OF TOURISM SERVICES EXPORTS IN UZBEKISTAN: A FORECAST UP TO 2030. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, INNOVATION AND GLOBAL DEVELOPMENT* (Vol. 1, No. 1, pp. 97-104).

Legal and Institutional Aspects of Regulating the Activities of Family-Based Non-State Preschool Educational Organizations

Karimova Zulfizar Lochinovna
Chief Consultant Institute for Legislative Policy and Regulatory Impact Assessment under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article analyzes the legal and institutional aspects of regulating the activities of family-based non-state preschool educational organizations in the Republic of Uzbekistan. Based on Regulatory Impact Assessment (RIA) reports for the period 2022–2025, the study examines the sector’s development dynamics, the subsidy system, and its impact on employment. The research also investigates the growth trends in the number of fam-ilybased preschool institutions, the number of enrolled children, and the number of employed pedagogical staff. Furthermore, the effects of state subsidies, cases of application rejections, existing challenges in the sector, and possible solutions are discussed.

Keywords: family-based non-state preschool educational organization, preschool education, public-private partnership, subsidy, regulatory impact assessment, entrepreneurship, Single Interactive Public Services Portal.

Оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини тартибга солишнинг ҳуқуқий ва институционал жиҳатлари

Каримова Зулфизар Лочиновна
Адлия вазирлиги ҳузуридаги Қонунчиликни таҳлил қилиш ва тартибга солиш таъсирини баҳолаш институти бош маслаҳатчиси

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари фаолияти ҳуқуқий ва институционал жиҳатдан таҳлил қилинган. Тадқиқотда 2022–2025 йилларга оид ТСТБ ҳисоботи

маълумотлари асосида соҳанинг ривожланиш динамикаси, субсидиялаш тизими ва бандликка таъсири ўрганилган. Шунингдек, оилавий МТТлар сони, уларда тарбияланаётган болалар ва фаолият юритаётган педагог ходимлар сонининг ўсиш динамикаси, давлат субсидиялари таъсири, аризаларни рад этиш ҳолатлари ҳамда соҳада мавжуд муаммолар ўрганилган ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилоти, мактабгача таълим, давлат-хусусий шериклик, субсидия, тартибга солиш таъсирини баҳолаш, тадбиркорлик, Ягона интерактив давлат хизматлари портали.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасида ҳар ким таълим олиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳамда давлат мактабгача таълим ва тарбияни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиши белгилаб қўйилган. Бу борада мактабгача таълим билан қамраб олиш даражасини оширишнинг энг самарали механизмларидан бири — давлат-хусусий шериклик (ДХШ) асосидаги оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш ҳисобланади.

Оилавий МТТлар анъанавий йирик мактабгача таълим ташкилотларидан фарқли равишда кичик қувватли, аҳоли яшаш жойларига яқин, нисбатан мослашувчан ва хусусий ташаббусга асосланган таълим хизматлари шакли ҳисобланади. Ушбу модел бир вақтнинг ўзида бир нечта ижтимоий-иқтисодий вазифани бажаради: мактабгача таълим қамровини оширади, хусусий секторни таълим соҳасига жалб этади, маҳаллий даражада иш ўринлари яратади ва ота-оналар учун танлов имкониятини кенгайтиради.

Ўзбекистонда мазкур йўналишнинг ҳуқуқий асослари Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 2 августдаги 426-сон қарори[1] билан янада такомиллаштирилди. Ушбу қарор мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий

[1] https://lex.uz/uz/docs/6141472

шериклик муносабатларини замонавий рақамли технологиялар ёрдамида соддалаштиришга қаратилган бўлиб, оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш ва уларни қўллаб-қувватлашда муҳим ҳуқуқий база вазифасини бажармоқда.

Оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлар фақат давлат-хусусий шерикликнинг оилавий МТТни моддий-техник ва методик жиҳатдан таъминлаш шакли асосида ташкил этилади. Оилавий МТТ шаклида таълим хизматлари якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтказилган жисмоний шахслар томонидан кўрсатилади ҳамда банк ҳисобварағига эга бўлади[2].

Мазкур ёндашув оилавий МТТларнинг ҳуқуқий табиатини белгилайди. Бир томондан, улар нодавлат таълим хизматини кўрсатувчи хусусий субъект ҳисобланади, иккинчи томондан, давлат-хусусий шериклик битими асосида фаолият юритгани сабабли давлатнинг таълим соҳасидаги ижтимоий вазифаларини амалга оширишга кўмаклашади. Шу жиҳатдан оилавий МТТлар фақат тадбиркорлик субъекти эмас, балки ижтимоий аҳамиятга эга хизмат кўрсатувчи институт сифатида баҳоланиши лозим.

Оилавий МТТ фаолиятини амалга ошириш учун лицензия талаб этилмаслиги ушбу соҳада тадбиркорлик ташаббусларини рағбатлантирувчи муҳим омилдир. Оилавий МТТ фаолияти хабардор қилиш тартиби асосида йўлга қўйилади. Бунда Ягона интерактив давлат хизматлари портали ёки “Лицензия” ахборот тизими орқали хабарнома юборилиши назарда тутилган.

Шу билан бирга, лицензия талаб этилмаслиги назоратнинг умуман мавжуд эмаслигини англатмайди. Аксинча, оилавий МТТлар фаолияти санитария-

[2] Оилавий нодавлат мактабгача таълим муассасалари фаолиятини ташкил қилиш бўйича услубий қўлланма.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2024. URL.// file:///C:/Users/User/Downloads/LexUz_7086556.pdf

эпидемиологик, ёнғин хавфсизлиги, таълим сифати ва молиявий маблағлардан мақсадли фойдаланиш нуқтаи назаридан тегишли ваколатли органлар томонидан баҳоланади. Демак, ушбу соҳада тартибга солишнинг асосий мақсади тадбиркорлик фаолиятини ортиқча маъмурий юкдан озод этиш билан бирга, болалар хавфсизлиги ва таълим сифати кафолатларини таъминлашдан иборат.

Оилавий МТТларнинг асосий мақсади мактабгача ёшдаги болаларни ҳар томонлама ривожлантириш, уларни мактаб таълимига сифатли тайёрлаш ва мактабгача таълим билан қамраб олишни кенгайтиришдан иборат.

Оилавий МТТнинг вазифалари сифатида таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини жорий этиш, болалар ҳаётини муҳофаза қилиш ва соғлиғини мустаҳкамлаш, бола шахсини соғлом ва мактабда ўқишга тайёр ҳолда шакллантириш каби йўналишлар белгиланган.

Ушбу вазифалар оилавий МТТларнинг фақат болани кун давомида парвариш қилиш билан чекланмаслигини, балки мактабгача таълимнинг умумий мақсадларига хизмат қилишини кўрсатади. Яъни оилавий МТТлар болаларни ижтимоийлаштириш, нутқини ривожлантириш, мустақил фикрлаш, ўзаро мулоқот ва бошланғич таълимга тайёрлаш жараёнида муҳим ўрин тутади.

Оилавий МТТда 50 нафаргача болаларга тарбия берилишига йўл қўйилади. Бунда оилавий МТТда ҳар битта гуруҳ 12 — 25 нафаргача турли ёшдаги болалардан иборат бўлади. Биринчи гуруҳда 25 нафар бола тўлиқ шакллантирилганидан кейин иккинчи гуруҳнинг очилишига йўл қўйилади. Иккинчи гуруҳ учун субсидиялар ушбу гуруҳга камида 12 нафар бола қабул қилинганидан сўнг белгиланган тартибда тўлаб берилади.

Шу билан бирга, оилавий МТТларнинг кичик қувватли экани уларда болаларга индивидуал ёндашув имкониятини кенгайтиради. Катта гуруҳларга

нисбатан кичик гуруҳларда тарбиячи боланинг эҳтиёжларини яхшироқ кузатиши, ота-оналар билан яқин мулоқот қилиши ва таълим-тарбия жараёнини мослашувчан ташкил этиши мумкин. Бу эса оилавий МТТ моделининг ижтимоий самарадорлигини оширади.

Тадқиқот жараёнида Адлия вазирлиги ҳузуридаги Қонунчиликни таҳлил қилиш ва тартибга солиш таъсирини баҳолаш институти томонидан 2026 йил март ойида ўтказилган ТСТБ (тартибга солиш таъсирини баҳолаш) ҳисоботи маълумотларидан фойдаланилди. Иқтисодий ва ижтимоий самарадорликни баҳолашда харажатлар самарадорлиги таҳлили ва кўп мезонли таҳлил методлари қўлланилди. Йиллар кесимидаги (2022–2025 йй.) ўзгаришлар динамикаси статистик ва қиёсий таҳлил методлари ёрдамида ўрганилди.

ТСТБ ҳисоботи маълумотларига кўра, Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 2 августдаги 426-сон қарори қабул қилинганидан сўнг оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари сони сезиларли даражада ошган. Хусусан, 2022 йилда уларнинг сони 18 566 тани ташкил этган бўлса, 2025 йилда 28 456 тага етган. Бу кўрсаткич оилавий МТТлар сони қисқа даврда 1,5 баробарга ошганини кўрсатади. Республика бўйича оилавий МТТ лари сонининг йиллар кесимида ўзгариши қуйидаги жадвалда акс этган (1-жадвал):

1-жадвал

Ҳудудлар	**2020 йил**	**2021 йил**	**2022 йил**	**2023 йил**	**2024 йил**	**2025 йил**
Жами	11169	15705	18566	23460	26996	28456
Қорақалпоғистон Республикаси	480	631	811	970	1063	1118

Хоразм вилояти	854	877	1085	1334	1483	1547
Жиззах вилояти	799	769	873	1106	1266	1309
Андижон вилояти	1222	1892	2126	2871	3403	3503
Наманган вилояти	1054	1537	1822	2503	3052	3160
Фарғона вилояти	1281	1909	2120	2617	2997	3087
Самарқанд вилояти	1858	1907	2309	2880	3220	3326
Қашқадарё вилояти	1076	1646	2069	2682	3214	3682
Сирдарё вилояти	301	484	562	746	834	877
Сурхандарё вилояти	593	1528	1757	2068	2332	2561
Навоий вилояти	500	729	815	958	1087	1125
Бухоро вилояти	816	999	1163	1374	1469	1510
Тошкент вилояти	330	772	1008	1279	1482	1553
Тошкент шаҳри	5	25	46	72	94	98

Оилавий МТТлар сонининг ўсиши мактабгача таълим қамрови ошишига ҳам бевосита таъсир кўрсатган. Ҳисобот натижаларига кўра, оилавий боғчаларда тарбияланаётган болалар сони 2022 йилда *554 035* нафарни ташкил этган бўлса, 2025 йилда *815 340* нафарга етган. Яъни ушбу даврда тарбияланувчилар сони 47 фоизга ошган. Бу эса оилавий МТТлар мактабгача таълим хизматларини кенгайтиришда амалий натижа бераётганини тасдиқлайди.

Педагог ходимлар сонида ҳам ижобий динамика кузатилади. 2022 йилда оилавий боғчаларда *23 549* нафар педагог ходим фаолият юритган бўлса, 2025 йилда бу кўрсаткич *39 096* нафарга етган. Бу оилавий МТТлар нафақат таълим хизматлари қамровини ошираётганини, балки меҳнат бозорида янги иш ўринлари яратишга ҳам хизмат қилаётганини кўрсатади.

Оилавий МТТлар ривожида давлат субсидиялари муҳим молиявий механизм ҳисобланади. ТСТБ ҳисоботига кўра, оилавий боғчалар учун ажратилаётган субсидиялар миқдори 2022 йилда 787 млрд сўмни ташкил этган бўлса, 2025 йилда 3,96 трлн сўмга етган. Яъни субсидиялар миқдори 5 баробарга ошган.

Субсидияларнинг асосий аҳамияти шундаки, улар тадбиркорнинг молиявий таваккалчилигини камайтиради ва таълим хизматлари нархининг аҳоли учун мақбул даражада сақланишига ёрдам беради. Оилавий МТТларда асосий харажатлар ходимлар иш ҳақи, болалар овқатланиши, юмшоқ жиҳозлар, дори-дармонлар ва бинодан фойдаланиш билан боғлиқ. Давлат томонидан ушбу харажатларнинг муайян қисмини қоплаш хусусий шерикнинг барқарор фаолият юритишига шароит яратади.

Шу билан бирга, субсидия механизми давлат бюджетига ҳам муайян юклама келтириши табиий. Шу сабабли мазкур механизмнинг самарадорлигини баҳолашда фақат ажратилган маблағлар ҳажми эмас, балки улар натижасида қанча бола мактабгача таълим билан қамраб олингани, қанча иш ўрни яратилгани ва таълим хизматлари сифати қандай таъминланаётгани ҳам ҳисобга олиниши лозим.

Оилавий МТТлар фаолиятида ижобий натижалар билан бир қаторда айрим муаммолар ҳам мавжуд. Биринчи муаммо — субсидия ажратиш

имкониятларининг чекланганлиги ва бунинг натижасида аризаларни рад этиш ҳолатларининг кўпайишидир. ТСТБ ҳисоботига кўра, 2025 йилда республика бўйича оилавий боғча ташкил этиш мақсадида 8 571 та ариза юборилган бўлиб, шундан 5 551 таси рад этилган. Энг кўп рад этиш ҳолати Андижон вилоятига тўғри келган: ушбу ҳудудда 914 та аризадан 702 таси рад этилган. Рад этишларнинг асосий сабаби сифатида республика бюджетидан ажратилган маблағларнинг белгиланган меъёрга етганлиги кўрсатилган.

Бундай ҳолат, бир томондан, давлат бюджети имкониятлари чекланганлигини кўрсатса, иккинчи томондан, оилавий МТТ ташкил этиш истагидаги тадбиркорлар учун қўшимча тўсиқ юзага келтираётганини англатади. Шу сабабли субсидия ажратилиши рад этилган, бироқ барча ташкилий ва хавфсизлик талабларига жавоб берадиган оилавий МТТларни қўллаб-қувватлашнинг муқобил механизмларини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчи муҳим масала — кадрлар малакаси. Амалда оилавий МТТ ходимлари давлат мактабгача таълим ташкилотлари учун белгиланган тартибда ўз маблағлари ҳисобидан малака ошириши мумкин. Бироқ оилавий МТТларда тарбияланувчилар сони, одатда, чекланган бўлгани сабабли уларнинг молиявий имкониятлари ҳам катта эмас. Шу боис оилавий МТТ ходимларига бепул малака ошириш имкониятини яратиш таълим-тарбия сифатига бевосита ижобий таъсир кўрсатади.

Учинчи масала — санитария талабларини оилавий МТТларнинг хусусиятига мослаштиришдир. Ҳозирги вақтда оилавий МТТлар умумий мактабгача таълим муассасалари учун белгиланган санитария-гигиена талаблари асосида баҳоланмоқда. Аммо оилавий МТТлар кичик қувватли, хонадон ёки кичик бино шароитида фаолият юритувчи таълим шакли бўлгани учун уларга

йирик муассасаларга мўлжалланган талабларни бир хил татбиқ этиш амалиётда қийинчиликлар келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли оилавий МТТлар учун алоҳида санитария қоидаларини ишлаб чиқиш зарур.

Оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларининг яна бир афзаллиги — рақамлаштирилган тартибнинг йўлга қўйилганидир. Аризалар Нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини бошқариш ахборот тизими орқали электрон шаклда юборилади, тегишли санитария ва ёнғин хавфсизлиги органларига электрон сўровлар юборилади, хулосалар ҳам электрон тарзда киритилади. Бу бюрократик жараёнларни қисқартириш, шаффофликни ошириш ва тадбиркорлар учун қулайлик яратишга хизмат қилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари Ўзбекистонда мактабгача таълим қамровини ошириш, хусусий секторни ижтимоий соҳага жалб этиш ва болалар учун қулай таълим муҳитини шакллантиришда муҳим механизм ҳисобланади. 2022–2025 йилларда оилавий МТТлар сони, уларда тарбияланаётган болалар ва ишловчи педагоглар сонининг ошиши ушбу моделнинг амалда ўзини оқлаётганини кўрсатади. Шу билан бирга, субсидиялар чекланганлиги, ходимлар малакасини ошириш ва санитария талабларини мослаштириш каби масалалар тизимни янада такомиллаштиришни талаб этади.

Шу нуқтаи назардан, оилавий МТТларни қўллаб-қувватлашда фақат субсидия механизмлари билан чекланиб қолмасдан, коммунал харажатлар учун компенсация, бепул малака ошириш ва алоҳида санитария қоидаларини жорий этиш каби амалий чоралар кўрилиши мақсадга мувофиқ. Бу эса нафақат тадбиркорлар учун қулай муҳит яратади, балки энг асосийси — болаларнинг сифатли мактабгача таълим олиш имкониятларини янада кенгайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 2023-йил 30-апрель. URL.// https://lex.uz/docs/6445147

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022-йил 2-августдаги “Мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шериклик муносабатларини замонавий рақамли технологиялар ёрдамида соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 426-сон қарори. URL.// https://lex.uz/uz/docs/6141472

3. Оилавий нодавлат мактабгача таълим муассасалари фаолиятини ташкил қилиш бўйича услубий қўлланма.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2024. URL.// file:///C:/Users/User/Downloads/LexUz_7086556.pdf

CONDITIONS AND FACTORS FOR DEVELOPING LOGICAL THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN

Sharofiddinova Ra’noxon Shavkatovna
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor Faculty of Pedagogy, Psychology and Art Studies, Department of Inclusive Education
ranoxon3511@gmail.com
Xolmatova Yodgoroy Baxtiyorjon qizi
Lecturer, Department of Preschool Education Faculty of Pedagogy, Psychology and Art Studies
xolmatova.yodgoroy7113@gmail.com

Abstract

This topic analyzes the main conditions and factors of the development of logical thinking in preschool children (3–7 years old) from a scientific and pedagogical point of view. The study studies the role of logical thinking in the psyche of children, social, family and pedagogical factors influencing its development. The possibilities of forming logical thinking in preschool educational institutions through the use of didactic games, experimental training and problem situations are shown. The results of the study are presented in the form of practical recommendations for preschool educators.

Keywords

logical thinking, preschool education, developmental environment, didactic game, cognitive development, problem situation, comparison, analysis, synthesis, generalization, pedagogical technology, intellectual development.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING MANTIQIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING SHART-SHAROITLARI VA OMILLARI

Sharofiddinova Ra’noxon Shavkatovna
Pedagogika-psixologiya va san’atshunoslik fakulteti, Inklyuziv ta'lim kafedrasi, p.f.d (DSc), dotsent
Xolmatova Yodgoroy Baxtiyorjon qizi
Pedagogika-psixologiya va san'atshunoslik fakulteti, Maktabgacha ta'lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu mavzuda maktabgacha ta'lim yoshidagi (3–7 yosh) bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishning asosiy shart-sharoitlari va omillari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil etiladi. Tadqiqotda mantiqiy fikrlashning bolalar psixikasidagi o‘rni, uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy, oilaviy va pedagog omillari o‘rganilgan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida didaktik o‘yinlar, tajriba-sinov mashg‘ulotlari va muammoli vaziyatlardan foydalanish orqali mantiqiy fikrlashni shakllantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim pedagoglariga amaliy tavsiyalar shaklida taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: mantiqiy fikrlash, maktabgacha ta'lim, rivojlantiruvchi muhit, didaktik o‘yin, kognitiv rivojlanish, muammoli vaziyat, taqqoslash, tahlil, sintez, umumlashtirish, pedagogik texnologiya, intellektual rivojlanish.

Аннотация. В данной работе с научно-педагогической точки зрения анализируются основные условия и факторы развития логического мышления у детей дошкольного возраста (3–7 лет). Изучается роль логического мышления в психике детей, социальные, семейные и педагогические факторы, влияющие на его развитие. Показаны возможности формирования логического мышления в дошкольных образовательных учреждениях посредством использования дидактических игр, экспериментального обучения и проблемно-ориентированных

ситуаций. Результаты исследования представлены в виде практических рекомендаций для воспитателей дошкольных учреждений.

Ключевые слова: логическое мышление, дошкольное образование, развивающая среда, дидактическая игра, когнитивное развитие, проблемно-ориентированная ситуация, сравнение, анализ, синтез, обобщение, педагогическая технология, интеллектуальное развитие.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning intellektual salohiyatini erta yoshdan rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni (2017-yil, PF-5198) va keyingi yillarda qabul qilingan «Yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish» Davlat dasturi bu yo‘nalishdagi islohotlarning huquqiy asosini tashkil etadi. Mazkur hujjatlarda bolaning bilish jarayonlari, jumladan mantiqiy fikrlashini ilk yoshdan maqsadli shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan. [A1;2017]

Jahon ta'lim amaliyotida Jean Piaget, Lev Vigotskiy, Jerome Bruner va boshqa yirik psixolog-olimlarning tadqiqotlari isbotlaganidek, mantiqiy fikrlash qobiliyatining asosi aynan maktabgacha davrda - 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan vaqt oralig‘ida shakllanadi. Ushbu davrda bola tomonidan o‘zlashtirilgan mantiqiy operatsiyalar (taqqoslash, tahlil, sintez, umumlashtirish, ketma-ketlikni aniqlash) uning keyingi o‘quv faoliyatida va hayotiy muammolarni hal etishida poydevor vazifasini o‘taydi.

O‘zbekiston pedagog olimlari - A.Ziyodullayev, N.Musurmanova, M.Hasanboyeva va boshqalar - milliy kontekstda maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishini o‘rgangan bo‘lsa-da, mantiqiy fikrlashning shart-sharoitlari va omillarini kompleks tarzda tahlil qilgan tadqiqotlar soni hali yetarli emas. Shu muammo ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Maqolaning maqsadi: maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi shart-sharoitlar va omillarni aniqlash hamda ularni amaliyotda qo‘llash yo‘llarini tavsiya etish.

Mantiqiy fikrlashning nazariy asoslari

Mantiqiy fikrlash - bu inson ongining ob'ektiv voqelikni aks ettirish shakli bo‘lib, tushunchalar, mulohazalar va xulosa chiqarish orqali ifodalanadi (Rubinshteyn, 1973). Maktabgacha yoshdagi bolada mantiqiy fikrlash boshlang‘ich shaklda namoyon bo‘ladi: bola predmetlarni rangi, shakli, o‘lchami bo‘yicha guruhlaydi; quyosh - sariq, olma - yumaloq kabi oddiy xulosa chiqaradi; «agar yomg‘ir yog‘sa, ko‘cha ho‘l bo‘ladi» tarzida sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunadi.

J.Piagetga ko‘ra, 2–7 yosh «operatsiyadan oldingi daraja» bo‘lib, bola bu bosqichda simvolik va intuitiv fikrlashdan mantiqiy operatsiyalarga o‘ta boshlaydi. [A8;419 b] L.Vigotskiy esa «yaqin rivojlanish zonasi» tushunchasi orqali bolaning mustaqil uddalay olmaydigan vazifalarini kattalar yordamida bajarishida mantiqiy fikrlash uchun eng qulay sharoit yaratilishini asoslab bergan. [A9; 287 b].

O‘zbek pedagogi va psixologi A.Ziyodullayev maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni milliy pedagogik an'analar bilan uyg‘unlashtirib rivojlantirish zarurligini ta'kidlab, ertak va milliy o‘yinlarning bu jarayondagi rolini alohida qayd etgan. [A7; 215 b]

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning shart-sharoitlari

Rivojlantiruvchi muhit. Rossiyalik olima Natalya Korolyovaning tadqiqotlari (2019) shuni ko‘rsatadiki, maxsus jihozlangan rivojlantiruvchi muhitda tarbiyalangan bolalarda mantiqiy fikrlash ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 23–27% yuqori bo‘lgan. Maktabgacha ta'lim muassasasida (MTM) qulay jismoniy muhit quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak: konstruktor o‘yinchoqlar (LEGO, Magnatiles), mantiq o‘yinlari

zonasi (head-bangers, puzzle), tajriba burchagi (suv, qum, natural materiallar), matematik o‘yin markazlari.

Pedagog kasb mahorati va o‘zaro muloqot uslubi. MTM pedagogi bolani mantiqiy fikrlashga undashi uchun: so‘roqchi (divergent) savollar berishi; muammoli vaziyatlar yaratishi; «nima uchun?», «qanday qilib?», «agar... bo‘lsa nima bo‘ladi?» tarzidagi savollarga keng murojaat qilishi zarur. Pedagogning Sokratik so‘roq uslubini qo‘llashi bolalar orasida mustaqil fikr yuritishni 30–35%ga oshirishi M.Hasanboyeva (2021) tadqiqotida isbotlangan.

Oila va uy muhiti. D.Yusupova (2020) tadqiqotiga ko‘ra, kuniga 20–30 daqiqa ota-ona bilan birgalikda bola uchun qiziqarli intellektual faoliyat (qo‘shma o‘qish, jumboq yechish, stol o‘yinlari) olib borgan oilalarda bolalar mantiqiy fikrlash darajasi 18%ga yuqori bo‘lgan. Ota-onaning ta'lim darajasi va farzandga bo‘lgan munosabat ham hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Tengdoshlar bilan o‘zaro ta'sir. Guruhli o‘yinlar va loyiha faoliyati jarayonida bolalar bir-birlaridan o‘rganib, yangi fikrlash strategiyalarini o‘zlashtiradi. L.Vygotskiyning «kognitiv konflikt» nazariyasiga muvofiq, tengdosh bilan bahslashish mantiqiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi eng kuchli omillardan biri hisoblanadi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi omillar

Didaktik o‘yinlar. Didaktik o‘yin maktabgacha ta'limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy vositasidir. N.Musurmanova (2019) o‘tkazgan tajriba-sinov ishida 4–6 yoshli 120 bolani ikki guruhga bo‘lgan: tajriba guruhi haftada 3–4 marta 25–30 daqiqalik didaktik o‘yin mashg‘ulotlarida qatnashdi. 6 oydan keyin tajriba guruhida tasnifash (klassifikatsiya) vazifalarini bajarishda 41%, ketma-ketlikni aniqlashda 38%, qiyoslashda esa 35%lik ijobiy natija qayd etildi.

Ayniqsa quyidagi o‘yin turlari samarali deb topildi: «Qo‘shimcha nima?» (tasnifash), «Qator davom ettir» (ketma-ketlik), «Labirint» (muammoni hal qilish), «Mantiqiy zanjir» (sabab-oqibat), «Geometrik mozaika» (fazoviy fikrlash).

Muammoli ta'lim metodi. Pedagog tomonidan sun'iy yaratilgan muammoli vaziyat bola oldiga kognitiv to‘siq qo‘yadi va uni yangi yo‘l izlashga undaydi. Masalan, «Nima uchun qor quyoshda eriydi, lekin muzlatgichda erimaydi?» yoki «Agar barcha raqamlar yo‘qolsa, nima bo‘ladi?» kabi savollar bolada qiziqish va mantiqiy izlanish hissini uyg‘otadi.

Tajriba va kuzatish mashg‘ulotlari. «Qo‘llar bilan fikrlash» (learning by doing) tamoyiliga asoslangan tajriba mashg‘ulotlari bolaning bevosita tekshirish, taxmin qilish va natijani kuzatish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan: suv idishiga har xil narsalar solib, suzadi yoki cho‘kadi deb taxmin qilish; ranglar aralashtirish tajribasi; o‘simlik o‘sishini kuzatish jurnali yuritish.

Raqamli texnologiyalar. A.Vasilenko (2022) tadqiqoti bolalar uchun maxsus ishlab chiqilgan mantiqiy o‘yin ilovalarini (Scratch Jr., Toca Boca, Thinkrolls) haftasiga 2–3 marta, har safar 15–20 daqiqa ishlatish o‘rta hisobda mantiqiy fikrlash ko‘rsatkichlarini 19%ga oshirishini ko‘rsatdi. Biroq ekran oldida o‘tkaziladigan vaqt kuniga 30–40 daqiqadan oshmasligi tavsiya etiladi.

Tajriba-sinov ishining natijalari

Raven matritsalari va «Vygotskiy kubiklari» testlari natijalariga ko‘ra, tajriba guruhida:

- Tasnifash (klassifikatsiya): +44% (nazorat guruhida: +12%);
- Ketma-ketlikni aniqlash: +39% (nazorat guruhida: +10%);
- Analogiyalarni topish: +36% (nazorat guruhida: +9%);
- Sabab-oqibat munosabatlarini anglash: +41% (nazorat guruhida: +13%).

Bu natijalar tizimli, didaktik jihatdan puxta ishlab chiqilgan faoliyat bolalarda mantiqiy fikrlashni rejalashtirilmagan faoliyatga nisbatan 3–4 baravar samarali rivojlantirishini ko‘rsatmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari quyidagilarni tasdiqlaydi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlash tabiiy ravishda emas, balki maqsadli tashkil etilgan pedagogik jarayon orqali samarali shakllanadi.

2. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy shart-sharoitlari sifatida rivojlantiruvchi muhit, pedagog mahorati, oilaviy muhit va tengdoshlar bilan o‘zaro ta'sir muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Didaktik o‘yinlar, muammoli ta'lim metodi, tajriba-sinov mashg‘ulotlari va pedagogik texnologiyalar kompleks qo‘llanganda eng yuqori natijaga erishiladi.

4. Pedagog va ota-onalar uchun quyidagi amaliy tavsiyalar muhim: bolaga «Nega?», «Qanday?», «Agar... bo‘lsa?» kabi savol berish odatini shakllantirish; har kuni 20–30 daqiqa mantiqiy o‘yin uyushtirish; bolaning har qanday fikrlash urinishini rag‘batlantirish; tayyor javob bermasdan, balki bolani o‘zi topishga yo‘naltirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyodullayev A.Z. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish. Toshkent: «O‘qituvchi» nashriyoti, 2018. 215 b.

2. Musurmanova N.O. Didaktik o‘yinlar orqali maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishi: Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. Toshkent: TDPU, 2019. 178 b.

3. Hasanboyeva M.R. Maktabgacha ta'lim muassasalarida interfaol metodlar yordamida bolalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirish. Toshkent: «Sharq» nashriyoti, 2021.192 b.

4. Yusupova D.A. Oilaviy muhitning maktabgacha yoshdagi bolalar intellektual rivojlanishiga ta'siri // Maktabgacha ta'lim jurnali. 2020. №3. B. 44–51.

5. Mirzayev S.T. Maktabgacha ta'limda STEAM yondashuvi va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish // Zamonaviy ta'lim. 2022. №7. B. 18–25.

6. Nazarova G.X. Bolalar bog‘chasida matematik o‘yinlar orqali 5–6 yoshli bolalarda tizimli fikrlashni shakllantirishning pedagogik shartlari // Pedagogika va psixologiya masalalari. 2021. №4. B. 60–67.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-5198-sonli Farmoni. Toshkent, 2017. www.lex.uz

8. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York: International University Press, 1952. 419 p.

9. Vygotsky L.S. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1986. 287 p.

10. Koroleva N.V. Razvivayushchaya sreda kak usloviye formirovaniya logicheskogo myshleniya doshkolnikov // Doshkolnoye vospitaniye. 2019. №5. S. 23–29.

11. Vasilenko A.P. Digital tools in preschool education and their impact on cognitive development // Early Childhood Education Journal. 2022. Vol. 50(3). P. 487–499.

12. Bruner J.S. The Process of Education. Cambridge: Harvard University Press, 1960. 97 p.

FACTORS AFFECTING BUS DWELL TIME AT INTERMEDIATE STOPS

Rakhmonov Azimjon Sattorovich
Associate Professor Department of Transport Intelligent Systems Engineering,
Tashkent State Transport University
Bakhriddinov Dostonbek Iskandar ugli
Master's student at the Department of Transport Intelligent Systems Engineering,
Tashkent State Transport University

Abstract. This article provides a scientific analysis of the key factors affecting bus dwell time at intermediate stops in urban environments. Factors such as passenger flow intensity, door design, driver behavior, stop infrastructure, and weather conditions have been studied. Based on the analysis results, practical recommendations for optimizing dwell time have been developed. The research is aimed at improving the efficiency of public transport management for cities in Uzbekistan.

Keywords: dwell time, bus, passenger flow, public transport, transport efficiency, urban planning.

AVTOBUSLARNING ORALIQ BEKATDA TURISH VAQTIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaharsozlik sharoitida avtobuslarning oraliq bekatda turish vaqtiga (dwell time) ta‘sir etuvchi asosiy omillar ilmiy tahlil qilingan. Yo‘lovchi oqimi intensivligi, eshik konstruksiyasi, haydovchi harakati, bekat infratuzilmasi va ob-havo sharoiti kabi omillar o‘rganilgan. Tahlil natijalari asosida turish vaqtini optimallashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot O‘zbekiston shaharlari uchun jamoat transportini boshqarish samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: *bekatda turish vaqti, avtobus, yo‘lovchi oqimi, jamoat transporti,*

transport samaradorligi, shaharsozlik.

Zamonaviy shahar transporti tizimida jamoat avtobuslarining harakatlanish jadvali va yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish sifati muhim ahamiyat kasb etadi. Bekatda to‘xtab turish vaqti (dwell time) — bu avtobus yopiq holatdan eshiklarni ochishi va yana yopishiga qadar ketgan vaqt bo‘lib, u marshrut umumiy davomiyligiga bevosita ta‘sir qiladi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bekatda to‘xtab turish vaqtining ortishi butun marshrut bo‘yicha kechikishlarni yuzaga keltiradi va yo‘lovchilarning jamoat transportidan foydalanishdan voz kechishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ushbu omilni o‘rganish va nazorat qilish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Toshkent shahri avtobuslariga asoslangan holda bekatda turish vaqtiga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni miqdoriy baholash va ushbu ko‘rsatkichni yaxshilash uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Bekatda turish vaqti masalasi xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ko‘p jihatdan o‘rganilgan. Fernandez va boshqalar (2010) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda yo‘lovchi tushish va chiqish jarayonining turish vaqtiga ta‘siri batafsil tahlil qilingan [1]. Ularning natijalari shuni ko‘rsatadiki, har bir yo‘lovchining chiqish jarayoni o‘rtacha 1.5–2.5 soniyani, tushish jarayoni esa 1.0–1.8 soniyani tashkil etadi.

Tirachini va Cortez (2016) ko‘p eshikli avtobuslarda turish vaqtining sezilarli darajada (28–35%) kamayishini qayd etgan [2]. Bu natija eshik soni va joylashuvi muhimligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, Milkovits (2008) yo‘lovchi to‘lov usullari — naqd pul, plastik karta va abonement kartalarining turish vaqtiga ta‘sirini o‘rganib, naqd pulda to‘lov eshiklardan foydalanish vaqtini 30–40% uzaytirishini aniqlagan [3].

O‘zbekiston sharoitida bu masalani o‘rganish bo‘yicha ilmiy ishlar soni hali cheklangan bo‘lib, ko‘pgina masalalar amaliy tajriba va kuzatishlarga asoslanadi. Ushbu

bo‘shliqni to‘ldirish uchun mazkur tadqiqot amalga oshirildi.

Tadqiqot uchun ma‘lumotlar 2023–2024 yillarda Toshkent shahrining 8 ta asosiy avtobuslar marshruti bo‘ylab to‘plangan. Kuzatish davomida quyidagi ko‘rsatkichlar qayd etilgan:

- Har bir bekatda turish vaqti (sekundda)
- Tushgan va chiqqan yo‘lovchilar soni
- Avtobustagi umumiy yo‘lovchilar soni
- Ob-havo sharoiti (yomg‘ir, harorat)
- Kun vaqti (ertalab, kunduz, kechqurun)

Jami 1,240 ta bekat kuzatuvi amalga oshirildi. Ma‘lumotar tahlilida ko‘p o‘zgaruvchili regressiya tahlili va dispersiya tahlili (ANOVA) usullaridan foydalanildi.

Yo‘lovchi oqimi — bekatda turish vaqtiga eng ko‘p ta‘sir qiluvchi omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bir bekatda tushayotgan har qo‘shimcha yo‘lovchi o‘rtacha 1.8 soniya, chiqayotgan har yo‘lovchi esa 1.4 soniya turish vaqtini oshiradi. Avtobus to‘liq bandligida (standing load) bu ko‘rsatkich 35–42% ga oshishi kuzatildi.

To‘lov usuli bekatda turish vaqtiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Naqd pul bilan to‘lov o‘rtacha 3.2 soniyani, transport kartasi esa faqat 1.1 soniyani oladi. Natijada, naqd pulda to‘lov raqamli to‘lov tizimiga nisbatan turish vaqtini 2.9 marta uzaytiradi.

1-jadval

To‘lov usullari va o‘rtacha turish vaqti

To‘lov usuli	O‘rtacha vaqt (sek/yo‘lovchi)	Naqd pulga nisbatan farq
Naqd pul	3.2	Asos (0%)
Transport kartasi	1.1	-65.6%

QR-kod	1.4	-56.3%
Oylik abonement	0.9	-71.9%

Ko‘p eshikli avtobuslar (3 eshikli) ikki eshikli avtobuslarga nisbatan turish vaqtini o‘rtacha 22–28% kamaytiradi. Birlashgan kirib-chiqish eshiklari faqat bir taraflama eshiklarga nisbatan 15–20% sekinroq ishlaydi. Shuningdek, eshik kengligi kichik bolalar aravachasi, yuk va nogiron aravachalarining o‘tishini qiyinlashtiradi.

Bekat platforma balandligi avtobus pol darajasiga mos kelganda tushish va chiqish jarayoni 18–25% tezlashadi. Qulay piyoda yo‘lagi va beket belgisi ko‘rinarliligi yo‘lovchilarning o‘z vaqtida tayyor bo‘lishiga yordam beradi va turish vaqtini 8–12% kamaytiradi. Aksincha, platforma yetarli uzunlikda bo‘lmaganda avtobus noto‘g‘ri joyda to‘xtashi turish vaqtini 10–18% uzaytiradi.

Haydovchi tajribasi va bekatda to‘xtash aniqligi turish vaqtiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir etadi. Tajribali haydovchilar (5 yil va undan ko‘p) avtobusni optimal joyga to‘xtata olib, o‘rtacha 8.3 soniya tejaydi. Bundan tashqari, haydovchining yo‘lovchilarga ketishga ruxsat berish vaqtini noto‘g‘ri tanlashi kechikishlarning 12–17% ni tashkil etadi. Yomg‘irli ob-havoda yo‘lovchilar bekat soyaboni ostiga to‘planishadi va avtobus kelganda bir vaqtda kirishga urinishadi. Bu holat turish vaqtini 20–35% ga oshiradi. Qish mavsumida qalin kiyim-kechaklar va sumkalar eshikdan o‘tish tezligini sekinlashtiradi (+10–15%).

Ertalabki (7:00–9:00) va kechqurungi (17:00–19:00) pik soatlarda bekatda turish vaqti odatdagidan 40–60% ko‘p bo‘lishi kuzatildi. Bu davrda yo‘lovchi zichligi, naqd pul bilan to‘lovlar soni va avtobus bandligi birgalikda ta‘sir ko‘rsatadi.

Ko‘p o‘zgaruvchili regressiya tahlili yordamida quyidagi model ishlab chiqildi:

$$\mathbf{T = \beta_0 + \beta_1 \cdot P_t + \beta_2 \cdot P_e + \beta_3 \cdot Pay + \beta_4 \cdot Occ + \beta_5 \cdot Door + \beta_6 \cdot Rain + \varepsilon}$$

Bu yerda T — turish vaqti (sekunda); P_t — tushgan yo‘lovchilar soni; P_e — chiqqan

yo‘lovchilar soni; Pay — to‘lov usuli indikatori; Occ — avtobus to‘ldirilishi koeffitsiyenti; Door — eshik soni; Rain — yog‘in-sochin indikatori.

2-jadval

Regressiya koeffitsiyentlari va statistik ahamiyatlilik

O‘zgaruvchi	Koef. (β)	Std. xato	t-statistika	p-qiymat
Doimiy (β_0)	8.42	1.23	6.85	< 0.001
Tushgan yo‘lovchi	1.78	0.14	12.71	< 0.001
Chiqqan yo‘lovchi	1.41	0.11	12.82	< 0.001
Naqd to‘lov	4.86	0.62	7.84	< 0.001
Avtobus bandligi	0.09	0.03	3.00	0.003
Eshik soni (+1)	-5.14	0.88	-5.84	< 0.001
Yomg‘irli ob-havo	6.23	1.02	6.11	< 0.001

Model $R^2 = 0.847$ bo‘lib, bu kuzatilgan o‘zgaruvchanlikning 84.7% modeli tomonidan izohlanishini bildiradi. Barcha koeffitsiyentlar statistik jihatdan ahamiyatli ($p < 0.05$).

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Raqamli to‘lov tizimini kengaytirish:** Transport kartasi va mobil to‘lov imkoniyatlarini oshirish turish vaqtini 40–65% kamaytirishi mumkin.

2. **Ko‘p eshikli avtobus modellariga o‘tish:** Yangi xaridlarda 3 eshikli avtobus modellariga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq.

3. **Bekat platformalarini takomillashtirish:** Platforma balandligini avtobus pol darajasiga moslashtirish va uzunligini oshirish.

4. **Haydovchilarni o‘qitish:** Bekatda aniq to‘xtash texnikasi bo‘yicha maxsus treninglar o‘tkazish.

5. **Pik soatlar uchun qo‘shimcha reys:** Bandlik kamayishi bilan bekatda turish vaqti ham qisqaradi, shu sababli pik soatlarda qo‘shimcha avtobus qo‘yish samarali hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda avtobuslarning oraliq bekatda turish vaqtiga ta‘sir qiluvchi yettita asosiy omil o‘rganildi. Yo‘lovchi oqimi intensivligi, to‘lov tizimi turi va eshik soni eng ta‘sirli omillar ekanligi aniqlandi. Ishlab chiqilgan regressiya modeli ($R^2 = 0.847$) turish vaqtini bashorat qilishda yuqori aniqlikni ta‘minlaydi.

Tadqiqot natijalari Toshkent va boshqa O‘zbekiston shaharlari transport muassasalari uchun amaliy ahamiyatga ega. Tavsiya etilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish marshrut umumiy davomiyligini 8–15% ga kamaytirishi va yo‘lovchilar qoniqishini oshirishi kutilmoqda.

Keyingi tadqiqotlar yo‘nalishi sifatida BRT (Tez Avtobus Tizimi) va elektr avtobuslarda bekatda turish vaqtining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fernandez R., Zegers A., Valida P. (2010). Influencia de las puertas en los tiempos de detención de los autobuses. Ingenieria de Transporte, 14(1), 33–44.

2. Tirachini L., Cortez C.E. (2016). Effects of fare collection systems on bus dwell time. Transportation Research Part B: Methodological, 39(1), 17–29.

3. Milkovits M.N. (2008). Modeling the factors affecting bus stop dwell time: Use of automatic passenger counter data. Transportation Research Record, 2072(1), 125–130.

4. Bertini R.L., El-Geneidy A.M. (2004). Modeling transit trip time using archived bus dispatch system data. Journal of Transportation Engineering, 130(1), 56–67.

5. O‘zbekiston Respublikasi transport va logistika sohasini rivojlantirish bo‘yicha 2023–2027 yillar davlat dasturi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2023.

6. Rashidov A., Tursunov B. (2022). Toshkent shahri jamoat transporti samaradorligini oshirish muammolari. O‘zbekiston texnika universiteti ilmiy axborotnomasi, 3, 45–52.

7. TRB (2013). Transit Capacity and Quality of Service Manual. 3rd edition. Transportation Research Board of the National Academies, Washington D.C.

8. Саматов Р., Ражапова С., Абдуллаева Н. Управление информационными потоками в сфере транспорта, "Экономика и социум" №10(101)-1 2022, https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-informatsionnymi-potokami-v-sfere-transporta.

9. ШХ Шерматов, ШИ Абруев, ЭХ Абдусаматов (2022). ВЛИЯНИЕ ДОРОЖНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ПЕШЕХОДНОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ПЕРЕСЕЧЕНИИ АХАНГАРАНСКОЙ ПАРКЕНТСКОЙ И ОБЪЕДИНЕННОЙ ДОРОГ. Экономика и социум 12-1 (103) 1089-1096.

10. ШК Хакимов, РГ Саматов, СС Ражапова, ДА Абдураззакова, Э Абдусаматов, Ш Абруев (2022). СНИЖЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ВЫХЛОПНЫХ ГАЗОВ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ ПУТЁМ КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПЕРЕКРЕСТКА. Экономика и социум 9 (100) 715-724.

11. ШХ Шерматов, ШИ Абруев, ЭХ Абдусаматов, НҲ Турсунов, ЖА Чориев (2022). МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГОРЯЧИХ ЗОН ГОРОДСКИХ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ. Экономика и социум 12-1 (103) 1097-1104.

12. Ў Исоханов, Э Абдусаматов, С Турдибеков (2022). ПИЁДА ИШТИРОКИДА ЁНЛАНМА МАСОФА САҚЛАНМАСДАН СОДИР ЭТИЛГАН ЙТҲ ТАҲЛИЛИ. IJODKOR O'QITUVCHI 2 (24) 220-222.

13. OI Inoyatovich, AE Xalim o'g'li, TS Qodirovich (2023). AVTOMOBIL YO‘L EKSPERTIZASI BO ‘YICHA YA’NI YO ‘L SABABLI SODIR ETILGAN YTH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI 2 (18) 442-446.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING FAIRY TALES IN THE FORMATION OF STUDENTS’ COMMUNICATIVE COMPETENCIES

Riymbayeva Umida Bektursunovna

1st-year Master’s Student, Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education) Urgench Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations of teaching fairy tales in forming students’ communicative competencies. The role of fairy tales in speech development, methodology of forming communicative skills, and modern pedagogical approaches are examined based on international experience.

Keywords: communicative competence, fairy tale, primary education, speech development, reading skills, interactive methods, oral speech, vocabulary, creative thinking, teaching methodology

O‘QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKILLANTIRISHDA ERTAKLAR O‘QITISHNING NAZARIY VA METODIK ASOSLARI

Riymbayeva Umida Bektursunovna

Urganch Pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) ixtisosligi bo'yicha 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakillantirishda ertaklar o‘qitishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Ertaklarning nutq rivojlantirishdagi o‘rni, kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish metodikasi va zamonaviy pedagogik yondashuvlar xorij tajribasi asosida ko‘rib chiqilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и методические основы обучения сказкам в формировании коммуникативных компетенций учащихся. Рассмотрены роль сказок в развитии речи, методика формирования коммуникативных навыков и современные педагогические подходы на основе зарубежного опыта.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, ertak, boshlang‘ich ta’lim, nutq rivojlantirish, o‘qish ko‘nikmasi, interaktiv usullar, og‘zaki nutq, so‘z boyligi, ijodiy fikrlash, ta'lim metodikasi

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, сказка, начальное образование, развитие речи, навыки чтения, интерактивные методы, устная речь, словарный запас, творческое мышление, методика обучения

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni va “2019-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi”da shaxsning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish, ona tilida erkin va samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim yo‘nalish sifatida belgilangan. Kommunikativ kompetensiya deganda shaxsning turli vaziyatlarda samarali muloqot olib borish, o‘z fikrini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshni tinglash va tushunish, muloqot madaniyatiga rioya qilish qobiliyati tushuniladi.

Ertaklar bolalar adabiyotining eng qadimiy va samarali janri sifatida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ertaklar orqali o‘quvchilarning so‘z boyligi 2,4 marta tez o‘sadi, og‘zaki nutq ko‘nikmalari 38% samarali rivojlanadi va ijodiy fikrlash qobiliyati 45% yuqori darajada shakllanadi. Biroq amaliyotda ertaklardan kommunikativ

kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi sifatida to‘liq foydalanilmayapti, bu esa ushbu mavzuning nazariy va metodik jihatlarini chuqur o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [1].

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi birinchi marta amerikalik tilshunos D. Haymz tomonidan 1972-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan. Haymzning ta'kidlashicha, kommunikativ kompetensiya nafaqat til qoidalarini bilish, balki ularni turli ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Keyinchalik bu nazariya M. Kanale va M. Sveyn tomonidan rivojlantirildi va kommunikativ kompetensiyaning to‘rt tarkibiy qismi aniqlandi: grammatik kompetensiya (til qoidalarini bilish), sotsilingvistik kompetensiya (ijtimoiy kontekstga mos til birliklarini tanlash), diskursiv kompetensiya (bog‘langan nutq yaratish) va strategik kompetensiya (muloqot qiyinchiliklarini yengish usullari).

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun kommunikativ kompetensiyani shakllantirish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. 6-10 yoshdagi bolalarning psixologik xarakteristikalari - aniq-obrazli tafakkur ustunligi, o‘yin faoliyatiga moyillik, emotsional qabul qilish kuchliligi - ertaklarni kommunikativ rivojlantirishning ideal vositasiga aylantiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ertaklar orqali olingan til materiallari bolalar xotirasida 67% uzoqroq saqlanadi va 54% osonroq faollashtiriladi [2].

Ertaklar kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning bir necha muhim funksiyalarini bajaradi. Birinchidan, lug‘at boyitish funksiyasi - ertaklarda uchraydigan arxaizmlar, dialektizmlar, frazeologizmlar, epitetlar va metaforalar o‘quvchilarning so‘z boyligini sezilarli kengaytiradi. O‘zbek xalq ertaklarida o‘rtacha 150-200 ta noyob so‘z va iboralar uchraydi, bu bolalar lug‘atini faol boyitishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, grammatik modellarni o‘zlashtirish funksiyasi - ertaklardagi takrorlanuvchi sintaktik konstruksiyalar (“Bir bor ekan, bir yo‘q ekan”, “Shunday qilib...”, “Oxiri baxayr bo‘ldi”) grammatik qoliplarni ongsiz ravishda o‘zlashtirishga

yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ertaklar orqali grammatik strukturalarni o‘rganish an'anaviy usullarga nisbatan 42% samaraliroq.

Uchinchidan, dialogik nutqni rivojlantirish funksiyasi - ertaklardagi qahramonlar dialoglari muloqot namunalari sifatida xizmat qiladi. O‘quvchilar turli nutqiy vaziyatlarni (so‘rash, iltimos qilish, rad etish, rozilik bildirish) ertaklar orqali o‘rganadilar.

To‘rtinchidan, monologik nutqni shakllantirish funksiyasi - ertaklarni qayta hikoya qilish, davom ettirish, o‘zgartirish mashqlari bog‘langan nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam ertak hikoya qilish mashqlarini bajargan o‘quvchilarning monologik nutq ko‘rsatkichlari 56% yuqori [3].

Ertaklar orqali kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda quyidagi metodik tamoyillarga amal qilish muhim. Birinchi tamoyil - kommunikativ yo‘naltirilganlik. Ertak bilan ishlashning barcha bosqichlari muloqot vaziyatlarini yaratishga qaratilgan bo‘lishi kerak. O‘qituvchi “ertak o‘qish” emas, balki “ertak orqali muloqot qilish” maqsadini qo‘yishi lozim.

Ikkinchi tamoyil - faoliyatga asoslanganlik. O‘quvchilar ertakni passiv tinglovchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida qabul qilishlari kerak. Dramatizatsiya, rolli o‘yinlar, ijodiy qayta ishlash kabi faoliyat turlari bu tamoyilni amalga oshiradi.

Uchinchi tamoyil - bosqichmalik va izchillik. Kommunikativ topshiriqlar oddiydan murakkabga tomon rivojlanishi kerak: tinglab tushunish → savollarga javob berish → qayta hikoya qilish → ijodiy o‘zgartirish → mustaqil yaratish.

To‘rtinchi tamoyil - integrativlik. Ertak bilan ishlash jarayonida barcha nutq faoliyati turlari (tinglash, gapirish, o‘qish, yozish) birlashtirilishi kerak [4].

Ertak darslarida kommunikativ mashqlar tizimi

Ertaklar orqali kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi mashqlar tizimi samarali hisoblanadi.

Darsdan oldingi bosqich mashqlari: ertak mavzusiga oid so‘zlarni faollashtirish, qahramonlar haqida taxminlar bildirish, rasmlar asosida voqealarni bashorat qilish. Bu mashqlar o‘quvchilarni nutqiy faoliyatga tayyorlaydi va motivatsiyani oshiradi.

Ertak bilan ishlash bosqichi mashqlari: ifodali o‘qish va tinglash, matn bo‘yicha savollar, qahramonlar xarakteristikasi, voqealar ketma-ketligini aniqlash, asosiy g‘oyani topish. Bu bosqichda tushunib o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Darsdan keyingi bosqich mashqlari: qayta hikoya qilish (to‘liq, qisqa, tanlab), dialoglarni sahnalashtirish, ertakni davom ettirish, muqobil yakunlar yaratish, ertakni zamonaviy sharoitga ko‘chirish. Bu mashqlar ijodiy nutq faoliyatini rivojlantiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu tizim bo‘yicha ishlagan o‘quvchilarning kommunikativ ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 34% yuqori bo‘lgan [5].

Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar

Raqamli transformatsiya sharoitida ertak o‘qitish metodikasi ham yangilanmoqda. Multimedia ertak kitoblari, interaktiv doskalar, audio-video materiallar, ertak yaratish ilovalari kabi texnologik vositalar an'anaviy usullarni boyitadi.

Interaktiv ertak platformalari o‘quvchilarga ertakning turli variantlarini o‘rganish, o‘z ovozi bilan yozish, animatsiyali ertaklar yaratish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar yordamida ertak o‘qitish o‘quvchilar motivatsiyasini 48% oshiradi va kommunikativ faollikni 36% kuchaytiradi.

Biroq texnologiyalar an’anaviy jonli muloqotni to‘liq almashtira olmaydi. Optimal yondashuv – an’anaviy va zamonaviy usullarni muvozanatli birlashtirish. O‘qituvchining jonli so‘zi, emotsional muloqot, guruhli muhokamalar raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirilganda maksimal samara erishiladi.

O‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakillantirishda ertaklar o‘qitish nazariy va metodik jihatdan asoslangan, samarali vosita hisoblanadi. Ertaklarning lug‘at boyitish, grammatik modellarni o‘zlashtirish, dialogik va monologik nutqni rivojlantirish funksiyalari kommunikativ kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini shakllantiradi. Kommunikativ yo‘naltirilganlik, faoliyatga asoslanganlik, bosqichmalik va integrativlik tamoyillariga asoslangan mashqlar tizimini qo‘llash ertak darslarining samaradorligini sezilarli oshiradi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida an'anaviy ertak o‘qitish metodlarini raqamli texnologiyalar bilan boyitish, o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasini oshirish va oilaviy o‘qish an’analarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini samarali shakllantirishga, nutq madaniyatini rivojlantirishga va umuman shaxsning ijtimoiylashuviga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta'lim to‘g‘risida”gi qonuni. Toshkent, 2020.
2. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics. Penguin, 1972. P. 269-293.
3. Propp V.Ya. Skazka. Epos. Pesnya. Moskva: Labirint, 2001. - 368 s.
4. Qosimova K.R. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: "O‘qituvchi", 2022. - 248 b.
5. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. Vintage Books, 2010. - 328 p.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING NATIONAL VALUES IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN THE FAMILY

Author: Mohira Komil qizi Xursandova
Scientific Supervisor: Mohigul Xolova
Termez State Pedagogical Institute Faculty of Pedagogy and Social Sciences
Department of Pedagogy, 4th-Year Student

Abstract

This article analyzes the pedagogical foundations of using national values in the spiritual and moral education of children within the family. It highlights the role of family upbringing in personality development, the essence and significance of national values, and their importance in shaping the spirituality of the younger generation. Furthermore, the study scientifically substantiates effective forms and methods of applying national values in the process of family education.

Keywords: Family, spiritual education, moral education, national values, pedagogy, younger generation, well-rounded personality, family environment.

Kirish

Bugungi kunda dunyoda kechayotgan globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda turli madaniyatlarning o‘zaro ta'siri yosh avlod tarbiyasiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Bunday sharoitda bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Zero, har bir xalqning kelajagi uning ma'naviy barkamol, mustaqil fikrlaydigan va Vatan ravnaqiga xizmat qiladigan yosh avlodiga bog‘liqdir.

Oila inson hayotidagi eng muhim ijtimoiy institut bo‘lib, shaxsning shakllanishi aynan oilada boshlanadi. Bola ilk axloqiy tushunchalarni, odob qoidalarini va insoniy

munosabatlarni oilada o‘rganadi. Shu sababli oilada yaratilgan ma'naviy muhit va tarbiyaviy munosabatlar bolaning keyingi hayotiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi.

O‘zbek xalqining boy tarixiy-madaniy merosi, urf-odatlari, an'analari va milliy qadriyatlari yosh avlodni tarbiyalashning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Asrlar davomida shakllangan bu qadriyatlar xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi va ma'naviy tajribasini o‘zida mujassam etgan. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, sabr-qanoat, halollik va vatanparvarlik kabi fazilatlar milliy qadriyatlarning asosini tashkil etadi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rivojlantirish, yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham yoshlarning ma'naviy barkamolligini ta'minlashga qaratilgan.

Bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda oilaning o‘rni beqiyosdir. Ota-onalar tomonidan milliy qadriyatlar asosida olib borilgan tarbiya bolalarda ijobiy fazilatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, oiladagi sog‘lom muhit, o‘zaro hurmat va mehr-oqibat bolaning ruhiy hamda ma'naviy rivojlanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslarini o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari qadim zamonlardan buyon Sharq va G‘arb mutafakkirlarining diqqat markazida bo‘lib kelgan. Ayniqsa, Sharq pedagogik tafakkurida inson kamoloti va axloqiy tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Abu Nasr Forobiy o‘zining "Fozil odamlar shahri" asarida komil insonni tarbiyalash masalasini davlat va jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholagan. Uning

fikricha, insonda ezgulik, adolat va ma'rifat fazilatlari tarbiya orqali shakllanadi. Abu Ali ibn Sino oilaviy tarbiyaning shaxs kamolotidagi ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Mutafakkir bolaning tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati va namunasi muhim ekanligini qayd etgan. U oilada sog‘lom ma'naviy muhit yaratish bolaning barkamol bo‘lib voyaga yetishining muhim sharti ekanligini ko‘rsatgan.

Alisher Navoiy asarlarida ham ma'naviyat va axloq masalalari markaziy o‘rin egallaydi. U yoshlarni halollik, kamtarlik, saxovat va insonparvarlik ruhida tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Navoiyning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Jadid ma'rifatparvari Abdulla Avloniy tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratgan. U o‘zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyani "yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasi" deb baholaydi. Bu fikr tarbiyaning inson hayotidagi beqiyos ahamiyatini yaqqol ifodalaydi.

Zamonaviy pedagog olimlar ham oilada ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalarini keng tadqiq etganlar. Ularning ilmiy ishlarida milliy qadriyatlarning tarbiyaviy imkoniyatlari, oilaviy munosabatlarning bola rivojlanishiga ta'siri hamda ma'naviy tarbiyaning samarali metodlari yoritilgan.

O‘zbekistonlik pedagog olima O. Musurmonova oilani shaxs kamolotining muhim omili sifatida baholab, unda shakllanadigan ma'naviy muhitning tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatib bergan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilada milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya bolalarda ijtimoiy faollik, ma'naviy barqarorlik va milliy g‘ururni rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va yosh avlod ongiga singdirish zarurligi alohida ta'kidlanmoqda. Chunki milliy qadriyatlar shaxsning ma'naviy immunitetini mustahkamlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish pedagogik jihatdan samarali va dolzarb yo‘nalish ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot savollari

1. Milliy qadriyatlar tarbiyaga qanday ta'sir qiladi?
2. Ota-onalar namunasi qanchalik muhim?

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, pedagogik kuzatish, suhbat va so‘rovnoma metodlari qo‘llanildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning samaradorligini aniqlash va ushbu jarayonning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat bo‘ldi.

Tadqiqot davomida respondentlarning fikr-mulohazalari o‘rganildi hamda olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi. Shuningdek, oilaviy tarbiya jarayonida qo‘llanilayotgan milliy qadriyatlarning bolalar xulq-atvori va ma'naviy rivojlanishiga ta'siri kuzatildi.

Ishtirokchilar

Tadqiqotda jami 20 nafar respondent ishtirok etdi. Ulardan 12 nafari ota-onalar, 8 nafari pedagogika yo‘nalishi talabalari bo‘ldi.

Jadval 1

Respondentlarning umumiy tarkibi (n=20)

Ishtirokchilar

Soni

Ota-onalar

12

Talabalar

8

Jami

20

Respondentlar ixtiyoriy ravishda tanlab olindi va tadqiqotda anonim tarzda ishtirok etdilar.

Tadqiqot vositalari

Tadqiqotda 10 ta savoldan iborat yopiq turdagi so‘rovnoma qo‘llanildi. Savollar Likert shkalasi asosida ishlab chiqildi:

To‘liq qo‘shilaman

Qo‘shilaman

Betarafman

Qo‘shilmayman

Mutlaqo qo‘shilmayman

Savollar oiladagi tarbiya, milliy qadriyatlarning qo‘llanilishi va bolalarning ma'naviy rivojlanishiga qaratildi.

Tadqiqot jarayoni

So‘rovnomalar respondentlarga an'anaviy shaklda taqdim etildi. Ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi va vazifalari tushuntirildi. Barcha javoblar maxfiy saqlandi. Olingan natijalar umumlashtirilib, foiz ko‘rsatkichlari orqali tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

№	Savollar	To’liq qo’shilaman	Qo’shilaman	Betarafman	Qo’shilmayman	Mutlaqo qo’shilmayman
1	Milliy qadriyatlar bolalarda hurmat tuyg‘usini shakllantiradi.	8	7	3	1	1
2	Oilada urf-odatlarga amal qilish tarbiyaga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.	9	8	2	1	0
3	Bolalar milliy bayramlarda faol ishtirok etishi kerak.	10	6	3	1	0
4	Kattalarga hurmat oilada shakllanadi.	11	6	2	1	0
5	Milliy qadriyatlar bolalarda vatanparvarlik hissini rivojlantiradi.	9	7	3	1	0
6	Ota-onalarning shaxsiy namunasi tarbiyada muhim omildir.	12	5	2	1	0
7	Milliy an'analar ma'naviy kamolotga xizmat qiladi.	8	8	3	1	0
8	Oiladagi sog‘lom muhit axloqiy tarbiyaning asosidir.	11	7	1	1	0
9	Milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya bugungi kunda ham dolzarbdir.	10	7	2	1	0
10	Milliy qadriyatlar barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.	9	8	2	1	0

Jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, respondentlarning katta qismi milliy qadriyatlarning bolalar tarbiyasidagi ahamiyatini yuqori baholagan. Ayniqsa, ota-onalarning shaxsiy namunasi va oiladagi sog‘lom ma'naviy muhit eng muhim omillar sifatida e'tirof etilgan. Tahlil natijalariga ko‘ra, respondentlarning 85 foizdan ortig‘i milliy qadriyatlar bolalarda hurmat, vatanparvarlik va mas'uliyat hissini rivojlantirishini ta'kidlagan.

Shuningdek, oilada milliy urf-odatlarga amal qilinishi bolalarda ijobiy xulq-atvor me'yorlarining shakllanishiga yordam berishi aniqlandi.

Diagramma 1. Oilada ma'naviy-axloqiy tarbiyada eng samarali omillar

Ota-onalarning shaxsiy namunasi – 35%

Milliy urf-odat va an'analar – 25%

Oiladagi ma'naviy muhit – 20%

Mahalla va jamiyat ta'siri – 12%

Ta'lim muassasalari ta'siri – 8%

Mazkur natijalar ota-onalar faoliyati va oiladagi ma'naviy muhitning tarbiyadagi ustuvor o‘rnini ko‘rsatadi.

Natijalar tahlili

Olingan natijalar oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, ota-onalar tomonidan milliy an'analarga amal qilinishi va bolalarning oilaviy marosimlarda ishtirok etishi ularda ijobiy fazilatlarning shakllanishiga yordam beradi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan holatlarga ko‘ra, oilada kitobxonlik muhiti mavjud bo‘lgan, kattalarga hurmat va kichiklarga izzat tamoyillari ustuvor bo‘lgan oilalarda bolalarning ma'naviy dunyoqarashi nisbatan yuqori darajada rivojlangan.

Natijalar pedagogik adabiyotlarda keltirilgan ilmiy qarashlar bilan hamohang bo‘lib, oilaning ma'naviy tarbiyadagi hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlarning o‘rni beqiyos ekanligini ko‘rsatdi. Oila shaxs tarbiyasining birlamchi muhitidir va unda shakllangan ma'naviy fazilatlar insonning butun hayoti davomida namoyon bo‘ladi. Shu sababli bolalarda milliy qadriyatlarga hurmat, milliy o‘zlikni anglash va axloqiy mas'uliyat hissini shakllantirishda oilaning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida respondentlarning aksariyati milliy qadriyatlar asosida olib borilgan tarbiya bolalarning axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatishini ta'kidladilar. Ayniqsa, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehnatsevarlik, sabr-toqat va vatanparvarlik kabi fazilatlar oilada shakllanishi qayd etildi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi va turli madaniyatlarning kirib kelishi yoshlar dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda milliy qadriyatlar yosh avlodning ma'naviy immunitetini mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Ota-onalar tomonidan milliy an'analar va urf-odatlarning bolalar ongiga singdirilishi ularning ma'naviy barkamol bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari oiladagi sog‘lom psixologik muhit va ota-onalarning o‘zaro hurmati bolalarning ma'naviy rivojlanishida muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Chunki bola avvalo ota-onasining xatti-harakati va munosabatlarini kuzatib, ularga taqlid qiladi.

Diagramma 2. Milliy qadriyatlar orqali shakllanadigan asosiy fazilatlar

Kattalarga hurmat – 28%

Vatanparvarlik – 24%

Mehnatsevarlik – 18%

Insonparvarlik – 16%

Mas'uliyatlilik – 14%

Diagramma natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy qadriyatlar bolalarda eng avvalo kattalarga hurmat va vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Cheklovlar va istiqbollar

Har qanday ilmiy tadqiqot singari mazkur tadqiqot ham ayrim cheklovlarga ega.

Birinchidan, tadqiqotda ishtirok etgan respondentlar sonining nisbatan kamligi natijalarni keng miqyosda umumlashtirish imkoniyatini cheklaydi. Tadqiqot faqat 20 nafar respondent ishtirokida amalga oshirilganligi sababli, kelgusida respondentlar sonini oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ikkinchidan, tadqiqot ma'lum hudud doirasida olib borilgan bo‘lib, boshqa hududlarda yashovchi oilalarning qarashlari to‘liq qamrab olinmagan.

Uchinchidan, tadqiqot davomida asosan ota-onalar va pedagogika yo‘nalishi talabalari fikrlari o‘rganildi. Kelgusida maktab o‘quvchilari, pedagoglar va mahalla faollarining fikrlarini ham qamrab olish tadqiqotning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Kelajakda oilada ma'naviy-axloqiy tarbiya va milliy qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘rganish, shuningdek, raqamli muhitning yoshlar tarbiyasiga ta'sirini tahlil qilish istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga asoslanib shuni ta'kidlash mumkinki, oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Oila bolalarning ma'naviy dunyoqarashi, axloqiy fazilatlari va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiruvchi asosiy tarbiya maskani hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar asosida olib borilgan tarbiya bolalarda hurmat, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, mas'uliyatlilik, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari respondentlarning aksariyati milliy qadriyatlarning tarbiyaviy ahamiyatini yuqori baholashlarini ko‘rsatdi.

Shuningdek, ota-onalarning shaxsiy namunasi, oiladagi sog‘lom ma'naviy muhit va milliy an'analarga sodiqlik bolalarning barkamol inson bo‘lib voyaga yetishida muhim omillar sifatida namoyon bo‘ldi.

Shu sababli oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida milliy qadriyatlardan keng foydalanish, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish hamda milliy an'analarni yosh avlod ongiga singdirishga qaratilgan targ‘ibot ishlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.

Ibn Sino A.A. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 1981.

Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2018.

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

Musurmonova O. Oila pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

Hasanboyev J. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2020.

Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.

To‘xtaxodjayeva M. Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2018.

Yo‘ldoshev J. Tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Fan, 2020.

Qurbonov A. Oila va ma'naviyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2016.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.

Gamification as a tool for increasing motivation in Uzbek EFL classrooms

Jurayeva Sarvinoz
Department of Foreign Language and Literature Teacher The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
sarvinozjurayeva31@gmail.com

Annotation

This conference thesis examines the role of gamification in increasing motivation among Uzbek learners in English as a foreign language (EFL) classrooms. Maintaining learners’ engagement and motivation remains one of the major challenges in language teaching. The study explores how game-based elements such as points, badges, competitions, quizzes, and rewards can create an interactive learning environment and encourage active participation. It also discusses the impact of gamification on learners’ motivation, classroom engagement, and language acquisition. The thesis highlights practical strategies for integrating gamified activities into English language teaching to improve learning outcomes.

Key words

gamification, motivation, EFL learners, English language teaching, classroom engagement, game-based learning, Uzbek learners, language acquisition.

O‘zbek EFL sinflarida motivatsiyani oshirish vositasi sifatida gamifikatsiya

Xorijiy til va adabiyoti kafedrasi O‘qituvchi: Jurayeva Sarvinoz Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti sarvinozjurayeva31@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu konferensiya tezisida o‘zbek EFL (ingliz tilini xorijiy til sifatida o‘rganuvchi) sinflarida o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda gamifikatsiyaning o‘rni o‘rganiladi. O‘quvchilarning darsga qiziqishi va faol ishtirokini ta’minlash ingliz

tilini o‘qitishdagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqot ballar, nishonlar, musobaqalar, viktorinalar va mukofotlar kabi o‘yin elementlaridan foydalanish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilishini tahlil qiladi. Shuningdek, gamifikatsiyaning o‘quvchilar motivatsiyasi, darsdagi faolligi va tilni o‘zlashtirish jarayoniga ta’siri yoritiladi. Tezis ingliz tilini o‘qitishda gamifikatsiya elementlarini samarali qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: gamifikatsiya, motivatsiya, EFL o‘quvchilari, ingliz tilini o‘qitish, darsdagi faollik, o‘yin asosida o‘qitish, o‘zbek o‘quvchilari, tilni o‘zlashtirish.

Геймификация как средство повышения мотивации в узбекских EFLклассах

Кафедра иностранных языков и литературы Преподаватель: Жураева Сарвиноз
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
sarvinozjurayeva31@gmail.com

Аннотация. Данный тезис конференции посвящён изучению роли геймификации в повышении мотивации узбекских учащихся на занятиях по английскому языку как иностранному (EFL). Поддержание интереса и активного участия учащихся остаётся одной из основных задач преподавания иностранных языков. В работе рассматривается, как игровые элементы, такие как баллы, значки, соревнования, викторины и награды, способствуют созданию интерактивной образовательной среды и стимулируют учебную активность. Также анализируется влияние геймификации на мотивацию учащихся, их вовлечённость в учебный процесс и усвоение языка. В тезисе представлены практические рекомендации по эффективному использованию игровых технологий в обучении английскому языку.

Ключевые слова: геймификация, мотивация, учащиеся EFL, преподавание английского языка, вовлечённость в обучение, игровое обучение, узбекские

учащиеся, усвоение языка.

Gamification has emerged as an innovative pedagogical approach that integrates game-design elements into non-game contexts, including education, healthcare, marketing, and business. In educational settings, gamification aims to enhance learner engagement, motivation, and participation by incorporating features such as points, badges, leaderboards, rewards, and challenges. In English as a Foreign Language (EFL) classrooms, maintaining learners’ motivation and participation is often a challenging task. Traditional teaching methods may not always sustain students’ interest, particularly when reviewing complex grammatical structures or vocabulary items. Gamified learning tools provide an effective solution by transforming routine classroom activities into engaging and interactive experiences. Following the presentation of new material, teachers can employ digital platforms such as Quizlet, Kahoot, Mentimeter, and Blooket to reinforce learning outcomes through quizzes, competitions, and collaborative tasks. These platforms create a low-anxiety learning environment in which students can participate without fear of making mistakes, thereby increasing both confidence and willingness to communicate.The effectiveness of gamification can be explained through motivational theories.When students experience a sense of achievement and progress, they are more likely to become actively involved in educational activities and demonstrate positive learning behaviors. The concept of gamification was formally introduced by Deterding et al. (2011), who defined it as the use of game elements in non-game contexts. Since then, numerous studies have highlighted its positive impact on learning outcomes. Digital learning environments provide particularly favorable conditions for the implementation of gamification. The integration of real-time feedback, progress monitoring, and adaptive learning pathways enables educators to personalize instruction according to learners’ needs and performance levels.

Another important advantage of gamification is its ability to foster collaboration and social interaction. Caponetto, Earp, and Ott (2014) emphasize that team-based challenges, group competitions, and shared rewards promote cooperative learning and strengthen peer relationships. Such collaborative experiences are particularly valuable in digital classrooms, where students may otherwise experience social isolation. Through meaningful interaction and teamwork, learners develop not only academic

knowledge but also communication and problem-solving skills. In general,gamification represents a powerful strategy for increasing motivation and improving learning outcomes in Uzbek EFL classrooms. By integrating game-based elements into language instruction, educators can create engaging, student-centered learning environments that promote participation, collaboration, and long-term academic success. As digital technologies continue to develop, gamification is likely to play an increasingly important role in modern English language teaching.

References

1. Alhammad, M. M., & Moreno, A. M. (2018). Gamification in software engineering education: A systematic mapping. *Journal of Systems and Software*, 141, 131–150.
2. Caponetto, I., Earp, J., & Ott, M. (2014). Gamification and education: A literature review. *Proceedings of the European Conference on Games-Based Learning*, 50–57.
3. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining gamification. *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference*, 9–15.
4. Domínguez, A., Saenz-de-Navarrete, J., de-Marcos, L., Fernández-Sanz, L., Pagés, C., & Martínez-Herráiz, J. J. (2013). Gamifying learning experiences: Practical implications and outcomes. 380–392.
5. Fadzillah, N. A., et al. (2023). The impact of gamification on learner engagement and satisfaction in digital learning environments. 4121–4140.
6. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work? A literature review of empirical studies on gamification. 3025–3034.
7. Ibáñez, M. B., Di-Serio, Á., & Delgado-Kloos, C. (2014). Gamification for engaging computer science students in learning activities. 291–301.

IMPROVING THE SYSTEM OF LABOR ORGANIZATION BASED ON THE INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES

Oripov Navruzbek Ilkhom ugli

University of Digital Economy and Agrotechnology Master’s student

Abstract: This study analyzes the issues of improving the labor organization system based on the integration of artificial intelligence and digital technologies. In the context of global digital transformation, opportunities for increasing labor productivity, automating management processes, and effectively utilizing human capital will be studied. The economic efficiency and prospects for the practical implementation of these approaches in the conditions of Uzbekistan are substantiated.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, labor organization, automation, labor productivity, digital economy, management system, innovations.

SUNI’IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA MEHNATNI TASHKIL ETISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Oripov Navro‘zbek Ilhom o‘g‘li

Raqamli iqtisodiyot va agrotexnologiya universiteti, magistratura bosqichi talabasi

ORCID: 0009-0001-0010-5940 Email: aripovv598@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi asosida mehnatni tashkil etish tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Global raqamli transformatsiya sharoitida mehnat unumdorligini oshirish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va inson kapitalidan samarali foydalanish imkoniyatlari o‘rganiladi. O‘zbekiston sharoitida ushbu yondashuvlarning iqtisodiy samaradorligi va amaliy joriy etish istiqbollari asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, raqamli transformatsiya, mehnatni tashkil etish, avtomatlashtirish, mehnat unumdorligi, raqamli iqtisodiyot, boshqaruv tizimi, innovatsiyalar.*

XXI asr jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (SI) ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va boshqaruv tizimlarining asosiy transformatsion omiliga aylanmoqda. Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishning an’anaviy resurslarga asoslangan modeli o‘z o‘rnini bilim, ma’lumot va algoritmlarga tayangan yangi raqamli modelga bo‘shatmoqda. Jahon iqtisodiy forumining prognozlariga ko‘ra, 2030-yilga borib avtomatlashtirish va SI texnologiyalari 300 milliondan ortiq ish o‘rinlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, bu esa mehnat bozori va mehnatni tashkil etish tizimlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Raqamli transformatsiya faqat texnologik jarayon emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy institutlarning chuqur o‘zgarishidir. Ushbu jarayon mehnat unumdorligini oshirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirish va inson kapitalidan foydalanish darajasini optimallashtirish imkonini beradi. Biroq bu imkoniyatlar avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi; ular institutsional islohotlar, raqamli infratuzilma va innovatsion boshqaruv yondashuvlarini talab qiladi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayoni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi, soliq tizimi, bank-moliya sektori va ishlab chiqarish sohalarida keng ko‘lamli raqamlashtirish amalga oshirilmoqda. Elektron hukumat tizimlari, raqamli bank xizmatlari va avtomatlashtirilgan soliq platformalari bu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridir. Shunga qaramay, mehnatni tashkil etish tizimlarida sun’iy intellektdan kompleks foydalanish hali to‘liq shakllanmagan. Ko‘plab korxonalarda boshqaruv jarayonlari an’anaviy usullarga asoslangan bo‘lib, bu

resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini cheklamoqda. Natijada mehnat unumdorligi past darajada qolib ketishi, qaror qabul qilish jarayonlarining sekinligi va inson kapitalining yetarli darajada rivojlanmasligi kabi muammolar yuzaga kelmoqda.

Ilmiy muammo shundan iboratki, mavjud mehnatni tashkil etish tizimlari an’anaviy boshqaruv yondashuvlariga asoslangan bo‘lib, ular raqamli transformatsiya talablariga moslashmagan. Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish orqali mehnat jarayonlarini optimallashtirish, qaror qabul qilishni avtomatlashtirish va inson resurslarini samarali boshqarish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Mavjud ilmiy va amaliy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy mehnatni tashkil etish tizimlari raqamli iqtisodiyot talablariga javob bermaydi. Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi yetarli darajada amalga oshirilmaganligi sababli, mehnat jarayonlarini optimallashtirish, resurslarni taqsimlash va boshqaruv qarorlarini avtomatlashtirish imkoniyatlari to‘liq ishga solinmayapti. Shu nuqtayi nazardan asosiy ilmiy muammo quyidagicha ifodalanadi: sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi mehnatni tashkil etish tizimlarini qay darajada samarali transformatsiya qila oladi va bu jarayon iqtisodiy o‘sishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

Tadqiqotning asosiy maqsadi sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi asosida mehnatni tashkil etish tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun iqtisodiy tahlil, qiyosiy tahlil, statistik usullar va tizimli yondashuvlardan foydalanildi.

Qiyosiy tahlil orqali rivojlangan mamlakatlar tajribasi o‘rganildi, statistik usullar yordamida raqamlashtirishning mehnat unumdorligiga ta’siri baholandi, iqtisodiy tahlil esa resurslar samaradorligini aniqlashga xizmat qildi. Tizimli yondashuv esa mehnatni tashkil etish jarayonlarini yagona integratsiyalashgan model sifatida ko‘rib chiqish

imkonini berdi. Xalqaro empirik tadqiqotlar va amaliy sanoat tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt (SI) asosidagi avtomatlashtirish ishlab chiqarish tizimlarida nafaqat operatsion samaradorlikni oshiradi, balki butun qiymat zanjirini qayta shakllantiradi. Turli iqtisodiy modellar va sanoat sektorlarida o‘tkazilgan tahlillarga ko‘ra, SI texnologiyalarini keng joriy etish ishlab chiqarish unumdorligini o‘rtacha 20–40 foizgacha oshirishi, resurs yo‘qotishlarini kamaytirishi hamda ishlab chiqarish siklining davomiyligini qisqartirishi kuzatilmoqda. Bu natijalar, ayniqsa, Industry 4.0 konsepsiyasi doirasida raqamli ishlab chiqarish, robototexnika va aqlli boshqaruv tizimlari integratsiyasi bilan izohlanadi.

Masalan, Germaniya sanoat sektorida “aqlli fabrika” (smart factory) yondashuvi asosida ishlab chiqarish jarayonlariga SI va IoT texnologiyalarining chuqur integratsiyasi amalga oshirilgan. Bu jarayon natijasida ishlab chiqarish zanjirlarida real vaqt rejimida monitoring, predictive maintenance (oldindan prognozli texnik xizmat) va avtomatlashtirilgan logistika tizimlari joriy etilgan bo‘lib, mehnat xarajatlari sezilarli darajada qisqargan. Eng muhimi, ishlab chiqarish jarayonlarining moslashuvchanligi oshib, bozor talabiga tez javob berish imkoniyati shakllangan.

Shunga o‘xshash tendensiyalar Janubiy Koreya sanoat modelida ham kuzatiladi. Bu mamlakatda SI asosidagi ishlab chiqarish tizimlari davlat darajasida qo‘llab-quvvatlanib, robotlashtirilgan ishlab chiqarish va raqamli zavodlar konsepsiyasi keng tatbiq etilgan. Natijada nafaqat ishlab chiqarish samaradorligi oshgan, balki inson mehnatining xavfli va takroriy qismlari sezilarli darajada kamaygan. Bu esa mehnat resurslarini yuqori qo‘shimcha qiymat yaratadigan intellektual faoliyatga yo‘naltirish imkonini bergan.

Xuddi shunday, AQSh tajribasida sun’iy intellekt asosidagi HR-analitika tizimlari mehnat resurslarini boshqarishning yangi bosqichini shakllantirdi. Katta hajmdagi

ma’lumotlarni tahlil qilish orqali kadrlar tanlash, ularni joylashtirish, ish samaradorligini baholash va karyera rivojlanishini prognoz qilish jarayonlari avtomatlashtirildi. Bu yondashuv kadrlar boshqaruvi jarayonlarini taxminan 30 foizgacha tezlashtirib, inson omilidan kelib chiqadigan subyektiv xatoliklarni sezilarli darajada kamaytirdi. Natijada inson resurslarini boshqarishda algoritmik qaror qabul qilish (algorithmic decision-making) tizimlarining samaradorligi amaliy jihatdan tasdiqlandi.

Shu bilan birga, global iqtisodiyotda yuz berayotgan raqamli transformatsiya mehnat bozori strukturasini tubdan o‘zgartirmoqda. Bir tomondan, an’anaviy kasblarning bir qismi avtomatlashtirish va SI tomonidan almashtirilayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, yangi yuqori malakali raqamli kasblarga talab keskin ortmoqda. Xususan, data-analitik, sun’iy intellekt muhandisi, mashinaviy o‘qitish (machine learning) mutaxassisi, kiberxavfsizlik eksperti hamda raqamli transformatsiya menejeri kabi kasblar mehnat bozorining eng tez o‘sayotgan segmentlariga aylangan.

O‘zbekistonda bank-moliya sektori, soliq ma’murchiligi va davlat xizmatlarida raqamlashtirish jarayoni sezilarli darajada rivojlanmoqda. Biroq ishlab chiqarish korxonalari va korporativ boshqaruv tizimlarida sun’iy intellektdan foydalanish hali boshlang‘ich bosqichda qolmoqda. Bu esa mehnat samaradorligi va raqobatbardoshlik darajasining global standartlardan ortda qolishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, mehnat jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlarini joriy etish va raqamli platformalar orqali integratsiyalashgan boshqaruvni yo‘lga qo‘yish zaruriyati ortib bormoqda.

Bu jarayon mehnat bozorining faqat texnologik emas, balki institutsional va tarkibiy transformatsiyasini ham anglatadi. Ya’ni, mehnat nafaqat avtomatlashtirilmoqda, balki uning mazmuni ham o‘zgarib, bilimga asoslangan iqtisodiyot (knowledge-based economy) tamoyillari kuchaymoqda. Natijada inson

kapitalining sifati, raqamli kompetensiyalar darajasi va adaptiv qobiliyatlari iqtisodiy raqobatbardoshlikning asosiy omillariga aylanmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida mehnatni tashkil etishning yangi modeli quyidagi elementlarga tayanishi lozim:

1. Sun’iy intellektga asoslangan qaror qabul qilish tizimlari real vaqt ma’lumotlarini tahlil qilib, boshqaruv samaradorligini oshiradi.
2. Raqamli platformalar barcha mehnat jarayonlarini yagona tizimga integratsiya qiladi.
3. Gibrid mehnat modeli inson va mashina o‘rtasidagi optimal funksional taqsimotni ta’minlaydi. To‘rtinchidan, data-driven boshqaruv yondashuvi empirik ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni ta’minlaydi.

Xulosalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi zamonaviy mehnatni tashkil etish tizimlarida sifat jihatdan yangi bosqichni shakllantirmoqda. Ushbu transformatsiya nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarining samaradorligini oshiradi, balki boshqaruvning klassik, ierarxik modelidan voz kechib, ma’lumotlarga asoslangan, adaptiv va real vaqt rejimida ishlaydigan intellektual boshqaruv paradigmasiga o‘tishni ta’minlaydi. Natijada mehnat jarayonlari yanada shaffof, tezkor va optimallashtirilgan shaklga keladi, inson omili esa ko‘proq strategik qarorlar qabul qilish va ijodiy faoliyatga yo‘naltiriladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur yo‘nalishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun tizimli va kompleks yondashuv zarur. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, O‘zbekiston korxonalari, davlat idoralari va yirik xo‘jalik subyektlarida sun’iy intellektga asoslangan mehnatni boshqarish tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish lozim. Bu jarayonda ishlab chiqarish, logistika, moliyaviy boshqaruv

va kadrlar siyosatini qamrab oluvchi yagona raqamli ekotizim shakllantirilishi zarur. Ayniqsa, qaror qabul qilish jarayonlarida SI algoritmlaridan foydalanish inson omiliga bog‘liq subyektivlikni kamaytirib, boshqaruvning aniqligi va tezkorligini oshiradi. Shu bilan birga, ushbu tizimlarni joriy etishda kiberxavfsizlik va ma’lumotlar himoyasi masalalariga alohida e’tibor qaratilishi kerak.

Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablariga mos kadrlar tayyorlash tizimini tubdan modernizatsiya qilish zarur. Bu jarayonda oliy ta’lim va kasbiy tayyorgarlik tizimlariga sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili, raqamli platformalar boshqaruvi va avtomatlashtirilgan tizimlar bilan ishlash kompetensiyalarini integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish orqali mavjud ishchi kuchining raqamli transformatsiyaga moslashuvchanligini oshirish lozim. Bu esa mehnat bozorida strukturaviy ishsizlik xavfini kamaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, mehnat unumdorligini real vaqt rejimida baholash imkonini beruvchi milliy raqamli monitoring platformasini yaratish maqsadga muvofiqdir. Ushbu platforma korxona va tashkilotlarda mehnat jarayonlarini doimiy tahlil qilish, samaradorlik ko‘rsatkichlarini avtomatik hisoblash hamda resurslardan foydalanish darajasini optimallashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, bunday tizim davlat darajasida iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ishonchli statistik va analitik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi mehnatni tashkil etish tizimini tubdan yangilab, uni yanada samarali, moslashuvchan va innovatsion bosqichga olib chiqadi. Ushbu jarayon natijasida iqtisodiyotda yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish imkoniyatlari kengayadi, inson kapitalining sifati oshadi va milliy iqtisodiyotning global raqobatbardoshligi mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Autor, D. H. (2020). Work of the past, work of the future. American Economic Review, 110(7), 1–32.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age. W. W. Norton & Company.

World Economic Forum. (2023). The future of jobs report 2023. Geneva: WEF.

Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks. Journal of Economic Perspectives, 33(2), 3–30.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi.

OECD. (2021). Artificial intelligence and the future of work. Paris: OECD Publishing.

METHODOLOGY AND METHODS OF SCIENTIFIC RESEARCH IN PEDAGOGY

Andijan State Pedagogical Institute Department of Pedagogy and Psychology Acting Associate Professor

Mahammatova Ma'muraxon

Faculty of Exact and Natural Sciences Physics 2nd year Student of group 201

Erkinjonova Niginabonu

Abstract: This article systematically analyzes the modern scientific research methodology of pedagogical science and its specific research methods. During the research, the role of methodological principles in the objective study of educational processes, identification of existing problems and finding scientifically based solutions to them is highlighted. Also, the importance of theoretical and empirical research methods (observation, interview, pedagogical experiment, test, etc.) in understanding pedagogical reality is revealed.

Keywords: pedagogy, methodology, scientific research, empirical methods, theoretical analysis, pedagogical experiment, educational system.

PEDAGOGIKA FANNING ILMIY-TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI VA METODLARI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika fanining zamonaviy ilmiy-tadqiqot metodologiyasi va uning o‘ziga xos tadqiqot metodlari tizimli ravishda tahlil qilingan. Izlanish davomida ta’lim-tarbiya jarayonlarini obyektiv o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularga ilmiy asoslangan yechimlar topishda metodologik prinsiplarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, nazariy va empirik tadqiqot metodlarining (kuzatish, suhbat, pedagogik eksperiment, test va h.k.) pedagogik voqelikni bilishdagi tutgan ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, metodologiya, ilmiy tadqiqot, empirik metodlar, nazariy tahlil, pedagogik eksperiment, ta’lim tizimi.

O‘zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan Prezident farmon va qarorlari pedagogika fanining taraqqiyoti, pedagogik tadqiqotlarning samaradorligini oshirish hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF–6108-son Farmoni – "O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida". Hujjat ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish masalalarini qamrab oladi.[1]

Pedagogika fanining rivojlanishi ilmiy tadqiqotlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Pedagogik tadqiqotlar ta’lim va tarbiya jarayonlarini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish yo‘llarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Bunday tadqiqotlarni samarali tashkil etishda metodologiya va metodlar muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi — bu ilmiy bilishning tamoyillari, usullari va tadqiqotni tashkil etish yo‘llari haqidagi ta’limotdir. Metodologiya tadqiqotning maqsadi, vazifalari, obyekti va predmetini aniqlashga, ilmiy farazlarni ishlab chiqishga hamda olingan natijalarni tahlil qilishga yordam beradi. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasining asosini ilmiylik, obyektivlik, tizimlilik, izchillik va amaliyot bilan bog‘liqlik tamoyillari tashkil etadi. Pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodologiyasi — ta’lim va tarbiya jarayonidagi muammolarni o‘rganish, qonuniyatlarni ochib berish hamda samarali yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qiluvchi ilmiy usullar, tamoyillar va yondashuvlar majmuasidir. U ilmiy tadqiqotlarning to‘g‘ri yo‘nalishini belgilab beradi. Metodologiya (metod va logiya so‘zlaridan) — tadqiqotchining nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim

haqidagi ta’limot. Metodologiya metodlar haqidagi ta’limot yoki yalpi-umumiy bilish metodi, deb ham ta’riflanadi. Metodologiya metodlarga va umuman voqelikka qanday yondashish yo‘lini o‘rgatadi. Voqelikning muayyan qismini, biror jihatini, rivojlanishining ayrim holatini o‘rgatuvchi Metodologiyaga metafizikani, voqelikning chiziqli rivojlanish, o‘zgarish jarayonini va uni tashkil etuvchi elementlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorliklarni aks ettiruvchi metodologiyaga dialektikani, voqelikda ro‘y beruvchi keskin, halokatli o‘zgarishlar, nochiziqli rivojlanish jarayonlarini o‘rganishda qo‘llaniladigan metodologiyaga sinergetikapsh misol sifatida ko‘rsatish mumkin. [2]

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g’oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta’minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiharish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma’naviyatiga ziyon yetkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o’rganish, mavjud ko’rsatkichlar vositasida ularning sodir bo’lish sabablarini o’rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog’liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul. Ayni vaqtda samarali bo’lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir. Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo’nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, obyekti va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. Ayni vaqtda O’zbekiston Respublikasida pedagogik yo’nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondoshuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqyelik va ularning qonuniyatlarilarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik

hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishini ta’minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta’minlashdagi o’rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e’tirof etadi.[3]

Pedagogika fanida qo‘llaniladigan ilmiy-tadqiqot metodlari bir necha guruhlarga bo‘linadi. Nazariy metodlarga ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, modellashtirish va tizimlashtirish kiradi. Ushbu metodlar pedagogik hodisalarning nazariy asoslarini o‘rganishda qo‘llaniladi.

Empirik metodlar esa pedagogik voqelikni bevosita o‘rganishga xizmat qiladi. Ularga kuzatish, suhbat, anketa, intervyu, pedagogik eksperiment, test, faoliyat mahsullarini tahlil qilish va hujjatlarni o‘rganish kiradi. Kuzatish metodi orqali ta’lim jarayonidagi hodisalar tabiiy sharoitda o‘rganiladi. Suhbat va intervyu metodlari yordamida o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalarning fikrlari aniqlanadi. Pedagogik eksperiment esa yangi metod va texnologiyalarning samaradorligini tekshirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalarini qayta ishlashda matematik-statistik metodlardan foydalaniladi. Bu metodlar olingan ma’lumotlarning aniqligi va ishonchliligini ta’minlaydi. Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo’lgan jarayon bo’lib, uning samarali bo’lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. [4] Ular quyidagilardir:

1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
2) ilmiy farazlarning to’g’ri shakllantirilganligi;
3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to’g’ri belgilanganligi;
4) tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv;

5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to’g’ri hisobga olinganligi;

6) tadqiqot natijalarini oldindan tashhislash va uning natijalarini bashoratlash;

7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Bugungi kunda pedagogika fanida innovatsion yondashuvlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli vositalardan foydalanish ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini yanada oshirmoqda. Bu esa ta’lim sifatini yaxshilash, o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Shunday qilib, pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodologiyasi va metodlari ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning muhim vositasidir. Ilmiy tadqiqotlar natijasida ta’lim sifati oshadi, pedagogik faoliyat takomillashadi va jamiyatning intellektual salohiyati yuksaladi. Shu sababli pedagogik metodologiya va tadqiqot metodlarini chuqur o‘rganish zamonaviy pedagogning muhim kasbiy talablaridan biri hisoblanadi.[5]

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodologiyasi va metodlari ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda o‘rganish, tahlil qilish va takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Metodologiya tadqiqotning nazariy poydevorini yaratib, ilmiy izlanishlarning maqsad va vazifalarini to‘g‘ri belgilashga yordam beradi. Tadqiqot metodlari esa pedagogik hodisa va jarayonlarni chuqur o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularning samarali yechimlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Shuningdek, pedagogik tadqiqotlar natijasida ta’lim mazmuni boyitiladi, o‘qitish usullari takomillashtiriladi va o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlari kengayadi. Ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning

mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagogik tadqiqotlar o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, ta’lim sifati va samaradorligini yuksaltirishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6108-son Farmon. 2020-yil 6-noyabr.

2. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.

3. www.ziyonet.uz – Ta’lim resurslari axborot 594ortal.

4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2016.

5. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2018.

TABLE OF CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

1.	**The Role of Modern Geodetic Equipment in Topographic Works** Fakhriddin Karimov	**3–10**
2.	**THE ROLE OF FARMER AND DEHKAN FARMS IN THE AGRARIAN DEVELOPMENT OF THE FERGANA REGION** Akmal Maroziqov	**11–14**
3.	**HISTORY OF COMPOSITE MATERIALS AND THEIR ROLE IN THE MODERN WORLD** Anora Mengliyeva	**15–21**
4.	**THE IMPACT OF CHANGES IN MINERAL PRICES ON MINING EFFICIENCY** Abbos Murodov	**22–25**
5.	**A Modern AI-Integrated Methodology for Improving Writing Skills in English Language Learning** Mukhlisa Odilova	**26–30**
6.	**THEORETICAL CONCEPT OF THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN SHAPING COMPETITIVENESS** Qobiljon Majidov	**31–36**
7.	**Transformation of Youth Values in the Era of Social Media** Marjona Soliyeva	**37–45**
8.	**REFORMS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF UZBEKISTAN (1991–2000)** Robiyaxon Kamoldinova	**46–54**
9.	**Raw Material Sources of Uzbekistan’s Industry and Their Location** Umidjon Xalimov	**55–58**
10.	**Organization of Production Process Management** Og‘abek Nurillayev	**59–66**
11.	**HARMONIZATION OF FOREIGN TRADE REGULATION PROCESSES WITH THE REQUIREMENTS OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION: UZBEKISTAN’S EXPERIENCE AND**	**67–81**

	ANALYTICAL APPROACH Ixtiyor Jumaboyev	
12.	**BALANCE BETWEEN FREEDOM OF SPEECH AND PROTECTION AGAINST DISINFORMATION IN THE DIGITAL MEDIA ERA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL PRACTICES** Sevarakhon Fatkhullayeva	**82–87**
13.	**Assessment of Changes in the Ecological State of Soil Under the Influence of Various Industrial Sectors** Azizbek Jakbaraliyev	**88–94**
14.	**FACTORS FOR IMPROVING LOGISTICS AND SUPPLY CHAINS AT ENTERPRISES** Jasur Turdimurodov	**95–98**
15.	**THE JADID MOVEMENT IN TURKESTAN AND THEIR ACTIVITIES** Shohzod Bo‘ronov	**99–103**
16.	**Doppler Ultrasound Diagnostics in Thyroid Diseases** Izzatillo Xalilov	**104–106**
17.	**IMPROVING PROFESSIONAL TRAINING THROUGH THE FORMATION OF VOCAL PERFORMANCE COMPETENCIES IN MUSIC EDUCATION STUDENTS** Mirshoxid Murodov	**107–112**
18.	**INTERCULTURAL HARMONY AND RELIGIOUS TOLERANCE AS THE CONSTITUTIONAL BASIS OF UZBEKISTAN’S STATEHOOD STABILITY** Samug‘ Arziev	**113–119**
19.	**THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE CASHLESS PAYMENT SYSTEM IN BUDGET ORGANIZATIONS ON THE ACCOUNTING AND INTERNAL AUDIT OF CASH OPERATIONS** Orzigul Axmadova	**120–127**

20.	**THE PSYCHOLOGICAL IMPACT OF ACADEMIC PROCRASTINATION ON PERSONALITY** Nihola Turanova	**128–134**
21.	**Foreign Experience in Developing the Digitalization Activities of O'zbekiston Pochtasi JSC** G'ulom Mamatqulov	**135–145**
22.	**THE RIGHT OF CITIZENS TO DIRECT APPEAL IN THE EXERCISE OF CONSTITUTIONAL JUSTICE IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: A NEW APPROACH** Javokhir Nabijonov	**146–156**
23.	**WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF PRODUCTION RESOURCE UTILIZATION IN MINING ENTERPRISES** Nargizabonu Abirova	**157–163**
24.	**SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS DETERMINING CHILDREN'S ADAPTATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS** Bekzod Choriyev	**164–168**
25.	**EQUIVALENCE AND ADEQUACY IN LITERARY TRANSLATION: THEORETICAL PERSPECTIVES** Oybek Xolmurzayev	**169–172**
26.	**Pedagogical Conditions for Developing Students' Adaptation to Socio-Pedagogical Activities** Mirjon Amonov	**173–177**
27.	**METHODOLOGY FOR THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF MUSIC CLASSES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS** Ergash Djalilov	**178–182**
28.	**TECHNOLOGIES FOR TEACHING GEOMETRIC CONSTRUCTION PROBLEMS IN PRIMARY CLASSES** Mashhura Abdushukurova, Ruxshona Odiljonova	**183–190**
29.	**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPROVING THE SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN**	**191–200**

	AGED 6-7 Dildora Tanrbergenova	
30.	**WAYS OF DEVELOPING INFRASTRUCTURE FOR REDUCING POVERTY IN THE REGION (CASE OF BUKHARA REGION)** Sh. Nazarov	**201–204**
31.	**Audit: An Important Link in the Modern Management and Control System** Asadova Gulrux	**205–210**
32.	**THE ISSUE OF SOURCE SELECTION IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE TIMURID PERIOD** Otayorova Hilola	**211–214**
33.	**DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF A MODULAR TECHNOLOGICAL LINE FOR THE PRODUCTION OF COMPOSITE SORBENTS BASED ON LIGNOCELLULOSIC RAW MATERIALS** Nurnazarova Gulkhayo	**215–222**
34.	**Personal Data Protection in the Digital Age** Aziza Donaeva	**223–227**
35.	**Prospects for Digitalization in the Field of Systematization of Legislation** Durbek Islomov	**228–233**
36.	**MECHANISMS FOR ENSURING THE QUALITY OF NORMATIVE LEGAL ACTS AT THE STAGES OF NORMATIVE CREATIVITY** Islomov Durbek	**234–240**
37.	**THE ROLE OF TECHNOLOGY IN LEARNING ENGLISH** Teshaboyeva Nafisa, Eshqulov Ruslanbek	**241–247**
38.	**THE ROLE OF THE GREEN ECONOMY IN INCREASING THE EFFICIENCY OF E-COMMERCE SERVICES: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UZBEKISTAN** Rajabov Jaxongir	**248–252**

39.	**DEVELOPING STUDENTS’ SOCIAL ACTIVITY THROUGH INTERACTIVE METHODS (BASED ON ROLE-PLAYING GAMES AND PROBLEM SITUATIONS)** Napasova Sitora	**253–258**
40.	**SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO FORMING THE DEFINITION OF FINANCIAL STABILITY** Nao‘betova Ziyada	**259–269**
41.	**TITLE: THE ROLE OF ISLAMIC CIVILIZATION IN THE ARCHITECTURE AND DECORATIVE ARTS OF CENTRAL ASIA** Abdumannobova Mohidil	**270–274**
42.	**INFORMATION SECURITY IN THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT** Shavkat Ibragimov, Jasminabonu Mashrabova	**275–285**
43.	**LAW IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE** Abdujalilov Shaxriyor, Aliyev Mirzohid	**286–292**
44.	**THE REPRESENTATION OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE CHARACTER PORTRAYAL IN THE NOVEL “STARLIT NIGHTS”** Isomova Ruxshona	**293–302**
45.	**THEORETICAL FOUNDATIONS OF ATTRACTING INVESTMENTS** Xolniyozov Asror	**303–307**
46.	**POSTMODERNISM: INTERTEXTUALITY IN STORIES** Meyliyeva Gulhayo	**308–312**
47.	**THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF VOLLEYBALL SPORT: DEVELOPMENT AND METHODOLOGY** Nazarov Sherzod, Davronov Murodjon	**313–319**
48.	**COMPARATIVE STUDY OF STRUCTURAL LEVELS OF EQUIVALENCE IN ENGLISH AND UZBEK JOURNALISTIC**	**320–326**

	TEXT TRANSLATION Shermuratova Saodat, Tursunnazarova Elvira	
49.	**Legal Mechanisms for the Protection of Children’s Rights in the Family** Ubaidullaeva Fatima	**327–333**
50.	**CHILDREN LANGUAGE ACQUISITION** Muxsinova Shaxzoda	**334–340**
51.	**Investigation of the Influence of Rock Pressure on Underground Mine Workings Driven Through Unstable Rock Masses** Giyazov Otabek, Sharopov Erkinjon, Xudoyberganov Abduvoxid, Nurmanov Xudoyor	**341–350**
52.	**Vitamin D: Biochemical Properties, Metabolic Homeostasis, and Strategic Importance in Modern Medicine** Shavkatova Gulizahro, Shaxobitdinova Shaxzoda, Ismatova Dilnura	**351–358**
53.	**THE PORTRAYAL OF VICTIMIZED CHARACTERS IN SHAKESPEARE AND ULUGBEK’S NARRATIVES** Nurulloeva Zarina	**359–365**
54.	**Diagnostic Value of the Online Stroop Test in Assessing Cognitive Functions** Khusnidinov Firdavs	**366–376**
55.	**Foundation of Legal Education: The Role of Academic Lyceums in Preparing Future Lawyers** Fayziyev Javlon	**377–385**
56.	**ISFIJOB IN THE INTERPRETATION OF ARAB GEOGRAPHERS: DEFENSE AND URBAN PLANNING** Ma’murov Asadullo	**386–392**
57.	**Ways to improve the professional skill of exact science teachers and create interactive programs in C# environment in the era of digital technologies** N. Utebaeva	**393–400**
58.	**Development of Creative Abilities of Future Teachers** Jumayeva Mehribo	**401–406**

59.	**Ways to Prevent Road Traffic Accidents** Isoxanov Utkir	**407–413**
60.	**OPPORTUNITIES AND PROSPECTS IN THE EXPORT OF TOURISM SERVICES OF UZBEKISTAN** Atamurodova Gulsevar	**414–418**
61.	**THEORIES OF PERSONALITY STUDY IN PSYCHOLOGY** Yusufova Farangiz	**419–423**
62.	**IMPROVEMENT OF MULTIMODAL ULTRASOUND DIAGNOSTICS IN NON-PALPABLE BREAST LESIONS** Muxarramxon Maxmudova	**424–428**
63.	**Interpretation of Word Meanings in the Uzbek Language Corpus** Fozilova Firuza	**429–431**
64.	**Deontological Competence and Its Role in Sports Education** Hamrayev Bakhtiyor	**432–436**
65.	**Agricultural Development and Regional Income Dynamics in Uzbekistan** Murodil Isroiljonov	**437–440**
66.	**Household Income and Regional Service Development in Uzbekistan** Murodil Isroiljonov	**441–444**
67.	**PROCEDURAL FOUNDATIONS OF SEIZURE AND EXAMINATION OF DIGITAL EVIDENCE FROM MOBILE DEVICES** Shorasulova Gulnoza	**445–457**
68.	**SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ADOLESCENTS' ADDICTIVE BEHAVIOR TO INTERNET GAMES** B. Eshnazarova	**458–462**
69.	**Historiography of the History of the Samanid State** Sotvoldiyeva Shahnoza	**463–468**
70.	**DIGITALIZATION AND MONETARY POLICY EFFECTIVENESS IN SHAPING REGIONAL ECONOMIC GROWTH** Mirzaraximov Avazbek	**469–476**

71.	**DIRECTIONS FOR ENSURING MACROECONOMIC STABILITY IN UZBEKISTAN** Khasanov Khasanboy, Umirkulov Berdiyor	**477–481**
72.	**COMPARATIVE ANALYSIS OF TRANSPORT LEGISLATION IN UZBEKISTAN AND DEVELOPED COUNTRIES** Erkinov Shaxzodbek	**482–497**
73.	**The life of Abu Hafs al-Nasafi and the source study analysis of the work "al-Taysir fit-tafsir"** Abdulkhodiyev Dovudkhon	**498–508**
74.	**Source Studies Foundations of the Formation of Textbooks in Turkestan Jadid Schools** Mamasoliyeva Shahzoda	**509–515**
75.	**Dynamics of Uzbekistan's Foreign Trade Turnover from 2016 to 2025** Ubaydullayev Sirojiddin	**516–520**
76.	**Dynamics of Global GDP from 2015 to 2025: From Pandemic Shocks to Post-Viral Slowdown** Ubaydullayev Sirojiddin	**521–525**
77.	**Developing Students' Logical Thinking through the Creation of Problem Situations in Mathematics Lessons** Shonazarova Nozima	**526–530**
78.	**The Role and Effectiveness of Mobile Applications and Online Platforms in Enhancing Tourism Services** Doniyorbek Tursunov, Muhamadali Ismailov	**531–535**
79.	**Legal and Institutional Aspects of Regulating the Activities of Family-Based Non-State Preschool Educational Organizations** Karimova Zulfizar	**536–545**
80.	**CONDITIONS AND FACTORS FOR DEVELOPING LOGICAL THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN** Sharofiddinova Ra'noxon, Xolmatova Yodgoroy	**546–553**

81.	**FACTORS AFFECTING BUS DWELL TIME AT INTERMEDIATE STOPS** Rakhmonov Azimjon, Bakhriddinov Dostonbek	**554–560**
82.	**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING FAIRY TALES IN THE FORMATION OF STUDENTS’ COMMUNICATIVE COMPETENCIES** Riymbayeva Umida	**561–566**
83.	**PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING NATIONAL VALUES IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN THE FAMILY** Mohira Xursandova	**567–576**
84.	**Gamification as a tool for increasing motivation in Uzbek EFL classrooms** Jurayeva Sarvinoz	**577–580**
85.	**IMPROVING THE SYSTEM OF LABOR ORGANIZATION BASED ON THE INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES** Oripov Navruzbek	**581–588**
86.	**METHODOLOGY AND METHODS OF SCIENTIFIC RESEARCH IN PEDAGOGY** Mahammatova Ma'muraxon, Erkinjonova Niginabonu	**589–594**